

**HZ. PEYGAMBER'İN MUASIRLARIYLA
MÜNASEBETLERİ-III:
YAHUDİLERLE MÜNASEBETLER**

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

ISBN: 978-625-6506-84-8

Sertifika No: 50201

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 112

Kitabın Adı

Hz. Peygamber'in Muasırlarıyla Münasebetleri -III:
Yahudilerle Münasebetler

Yayına Hazırlayanlar

Dr. İsmail KURT – Seyit Ali TÜZ

Koordinatör ve Editör

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

Baskı, cilt:

Matsis Matbaa Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.

Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51 Sefaköy-İstanbul

Tel: 0212 624 21 11 pbx Faks: 0212 624 21 17

Sertifika No: 40421

1. Basım

Nisan 2024 / 1000 adet basılmıştır.

İletişim Adresi:

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 – Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarnesriyat.com.tr – siparis@ensarnesriyat.com.tr

**HZ. PEYGAMBER'İN MUASIRLARIYLA
MÜNASEBETLERİ-III:
YAHUDİLERLE MÜNASEBETLER**

Tartışmalı İlmî Toplantı

İstanbul, 18-19 Mart 2023

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Raşit Küçük Konferans Salonu (RKKS)
Bağlarbaşı – Üsküdar

İstanbul 2024

© Bütün hakları mahfuzdur. Bu kitap İslâmî İlimler Araştırma Vakfı tarafından yayına hazırlanmış olup tebliğlerin ilmî ve fikrî muhteva ile dil bakımından sorumluluğu tebliğ sahiplerine, te'lif hakları İSAV'a, basım organizasyonu ise anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

Toplantıyı Tertipleyenler

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV)

İskender Paşa Mah. Kâmil Paşa Sok. No.5, 34080 Fatih-/İSTANBUL
Tel: 0212 523 54 57 • Faks: 0212 523 65 37
e-posta: isav@isavvakfi.org • isav@isav.org.tr

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Mahir İz Cad. No.2, 34662 Üsküdar-/İSTANBUL
Tel: 0216 651 43 75 (Pbx) • Faks: 0216 651 41 89
e-posta: ilahiyat@marmara.edu.tr

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İskender Paşa Mah. Kavalalı Sok. No.1, 34080 Fatih-/İSTANBUL
Tel: 0212 440 00 00/26705 • Faks: 0212 532 62 07
e-posta: ilahiyat@istanbul.edu.tr

Kütüphane Bilgi Kartı:

Hız. Peygamber'in Muasırlarıyla Münasebetleri-III: Yahudilerle Münasebetler, 1. bs.—İstanbul: Ensar Neşriyat, 2024, 432 s.; 16x23,5 cm.

ISBN : 978-

(İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları Dizisi: 112)

1. İslâm tarihi, 2. Siyer, 3. İctimaî hayat 4. Müşrikler

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	9
--------------	---

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (Organizatör)	11
<i>İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi</i>	
Prof. Dr. İsmail Safa ÜSTÜN	13
<i>Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı</i>	
Prof. Dr. Ramazan MUSLU	15
<i>İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı</i>	

TEBLİĞ ve TEBLİĞCİLER

ARAP YARIMADASI'NDA YAHUDİLER

Arap Yarımadası'ndaki Yahudilerin Yerleşmiş Olduğu Bölgeler ve Kökenleri

Doç. Dr. Abdullah ALTUNCU	19
<i>Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi</i>	

Müzakereci:

Prof. Dr. Fuat AYDIN	39
<i>Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi</i>	

İslâm Öncesi Arap Yahudi İlişkileri

Doç. Dr. Eldar HASANOĞLU	59
<i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi</i>	

Müzakereci:

Nuh ARSLANTAŞ..... 87

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Genel Müzakere 101

**HZ. PEYGAMBER'İN YAHUDİLERLE SİYASÎ,
İKTİSADÎ VE BEŞERÎ MÜNASEBETLERİ**

Hz. Peygamber Döreminde Medine Yahudileriyle İlişkiler

Doç. Dr. Mahmut KELPETİN..... 105

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Müzakereci:

Prof. Dr. Cahit KÜLEKÇİ..... 131

Yalova Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi

Hayber ve Çevresindeki Yahudilerle İlişkiler

Prof. Dr. Âdem APAK 137

Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE YAHUDİ ALGISI

Kur'ân ve Hadislerde Yahudiler

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet APAYDIN 149

Ege Üniversitesi Birgivi İslâmî İlimler Fakültesi

Müzakereci:

Prof. Dr. Hüseyin AKGÜN..... 181

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Genel Müzakere 189

Hız. Peygamber Dönemi Yahudilerinin İnanç Dünyası

Doç. Dr. Ömer Faruk ARAZ 193

*Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi***Müzakereci:**

Prof. Dr. Muhammet TARAĞÇI..... 243

*Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi***Hız. PEYGAMBER VE YAHUDİLE DİNÎ MÜNASEBETLER****Hız. Peygamber'in Yahudilere Yönelik Tebliğ Faaliyetleri**

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN 251

*İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi***Müzakereci:**

Prof. Dr. Cahid KARA 297

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Genel Müzakere 305

Hız. Peygamber Dönemi Yahudilerin İslâm Çağrısına Tepkileri

Prof. Dr. Şaban ÖZ 309

*Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi***Müzakereci:**

Prof. Dr. Adnan ADIGÜZEL 335

Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Genel Müzakere 357

HZ. PEYGAMBER'İN YAHUDİLERLE İLİŞKİLERİNE ÇAĞDAŞ YAKLAŞIMLAR

Müslümanların Hz. Peygamber'in Yahudilerle İlişkilerine Yaklaşımları

Doç. Dr. Mustafa TEKİN 359
İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Müzakereci:

Prof. Dr. Vejdi BİLGİN 375
Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Genel Müzakere 381

Oryantalistlerin Hz. Peygamber'in Yahudilerle İlişkilerine Yaklaşımları

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR 385
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Müzakereci:

Doç. Dr. İsmail METİN 401
Eskişehir Orhan Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

GENEL DEĞERLENDİRMELER

Prof. Dr. Mahmut KAYA 423

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR 424

Prof. Dr. Şaban ÖZ 428

TAKDİM

Vakfımız (İSAV), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi işbirliği ile 21-22 Nisan 2018 tarihleri arasında, Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi Raşit Küçük Konferans Salonu'nda “**Asr-ı Saâdetten Günümüze Yansımalarıyla Hz. Peygamber'in Muasırlarıyla Münasebetleri**” konulu tartışmalı ilmî bir toplantı gerçekleştirilmiştir.

Bu toplantıda, “Hz. Peygamber ve Çocuklar”, “Hz. Peygamber ve Gençler”; “Hz. Peygamber ve Yaşlılar”; “Hz. Peygamber, Muhacirîn ve Ensâr”; “Hz. Peygamber ve Fakirler”; “Hz. Peygamber ve Zenginler”; “Hz. Peygamber ve Ashâb-ı Suffe”; “Hz. Peygamber ve Yetimler, Şehid Aileleri”; “Hz. Peygamber ve Hastalar”; “Hz. Peygamber ve Engelliler”; “Hz. Peygamber ve Köleler”; “Hz. Peygamber ve Esirler”; “Hz. Peygamber ve Suçlular”; “Hz. Peygamber ve Komşular”; “Hz. Peygamber ve Borçlular” başlıklarını taşıyan tebliğler sunularak müzakere edilmiş ve toplantı metinleri neşredilmiştir.

Aynı konunun mütemmimi olmak üzere “**Hz. Peygamber ve Muasırları: Müşriklerle Münasebetler**” konulu bu ikinci toplantı yine Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İslâmî İlimler Araştırma Vakfı işbirliği ile 19-20 Mart 2022 tarihlerinde, Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi Raşit Küçük Konferans Salonu'nda yapılmıştır. İki gün devam eden bu toplantıda açılış tebliği ile beraber 11 tebliğ sunulup tartışılmış, toplantı sonunda bir genel değerlendirme yapılmış, önce yapılan toplantılar gibi bu toplantı da ilme bir zenginlik ve alanın problemlerinin konuşulmasına ortam hazırlamıştır.

Her iki toplantının devamı olarak Marmara ve İstanbul İlahiyat Fakülteleri ve İslâmî İlimler Araştırma Vakfı müştereken “Hz. Peygamber ve Muasırları: Yahudilerle Münasebetler” konulu 112. tartışmalı ilmî toplantıyı, 19-20 Mart 2023 tarihlerinde, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Raşit Küçük Konferans Salonu'nda gerçekleştirmiştir.

Bu toplantıda, Arap Yarımadasında Yahudiler, Hz. Peygamber'in Yahudilerle Siyasî, İktisadî ve Beşerî Münasebetleri, Hz. Peygamber Döneminde Yahudi Algısı, Hz. Peygamber ve Yahudilerle Dinî Münasebetler, Hz. Peygamber'in Yahudilerle İlişkilerine Çağdaş Yaklaşımlar üst başlıkları altında "Arap Yarımadası'ndaki Yahudilerin Yerleşmiş Olduğu Bölgeler ve Kökenleri; İslâm Öncesi Arap Yahudi İlişkileri; Medine Yahudileriyle İlişkiler; Hayber ve Çevresindeki Yahudilerle İlişkiler; Hz. Peygamber'in Tebliği/ İslâm'a Davet Metodu; Hz. Peygamber Dönemi Yahudilerinin İnanç Dünyası; Hz. Peygamber'in Yahudilere Yönelik Tebliğ Faaliyetleri; Yahudilerin İslâm Çağrısına Tepkileri; Müslümanların Hz. Peygamber'in Yahudilerle İlişkilerine Yaklaşımları; Oryantalistlerin Hz. Peygamber'in Yahudilerle İlişkilerine Yaklaşımları" konu başlıklarını taşıyan 10 tebliğ sunulmuş, her tebliğ ayrı ayrı müzakere edilip tartışılmış ve toplantı metinleri bu eserde bir araya getirilerek neşredilmiştir.

Toplantımıza tebliğleriyle katkı sunan ilim adamlarına, toplantıya iştirak edenlere, toplantının her safhasında emeği geçenlere, maddi-manevi desteği ve katkısı bulunan kurum ve kişilere bu vesile ile teşekkür ediyor, minnet ve şükranlarımızı sunuyoruz.

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

İstanbul Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Salih TUĞ

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı
Mütevelli Heyet Başkanı

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla...

Muhterem Hocalarım, kıymetli misafirlerimiz, sevgili öğrencilerimiz,

İSAV'ın himayesinde İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin destekleriyle gerçekleştireceğimiz “Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Muasırlarıyla Münasebetleri” üst başlıklı tartışmalı ilmi toplantıların üçüncüsü olan “Yahudilerle Münasebetler” toplantımıza hoş geldiniz.

Toplum hafızamızdan silinmeyecek bir tarih olan 6 Şubat 2023 Pazartesi günü ülkemizin güney doğusunda on bir ilimizde büyük kayıplara yol açan, ancak ülkemizin her bölgesini etkileyen depremlerde vefat eden kardeşlerimize Yüce Allah'tan rahmet, yaralılarımıza acil şifalar, yakınlarına ve milletimize başsağlığı diliyoruz. Ülkemizin birlik, beraberlik ve dayanışmayla bu süreci Yüce Mevla'nın rızasına uygun bir şekilde atlatmasını niyaz ediyoruz.

Saygıdeğer Hazirun,

“Hz. Peygamber'in Muasırlarıyla Münasebetleri” ilmî toplantılarının birincisi 21-22 Nisan 2018 tarihlerinde “Yardımlaşma ve Dayanışma Açısından Hz. Peygamber ve Ashâbı”, ikincisi ise 19-20 Mart 2022 tarihlerinde “Müşriklerle Münasebetler” konuları çerçevesinde gerçekleştirilmişti. Bu toplantıda ise Hz. Peygamber döneminde karşımıza çıkan önemli bir dinî cemaat olan Yahudilerle münasebetleri konuşacağız.

Yahudilerle ilişkiler nüzul döneminin, özellikle Medine yıllarının önemli konularından biridir.

Yahudilerin Hz. Peygamber'e ilgileri, bir kurtarıcı beklentisi içinde olmaları ve kitaplarında yer aldığı kabul edilen son peygamberle ilgili bilgiler sebebiyle risalet görevinden önce başlamış gibi görünse de esas ve yoğun ilişkiler hicretten sonra başlamış ve Hz. Peygamber'in vefatına kadar devam etmiştir. Müslümanların Yahudilerle münasebetleri İslâm medeniyetinin hâkim olduğu coğrafyadaki dinî cemaatlerden biri olmaları hasebiyle günümüze kadar devam etmiştir. Özellikle ilk dönemde ihtida eden Yahudi kökenli bazı âlimler başta olmak üzere İslâm medeniyetinin yükseliş döneminde önemli bir kültürel temas olduğunu söylemek gerekir. Bu teması besleyen etkenlerden biri, Müslümanların dinî geleneklerinin insanlık tarihi kadar köklü olduğunu ve tarihî tevhit yürüyüşünün son halkası olduklarını savunmalarıdır. Bu kabul, Müslüman algısı açısından daha sıcak bir ilişki zemini hazırlamış, Yahudiler de Müslümanların hâkim oldukları coğrafyada yaşamaları sebebiyle bu etkileşimden uzak kalamamışlardır.

Hz. Peygamber'in Yahudilerle münasebetleri ele alındığında öncelikle Allah Elçisi'nin (s.a.v.) bütün insanlara uzattığı rahmani elden Yahudileri de mahrum bırakmadığını, bunun esasen onun risalet görevinin bir sonucu olarak gerçekleştiğini görüyoruz. Ancak Yahudiler kendilerine uzatılan eli genellikle reddetmişler, dahası ilişkilerin gerilmesine sebep olacak adımlar atmaktan kaçınmamışlardır.

Onların tavırlarından da beslenen gerginlik, yeni bir süreci başlatmış, çatışma döneminde önce Medine'deki, sonra da Medine'nin kuzeyindeki Yahudilere karşı askerî seçenek kaçınılmaz olmuştur. Yahudilerin düşmanca tavırlarının engellendiği bu ikinci dönemden sonra Müslümanların zimmeti altında yaşadıkları yeni bir dönem başlamıştır.

Toplantımızda iki gün boyunca sunulacak on tebliğde ve bu tebliğlerin müzakerelerinde konular etraflı bir şekilde ele alınacaktır.

Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği mesaj çerçevesinde şekillenen beşerî münasebetleri risalet günlerinden kıyamete kadar insanlığın önünü aydınlatmaya devam eden meşalelerden biri, hatta birincisi ol-

maya devam edecektir. İnsanlığın, büyük bir savrulma yaşadığı bugünlerde onun tebliğ ettiği mesajı ve örnekliliğini anlamaya her zamandan daha fazla ihtiyacımızın olduğu bir gerçektir.

Bu çerçevede mesajı ve sünneti anlamaya matuf, İslâm medeniyetinin maddî ve manevî tezahürlerini kritik etme bilinciyle zamanımızı değerli kılmayı nasip etmesini Yüce Allah'tan niyaz ediyorum.

Düzenleme Kurulu'ndaki meslektaşlarım adına ilmî toplantının akdedilmesi için desteklerinden dolayı İSAV ailesine, ülkemizin iki güzide fakültesinin dekanlarına ve çalışma arkadaşlarına, gerek tebliğci gerek müzakereci, gerekse oturma başkanı olarak toplantımıza iştirak ederek katkıda bulunan hocalarımıza ve değerli misafirlerimize teşekkür ederim.

“Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Muasırlarıyla Münasebetleri” çerçevesinde akdedilecek ilmî toplantılar serisinin planlandığı şekilde tamamlanması, Peygamberimizi ve tebliğ ettiği mesajı idrak yolunda bir adım olması niyazıyla sizleri saygılarımla selamlıyorum.

Prof. Dr. İsmail Safa ÜSTÜN

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Çok Muhterem Hocalarım, Değerli Misafirlerimiz

Kıymetli hocalarımın müsaadesiyle, kurumlarımız adına teşekkürlerinizden ötürü teşekkür ediyorum, hepinizi saygıyla selamlıyorum.

İSAV, Marmara Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakülteleri'nin müştereken tertiplelediği bu ilmî toplantıda, “Hz. Peygamber'in Yahudilerle Münasebetleri” konusunu tartışmak üzere toplanmış bulunuyoruz.

Etkileri daha uzun süre devam edecek olan çok ağır bir deprem felaketinden sonra böyle ilmî bir toplantının yürütülüyor olması, hayata yeniden sarılmanın, ayağa kalkmanın güçlü bir ifadesidir. Bu itibarla ilmî toplantımız anlamlıdır.

Efendim konumuz geniş, vaktimiz dar. O nedenle, sadece bir hususa işaret ederek sözümü tamamlayacağım;

Sanırım 20.yy.'a gelene kadar İslâm dünyasında Yahudi karşıtlığı / nefreti yoktu. “Anti-semitizm” denilen tabir bize yabancı bir tabirdir ve kendi şartları içinde batıda zuhur etmiş ve orada iyice kök salmış bir tabirdir. Seküler Yahudilerin 19.yy. son yıllarında kurduğu “Filistin’de bir vatan” hayali, ardından da bu hayallerini gerçekleştirip İsrail devletini kurmaları neticesinde, maalesef, bu tabirin kendisi de, muhteviyatı da büyük ölçüde İslâm dünyasına sirayet etmiştir. 20. asır İslâm dünyasında birbirini takip eden nesiller hep bu muhteviyatla, bu düşüncelerle yoğuruldu ve savruldu; “İsrail’e ölüm; Yahudilere lanet!”. Filistin’de Yahudi göçlerinin görülmeye başlandığı 1900’lü yılların başından itibaren bugünlere kadar, neredeyse tam bir asır böyle devam etti.

2020 yılı eylül ayına gelindiğinde ise sanki hiç bunlar yaşanmamış gibi, Amerika Birleşik Devletleri tarafından, “*Abraham Accord*” diye bir deklarasyon ve anlaşma metni ortaya atıldı ve şaşırtıcı bir şekilde ve süratle, önce Bahreyn ve Birleşik Arap Emirliği, ardından da Fas ve Sudan tarafından benimsendi. Kosova da dâhil oldu. Moritanya, Somali, Nijer ve Endonezya da hedefe yerleştirildi. Hava sahalarını İsrail’e açan Suudî Arabistan ve Umman da sırada. Mısır ve Ürdün zaten daha evvelden İsrail ile ilişkilerini normalleştirmişlerdi.

Bütün bunlar uluslararası ilişkiler sahasının konuları gibi görünebilir. Doğrusu meseleyi uluslararası ilişkilerle sınırlandırmak pek mümkün değildir. Daha ilk adımda hemen, anlaşma metninin adı dikkat çekicidir; “*Abraham Accord*”. Yani bu tabirle “aynı kökten” geliyor olmaya bir atıfta bulunmaktadır. Sanki meşhur Louis Massignon’un Arap – İsrail kavgasının anlamsız olduğunu imayla, yıllar önce ileri sürdüğü, Yahudilerle araplar arasında “semitik” ortak paydaya atf.

Bu atfın, *Abraham Accord*’unun görünürde siyasi bir hedefi var; Ortadoğu’da barışın tesisi. Şimdilik ortaya çıkanlar ise, Birleşik Arap Emirliği’nde *holocost* anma programlarının düzenlenmesi; devlet eliyle sinagog inşası; bir haham tayini. Buralara geldik. Suudî Arabistan’da bile Necran bölgesinde bir Yahudi varlığından bahsediliyor, ya da burası kökenli Amerikan pasaportlu Yahudiler tarafından bölgenin yeniden canlandırılması lafları ve hatta Suud’da bir haham atanması söylentileri ve daha niceleri ortalıkta dolaşıyor.

Bütün bunlar doğrudur – yanlıştır. Tartışılabilir. Ama dikkat çeken olan şu; bir asır boyunca Yahudilere dair hissiyatınız, düşünceniz,

yine onlara dair bildiğiniz, peşinde olduğunuz her şeyi unutun; sil baştan Yahudilere ilişkin yeni bir tanımlama ortaya koyun. Saat sarkacı misali, bir uçtan başka bir uca.

Ezcümle demek istediğim husus şu; bizim bütün bu gelgitlerden uzak, Hz. Peygamber döneminden başlayarak Yahudilerle münasebetleri kapsamlı bir şekilde ve bilimsel metotla çalışmamız ve tartışmamız gerekiyor.

Bu itibarla ifade etmeye çalıştığım ihtiyacı karşılama noktasında bu ilmî toplantı konusunun son derece hassas ve isabetli olduğu ortadadır. Oturumlar da gayet iyi planlanmış.

Tebliğ ve müzakereleriyle, düzenlemedeki gayretleriyle, bu hayırlı işte katkısı olan, Prof. Dr. Adnan Demircan hocam başta olmak üzere, tüm hocalarıma ve İSAV yetkililerine teşekkür ediyorum.

Ufuk açıcı ve bereketli olması temennisiyle, saygıyla selamlıyorum.

Prof. Dr. Ramazan MUSLU

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Başkanı Saygıdeğer Hocam,

Sayın Dekanım,

Değerli Hocalarım

Kıymetli Meslektaşlarım,

Saygıdeğer Hanımefendiler, Beyefendiler

Öncelikle hepinizi hürmet ve muhabbetle selamlıyorum.

Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun!

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı ile Marmara Ü. ve İstanbul Ü. İlahiyat Fakülteleri dekanlıklarının birlikte organize ettiği ve bugün ve yarın bu salonda gerçekleştirilecek olan “Hz. Peygamber’in Muasırlarıyla Münasebetleri-III: Yahudilerle Münasebetler” başlıklı tartışmalı ilmî toplantımıza hoşgeldiniz!

Değerli Katılımcılar,

İslâm tarihinde Müslim-gayrimüslim ilişkileri, Hazret-i Peygamber'in tebliğ ve davete başladığı tarihten günümüze kadar -bazen artmış bazen azalmış olsa da- süreklilik arz etmiş ve bu durum devletlerin siyasetlerine de yön vermiştir.

Kur'ân-ı Kerim, diğer topluluklarla olduğu gibi ehl-i kitapla ilişkiler konusunda Müslümanlara ışık tutmaktadır. Peygamber kıssaları ile Müslümanlara bazen Allah Teâlâ'nın Yahudilere bahşettiği nimetler hatırlatılmış; bazen de bu nimetlere karşı gereken şükürün eda edilememesi halinde karşılaşılabilecek durumlar ve bunlardan alınması gereken ibretler, yine Yahudi toplumu örneğinde zikredilmiştir.

Öte yandan Yahudilerle münasebetlerin sınırları ve muhtevası konusunda bizzat Hazret-i Peygamber'in uygulamaları Müslümanlara tarih boyunca örnek olmuştur. Medine'ye hicretle birlikte bir şehir devleti kurulurken bu şehirde mevcut bulunan diğer topluluklarla ilişkilerin ahenkli ve uyumlu olabilmesi için de gerekli tedbirler alınmıştır. Bilindiği gibi Hazret-i Peygamber (a.s.), bu amaçla bazı araştırmacılar tarafından "Medine Vesikası" adı verilen bir sözleşme imzalamıştır. Bu anlaşma ile şehirde mukim dinî grupların iç işlerinde bağımsız olmakla birlikte şehrin maruz kalabileceği dış tehlikelere karşı birlikte hareket edip Medine'yi savunmaları öngörülmüş ve aynı zamanda herkesin can, mal ve namus güvenliği de hukukî anlamda güvence altına alınmıştır.

Hız. Peygamber (a.s.) Medine'ye hicret ettiğinde Kaynuka, Nadîroğulları ve Kureyzalılarının dışında başka Yahudi grupları da bulunuyordu. Bu topluluklar ticaret, ziraat ve sanayide hatırı sayılır bir ekonomik güce ve refaha sahiplerdi. Dahası şehir nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturmakta ve şehrin ekonomi yönetimini de ellerinde tutmaktaydılar. Müslümanlar, Yahudilerin Medine'deki bu sosyal, ekonomik ve hukukî varlıklarını tanıdıkları halde onlar, Medine Sözleşmesi'nin gereklerini kendi çıkarlarına aykırı gördükleri için tam olarak içlerine sindiremediler. Müslümanların şehirde yeni bir aktör olarak sahneye çıkmaları mevcut münasebetleri de bir şekilde gerginleştirmiştir. Nitekim Bedir zaferinden sonra bu gerginliğin daha da artması

Kaynukaoğullarının şehirden sürgünü ile sonuçlanmıştır. Sonraki gelişmeler, Yahudilerle kurulan ikili ilişkilerin ıslahından ziyade daha da bozulmasına neden olmuştur. Nitekim Uhud Gazvesi'nden sonra Hz. Peygamber'e suikast planlayan Nadîroğulları Hayber'e sürülmüş; Hendek Savaşı'ndan sonra şehrin müdafaası maddesine ihanet eden Kureyzalılar ise ölüm cezasına çarptırılmışlardır. Öte yandan Medine'yi sık sık dışarıdan taciz eden Hayber Yahudileri de yeni bir kuşatmanın fitilini ateşlemiş oldular. Nihayet ikili ilişkilerde yaşanan bu ve benzeri uyumsuz tavırlar, bir kısım Yahudilerin Hicaz'a tamamen veda etmeleriyle sonuçlanmıştır.

Taraflar arasındaki bu genel çatışma haline rağmen Yahudiler kendi aralarında çıkan problemlerin çözümünde “el-Emin” olması sebebiyle Hazret-i Peygamber’i hakem kıldıkları da olmuş ve Hazret-i Peygamber (s.a.) de Tevrat’ın emirleri doğrultusunda hüküm vermiştir.

Sayıları 43’ü bulan Abdullah b. Selam, Kâ’b b. Süleym, Temmam b. Yahuda, Amr b. Sa’d, Esed b. Kâ’b, Seleme b. Selam, Ebû Lübâbe gibi erkek ve Temime bt. Vehb, Halide bt. Haris, Reyhâne bt. Şem’ûn ve Hz. Peygamber’in hanımı Safiye bt. Hüvey gibi hanımlar, İslâm ile şereflenen Yahudi asıllı sahabelerdendir.

Hz. Peygamber'in vefat ettiği sırada *Zâtü'l-Ukûl* adlı zırhlı gömleğinin, borcuna karşılık Yahudi tüccar Ebü’ş-Şehm'de bulunması iki grup arasındaki ticarî münasebetlerin seviyesine işaret eden önemli bir örnek olarak zikredilebilir.

Değerli Katılımcılar,

Sözlerime son verirken iki gün boyunca devam edecek olan bu tartışmalı ilmi toplantıda bütün bu ilişkiler ağı, en ince detayına kadar ele alınıp tartışılacaktır. Toplantıda sunulacak tebliğ ve yapılacak müzakerelerde ortaya çıkacak sonuçların günümüz Müslüman-Yahudi ilişkilerine da ışık tutmasını diliyorum.

Son olarak bu organizasyonun gerçekleşmesinde emeği geçen başta Düzenleme Kurulu, İlim ve İstişare Heyeti olmak üzere, İSAV başkanı Prof.Dr. Salih TUĞ hocamıza ve vakıf çalışanlarına; ev sahip-

liği için Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof.Dr. İsmail Safa ÜSTÜN hocamıza ve ekibine ve İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni temsilen Tartışmalı İlmi Toplantının organizatörlüğünü üstlenen Prof.Dr. Adnan DEMİRCAN hocamıza ve ekibine, tebliğ ve müzakereleriyle katkı sunan çok değerli hoca ve meslektaşlarıma şahsım, kurumum ve organizasyon adına şükranlarımızı arz ediyorum.

Siz değerli katılımcılara da toplantıyı teşrifinizden dolayı ayrı ayrı teşekkür ediyor, tekrar hepinizi hürmet ve muhabbetle selamlıyorum.

I

ARAP YARIMADASI'NDAKİ YAHUDİLERİN YERLEŞMİŞ OLDUĞU BÖLGELER VE KÖKENLERİ

*Abdullah ALTUNCU**

Giriş

Yahudilik, Orta Doğu coğrafyasında ortaya çıkan en eski dinlerden birisidir. Bu kadim geçmişi nedeniyle dünya dinlerinin en önemlileri arasında yer almaktadır. Tarihteki hiçbir din ve topluluk, Yahudilik ve Yahudiler kadar tartışılmamıştır. Bu bağlamda Yahudilik hakkında gerçekleşen tartışmalar, Yahudiler ve Yahudi tarihini de kapsamaktadır. Bunun en önemli sebebi din ve etnisitenin iç içe geçmesi, Yahudilik ve Yahudilerin ayrılmaz bir bütün oluşturmasıdır. Ayrıca Yahudilerin erken dönemlerden itibaren dünyanın dört bir tarafına dağılmış olmaları, bu bölgelerde farklı inanç ve kültürlere mensup milletlerin hâkimiyeti altında ayrı azınlık toplulukları olarak yaşamış olmaları, tarihin farklı dönemlerinde birbirinden uzak coğrafyalarda inşa ettikleri kültürel merkezler aracılığıyla sahip oldukları gelenekleri geliştirmeleri, birçok kriz ve kitlesel hareketliliğin ortasında yer almaları Yahudilik ve Yahudi tarihi ile ilgili farklı boyutların oluşmasını sağlamıştır. Yine Yahudiler binlerce yıl boyunca güçlü bir yazılı ve sözlü gelenek üretmişler, geniş bir literatüre sahip olmuşlardır. Göz ardı etmememiz gereken bütün bu farklı unsurlarla birlikte Yahudilik, ortak bir inancın, kutsal bir kitabın, hukukun, sürgünlerden sonra oluşan vaat edilmiş topraklarla özdeşleşen bir hayatın, dilin ve edebiyatın güçlü

* Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (a.altuncu@hotmail.com)

etkisiyle varlığını korumuş, Yahudilere bir bilinç ve kimlik kazandırmıştır.¹

Hız. Peygamber döneminde Arap Yarımadası'nda yaşayan topluluklardan birisi Yahudilerdir. İslâm Tarihinde özellikle Hız. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra Yahudilerle yoğun bir karşılaşmanın olduğu bilinmektedir. Yine Kur'ân-ı Kerim'de Yahudilere atf yapan birçok ayet bulunmaktadır. Ayetlere baktığımızda Yahudileri ni-telemek için İsrail, İbrani ve Yahudi kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin kökenleri ile ilgili farklı yorumlar yapılmış olsa da bahsi geçen ayetlerin, genel olarak ilk dönemlerden itibaren İsrailoğullarından ve Hız. Peygamber dönemindeki Yahudilerden bahsettiği görülmektedir. Ayetlerde geçen kelimelerden özellikle "Yahudi" ifadesinin Hız. Peygamber'in yaşadığı dönemden önce de bilindiği ve İmrüü'l-Kays gibi cahiliye dönemi şairlerinin şiirlerinde yer aldığı anlaşılmaktadır.²

İlginç olan hususlardan birisi, diğer bölgelerin aksine Arap Yarımadası'ndaki Yahudilerin yüzlerce yıl boyunca kalıcı bir görünüm arz etmiş olmalarıdır. Hayber, Medine veya Teyma'da yerleşik Yahudilerin hareketsiz durumları birçok araştırmacı tarafından vurgulanmaktadır. Yerleşik hayata geçiş, sur, kale ve evlerin inşasının yanında zirai faaliyetler ile açıklanmaya çalışılsa da bütün bunlar diğer bölgelerde yerleşik hayata geçen Yahudilerin hareketliliklerinden ya da diğer bir ifadeyle sürülmelerinden önceki durumlarıyla ilgili farklı bir yön taşımaz.

Burada vurgulanması gereken husus, Yahudilerin kitap ehli olarak Araplara ait önemli unsurlarla bağ kurmuş olmalarıdır. Tevrat'ta yer alan soy betimlemelerini kullanmışlar ve bölgede yaşayan Araplarla aralarında bir akrabalık ilişkisinin bulunduğunu vurgulamışlardır. Himyeriler ile Yoktan, kuzey bölgesindeki Araplarla ise İsmail üzerinden kurulan ve Tevrat ile temellendirilen bu bağ, kutsal bir metne sahip olmayan, bununla birlikte kitap ehline danışmaktan geri durmayan

¹ Abdullah Altuncu, "Sunuş", Tarihten Günümüze Yahudilik, İlahiyat Yayınları, Ankara 2022, s. 9.

² Arthur Jeffery, The Foreign Vocabulary of the Qur'an, Oriental Institute, Baroda 1938, s. 294.

Araplar karşısında Yahudilerin, Arap Yarımadası'ndaki güvenliğini de muhafaza altına almıştır. Bazı Arap kabilelerinin Yahudiliğe geçişlerinin arka planında vurgulanan bu akrabalık ilişkisinin olduğunu söylemek de mümkündür.³

1. Arap Yarımadası'ndaki Yahudilerin Yerleşmiş Olduğu Bölgeler

Hz. Peygamber'in risaleti döneminde Hicaz bölgesi içerisinde birçok Yahudi topluluğunun mevcut olduğu görülmektedir. Bu topluluklar bölgeye, kabileler halinde gelmiş ve Medine, Makna, Vâdil-Kurâ, Fedek, Teyma, Hayber ve Tebük gibi sulak arazilerin bulunduğu bölgelere yerleşmişlerdir. Bu bölgedeki Yahudiler, küçük kabileler ve birbiriyle ilişkili güçlü topluluklar halinde Arap Yarımadası'nda, Akabe Körfezi'ndeki Eyle Limanından Umman'a, Medine'den Bahreyn'e kadar geniş bir alanda yayılım göstermişlerdir.⁴

Kaynaklarda Arap Yarımadası'ndaki Yahudilerin en eski yerleşim yerlerinden birisi Teyma olarak ifade edilmektedir. Teyma Kuzeybatı Arabistan'da bir vahadır. Tevrat'ta, yakınlarda bulunan Dedan adlı başka bir vaha ile birlikte Arap Yarımadası'ndaki su ve yiyecek merkezlerinden birisi olarak ifade edilmiştir.⁵ Yine Tevrat'ta İsmail'in dokuzuncu oğlu olarak Tema ismi belirtilmektedir.⁶ Son Babil Kralı Nabonidus'a (ö. M.Ö. 539) ait yazıtlarda sarayını Teyma'da inşa ettirdiği anlatılmaktadır. Teyma'daki ilk Yahudi yerleşiminin ise Babil'de sürgünde bulunan Yahudilerin Nabonidus ile birlikte bölgeye gelmesiyle başladığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte Nabonidus'un gelişinden önce burada Yahudilerin bulunduğu ve Teyma'da bir ticaret kolonisi kurmuş olduklarına dair bilgiler de mevcuttur.⁷ Çeşitli kaynaklarda beşinci yüzyılın ortalarından itibaren Arapların Teyma'ya

³ H. Graetz, *History of the Jews: From the Earliest Times to the Present Day*, Myers & Co., High Holborn, London 1904, C. 3, s. 61-63.

⁴ Mustafa Baş, *Hicaz Yahudileri*, Kopernik Kitap, İstanbul 2019, s. 71.

⁵ Yeşaya 21.14; Yeremya 25.23; Eyüp 6.19.

⁶ Yaratlış 25.15; I Tarihler 1.30.

⁷ Nuh Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, Kuramer, İstanbul 2016, s. 82.

yerleştiği ve bölgedeki topraklar ile hurma ağaçlarının çoğuna Yahudiler sahip olduğu için buraya yerleşen Arapların Yahudiliği benimseyişi anlatılmaktadır.⁸

Bir rivayete göre Cahiliye döneminde Belîy kabilesinin bir kolu olan Benî Hışne b. ‘Akârime’nin, Benî Reb’a’ya mensup bazı kimse-leri öldürdükleri için Teyma’ya sığınmak istemişler ancak buradaki Yahudiler, din farklılığı üzerine bu isteği kabul etmemişlerdir. Bunun üzerine kabilenin tamamı Yahudiliği benimsemiş ve burada yaşamaya başlamıştır.⁹ Böylece Teyma, Dedan (el-Ûlâ) ve Hicr (Medâin-i Sâlih) ile birlikte İslâm’dan önceki ikinci ya da üçüncü yüzyılda Arap Yarımadası’nın kuzeyindeki en önemli yerleşim merkezlerinden birisi olmuştur. Bölgede yapılan kazılarda M.Ö. beş ile altıncı yüzyıla dayanan ve Yahudi Arapçası ile hazırlanan kitabeler tespit edilmiştir.¹⁰ Çeşitli kaynaklarda Yahudilerin Teyma’ya yerleşmesi, Mesih beklentisiyle ilişkilendirilmiştir. Yahudi âlimlerinden bazılarının Mesih’in çıkacağı coğrafyayı aradığı ve bunların bir kısmının Teyma’ya yerleştikleri ifade edilmektedir. Talmud’da bahsedilen Rabbi Şimon ha-Timni’nin de Teymalı olduğu belirtilmektedir.¹¹

Cahiliye dönemi şairlerinden A’şa Meymun da bir şiirinde Teyma’dan bahsederken “Yahudilerin Teyma’sı” ifadesini kullanmıştır.¹² Hz. Peygamber döneminde de buradaki Yahudi yerleşimi devam etmiş ve Benî Adiyy isimli bir Yahudi ailesi tarafından yönetilmiştir.¹³ Hayber ve Vâdil-Kurâ seferlerinden sonra Teyma’daki Yahudilerden oluşan bir heyet Hz. Peygamber’e gelmiş ve cizye karşılığında bir barış anlaşması yapmak istediklerini belirtmiştir. Hz. Peygamber ise hazırlanan bir barış anlaşması sonrasında bu teklifi kabul etmiştir.¹⁴ Tu-

⁸ Yosef Tobi, “Tayma (Tema)”, Encyclopaedia Judaica, Keter Publishing House, Jerusalem 2007, C. 19, s. 560.

⁹ Moshe Gil, Jews in Islamic Countries in the Middle Ages, Brill, Leiden, Boston 2004, s. 10.

¹⁰ Tobi, “Tayma (Tema)”, s. 560.

¹¹ Arslantaş, Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler, s. 77-78.

¹² Tobi, “Tayma (Tema)”, s. 560.

¹³ Baş, Hicaz Yahudileri, s. 82.

¹⁴ Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, İrfan Yayımcılık, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1993, C. 1, s. 599-600.

delalı Benjamin'in seyahatnamesinde de Teyma hakkında bilgiler bulunmaktadır. Buna göre Teyma, bölgedeki Yahudilerin idari merkezlerinden birisi olmuş ve R. Hanan ha-Nasi tarafından idare edilmiştir. Yine Teyma'daki Yahudiler ziraat ve hayvancılıkla uğraşmışlar, geniş arazilere sahip olmuşlar, ganimet elde etmek için Arap ve diğer komşularıyla uzak yerlere sefere çıkmışlardır.¹⁵

Arap Yarımadası'ndaki bir diğer Yahudi yerleşim yeri Vâdil-Kurâ olmuştur. Burası Medine ve Filistin arasında bulunan ve irili ufaklı çok sayıdaki yerleşim biriminden teşekkül eden bir bölge olarak ifade edilmiştir. Teyma ve Medine arasındaki tarımla uğraşan insanların yaşadığı köylerin yer aldığı vadiden ismini almıştır. Ad ve Semud kavimlerinin bu bölgede yaşamış olduğu, bu kavimlerin helâk edilmesinden sonra bölgeye Yahudilerin geldiği belirtilmektedir. Kapanmış su kuyularını tekrar açan ve bölgeye hurma ağaçları dikerek zirai faaliyetlerde bulunan Yahudilerin, Kudâ'a adlı Arap kabilesinin yerleşmesiyle onlarla anlaşmaya vardıkları, onların gıda ihtiyaçlarını gidermek karşılığında diğer Arap kabilelerine karşı korunma elde ettikleri kaynaklarda geçmektedir.¹⁶ Suriye ticaret yolu üzerinde bulunan Vâdil-Kurâ, çok sayıda Yahudi nüfusunun bulunduğu bir bölge haline gelmiştir.¹⁷ Vâdil-Kurâ'da da Yahudilerin yerleştiği diğer bölgelerde olduğu gibi bir kale inşa edilmiştir. Hayber'in fethinden sonra Hz. Peygamber Vâdil-Kurâ'ya yönelmiş ve onları İslâm'a davet etmiştir. Yahudilerin bu daveti reddetmesi sonucunda bölge muhasara altına alınmış ve buradaki Yahudilerle anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma sonunda ciddi ganimet elde edilmiş ve Hurmalıklar ile araziler, gelirlerinin yarısı Müslümanlara verilmek üzere Yahudilere bırakılmıştır.¹⁸

Yahudilerin yaşadığı bir diğer yerleşim yeri Fedek olmuştur. Fedek, Medine ile Hayber arasında yer almaktadır. Hz. Peygamber döneminde bazı kabilelerin Hayber Yahudilerine yardım etmek için Fedek'te toplandıklarına dair bir bilgi elde edilmiş bunun üzerine Hz. Ali

¹⁵ The Itinerary of Benjamin of Tudela, çev. Marcus Nathan Adler, Oxford University Press, London 1907, s. 47.

¹⁶ Arslantaş, Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler, s. 79-80.

¹⁷ Norman A. Stillman, The Jews of Arap Lands: A History and Source Book, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia 1979, s. 5.

¹⁸ Baş, Hicaz Yahudileri, s. 84.

komutasında bir birlik buraya gönderilmiştir. Buraya ulaşan birlik Teyma, Vâdil-Kurâ ve Fedek Yahudilerinin Müslümanlara karşı savaş hazırlığı içerisinde olduklarını görmüştür.¹⁹ Hayber'in fethinden sonra Fedek'teki Yahudiler Hz. Peygamber'e bir heyet göndermiş ve Hayber Yahudileriyle yapılan anlaşmadaki şartlar doğrultusunda bir barış sağlamak istemişlerdir. Buradaki Yahudiler, ziraatın yanı sıra demircilik, kuyumculuk, marangozluk, at gemi ve dizgini imalinde meşhur olmuştur.²⁰

Arabistan'ın kuzeyinde Yahudilerin en yoğun yaşadığı ve en güçlü olduğu yer Hayber olmuştur. Ayrıca Arabistan'daki en eski Yahudi yerleşim bölgelerinden birisi haline gelmiştir. Şehrin, 'Amâlika kavminden Yesrib'in kardeşi Hayber b. Kâyine b. Mehlâil tarafından kurulduğu ve Hayber adının İbranice "kale" anlamına geldiği ifade edilmektedir. Cahiliye döneminde Hayber'de yedisi büyük olmak üzere pek çok kalenin bulunduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Bu nedenle Hayber, kalelerinin sağlam oluşu, içinde yer aldığı vadinin verimliliği ve su kaynaklarının çok olmasıyla ün kazanmıştır. Burada bulunan Yahudiler ziraat konusunda Arap yarımadasındaki diğer tüm yerleşim yerlerinin önüne geçmiştir. Volkanik platoların verimli topraklarında zirai faaliyet yürüten Hayberli Yahudiler, bölgede bulunan su kaynakları ve çevrenin bol yağmur alması sebebiyle tarımsal alanda öncü bir rol üstlenmişlerdir.²¹

Ayrıca Hayber'in ticaret yolları üzerinde merkezi bir konumda bulunması ve burada düzenlenen panayırılar ile yürütülen ticari faaliyetler, Hayberli Yahudilerin ekonomik açıdan büyük imkânlar elde etmesini sağlamıştır.²² Yine bazı araştırmacılar Teyma'nın güneyinde yer alan Hayber'in adının İbranicede "cemaat, topluluk" anlamına gelen *hever* kelimesinin Arapça hale dönüşmesine dayandığını söylemiştir. Ayrıca Hicaz bölgesindeki en zengin şehirlerden birisi olarak kabul

¹⁹ Hüseyin Algül, "Fedek", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul 1995, C. 12, s. 294.

²⁰ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 597.

²¹ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 590.

²² Arslantaş, Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler, s. 80-84.

edilmiştir.²³ Hayber’le ilgili en eski bilgilerden birisi Harran’da bulunan bir kitabede yer almaktadır. Bu kitabede son Babil kralı Nabonidus’un Teyma’da ikinci başşehrini kurduktan sonra Hayber, Fedek ve Yesrib’e geçtiği ifade edilmiştir.²⁴ Nabonidus’un ilerlemesinin nedeni olarak ise Teyma’yı ele geçirdiği sırada burada bulunan Yahudilerin Hayber’e kaçarak sığınmaları gösterilmektedir. Onları cezalandırmak isteyen Nabonidus, yönünü Hayber’e çevirmiştir.²⁵ Hayber Yahudilerinin nüfusu Medine’de bulunan Benî Nadîr Yahudilerinin sürülmesinden sonra Hayber’e yerleşmesiyle artmıştır. Ayrıca Mekkeli müşrikler ile Hayberli Yahudiler arasında bir anlaşma da yapılmıştır. Buna göre Müslümanlar bu iki bölgeden birisine saldırırsa diğerinin, savunmasız kalan Medine’ye saldırı düzenlemesi kararlaştırılmıştır. Bu nedenle Hayber ve Mekke arasında bulunan Medine ciddi bir güvenlik tehdidi içerisinde olmuştur. Böylece Hudeybiye Anlaşması’ndan sonra Hz. Peygamber sürekli bir tehdit olarak varlık gösteren Hayber’e yönelerek burayı kuşatmıştır. Bu kuşatma sonucunda Hayber’de bulunan Yahudiler, altın, gümüş ve silahlarını Hz. Peygamber’e teslim etmek ve yük hayvanlarının taşıyabileceği her şeyi gizlemeden yanlarında götürülebilmek şartıyla bir anlaşma yapmak durumunda kalmışlardır. Yine burada yetiştirilen tarımsal ürünlerin yarısı da Müslümanlara teslim edilmiştir.²⁶

Kur’ân-ı Kerim’de yer alan mekkî ayetlerin bir kısmında Yahudilerden bahsedilmesi, Hz. Peygamber döneminde Mekke’de de bazı Yahudilerin yaşadığını göstermektedir. Cahiliye döneminde ticari amaçlarla Mekke’de Yahudilerin bulunduğu kaynaklarda yer almaktadır. Hz. Peygamber’in dedesi Abdulmuttalib’in ticaretle uğraşan Yahudi bir komşusunun olduğu, yine burada ticaretle uğraşan Necranlı bir Yahudinin, Hz. Peygamber’in doğduğu gece son peygamberin doğumunu Mekkelilere haber verdiği rivayet edilmektedir. Bununla birlikte Mekke’deki Yahudilerin şehirde kalıcı olarak ikamet etmedikleri,

²³ Charles Cutler Torrey, The Jewish Foundation of Islam, Jewish Institute of Religion Press, New York 1933, s. 13.

²⁴ Baş, Hicaz Yahudileri, s. 76-77.

²⁵ Arslantaş, Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler, s. 82.

²⁶ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 592-594.

ancak ticari faaliyette bulunmak için şehirde buldukları belirtilmektedir.²⁷ Burada bulunan Yahudiler genellikle Mekke ya da Ukaz'da düzenlenen panayirlara gelen tüccarlardan oluşmuştur.²⁸

Arap Yarımadası'nda ticaretle uğraşan Yahudilerin bulunduğu yerlerden birisi Tâif olmuştur. Tâif aynı zamanda Hicaz bölgesi içerisinde İslâm'ın en son kabul edildiği şehirdir. Tâif'teki Yahudi yoğunluğu tam olarak bilinmese de şehir içerisinde ciddi etkilerinin bulunduğu düşünülmektedir. Buraya yerleşen Yahudiler genel olarak Yemen ve Medine'den kovulanlardan oluşmuştur.²⁹ Tâiflilerle yapılan anlaşmalardaki bazı ifadelerin ve faizle yapılan işlemlerin kaldırılmasına yönelik maddelerin Tâif'te bulunan Yahudilere yönelik olduğu belirtilmektedir. Özellikle "Sakîflilerin bütün müttelikleri ve ticaret adamları, Sakîflilere gösterilen aynı muamele ve işleme tâbi tutulacaktır." şeklindeki madde bunlar arasındadır.³⁰

Yahudilerin Hicaz bölgesinde en yoğun yaşadıkları şehir ise Medine olmuştur. Kaynaklarda Medine'ye yerleşerek burayı imar edenlerin Nuh Peygamber'in oğlu Sam b. Erfahşez neslinden gelen Amâlikalılar olduğu ifade edilmektedir.³¹ Ayrıca Yemen bölgesinde yaşayan Amâlikalılarının bir kısmının Yesrib'e geldikleri, Abîl kabilesini şehirden çıkartarak burada yaşadıkları da anlatılmaktadır. Medine'de ilk hurma bahçelerini kuranların ve şehrin etrafına surlar inşa ederek *utum* adı verilen kaleleri yapanların Amâlikalılar olduğu söylenmektedir.³² Medine'ye gelen Yahudiler, su kuyularının ve hurma bahçelerinin bulunduğu şehrin farklı bölgelerine yerleşmişlerdir. Sonraki dönemlerde bu Yahudilerin yanına yerleşen Benî Mersed, Benî Nif, Benî Mu'aviye ve Benî'ş-Şaziyye gibi Arap kabileleri de olmuştur. Bununla birlikte buraya yerleşen Yahudi kabileleri sadece Benî Nadîr, Benî Kaynuka ve Benî Kureyza'dan da ibaret değildir. Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde, şehirde yirmiden fazla Yahudi kabile-

²⁷ Arslantaş, Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler, s. 86.

²⁸ Stillman, The Jews of Arap Lands, s. 5.

²⁹ Baş, Hicaz Yahudileri, s. 86.

³⁰ Hamidullah, İslam Peygamberi, s. 612.

³¹ Baş, Hicaz Yahudileri, s. 29.

³² Arslantaş, Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler, s. 87-88.

sinin bulunduğu ve bunlardan bazılarının Arap asıllı iken sonradan Yahudiliğe girdiği ifade edilmektedir.³³ Yahudilerin kitap ehli olması ve dini hukuka sahip olmaları sebebiyle çevrelerinde yaşayan bazı Araplar tarafından örnek alındıklarını söylemek mümkündür. Yahudilerin Araplara göre bu dönemde sahip oldukları bazı zirai, ticari, dini, sosyal ve kültürel üstünlükler, Arapların Yahudiliğe yönelmelerinde etkili olmuş olabilir.³⁴ Kaynaklarda, Arapların kutsal kabul ettikleri bir kitaba sahip olmamaları, genel olarak bedevi bir hayat tarzı içerisinde olmaları ve okuma yazma bilmemeleri nedeniyle kâinat, yaratılış ve vücudun sınırları gibi konularda sıklıkla kitap ehli olan Yahudilere müracaat ettikleri anlatılmaktadır.³⁵ Evs, Hazrec, Benî Hâris b. Kâ'b, Gassân ve Cüzâm kabilelerinden Yahudiliğe geçen kimseler (*men tehevvede*) olmuştur.³⁶ Kaynaklarda bazı Arap ailelerin, çocuklarının yaşaması durumunda onları, ehli kitap oldukları için Yahudi yapacaklarına dair adakta bulunmalarıyla ilgili rivayetler de yer almıştır.³⁷ Hatta bu kimselerden bazıları, Benî Nadîr kabilesi Medine'den sürgün edildiğinde onların arasında bulunan çocuklarını yanlarına alıp Müslüman olmalarını istemişlerdir. Bu olay üzerine "dinde zorlama yoktur."³⁸ ayeti nazil olmuş, Hz. Peygamber ashabını bu tutumdan vazgeçirmiş ve Benî Nadîr arasında yer alan bu kimseler onlarla birlikte Medine'yi terk etmişlerdir.³⁹

Benî Kayle olarak ifade edilen Evs ve Hazrec kabilelerinin ise Yahudilerin Medine'ye yerleşmesinden çok daha sonra 300'lü yıllarda Yemen'den gelip yerleştikleri belirtilmektedir.⁴⁰ Medine'nin etrafında bulunan Kubâ, Zehre, Sırâr gibi yerlerde de Yahudiler yaşamıştır. Özellikle Zehre'de üç yüz civarında zanaatkâr Yahudi'nin bulunduğu

³³ Arslantaş, Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler, s. 89-90.

³⁴ Bedriye Yılmaz, Medine Yahudileriyle İlişkilerin Erken Dönem Kur'an Tefsirine Etkisi, Kuramer, İstanbul 2021, s. 54.

³⁵ İbn Haldun, Mukaddime, Dergâh Yayınları, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 2009, C. 2, s. 787.

³⁶ Gil, Jews in Islamic Countries in the Middle Ages, s. 9.

³⁷ Arslantaş, Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler, s. 94.

³⁸ Bakara, 2/256.

³⁹ Yılmaz, Medine Yahudileriyle İlişkilerin Erken Dönem Kur'an Tefsirine Etkisi, s. 60.

⁴⁰ Baş, Hicaz Yahudileri, s. 30.

ve buradaki nüfusun tamamının Yahudilerden oluştuğu bildirilmektedir.⁴¹ Yesrib'deki Yahudiler başlangıçta şehrin dışında yerleşmişler, zamanla güçlenerek şehrin yerlileri olan Amâlîkalılar ile Cürhümlüleri buradan çıkartarak Yesrib'i ele geçirmişlerdir. Evs ve Hazrec'den önce Medine'de şehrin yönetimini Benî Nadîr ve Benî Kureyza elinde tutmuştur.⁴² Bununla birlikte İslâm öncesi dönemde ve İslâm'ın ilk yıllarında Medine'deki baskın kültürel etki Yahudilere ait olmuştur.⁴³

Medine'de yaşayan Yahudilerin kaynaklara yansıyan ilginç bir yönü ise Yahudiliği Arap Yarımadası'ndaki diğer topluluklara yaymaya yönelik farklı tutumları olmuştur. Buradaki Yahudiler Tevrat ve dini öğretileri insanlara anlatmışlar, çevre kabilelere dini tebliğde bulunmuşlardır. Ayrıca Yemen kralının önünde Mecusi din adamları ile dini tartışmalara giriştikleri, Yemenlilerin tazimde buldukları kutsal kabul edilen bir ateşi söndürdükleri ve krala "Bizim dinimiz sizin dininizden daha hayırlıdır. Senin ilahının sana bir faydası yok, sana ve kavmine gelen bir kötülüğü gidermekten acizdir." şeklinde bir ifade kullandıkları anlatılmaktadır.⁴⁴

Arap Yarımadası'nın güneyinde de Yahudi yerleşimleri olmuştur. Bunlar arasında Yemen, Necran ve Hadramevt'te erken dönemlerden itibaren Yahudi varlığı bilinmektedir. Hindistan'a ulaşan yollar üzerinde olması sebebiyle buradaki Yahudilerin genellikle ticaretle uğraştıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte buradaki Yahudilerin köken olarak gerçekten İsrailoğullarına mı mensup olduğu ya da buradaki Arap asıllı kabilelerin sonradan Yahudiliği mi benimsedikleri sorusunun net bir cevabı bulunmamaktadır. Yemen'deki Yahudilerin kendilerine has bazı özellikleri bulunmaktadır. Öncelikli olarak Süleyman Peygamber ve Sebe Melikesi ile ilgili kıssalar sebebiyle Kur'ân-ı Kerim başta olmak üzere çeşitli kutsal metinlerde bahsedilen ve buradaki inançlar hakkında bilgi edinebileceğimiz bir bölge olmuştur. İkincisi ise Ezra döneminde Tapınağın tekrar inşası için bölgedeki Yahudilerden yardım istendiği fakat Yemen'deki Yahudilerin Tapınağın

⁴¹ Gil, *Jews in Islamic Countries in the Middle Ages*, s. 10.

⁴² Arslantaş, Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler, s. 96-98.

⁴³ Yılmaz, *Medine Yahudileriyle İlişkilerin Erken Dönem Kur'an Tefsirine Etkisi*, s. 55.

⁴⁴ Baş, *Hicaz Yahudileri*, s. 98.

tekrar yıkılacağı düşünükleri için yardımda bulunmadıkları anlatılmaktadır. Bunun üzerine Ezra'nın Yemen Yahudilerine lanet ettiği, Yemen Yahudilerinin ise Ezra'nın kutsal kabul ettikleri topraklara gömülmemesi için bedduada buldukları söylenmektedir. Ezra'ya karşı bu olumsuz tutumları nedeniyle Yemen Yahudilerinin doğan erkek çocuklarına Ezra adını vermedikleri de anlatılmaktadır. Yine aşağıda bahsedeceğimiz üzere Yemen Yahudilerinin kökeni konusunda da farklı anlatılar yer almaktadır.

2. Arap Yarımadası'ndaki Yahudilerin Kökenleri

Yahudilerin Arap Yarımadası'na ilk göçleri ile ilgili oldukça fazla teori bulunmaktadır. Bununla birlikte bu görüşlerin hangisinin doğru olduğuna dair net bir karar verebilmek de mümkün gözükmemektedir. Bu görüşler arasında Yeşu tarafından Amaleklilerle savaşmak üzere gönderilen İsraililerin Yesrib ve Hayber'e yerleştikleri, Amalek kralının genç ve güzel oğlunun canını bağışlayan ve itaatsizlikleri yüzünden ülkeden kovulan Saul komutasındaki İsrailoğullarına mensup savaşçıların kuzey Arabistan'a döndükleri ve oraya yerleştikleri, Davut'un hükümdarlığı sırasında Kuzey Arabistan'da bir İsrail kolonisi kurulduğu gibi görüşler yer almaktadır. Yine ilk Tapınağın Nebukadnezar tarafından yıkılması üzerine birçok Yahudi'nin Arap Yarımadası'nın kuzey bölgelerine kaçtığı ve bu bölgede yaşamaya başladıkları da ileri sürülen görüşler arasındadır. Ayrıca Romalılar tarafından ikinci Tapınağın yıkılması ve sonraki süreçte gerçekleşen isyanlar sonucunda Romalılardan kaçan Yahudilerin dağınık gruplar halinde Arap Yarımadası'na yerleştikleri anlatılmaktadır.⁴⁵ Bir başka görüşe göre ise buraya gelen Yahudilerin kökenlerinin kuzeydeki İsrail Krallığında bulunan on kabileye mensup oldukları ve Asurluların krallığı yıkılmasından sonra bölgeden çıkartılan Yahudilerin bir kısmının buraya yerleştikleri anlatılmaktadır.⁴⁶

⁴⁵ Graetz, *History of the Jews: From the Earliest Times to the Present Day*, s. 55.

⁴⁶ Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1997, s. 87.

Bütün bu görüşlere genel olarak baktığımızda, Yahudi tarihinde önemli kriz dönemleri olarak gösterilen ve Yahudilerin Filistin bölgesinden ayrılmak durumunda kaldıkları tüm olayların Arap Yarımadası'ndaki Yahudilerin kökeni konusunda ileri sürüldükleri anlaşılmaktadır. Burada Arap Yarımadası'ndaki tüm Yahudilerin aynı kökene mensup olduğunu ifade etmek de yanlış olacaktır. Yahudileşen Arap kabilelerinin varlığının bilinmesi, ziraat ve ticaret alanlarında uzmanlaşmış ayrı Yahudi topluluklarının Arap Yarımadası'ndaki farklı yerleşimleri ve Yemen Yahudilerinin kökeni konusunda ileri sürülen rivayetler, yarımada bulunan tüm Yahudilerin aynı kökene mensup olmadıklarını göstermektedir.

Arap Yarımadası'nda yaşayan Yahudiler arasında kökenleri ile ilgili farklı tartışmaların yapıldığı en önemli topluluklardan birisi Medine'dekiler olmuştur. Bu konuyla ilgili batıdaki birbirinden farklı ve kesinliği bulunmayan görüşler dahi İslâm kaynaklarındaki rivayetlere dayanmaktadır.⁴⁷ Medine'de yaşamış olan Yahudilerin kökeni ile ilgili olarak Musa Peygamber'e kadar dayandırılan farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlere göre Musa Peygamber hac yaptıktan sonra Filistin'e dönerken Medine'den geçmiş şehrin, son peygamberin yaşayacağı bölgeyle ilgili bilgilerle uyumlu olduğunu fark etmiş ve buraya İsrailoğulları'ndan bir grubu yerleştirmiştir. Bu rivayetin devamında Musa Peygamber ve Harun Peygamber'in Uhud dağına çıktıkları, hasta olan Harun Peygamber'in burada vefat ettiği ve Uhud dağına defnedildiği ile ilgili ifadeler de bulunmaktadır. Yine farklı bir görüşe göre Musa Peygamber, Amâlikalılara bir ordu göndermiş ve Musa Peygamber'in emirlerini yerine getirmemeleri nedeniyle İsrailoğulları tarafından kovulan bu ordu, Medine civarına yerleşmiştir.⁴⁸

Medine'deki Yahudilerin şehre gelişleri konusunda sonraki dönemlere atıf yapan görüşler de bulunmaktadır. Buna göre Yahudi geleniğine göre Kral kabul edilen Davut ve Süleyman dönemlerinde Medine'de yaşayan Sa'l ve Fâlic kabileleriyle savaşlar yaşanmış ve bu süreç içerisinde Medine'de Yahudi yerleşimi başlamıştır. Bir diğer önemli görüş ise Babil sürgünüyle ilişkilendirilmektedir. Babil kralı

⁴⁷ Gil, *Jews in Islamic Countries in the Middle Ages*, s. 3.

⁴⁸ Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 88.

Nebukadnezar'ın M.Ö. 586 yılında Filistin bölgesini işgal edip Tapınağı yıkması sonrasında sürgünden kaçan bazı Yahudilerin Arap Yarımadası'na geldikleri ve Medine'ye yerleştikleri belirtilmektedir. Bu sürgünden kaçarak Arap Yarımadası'na gelen Yahudilerden Harun soyuna mensup *kohen*lerin Medine'ye ulaştıklarında buranın, müjdelenen son peygamberin yaşayacağı yer olduğunu anladıkları ve bu sebeple Medine'ye yerleştikleri ifade edilmiştir. Birçok tarihçinin Medine'deki Yahudilerin kökenini Babil sürgününe dayandırdıkları görülmektedir.⁴⁹

Konuyla ilgili araştırmalar yapan Moshe Gil, Medine'nin ilk sakinlerinin Yahudiler olduğunu, bölgeyi yerleşime açtıklarını, su kuyularını kazdıklarını hurma bahçelerini oluşturduklarını, zirai faaliyette bulduklarını ve evler inşa ettiklerini belirtir. Gil bu görüşünü ziraat, yerleşim, mülkiyet ve zanaat kavramlarının bedevi Araplardan ziyade Yahudiler tarafından temsil edildiğini belirterek temellendirmeye çalışmıştır.⁵⁰ Bununla birlikte Gil, kendisinden önceki aksi görüşleri de belirtmiştir. Buna göre birçok batılı araştırmacı Medine'deki Yahudilerin kökeninin Araplara dayandığını vurgulamıştır. Bunlar arasında Theodor Nöldeke, Medine Yahudilerinin, Arap kabile toplumuna ciddi şekilde entegre olmaları nedeniyle buradaki Yahudilerin Arap kabilelerine dayanan bir kökene sahip olduklarını belirtmiştir. Özellikle buradaki Yahudilerin Arap şiir ve edebiyatına yönelik ilgilerini öne çıkartan Nöldeke, köken itibarıyla Yahudi olan göçmen bir kitlenin bunu sağlayamayacağını söylemiştir. Winckler ise daha yüksek bir sosyal seviyenin insanları olan Yahudilerin, tıpkı Kuzey Amerika'daki Avrupalı göçmenlerin Kızılderili olamaması gibi Arap toplumuna tamamen asimile olamayacağını iddia etmiştir. François Nau ise tüm Arap Yarımadası'ndaki Yahudilerin durumuyla ilgili dört ana faktörü vurgularak benzer bir görüşte olmuştur. Buna göre:

a) Yahudiler, Hicaz da dâhil olmak üzere birçok ülkede Yahudiliği yaymak için yoğun bir propaganda faaliyetine girişmişlerdir.

b) Hz. Peygamber'in yaşamı boyunca adı geçen Yahudilerin neredeyse tamamı Arap isimlerine sahiptir.

⁴⁹ Arslantaş, Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler, s. 88-89.

⁵⁰ Gil, Jews in Islamic Countries in the Middle Ages, s. 4.

c) Bölgedeki Yahudiler, Necranlı Hıristiyanlar gibi Arabistan dışından kendilerine gelecek olan din adamlarına ihtiyaç duymuşlardır.

d) Arap Yarımadası'ndaki Yahudi krallığı olgusu (Yemen), ilgili kraliyet ailesi din değiştirmedeği sürece Yahudi normlarının dışında kalmıştır. Charles C. Torrey ise Wincler'in aksine Medine Yahudilerinin köken olarak gerçekten Yahudi olduklarını vurgulayan az sayıdaki araştırmacıdan birisi olmuştur.⁵¹

Bazı kaynaklarda Medine'deki Benî Nadîr ve Benî Kureyza Yahudilerinin aslen Cüzam kabilesinin birer boyu olduklarını, Yahudiliğe sonradan girdikleri ve her iki kabilenin de adlarını, yerleşmiş oldukları dağlardan aldıkları ifade edilmektedir.⁵²

Yine bir başka görüşe göre Benî Nadîr ve Benî Kureyza Yahudilerinin Medine'ye, ikinci Tapınağın 70 yılında yıkılmasından sonra İmparator Hadrianus döneminde (117-138) gelip yerleştikleri belirtilmektedir. Bununla birlikte Yahudilerin Medine'ye Babil sürgünü sırasında geldiklerine yönelik rivayetlerin çokluğu dikkate alındığında, Medine'ye ilk Yahudi yerleşiminin Hadrianus döneminde meydana gelmiş olması gerçekçi durmamaktadır. Fakat ikinci Tapınağın yıkılmasından sonra bölgeden kaçan Yahudilerin, diğer Yahudi yerleşimlerine olduğu gibi Medine'deki Yahudilerin yanına gelerek yerleşmiş olmaları mümkündür.⁵³

İslâm kaynaklarında genel olarak Benî Nadîr, Benî Kureyza, Benî Kaynuka ve Benî Hedl kabilelerinin köken itibariyle Yahudi oldukları belirtilmektedir. Özellikle Benî Nadîr, Benî Kureyza ve onlara bağlı olarak yaşayan Benî Hedl kabilelerinin Harun Peygamber'in soyundan gelen *kohen*ler oldukları bu sebeple kaynaklarda *el-Kâhinân* olarak isimlendirildikleri belirtilmiştir.⁵⁴ Kur'ân-ı Kerim'de Medine Yahudileriyle ilgili ayetlerde *Benî İsrâîl* şeklinde ifadenin yer alması

⁵¹ Gil, *Jews in Islamic Countries in the Middle Ages*, s. 8-9.

⁵² Gil, *Jews in Islamic Countries in the Middle Ages*, s. 11.

⁵³ Arslantaş, Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler, s. 89.

⁵⁴ Baş, Hicaz Yahudileri, s. 59.

ve hadislerde de benzer kullanımların olması bu görüşün doğruluğunu yansıtmaktadır.⁵⁵

Bu hadislerden birisinde Hz. Peygamber Yahudi kökenli eşi Sa-fiyye'yi ağlarken görmüş ve nedenini sorduğunda Hz. Aişe ve Hz. Hafsa'nın Hz. Peygamber'in akrabaları olmaları sebebiyle daha hayırlı olduklarını söylemelerinden dolayı üzülüğünü belirtmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Sen de onlara 'Benden nasıl hayırlı olabilirsiniz? Kocam Muhammed, babam Harun, amcam da Musa' deseydin ya!" ifadelerini kullanmıştır.⁵⁶ Bütün bunlar, Medine Yahudilerinin köken olarak Yahudi asıllı olduklarına dair belirtilen görüşlerin delili olarak kabul edilmektedir.

Medine Yahudilerinin kökeni ile ilgili tartışmalar sadece bu şekilde sınırlı kalmaz. Hayber Yahudileri için de benzer tartışmalar yapıldığı görülmektedir. Tudelalı Benjamin'in seyahatnamesinde Hayber Yahudilerinin Reuven, Gad, Manasse kabilelerinin soyundan geldiklerinin, Asur sürgünü sırasında Kral V. Şalmanezzer tarafından sürülerek buraya yerleştiklerinin söylendiğini belirtmiştir.⁵⁷ Graetz gibi bazı araştırmacılar ise Hayber Yahudilerinin Musa'nın kayınpederi Yitro'nun soyundan gelen Rehabilere dayandıklarını ve ilk Tapınağın yıkılmasından sonra tarıma elverişli arazilerin bolluğu sebebiyle buraya geldiklerini belirtmektedir.⁵⁸ Bunun dışında Hayber Yahudilerinin buraya, Musa Peygamber, Yeşu, Kral Saul ve Davut gibi farklı dönemlerde yerleştiklerini belirten görüşler de olmuştur.⁵⁹

Araştırmacılar tarafından gerçekçi bulunmayan Mekke'deki Yahudilerinin kökeni ile ilgili bir görüş Reinhart Dozy tarafından ileri sürülmüştür. Dozy, Tevrat'taki bazı ifadelerden⁶⁰ hareketle Kral Davut döneminde Amâlikahıların dağıtılmasından sonra Şimon kabilesinin Arap Yarımadası'na geldiğini, burada Mina ve Mekke'ye yerleştiğini,

⁵⁵ Arslantaş, Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler, s. 90.

⁵⁶ Tirmizî, "Menâkıb", 63

⁵⁷ The Itinerary of Benjamin of Tudela, s. 48.

⁵⁸ Graetz, History of the Jews: From the Earliest Times to the Present Day, s. 56.

⁵⁹ Richard Gottheil, M. Seligsohn, "Khaibar", The Jewish Encyclopedia, Funk & Wagnalls Company, New York, London 1901, C. 7, s. 480.

⁶⁰ I. Samuel 30; I. Tarihler 4:24-43

Kâbe’de ibadetin başlatıcıları olduğunu vurgulamıştır.⁶¹ Onun tezine göre Kral Davut’tan itibaren özellikle Hezekiya döneminde güneye inen Şimon kabilesi Kuzey Arabistan’a yerleşmiş ve Arap Yarımadası’nda bulunan Yahudi topluluklarının çekirdeğini oluşturmuştur. Dozy tarafından ileri sürülen bu görüş sağlam bir temele dayanmaması ve bölgedeki Yahudi yerleşimlerin büyüklüğü ile karakterini açıklayamaması sebebiyle eleştirilmiş ve kabul görmemiştir.⁶² Bunun dışında Hindistan’a ulaşan ticaret yolu üzerinde olması sebebiyle kral Davut döneminde İsrailoğullarının ticaret kolonileri oluşturmak için bölgeye yerleştikleri de ileri sürülmüştür.

Yukarıda anlatılan bölgelerden farklı olarak Arap Yarımadası’nın güney kesimlerindeki Yahudi topluluklarının veya onların tarihlerinin farklı yönleri bulunmaktadır. Kaynaklarda Yemen bölgesindeki Yahudilerin kökeninin Musa Peygambere kadar götürüldüğü görülmektedir. Buna göre Mısır’dan çıkıştan sonra İsrailoğullarından bazıları güneye inerek buraya yerleşmiştir. Hatta Sebe Melikesinin soyunun, buraya gelen İsrailoğullarına dayandığı ifade edilmektedir.⁶³ Bir diğer görüş ise hem Kur’ân-ı Kerim’de⁶⁴ hem de Yahudi kutsal metinlerinde⁶⁵ yer alan Süleyman Peygamber (Yahudi geleneğine göre Kral Süleyman) ve Sebe Melikesi ile ilgili kıssalara dayandırılmaktadır. Aralarında bazı farklılıklar bulunsa da her iki kıssada da Yemen bölgesine taşınan inanç vurgusu bulunmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’e göre hüthüt kuşunun vermiş olduğu bilgiler sonrasında Sebe Melikesine bir haber iletilmiş ve Hz. Süleyman, Güneş’e tapmakta olan Sebe Melikesi ve halkını, tevhid inancına çağırmıştır. Kıssanın sonunda Sebe Melikesinin bu daveti kabul ettiği anlatılır. Tanah metinlerinde ise Kral Süleyman’ın ününü duyan Sebe Melikesinin mahiyetiyle birlikte çeşitli hediyelerle onun yanına geldiği ve cevabını yalnızca kendisinin bildiği

⁶¹ Arslantaş, Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler, s. 86.

⁶² Torrey, The Jewish Foundation of Islam, s. 15-16.

⁶³ Ertuğrul Döner, Yusuf Özcan, “Bazı Din-Inanç ve Kültürlerde Rahman Kavramının Tarihi Serencamı”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Haziran 2022, C. 22, S. 1, s. 139.

⁶⁴ Neml 27/20-44.

⁶⁵ 1. Krallar, 10:1-13; 2. Tarihler, 9:1-12.

sorular sorduğu, almış olduğu doğru cevaplar neticesinde onun bilgeliklerinden etkilendiği belirtilir.

Yahudi geleneğinde Kral Süleyman ile Sebe Melikesinin evlendikleri, bunun sonucunda Yahudiliğin Yemen'e girdiği ifade edilmektedir. Sebe Melikesinin memleketine dönerken yanında Yahudi din adamlarını da götürdüğü ya da Kral Süleyman'ın Sebe Melikesinden doğan oğlunun Yahudi terbiyesine göre yetişmesi için Kudüs'ten din adamları gönderdiği anlatılmaktadır.⁶⁶ Bütün bu bilgilerle birlikte kendi gelenek ve anlatılarında Yemen Yahudileri, Yeremya'nın kehanetlerini takiben ilk Tapınağın yıkılmasından birkaç yıl önce büyük bir Yahudi grubuyla Kudüs'ü terk ettiklerini, Yemen'de Reş Galut olarak adlandırılan San'a, Tan'im ve Zamar gibi bazı bölgelere geldiklerini anlatmaktadırlar. Geleneklerine göre Yemen Yahudileri, ikinci Tapınağın da yıkılacağını tahmin ettikleri için Ezra'nın Filistin bölgesine dönme çağrısını reddetmişlerdir.⁶⁷

Yemen bölgesindeki Yahudi varlığı ile ilgili önemli hususlardan birisi Himyeri krallarından Ebu Kerib Esad Tübb'a'nın Yahudiliğe geçişi ile ilgili rivayetlerdir. Bu rivayette Ebu Kerib'in, cesur bir kral olarak İran ve Bizans İmparatorluğu'nun Arap vilayetlerine yönelik bir sefere çıkışı anlatılır. Sefer sırasında Medine'ye uğramış ve oğlunu buraya vali olarak bırakmıştır. Sefere devam etmekte olan Ebu Kerib, oğlunun öldürüldüğünü haber almasıyla şehre geri dönmüş ve burayı kuşatmıştır. Bu kuşatma sırasında ağır bir hastalığa yakalanan Ebu Kerib'e, Kaab ve Esad adlı iki Yahudi yardım etmiştir. Bu iki bilge Yahudi, krala Yahudilikle ilgili konuşmalar da yapmış ve kralın Yahudiliğe ilgi hissetmesini sağlamışlardır. Bu konuşmalar karşısında Ebu Kerib, Yahudi inancını benimsemiş, ordusunun ve halkının da bu yeni dine girmesini teşvik etmiştir. Hatta halkın Yahudiliğe hızlı bir şekilde geçmesi için bu iki Yahudi bilgesini de beraberinde Yemen'e götür-

⁶⁶ Gordon Darnell Newby, *A History of the Jews of Arabia: From Ancient Times to Their Eclipse Under Islam*, University of South Carolina Press, Columbia 1988, s. 33.

⁶⁷ Yosef Tobi, "Yemen", *Encyclopedia Judaica*, Keter Publishing House, Jerusalem 2007, C. 21, s. 302.

müştür. Yemen'deki Yahudilik Ebu Kerib'den sora tahta geçen Zunüvas'la da devam etmiştir.⁶⁸ Hatta Zunüvas, Necran'daki Hıristiyanların Yahudiliğe geçmesi için baskı yapmaktan dahi kaçınmamıştır.⁶⁹ Yahudilerin Yemen bölgesine yerleşmelerinden sonra bölgenin kral ve idarecilerini Yahudileştirmeye ve Yemen'e hâkim olmaya yönelik ciddi bir çaba içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca Yemen halkı arasında da dini emirlerini ve anlatılarını yaymaya çalışmışlardır.⁷⁰ Böylece Arap Yarımadası'nın güneyinde daha etkili bir Yahudi varlığı ortaya çıkmıştır. Yemen'deki Yahudilik her ne kadar bölgedeki Habeş hâkimiyetinde zayıflamış olsa da İslâmî dönemde dahi varlığını korumuştur.⁷¹

Sonuç

Yahudiler, erken dönemlerden itibaren Arap Yarımadası'ndaki farklı bölgelerde varlık göstermişlerdir. Tarım arazilerinin bulunmasına veya ticaret yolları üzerinde yer almasına göre bu bölgelerde ayrı uğraşlar içerisinde olmuşlardır. Ayrıca buldukları bölgelerde yerli Arap kabilelerine karşı baskın bir yapı oluşturmuşlardır. Hatta belli dönemlerde bazı bölgelerin idaresini ellerinden buldurmuşlardır. Kitap ehli olma, herkesin bilemeyeceği bazı bilgilere sahip olma, Araplarla akrabalığı vurgulama ya da farklı kabilelerle ittifaklar kurma yoluyla buradaki varlıklarını korumak için yoğun gayret göstermişlerdir. Buradaki Yahudilerin çevre kabile ve kültürlerle tesir ettiği, bazı Arap kabilelerinin Yahudiliği benimsedikleri de anlaşılmaktadır. Bölgeye yerleşen Yahudilerin kökenleri konusunda da ciddi ihtilaflar bulunmaktadır. Yahudi tarihinde krize ve hareketliliğe yol açan tüm olaylar, Arap Yarımadası'nda yaşamış olan Yahudilerin kökeniyle bağlantılı olarak belirtilmiştir. Bu konuda net bir kararın verilemeyeceğini vurgulamakla birlikte bölgedeki farklı Yahudi topluluklarının tamamının aynı kökene dayandığını söylemek de mümkün gözükmemektedir.

⁶⁸ Graetz, *History of the Jews: From the Earliest Times to the Present Day*, C. 3, s. 63-65.

⁶⁹ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 88, 92.

⁷⁰ Cevad Ali, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, Çev. Dursun Hazer, Fethullah Zengin, Ankara Okulu, Ankara 2018, C. 1, s. 118.

⁷¹ Arslantaş, Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler, s. 103-105.

Kaynaklar

Altunçü, Hüseyin, “Fedek”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul 1995, C. 12, ss. 294-295.

Altunçü, Abdullah, “Sunuş”, Tarihten Günümüze Yahudilik, İlahiyat Yayınları, Ankara 2022, ss. 9-10.

Arslantaş, Nuh, Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler, Kuramer, İstanbul 2016.

Baş, Mustafa, Hicaz Yahudileri, Kopernik Kitap, İstanbul 2019.

Cevad Ali, İslâm Öncesi Arap Tarihi, Çev. Dursun Hazer, Fethullah Zengin, Ankara Okulu, Ankara 2018, C. 1.

Döner, Ertuğrul, Yusuf Özcan, “Bazı Din-İnanç ve Kültürlerde Rahman Kavramının Tarihi Serencamı”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Haziran 2022, C. 22, S. 1, ss. 135-155.

Gil, Moshe, Jews in Islamic Countries in the Middle Ages, Brill, Leiden, Boston 2004.

Gottheil, Richard, M. Seligsohn, “Khaibar”, The Jewish Encyclopedia, Funk & Wagnalls Company, New York, London 1901, C. 7, ss. 480-481.

Graetz, H., History of the Jews: From the Earliest Times to the Present Day, Myers & Co., High Holborn, London 1904, C. 3.

Günaltay, Şemseddin, İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1997.

Hamidullah, Muhammed, İslâm Peygamberi, İrfan Yayıncılık, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1993, C. 1.

İbn Haldun, Mukaddime, Dergâh Yayınları, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 2009, C. 2.

Jeffery, Arthur, The Foreign Vocabulary of the Qur’an, Oriental Institute, Baroda 1938.

Newby, Gordon Darnell, A History of the Jews of Arabia: From Ancient Times to Their Eclipse Under Islam, University of South Carolina Press, Columbia 1988.

Stillman, Norman A., The Jews of Arap Lands: A History and Source Book, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia 1979.

The Itinerary of Benjamin of Tudela, çev. Marcus Nathan Adler, Oxford University Press, London 1907.

Tobi, Yosef, “Tayma (Tema)”, Encylopedia Judaica, Keter Publishing House, Jerusalem 2007, C. 19, ss. 560-561.

Tobi, Yosef, “Yemen”, Encylopedia Judaica, Keter Publishing House, Jerusalem 2007, C. 21, ss. 302-309.

Torrey, Charles Cutler, The Jewish Foundation of Islam, Jewish Institute of Religion Press, New York 1933.

Yılmaz, Bedriye, Medine Yahudileriyle İlişkilerin Erken Dönem Kur’ân Tefsirine Etkisi, Kuramer, İstanbul 2021.

MÜZAKERE

Arabistan Yahudilerinin Kökeni ve Kemal Süleyman Salîbî'nin Yaklaşımı

*Fuat AYDIN**

Salîbî'nin Yahudiler ve Arabistan ilişkisini ele alış biçimi ve önerileri, şimdiye kadar Arabistan Yahudilerinin kökenlerine dair ileri sürülmüş olan açıklamalardan radikal bir kopuş sergiler. Bunu görmek için önce, Abdullah Altuncu'nun, "Arap Yarımadası'ndaki Yahudilerin Yerleşmiş Olduğu Bölgeler ve Kökenleri" adlı tebliğinde, konuyla alakalı şimdiye kadar söylenmiş olanları sistematik bir şekilde takdimine kısa bir göz atmak yeterli olacaktır. Altuncu tebliğinde Arabistan'daki Yahudiliğin/Yahudilerin buldukları yerler, kökenleri; buraya nereden ve ne zaman geldikleri konusunu ele alır. Buldukları şehirler olarak: Medine, Mekna, Vâdi'l-kurâ, Fedek, Teyma, Hayber ve Tebük'ü zikreder.

Kökenleri meselesinde ise, bir kısmının dışarıdan geldiklerini dolayısıyla köken itibariyle Yahudi olduklarını (Torrey, İslâmî kaynaklar) bir kısmının ise sonradan Yahudileştiklerine dair görüşlere (Gil) yer ver. Arabistan'a nereden ve ne zaman geldiklerine gelince; Mısır çıkışı dışında, geliş yerine dair genel bir kanaat olarak Filistin bölgesi zikredilir. Geldikleri zamana dair ise: Hz. Musa'nın, Yeşu'nun (m. önce 13. yüzyıl?), Hz. Süleyman, Saul ve Hz. Davud'un (mö. 10. yüzyıl) zamanı, Babil hükümdarı Nabukadnezar'ın Birinci Mabed'i (mö. s-86) ve Romalılar zamanında Titus'un İkinci Mabed'i yıkması (ms 70) sonrası gibi farklı tarihler ileri sürülür.¹ Tebliğde özet olarak verilen bu bilgiler, şimdiye kadar Arabistan ve Yahudilik/Yahudiler

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, (faydin@sakarya.edu.tr).

¹ Abdullah Altuncu'nun konuya dair naklettikleri için bk. "Arap Yarımadası'ndaki Yahudilerin Yerleşmiş Olduğu Bölgeler ve Kökenleri" adlı tebliği.

ilişkinine dair yazılmış olan kitaplarda² ayrıntılı olarak ileri sürülen teklif ve yapılan yorumlardan oluşmaktadır.

Buradaki kısa özetten de anlaşılacağı üzere, Arap kökenli olduklarını ileri süren ancak çok da kabul görmeyen yaklaşımlar hariç genel kabul Yahudilerin Arabistan'a dışarıdan geldikleri şeklindedir.

İslâm öncesi Arabistan Yahudilerinin kökenleri ve buraya geliş tarihlerine dair geleneksel anlatıya yer verdikten sonra şimdi radikal ya da revizyonist³ diye adlandırılabilir olan Salîbî'nin görüşlerine geçebiliriz. Burada önce Salîbî'nin kim olduğundan kısaca söz ettikten sonra, Arabistan-Yahudi ilişkilerine dair onun genel iddiası zikredilecek ve bu iddia iki örnek üzerinden gösterilmeye çalışılacaktır.

Kelam Süleyman Salîbi (1929-2011)

Kemal S. Salîbî, Fransız mandası altındaki Beyrut'ta, aslen Ortodoks olup sonradan Protestanlığı seçmiş bir ailede doğmuş ve Protestan olarak yetiştirilmiştir. Ortaöğrenimini buradaki İngiliz misyoner okulunda; tarih ve siyaset bilim eğitimi aldığı yüksek öğrenimini ise, Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Bernard Lewis'in yönetiminde SOAS'da, *Maronite Historians and Lebanon Medieval History* adlı doktora tezini 1953'de bitirmiştir. Bütün akademik süreçlerini Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde tamamlamış; Londra'da, Manchester'de, Harvard ve Oxford Üniversitelerinde misafir öğretim

² Mesela, Nuh Arslantaş', *Hz. Peygamber Döneminde Yahudiler*, (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016).

³ Buradaki revizyonist tanımı, sempozyum sırasında Salîbî'nin yaklaşımını anlatırken Mehmet Özdemir tarafından kullanılmıştı. O zaman da söylediğim gibi, revizyonizmi "alışılmış tarih anlatısından tamamen farklı bir anlatı" şeklinde tanımlamadığımızda evet, Salîbî'nin Kitab-ı Mukaddes'te anlatılan ve Hicaz, Asir'le ilişkilendirdiği Yahudi tarihi revizyonisttir. Çünkü bütün alışılmış anlatı biçimini tersine çevirmekte, şimdiye kadar Kitab-ı Mukaddes'teki bütün anlatıları, Hicaz-Asir merkezli olarak yeniden inşa etmektedir. Ancak, İslam tarihi hakkındaki Patricia Crone-Michael Cook vs.nin ortaya koydukları, "Kur'an'ı yedinci/sekizinci-dokuzuncu yüzyılda bu günkü halini almış bir metin olarak gören, erken dönemle ilgili İslami rivayetleri kabul etmeyen bu yüzden söz konusu dönem İslam tarihini inşa etmek için İslam dışı, arkeolojik ve epigrafik kanıtlara dayanmaya çalışma", anlamında revizyonist değildir. Çünkü o, Kitab-ı Mukaddes'in Tanah/Eski Ahit kısmındaki anlatıları doğru ve güvenilir etmektedir.

üyesi olarak bulunmuştur. Emekliliği sonrasında Amman'da el-Ma'hedü'l melekî li'd-dirâsâtü'd-diniyye'nin kurucu direktörlüğünü yapmış ve buranın hayat boyu onursal başkanı ilan edilmiştir. Direktörlüğü döneminde veliaht prens Hasan b. Tallâl'a daha sonra Mües-setü't-türâsi'd-Dürzî'deki danışmanlığının arkasından 1 Eylül 2011'de Beyrut'ta vefat etmiştir.⁴ Esas olarak Lübnan, İslâm ve Osmanlı dönemi dâhil Ortadoğu tarihiyle ilgilenen Salîbi söz konusu konularda olmak üzere hem İngilizce hem de Arapça eserler kaleme almış ve bunların bir kısmı İngilizce ve Fransızcaya çevrilmiştir.

Mezkûr tarihsel çalışmalarının dışında bizi burada asıl ilgilendiren ise, Kitab-ı Mukaddes ve onda yer alan Yahudi tarihine dair çalışmaları olacaktır: *The Bible Came From Arabia*;⁵ *Secrets of the Bible People*;⁶ *The Historicity of Biblical Israel: Studies in 1 and 2 Samuel*;⁷

⁴ Kemal S. Salîbî'nin hayatı için bk. Cengiz Tomar “Kemal Süleyman Salîbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2019), Ek-2: 457-459. Salîbî'nin hayatına dair ayrıntılı bilgi için Hafize Toparslan, *Kemal Salîbî'nin Kitab-ı Mukaddes'in Kökenine Dair Teorisi ve İsa Anlayışına Yansımaları*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015; Hafize Zor, “Kitab-ı Mukaddes Araştırmalarına Münferit Bir Yaklaşım: Kemal Salîbî Örneği”, *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* / 3 (Aralık 2016): 67-93.

⁵ Bu kitap önce Almanca, *Die Bible kam aus dem Lande Asir* (Hamburg, 1985) yayınlanmış, daha sonra yukarıda zikredilen isimle İngilizceye, *La Bible est née en Arabie*, (Paris 1986) adıyla Fransızcaya ve *et-Tevrât câet min Cezîreti'l-Arab* (Beyrut: 1985, 1986, 1991, 1994, 19907) olarak da Arapçaya tercüme edilmiştir. Kitabın Türkçe çevirisi, Hafize Toparslan tarafından yapılmış ancak telif probleminden dolayı henüz yayımlanmamıştır. Biz burada ikisini de kullandığımız halde, Toparslan'ın yayımlanmayan çevirisine atıfta bulunmak kontrol açısından uygun olmayacağından yalnızca İngilizcesindeki yeri gösterilecektir.

⁶ London, 1988'e yayımlanmış olan metin Arapçaya ve Türkçeye çevrilmiştir: *Hafâyâ't-Tevrât ve esrârü şa'b-i İsrail* (Beyrut-London 1988, 1991); *Tevrat'ın Gizemleri, İsrail Halkının Sırları*, çev. Hafize Toparslan, (Mahya Yayınları: İstanbul, 2021

⁷ London: 1998.

İncillerdeki Hz. İsa'nın kim olduğu üzerine yoğunlaşan: *Conspiracy in Jerusalem, The Hidden Origins of Jesus*.⁸

Kemal S. Salîbî'nin Arabistan Yahudilerinin Kökeni'ne Dair Yaklaşımı

Salîbî Arabistan-Yahudi ilişkisine yönelik ilgisinin, 1997'de kendisine hediye edilen Riyad basımlı, Suudi Arabistan'daki yer isimlerinin bulunduğu bir sözlükle başladığını söyler. Bu sözlüğü Arap yarımadasında Arapça olmayan yer isimlerini belirlemek için incelerken kendisini, Batı Arabistan'a değil de aynı zamanda Eski Ahit'te bulunan yer isimlerine bakıyor gibi hissetmesine yol açan, benzerliklerle karşılaşır. Başlangıçta bir tesadüf olduğunu düşündüğü bu benzerlik hakkındaki biraz daha dikkatli bir araştırmanın sonucunda, Kitab-ı Mukades'te bulunan yer isimlerinin hemen hemen tamamının, bugün güney Arabistan'da yer alan Asir ve Hicaz bölgesinde yoğunlaştığını; ayrıca söz konusu isimlerin İbranice formunu korumuş bir şekilde burada muhafaza edildiklerini görür. Kutsal kitapta zikredilen yerlerle alakalı koordinatlar burada tam karşılıklarını bulmaktadır; oysa şimdiye kadar Kutsal Kitap'ta zikredilen bölgeleri olduğu düşünülen yerlerde gerçek anlamda iz düşümleri bulunmamaktaydı.⁹

Bütün bunlar Salîbî'nin Eski Ahit/Tanah'ta hikâyesi anlatılan İsrail oğullarının ana vatanının güney Arabistan'da yer alan söz konusu iki bölge (Asir ve Hicaz) olduğu kanaatine ulaştırır. Ancak bu-

⁸ London, 1988. İkinci baskı *Who was Jesus? A Conspiracy in Jerusalem* (London, 1992) adıyla yayımlandı. Almanca, *Die Verschwörung van Jerusalem: wer war Jesus*, trs. Hans-Joachim Maas, München, 1994; Arapça: *el-Bahs 'an Yesû: Kirâ'e cedide fi'l-Enâcîl* (Beyrut, 1999, 2000) ve Türkçe: *İsa Kimdir? Kudüs Komplosu*, çev. Fuat Aydın, (İstanbul: Mahya Yayınları, 2015) çevirileri de yayımlanmıştır. Salîbî bu eserinde, Kitab-ı Mukaddes'i ve onda anlatılan İsrail tarihini ortaya koymada kullandığı -kendisinden nispeten ayrıntılı olarak söz edeceğimiz- toponomik etimolojik/dil bilimsel analiz yönteminden hareketle İnciller'deki İsa'nın kim olduğunu ortaya koymaya çalışır. Ve nihai olarak İncillerdeki İsa'nın birbirinden farklı, ikisinin Arabistan kökenli olduğu dört farklı İsa'nın birleştirilerek oluşturulmuş bir İsa olduğunu göstermeye çalışır.

⁹ Salîbî, *Tevrat'ın Gizemleri*, 22.

nunla daha önce, Arabistan dışında Yahudilerin yaşamadığını değil fakat Eski Ahit/Tanah'ta hikâyeleri anlatılan Yahudilerin yaşadıkları yerin Hicaz ve Asir olduğuna inandığını özellikle vurgular:

Sözü fazla uzatmayacağım, Tanah'ın ya da birçokları tarafından Eski Ahit olarak işaret edilen metnin radikal bir yeniden yorumlamasını mümkün kılacak dikkate değer bir keşifte bulunduğuma inanıyorum. Söz konusu keşif basitçe, Kitâb-ı Mukaddes'in nesiller boyu araştırmacılar tarafından kabul edildiği gibi Filistin değil Batı Arabistan kökenli olduğu şeklindedir,¹⁰

Salîbî bu keşfini hem yukarıdaki ifadelerle başladığı *Bible Came From Arabi* kitabında hem de daha sonra kaleme aldığı *Tevrat'ın Gizemleri* adlı kitapta, teorik temellendirmesini ayrıntılı olarak anlattığı gibi; Tanah'ta anlatılan olayların hepsini (Âdem'in yaşadığı bölge, Nuh'un başından geçenler, Babil anlatısı, Abram/Abraham, Yusuf, Musa ve yaşamlarının geçtiği yerler)¹¹ bu bölgeyle ilişkili olduğunu söyleyerek bunları temellendirmeye çalışır.

Salîbî, şimdiye kadar Kitab-ı Mukaddes coğrafyasının Filistin olduğunu göstermeye yönelik -başta arkeologlar¹² olmak üzere- yapılan çalışmaların buna dair bir kanıt bulamamalarını ve ayrıca dört yüz yıl kalmış oldukları Mısır'da Yahudilerin ilgili (oradaki yaşamları, Hz.

¹⁰ Kemal S. Salîbî, *Bible Came From Arabia*, 1.

¹¹ Bunlar için bk. Salîbî, *Tevrat'ın Gizemlerindeki ilgili yerler*.

¹² Biblical Archeology/Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisi adıyla bilinen, çalışma alanının kuruluş amacı Eski Ahit/Tanah'ta anlatılan Yahudi tarihiyle ilgili yerlerin Filistin coğrafyasında bulunduğunu; dolayısıyla da Aydınlanmadan itibaren başlayan ve on dokuzuncu yüzyılda en yüksek noktasına yükselen Kutsal Kitab'ın tarihsel bir gerçekliğinin bulunmadığı iddialarına karşılık, onun anlatılarının tarihsel olarak kanıtlanabilir olduğunu ortaya koymaktı. Aynı gerçekçeler, Yeni Ahit'in Biblical Archeology'e dahil edilmesi için de geçerlidir. Biblical Archeology'nin ortaya çıkışı, tarihi ve geçirdiği aşamalar ve bugünkü durumu için bk. Aren Maeir, "Biblical Archeology", <https://oxfordre.com/classics/display/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-8308> ulaşma tarihi 08.04.2023

Yusuf, Hz. Musa ve çıkışın rotasına dair)¹³ herhangi bir kaydın bulunmamasını da¹⁴ Tanah'taki anlatıların yanlış bir coğrafya da aranmış olmasına bağlar.¹⁵

Salîbî, Tanah'ta anlatılan olayların geçtiği yerlerin Hicaz ve Asir bölgesi olduğunu göstermek amacıyla, yer isimleri (toponomi) analizini kullanır. Yer isimlerine, değişmeden günümüze kadar gelmiş olmaları ve arkeolojinin sağlayacağından çok daha güvenilir bilgiler vereceği için başvurur. Yer isimlerini belirlemek için de Tanah'ın Masoretler tarafından çok sonraları (ms. 6.-10. yüzyıl) harekelenmiş halini değil, daha önceki harekesiz halini esas alır. Bunu, harakelendirmenin metnin farklı biçimlerde okunma imkânını ortadan kaldırdığı gibi mevcut halinin yanlış/anlaşılmaz anlamlara yol açtığı gerekçeyle yapar.¹⁶ Bu harekesiz kelimeleri, seslendirirken de mö. 3 yüzyıl-

¹³ Mısır'da yaşadıklarına dair herhangi tarihsel ve arkeolojik kayıt bulunmadığı genel kabulünü karşı, Ahmed Osman adlı Mısırlı araştırmacı, bunun tersi olduğunu göstermeye çalışan metinler kaleme almıştır. O hem Hz. Yusuf'un Mısır'daki yaşamına hem de Musa ve onun çıkışına dair arkeolojik kanıtlar olduğunu göstermeye çalışır. Bu arkeolojik kanıtlara dair Ahmed'in kaynakları ve onlara dair yorumları için Türkçeye çevrilmiş şu kitaplarına bakılabilir: *Musa ve Akhenaton, Mısır'dan Çıkış Zamanında Mısır'ın Gizli Tarihi*, çev. Zeynep Anlı (İstanbul: Omega Yayınları, 2016); *Kayıp Şehir, Mısır'dan Çıkış'ın Ardındaki Arkeolojik Kanıtlar*, çev. Mesut Akın (İstanbul: Omega Yayınları, 2016); *Krallar Vadisindeki Yabancı, Fıravun'un Veziri Yuya İbrani-lerin Atası Yusuf Peygambere Nasıl Dönüştü*, çev. Merve Arkan (İstanbul: Omega Yayınları, 2016).

¹⁴ Salîbî, *Tevrat'ın Gizemleri*, 12-13.

¹⁵ Filistin bölgesinde Kitab-ı Mukaddes'te anlatılan olayların geçtiği yerlerin isimlerinin bulunmasını ise, Arabistan'dan Filistin'e yerleşmek üzere kuzeye göç eden Yahudiler tarafından ayrıldıkları yerlerdeki isimleri gittikleri yere vermeleri olarak açıklar. "Dünyanın birçok yerinde, zaman zaman geçmişe özlem duyan göçebe topluluklar, kasabalar ve bölgeleri, dağları, nehirleri ve hatta ülkelerin tamamını ya da adaları önceki yerleşim yerlerinden beraberlerinde getirdikleri benzer isimlerle isimlendirmişlerdir". *Bible Came From Arabia*, 12.

¹⁶ Buna dair iki örnek olarak Salîbî şunları zikreder. "RAB'bin söylediklerini yapan İlyas, gidip Şeria Irmağı'nın doğusundaki Kerit Vadisi'ne yerleşti. Dereden su içiyor, kargaların sabah akşam getirdiği et ve ekmele besleniyordu" (I. Krallar 17/5-6). Masoretler bu metindeki, 'rbym kelimesini, kargalar anla-

dan ms. 10. yüzyıla kadar sıradan bir konuşma dili olmadığı için İbraniceyi değil, aynı dil ailesine mensup ve ona kıyasla kesintisiz şekilde konuşma dili olarak kullanılan Aramcanın devamı olan Süryaniceyi ve Arapçayı esas alır.¹⁷ Bu yerlerin isimlerini belirlerken dillerde, özellikle de Sami dillerde yaşanan aynı kelimenin içindeki ünsüz harflerin yer değiştirmesine (metathesis/metatez) başvurduğu gibi,¹⁸ Tanah'ta zikredilen yerin tam tespitini yapma hususunda, bugün Filistin'de olduğu kabul edilen yerlerle, kendisinin olduğunu söylediği mekânların karşılaştırmalı koordinatlarını, buraların topografik olaylarını, doğal kaynaklarını, hayvan ve bitki örtüsünü de dikkate alır.¹⁹

Salîbî'nin Yahudiler-Hicaz ve Asir/Arabistan ilişkisine dair yaklaşımı/teorisi, Eski Ahit'te anlatılan bütün olaylar ve bunların geçtiği yerleri içerdiği için oldukça kapsamlı bir anlatı teşebbüsüdür. Bu yüzden kısaca, Eski Ahit'te yer alan iki olay örneğinde, bunların gerçekleştiği yerin Hicaz-Asir olduğuna dair açıklamasına yer verilecektir. Böylece Salîbî'ye göre, Eski Ahit'te yer alan Yahudilik/Yahudiler anlatılarının, Arabistan'a dışarıdan gelenlerin başından geçen olaylar değil, geçmişte burada yaşayanlar hakkındaki anlatılar olduğu gösterilmiş olacaktır. Daha fazlasını görmek isteyenlerin ise, Salîbî'nin Türkçedeki kitaplarına ve hakkında yapılmış tezlere bakmaları gerekecektir.

mındaki 'ōrbîm olarak harakelendirmişlerdir. Oysa Salîbî'ye göre, aynı kelime 'arbîm olduğunda "Araplar" anlamına gelmekte, dolayısıyla da metin "Arapların sabah akşam getirdiği et ve ekmekle besleniyordu" şeklinde daha anlamlı bir çeviri sunacaktı. Bir diğer örneği ise şudur: Mezmurlar (23/4)'daki *šlmvt* Masarotler bunu *šal-mavet* okumuşlardır, oysa bazı Tevrat araştırmacıları için bunun "karanlık" anlamına gelen *šamōth* olarak okunduğunda Mezmur'un "ölümün gölgesi vadisi" değil de "karanlık vadisi" dediği anlaşılacaktır. Salîbî, *Tevrat'ın Gizemleri*, 22-23.

¹⁷ Salîbî'nin Tanah'ı bu şekilde okuması ve bu okuma biçimiyle ulaştığı sonuçlar, konuyla ilgili çalışanlardan olumlu, (bazen hakarete ve aşağılamaya varacak biçimde) olumsuz ve mutedil tepkiler almıştır. Bunlar için bk. Salîbî, *Tevrat'ın Gizemleri*, 13-14, 16-18; Zor, "Kitab-ı Mukaddes Araştırmalarına Münferit Bir Yaklaşım: Kemal Salîbî Örneği", 86-90.

¹⁸ Bu konudaki ayrıntılar için bk. Salîbî, *Tevrat'ın Gizemleri*, 14-15.

¹⁹ Salîbî, *Tevrat'ın Gizemleri*, 13.

Hız. İbrahim'in Geldiği ve Yerleştiği Hız. Hacer'in Gömüldüğü Yer

Bugün genel olarak kabul edildiğinin aksine İbrahim,²⁰ Keldanilerin Ur şehri olduğu kabul edilen Ur Kasdim kökenli olmayıp, Salıbbi'ye göre Idam (اضام) vadisinde, Medine'nin güneyinde yer alan Varye (vry, ووريه) köyündendir. Buradan aynı vadiye bulunan Heyrn (hyrn, خيران)'a gitmiş, onun güneyinde bulunan More ağağlığındaki şekem'e yerleşmiştir. Oradan da bugün Ricl Elma bölgesindeki Betfile (بتيلة) köyü olan "Beytel" in doğusundaki dağlık bölgeye geğmiş ve batısında Beytel, doğusunda Ay şehrinin bulunduğu yere adı rını kurmuştur.²¹ Daha sonra Negeb'e (bugünkü Ricl Elma'daki Nekep, nkb: النقب) doğru hareket etmiştir. Gittiği yer, Yusuf'la ilgili yerde de değinileceği gibi Mısır değil, bugünkü Mişrame (مصرامة)'dir. Burada bir müddet kalan ve çiftlik hayvanı ticaretiyle uğraştığından önemli bir servete sahip olan Abram, Firavun'la başını derde sokunca, tekrar Negeb/el-Nekep'e, oradan Beytel/Betıl'e gitmiştir. Daha önce konakladığı yerleri de geçerek nihai olarak, Kunfuze'nin tepe kısımlarındaki Hirban (hrbn: خيران) yakınlarında yer alan Nemire (نمرة) olan, Mamre ormanına gitmiştir. Burası, eşi Sare'yi defnettiği mağaranın bulunduğu yerdir.²²

Yaratılış 23'de²³ Sare'nin yüz yirmi yaşında, bugün Hevron denilen Kiryat-Arbaa (Dört Köy)'da öldüğünü, Hız. İbrahim'in Hititli Ef-

²⁰ Salıbbi tek bir İbrahim'in olmadığını, Kitab-ı Mukaddes'te tek bir şahsın iki farklı adlandırması olarak takdim edilen Abram ve Abraham isimlerin iki farklı kişiye işaret ettiğini göstermeye çalışır. Bk. Salıbbi, *Tevrat'ın Gizemleri*, 79-114, 135-147.

²¹ Kitab-ı Mukaddes araştırmacılarının kabul ettikleri üzere Beytel ve Ay kentlerinin, Filistin Halil'deki Beytel ve l Deniz'deki Ay şehri olamayacağına dair bk. Salıbbi, *Bible Came From Arabia*, 153.

²² Salıbbi, *The Bible Came From Arabia*, 153-54.

²³ "Sara yüz yirmi yedi yıl yaşadı. mr bu kadardı. ²Kenan ülkesinde, bugün Hevron denilen Kiryat-Arba'da öldü. İbrahim yas tutmak, ağlamak için Sara'nın ölüsünün başına gitti. Sonra karısının ölüsünün başından kalkıp Hititler'e,⁴ "Ben aranızda konuk ve yabancıyım" dedi, "Bana mezar yapabileceğim bir toprak satın. lm kaldırıp gmeyim." Hititler, "Efendim, bizi

ron'dan Mamre/Hevron'a yakın satın aldığı Makpele mağarasına gömdüğü anlatılır. Kutsal kitap araştırmacıları bu yerlerin bugün adlarını taşıdığı Filistin'deki mekânlar olduğunu kabul ederken, Salîbi için ise Hz. İbrahim'in yaşadığı Kenan bölgesi²⁴ gibi Sare'nin defnedildiği yer de Arabistan'dadır. Çünkü ona göre, bugün Mekke'nin Kızıldeniz kıyısındaki Kunfuze bölgesinde yer alan Nemire'de varlığını devam ettiren ve "Köy" ile başlayan dört köy vardır: Karyet Âl Sîlân, Karyet eş-Şiyâb, Karyet 'Âsiya ve Karyet 'Âmir. Burası, Sare'nin öldüğü yer olan Hevron ile özdeşleştirilen Kiryat-Arba (dört köy)'dir. Aynı bölgede Hz. İbrahim'in eşinin cenazesini defnetmek için aldığı Makpele mağarasının ismini taşıyan Mekfele adlı bir de köy vardır.²⁵

dinle" diye yanıtladılar, "Sen aramızda önemli bir beysin. Ölünü mezarlarımızın en iyisine göm. Ölünü gömmen için kimse senden mezarını esirgemez." İbrahim, ülke halkı olan Hititler'in önünde eğilerek, ⁸"Eğer ölümü gömmemi istiyorsanız, benim için Sohar oğlu Efron'a ricada bulunun" dedi, ⁹"Tarlasının dibindeki Makpela Mağarası'nı bana satsın. Fiyatı neyse huzurunuzda eksiksiz ödeyip orayı mezarlık yapacağım." Hititli Efron halkının arasında oturuyordu. Kent kapısında toplanan herkesin duyacağı biçimde, ¹¹"Hayır, efendim!" diye karşılık verdi, "Benî dinle, mağarayla birlikte tarlayı da sana veriyorum. Halkımın huzurunda onu sana veriyorum. Ölünü göm." İbrahim ülke halkının önünde eğildi. ¹³Herkesin duyacağı biçimde Efron'a, "Lütfen beni dinle" dedi, "Tarlanın parasını ödeyeyim. Parayı kabul et ki, ölümü oraya gömeyim." Efron, "Efendim, beni dinle" diye karşılık verdi, "Aramızda dört yüz şekel^[al] gümüşün sözü mü olur? Ölünü göm." İbrahim Efron'un önerisini kabul etti. Efron'un Hititler'in önünde sözünü ettiği dört yüz şekel gümüşü tüccarların ağırlık ölçülerine göre tarttı. Böylece Efron'un Mamre yakınında Makpela'daki tarlası, çevresindeki bütün ağaçlarla ve içindeki mağarayla birlikte, kent kapısında toplanan Hititler'in huzurunda İbrahim'in mülkü kabul edildi. İbrahim karısı Sara'yı Kenan ülkesinde Mamre'ye –Hevron'a– yakın Makpela Tarlası'ndaki mağaraya gömdü. ²⁰Hititler tarlayı içindeki mağarayla birlikte İbrahim'in mezarlık yeri olarak onayladılar". Yaratılış 23/1-19.

²⁴ Tevrat'ta "Kenan İli" olarak zikredilen yer Salîbi'ye göre Asîr kıyılarının tepe bölgesidir. Salîbî, Tevrat'ın Gizemleri, 124.

²⁵ Bunlar için bk. *Bible Came From Arabia*, 153-154.

Bugün Kudüs'e²⁶ otuz km. uzaklıktaki el-Halil olarak kabul edilen Hz. Davud'un ilk başkenti ile Hz. İbrahim'in defin yerini satın aldığı Hevron da, Mecaride bölgesindeki Hirban'dır.²⁷

Hız. Yusuf'un Mısır'ı²⁸

Suudi Arabistan'daki Asir'in başkenti Ebha'nın güney batısında bulunan Ricâl Elma bölgesinin tepelerinde *Hatm Tavi* (خطم طاوي) adında küçük bir köy vardır. Salîbî'ye göre bu kelimenin, Mısır dilinde "Mısır Kalesi"ni²⁹ ifade etmesi dışında başka bir anlamı yoktur. Kelimenin bu anlamından hareketle Salîbî, Mısır'ın burada bir kolonisinin bulunduğu sonucuna ulaşır. Mısır'ın Batı Arabistan'a yönelik ilgisinin buranın (Hindistan ticaretinin deniz yoluyla doğu ve güney Arabistan'a ulaşması ve buradan dağıtılması gibi) ticari faaliyetlerin gerçekleştiği yer olmasını, buralarda (Afrika boynuzu sahillerinde üretilen) buhur, tütsü (ithal edilmesi), Asir'deki servi ve ardıç ormanlarının, Arabistan'ın iç kısımlarda üretilen bitkisel, hayvani ve parfüm için kullanılan kokuların ve minarel kaynaklarının bulunmasından dolayı, anlaşılabilir olduğunu söyler.³⁰

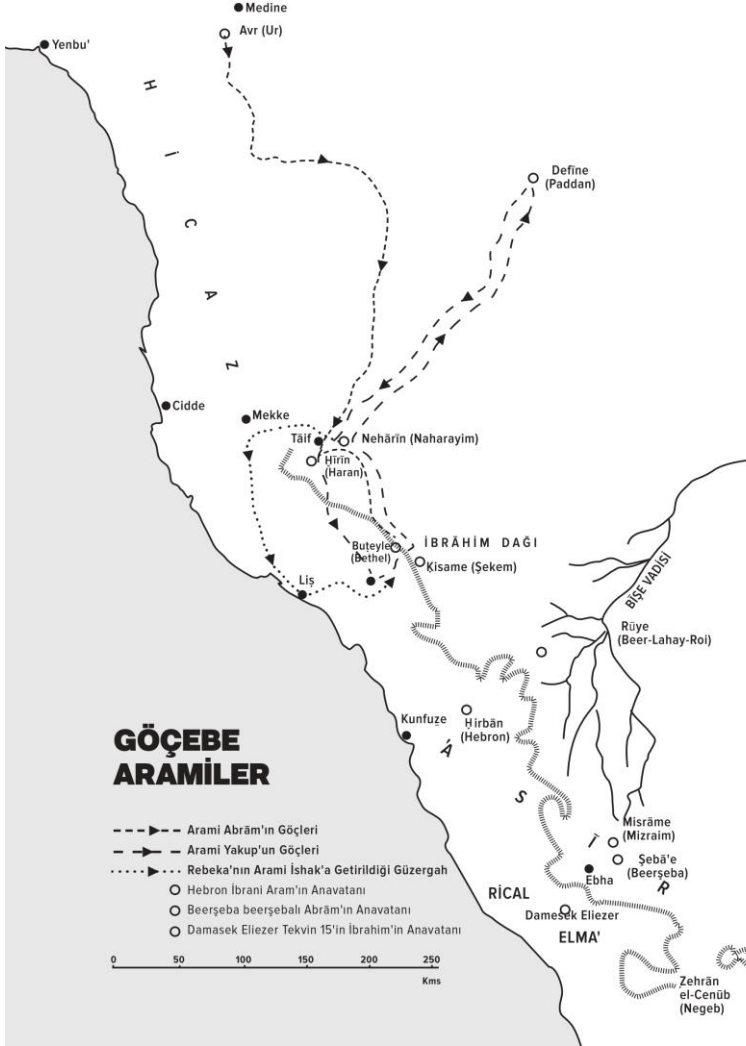
²⁶ Salîbî'ye göre Tanah'taki Yeruşalem/Kudüs de "Büyük ihtimalle burası günümüzde Nimâş şehri yakınlarında, Batı Arabistan Serat'ı zirvesi boyunca uzanan Āl Şarîm ('l şrym, آل شريم) isimli ücra bir köydür. Bir başka olasılık olarak Yeruşalim, buranın birkaç kilometre güneyinde Tanuma civarında yer alıyor da olabilir. 'Yeruşalim' burada komşusu Āl Selâm (*slm*, آل سلام) köyü ile bağlantılı olarak tanımlanan Ervâ ('rv, اروا) köyü ile varlığını sürdürüyor olabilir. Söz konusu iki ismin birleşimi Ervâ-Selâm ('rv *slm*; krş. Kitâb-ı Mukaddes'te Yeruşalim için zikredilen *yrşlym*) ismini meydana getirmektedir".

²⁷ Salîbî, bu kelimedeki r ve b ünsüzlerinin, Sami dillerde yaşandığını söylediği harflerin yer değiştirmesi (metathesis/metatez/göçüşme) geleneğini uygulayarak, Hirban'un Hebron olduğunu söyler.

²⁸ Hz. Yusuf'la ilgili anlatılan bu olayların tam yerleri için bk. en sona eklenmiş olan Salîbî'nin haritası.

²⁹ Hz. Yusuf'tan hapse atılmasından bahsederken Ahmed Osman da mezkûr kelimeye aynı anlamı, "Kale" anlamını vererek, Yusuf'un hapse değil bir kaleye konulduğu sonucunu çıkarır.

³⁰ Salîbî, *Tevrat'ın Gizemleri*, 115.

Buradaki Mısır varlığına dair yeterli arkeolojik kanıtın da bulunduğunu söyleyen Salîbi, *Hatm Tavi*'nin yanı sıra, kadim Mısır dilinden türetilmiş ve bu dil dışında herhangi bir anlamı bulunmayan çok

³¹ Kemal S. Salibi, *Tevrat'ın Gizemleri, İsrail Halkının Sırları*, 115'den alınmıştır

sayıda ismin de var olduğunu söyler. Mısır tanrı isimleri olan ve Batı Arabistan'da var olan bu isimlerden yirmi tanesini sayar:

Yâse (yst. ياسة): Mısır tanrıçası İsis ('st).

Âl Yesî ('l ysy, آل يسير): Tanrı Osiris (vsyr) vs.³²

Kadim Mısırlıların ana vatanlarına verdikleri Tâvî (t'vy) ismini içeren en az altı isim Batı Arabistan'da bulunabilse de bazı yerlerde bunlara daha yoğun bir şekilde rastlanıldığını ileri sürer. Bu yerlerden biri, iç Asir'deki Bişe vadisinin üst kısımlarında bulunan Hamîs Muşeyt'tir. Burada, Mısır dilinde "iki ülke" anlamına gelen Tevrat'ta Mizraim olarak yer alan ismin Arapçalaşmış hali olan Misrame (مصرمة) bulunmaktadır. Bu da "iki ülke" anlamındadır ve Arapça "vilayet, ülke" manasındaki *msr* (مصر) şeklinde okunur. Mizraim, İbrahim'in ve Yusuf'un da Mısır'ıydı. Salîbî'ye göre, Yusuf'un başarılı meslek hayatına geçtiği yer, ona dair herhangi bir izin bulunmadığı Nil Vadisi Mısır'ı değil, bugünün Yemen'in kuzeyine karşılık gelen bölgenin sınırlarında yer alan Necran vadisine varıncaya kadar güney yönünde uzanan ve Bişe vadisinin bütününe içeren Hamis Muşeyt tepelerinde bulunan Mısır kolonisi Mizraim/Misrame'dir.³³

Salîbî'nin topografik olarak, ayrıntıları da dâhil Batı Arabistan'la örtüştüğünü söylediği Yusuf'un hikâyesi, babası İsrail'in Kenan topraklarındaki memleketi Hebron vadisinde, yani bugün deniz kenarında yer alan Kunfuze'nın sınırları içinde bulunan Hirban (خربان)'da başlar.

Yusuf Şekem'e (Rical Elma bölgesinde bulunan, Keşme (كشمة)) kardeşlerini aramaya gider.³⁴ Burada onları bulamayınca, Dotan'a (Tevrat: dtn; bugün Feyfa Dağı'nda yer alan Desene/الدسنة) kadar izlerini takip eder. Orada kardeşlerinden Yusuf'u satın alan kervan, Potifera'ya satmak için Hamis Muşeyt yakınlarındaki Mısır kolonisi, Mizraim/Misrame'ye gider.

³² Diğerleri için bk. Salîbî, *Tevrat'ın Gizemleri*, 116.

³³ Salîbî, *Tevrat'ın Gizemleri*, 116-117.

³⁴ Bu isimlerde Salîbî, kelime içindeki sessiz yer değiştirmelere (metatez) dayanır. Keşme-Şekem, Hirban-Hebron gibi.

Mısır'a Yusuf'un yanına götürülürken İsrail/Yakub'un konakladığı Beerşeba, bugünkü Hamis Musey'te bulunan Şebâa'h (شباعة)'dir. Yakup ve oğullarının yerleştiği Goşen (gşn), mevcut Bîşe vadisine batı yönünden komşu olan Belkarn (بلقرن) tepe bölgesinde bulunan Gisân (غسان)'dir. Salîbî için Goşen, Bîşe vadisinin yukarısında bulunduğundan, Tekvin 46/29'da Yusuf'un babasıyla buluşmak için "yukarı doğru" çıkmasının gerekmesinin tabii³⁵ olduğunu söyler.

Tekvin İsrail'in bedeninin Hebron'da bulunan Makpela mağarasına defnedilmek üzere Mizraim'den, Ürdün nehrinin ötesinde bulunan Atat Harman'ına götürüldüğünü söyler (Tekvin 50/10).³⁶ Genel

³⁵ İbranice metinde "yukarı çıkmak" anlamına gelen kelime, Arapça dışındaki çevirilerde "gitmek" şeklinde çevrilir. Yalnızca Arapça çevirisinde "فشد" يوسف مركبته وصعد لاستقبال اسرائيل ابيه الى جاسان: Yusuf bineğini hazırladı ve babası İsrail'i Goşen'de karşılamak için yukarı çıktı" şeklinde anlamlandırılır. Tekvin 46/29'un Arapça ve farklı çevirilerinin anlamlarının karşılaştırmalı okumak için bk. <https://biblehub.com/arb/genesis/46.htm>; <https://biblehub.com/p/bsb/kjv/genesis/46.shtml> ulaşma tarihi 13.04.2023.

³⁶ "Yusuf kendini babasının üzerine attı, ağlayarak onu öptü. Babasının cesedini mumyalamaları için özel hekimlerine buyruk verdi. Hekimler İsrail'i mumyaladılar. Bu iş kırk gün sürdü. Mumyalama için bu süre gerekliydi. Mısırlılar İsrail için yetmiş gün yas tuttu. Yas günleri geçince, Yusuf Firavun'un ev halkına, "Eğer benden hoşnut kaldınızsa, lütfen Firavun'la konuşun" dedi,"Babam bana ant içirdi: 'Ölmek üzereyim. Benî Kenan ülkesinde kendim için kazdığım mezara gömeceksin' dedi. Şimdi lütfen Firavun'a bildirin, izin versin gideyim, babamı gömüp geleyim". Firavun, "Git, babamı göm, andını yerine getir" dedi. Böylece Yusuf babasını gömmeye gitti. Firavun'un bütün görevlileri, sarayın ve Mısır'ın ileri gelenleri ona eşlik etti. Yusuf'un bütün ailesi, kardeşleri, babasının ev halkı da onunla birlikteydi. Yalnız çocukları, davarları ve sığırları Goşen'de bırakıldılar. Arabalar, atlılar da onları izledi. Büyük bir alay oluşturdular. Şeria Irmağı'nın doğusunda **Atat Harman**'na varınca, yüksek sesle, acı acı ağıt yaktılar. Yusuf babası için yedi gün yas tuttu. O bölgede yaşayan Kenanlılar, Atat Harman'ndaki yası görünce, "Mısırlılar ne kadar hüznülü yas tutuyor!" dediler. Bu yüzden, Şeria Irmağı'nın doğusundaki bu yere **Avel-Misrayim** adı verildi. Yakup'un oğulları, babalarının vermiş olduğu buyruğu tam tamına yerine getirdiler. Onu Kenan ülkesine götürüp **Mamre** yakınlarında **Makpela Tarlası**'ndaki mağaraya gömdüler. O mağarayı mezar yapmak üzere tarlayla birlikte Hititli Efron'dan İbrahim satın almıştı. Yusuf babasını gömdükten sonra, kendisi, kardeşleri ve

kanaat buranın, Abel-mizraim olduğu şeklindedir. Salîbî'ye göre Ürdün'ü (h-yrđn), Mısır kayıtları *irdn* olarak zikrederler. Orada söz konusu kelime “su ya da nehir” anlamına gelen bir işaretten daha çok “tepe bölgesi” anlamındaki bir işaret ile gösterilmektedir ki, bu da Ürdün'ün bir nehre gönderme yapmadığı anlamına gelir.

Buna göre, İsrail'in cenazesini Kunfuze'de bulunan Makfele mağarasına defnetmek için Yusuf ve beraberindekiler, yerel dilde el-Tūd (td, الطود ve Tevrat'ta h-'td, 'Atat') olarak adlandırılan Asir tepelerine ulaşmak için, batı yönünde ve yukarı doğru bir güzergâh takip etmek zorunda olduklarından, Kunfuze'ye ulaşmak için Ballasmar adlı bölgedeki “Ürdün”u/kayalık bölgeyi geçmek zorunda idiler. Bu güzergâh sonunda ulaştıkları yer ise, bir harman (*grn*) olmayıp, o isimle tanınan yerlerden biri olan Karn (krn, قرن)'dır. Dirim (Tekvin 50'deki Atad) dağının zirvesinde mevcut olan Karn yakınlarında Vâbil (وابل) adlı bir köy bulunmaktadır, Salîbî'ye göre buranın, Mısır Mizraim kolonisine ait olduğundan dolayı Abel-mizraim olarak adlandırılan, 'Abel'bl olması gerekir. Bu da Ürdün'ün ötesinde bir “Atat harmanı” olarak bilinen bir şeyin bulunmadığı anlamına gelmektedir.

Salîbî, Hz. Yusuf'un yaşadıklarının Batı Arabistan'da vuku bulduğuna yalnızca yukarıda zikredilen Tekvin 46 ve 50'de anlatılan olayların geçtiği yer isimlerinin burada bulunmasına dayandırmadığını, bunun ekolojiyle de desteklendiğini söyler. Goşen'e yerleştirilen İsrail, oğullarını ikince kez Mısır Mizraim kolonisindeki oğlu Yusuf'a gönderdiğinde hediye olarak ona, pelesenk, bal, kitre, laden, fıstık ve badem göndermiştir. Salîbî'ye göre bu ürünlerden laden ve kitre Filistin'de yetişmediği kesindir. Asir'in tepe bölgesi olduğunu kabul ettiği Kenan bölgesinde ise, kitre, pelesenk ve sakız ağaçlarının yanı sıra badem ve menengiç de yetiştirilmektedir.

Yusuf'u satın alan kervan ve Gilat (gl'd, Tekvin 37/25, güney Yemen'de yer alan 'l-c'dy, الجعدية adlı yer) yönünden gelen “kitre, pelesenk ve laden” taşıyan kervan da, güney Arabistan'dan geliyor olmalıdır. Tekvin'de zikredilen ve Ürdün nehrinin ötesinde yer aldığı

onunla birlikte babasını gömmeye gelenlerin hepsi Mısır'a döndüler”. Tekvin 50/1-14.

kabul edilen Gilat'da ise, kitre ve mürrüsafi yetişmemektedir. Ayrıca Tanah'a dair etimolojik sözlükler, el-Ca'diye'nin Tevrat'taki Gilat'ın Arapça biçimi olduğunu zikrederler. Son olarak Salîbî, Bişe vadisinin üst kısımlarında yer alan Hamîs Muşeyt bölgesinin, hala Asir bölgesinin tahıl ambarı olma özelliğini, Tekvin'de anlatılan Hz. Yusuf'un bolluk yıllarında hasat edilen buğdayın kıtlık zamanlarında kullanılmak üzere depolanmasını da Hz. Yusuf anlatısının burada geçtiğini destekleyen ekolojik bir kanıt olarak ileri sürer.

Salîbî, Mısır tarafından Bişe vadisindeki Mizraim gibi kolonilerin kurulma sebebinin ise, Güney Arabistan'daki laden ve buhur kaynaklarını güvence altına almak olduğunu söyler³⁷.

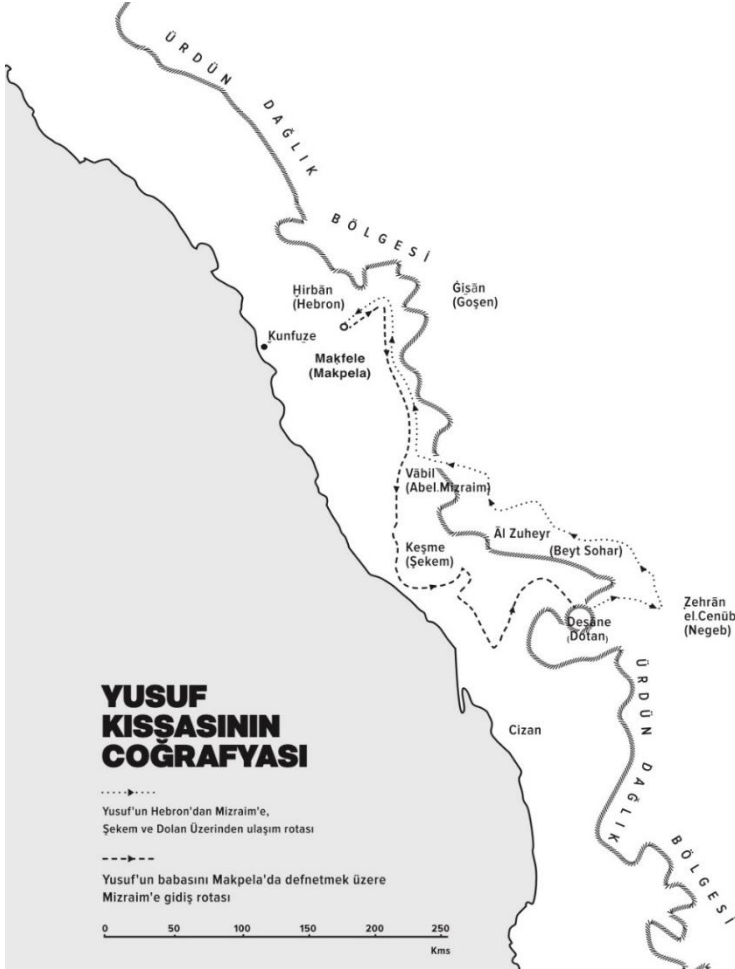
Sonuç

Arabistan'daki Yahudilerin dini kimlikleri, kökenleri ve ne zamandan beri burada buldukları konusyla doğrudan alakalı olmakla birlikte, Salîbî'nin Kitab-ı Mukaddes'te anlatılan olayların geçtiği yerlerle ilgili olarak yapmış olduğu çalışmaları; konuya alışılmışın dışında bir bakış ortaya koymuştur.

Ona göre, Kitab-ı Mukaddes'te anlatılan olayların tamamı güney Arabistan'da, Mekke, Medine ve Taif gibi şehirlerin de içinde yer aldığı Hicaz ve Asir bölgesinde meydana gelmiştir. Burada yaşayan Yahudiler, tam olarak ne zaman gittikleri belli olmamakla birlikte, muhtemelen Hz. Davud ve Hz. Süleyman'dan sonra kuzeye doğru göç ederek Filistin'e gitmişler ve daha önce yaşadıkları yerlerin isimlerini de oraya götürmüşlerdir. Salîbî'ye göre milattan önce altıncı yüzyılda, ancak kesinlikle M. Ö. dördüncü yüzyıldan önce tamamlanmış olan Tevrat onların, Filistin'e gelmeden önceki bu tarihlerini anlatır. Tevrat'ta anlatılan olayların geçtiği yerlerin isimlerinin bir kısmının Filistin'de bulunması da yukarıdaki gerekçeden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden benzer isimlerin Filistin coğrafyasında bulunması, zikredilen olayların orada geçtiği anlamına gelmez. Zaten arkeologların bu isimleri kazılarla teyit etmeye yönelik çabalarının başarılı olmaması da bunu destekler.

³⁷ Bütün bunlar için bk. Salîbî, *Tevrat'ın Gizemleri*, 122-125. Hz. Yusuf'la alakalı anlatıların geri kalanı ve bunların yorumu için bk. Salîbî, *Tevrat'ın Gizemleri*, 125-134.

Salîbî'nin bu yaklaşımı, İslâm'ın ortaya çıkışı sırasında Arabistan'da bulunan Yahudilerin bir kısmının dışarıdan gelmiş olmalarını ya da sonradan Yahudileşmiş Araplar olma ihtimalini dışlamaksızın, buradaki Yahudilerin dışarıdan gelmeyip oranın asli unsurları olduğunu göstermektedir.³⁸

³⁸ Kemal S. Salibi, *Tevrat'ın Gizemleri, İsrail Halkının Sırları*, 115'den alınmıştır .

Kaynaklar

Aren Maeir, “Biblical Archeology”, <https://oxfordre.com/classics/display/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-8308> ulaşma tarihi 08.04.2023

Arslantaş, Nuh. *Hz. Peygamber Döneminde Yahudiler*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.

Osman, Ahmed. *Kayıp Şehir, Mısır’dan Çıkış’ın Ardındaki Arkeolojik Kanıtlar*, çev. Mesut Akın (İstanbul: Omega Yayınları, 2016);

..... *Krallar Vadisindeki Yabancı, Fıravun’un Veziri Yuya İbranilerin Atası Yusuf Peygambere Nasıl Dönüştü*, çev. Merve Arkan (İstanbul: Omega Yayınları, 2016).

..... *Musa ve Akhenaton, Mısır’dan Çıkış Zamanında Mısır’ın Gizli Tarihi*, çev. Zeynep Anlı (İstanbul: Omega Yayınları, 2016);

Salibi, Kamal. *Bible Came From Arabia*. London: Pan Books, 1985.

..... *Tevrat’ın Gizemleri, İsrail Halkının Sırları*. Çev. Hafize Toparlan. İstanbul: Mahya Yayınları, 2021.

..... *İsa Kimdi? Kudüs Komplosu*. Çev. Fuat Aydın. İstanbul: Mahya Yayınları, 2015.

Tomar, Cengiz. “Kemal Süleyman Salîbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2019, Ek-2: 457-459.

Zor, Hafize. “Kitab-ı Mukaddes Araştırmalarına Münferit Bir Yaklaşım: Kemal Salîbî Örneği”, *Mizanü'l-Hak: İslâmî İlimler Dergisi* / 3 (Aralık 2016): 67-93.

..... *Kemal Salîbî’nin Kitab-ı Mukaddes’in Kökenine Dair Teorisi ve İsa Anlayışına Yansımaları*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

GENEL MÜZAKERE

Prof. Dr. Nuh ARSLANTAŞ

Öncelikle dil konusuyla ilgili görüşlerimi ifade etmek istiyorum: Yahudiler milattan önce yaşamış oldukları sürgünlerde 722 de Asur 586 da Babil'e gittikleri bölgelerde dillerini kullanmaya başladılar. Ancak ibadet dili Sinagogda İbranice olarak devam etti. Babil Bölgesi'nde Doğu Aramicesi, Filistin Bölgesinde Batı Aramicesi konuşuluyordu. Her ne kadar aile içerisinde İbranice konuşulsa da yaşanan toplum genelde Aramice konuştuğu için Yahudiler Aramiceyi benimsediler bu literatüre de yansdı. Çünkü hem Babil'de hem Filistin'de iki ayrı Tevrat'ın şerhi kabul edebileceğimiz Babil Talmudu ve Kudüs Talmudu diye iki ayrı Talmud ortaya çıktı.

Hz. İsa döneminde Hz. İsa kendisi Musevî kökenliydi annesiyle İbranice konuşuyordu ama diğer geniş topluma tebliğini Aramice yapıyordu. Yahudiler Arabistan'a geldikleri zaman kendi içlerinde özellikle din adamları İbranice biliyorsa İbranice konuşmaya devam ettiler. Fakat yaygın dil günlük hayatta Arapça olduğu için Arapça olarak devam ettiler. Hatta bugün Türk Yahudilerinin Türkiye'de günlük hayatta Türkçe konuşup Sinagogda İbranice ibadet etmelerine benzer bir şekilde Yahudiler de ibadetlerini Sinagoglarda Arapça yaptılar.

Bu Arapçaya çevrilip çevrilmediği konusu biraz tartışmalı. Muhtemelen Peygamberimizin zamanındaki Yahudilerin elindeki Tevrat'la günümüzdeki Yahudilerin elindeki Tevrat hemen hemen aynı diye düşünüyorum. Vardığım sonuçlar bu şekilde. Çünkü Tevrat'ın mutlaka ve mutlaka Sinagoglarda olması gerekiyor. Çünkü Şabat'ta, bayramlarda Yahudiler Sinagoglardaki dolaplardan, mihraplardan çıkararak haftada belli bir hizip okurlar onlar palaca diyorlar daha sonra okunan kısmı katlarlar gelecek hafta okunacak kısım hazırlanır. Aşkenaz Yahudileri üç yılda bir, Sefarad Yahudileri ise yılda bir Tevrat hatmi yaparlar buna Tevrat sevinci diye isimlendirirler.

Arabistan Yahudilerinin Sinagoglarında mutlaka ve mutlaka İbranice Tevratlar vardır. Ama geniş halk kitlelerine İbranice okuduktan

sonra muhtemelen din adamları onlara Hazal deniyor. Hazallar Arapça olarak izahlarını yapıyorlardı.

Efendimiz zamanındaki Tevrat'la hatta Kitab-ı Mukaddes'le benzerliğini bir hadis-i şeriften dikkat etmiştim. Efendimiz bir gün Hahama söyle bakalım “Allah şişman Hahamları sevmez” diye Tevrat'ta buyrulmuyor mu diyor. Haham'da kabul ediyor. Tevrat metninde bu yok ama sonraki Mezmurlar kitabında Cenab-ı Allah'ın şişman hahamları ki o din adamları insanları sömürdüğü için ona kinayeten bu ifadenin geçtiğini Hz. Peygamber'in ya vahiy yoluyla, ya da Abdullah b. Selâm efendimiz gibi Yahudiliği bilen özü itibariyle de zaten Yahudi olan arkadaşlarından biliyorlardı. Benim kanaatim sonradan kâtipler tarafından edisyon yapılsa da Emevîler Döneminde son haline geldiğini söyleyebiliriz. Çünkü Müslümanların Arapça üzerine yapmış olduğu çalışmalar Yahudileri de İbranice üzerine araştırmaya sevk etmiştir. Bu sebeple Peygamberimiz zamanındaki metinler ile sonraki metinler aşağı yukarı aynı metinler olduğunu tahmin ediyoruz ama kaynaklarda çok da bilgi yoktur.

Prof. Dr. Mahmut KAYA

Tevrat hangi tarihte Arapça'ya çevrildi ve hangi metin esas alındı?

Prof. Dr. Nuh ARSLANTAŞ'ın Cevabı

İslami dönemde yapılan Tevrat tercümeleri genellikle Süryani Hristiyan kökenli mütercimler tarafından yapılıyor. Müslümanların Yahudileri asıl metin üzerinden eleştirecekleri korkusuyla tercüme yapıyorlar. Daha çok din adamları anlayacağı bir metin olarak kalıyor. İbraniceden Arapça'ya ilk defa 942 yılında vefat eden Saadiya Gaon (Saîd b. Yûsuf el-Feyyûmî) tarafından tercüme edilmiştir. Tercüme yapıldıktan sonra “sen cemaatimizin sırrını Müslüman topluma açtın” diye Yahudiler çok büyük bir tepki gösteriyorlar. Müslümanların Tevrat'a yönelik ciddi anlamda eleştirileri de 10. Yüzyıldan sonra başlıyor. İlk Türkçe tercümesi ise, asıl adı Albert Bobowski olan ve IV. Mehmed zamanında Dîvân-ı Hümâyün baş tercümanlığında bulunan Ali Ufkî Bey tarafından yapılmıştır. 1666'da tamamlanan bu tercüme 1827'de neşredilmiştir.

Yahudilik aslında Filistin’de doğmuş Babil’de şekillenmiş İslam kültürünün de etkisiyle Bağdat’da son halini almıştır. Arabistan bölgesindeki Yahudilerin genel Yahudi tarihi içinde esamesi bile yoktur. Arabistan bölgesi Yahudileri bütün bilgileri bizim siyer mağazi kaynaklarına, Kur’ân-ı Kerim’e-çünkü Kur’ân-ı Kerim’in onda biri İsrail oğullarına yani Yahudilere hasredilmiştir- Arabistan Yahudilerinin normal şartlarda hiç esamesi okunmamasına rağmen Kur’ân, Siyer-meğazi ve hadis kitapları onları ebedileştirmiştir. Bu da dünya Yahudi tarihinin genel resmi içerisinde farklı bir yer ayırdığını görüyoruz.

Filistin özellikle Roma’nın baskısından dolayı çok gelişme-mekle birlikte Babil Perslerin ardından Sasanî’lerin özellikle son dönemleri çok baskıcı olmakla birlikte Yahudiler, Yahudiliğin Babil’de şekillendiğini söylüyorlar. Babilden sonraki bizdeki akademi diyebileceğimiz çok önemli Yeşiva’ları yani kültür merkezleri var. Bu akademilerde Tevrat’ı tefsir ediyorlar, Tevrat üzerine şerhler yapıyorlar. Halaka dediğimiz literatürü genişleterek hep Yahudi cemaatlerine ışık oluyorlar. Ama Hz. Ebu Bekir efendimizle başlayıp Hz. Ömer efendimizle genişleyen sınırlarda Babil tamamen hâkimiyet altına alınıyor 10. Yüzyılda bu gelenek Bağdat’a taşınıyor ve Bağdat Yeşiva’ları on-on iki tane olarak zikrediliyor. Böylelikle Yahudi dünyasının ışığı oluyorlar.

İslam kültürünün Yahudi kültüründen dehşetli etkisinin olduğunu beş-altı senedir bilgi topladığım için elimde çok ilginç örneklerden biliyorum ama biz bunu pek yazamıyoruz. Bunun en son örneği de acizâne 10. Yüzyılda Bağdat’ta yaşayan ve Tevrat’ı Arapça’ya ilk defa tercüme eden Saadya Gaon isimli Yahudi âlimin Tefsiru’t Tevrat bi’l-Arabiyye isimli eserini Yahudi Arapçasından (Judeo Arabic) Arapça’ya, Arapça’dan da Türkçe’ye tercüme ederek Tevrat’ı İbranice, Aramice ve Arapça kaynaklardan hareketle tefsir ederek iki cilt halinde yayınlanmıştır.

II

İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE ARAP-YAHUDİ İLİŞKİLERİ

*Eldar HASANOĞLU**

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi

Hız. Peygamber'in risaletinden önceki dönemde Araplar ile Yahudiler arasındaki ilişkiler konusu, hayli uzun zaman dilimini kapsadığı gibi etnik, linguistik, teolojik, politik, sosyolojik, kültür tarihi vs. gibi geniş alan yelpazesini içine alan bir temadır ve bunların her biri müstakil araştırma konusudur. Bu nedenle eldeki çalışmada kısa ve genel bir betimleme ile yetinilecektir. Başlangıçta Müslüman araştırmacılara kıyasla Yahudi ve Hıristiyan araştırmacılar tarafından bu konunun üzerine daha çok odaklanıldığına, özel çalışmalar yapıldığına işaret edilmelidir. Yahudi kökenli Alman oryantalist Abraham Geiger'in 1833'teki "*Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen/Muhammed Yahudilikten Ne Aldı*" teziyle gündeme giren bu çalışmalar ideolojik atmosfer içerisinde gerçekleşmiş, ancak süreç içerisinde daha orta çizgiye gelmiştir. İlk çalışmalarında oryantalist bakış açısıyla Hız. Muhammed'in mesajına diğer dinlerden köken bulma merakını hissedilse de daha sonraki çalışmalarda tarihi betimlemeye yönelik yaklaşım gözlemlenmektedir.

Öte yandan, tarih boyunca Müslümanlar tarafından kaleme alınan İslâm'ı anlatırken Cahiliye döneminden de bahseden literatürde ve nitekim genel Arap tarihi üzerine çalışmalarda bu konuya yer verilmiş, ancak bir başlık olarak ele alan çalışmalarda daha geç kalınmıştır. Özel çalışmaların sayısı Yahudi Hıristiyan yazarlara kıyasla daha seyrek.

Arapların ve İbranilerin müşterek kimliği

Araplar ve İbranilerin pek çok ortak özellikler taşıdığı ifade edilir. Bu ortaklık temelde dilde, kısmen inanç dünyasında, bir yerde de

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (eldarhasanoglu@gmail.com).

etnisitede belirgindir. Uzmanlar her iki halkı Sami halk olarak tasnif ederler. Konuşulan dilden hareketle oluşturulan Sami kavramı, ismini dini literatüre göre Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın soyuna aidiyetten almaktadırlar. Realiteyle uyumlu olup olmaması bir yana, Tevrat'ta Sam'ın zürriyetinin soyağacı açık bir şekilde ortaya konulmuştur.¹ Kur'ân'da böyle bir şecereden bahsedilmese de, İslâmiyette de benzer yaklaşım kabul edilmiş, Kur'ân tefsirlerinde Arapların Sami soyundan geldiği görüşü paylaşılmıştır.

Dil ortaklığı

Arap yarımadası, Mezopotamya, Afrika'nın kuzeydoğu kısmı ve çevresi coğrafyasında yaşayan, benzer özellikler taşıyan dillerde konuşan halklar Sami dilli halklar sayılır. Kronolojik olarak Akatlarla başlatılan Samice Kenaniler, Fenikeliler, Bâbilliler, İbraniler, Asuriler, Aramiler, Süryaniler, Nabatiler, Araplar ve Habeşler gibi halkların ortak noktası sayılır. Bahis konusu halkların konuştuıkları dildeki yakınlık üzerine çalışanlar, bu farklılaşmış dillerin/lehçelerin **Eski Samice/proto-Semitik** denen ortak bir dilden türediği üzerinde durmuşlardır.

Yaygın görüşe göre Samilerin anavatanı Arabistan olup buradan civar bölgelere yayılmışlardır. Bu görüşe bazı itirazlar olsa da, burada coğrafi yayılmadan ziyade dilsel tasnife odaklanıldığı için bu itirazlardan sarfınazar ederek ifade edilmelidir ki Araplar ve İbranilerin konuştuğu dil Batı Samice dil grubuna aittir ve İbranice kuzeyde, Arapça ise kuzey, orta ve güney bölgelerde yaşayan insanlar tarafından kullanılmıştır. Dilsel benzerlik olarak İbranicenin orta ve kuzey Arabistan'da kullanılan Arapça ile daha uyumlu olduğu ifade edilir. Sayı itibariyle Araplar günümüzde İbranilerden çok daha kalabalık oldukları gibi diğer Sami dilli halklar arasında da ilk sırayı tutmaktadırlar.

¹ "Sam'in oğulları: Elam, Asur, Arpaşat, Lud, Aram. Aram'ın oğulları: Üs, Hul, Geter, Maş. Arpaşat Şelah'ın babasıydı. Şelah'tan Ever oldu. Ever'in iki oğlu oldu. Birinin adı Pelek'ti; çünkü yeryüzündeki insanlar onun yaşadığı dönemde bölündü. Kardeşinin adı Yoktan'dı. Yoktan Almodat'ın, Şelef'in, Harsarmavet'in, Yerah'ın, Hadoram'ın, Uzal'ın, Dikla'nın, Oval'in, Avimael'in, Şeva'nın, Ofir'in, Havila'nın, Yovav'ın atasıydı. Bunların hepsi Yoktan'ın soyundandı. Doğuda, Meşa'dan Sefar'a uzanan dağlık bölgede yaşarlardı. Ülkelerinde ve uluslarında çeşitli boylara ve dillere bölünen Samoğulları bunlardı." (Tekvin 10: 22-31)

Soy ortaklığı

Dini literatüre göre Araplar ve İbraniler arasındaki Sam b. Nuh'a dayanan etnik ve dilsel ortaklık, etnik ve dinsel alanda Hz. İbrahim'de tekrarlanmaktadır. Araplar Hz. İsmail'in, İbraniler de Hz. İshak'ın zürriyeti olarak Hz. İbrahim ailesine mensuptur. Dolayısıyla Araplarla İbranilerin Sami dilde konuşan diğer halklardan ayrıldıkları ama birbiriyle birleştikleri nokta Hz. İbrahim'dir.

Erken dönem İbrani düşüncesi koyu etno-sentrik mahiyette olmuş, bu yüzden Yahudi kaynaklarında İbrani Atalar olarak bilinen İbrahim, İshak, Yakup ve oniki oğlundan olmayanlar öteki sayılmıştır. Bu durum İbranilerin soyunu saptamayı kolaylaştıracak önemli bir imkândır. Oysa Arap halkının teşekkülünün uzun ve karmaşık bir süreç olduğu için soylarını saptamak kolay değildir. Cahiliye döneminde Araplarda Nesep ilminin gelişmesi, belki de bu etnik karmaşıklığa aranan cevaptan doğmuştur.

Tarihçiler Araplar'ı *Arabu'l-Bâide* ve *Arabu'l-Bâkiye* yani ınkıraza uğrayanlar ve varlığını sürdürenler olarak ikiye ayırırlar. Varlığını sürdüren *Arabu'l-Bâkiye* denen kesim *Arabu'l-Âribe* ve *Arabu'l-Müstaribe* (*Mütearribe*) yani asıl Araplar ile sonradan Araplaşanlar olarak ikiye ayrılır. *Arabu'l-Âribe* veya asıl Araplar Arabistan'ın güneyindeki insanlar olup Kahtaniler diye bilinirler. Sonradan Araplaşanlar ise İsmaililer, Adnaniler (erken dönemlerde daha çok Meaddiler ve Nizari-ler) gibi isimlerle de bilinirler. Bu isimlendirme, soyun atasını betimlemeye dayanır. Kahtaniler ile Adnaniler arasındaki dini ve ahlaki değerler, sosyal yaşam, lehçe bakımından farklılıklar onları birbirinden ayırt edici özellikti ve bu durum, Cahiliye döneminde kabileler arası konumlanma ve taraf tutmada belirleyici olmuştur. Hatta bu kabilelerin İslâm'dan sonra da aralarındaki farklılıkları unutmayıp ayrı ayrı gayrılık fikrini sürdürdükleri, kabileler arası çatışmalarda buradan beslendikleri ifade edilir.

İslâmî kaynaklara göre annesi Hz. Hacer ile Mekke'ye yerleşen Hz. İsmail, Zemez kuyusundan dolayı gelip buraya yerleşen Kahtani olan Cürhümlülerden kız almıştır. Mekke'ye geldiğinde Hz. İsmail'in de babası gibi Aramice, Keldanice veya İbranice konuştuğu, Arapçayı Mekke'de öğrenip Cürhümlüler'le evlilik yoluyla kaynayıp karıştığı ifade edilir. Hz. Peygamber'in yirmibirinci göbekten dedesi Adnan,

Hız. İsmail'in soyundan gelmektedir. Hız. İsmail'in kaçıncı göbekten Adnan'ın dedesi olduğu net olmayıp kırk, yirmi veya on beşinci göbekten olduğu gibi farklı görüşler ileri sürülmüştür. Adnan'la ilgili net bilgi olmasa da, Babil kralı Buhtunnasr'ın çağdaşı olduğu, yani M.Ö. 7-6. Yüzyılda yaşadığı ifade edilir. Adnanilerin anayurdu Mekke olsa da giderek sayıları artmış, dışarıya göçler başlamıştır. Adnanilerden bazılarının güneye Kahtanilerin yaşadığı coğrafyaya gittiği, evlilik yaparak onlarla bağlar kurduğu ve bugünkü Arap halkının atalarını oluşturduğu ifade edilir. Dolayısıyla burası Adnaniler ile Kahtanilerin ortak düğümde düğümlendiği ve Arap soyunun geliştiği noktadır. İslâmiyet'in birleştirici gücüyle sonradan dil, inanç, kültür vs açısından topyekün bir Arap halkı oluşsa da soy aidiyeti bakımından çizilen bu tablo, İbraniler ile Araplar arasındaki etnisite ortaklığının, ırkdaşlığın Adnaniler özelinde konuşulmasının daha sağlıklı olduğunu ortaya koymaktadır.

İnanç ortaklığı

Yahudiler ile Arapların yaşadığı bölge, dini kaynaklara göre çok sayıda peygamberin gönderildiği coğrafyadır. Hız. Âdem ile yaşam burada başlamış, mabet şehirleri olan Mekke ve Kudüs bölgede inanç merkezleri olarak bilinmişlerdir. Yine Hız. Nuh tufanından sonra burada tevhit inancı cari olmuş, ama zamanla insanlar hak çizgiden uzaklaşmışlardır. Tevhit inancı Sami dilli halkların ortak değerlerinden biri olmuştur. Kaynaklarda İbranilerin de Arapların da aslında tevhit inancına sahip oldukları, ancak zaman zaman putlara tapındıklarına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Dolayısıyla Araplar ve İbraniler arasında inanç ve din bakımından yakınlık söz konusudur. Ne var ki bu yakınlığın, sadece tevhit inancı çerçevesinde kaldığına dikkat edilmelidir. Arapların tüccar, meslek erbabı Yahudilere ilgileri, bazıları tarafından yanlış yere çekilerek dini sempati şeklinde takdim edilebilmektedir. Ancak Arapların Yahudileri kitap sahibi görmeleri, saygı alameti olarak onları Ehl-i Kitap diye isimlendirmeleri onlara dini boyutta sempati duyulduğuna yorumlanmamalıdır. Yahudilikte bu dönemde din yayma faaliyeti mevcut iken, hatta Himyeri devleti örneğinde olduğu gibi Arabistan'da bazı bölgelerde Yahudiliği benimseyenler olsa da Araplar arasında toplu şekilde Yahudiliğe geçiş örneğine rastlanmamakta-

dır. Bilakis bazılarının Yahudilikten çıkıp tevhidi temsil ettiğine inan-
dıkları Hıristiyanlığa girdiği ve bu nedenle yöneticiler tarafından ce-
zalandırıldığı Kur'ân'da anlatılmaktadır.

Dil, etnisite ve inanç açısından yakın olan bu iki halkın dini ri-
vayetler mirası açısından da yakın olması beklenirken durum böyle de-
ğildir. İslâm öncesi dönemde Arapların mitolojisinde, Cahiliye dönemi
şiiirlerinde, Mufaddaliyat türü söylemlerde, Hanif oldukları ifade edi-
len kişilerin söylemlerinde ve Eyyamü'l-Arab gibi folklor mirasında
yer alan temalar ile İbranilerin kutsal metinlerinde anlatılanlar arasında
yakınlık ve ortak nokta pek çok değildir. Yine, son peygamberden
sonra Geonim dönemine kadar Yahudi ilim tabakaları (Soferim, Tan-
naim, Amoraim, Savoraim) tarafından üretilen, M.Ö. 4-M.S. 7. yüz-
yıllarda uzun süreç içerisinde Talmud başta olmak üzere oluşan dini
literatürde de Arap mitolojisi ile yakın ve müşterek temalara rastlan-
maz. Hatta ortak ataları olan İbrahim'in ateşe atılması, Musa ile Hı-
zır'ın yolculuğu gibi Kur'ân'da anlatılan kıssalar ve tefsirlerindeki ri-
vayetler İslâmî dönemde belli ölçüde Yahudi dini literatürü *Mid-
raş*'lara girebildiği halde, İslâm öncesi dönemde bu tarz dini nitelikli
rivayetlerin paylaşımına rastlanmamaktadır. Dolayısıyla, İslâm önce-
sinde Araplar ile İbraniler arasında dini literatür açısından yakınlık ol-
madığı gibi bu iki cenahın entelektüel iletişime ve birbirinden etkilen-
meye açık olmadıkları da çıkarılabilir.

İslâm öncesi Yahudi kaynaklarında Arabistan, Araplar: İs- mailoğulları?

Hz. Peygamber'den de referansla, Müslüman ulemanın kaleme
aldığı tefsir ve tarih kaynaklarında Arapların Hz. İsmail'in zürriyeti
olduğu ifade edilmektedir. Benzer şekilde, Yahudi din ulemasının gö-
rüşlerini içeren rabbani kaynaklarda, yani İslâm öncesi geç dönem Ya-
hudi kaynaklarında Araplar ile İsmailoğulları/*Yişmaelim* özdeş kabul
edilmişlerdir. Ancak erken dönem Yahudi kaynaklarında, yani MÖ 13-
12. yüzyılda Hz. Musa ile başlayıp MÖ 5. yüzyılda tamamlandığına
inanılan kutsal metinlerde bu özdeşlik bilgisine rastlanmamaktadır.
Akademik çalışmalarda genel kabul bu iki kimliğin özdeş olduğu yö-
nünde olsa da, bu kanaatin tarihi/arkeolojik bir dayanağı olmadığı gibi
kutsal metinlere değil din ulemasının söylemlerine dayanmaktadır. Bu
yüzden, İbranilerin Araplara bakışı bağlamında Yahudi kaynaklarında

Araplarla ilgili söylemlerde öncelikli olarak kimlik konusunun tespiti amacıyla ilgili söylemlerin kronolojik açıdan analizi önem arz etmektedir. Yine, bölge ve kimlik arasındaki bağlantı açısından Yahudi kaynaklarında Arabistan denilen bölge ile nerenin kastedildiği de Arap kimliğinin tespiti açısından üzerinde durulması gereken bir husustur.

Yahudi kutsal kitabı Tanah pek çok kavimden ve onların yaşadığı coğrafyadan bahseder. Bu kavimler, başta Amalekler olmak üzere bölgede yaşamaları dolayısıyla sonraki dönem kaynaklarında Araplarla özdeşleştirilen veya ilişkilendirilebilen kavimlerdir. Onlar Sami ırkından olmaları dolayısıyla bu özdeşleştirme veya ilişkilendirme yaklaşımı bir yerde haklı görünse de, kutsal metinlerdeki anlatımda geçen kavramlardan hareketle kimlik tespiti açısından herhangi bir ihtimale ve ikinci yoruma yer bırakmayan kavimlerle konuyu sınırlamak isabetli olacaktır. Bu yüzden burada sadece İsmailoğulları'nı, Haceroğulları'nı ve Arapları ifade eden kavramlar ele alınacaktır.

Yahudi kutsal metinlerinde Hz. İsmail'den ve onun zürriyetinin yaşadığı coğrafyadan, ismini Hz. İsmail'in annesi Hz. Hacer'den alan Haceroğulları/Hagriim kimliğinden ve onların yaşadığı coğrafyadan, nitekim Araplardan ve Arabistan'dan bahsedilse de farklı isimlerle sunulan bu kimliklerin aynı kimliğe işaret ettiği bilgisi geçmemektedir. Hatta işaret edilmelidir ki anne oğul ilişkisi açısından her ne kadar soy açısından aynı kimliği ifade etseler de, kutsal metinlerde Haceroğulları ile İsmailoğulları da farklı kimlikler olarak zikredilmiştir.² Yine, kutsal metinlerde Arav, Erev, Aravi/Arvi, Aravim gibi kimliği ifade eden kelimeleri tekil ve çoğul kalıpta kullanarak Araplardan bahsedildiği gibi muntuka olarak Arabistan'dan bahsedilse de Haceroğulları, İsmailoğulları ve Arapların aynı kimliği ifade ettiğine yönelik çıkarımda bulunmak mümkün değildir. Kutsal metinlerde verilen ayrıntılı bilgilerden görülmektedir ki İbraniler bu kavramlarla kastedilen kimliklere ve coğrafyaya yabancı olmamışlardır. Ancak, bu pasajlarda Hz. İsmail ile Araplar arasında genetik bağın olduğunu ortaya koyan net bilgiye rastlanmadığı gibi Arapların soyları hakkında da bilgi verilmemiştir. Yine

² "Edomlular ve İsmailoğulları, Moavlılar ve Haceroğulları'nın çadırları." (Mezmurlar 83: 7). Ayrıca, Hz. İsmail'in oğulları Yetur ve Nafiş Haceroğulları ile birlikte zikredildiğinde birbirleriyle özdeşleştirilmemiştir. Bkz. Tekvin 25: 15; I. Tarihler 5: 19.

işaret edilmelidir ki kutsal metinlerde sunulan tablodan Haceroğulları, İsmailoğulları ve yaşadıkları bölgeler hakkında daha net bilgi çıkarılabılırken Arap, Araplar ve Arabistan kavramlarının içeriğinin sınırlarını çizmek kolay değildir.

Coğrafya ve kimlik

Yahudi kutsal metinlerinde yer alan bilgiler, kimliğin tespiti hususunda kolay çıkarımda bulunmaya imkân vermemektedir. Kutsal metinler Arap/Aravi, İsmailoğulları/Yişmaelim ve Haceroğulları/Hagriim şeklinde üç farklı isimle sunulan kimlikleri özdeş olarak sunmamaktadır. Yine, kutsal metinlerde çizilen tabloda kavimlerle yaşadıkları bölge arasında bağ olduğu dolayısıyla, Arap kimliğinin ve Arabistan coğrafyasının belirlenmesi için bu kimlik şemsiyesinin altına toplanan mezkûr üç ismin kimliği ve yaşadıkları bölgenin belirlenmesi birbirinden bağımsız konular değildir. Bu yüzden burada söz konusu kimlikler ve yaşadıkları bölgeler hakkında kutsal metinde geçen bilgiler birbiriyle bağlantılı şekilde ele alınarak analiz edilecektir.

İsmailoğullarının Yaşadığı Bölge

Tevrat'ta Hz. İsmail'in babasının evinden ayrılınca annesi ile birlikte güneye, Beer Şeva'ya gittiği, büyüdüğünde Paran çölünde yaşadığı ve Mısırlı bir kadınla evlendiği,³ oniki oğlu olduğu ve onların Mısır ile Asur arasında, Havila'dan Şur'a kadar uzanan bölgede yerleştikleri belirtilmiştir.⁴ Söz konusu bölge günümüzde Sina yarımadasına düşmektedir. Dolayısıyla bu anlatıma göre İsmail ve zürriyetinin yaşadığı bölge İbranilerin mıntikasının hemen güney kısmına denk düşmektedir. Öte yandan, Tevrat Hz. Yusuf'un kıssasını anlatırken Gi-

³ Tekvin 21:14, 21.

⁴ "Sara'nın cariyesi Mısırlı Hacer'in İbrahim'e doğurduğu İsmail'in öyküsü: Doğum sırasına göre İsmail'in oğullarının adları şunlardır: İlk oğlu Nevayot. Sonra Kedar, Adbeel, Mivsam, Mişma, Duma, Massa, Hadat, Tema, Yetur, Nafiş, Kedema gelir. İsmail'in oğulları olan bu on iki bey oymakların atalarıydı. Köylerine, obalarına da bu adları verdiler. İsmail yüz otuz yedi yıl yaşadıktan sonra son soluğunu verdi. Ölüp halkına kavuştu. İsmailoğulları Aşur'a doğru giderken Mısır sınırı yakınında, Havila ile Şur arasındaki bölgeye yerleştiler. Kardeşlerinin yaşadığı yerin doğusuna yerleşmişlerdi." (Tekvin 25: 12-18)

lead'dan gelen İsmailoğulları kervanından ve Midyanlılardan bahseder.⁵ Burada bahsedilen kitlenin yaşadığı bölge, İbranilerin mıntukasının doğusuna, günümüzde Ürdün nehrinin doğu yakasına denk düşmektedir. Bu bilgiler, daha Hz. Yakup döneminden, yani MÖ 18-17. yüzyıldan itibaren İsmailoğulları'nın, İbranilerin sadece güneyinde değil doğusunda da ikamet ettiklerini ifade etmektedir. Dolayısıyla, kutsal metinlerde ilgili bilgiler toplu olarak ele alındığında erken dönemlerden itibaren İsmailoğullarının yaşadığı bölgelerin İbranilerin mıntukasını güneyden ve doğudan çevrelediği çıkarılabilir.

Yahudi kaynaklarında İsmailoğulları'nın Faran çölünde yerleştiği anlatılır. İslâm kaynaklarında Faran şeklinde geçen Paran çölü Arap Yarımadası'nın batı yakasında yerleşen Hicaz ve hatta bazı müelliflere göre net bir şekilde Mekke ile özdeşleştirilmiştir. Bu kaynaklarda Hz. İsmail'in Hicaz'a, Mekke'ye yerleştiği ve burada Cürhümlülerden bir kadınla evlendiği yazar. Bu mıntika İbranilerin yaşadığı yerin güneyinde kalsa da arada hayli mesafe olması nedeniyle burada coğrafi uyumsuzluk söz konusudur. Bu bağlamda Yahudi kaynaklarından hareketle Paran çölünün teşhisi, onların konuyla ilgili görüşlerinin anlaşılmasında önemli olacaktır.

Yahudi kutsal metinlerinde Paran çölünden bahseden pasajların iki farklı konuma işaret etmesi dolayısıyla bu çölün mevkii net olarak belirlenememektedir. Bazı pasajlar İsrailoğulları'nın Hz. Musa liderliğinde Mısır'dan çıkarken Sina çölünde dolaşırken Paran çölünde de konaklayıp buradan geçtiklerini,⁶ Samuel'in vefatından sonra Hz. Davut'un (bulunduğu yerden aşağıya doğru inip/ve-yarad) Paran çölünde bir süre kaldığını,⁷ Paran'ın Edom ve Midyan ile Mısır arasında bir yerde olduğunu⁸ anlatır. Bu coğrafi bilgiler Paran çölünün İbranilerin mıntukasının hemen güneyinde olduğunu akla getirmektedir. Ancak bazı pasajlar da söz konusu mekânın İbranilerin yaşadığı yerin doğu tarafında kaldığını, Ürdün nehrinin öte yakasında olduğunu ifade

⁵ Tekvin 37: 25-28.

⁶ Sayılar 10:12, 12:16.

⁷ I. Samuel 25:1.

⁸ I. Krallar 11: 18.

etmektedir.⁹ Burada konuyla ilgili manidar nokta, ilgili mevkii belir- tirken pasajın Arap çölü (*be-midbar Arava*) tabirini kullanmasıdır. Do- layısıyla, kutsal metinlerde ilgili bilgiler toplu olarak ele alındığında, Faran çölünün İbranilerin mıntikasını güneyden ve doğudan çevrele- diği çıkarılabilir.

Doğayısıyla, kutsal metinlere göre hem İsmailoğulları'nın yaşa- dığı bölge, hem Faran çölü İsrailoğulları'nın yaşadığı bölgenin güneyi ve doğusunda yerleşmiştir. Lokasyonlarla ilgili Yahudi kutsal metin- lerinde çizilen bu tabloya göre, İsmailoğulları'nın esas yerleşim yerleri İsrailoğulları'nın hemen güneyindeki Sina yarımadasında olsa da onlar muhtemelen buradan doğuya doğru göç etmiş, Arap yarımadasının ku- zeyinde Ürdün nehrinin doğu yakasındaki bölgeye yayılmışlardır.

Haceroğullarının Yaşadığı Bölge

Yahudi kutsal metinlerinde İsmailoğulları'ndan farklı bir kim- likle sunulan Haceroğulları Ürdün nehrinin doğu yakasında, Gilead'ın doğusundaki topraklarda yaşamışlardır.¹⁰ Hz. İsmail'e değil annesi Hz. Hacer'e nispet edilme dışında, ikamet ettikleri mekân da İsmailo- ğulları ile Haceroğulları'nı birbirinden farklı kimlik olarak algılamaya yönlendirmektedir. Şöyle ki, İsmailoğulları Gilead'da yaşıyorken Ha- ceroğulları Gilead'ın doğu tarafına yerleşmişlerdir. Haceroğulları ayrı kimlik olarak kabul edilse dahi, İsmailoğulları'nın Ürdün nehrinin do- ğusunda yerleştikleri bilgisi de göz önüne alındığında bu ikisinin yan yana yaşadıkları çıkartılabilir. Kutsal metinlerde anlatılanlardan çıkan sonuca göre bu iki kimlik İbranilerin mıntikasının doğusunda, Arap Yarımadası'nın kuzeyinde Verimli Hilal diye ifade edilen topraklarda ikamet etmişlerdir.

Arabistan Neresi, Araplar Kimler?

Şimdi sıra kutsal metinlerde bahsedilen Arap çölünün ve Arap kimliğinin tespitine gelir. Kutsal metinlerde Arabistan adlı bir lokas- yondan bahsedildiği gibi insanlardan da bahsederken aynı niteleme

⁹ “Bunlar Ürdün nehrinin öte yakasında Suf'un karşısında Arap çölünde (*be- midbar Arava*) Paran ile Tofel arasında, Lavan ile Hatserot ve Di-Zahav ara- sında, Musa'nın tüm İsraililer'e anlattığı sözlerdir.” (Tesniye 1:1)

¹⁰ “Şaul'un döneminde onlar Haceroğulları (*ha-Hagriim*) ile savaştılar ve onları ele geçirdiler. Gilead'ın doğusundaki yerde çadırlarında oturdular.” (I. Tarihler 5: 10)

kullanılır. Dolayısıyla I. Mabet döneminde İsrailoğulları Araplar ve Arabistan kavramlarına aşına oldukları çıkarılabilir. Şaul/Talut zamanında İsrailoğulları ile Haceroğulları'nın savaşını anlatan pasajlar bir yana, Arap tabiriyle ifade edilen kesim ile İsrailoğulları arasında temas M.Ö. 10. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Arapların MÖ 10. yüzyılda Hz. Süleyman'a tabi olup haraç olarak ona altın ve gümüş vermeleri,¹¹ bu ilişkinin sonraki yüzyılda Yehoşafat zamanında da devam etmesi¹² onlar birbirilerini tanıdıklarını ve iletişimde olduklarını ortaya koymaktadır.

Arav, Erev, Aravi/Arvi gibi coğrafya ve kimlikle ilgili ifadelerden söz konusu lokasyonun bir çöl olduğu, Arapların da çölde yaşayan kişiler oldukları anlaşılmaktadır.¹³ Çölde yaşayan nitelemesi Arapların göçebe yaşam tarzını anımsatmaktadır. Fakat kutsal metinlerdeki ifadelerin farklı içeriği sunması nedeniyle, bahis konusu çölün mevkii ve Arapların lokasyonu net olarak belirlenememektedir. Bazı pasajlar bu lokasyonun İsrailoğulları'nın doğu taraflarında kalan topraklara, Arap Yarımadası'nın kuzeyinde uzanan Mezopotamya coğrafyasına düştüğünü işaret ederken bazı pasajlar ise İsrailoğulları'nın güney taraflarında kalan topraklara, Afrika'nın kuzey ve doğu kıyılarına, nitekim Arap Yarımadası'nın batı kıyılarına düştüğünü işaret eder.

Daha önce de işaret edildiği üzere, kutsal metinler Arap çölünün Ürdün nehrinin doğu yakasında olduğunu ifade etmiştir.¹⁴ Burası İsrailoğullarının bölgesinden uzakta değildi ve onların tanışmasının önünde engel yoktu. MÖ 8. yüzyılda yaşamış peygamber Yeşaya'nın

¹¹ “Arabistan'ın tüm krallarıyla (ve-kol malhey Arav) memleketin valileri de Süleyman'a altın, gümüş getiriyorlardı.” (II. Tarihler 9: 14)

¹² “Araplar (gam ha-arvi'im) da yedi bin yedi yüz koçla yedi bin yedi yüz teke olmak üzere ona davar getirdiler.” (II. Tarihler 17: 11).

¹³ “Çölde yaşayan bir Arap gibi (ka-aravi ba-midbar) yollarda onlar için oturdun.” (Yeremya 3:2); “Arabistan'ın tüm krallarına, çölde yaşayan Arapların tüm krallarına (Ve-et kol malhey Arav ve-et kol melhey ha-Erev ha-şhe-nim ba-midbar)” (Yeremya 25: 24).

¹⁴ Tesniye 1,1. “Bunlar Ürdün nehrinin öte yakasında Suf'un karşısında Arap çölünde (be-midbar Arava) Paran ile Tofel arasında, Lavan ile Hatserot ve Di-Zahav arasında, Musa'nın tüm İsraililer'e anlattığı sözlerdir.”

kitabında Babil'den bahsedilirken bu coğrafyanın Arapların yerleşmesine uygunsuz hale getirileceğinden bahsedilir.¹⁵ Bu, Arap Yarımadası'nın kuzeyinde Mezopotamya'da Arapların yaşadığının kanıtı olarak görülebilir. Bu pasajlarda zikredilen bölge ve sakinlerin, Arap yarımadasının kuzeyinde yaşayanlar olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kutsal metinlerin bölge yöneticilerinden bahsederken Arapları da zikretmesi ve ardından onları kuzey kralları arasında nitelemesi,¹⁶ bunun dışında açıkça ifade etmese de Arapların yerleşim yeri hakkında verdiği bilgisinden,¹⁷ yine Dedan kervanlarının Arabistan topraklarında kaldıklarını ifade eden pasajdan¹⁸ ilgili lokasyonun İbranilerin doğusundaki bölgede, Arap yarımadasının kuzeyinde kalan coğrafyada olduğu yönünde fikir vermektedir. Ancak bunlar dışında kutsal metinlerde Arapların güneyde yaşadığına işaret eden pasajlar da mevcuttur. Kuş/Etyopya, Put/Libya gibi İbranilerin güneyinde yaşayan diğer kavimlerle birlikte Araplardan da bahsedilmesi,¹⁹ benzer şekilde Arapların, Kuşim/Etyopyaluların yanında yaşadıkları bilgisi²⁰ onların lokasyonunun güneyde olduğunu gösterir. Etyopya'nın deniz tarafından Mekke'nin karşısında yer alması, İslâm kaynaklarında Faran ile ilgili verilen lokasyonun yanlış olmadığına da yorumlanabilir. Bu bağlamda dikkat çeken husus, Hz. Süleyman ile Sebe melikesi arasında kurulan temastır. Sebe'nin Yemen'de, yani Arap Yarımadası'nın güneyinde

¹⁵ “Ben Tanrı, ... Babil'i de yerle bir edeceğim. Orada bir daha kimse yaşamayacak, kuşaklar boyu kimse oturmayacak, bir Arap orada çadır kurmayacak (ve-lo yahel şam Aravi), çobanlar sürülerini dinlendirmeyecek.” (Yeşaya 13.20)

¹⁶ “Arabistan krallarının tamamına, çölde yaşayan Arapların krallarının tamamına (ve-et kol melhey Arav ve-et kol melhey ha-erev ha-şhenim ba-mid-bar). Zimri, Elam, Med krallarına, sırasıyla uzak yakın kuzey krallarının tamamına, yeryüzündeki tüm krallıklara. Şeşak kralı ise onlardan sonra içecektir.” (Yeremya 25: 24-26)

¹⁷ “Filistliler'e, Gur-Baal'da yaşayan Araplar'a (ve-al ha-Arvm ha-yoşvim be-Gur Baal) ve Meunlular'a karşı Tanrı ona yardım etti.” (2. Tarihler 26.7); “Arabistan ve Kedar önderleri (Arav ve-kol nesiey Kedar) müşterilerini idi.” (Hezekiel 27:21)

¹⁸ “Arabistan'la ilgili bildiri: Ey Dedan kervanları, Arabistan çalılıklarında (masa ba-Arav: ba-yaar ba-Arav talinu) geceleyeceksiniz.” (Yeşaya 21.13)

¹⁹ “Kuş, Put, Lud, tüm Araplar (ve-kol ha-erev), Kuv ve antlaşma yaptığım halkım kılıçtan geçirilecek.” (Hezekiel 30,5)

²⁰ “Yahve Filistliler'i ve Kuşlular'ın yanında yaşayan Araplar'ı (ve-ha-Arvm aşer al yad Kuşim) Yehoram'a karşı kıskırttı.” (II. Tarihler 21.16)

yerleşmesi, İsrailoğulları'nın Arap yarımadasının güneyinden habersiz olmadıklarını gösterir. Ayrıca, bu kıssayı anlatırken Arabistan'ın tüm krallarının Hz. Süleyman'a haraç verdiği bilgisine de değinilmesi,²¹ siyak ve sibak itibarıyla aynı coğrafyadan bahsedildiğine yorumlanıp Arap Yarımadası'nın güneyinde de Arapların yaşadığına işaret olarak sayılabilir. Yine, işaret edilmelidir ki Yahudi kutsal metinlerindeki bilgilerden Arapların Kudüs ve civarında da varlığı anlaşılmaktadır. Bu yerleşimin tarihi netleştirilemese de, MÖ 9. yüzyılın ortalarında Yehoram oğlu Ahazy'a karşı operasyonları anlatan pasajlardan²² hareketle I. Mabedin yapılmasından itibaren yaklaşık bir asır içerisinde Arapların ilgili bölgede bulunduğu anlaşılabılır. Nitekim Hz. Süleyman zamanından itibaren Araplarla İsrailoğulları temastalardı. İlave-ten, M.Ö. 520'lerde II. Mabedin inşasını engellemek isteyenlerden bahsedilirken Arap Geşem'den de bahsedilmektedir.²³

Netice olarak Arav, Erev, Aravi/Arvi, Aravim gibi kimlik ve coğrafya ifade eden anahtar kelimeler ışığında Yahudi kutsal metinlerindeki pasajların toplamı analiz edildiğinde, Arap kimliğinin mündemiç olduğu bölgenin Arap yarımadasını, kuzey taraftan Mezopotamya topraklarının güneyindeki yerden Yemen'e kadar uzanan bölgeyi kapsadığı söylenebilir. Her ne kadar kutsal metinler İsmailoğulları ve Haceroloğulları ile Arapları özdeş değil farklı kimlikler olarak algılamışsa da, yerleştikleri coğrafya onların arasında özdeşlik bağının kurulmasına olanak tanımaktadır. Nitekim birkaç asır sonra, Yahudi din uleması rabbiler bu kimlikleri özdeş olarak görmüşlerdir. Her ne kadar kutsal metinler açısından bizim sunduğumuz bu bağ hipotetik olsa da, rabbilerin aynı görüşü paylaşması bu hipoteze önemli destektir. Rabbilerin bu özdeşleştirmesinin sebebinin coğrafya ve kimlik arasında işaret edilen bağ olabildiği gibi, sıradan bir çıkarım olmayıp yazıya

²¹ "Arabistan'ın tüm krallarıyla (ve-kol malhey Arav) memleketin valileri de Süleyman'a altın, gümüş getiriyorlardı." (II. Tarihler 9: 14).

²² "Çünkü Araplar arasında (ba-Arvim) ordugâha gelen akıncılar büyük kardeşlerinin hepsini öldürmüştü." (II. Tarihler 22,1)

²³ "Horonlu Sanballat, Ammonlu işçi Toviya ve Arap Geşem (ve-Geşem ha-Arvi) yapacaklarımızı duyunca, bizi küçümseyip alay ettiler." (Nehemya 2.19); "Ve zaman oldu Sanballat, Toviya, Araplar (ve-ha-Arvim), Ammonlular ve Aşdotlular Kudüs surlarındaki uzunluğun arttığını duydular..." (Nehemya 4.1); "Ve vakit oldu ki suru inşa ettiğim Sanballat'a, Toviya'ya, Arap Geşem'e (ul-Geşem ha-Arvi) ve öbür düşmanlarımıza ulaştı." (Nehemya 6,1)

yansımayan ama İsrailoğulları arasında ağızdan ağza dolaşan bilgilerin telaffuzu olması da ihtimal dâhilindedir. Diğer kavimlerin soyuyla ilgili benimsediği üslubun hilafına, kutsal metinlerde Arapların soyları konusuna hiç değinilmemesi bu konunun toplumda yaygın bilinen bir gerçek olması dolayısıyla ihtiyaç duyulmayan bir bilgi olduğu varsayılabilir. Bazı araştırmacılar Arapların sadece Hz. İsmail'in soyundan gelmediğini, Hz. İbrahim'in Ketura'dan olan oğullarının da soyundan geldiğini öne sürmüştür, dolayısıyla soy hususundaki sessizliği bir nebze gidermeye çalışmışlardır.

Araplar ile İsmailoğulları ne zaman özdeşleştirilmiştir?

İsmailoğulları ile Arapların özdeş olduklarına tarihi/arkeolojik bir kanıt bulunmadığı gibi kutsal metinlerde de bu konuda net bir bilgilendirme bulunmasa da bu görüşü din uleması geliştirmişlerdir. İşaret edilmelidir ki bu özdeşleştirme kutsal metinlerdeki son peygamber kabul edilen MÖ 5. yüzyılın başlarına tarihlenen Malaki'den sonra, yani en iyi ihtimalle MÖ 4. yüzyıldan sonraki bir zamanda gerçekleşmiştir. Yahudilikte apokrif kaynaklardan MÖ 2. yüzyıla tarihlenen Jübileler kitabı, tespit edilebildiği kadarıyla, Araplar ile İsmailoğulları'nın aynı kimliği ifade ettiğini yazıya döken ilk kaynaktır. Nitekim bu kaynaktaki İsmailoğulları'nın Sina'daki Paran çölünden doğuya doğru uzanan bölgelere yerleştiklerinin belirtilmesi,²⁴ kanonik kutsal metinlerdeki coğrafya ve kimlik hususundaki çıkarımımızı teyit etmektedir. Onun ardından, M.S. 1. yüzyılda yaşamış Yahudi tarihçi Josephus da benzer yaklaşımı sürdürmüştür. O, sünnet olma yaşı üzerinden Arapları Hz. İsmail ile ilişkilendirmiş, onun gibi 13 yaşında sünnet olduklarını belirtmiş, İsmailoğulları'nın Kızıldeniz'den Fırat'a kadar uzanan arazide yerleştiğini ve bu mıntıkeyi Nabatene diye isimlendirdiklerini, onların Araplar olduklarını ve bu ismi Hz. İbrahim'e isnat ile aldıklarını yazmıştır. Nitekim Josephus Hz. Yusuf'tan bahsederken Arapların Hz. İsmail'in soyundan geldiğini söylemiş, aradaki özdeşliği net bir şekilde vurgulamıştır. Dolayısıyla Araplarla İsmailoğulları'nı özdeşleştirmenin Tannaim döneminde artık müsellemler bir bilgi olarak

²⁴ “Ve İsmail ile oğulları, Ketura'nın oğulları ve onların oğulları birlikte gidip Paran'dan doğuya doğru uzanan çölde, Babil'in girişine kadar tüm topraklarda yerleştiler. Onlar birbirleriyle kaynayıp karıştılar ve onların adları Araplar ve İsmailoğulları diye çağrıldı.” (Jübileler 20: 12-13).

algılandığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu dönemden itibaren bahis konusu iki kimliğin özdeş olarak telakki edilmesine yönelik pek çok örneğe rastanır. Örneğin, Tevrat'ın verilmesinden bahsederken “Tanrı Paran dağından göründü”²⁵ pasajının şerhinde din uleması İsmailoğulları'nun yurdu olan Paran'ı Arapça'ya işaret olarak görmüşlerdir. Başka bir özdeşleştirme, Hz. Yusuf'u satın alan kervan bağlamındadır. Daha önce de işaret edildiğine göre kutsal metinler Hz. Yusuf Gillead'dan gelen İsmailoğulları'na satıldığını ifade eder. Din uleması Hz. Yusuf'un satışı anlatırken onun yolculuğa Araplarla devam ettiğini söylerken bu iki kimliği aynı görmüş olmalıdırlar. Hz. İsmail'i rüyada görenin niyetinin gerçekleşeceği, ancak herhangi bir Arabı görenin aynı sonucu görmeyeceği yorumu, rabbilere göre onun Arapların atası olduğu kanaatini ortaya koyan bir başka örnek olarak gösterilebilir. Araplar, Arapça konuşanlar veya Arabistan topraklarında yaşayanlar ile Hz. İsmail arasında bağ Kur'ân böyle örneklerin sayısını arttırmak mümkündür. Nitekim kutsal metnin Aramice tercümesi MS 3. yüzyıla ait Targum Onkelos, Tekvin 37'de Hz. Yusuf'u satın alanları İsmailoğulları değil Araplar olarak ifade etmiştir. Bu durum, özdeşlik konusunun artık kimse tarafından itiraz görmeyecek kadar yerleştiğini ortaya koymaktadır.

Yahudi kaynaklarında Hz. İsmail, İsmailoğulları ve Araplar

Kutsal metinlerde Arap kimliğini ifade etmek için Arap/Aravi, İsmailoğulları/Yişmaelim, Hacerogulları/Hagriim kavramları kullanılmaktadır. Bu kavramlar Rabbani kaynaklarda da sürdürülmüş, hatta Nabatiler/Navatiim, Tay kabilesinden olanlar anlamında Tayya'a gibi kavramlar da buraya eklenmiştir. İşaret edilmelidir ki Yahudi kaynaklarında söz konusu kimlik hakkında temelde olumsuz bilgilerin yanında birtakım olumlu bilgiler de yer almaktadır. Ancak, özellikle rabbani kaynaklarda yer alan bilgiler, farklı açılardan eleştirilmiştir. Bu bilgilerin reel bir durumu mu yoksa farazi bir tasavvuru mu ifade ettiğini, nitekim bir kişi hakkında yapılan nitelemenin tüm kavmi içerecek kadar genelleme yapmayı hedefleyip hedeflemediği tartışılmıştır.

Yahudilikte bir kavmin imajının oluşmasında onun soy atası ile ilişki kurulduğu yaklaşımı bilinmektedir. Bu yüzden Yahudilerin Araplara bakışı söz konusu edildiğinde, değinilmesi gereken prototip

²⁵ Tesniye 33,2.

Hız. İsmail'dir. O, Arapların atası kabul edildiği için Yahudi kaynaklarında onunla ilgili söylemler Yahudilerin aslında Araplara bakışını temsil etmektedir. Yahudiler Hz. İsmail'in Hz. İbrahim'in soyundan geldiklerini dolayısıyla belli bir saygınlığa sahip olduklarını kabul eder. Tevrat ondan bahsederken "*Onu kutsayacak, verimli kılacak, soyunu alabildiğine çoğaltacağım. On iki beyin babası olacak. Soyunu büyük bir ulus yapacağım.*"²⁶ der. Ancak öte yandan onun yaban eşeğine benzetilmesi²⁷ de pek makbul birisi olmadığına işaret görülebilir. Babası Hz. İbrahim onu terbiye etmeğe çalışsa da, ilahi irade gereği Hz. İsmail'in hayvani tabiatı düzelmemiş, yaşı artıp büyüdükçe huyu daha da katılaşımtır. Kutsal metinlerde işaret edilen alaycılıđını²⁸ onun putperestliğine işaret gibi yorumlayanlar olmuştur.

Bazı din uleması da babası hayattayken onun tövbe ettiğini belirtmişlerdir. Görüldüğu kadarıyla rabbilerin söylemlerinde Hz. İsmail hakkındaki değerlendirmeler çelişkilidir. Rüyasında onu görenin duasına icabet edileceği şeklinde olumlu yorumun yanında, genel olarak Hz. İsmail ve onun şahsında Araplar putperestlik, cinayet ve ahlaksızlık gibi çeşitli kötü özelliklerle itham edilmiştir. Aynı kanı taşıyalar da Hz. İsmail'in annesi ile birlikte evden gönderilmesi dolayısıyla Yahudiler onun aileden dışlandığu kanaatine sahip olmuş, bu yüzden onun soyundan gelen Araplar da koyu etnosentrik bakışaçası nedeniyle öteki görülmüş, dışlanmışlardır. Örneğin, Yahudiler çocuklarına İsmail ismini pek vermemişlerdir; birkaç asırlık din uleması tabakalarında bu isimle bilinen isimlerin sayısı bir elin parmağı kadar bile etmemektedir.

Hız. İsmail zamanından itibaren Araplar güneyden ve doğudan İbranilerin komşusu olmuşlardır. Bu yüzden onlar arasında birtakım temasların olması olağandır. Kutsal metinler, Hz. Yusuf'un Ürdün nehrinin doğusunda Gilead'da yaşıyan ve ticaret için Mısır'a giden Arapların kervanına satıldığını anlatır. İbranilerin arazileri Araplar için geçiş güzergâhı olduğu için o dönemde aralarında silahlı çatışmanın olduğu ihtimali uzak görünmektedir. Belki de bunun sebebi Hz. İbra-

²⁶ Tekvin 17: 20.

²⁷ Tekvin 16.12.

²⁸ Tekvin 21,9.

him'in otoritesinin bu amcaoğulları arasında daha devam etmesi olmuştur. Ancak ilerleyen süreçte İbraniler Mısır'a yerleşince buraya ticarete gelen Araplarla bağlantılarının sürüp sürmediğini tespit etme imkânı bulunmamaktadır. Kutsal metinler Mısır'dan çıkıp atayurduna yerleşen İsrailoğulları ile Araplar arasındaki fiili temasın krallığın tesisıyla başladığını söyler. Arapların Şaul döneminde güçlü İsrailoğulları krallığına yenik düştükleri²⁹ ve Hz. Süleyman'a haraç verdikleri,³⁰ nitekim Hz. Süleyman'dan sonra da haraç vermeye devam ettikleri³¹ ama Yehoram zamanında Yehuda'ya saldırıp kralın oğullarını katlettiklerini anlatan pasajlardan, o dönemde Araplarla İsrailoğulları arasında çatışmaların olduğunu ve bu çatışmalarda galip tarafın değiştiğini çıkarabiliriz.³² Çatışma olmayan zamanlarda ise taraflar arasında ticari ilişkiler gelişmiştir.³³

I. Mabet dönemine ait kutsal metinler Arapları çölde yaşayanlar olarak niteler. Bu niteleme onların yaşam tarzını ifade ettiği gibi göçebe olduklarını ve yerleşik hayatın getirdiği medeniyetten yoksun kaldıklarını da ifade edip aşağılıyor olabilir. Nitekim bu pasajlar Arapları ahlaksızlıkla itham eder.³⁴ Hz. İbrahim'in Hz. Hacer'den ve Ketura'dan doğan çocuklarının rolünün Hz. Sare'den doğan çocuklarına hizmet etmeleri olduğu ama onların zaman zaman serkeşlik ettikleri rabbani kaynaklarda belirtilmiştir. Görüldüğü kadarıyla Araplar ile

²⁹ “Şaul’ün döneminde onlar Haceroğulları (ha-Hagriim) ile savaştılar ve onları ele geçirdiler. Gilead’ın doğusundaki yerde çadırlarında oturdular.” (I. Tarihler 5: 10)

³⁰ “Arabistan’ın tüm krallarıyla (ve-kol malhey Arav) memleketin valileri de Süleyman’a altın, gümüş getiriyorlardı.” (II. Tarihler 9: 14)

³¹ “Araplar (gam ha-arvi’im) da yedi bin yedi yüz koçla yedi bin yedi yüz teke olmak üzere ona davar getirdiler.” (II. Tarihler 17: 11).

³² “Çünkü Araplar arasında (ba-Arvm) orduğâha gelen akıncılar büyük kardeşlerinin hepsini öldürmüştü.” (II. Tarihler 22,1); “Filistliler’e, Gur-Baal’da yaşayan Araplar’a (ve-al ha-Arvm ha-yoşvim be-Gur Baal) ve Meunlular’a karşı Tanrı ona yardım etti.” (2. Tarihler 26,7).

³³ “Arabistan ve Kedar önderleri (Arav ve-kol nesiey Kedar) müşterilerin idi.” (Hezekiel 27.21)

³⁴ “Çölde yaşayan bir Arap gibi (ka-aravi ba-midbar) yollarda onlar için oturdun.” (Yeremya 3,2); “Arabistan’ın tüm krallarına, çölde yaşayan Arapların tüm krallarına (Ve-et kol malhey Arav ve-et kol melhey ha-Erev ha-şhe-nim ba-midbar)” (Yeremya 25: 24).

İsrailoğulları arasındaki sürtüşme hep devam etmiştir. Kutsal metinlerde Babil sürgünü bitince Kudüs'e dönenler burada şehrin surlarını inşa etmeye koyulunca bunu sindiremeyen Arap Geşem'den bahsedilir.³⁵ Bu pasajlardan o dönemlerde taraflar arasında çekemezlilik ve husumetin olduğu, hatta Arapların Yahudilere zarar vermek için fırsat kolladıkları anlaşılmaktadır. Nitekim R. Yohanan'a göre Nebukadnezar'dan kaçan seksen b. talebe çözü geçip Arapların diyarına varmış, onlardan su isteyince Araplar tuzlu yiyecekler ve su yerine havayla doldurdukları tulumlar vermiş, talebelerden birisi tulumu ağzına dayayınca boğulmuş, Arapların bu hainliği melekler katında dahi öfkeye sebep olmuştur. Benzer şekilde, Makedonyalı İskender bölgeye geldiğinde Araplar ataları Hz. İsmail'in ilk oğulluk hakkı olduğunu ileri sürmüş ve İsrailoğulları'nın sahip olduklarını ele geçirmek amacıyla onları şikâyet etmişlerdir.

Özetle, bu yıpratıcı ilişkiler ve olumsuz bakış rabbilerin Araplar hakkındaki söylemlerine de yansımıştır. Onların huyunun hırsızlık, cinsel azgınlık ve sapıklık olduğu ifade edilmiş, kadınlarının ahlaksız, erkeklerinin uçkur düşkün olduğu belirtilmiştir. Bu anlatılara göre hırsızlık Arapların bir huyu olup bundan dolayı ilahi hitabı bile reddetmiş, Tanrı onlara Tevrat'ı teklif ettiğinde hırsızlık yasağından dolayı bu hükmün kendilerine uygun olmadığını, atalarının hırsız olduğunu ve kendilerinin de çalmadan duramadıklarını gerekçe göstermişlerdir. MS 4. yüzyılda Arapların Yahudilerin yaşadığı bölgeleri ele geçirip mallarını yağmaladıkları, onların hırsızlıkları yüzünden Yahudiler hayvanlarını merada yayamadıkları kaynaklarda geçmektedir. Rab-bani kaynaklarda Arapların cinsel sapıklığı hakkında da bilgilere rastlanır. Bir Arabın kasaptan aldığı ette delik açıp onunla cinsel ihtiyacını giderdiği ve ardından eti kızartıp yediği rivayeti, kumaş dokuyan bir Arap kadının genç erkek gördüğünde iği düşürüp gençten onu alıp kendisine vermesini istemesi rivayeti, dünyaya indirilmiş cinsel ahlaksızlığın 9/10'unun Araplarda olduğu rivayeti, Arapların ahlakıyla ilgili

³⁵ “Horonlu Sanballat, Ammonlu işçi Toviya ve Arap Geşem (ve-Geşem ha-Arvi) yapacaklarımızı duyunca, bizi küçümseyip alay ettiler.” (Nehemya 2.19); “Ve zaman oldu Sanballat, Toviya, Araplar (ve-ha-Arvin), Ammonlular ve Aşdotlular Kudüs surlarındaki uzunluğun arttığını duydular...” (Nehemya 4,1); “Ve vakit oldu ki suru inşa ettiğim Sanballat'a, Toviya'ya, Arap Geşem'e (ul-Geşem ha-Arvi) ve öbür düşmanlarımıza ulaştı.” (Nehemya 6,1)

Yahudilerin görüşü hakkında fikir vermektedir. Yahudiler Arapları kendilerinden aşağı görür, onları “aşağılık ulus/*uma sfela*” olarak nitelelerlerdi. Yahudi kadın için en utanç verici şey bir Arap ile evlilik yapmasıydı. Rabbiler tarafından tuvalet iblislerine benzetilen Arapların Tanrı tarafından da sevilmediği, hatta Tanrı'nın onları yarattığına pişman olduğu ve isyanları ve İsrailoğulları'na düşmanlıkları nedeniyle bir gün başparmağıyla onları imha edeceği ifade edilmiştir.

Rabbilerin Araplar hakkındaki görüşlerinin genelde negatif olması yanında, birtakım pozitif betimlemelerin varlığına da işaret edilmelidir. Farklı kavimlerin yönetiminde yaşamaktan bahseden Tal-mud'da geçen bilgiye göre bir Edomlunun yani Romanın yönetiminde yaşamak, İranlı birinin yönetiminde yaşamaktan daha iyi sayılmıştır. Ancak İsmailoğulları'ndan birinin yönetiminde yaşamak Edomlu yönetiminde yaşamaya tercih edilmiştir. Babil Sürgünü'nü sonlandıran, II. Mabedin yapılmasına izin veren Perslere karşı Helenist Romalılar'ın tercih edilmesi, onlara karşı da Arapların tercih edilmesi dikkate şayandır. Benzer şekilde, İsmailoğulları'nın çadırlarının dışarıdan çirkin görünseler de içerisinin iyi olduğu görüşü, onlarla ilgili methedici kanaati yansıtmaktadır. Bu durum, belirli zaman ve bölge ile sınırlı olma ihtimali göz ardı edilmeden, Araplarla Yahudiler arasında hoş münasebetlerin ve anlayışın, olumlu değerlendirmelerin olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim kaynaklarda Şaazrek isimli Arabın R. Yehuda'nın sinagogunu aydınlatmak için lamba hediye ettiği, bir hahamın iyileşemeyen bir hastalığı için tavsiyede bulunduğu, Araplar arasında da sünnet uygulamasının bulunduğu gibi rivayetler bu duruma işaret etmektedir.

Rabbani kaynaklarda Arapların ibadet, beslenme, kılık kıyafet gibi farklı yönlerine dair bilgilere de rastlanmaktadır. Kendileri gibi Arapların da Hz. İbrahim'in soyundan geldiklerini bilseler de Yahudi din uleması onların inançlarını “*avoda zara/özge amel*” diye nitelemiş, makbul görmemişlerdir. Rabbani kaynaklarda onların putlara ibadet ettikleri, tapındıkları puthanenin isminin Niştra olduğu, yine ayaklarında yapışık kalmış toza tapındıkları, Yahudilikte sıkı bir dille yasaklanmış olan büyücülük ve kehanetle uğraştıkları geçmektedir. Yahudi kaynakları Arapların hayvanın kanını ve yağını da tükettiklerini, kılık kıyafetleri hakkında bilgi verirken kadınların dışarı çıktığında yüzlerini peçe ile örttüklerini ve sadece gözlerinin görüldüğünü, erkeklerin

de çölde seyahat sırasında şiddetli rüzgarın getirdiği kumlardan korunmak için yüzlerini kapattığını, ayakkabı olarak giyindikleri deri sandaleti ayaklarına kayışla sıkıca bağladıklarını, çölde seyahat ederken temel silahlarının mızrak olduğunu ve gösteri sırasında küçük bir kalkan kullandıklarını yazar. Yine, kumu koklayarak o mevkide su bulunup bulunmadığını veya kaç metre derinlikte olduğunu tespit etme becerisine de işaret edilmektedir.

Arap kaynaklarında Yahudiler

İslâm öncesi döneme ait Arapların literal birikimini toplayan kaynaklarda seyrek de olsa Yahudiler hakkında bilgiye rastlanmaktadır. İsmi Kâbe'ye asılmalarından alan *Muallakât-i Seb'a*, *el-Mufaddaliyât*, *Eyyâmü'l-Arab* gibi İslâm öncesi döneme ait kaynaklar, İslâm öncesi dönemde Araplar arasında nazım ve nesir üslubunda üretilmiş verilerin varlığını ortaya koymaktadır. Ancak, Yahudilerin yazı kültürüne aşina olmalarına karşın, Araplar arasında yazının pek meşhur olmadığı ve birikimin şifahi şekilde intikalinin daha yaygın olduğu bilinmektedir. Bu birikim sonradan yazıya geçirilmiş olsa da, zamanında tedvin edilmediği için içerdiği söylemlerin tamamının yazıya dökülüp kurtulduğu ve hiçbir verinin kaybolmadığı kanaati de isabetli değildir. Bu nedenle Arapların Yahudilere ve Yahudiliğe bakışıyla ilgili eldeki veriler, diğerine kıyasla daha kıt olması anlayışla karşılanmalıdır. Yine de kaynaklardaki bu kıt bilgiler, konu hakkında belli ölçüde fikir vermektedir. Ayrıca, kaynaklarda Yahudiler hakkında seyrek bilgi bulunmasının sebebi sadece Arapların birikimlerini sözlü biçimde intikal ettirme tarzıyla ilgili olmamıştır. Genel olarak Arapların Yahudileri gündem etmekten uzak durdukları, zikretmekten kaçındıkları görüşü isabetli görünmektedir.

Kaynaklardaki bilgilerden hareketle söylenebilir ki Araplar Yahudileri konu edinirken onlara açık bir şekilde belli kimlik kavramlarıyla atıfta bulunmak yerine “Yemenli maharetli kişi”, “kırmızı sakallı/bıyıklı adam”, “açık tenli işçi” gibi nitelermeler kullanarak göndermelerde bulunmayı tercih etmişlerdir. Bu üslup, onların Yahudilere bakışının pek olumlu olmadığına ilişkin çıkarımda bulunmak için ipucu vermektedir. Bu bağlamda, Yahudilerin genelde kale vs. gibi savunma imkânı yüksek yerlerde oturmayı tercih etmeleri, olası kuşatma durumunda susuz kalmamak için şehirlerinde su kuyusu bulunmasına

dikkat etmeleri gibi olgular bazı araştırmacılar tarafından sürekli teyakkuzda oldukları, dolayısıyla savaşı bir kahramanlık sanatı olarak gören Araplarla ilişkilerinin pürüzsüz olmadığı şeklinde yorumlanmıştır. Arapların Yahudilere mesafe koymasının gerekçesi olarak Yahudilerin kendilerini seçkin, üstün görmelerinin yanı sıra Perslerle yakın işbirliği içerisinde olmaları vs. gibi sebepler dile getirilmiştir.

Yahudiler Arap yarımadasının her yerine dağılmış olsalar da inançlarını paylaşan bir devlete kavuşmaları imkânı yarımadasının kuzeyinde değil güneyinde, yani Yahudilerin ata yurdu kabul ettikleri Filistin topraklarından epey uzakta gerçekleşmiştir. Yemen’de hüküm süren Himyerilerin son kralı Zunüvas (öl. 525) Yahudiliğe girerek bu dini devletin resmi inancı ilan etmiştir. Araştırmacılar onun Yahudiliği kabulünün stratejik amaçlarla olduğu, bölgede yayılan Hıristiyanlığın etkisini dengeleyip Habeşistan’ın nüfuzunu sınırlamayı hedeflediğini yazdığı gibi bir Yahudi anneden doğması dolayısıyla aldığı terbiye ile de ilişkilendirenler de bulunmaktadır. Bu görüşlerin ötesinde, Yemen bölgesinin Yahudilik ile tanışıklığı tarihinin M.Ö. 10. yüzyıla, Hz. Süleyman ve Belkis zamanına gidecek kadar kadim olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Her ne kadar Zunüvas’ın din politikası Yahudilikten yana olsa da bu durum onun halkının topluca bu inancı kabul ettiği şeklinde anlaşılmalıdır. Yönetici elit arasında Yahudilik kabul edilse de bu tutum halk tarafından paylaşılmamış, onlar eski inancını sürdürmeye devam etmişlerdir.

İslâm öncesi dönemde Araplar hem kuzeye yaptıkları ticaretler vasıtasıyla hem de Arap yarımadasında yaşayan Yahudiler vasıtasıyla onları yakından biliyorlardı. Arap yarımadasında yaşayan Yahudiler merkezi bir hükümetten yoksun olup cemaat halinde yaşıyorlardı. Cemaatlerden pek çoğunun dini kurallara uygun yaşam ihtiyacını karşılayacak sinagog, yeşiva/dini okul, haham, yargıç, kasap vs. gibi dini kurumları ve görevlileri mevcuttu. Bu dindaş cemaatler arasında ilişkiler her zaman pürüzsüz değildi ve bazı sürtüşmeler yaşanabiliyordu. Nitekim Araplar arasında da bazen çatışmalara sebep olabiliyorlardı. Medine’de Evs ve Hazreç kabileleri arasında cereyan eden Buas harbinde Yahudilerin entrika çevirdiklerini kaynaklar anlatmaktadır. Günlük yaşamlarında Yahudiler inançlarını serbest yaşama imkânına sahipti ve tartışmalı hususları kendi din adamlarının yönetiminde

çözüyorlardı. Dönemin medyası olarak nitelenebilen şiir alanında Yahudiler ilerlemişlerdi ve aralarında pek çok erkek ve kadın şairler vardı. Bunun dışında, meslek olarak demircilik, silah yapımı, kuyumculuk, dokumacılık, üzüm ve hurma ağacı başta olmak üzere tarım, toprak kiralama, hayvancılık, tavukçuluk, balıkçılık, ticaret, rehinecilik/bankacılık gibi uygulamalar yaygındı.

Araplar onların dini hakkında da belli ölçüde fikre sahiplerdi. Bu bilgileri Yahudilerin dini propaganda yapmalarından ziyade Arapların gözlemleri ve merakları ile ilişkilendirmek isabetli gözükmemektedir. Ancak bu bilgi arada yakınlaşma getirmiş olmayıp bilakis rekabeti körüklüyordu. Araplar, Yahudilerle kendileri arasındaki ortak değer inancını tevhit inancı olduğunun farkında idiler ve bunun dışında onlara pek de teveccühleri yoktu. Cahiliye toplumunun Yahudileri ve Hıristiyanları ilahi kitaba sahip olmaları sebebiyle muteber gördükleri kaynaklarda geçmektedir. Bu itibarın esasen Hıristiyanlara mı yoksa “olumsuz imajlı amcaoğlu” Yahudilere mi yönelik olduğu ayrımı yapılmadığı gibi buradaki hürmetin salt olarak onların inançlı topluluklar olmalarından mı kaynaklandığı yoksa birtakım ekonomik etkenlerin de devrede olduğu tam tespit edilmemiştir. Yine de bu saygınlığın sadece dinlerinden kaynaklandığını söylemek, pek de hakikate uygun görünmemektedir. Çünkü İslâm öncesi dönemde Arapların topluca Yahudiliğe girdiğine yönelik bir bilginin bulunmaması, bilakis Himyeri devletinin resmi inancı olan Yahudilikten toplu şekilde çıkıp Hıristiyanlığı kabul etmeleri ve bu yüzden Kur’ân’da da işaret edilen hendeklerde yakılacak kadar ağır cezaya maruz bırakılmaları olgusu, söz konusu saygınlığı sorgulamaya açmaktadır. Her ne kadar Yakubi gibi bazı İslâm tarihçileri Benî Nadîr ve Benî Kureyza gibi Medine’deki Yahudi kabilelerinden bazılarının etnik olarak İbrani olmayıp Yahudiliği sonradan benimsediklerini yazsalar da, Yahudiliğe toplu geçiş anlamına gelen bu bilgi Kur’ân’ın onlara “İsrailoğulları” şeklinde hitap etmesi dolayısıyla gerçeğe uygun görünmemektedir. Ayrıca, çağdaş ve sonraki dönem Yahudi kaynaklarında da bu hususu teyit edici bir imaya dahi rastlanmaz. Bazı küçük kabilelerin himaye amacıyla Yahudilerin inancını benimsedikleri bilgisi kaynaklarda geçse de, bu durum kitlelerin Yahudiliği benimsediğine yorumlamak isabetli görünmemektedir. Söz konusu kabilelerin kendisini savunamayacak kadar küçük olması do-

layısıyla Yahudiliğe girdiğinden hareketle, bu bilgi kitlesel bir Yahudileşme temayülünden ziyade bazı bireysel veya küçük çaplı Yahudileşme için örnek olabilir. Araplar arasından bazılarının Yahudiliğe girdiği kaynaklarda geçse de bunların sayısı veya oranı hakkında araştırma bulunmamaktadır. Ancak bu durum söz konusu dine girişin ses getirecek çapta olmadığına yorumlanabilir. Bu yüzden Araplar arasında Yahudilerin dinden kaynaklı itibarının kurumsal dinlerinden dolayı değil Araplarla müşterek bir değer olan tevhit inancından kaynaklandığını ve Yahudilerin saygınlığının sınırlı bir düzeye sahip olduğunu söylemek isabetli görünmektedir. Araplar için Yahudilerin cazip olan yönleri sadece din eksenli olmamış, bunun yanı sıra ekonomik imkânlar da dikkate alınmıştır. Yahudilerin meslek erbabı olması, çeşitli sanat ve zanaat ile iştigal etmeleri Araplar tarafından takdir ediliyordu ve hatta onlar çocuklarını ufak yaşlarında bir Yahudi ustaya teslim ederek bir nevi hayatlarını kolayca kazanmaları için meslek öğrenmelerini sağlıyorlardı.

Öte yandan, çocuğu yaşamayan bir annenin doğacak iki evladından birini Yahudi yapacağı şeklinde adakta bulunması örneğine rastlanıyordu. Ayrıca, sıcak ortamda sütü olmayan veya az olan bazı kadınların çocuklarını emzirmek için Yahudi kadınlara teslim ettikleri olgusu da mevcuttu. Arap kökenli Yahudiler hakkında da fikir vermekte olan bu örnekler, taraflar arasında belli düzeyde yakınlığın olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu yüzden kaynaklardaki olumlu veya olumsuz değerlendirmenin genele teşmil edilmeyip mahalli bir yaklaşımı ifade ettiğini söylemek daha isabetli olacaktır.

Yahudiler, aralarında yaşadıkları Arap kabilelerle görgü ve davranış kuralları açısından ileri düzeyde uyum içerisinde olup sosyal yaşam açısından neredeyse Araplaşmışlardı. Kabile isimlerini anlatan listelerde Yahudi kutsal metinlerine dayalı isimlerden ziyade Arap isimleri daha yaygındı ve bu durum onların Arap kültürünü benimseydiğine işaret olarak yorumlanmıştır. Ancak bununla birlikte, dış görünüş itibarıyla Yahudilerin karakterize edildiği “kırmızı sakallı/bıyıklı adam” ve “açık tenli işçi” gibi betimlemeler, Kıyafe İlmi ile de iştigal eden Araplar açısından Yahudileri ayırt edecekleri bir belirteçlerdi. Yahudilerin genelde ticaretle meşgul oldukları, esasen şarap ticareti yaptıkları şiirlerde geçmektedir. Onlar Arap yarımadasını baştanbaşa dolaşır ve ticari metalleri her tarafa ulaştırırlardı. Çöl iklimi nedeniyle

Arap yarımadasının tarıma elverişli olmadığından hareketle, bu tüccarların Şam, Irak, Babil gibi kuzeyden geldikleri çıkarımı yapılabilir. Bu da onların başarılı ticaret yapacak kadar bölgenin coğrafyası, nüfusu, kültürü, ihtiyaçları, talepleri vs. hakkında bilgi sahibi olduklarını, nitekim Yahudi olmaları dolayısıyla Araplar tarafından ticari hayattan dışlanmadıklarını ortaya koymaktadır.

İslâm öncesi Arap literatüründe Yahudilere yönelik bazı bilgiler bulunmaktadır. Örneğin, el-A‘şa ve İmru‘l-kays gibi şairler sevgilinin dudaklarını Yahudilerin dualar okudukları şaraba benzetirlerdi. Bu durum, onların Yahudileri yakından gözlemlene imkânına sahip olduklarını gösterir. Başka bir şair seyahat sırasında yol arkadaşının uyku dayken anlamsız el kol hareketlerini Yahudilerin tefilin bağlamasına kıyaslıyordu ki buradan onların bu ritüeli tuhaf buldukları anlaşılmaktadır. Abid el-Ebras, ilkbaharda kendi kabilesinin dost bir kabile ile geçirdiği güzel günlerden bahsederken uzaklaşan kervanları nitelemekte ve kervan görevlilerini denizde gemilerde görevli açık tenkilere, yani Yahudilere benzetmektedir. Arap şiirinde sevgilinin kaybolmasından bahseden motiflerde Yahudilere de gönderme yapılmıştır. Bir zamanlar sevgilisiyle dolaştığı yerlere gelen şair, artık o mekânda küllerin kaldığını söyleyerek sevgilisini anlatırken onun ellerindeki kına ve dövme izlerini “mahir Yemenli adamın elindeki kitabın satırlarına” veya “dindarın elindeki Zebur’a” benzetmektedir.

O dönemde Yemen’deki Himyeri devletinin inancının Yahudilik olduğu ve yazının Araplar arasında pek yaygın bilinmediği göz önüne alındığında, burada bahsedilen “mahir Yemenli adam” ile bir Yahudi din adamı hahamın kastedildiği ve elinde kutsal kitaptan bahsedildiği çıkartılabilir. *Eyyâmül-Arab* adıyla bilinen İslâm öncesi Arap nesrinde de Yahudilerden bahsedilmiştir. Buradaki örneklerden Yahudilerin Araplar tarafından güvenilir buldukları, kendilerine emanet bırakıldıkları, nitekim katı oldukları, şiddet uygulamaktan çekinmedikleri, gerektiğinde hileye başvurdukları da görülmektedir. Bu özelliklere Araplar arasında da rastlanırdı. Dolayısıyla Yahudiler ile Arapların aynı özellikleri paylaştıkları biliniyordu. Ne var ki Araplar kendilerini daha meziyetli görüyorlardı. Savaş ve kahramanlık hikâyelerini anlatan *Mufaddaliyât*’ta Arapların Yahudiler gibi ve pısrık olmadıkları, küt kılıçlarla dolaşmadıkları, kılıçlarının keskin olduğundan bahsedilir. Buradaki “küt kılıç” ve “keskin kılıç” betimlemelerinin

korkaklığı ve cesareti sembolize eden göndermeler olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Yahudilerden sadık, fedakâr gibi meziyetlerle olumlu şekilde bahseden göndermeler de mevcuttu. Arkadaşı şair prens İmru‘l-kays’a ihanet etmektense kendi gözleri önünde oğlunun ikiye parçalanıp katledilmesini tercih eden Yahudi şair Samav’al b. Adiya’nın hikâyesi Araplar arasında meşhurdur. Bu hikâyeye Cahiliye döneminde sadakat ve verdiği sözde durma bağlamında “Samav’al’dan daha sadık” darbimeseline dönüşmüştü.

Kaynaklar

Aharon, Openhaymer, *Yehudim ve-Nohrim be-Eretz Yisrael be-yamey ha-Bayit ha-Şeni, ha-Mişna ve ha-Talmud*, Yeruslayim: Yad Yitzhak Ben Tzevi, 2003.

Ali, Cevad, *el-Mufassal fi Tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 2. bsk. Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melayin, 1968-1969, I-II.

Ali, Hadiye O., *ed-Diyanatu'l-Kitabiyyetu fi Şibhi'l-Cezirati'l-Arabiyyeti fi'l-Cahiliyyeti ve Sadri'l-İslâm*, Sudan: Hartum Üniversitesi, Yayımlanmamış YL Tezi, tarihsiz.

Alon, Gedalyahu, *Toldot ha-Yahudim be-Eretz Yisrael be-tekufat ha-Mişna ve ha-Talmud*, Tel Aviv: ha-Kibutz ha-Meuhedet, 1958, I-II.

Araz, Ömer F., “Yahudi dini literatüründe İsmail ile ilgili rivayetlerin analizi”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, 6: 1 (2022), 119-150.

Asaf, Simha, *Makorot ve Mehkarim be-toldot Yisrael*, Yeruslayim: Mosad ha-Rav Kuk, 1946.

Asaf, *Tikufat ha-Geonim ve sifrutah: hartzaot ve şurim*, [ed. M. Margaliyot], Yeruslayim: Mosad ha-Rav Kuk, 1956.

Aştör, Eli, *Tekstim mi-sifrey polmos Muslimin neged ha-Yahadut*, Yeruslayim: Universitat İvrit, 1959.

Bakhos, Carol, *Ismael on the border*, State University of New York Press, 2006.

Barnay, Yaakov, “le-Toldot ha-Yehudim be-Eretz Yisrael u-ba-Mizrah”, *Peamim: riv'on le-heker kehilot Yisrael ba-Mizrah*, 9 (1981), 135-136.

Baş, Mustafa, *Hicaz Yahudileri: tarihçe, etnik yapı ve dini uygulamalar*, İstanbul: Kopernik, 2019.

Complete Works of Josephus, I-IV, New York: Bigelow/Brown, 1900.

Demircan, Adnan, “Samiler,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXVI, 75-76.

Efe, Gökhan, *İslâm öncesi Arabistan’da Yahudilik*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış YL Tezi, 2002.

Fayda, Mustafa, “Adnan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. I, 391-392.

Firestone, Reuven, “Hagar and Ishmael in Literature and Tradition as a foreshadow of their Islamic Personas”, *Abraham’s family: a network of meaning in Judaism, Christianity, and Islam*, [ed. Lukas Bormann], Tübingen: Mohr Siebeck, 2018, 397-420.

Freedman, H. – Simon, M., *Midrash Rabbah*, London: The Soncino Press, 1961.

Friedlander, Gerald, *Pirke de-Rabbi Eliezer*, New York: Hermon Press, 1965.

Gabay, Tzevi, *Yehudim ve Aravim be-zmanenu: asufot maamarim u-peomot*, Tel Aviv, 2019.

Gil, Moşe, *ha-Mifgaş ha-rişon beyn Yahadut ve-İslâm: mivhar mekorot le-nose*, Tel Aviv: Dionon, 1981.

Ginzberg, Louis, “Arabia”, *The Jewish Encyclopedia*, II, 44.

Goitein, S. D., *Yahudiler ve Araplar: çağlar boyu ilişkileri*, trc. N. Arslantaş-E.B. Sağlam, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.

Goitein, Ş. D., *ha-İslâm şel Muhammad: keytzad hithavata dat hadaşa be-tzel ha-Yahadut*, Yeruslayim: Universitat İvrit, 1956.

Grintz, Yeşayahu M., *Prakim be-toldot Beyt Şeni*, Yeruslayim: Mar-kos, 1969.

Hammer, Reuven, *Sifre: a Tannaitic commentary on the Book of De-uteronomy*, Yale UP, 1986.

Hay, Bar-Zeev., *Me-ahurey ha-Koran: birurim be-inyan yetzirat ha-Koran ve-be-imdot şel ha-Yahadut ve-İslâm ze mul ze*, Holon: Dafim Mesap-rim, 2011.

Heht, Emanuel ve dğr., *Toldot ha-Yehudim mi-et nasatam hazon mi-Neviim ad ha-yamim ha-elle*, Şeftelya, 1904.

Horovitz, Josef, “Jewish proper names and derivatives in the Koran”, *Hebrew Union College Annual*, 2 (1925), 145-227.

Horovitz, Josef, “Judæo-Arabic Relations in Pre-Islamic Times”, *Islamic Studies*, 52: 3-4 (2013), 357-391.

Horşi, Arye, *Toldot ha-Yehudim be-Eretz Yisrael tahat şilton ha-Muslimim*, Tel Aviv: Yesod, 1979.

Hoyland, Robert G., *Arabia and the Arabs: from the Bronze Age to the coming of Islam*, London: Routledge, 2001.

Jewish-Muslim Intellectual History Entangled, [ed. Camilla Adang ve dğr.], Cambridge: Open Book Publishers, 2020.

Kasher, Aryeh, *Jews, Idumaeans and ancient Arabs*, Tübingen: Mohr Siebek, 1988.

Kister, Meir Y. - Lasman, Sofiya, *İnyanim be-İslâm ha-kadom: devarim şe-neemaru be-yom iyun le-kavod Kister be-maleot lo tiş'im şana*, Yeruşalayim: ha-Akademiya ha-Leumit ha-Yisraelit le-Madaim, 2005.

Lauterbach, Jacob Z., *Mekilta de-Rabbi Ishmael*, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1976.

Lecker, Michael, “The Jews of Northern Arabia in Early Islam”, *The Cambridge History of Judaism V: Jews in the Medieval Islamic World*, [ed. Phillip I. Lieberman], Cambridge UP, 2021, 255-293.

Lecker, Michael, “Zayd B. Thābit, ‘A Jew with Two Sidelocks’: Judaism and Literacy in Pre-Islamic Medina (Yathrib)”, *Journal of Near Eastern Studies*, 56: 4 (1997), 259-273.

Lecker, Michael, *Jews and Arabs in Pre and Early Islamic Arabia*, Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 1999.

Lichtenstadter, Ilse, “Some References to Jews in Pre-Islamic Arabic Literature”, *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, 10 (1940), 185-194.

Margoliouth, D.S., *The relations between Arabs and Israelites prior to the rise of Islam*, Oxford UP, 1924.

Mişna, <https://mechon-mamre.org/b/h/h0.htm>

Newby, Gordon D., *A history of the Jews of Arabia: from ancient times to their eclipse under Islam*, South Carolina: University of South Carolina Press, 1988.

Robin, Julian Ch., “Judaism in Pre-Islamic Arabia”, *The Combridge History of Judaism V: Jews in the Medieval Islamic World*, [ed. Phillip I. Lieberman], Cambridge UP, 2021, 294-331.

Robin, Julian Ch., “The Judaism of the Ancient Kingdom of Ḥimyar in Arabia”, *Diversity and Rabbinization: Jewish Texts and Societies Between 400 and 1,000 CE*, [ed. Gavin McDowell ve dğr.], Cambridge: Open Book Publishers, 2021, 165-256.

Ronis, Sara, “Imagining the Other: The Magical Arab in Rabbinic Literature”, *Prooftexts*, 39: 1 (2021), 1-28.

Sadun, Hayim, *Ha-aliyot ha-gdolot mi-ertzot ha-İslâm: tahalihim ve-magomot yesod*, Yerusalayim: Mahon Ben- Tzevi, 1998.

Safra, Şemuel, *Be-yamey ha-Beyt ve be-yamey ha-Mişna: mehkarim be-toldot Yisrael*, Yerusalayim: Magnes, 1994, I-II.

Seligsohn, M., “Ishmael”, *The Jewish Encyclopedia*, VI, 647-648.

Stern, Sacha, *Jewish identity in early Rabbinic writings*, Leiden: Brill, 1994.

Susa, Ahmet, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, trc. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2005.

Şahin, R. M. A., “en-Naşatu’l-İktisadiyyu li’l-Yahud bi’l-Hicaz fi’l-Cahiliyyeti ve fi Asri Rasulillah”, *Mecelletu’l-Camiati’l-İslâmiyye*, 12:2 (2004), 21-58.

Talmud Bavli, <https://mechon-mamre.org/b/l/l0.htm>

Talmud Yerusalmi, <https://mechon-mamre.org/b/r/r0.htm>

Tanah, <https://mechon-mamre.org/i/t/t0.htm>

Trigno, Şemuel, *Sof ha-Yahadut be-Ertzot ha-İslâm*, Yerusalayim: Karmel, 2018.

Tzoref, Nir, *Muhammad, ha-Koran ve ha-Yahadut: eşnav le-emet*, Azor: Sifrey Tzameret Hotzaat le-Or, 2020.

Volfson, İsrail, *Tarihu'l-Yahud fi Biladi'l-Arab fi'l-Cahiliyyeti ve Sadri'l-İslâm*, Mısır: Matbaatu'l-İtimad, 1927.

Woolfson, Marion, *Prophets in Babylon: Jews in the Arab world*, London: Faber and Faber, 1980.

Yafe, Hava L., *Yahadut, Yehudim ve-Yisrael be-olamo şel ha-İslâm: ha-omnam konflikt imanenti*, Yeruşalayim: Universitat İvrit, 1993.

Yıldız, Hakkı D., "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. III, 272-276.

MÜZAKERE

Nuh ARSLANTAŞ*

Saygıdeğer hocalarım, değerli meslektaşlarım, kıymetli dinleyiciler, sevgili araştırmacılar ve değerli öğrenciler... Hepinizi saygı ve hürmetle selamlıyorum.

Gerek Kudüs gerekse Filistin meselesi dolayısıyla sürekli gündemimizde olan İsrail ve halkını oluşturan Yahudiler hakkında Hz. Peygamber'in çağdaşları bağlamında İSAV, Marmara ve İstanbul Üniversiteleri İlahiyat Fakülteleri ile ortaklaşa düzenlenen bu önemli programdan dolayı ilgili kurum ve kuruluşlarımız ile kıymetli tertip heyetine teşekkür ederim.

Tarihsel ilişkilerin incelenmesi çağdaş meselelerin daha iyi anlaşılması, dolayısıyla da geleceğe dönük siyasi, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik stratejilerin tespit edilmesi açısından fevkalade önemlidir.

Diğer taraftan “Kur’ân’ın nüzul dönemi” de olan “Hz. Peygamber dönemi” Müslüman-Yahudi ilişkilerinin, tarihi ve dini bir boyutu da olduğu için, bu ilişkilerin Müslümanlar açısından önemi daha bir ehemmiyet arz etmektedir.

Bu oturumda Doç. Dr. Eldar Hasanoğlu Bey'in “İslâm Öncesi Dönemde Arap-Yahudi İlişkileri” başlıklı tebliğini müzakere edeceğim. Bu müzakerede İSAV tarafından toplantı öncesi tarafıma gönderilen metin esas alınacaktır.

Yahudiler, Müslümanların tarih boyunca irtibatlı oldukları dinî gruplar içerisinde ilâhî bir dine mensup olmaları, Kur’ân’da kendilerinden çokça bahsedilmesi, Hz. Peygamber'in Medine’de en fazla ilişki içerisinde bulunduğu dinî grup olması, asırlar boyu devam eden

* Prof. Dr.. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (noaharslan@gmail.com).

sürgünlerde dinî ve kültürel kimliklerini asla kaybetmemeleri ve çok erken dönemlerden itibaren yazılı bir kültüre sahip olmaları gibi değişik pek çok nedenden ötürü, her zaman önemli bir yere sahip olmuşlardır.

Öte yandan Hz. Peygamber'in Medine sürecindeki peygamberlik hayatını anlama açısından da Yahudilerle ilişkilerin iyi bilinmesi büyük önem taşımaktadır. İslâm tarihinde "Medine dönemi" olarak isimlendirilen bu devrede, siyasî, hukukî ve sosyo-kültürel konularla ilgili nazil olan ayetlerle İslâm toplumunun şekillenme sürecinde bu din ve mensuplarıyla ilişkiler etkili olmuştur.

Bu konular zaten bundan sonraki oturumlarda enine boyuna sunulup tartışılacaktır.

Bu oturuma gelince;

Öncelikle derli-toplu ve bilgi yüklü tebliğinden dolayı Doç. Dr. Eldar Hasanoğlu'na teşekkür ederim. Tebliğci, çok karmaşık rivayetleri metodik olarak belli başlıklar altında vermeye çalışmıştır. Tebliğin Giriş'inde de ifade ettiği üzere tebliğci - bazı başlıkları yüzeysel de olsa - Araplarla Yahudiler arasındaki etnik, linguistik, teolojik, politik ve sosyo-kültür tarihin genel bir resmini çizmeye çalışmıştır. Bu resmin genel anlamda başarılı olduğunu baştan ifade etmeliyim. Kökenler, dil, soy, coğrafi dağılım vb. tebliğ metnindeki çoğu tespiti katıldığımı belirtmek isterim. Ben de tebliğin olgunlaşması için bazı katkılar sunmak istiyorum.

Öncelikle toplantının bu ilk oturumlarında Arap-Yahudi ilişkilerinin tarihsel olarak bir çerçevesini çizmek, sadece bu tebliğ için değil, bundan sonraki tebliğler için de faydalı olacaktır.

Tarihsel Çerçeve: Araplar ve Yahudiler, eski dönemlerden günümüze varlığını sürdüren iki Sami ulustur. Tarih boyunca çeşitli dönemlerde ilişkiler kuran ve günümüz Ortadoğusu'nun iki önemli aktörü olan iki ulusun ilişkileri, farklı dönemlerde çeşitli şekillerde tezahür etmiştir.

İslâm ülkeleri Yahudileri tarihi üzerine çalışmalarıyla tanınan Yahudi şarkiyatçı Şlomo Dov Goitein (1900-1985) Arap-Yahudi ilişkilerini, birbirinden farklı, zamansal açıdan da birbirine eşit olmayan 4 ana döneme ayırır:

1. **“İslâm öncesi” olarak adlandırılabilir I. Dönem:** Bazı devreleri çok belirgin olmasa da, iki ulusun ilişkilerinin tarihsel arka planını anlama açısından önem taşımaktadır. Kral Ahab’dan (M.Ö. 871-852) itibaren yoğunlaşmaya başlayan ve iki b. yıldan fazla süren bu ilişkiler, Arapların Müslüman olmalarına kadar devam etmiştir (M.S. VII. yy.).

2. **Arap-Yahudi ilişkilerinin II. dönemi,** ilişkilerin en yoğun yaşandığı dönemdir. İslâmiyet’in doğuşu ile başlayan ve yaklaşık 800 yıllık bir süreci kapsayan bu dönem, Arap-Yahudi birlikteliğinin zirvesi ve en yaratıcı dönemi olarak dikkat çeker. Yahudilik, Babil ve Helen tecrübesinden sonra İslâmiyet’in de tesiriyle Müslüman/Arap-Yahudi birlikteliğinin zirvesi kabul edilen bu dönemde yeniden şekillenmiş olup çoğu yönüyle bu şekil ve formatını da hâlâ korumaktadır.

3. **Miladî 1300’den 1900’e kadar devam eden altı yüz yıllık III. dönem ise,** Arapların dünya tarihinden, doğu Yahudilerinin de Yahudi tarihinden silindikleri dönem olmuştur.

4. **Yahudi-Arap ilişkilerinin IV. ve son dönemi** olan XX. yüzyıl ise, “yüzleşme ve yenilenme dönemi” kabul edilmektedir. Bu son dönemde Batılılaşmış Yahudiler, tarihlerinin esas sahnesi olan Doğu ile yeniden irtibat kurarak İsrail devletini kurmuşlardır (1948). Devletleşme süreci ile başlayan ve günümüze kadar da devam bu dönem, Yahudilerin ABD ve Batılı ülkelerin de desteğiyle Araplar karşısında öne çıktığı ve ilişkilerde belirleyici konuma geldikleri bir dönem olarak dikkat çekmektedir. [Arap-Yahudi ilişkilerinin bu zamansal taksimatı için bkz. Şlomo Dov Goitein, *Yahudiler ve Araplar Çağlar Boyu İlişkileri*, trc. Nuh Arslantaş-Emine Buket Sağlam, İz Yayıncılık: İstanbul, 2004, s. 29-30.]

Bu yeni durumun ortaya çıkmasındaki en büyük etken, hiç şüphesiz, modern dönemlerde sömürgecilik hareketleriyle birlikte hammadde ve pazar arayışına giren İngilizler ve Fransızlardır. I. Dünya

savaşının ardından Osmanlı devletinin yıkılmasıyla, İngilizlerin Ortadoğu olarak isimlendirdiği İslâm coğrafyası yeniden şekillenmiştir. Bu şekillenme, Arapların isteği dışında gerçekleşmiş, üstelik Yahudiler bölgede Batılı ülkelerin de desteği ile binlerce yıldır özlemini çektikleri devlete kavuşmuşlardır. Öte yandan Arap dünyası, I. Dünya savaşından sonra Batılı güçlerin desteğiyle devletlerine kavuşmalarına ve II. Dünya savaşı, özellikle de 1970'lerden sonra bölge politikalarının belirlenmesinde etkin konuma yükselen süper güçlerin desteği ile canlanıp ayakta durmalarına rağmen, halk bazında ironik bir şekilde Batı'ya ve ABD'ye karşı temkinli duruşunu hep korumuştur. Bunda haksız da değillerdir; zira Haziran 2013'te Mısır'da yaşanan askerî darbenin de gösterdiği üzere, Batılı ülkelerin bölgedeki çıkarları, evrensel demokratik değerlerden her zaman önce gelmiştir. Batılı ülkelerin çifte standartı, Arap devletlerinde, halkları ile barışık yönetimlerden ziyade, ABD ve Batılı devletlerin çıkarlarını gözeten yönetimlerin başta kalması şeklinde bir düzen ortaya çıkarmıştır. Bu siyasal ortam ise İsrail'i, Arap devletlerinde halkların iktidar olma korkusunu yaşayan, ancak sömürge refleksleriyle bölgesel kontrolü de bir türlü bırakmak istemeyen ABD ve Batılı ülkeler için güvenebilecekleri yegâne müttefik durumuna sokmaktadır. Bu durum, Müslüman / Arap-Yahudi / İsrail ilişkilerini de doğrudan etkilemektedir.

Tarihsel bu çerçeveyi çizdikten sonra, kaynaklar açısından tebliğcinin de dikkat çektiği hususa ben de dikkat çekmek isterim: Arap-Yahudi ilişkilerinin İslâm öncesi dönemiyle ilgili çok fazla tarihî kayıt olmadığı belirtilmelidir. Bu dönemlerle ilgili olarak tarihi kayıtlar olmasa da bilimsel olduğu kabul edilen yöntemlerle elde edilen bilgiler, Eski Ahid ve Yahudi tarihinin babası kabul edilen Josephus'un (37-100) kitapları ile Arabistan Yahudileri hakkında yegâne bilgi kaynağı olan İslâm kaynakları, çok fazla olmasa da bu ilişkilere ışık tutmaktadır.

Öte yandan Yahudi tarihine kaynak olması açısından Kur'ân, Hz. Muhammed'in hayatını ve savaşlarını konu edinen siyer-meğazi ile hadis kaynaklarının da sadece İslâm öncesi Arap-Yahudi ilişkileri hakkında değil, genel anlamda Hz. Peygamber'in çağdaşı Yahudilerin

tarihleri açısından da önemli temel kaynak özelliği taşıdıkları belirtilmelidir. Bu dönemdeki ilişkilerle ilgili Yahudi kaynaklarda da çok fazla bilgi yer almadığı belirtilmelidir.

İslâm öncesi Arap-Yahudi ilişkilerinin en problemleri iki konusudur: Kökenler ve coğrafya. Tebliğci bu konuda genel bir çerçeve çizmeye çalışmıştır. Tekrar olmaması için ben bu konuya girmeyeceğim. Ancak Arap ya da Yahudi kaynaklar kendi içlerinde müstakil olarak esas alınsa dahi, iki halkın kökeni ve yaşadıkları coğrafyaları tespit etmenin çok güç olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü her iki halkın kaynaklarında da birbirleriyle telif edilmesi çok güç rivayetler yer almaktadır. Bu güçlük zaten tebliğcinin metnine de yansımıştır.

Kökenler: Tebliğcinin de işaret ettiği üzere her iki halkın kökeni Hz. Nuh'un İslâm kaynaklarında "Sam" olarak zikredilen oğlu "Şem"e dayanmaktadır. *Sami halkları oluşturan* Asurlular, Keldaniler, Süryaniler ve Fenikeliler *gibi diğer halklar günümüze kadar varlıklarını koruyamamış*; bölgeye hâkim olan milletlerin hâkim kültürleri içerisinde eriyip gitmişlerdir. Bunlar içerisinde Araplar ile İbraniler (günümüzde Yahudiler) daha etkin bir şekilde varlıklarını sürdürmektedir. Bu iki millettten 400 milyondan fazla nüfusla Araplar halen varlığını sürdüren bir Sami kavim olarak nüfus ve yayılış sahası bakımından ilk sırada yer alırken, 7 milyonu İsrail'de 8.5 milyonu da dünyanın değişik yerlerinde olmak üzere 15-16 milyon nüfusla Yahudiler ise ikinci sırada yer almaktadır.

Şem'den sonraki ortak ata Eber'dir. Eber iki oğula sahipti: Peleg ve Yoktan (Tekvin 10/25). Arapların iki ana kolundan birini teşkil eden bu boyun atası İbn Hişam'ın *es-Sîresi*, Kalkaşendi'nin *Nihayetü'l-Ereb* ve Kalâidü'l-Cümân adlı eserleri ile Belazurî'nin *Ensâb*'ında Kahtân olarak kaydedilmiştir. Aynı isimden ise Tevrat'ta ise Yoktan olarak basedilmektedir (Tekvin 10/25).

Tekvin kitabında Kahtân'ın soyundan gelen Arapların ikamet ettikleri yerler, Meşa'dan doğudaki dağ olan Sefer'e kadarki geniş bir bölge olarak tarif edilmiştir (Tekvin 10/26, 30).

Meşa'nın, Güney Mezopotamya'da Kûtu'l-'Amâre'nin aşağısından Basra Körfezi'ne kadar 40 km.lik coğrafi alanı kaplayan,

Dicle'nin Basra Körfezi'ne döküldüğü Mesene olduğu şeklinde yorumlar yapılmıştır. Buranın, Âsur kitâbelerinde Maş (Mash) ve Maşu (Mashu) olarak zikredilen yer olduğu ifade edilerek Necid'deki Mûzah veya Mûsah adı verilen kabilenin burada yerleşik olduğu iddia edilmiştir. Abbâsîler dönemi Yahudi âlimlerinden Sa'adya Gaon (ö. 942) buranın Mekke olduğu düşüncesindedir. Bazı yorumcular ise Güney Arabistan'ın tarihî limanı, Yemen Tihâmesi'ndeki kıyı düzlüğünde yer alan el-Muhâ'nın, Meşa olduğunu ifade etmişlerdir.

Sa'adya Gaon, Sefer ile ilgili olarak ise buranın Medine olduğu görüşündedir. Midraşik anlatımlardan hareketle Sefer'in, "*Tfari*" (veya *Tafar*) olduğu yorumları yanında, Arabistan'ın güneyindeki "*İsfor*" adı verilen yer olabileceği yorumları da yapılmıştır. Kelimeyi Arapça "*Zafer*"le irtibatlandırılan bazı araştırmacılar ise bu yerin, Hind okyanusu kenarında uzanan yüksek dağların eteklerinde, Himyerliler zamanında başkentlik yapan "*Zafer*" kenti olduğunu iddia etmişlerdir. "*Zafer*"le ilgili bir başka yorum da buranın Hadramevt'in eski başkentinin adı olduğu şeklindedir. Bu konularda Cevad Ali'nin İslâm öncesi Araplara dair hazırladığı hacimli eser ile Kitab-ı Mukaddes sözlük ve ansiklopedisinde pek çok bilgi vardır. Tebliğcinin de işaret ettiği üzere, bütün bu rivayetleri telif etmek gerçekten güçtür.

İslâm kaynaklarında Yoktan'ın soyu, köken itibarıyla Arap olan 'Âd, 'Abîl, Cürhüm, Sebe, Tasm, Hadramevt, Şâlâf, Mûzaz, Semûd, Cedîs ve 'Amâlika (veya 'Amelîk) ile birlikte 'Âbir'de, yani Tevrat'ta Eber olarak zikredilen atada birleşmektedir. Bu şecerede zikri geçen 'Amâlika'nın değişik dönemlerde İbrânîlerle ilişkileri olmuştur.

Arap geleneğinde aslen Arap olmayıp sonradan Araplaşan kabileler, Hz. İsmail'in neslinden oldukları için "İsmailîler" olarak isimlendirilmektedir. Yahudiler, 'Arab-ı Müsta'ribe olarak da isimlendirilen bu Araplar için farklı terimler de kullanmışlardır. Bunlar için, Hz. İsmail'in soyundan gelmelerinden dolayı "İsmailîler" anlamında "Yişmae'lim", nineleri Hâcer'e nispetle "Hâceroğulları" anlamında "Hagarim"; Suriye ile Filistin'in doğusunda kalan topraklarda yaşadıkları için "Şark Sakinleri" anlamında "Benei Kedem" gibi değişik terimler

kullanılması yanında, herhangi bir isim ya da kabileye vurgu yapmaksızın Arap kabilelerinin tamamını kapsayacak şekilde genel olarak “Arab” (*Arabi, Arabu* veya *Arbaia*) olarak da isimlendirilmişlerdir.

Tevrat'ta Hz. İsmail'in oğullarının isimleri doğum sırasına göre şu şekilde verilmiştir: *Nevayot, Kedar, Adbeel, Mivsam, Mişma', Duma, Massa, Hadad, Tema, Yetur, Nafiş ve Kedema* (Tekvin 25/13-15; I. Tarihler 1/29-31). İsmail'in oğulları olan bu 12 bey, İsmail oymaklarının da atalarıydı. Tevrat'ta bunların, yerleştikleri köylere ve obalara kendi adlarını verdikleri belirtilir (Tekvin 25/16). Arap-İslâm kaynaklarında Hz. İsmail'in çocukları ile ilgili verilen bilgiler de Tevrat'la aynıdır. Mesela, Ya'kûbî *Tarihi*'nde, Hz. İsmail'in bu oğullarının asıl isimlerinin İbrânîce olduğunu, Arapça'ya geçerken yazım ve telaffuzda farklılaşma meydana geldiğini belirtir. İsmail'in oğullarının isimleri İslâm kaynaklarında bazı okunuş farklılıklarıyla birlikte Tevrat'ta kaydedildiği şekliyle hemen hemen aynıdır.

Tevrat'ta kökenlerle ilgili anlatım İbrahim, İshak, Yakub'la hem Yahudi hem de İslâm geleneğinde “İsrailoğulları” olarak zikredilen 12 oğlu üzerinden devam eder. Serkeş bir ananın “şımarık bir çocuğu” olarak tanımlanan İsmail'e ise Tekvin 25. bapta bir parantez açılır, soyu kısaca anlatıldıktan sonra İsrailoğulları'nın hikâyesine kalınan yerden devam edilir. Tekvin'in 50. babında Yusuf'un ölümü anlatıldıktan sonra Şemot (Çıkış) kitabı ile Musa ve Mısır'dan Çıkış anlatılmaya başlar. Kur'ân'da önceki peygamberlere iman üzerinde durulmasının, tevhit mücadelesi anlatılırken Tevrat'ta görmezden gelinen İsmail'e (İbrahim-İsmail-İshak-Yakub) özellikle değinilmesinin hikmeti bu olmalıdır: “*Biz Allah'a ve bize indirilene; kezâ İbrâhim, İsmâil, İshak, Yakub ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ ve İsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayırım yapmayız; biz O'na teslim olmuşuzdur*” deyin.” (Bakara 2/136). Ayet bir başka ayette, Âl-i İmran 3/84'de aynen tekrar edilmiştir.

Gelenekteki bu anlatım sürgünlerden sonra Yahuda üzerinden devam edecektir. İlginçtir, ben İslâm *Dünyasında Samiriler* kitabını hazırlarken, İsrailiyat kültürünün etkisinden olsa gerek İslâm tarihi li-

teratüründe de Yahudi tarihi anlatımının 10 Kabile'nin oluşturduğu İsrail Krallığı merkeze alınarak değil, Yahuda ve Bünyamin kabilelerinin oluşturduğu Yahuda Krallığı üzerinden anlatıldığını fark etmişim.

Yahudi tarih anlatımında benzer gölgeleme Mekke ve Kâbe için de geçerlidir. Kur'ân'da Kâbe'yi inşâ ederek hac yapmak için insanları Mekke'ye davet eden ilk peygamberin Hz. İbrahim olduğu belirtilir (Bakara 2/127; Hac 22/27-29). Haccın icra ediliş biçimini (*menâsik*) de tespit eden İbrahim Peygamber, zaman zaman hac maksadıyla Mekke'ye gitmiş; sonraki dönemlerde diğer peygamberler ve ümmetler de Kâbe'yi ziyaret etmişlerdi. Yahudi geleneğinde ataları İbrahim'in inşâ ettiği bir mâbede belirsiz de olsa herhangi bir atıfta bulunulmaması ilginçtir. Buna karşılık İslâm kaynaklarında İshak ve bazı peygamberlerin hac yaptıklarına dair bilgiler yer almaktadır. Hz. Musa ve Harun'un Kâbe'yi ziyaretlerine dair bilgilerin yer aldığı bazı İslâmî rivayetlerde onların hac ve umre yapmak maksadıyla Hicaz'a geldiklerinde Uhud dağına çıktıkları, bu sırada hasta olan Harun'un dağda vefat ettiği ve Musa'nın da onu buraya defnettiği belirtilir. Bütün bu rivayetler İsrailoğulları'na gönderilen peygamberlerin de Kâbe'yi ziyaret ettiklerini göstermektedir. Yahudilerin Kudüs'te bir mâbede sahip olması ve Yahudiliğin giderek millî bir karakter kazanmasıyla birlikte Kâbe'ye haccın Yahudi dinî ve edebî literatüründen çıkarıldığı anlaşılmaktadır.

İlişkiler: İbranî bir ailede doğan Hz. İsmail'in ailesinden ayrılarak bir başka bölgede yaşamaya başlaması, yorum farklılıklarına rağmen, İslâm ve Yahudi geleneğinin müşterek konusudur.

İbrahim'in, İshak ve ailesiyle Filistin'de oturmaya devam ederken, zaman zaman Mekke'deki eşi Hâcer ve İsmail'i ziyaret ettiği bilinmektedir. Nitekim Ya'kûbî, Hz. İbrahim'in çeşitli zamanlarda İsmail'i ziyaret ettiğini belirtir. İslâm kaynaklarında yer alan bilgilere göre bu ziyaretlerin birinde oğlu İsmail'i kurban etmekle emrolunmuş; birinde İsmail'le Kâbe'yi yeniden inşâ etmiş; eşi Hâcer'in vefat ettiğini öğrendiği bir diğer ziyaretinde ise İsmail ile görüşmemiş, ancak gelini tarafından misafir edilmiştir.

Öte yandan Mekke’de yaşayan Hz. İsmail’in Filistin’deki ailesi ile de irtibatının kopmadığı anlaşılmaktadır. Tevrat’ta onun, babası İbrahim’i defin için Filistin’e gelerek kardeşi İshak’la babasını defnettikleri belirtilir (Tekvin 25/9).

Diğer yandan Tekvin kitabının 24. babında yer alan bir bilgiden İshak’ın da ağabeyi İsmail’i belli aralıklarla ziyaret ettiği söylenebilir. Tekvin’de Rebeka evlendirilmek üzere İbrahim’in kâhyası Dimaşklı Eli’ ezer tarafından getirildiğinde, İshak’ın o sırada (her zamanki gibi) *Beer le-Hay Roi*’den yenice döndüğü belirtilir (Tekvin 24/59-67). Bazı araştırmalarda pasajda adı geçen bu kuyunun Bi’rü’s-Seb’in (Beer Şev’a) 12 mil uzağında bulunan Müveyle dağının doğu eteğindeki kuyu (‘*Ayn Muveyle*) olduğu ifade edilmiştir. Ancak Ortaçağ Tevrat tefsirlerinde bu kuyu Mekke’deki Zemzem kuyusu ile özdeşleştirilmektedir. Bu bilgilerden hareketle İshak, Rebeka ile karşılaştığı sırada muhtemelen Mekke’den dönüyordu. Pasajdaki “*gelişinden gelmişti*” (*ba mi-bo/אֵיבָרָה אֵיבָרָה*) ifadesinden İshak’ın bu gidiş-gelişleri sürekli olarak yaptığı anlaşılmaktadır. Özetle, Filistin bölgesinde yaşayan İshak’la Hicaz bölgesinde (Mekke) yaşayan İsmail’in birbirleriyle ilişkilerini kesmedikleri, çeşitli vesilelerle birbirlerini ziyaret ettikleri anlaşılmaktadır.

Tevrat’ta İsrail neslinin önemine vurgu bağlamında, Hz. İbrahim’in sahip olduğu (maddî ve manevî miras olarak) her şeyi İshak’a bıraktığı özellikle belirtilmiştir (Tekvin 25/5). Yahudi geleneğine göre Hz. İbrahim, henüz sağlığında, kendi yerini alacak olan İshak ile tartışma yaşamamaları için İsmail ve annesini uzaklara göndermiştir.

Hız. İbrahim’den sonra kardeşler arasındaki görüşmelerin durumu hakkında çok fazla bilgi yoktur. Ancak Atalar döneminde aile bağları güçlü iken, onların vefatından sonra zamanla coğrafî mesafenin uzaklığı, savaş, yağma ve çapul gibi çeşitli nedenlerle İsrailoğulları ile İsmailoğulları (Araplar) arasındaki ilişkiler farklı boyutlar kazanmıştır. Bu durum, Yahudi geleneğinde, özellikle de ilişkilerin kötü olduğu dönemlerde kaleme alınan tarihî metinlerde olumsuz bir Arap imajının doğmasına da yol açmıştır. Eski Ahid’de gerek Midyani ve Medan gerekse ‘Amâlîka, hep İsmailî Araplarla özdeşleştirilmiştir.

Yusuf'u kuyudan çıkarılmasından sonra Mısır'a götürüp satanlar, İsmailî Araplar'la Yahudi geleneğinde onların akrabası kabul edilen Medyenli (Midyani-Medani) Arap tüccarlardı (Tekvin 37/25-36; 39/1).

Atalar döneminde Hz. Yusuf'la Mısır'a yerleşen İsrailoğulları'nın Filistin ve Arabistan bölgesindeki Araplarla ilişkilerine dair neredeyse hiç bilgi yoktur. 430 sene Mısır'da kalan Yahudiler, Hiksos hanedanlığından sonra iktidara gelen Firavunlar hanedanlığının (XIX. sülale) millîleştirme politikasından dolayı Hz. Musa liderliğinde Mısır'dan çıkmak zorunda kalmışlardır (Tekvin 37/3-10; 28, 31-35). İsrailoğulları'nın Araplarla ilişkileri de bu dönemden itibaren yoğunluk kazanmaya başlayacaktır. Hz. Musa ve sonrasında Filistin bölgesine yerleşim sürecinde İsrailoğulları, 'Amâlîka gibi bazı Araplarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

İslâm öncesi Arap-Yahudi ilişkileri bağlamında Amâlîka'dan mutlaka bahsedilmesi gerekir. Tebliğde kısa da olsa bahsedilmesi uygun olurdu. Çünkü konu güncelliğini günümüzde dahi korumaktadır. Mısır'dan Çıkış'ta İsrailoğulları Refidim'de konakladığı sırada 'Amâlîka kavmi saldırmış, Hz. Mûsâ'nın gösterdiği bir mucizeyle savaş kazanılmıştı (Çıkış 17/8-15; Tesniye 25/17-19). İslâm kaynaklarında yer alan bilgilere göre Hz. Musa'nın o dönemde, krallarının adı *Erkam* olan 'Amâlîkalılar'a karşı bir ordu gönderdiği ve bu ordunun *Teymâ* ve *Hicaz*'da düşmanlarını (Arapları) ağır bir yenilgiye uğrattığı belirtilir. Bu zafer İsrailoğulları için ölüm-kalım savaşı olduğu için Tevrat'ta 'Amâlîka'ya karşı kazanılan savaşın sonraki nesillere anlatılması için kayda geçirilmesi emredilmiştir. Bu zaferin, "Tanrı'nın Savaşları Kitabı"na (*Sefer Milhamot ha-Şem*) kaydedildiği belirtilir. Bu sebeple İsrail'in can düşmanı olduğu için 'Amâlîka kabilesinin atası olan 'Amalek midraşik anlatımlarda kötülenmektedir. Bir Yahudinin günlük sabah duasında hatırlaması ve bunu da bizzat dile getirmesi gereken 10 önemli konudan ('*eser zehirot*) biri de 'Amâlîka'nın İsrailoğulları'na saldırısıdır. İsrailoğulları'nın Filistin'e girdiklerinde bir ulus olarak yerine getirmeleri gereken en önemli ve en öncelikli vecîbe (*mitsva*), 'Amâlîka'nın hatırasını gökyüzünün altından silmek,

yani soyunu kurutmaktır. ‘Amâlika’dan öç almak, Tanrı’nın öcünü almak ve O’nu onurlandırma olarak kabul edilmiştir (Tesniye 25/19). Hatta bu, Mabel’in inşâsından da öncelikli bir farz kabul edilmiştir. Bu tarihsel bellekten hareketle günümüzde *İsrail’de aşırı sağcı ve dinci Yahudiler, bir Arap kabilesi olan ‘Amâlika’dan hareketle bütün Araplar’ın İsrail’den sürülmesini ya da ortadan kaldırılmasını, Tevrat merkezli bir emir telakkî etmektedirler.*

Bir diğer Arap kabilesi olan Medyenlilerle yapılan savaş, Amâlikâlılar’la yapılan savaş gibi, Tevrat’ta geniş olarak anlatılan savaşlardandır. Sayılar kitabının 25. babında detaylıca anlatılan savaşın sebebi, Medyenliler’in İsrailoğulları’nı günaha sevk etmeleridir. Musa, İsrailoğulları’nı zina ve “Ba’al Pe’or” putuna tapma gibi cinsel ve dinsel sapkınlığa sevk ettikleri için Moav ovasında yerleşik Medyenliler’e savaş açılmasını emretmiştir. Hz. Harun’un oğlu Pinehas, Tanrı’ya meydan okurcasına Medyen reislerinden Tsur’un kızı “Kozbi” ile zina eden “Zimri”yi öldürmüş ve böylece İsrailoğulları’nı mutlak bir helâkten kurtarmıştı. Mûsâ, İsrailoğulları’ndan günah işleyenleri cezalandırdıktan ve durum tespiti yaptıktan sonra, Medyenliler’i cezalandırmak üzere harekete geçmiş ve savaşmıştır. İsrailoğullarının Mısır’dan Çıkış’tan sonra aldıkları büyük çaplı ganimet, Medyenli Araplardan aldıkları bu ganimettir (Sayılar 31/32 vd).

Monarşik döneme geçişle birlikte Araplara karşı daha düzenli ve baskın bir politika izlemeye başlayan Yahudiler, onların yağma ve baskınlarını önlemek amacıyla Davud ve Süleyman dönemlerinde Arabistan içlerine kadar askerî seferler düzenlemişlerdir. İlişkiler bağlamında Hz. Davud ve Süleyman dönemlerini, günümüzdeki Arap-İsrail ilişkilerine benzetebiliriz. İslâm kaynaklarında peygamberlikleri, Yahudi kaynaklarda ise krallıkları ile öne çıkan bu iki idareci zamanında (M.Ö. 1010-928), elli sene süreyle İsrailoğulları Araplara karşı tartışmasız üstün olmuşlardır. Hz. Süleyman’dan sonra devletin ikiye ayrılmasıyla İsrailoğulları bu üstünlüklerini tekrar kaybetmişlerdir.

Hz. Süleyman’ın vefatını müteakip devletin ikiye ayrılmasının ardından, Arabistan’daki Arap devletleri veya kabileleriyle İsrail ve Yahuda devletleri ya da kabilelerinin mücadeleleri, ya birinin ya da diğerinin galibiyetiyle sonuçlanmış; ilişkilerde taraflar dönemin siyasî

şartlarını da değerlendirerek birbirlerini bertaraf etmeyi hedeflemişlerdir. M.Ö. 722’de Asur, M. Ö. 586’da Babil sürgününe kadar Arap Yahudi ilişkileri bölgedeki siyasi ve ekonomik şartlara göre kimi zaman barış kimi zaman ise savaş şeklinde olmuştur. İslâmiyet’in gelişine kadar ilişkilerin bu şekilde inişli çıkışlı olduğu söylenebilir. Mesela Yahuda kralı Oziya zamanında (M.Ö. 785-734) çevredeki Araplar ile Mainli Araplara karşı düzenlenen seferlerde büyük başarılar elde edilmiş; Mainliler Yahuda Krallığı’na vergi dahi vermeye başlamışlardı.

Dönemin güçlü imparatorlukları Âsur, Bâbil ya da Roma’ya karşı zaman zaman Arap-Yahudi ittifakları kurulabilmişse de bu ittifaklar uzun soluklu olmamıştır. Mesela, Âsur imparatoru III. Salmanasar’a (M.Ö. 858-824) karşı İsrail kralı Ahab’ın (M.Ö. 871-852) on b. asker ve iki b. arabayla giriştiği savaşta, Gindibu adlı Arap (‘*Aribi*) şeyhinin kendisine b. kadar süvariyle yardım ettiği belirtilir.

Talmudik dönemde Yahudi nüfus, ağırlıklı olarak Bâbil’de ika- met ediyordu. Yahudiler bu süreçte kuzey-doğu Arabistan’da yerleşik Hîretiler’le (*Lahmîler*) irtibat halindeydiler. Filistin bölgesindeki Yahudiler ise Arabistan’da Nabatîlerin hâkimiyetindeki topraklarda ve çölde yaşayan bedevîlerle yakın ilişkiler içerisindeydiler. Yahudilerin sürgünlerden sonra Irak, Suriye ve Arap yarımadasının değişik yerlerine dağılmalarından sonra Filistin’de Kudüs ve Gazze; Irak’ta Enbâr, Sura, Be-Mikse, Neharde’a ve Pumbedita ile buraya yakın bir Yahudi yerleşim birimi olan Zekonya gibi Yahudilerin çok yoğun olarak yaşadıkları şehirler, Arap tüccarların ticaret amacıyla çok sık gidip geldikleri yerlerdi.

Roma İmparatorluğunun Yahudi mâbedini yıkmasının ardından birkaç kez kısa süreli özgürlük kazanmalarına rağmen Roma ve Bizans’ın boyunduruğundan kurtulamayan Yahudilerin tersine Araplar, bu dönemlerde özgürlüklerini kaybetmemişlerdir. Roma İmparatorluğu ve ardından bölgeye hâkim olan Bizans, Münbit Hilâl’de (Mısır, Suriye ve Irak) Araplarla iyi ilişkiler kurarak bunları vahşi çölle kendileri arasında tampon devletler olarak kullanmış ve bölgenin kontrolünü tamamen sınırdaki bu Arap devletçiklerine bırakmışlardı. Bu bağlamda Kuzey Arabistan’da kurulan Nabatîler (M.Ö. IV. yy.-M. 106)

ve Gassânîler (200-636), Roma ve Bizans imparatorlukları ile çöl arasında tampon görevi üstlenmiş; bu devletleri Sâsânîlere ve bedevî akınlarına karşı korumuşlardır. Bunlardan Gassânîler İslâmî döneme kadar varlığını korumuş, Hz. Ebû Bekir döneminde Yermük savaşından sonra ortadan kaldırılmıştır (636). Öte yandan Kuzey Arabistan'da, dönemin diğer güçlü devleti Sâsânîler'in sınır boyunda kurulan Arap devletleri Tedmürlüler ile Hîreliler de bu devlet lehine benzer bir rol üstlenmişlerdi. Bazı dönemlerde Sâsânîlere cephe alsalar da, genel itibariyle Bizans ve göçebe Araplara karşı onları koruyan tampon vazifesi görüyorlardı. Her iki devlet de Hz. Ebû Bekir zamanındaki fetihlerle ortadan kaldırılmıştır (12-13/633-634).

İslâmiyet'in ortaya çıktığı dönemde Arap kabileleri bütün Arabistan'a yayılmış durumdaydı. Kuzey Arabistan'da yukarıda bahsi geçen tampon devletlere mukabil, Orta Arabistan değişik Arap kabilelerinin kontrolünde bulunuyordu. Herhangi bir devlete sahip olmayan bu kabileler müstakil birimler halinde yaşamaktaydı. Arap tarihinin en parlak dönemi ise şüphesiz İslâmiyet'le başlamıştır. Bu, aynı zamanda Yahudilerin Müslüman Arapların hâkimiyetine girdikleri dönemdir.

Tebliğde, "İnanç Ortaklığı" başlığında dile getirilen "Arabistan'ın bazı bölgelerinde Yahudiliği benimseyenler olsa da Araplar arasında toplu şekilde Yahudiliğe geçiş örneğine rastlanmaması" tespiti doğru olmakla birlikte, bu genel yargıyı bozan örnekler mevcuttur. Ancak ben buna Değerli Hocam Prof. Dr. Mustafa Fayda sorusuna cevap mahiyetinde oturum sonunda genel müzakereler sırasında söz alarak detaylı bilgi verdiğim için burada değinmek istemiyorum.

Öte yandan tebliğle ilgili birkaç hususa dikkat çekerek sözlerimi tamamlamak istiyorum. Plan ve sunum tercihinin sonuna kadar saygılı olmakla birlikte tebliğci Arap ve Yahudilerini kökenine işaret ettikten sonra bunların ilişkilerini kronolojik bir şekilde vererek ardından linguistik, teolojik ve sosyo-kültür tarihlerini anlatsaydı, tebliğ daha sistematik olabilirdi. Konular ve tercih edilecek isabetli başlıklarla tebliğ daha verimli bir metin haline dönüşebilirdi.

Bir diğer husus da tebliğcinin biraz dağınık olarak anlattığı konuyu tebliğinin sonunda bir neticeye bağlayıp kısa da olsa bir "Sonuç"

kısmı yazması, metin boyunca konudan konuya savrulan okuyucunun bilgilerini toplamasına yardımcı olacaktır.

Tebliğ metninin son halinde önce işaret edilen bu hususların yerine getirilmesi önemlidir.

İşaret edilen bu hususlar dışında konuyla ilgili kaynaklara ve kaynak dilleri Arapça ve İbraniceye vakıf olan tebliğcinin akademik ciddiyetini ve ilmi birikimini başarılı bir şekilde yansıtan bu tebliğinden dolayı kendisini tebrik eder, siz saygıdeğer hocalarıma ve katılımcılara saygı ve hürmetlerimi sunarım.

GENEL MÜZAKERE
–Soru ve Cevaplar–

Prof. Dr. Mustafa FAYDA'nın Sorusu

Arap Yarımadasındaki Arap, Yahudi oluyor, Hıristiyanlıktan dönüp Yahudi olmayanları da ateş dolu “uhdûd” çukuruna atıyor. Taberî’de bir terim var. Bizim bildiğimiz Yahudilik, Yahudi ırkına mahsus din diyoruz ama “tehevvede”, yani “Yahudileşti” ibareleri var kaynaklarda. Bu konuşulan konuların bu benim söylediklerimle ilgisinin olduğunu zannediyorum. Arap kabilelerinin Yahudileşmesi bakımından Uhdûd vakasının yeri neresi? Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Nuh ARSLANTAŞ'ın Cevabı

Değerli Hocam, Yahudilik aslında diğer dinlerden ve milletlerden müntesip kabul eden bir din. Fakat Yahudilerin tarihçesinde geçirmiş oldukları tecrübeler sebebiyle yeni üye kabulünde çok istekli davranmamışlarsa da, kapıyı tamamen de kapatmamışlar, zaman içerisinde olmak isteyenleri Yahudiliğe kabul etmişlerdir.

Yahudiler Arabistan’ın doğu taraflarında oturan Arapların İsmail’in soyundan geldiğini kabul ediyor; atalarının soyundan gelen bu kimselerin Yahudiliğe girmesini umuyor ve bu doğrultuda çaba da sarfediyorlardı. Mesela Himyer, Benî Kinâne ve Gassânlı Araplardan Yahudiliği benimseyenler vardı. Talmud’da, 3. asırda bir yakınının vefatı sebebiyle bir hahama taziye için gelen Hatşelponi oğullarının, Kuzeydoğu Arabistan’da Zulfa veya Zalfiun civarında yerleşik olan ve Yahudiliğe sonradan giren Solibioğulları olduğu belirtilir.

M.S. II. veya III. yüzyılda Yesrib’e yerleşen Evs ve Hazrec ile Yahudiler arasında meydana gelen sürtüşmeler nedeniyle Yahudilik bölge Arapları üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Bununla birlikte Evs ve Hazrec’den bazı Arapların Yahudi din adamlarına gelerek bu dini kabul ettikleri de söylenmektedir.

İslâm kaynaklarında Yahudiliğin Yemen’e Tübba Es’ad Ebû Kerib zamanında (IV. asrın sonu) girdiği şeklinde rivayetler vardır. Rivayetlerde, Zûnüvâs’ın babası Tübba Es’ad’ın doğu seferinden dönerken Yesrib’e vali olarak bıraktığı oğlunun öldürüldüğünü öğrenince şehri yıkmaya yemin ettiği, ancak Kureyzaoğulları’ndan iki Yahudi

hahamın Tübbâ'a Yesrib'in âhir zaman peygamberinin hicret diyarı olduğunu ve şehre saldırması halinde felâkete uğrayabileceğini söyleyip onu vazgeçirdiği, bunun üzerine Yahudilerin durumunu beğenen Tübbâ'ın bu iki hahamı yanına alarak önce Mekke'ye uğrayıp, ardından Yemen'e döndüğü, Yemen halkının Yahudiliği kabul etmemesi üzerine o dönemin âdetine göre ateşin hakemliğine başvurularak Yahudiliğe girdiği belirtilir. Ancak bu rivayetlerin, Himyerîler'le birlikte Yahudiliğin Güney Arabistan'a ilk defa girdiği şeklinde değil, devlet tarafından kabul edildiği şeklinde anlaşılması daha uygun görünmektedir. Zira Güney Arabistan'ın Yahudilik'le çok önceden tanıştığı Yahudi kaynaklarından bilinmektedir. Bu tarihi milattan önceki 1000'li yıllara, yani Hz. Süleyman dönemine kadar çıkartmak mümkündür. Bu noktada İslâm anlayışına göre bütün peygamberlerin Müslüman, getirdikleri dinlerin ortak adının da "İslâm" olduğu kaydını koyalım. Ve devam edelim.

Tübbâ zamanında, Mustafa Fayda Hocam, sizin bu bahsetmiş olduğunuz Hristiyanlara yapılan zulümler var. Aslında bu tek örnek de değil. Bizim kaynaklarımızda pek bahsedilmez ama Miladî asırların başlarında Hz. İsmail'in soyundan gelen, Arapça kaynaklarda "Yetur", Yahudi kaynaklarda "İturim" olarak bahsedilen Yatur'lular da Yahudiler tarafından zorla Yahudileştirmişlerdir. Bunlar o dönemlerde Lübnan'ın hemen güney yamaçlarındaki dağlarda Suriye sınırına yakın bölgelerde yaşayan İsmaili Araplardı. Yemen'de yaşanana benzer bu olay Haşmonaylar döneminde (M.Ö. 140-37) Kral I. Aritobulus zamanında yaşanmıştır (M.Ö. 107).

Bütün bu örneklerle rağmen, tebliğde de işaret edildiği üzere Yahudilik Araplar arasında pek ilgi görmemiştir. Bunda Yahudilerin kendilerini Allah'ın seçilmiş halkı olarak görmeleri etkili olmuştur; zira Araplar, seçilmişlik anlayışının dışlayıcı etkisiyle Yahudiliğe hiç sempati duymamışlardır. Öte yandan Yahudilerin dinlerini yayma konusunda çok istekli olmadıkları da belirtilmelidir. Yahudilerin ötekine karşı dışlayıcı tavrı, vefasız olmaları, fitne çıkarmaları gibi tavırları da Arapların hoşuna gitmiyordu. Yahudilikteki temizlik, düzenli ibadet alışkanlığı, sebt vb. dini ve sosyo-kültürel uygulamalar, bedevi hayat tarzına uygun olmaması nedeniyle Araplar Yahudiliğe pek fazla ilgi duymamışlardır. Ancak Yahudilerin ümmi Araplar üzerinde sosyo-

kültürel açıdan çok fazla etkili olduklarını da belirtmek gerekir. İslâm öncesi dönemde sonradan “Ensar” olarak isimlendirilecek Medine Arapları üzerinde İslâm kaynaklarına yansıyan pek çok örnek vardır.

Genel anlamda Yahudiler, dışarıdan çok müntesip kabul etme temayülünde değildiler. Ama Yahudi olmak isteyenlere de asla kapılarını kapatmazlar. “Yahudi olunmaz, Yahudi doğulur” şeklinde bir yaygın kanaat vardır. Kısmen doğrudur. Ama bu karar dini değil, siyasi-dir. Tarih içerisinde ajanlar, ispiyonculardan çok çeken Yahudiler, sayıları da genelde az olduğu için, aralarına yabancıları pek alma taraftarı olmamıştır. Bugün 1954 tarihinde çıkan İsrail vatandaşlık temel yasasına göre annesi Yahudi olan Yahudi kabul edilir. Sonradan Yahudi olanlar vatandaşlığa kabul edilmemekle birlikte, dini açıdan müntesipliğe kabul edilmektedirler. “Giyur” adı verilen, özel “din değiştirme” yani konvert sistemi vardır. Dört veya beş yıl süreyle Yahudiliğe aday kimse, Şabat kurallarına uyup uymadığı, Şabat’ta dinlenip dinlenmediği, yemekte Kaşerut denilen gıda kurallarına uygun hareket edip etmediği, kameralarla takip edilip Yahudi kıvamına geldiğine kanaat getirildiğinde, hahamların huzurunda Yahudiliğe kabul edilmektedirler. Günümüzde de bu yol geçerlidir.

Doç. Dr. Abdullah ALTUNCU

Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yahudilik aslında dediğiniz gibi dışa kapalı bir din. Yahudiliğin teolojik doktrinleri milattan önce birinci yüzyıldan itibaren şekilleniyor. Birinci yüzyıldan sonra din halini aldığı için tebliğ mekânizması oluşmaya başlıyor.

Prof. Dr. Fuat AYDIN

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Nuh hocamızın söylediklerine bir katkı olsun diye söz aldım. Yahudilerin doğuşuyla ilgili Endülüs’ü ve Osmanlı’yı da atlamamak lazım. Yahudiliği çalışırken niçin çalışıldığıyla alakalı olarak birkaç gerekçeden bahsetmiştim. Ama mesala, Semantik Yahudiler derken aslında Yahudi okumasının evrenselleştirildiğini söylemedim. Biz

kendimiz de aslında bir Yahudilik okuması yapıyoruz. Kur'ân onun için Hz. İsmail ile alakalı okumayı daha öne çıkartarak belki o okumayı kırıyor. Aslında Kitab-ı Mukaddesin neden var olduğu bir kitap olduğunu göz önünde bulundurmak lazım.

Beşinci yüzyıldan itibaren bu Tevrat son şeklini alıyor. Babil sürgünü sonrasında Yahudi kimliğini korumaya yönelik bir çaba ortaya çıkıyor. Bu aslında muhtemelen geriye doğru bir yansıtmayla yani Hz. Âdem'e kadar gidip ondan sonra Yahudiliğin kendisinden geldiği kolların hepsini öne çıkartıp bir sonrasını görmezden gelerek kendi seçkinliklerini öne çıkarmaya çalışıyorlar. Dolayısıyla Yahudilik sadece dünyada 14 milyon nüfusunun olması değil. Aslında entelektüel kökenlerimizi de ya da batının entelektüel kökenlerini de belirleyen ve zannediyorum 2003'den başlayarak batı dünyası kendi kökenlerini Yahudi Hristiyan Medeniyeti olarak tanımlamaya çalışıyor. Hatta Avrupa Birliği Anayasasına Yahudi-Hristiyan Medeniyeti kökenlerinin yazılıp yazılmaması konusu bile tartışılıyor. Yazılmıyor ama böyle bir tartışma da var. Dolayısıyla Yahudilik aslında batı medeniyetinin dinsel temelini oluşturduğu için de önemli. Hala batı paradigmasının kurucu unsuru olan kavramların önemli bir kısmı Kitab-ı Mukaddes kökenli. Bunu unutmamak lazım.

Prof. Dr. Nuh ARSLANTAŞ

Antisemitizm aslında hem Araplara, hem de Yahudilere karşı olmak demektir. Malum Kutsal Kitap'a göre iki halk da Hz. Nuh'un, Tevrat'ta "Şem" olarak bahsedilen oğlu "Sam"ın soyundan gelmektedirler. Ama Yahudiler bu terimi tekellerine almıştır. Dünyada anti-Araplar var. Bu yönüyle antisemitizm en fazla Araplara yönelik, Araplar üzerinden de Müslümanlara yönelik bir terim olması gerekiyor belki ama bu terimi Yahudilerin tekelinden alamıyoruz.

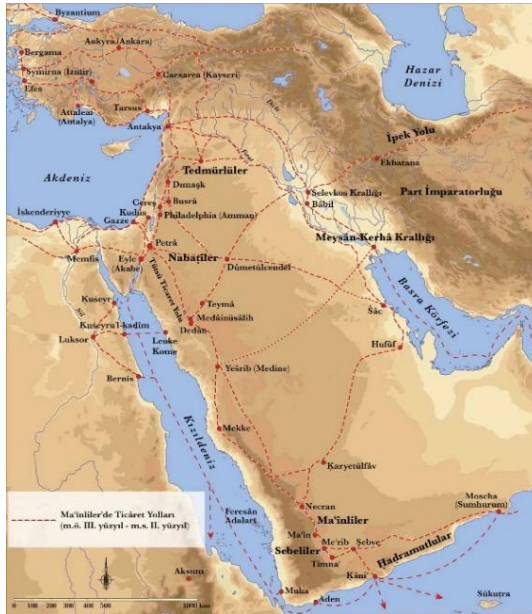
III

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE MEDİNE YAHUDİLERİ İLE İLİŞKİLER

Mahmut KELPETİN*

Giriş

Medine'ye ilk yerleşimin ne zaman gerçekleştiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, şehrin verimli arazilere sahip olması¹ ve Yemen'i kuzey bölgelerine bağlayan ticaret yolu üzerinde konumlanması, yerleşimin tarihinin çok eski dönemlere kadar uzanabileceği ihtimalini doğurmaktadır.²

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (mkelpetin@hotmail.com).

¹ W. M. Watt, "al-Madīna", *EP* (İng.), V, 994.

² Geniş bilgi için bk. Mahmut Kelpetin, "İslâm Öncesi Medine", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 52 (2017), İstanbul 2012, s. 95-113.

* Arap Yarımadası'ndaki ticaret rotaları üzerinde yer alan Medine'nin konumunu gösteren haritanın hazırlanmasında şu çalışmadan istifade edilmiştir: <https://books.openedition.org/ifpo/4896>

Medine'ye yerleşen Amâlika kabilesi³ ve Yahudiler arasında hangisinin önce şehre geldiği konusu hakkında kaynaklarda farklı görüşler mevcuttur. Bazı kaynaklar, Amâlika kabilesinin ilk yerleşenler olduğunu iddia ederken, diğer kaynaklar Yahudilerin Medine'ye ilk yerleşenler olduğunu öne sürmektedir. Konu hakkında kaynaklarda ileri sürülen görüşler özetle şöyledir:

1) Yesrib'e ilk yerleşenler arasında Ubeyl kabilesi mensupları yer almaktadır. Ancak, daha sonra Amâlik kabilesi buraya gelip onları çıkardı.⁴

2) Amâlika kabilesinden Amelâk b. Erfahşed b. Sâm b. Nûh⁵ ve beraberindekiler ilk olarak Yesrib'e yerleşmişler ve burayı yurt edinmişlerdir.⁶

³ Amâlika kabilesi, Tevrat'a göre dünyanın en eski milleti olup (Sayılar, 24/20) anayurtları Akabe körfezi ile Lût gölü arasındaki Edom bölgesidir. İslâmî kaynaklarda kabile hakkındaki bilgiler ihtilafıdır ve rivayetlerin önemli bir kısmının Tevrat'tan kaynaklandığı söylenebilir. Bu rivayetlere göre, kabilenin atası Hz. İshak'ın torunu, Elifaz'ın cariyesi Timna'dan doğan oğlu Amalek'tir (Tekvîn, 36/12; I. Tarihler, 1/36). İslâmî kaynaklarda ise durum biraz daha farklıdır. Kavmin atası Amlâk (İmlâk, Umlûk) b. Lâvez (Lâvuz, Levd, Lud) bazan Hz. Nûh'un oğlu Sâm'a (İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1421/2001, I, 26; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Beyrut 1387/1967, I, 207), bazan da diğer oğlu Hâm'a bağlanmaktadır (Taberî, *Târîh*, I, 207). Bu farklılığın sebebi, Hz. İshak'ın torununun adı olan Elifaz (Tekvîn, 10/22; I. Tarihler, 1/17) ile Sâm'ın oğlunun ve Hâm'ın da torununun adı Lâvez'in (Tekvîn, 10/13; I. Tarihler, 1/11), aralarındaki ses benzerliğinden dolayı (lfz, lvz) birbirine karıştırılmış olmasıdır. bk. Sargon Erdem, "Amâlika", *DİA*, II, 556-557.

⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 28; İbn Habîb, *el-Muhabber* (nşr. Ilse Lichtenstädter), Beyrut ts., s. 385; Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1417/1996, I, 6.

⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 84.

⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 28; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 385; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, Beyrut 1415/1995, III, 82, XXII, 343; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 84; Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ* (nşr. Hâlid 'Abdülğânî Mahfûz), Beyrut 1427/2006, I, 125.

3) Amâlîka kabilesi mensupları Mekke, Taif ve Yesrib'e yerleşti.⁷ Ancak, zamanla kibirlenmeye ve zorbalık yapmaya başladıkları için Hz. Mûsâ, Erkam b. Ebû'l-Erkam'ın liderliğindeki Amâlîka mensuplarına karşı bir ordu gönderdi. İsrailoğulları'ndan oluşan bu ordu, onları ağır bir hezimete uğrattı⁸ ve Erkam'ın oğlu dışındaki Amâlîka mensuplarını öldürdü. Daha sonra askerler geriye döndüler ve Hz. Musa'nın vefat ettiğini öğrendiler. Bölge halkı ise askerlerin Hz. Mûsâ'nın emrine aykırı davranıp Amâlîkalılar'ın tamamını öldürmemelerine kızdı ve onları Filistin'den çıkardı. Bunun üzerine askerler Yesrib'e yerleştiler.⁹ İslâmî kaynaklarda yer alan bu rivayetin muhteva itibarıyla bir benzeri Tevrat'ta vardır: Rivayete göre Hz. Mûsâ'nın emri üzerine Medyenliler ile mücadele eden Benî İsrail ordusu, savaşta tüm erkekleri öldürmüştü; kadın ve çocukları esir almış, hayvanları, eşyaları yağmalamış ve şehirleri ateşe vermişti. Daha sonra aldıkları ganimetler ve esirlerle birlikte Mûsâ'nın huzuruna çıkmışlardı. Ancak Mûsâ, kadınları öldürmeyip sağ bıraktıkları için onlara kızmış ve emrin gereği yerine getirmelerini istemişti.¹⁰

4) Hz. Mûsâ takipçilerinden bir grup ile birlikte, Mekke'deki hac vazifelerini tamamladıktan sonra Yesrib'e gitti. Burasının, Tevrat'ta geleceği müjdelenen son peygamberin yaşayacağı uygun bir coğrafya olduğunu belirtti. Bunun üzerine İsrailoğulları'nın bir kısmı

⁷ Amâlîkalılar'ın Hz. Hûd zamanında Mekke'de yaşadığı, Hz. İbrahim'in eşi Hacer ve oğlu İsmail'i buraya getirdiğinde onlara karşı mücadeleye ettiği ve Hz. İsmail'in onlara peygamber olarak gönderildiği (Roberto Tottoli, "Amâlîq", https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-3/amaliq-COM_22870?lang=en) Amâlîkalılar'ın daha sonrasında Yesrib'e gittiği rivayet edilmektedir. bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, I, 243. Diğer yandan kaynakların Amâlîka kavminin yaşadığı yerlerle ilgili farklı rivayetlere yer verdiği unutulmamalıdır. Umân, Hicâz, Suriye ve Mısır bölgelerinde yaşadıklarının söylenmesi buna en iyi örnektir. Karşılaştırma için bk. Taberî, *Târîh*, I, 203.

⁸ İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefise* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1892, s. 60-61.

⁹ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XXII, 343; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (nşr. A. P. van Leeuwen ve A. Ferre), Tunus 1992, I, 413-414; Süheylî, *er-Ravdü'l-ünüf fi şerhi's-Sîreti'n-nebevîyye* (nşr. Abdurrahman el-Vekîl), Kahire 1410/1990, IV, 172.

¹⁰ Sayılar, 31/7-18. Değerlendirme için bk. Nuh Arslantaş, *Hız Muhammed Döneminde Yahudiler*, İstanbul 2016, s. 72.

şehirde kalmayı tercih etti ve Benî Kaynuka kabilesinin yaşadığı bölgeye yerleşti.¹¹

5) Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn, Yahudilerden korktukları için Medine'ye geldiler. Bu sırada, hasta olan kardeşi Hz. Hârûn'un öleceğini anlayan Hz. Mûsâ, ondan kabre girmesini istedi. Hz. Hârûn, ağabeyinin isteğini yerine getirerek Uhud'da bulunan kabre uzandı. Hz. Mûsâ da üzerine toprak atıp mezarı kapattı.¹²

6) Eski zamanlarda Yesrib'de Sa'ul ve Fâlic isimli kabilelerin yaşadığı, Hz. Dâvûd'un bu kabilelerle mücadele ettiği ve çoğunu esir aldığı¹³ daha sonra bu kabilelerin yok olduğu ve kabirlerinin Curf'ta bulunduğu rivayet edilir.¹⁴

7) MÖ 587 yılında Babil kralı Buhtunnasr (Nebukadnezzar)'ın¹⁵ Kudüs'ü işgal edip Süleyman Mabedi'ni yıkmasından sonra Yahudilerin buradan çıkarıldığı¹⁶ ve Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerine göç ettikleri rivayet edilmektedir. Bu göç edenler arasında Yesrib'e gelenler, başlangıçta şehrin kenar kısımlarına yerleşmişlerdir. Zamanla güçlenerek burada oturan Amâlika ve Cürhümlüler'i dışarı çıkarmışlar ve böylece şehrin kontrolünü ele geçirmişlerdir.¹⁷

¹¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 84; Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, I, 128. Ancak mübalağa ve efsane unsurlarıyla süslenen bu rivayet, tarihî hakikatlerle uyuşmamaktadır.

¹² Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, I, 129.

¹³ Rivayette 100.000 bâkirenin esir alındığından ve Medineliler'in Allah Teâlâ'nın gönderdiği ve halka musallat olan kurtlar nedeniyle insanların yok olduğundan bahsedilir. Geniş bilgi için bk. İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefise*, s. 59; Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, I, 126. Bu tür mübalağa içeren rivayetler, tarihî gerçeklerle çeliştiği gibi mantık açısından da doğru değildir.

¹⁴ İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefise*, s. 59-60.

¹⁵ Geniş bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, "Buhtunnasr", *DİA*, VI, 380-381.

¹⁶ Rivayete göre Buhtunnasr'ın sürgününden sonra Kudüs'ten ayrılan yahudilerin bir kısmı Suriye ve Yemen bölgeleri arasındaki Tevrat'ta geleceği müjdelenen peygamberin yaşayacağı yeri bulmak için yola çıktılar. Bu amaç doğrultusunda, en uygun yerin Yesrib olduğuna kanaat getirdiler ve buraya yerleştiler. bk. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk* (nşr. Ömer b. Garâme el-Amrî), Beyrut 1415-1421/1995-2001, III, 416.

¹⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, Beyrut 1988, s. 25; Taberî, *Târîh*, I, 539; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî*, Beyrut 1417/1996, I, 84; Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ*,

8) Milâttan sonra 70 yılında Titus kumandasındaki Roma askerleri Kudüs'ü ele geçirdiğinde mâbed ve neredeyse bütün şehir yanmıştı. Bunun üzerine Yahudilerden bir grup şehirden ayrılmış ve Yesrib'e yerleşmişti.¹⁸ İmparator Hadrianus (117-138) zamanında ise Romalılar, Kudüs harabeleri üzerine yeni bir putperest şehir kurmak istediler. Buna tepki gösteren Yahudiler, Romalılar'a karşı ayaklandı. İsyanın bastırılmasından sonra (135) mâbedin yerine putperest tapınağı inşa edilince Yahudiler de buradan sürüldü. Bunun üzerine onların bir kısmı Yesrib'e gitti¹⁹ ve şehrin dış kısımlarına yerleştiler. Daha sonra burada oturan Amâlîka ve Cürhümlüler'i dışarı çıkardılar ve şehrin hâkimiyetini ellerine geçirdiler.²⁰ Bununla birlikte bunlardan hangisi-

I, 128; Fr. Buhl, "Medine", *İA*, VII, 460; Watt, "al-Madîna", *EP* (İng.), V, 994.

¹⁸ Yahudiler'in Kudüs'ten ayrılmasıyla ilgili bir başka rivayet şöyledir: Romalılar, Filistin bölgesini ele geçirdikten sonra Suriye valisi, Hârûnoğulları'ndan biriyle evlenmek istediler. Ancak yahudi hukuku bu tür evliliklere izin vermediği için teklife şiddetli tepki gösterdiler. Daha sonra ziyafet bahanesiyle çağırdıkları valiye suikast düzenleyip onu öldürdüler. Ardından çölün içlerine doğru kaçtılar. Romalılar Hicâz'a doğru kaçan yahudileri takip ettiler, ancak yakalayamadılar. Çölde aç ve susuz kalan Roma askerleri, Suriye-Medine yolu üzerinde bulunan Samed'e geldiklerinde (Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 84.) yahudilerden hurma istediler. Ancak onlar, bunu vermedikleri gibi askerlerin hepsini öldürdüler. Bu yer, daha sonra "Semedü'r-Rûm" olarak anıldı (Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 84, V, 84; Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, I, 128.). Moshe Gil bu hikâyenin tapınağın yıkılmasından sonra İsmailoğulları'na kaçan 80.000 genci anlatan Talmud geleneğine benzediğini söylemektedir. Rivayete göre yahudiler çok susadıkları için su istemişler, bedeviler de onlerine tuzlu yiyecekler ve havayla şişirilmiş kurbalarını getirip yemelerini ve içmelerini söylemişler. Onlar kurbalarını çözdüklerinde içinden çıkan hava ağızlarına kaçmaya ve onları boğmaya başlamıştı. Gil, Talmud'daki "...Kuzenler size böyle davranıyor." ifadesinin de bu olayla ilgili olduğunu söylemektedir. Moshe Gil, *Jews in Islamic Countries in the Middle Ages*, Leiden 2004, s. 7.

¹⁹ Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*, Beyrut 1422/2001, XII, 98; Moshe Gil, "The Origin of the Jews of Yathrib", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 4 (1984), s. 209; Muhammed Beyyûmî Mehrân, *Dirâsât fî târîhi'l-'Arabi'l-kadîm*, Riyad 1400/1980, s. 401; Ömer Faruk Harman, "Kudüs", *DİA*, XXVI, 325.

²⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 25; Taberî, *Târîh*, I, 539; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî*, I, 84; Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, I, 128; Buhl, "Medine", *İA*, VII,

nin şehre daha önce yerleştiği hususu belli değildir. Bu konuda Müslüman tarihçilerin verdiği bilgilerin genel olarak bir varsayıma dayalı olduğu görülmektedir. Diğer yandan şehrin ilk sakinlerinin Araplar olduğu söylenebilir. Ancak bunların hangi kabileye mensup oldukları ya da nereden geldikleri hususundaki haberlerin mevsukiyeti tartışmalıdır. Bu hususun aydınlatılabilmesi için bazı yeni bilgilerin ortaya çıkarılmasını beklemek gerekir.²¹

Yesrib'e gelen Yahudilerin yerleşmesiyle ilgili rivayetler incelendiğinde öne çıkan hususlar şunlardır:

a) Yahudilerin Hz. Mûsâ döneminde Yesrib'e gelmesiyle ilgili rivayetler, dinî ve tarihî metinler ile desteklenmediği gibi muhteva açısından bazı şüpheler ihtiva etmektedir. Meselâ insanlığa örnek olarak gönderilen Hz. Mûsâ'nın, vazifesinin dışına çıkıp suçlu-suçsuz ayırımı yapmaksızın herkesin öldürülmesini istemesi; askerlerin emre aykırı davranıp Amâlîka kralının oğlu dışındakileri öldürmeleri, daha sonrasında pişmanlık duymaları gibi hususlar tarihî gerçeklerle uyumlu değildir ve nübüvvet açısından da izahı zordur. Bu ifadeler ayrıca soykırım ya da katliamı çağrıştırmakta ve Kur'an'daki bazı âyetlerle²² çelişmektedir.

460; Watt, "al-Madîna", *EI² (İng.)*, V, 994; Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Medine", *DİA*, XXVIII, 306; Casim Avcı, "Kaynukâ'", *DİA*, XXV, 88.

²¹ Watt, "al-Madîna", *EI² (İng.)*, V, 994.

²² "Ey kavmim! Allah'ın size yazdığı kutsal toprağa girin. Sakın ardınıza dönmeyin. Yoksa ziyana uğrayanlar olursunuz." Dediler ki: "Ey Mûsâ! O (dediğin) topraklarda gayet güçlü, zorba bir millet var. Onlar oradan çıkmadıkça, biz oraya asla giremeyiz. Eğer oradan çıkarlarsa, biz de gireriz." Korkanların içinden Allah'ın kendilerine nimet verdiği iki adam şöyle demişti: "Onların üzerine kapıdan girin. Oraya girdiniz mi artık siz kuşkusuz galiplersiniz. Eğer mü'minler iseniz, yalnızca Allah'a tevekkül edin." Dediler ki: "Ey Mûsa! Onlar orada buldukça, biz oraya asla girmeyeceğiz. Sen ve Rabbin gidin, onlarla savaşın. Biz burada oturacağız." Mûsa, "Ey Rabbim! Ben ancak kendime ve kardeşime söz geçirebilirim. Artık bizimle, o yoldan çıkmışların arasını ayır" dedi. Allah, şöyle dedi: "O hâlde, orası onlara kırk yıl haram kılınmıştır. Bu süre içinde yeryüzünde şaşkın şaşkın dönüp dolaşacaklar. Artık böyle yoldan çıkmış kavme üzülme." el-Mâide 5/21-26.

b) Hz. Mûsâ'nın hem İsrailoğulları ile beraber Medine'ye geldiği, hem de Yahudilerden korktuğu için Hz. Hârûn ile birlikte bu seyahati yaptığı iddiaları çelişkili görünmektedir. Ayrıca Hz. Mûsâ'nın ziyaret sırasında kardeşinin öleceğini önceden anladığı, vefatından önce Uhud'da olduğu söylenen kabre gömüldüğü ve üstüne toprak atıldığı iddiaları gerçeğe uygun değildir. Üstelik yaygın olan geleneğe göre Hz. Hârûn'un kabrinin Petrâ'nın batısındaki Cebel-i Hârûn denilen Hor dağında olduğu unutulmamalıdır.²³ Öte yandan, Hz. Mûsâ döneminde bazı Yahudi kabilelerinin Yesrib'e yerleştiği söylene de Hz. Peygamber zamanında Medine'deki diğer Yahudi kabilelerinin ataları ile irtibatları kurulamamıştır. Bu, önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

c) İslâm kaynaklarında yer alan rivayetler arasındaki farklılıkların en önemli nedenlerinden biri, haberlerin tahrif edilmiş Tevrat'tan alınmış olmasıdır. Medyen olayı hakkındaki Tevrat rivayetinin İslâm kaynaklarında da yer alması, bu durumu teyit etmektedir. Hz. Dâvud'un zamanına ilişkin rivayetleri de aynı şekilde ele almak gereklidir. Özellikle M.Ö. X. yüzyılda yaşadığı kabul edilen Hz. Dâvud'un savaş sonrası 100.000 bakireyi esir alması gibi rivayetlerdeki abartı ve mübalağa açıkça ortaya konulmuştur. Ayrıca, esir alınanların sayısı bu kadar yüksekse, savaşanların kaç kişi olduğunu tahmin etmek ve bunların küçük bir mekânda savaştığını iddia etmek mümkün değildir. Bunun yanı sıra, esir alınanların hangi suçlardan dolayı cezalandırıldığına dair herhangi bir bilgi verilmemesi de dikkat çekicidir. Bu nedenle, rivayetlerde yer alan bazı ifadelerin ve tasvirlerin doğru olmadığı ve hayalî unsurlar içerdiği söylenebilir.²⁴

d) Yahudilerin Yesrib'e milattan önce yerleşmesiyle ilgili rivayetlerdeki bir diğer sorun, bu bilgileri teyit edecek tarihî kayıtların ya da vesikaların bulunmamasıdır. Yemen ve Mısır gibi bölgelerdeki hayatları hakkında kaynaklarda çok miktarda bilgi olmasına rağmen Yesrib'teki faaliyetlerine hiç yer verilmemesi dikkat çekicidir. Ayrıca tarihi belgelerde Babil kralı Nabonidus'un (M.Ö. 556-539) bu bölgeye düzenlediği seferlerde Yahudilerden bahsedilmemesi de garipsenecek bir durumdur. Diğer yandan Nabatîler döneminde ortaya çıkarılan

²³ Ömer Faruk Harman, "Hârûn", *DİA*, XVI, 255.

²⁴ Daha geniş bir değerlendirme için bk. Mehrân, *Dirâsat*, s. 389-398.

kitâbelerdeki bilgilerde Yahudilerin varlığının milattan sonraki ilk zamanlara işaret etmesi de dikkate alınması gereken önemli bir delildir. Son olarak Buhtunnasr'ın Kudüs'ü işgalinden sonra Yahudilerin Keldâniler'den korktukları ve hayatta kalabilmek için önlerinde tek kurtuluş yolu olan Mısır'a gittikleri söylenebilir.²⁵ İçlerinden bir kısmının farklı yerlere seyahat etmesi de mümkündür. Ancak bu durum, Müslüman tarih kaynaklarında da bahsedildiği gibi, Yahudilerin Yesrib'e toplu yerleşme tezini doğrulamamaktadır. Bütün bu tartışmalardan sonra, Yahudilerin Yesrib'e yerleşmesinin Titus'un m.s.70 yılında Kudüs'ü işgali sonrasındaki bir zamana denk geldiği söylenebilir. Ayrıca Hz. Peygamber zamanında yaşayan Yahudi kabilelerinin soy kütükleri de bunu teyit etmektedir.

Hz. Peygamber'in hicreti sırasında Medine'de yirmiden fazla Yahudi kabilesinin yaşadığı, yetişkin erkek sayısının iki binden fazla olduğu²⁶ rivayet edilir.²⁷ Bu kabilelerin en meşhurları Benî Kureyza, Nadîr ve Kaynuka'dır.²⁸ Şehirde yaşayan bu kabilelerin bir kısmı Yahudi kökenli olsa da Arap soyu ile de anılmaktadır.²⁹ Bu kabilelerin soyları konusunda iki farklı görüş vardır ve tartışma özellikle iki kardeş kabile olan Benî Nadîr ve Kureyza üzerinden yapılmaktadır. Birinci görüşe göre, Yesrib'e yerleşen Yahudi kabilelerinin soyları İsrailoğulları'na dayanır. Bu kabilelerden Benî Nadîr ve Kureyza'nın soyu Hz. Hârûn'a,³⁰ Benî Kaynuka' kabilesinin kökeni ise Hz. Yusuf'a dayanmaktadır.³¹ Konu hakkında öne sürülen bazı iddialar şöyledir:

²⁵ “Bunun üzerine büyük küçük bütün halk ordu komutanlarıyla birlikte Mısır'a kaçtı. Çünkü Keldâniler'den korkuyorlardı.” II. Krallar, 25/26.

²⁶ Ahmed İbrahim eş-Şerîf, *Mekke ve'l-Medine fi'l-câhiliyye ve ahdi'r-resûl sallahu aleyhi ve sellem*, Kahire ts., s. 245.

²⁷ Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, I, 132.

²⁸ Medine'de bu sırada bulûğ çağına ermiş iki binden fazla yahudinin olduğu söylenmektedir. bk. Mehrân, *Dirâsat*, s. 402; Tevfik Burrû, *Târîhu'l-Arabi'l-kadîm*, Dımaşk 1988, s. 186.

²⁹ Watt, “al-Madîna”, *EI² (İng.)*, V, 995.

³⁰ Bu soydan geldikleri için el-Kâhinân olarak isimlendirilmişlerdir. bk. Vâkîdî, *el-Megâzî* (nşr. Marsden Jones), Beyrût 1409/1989, II, 441; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 420.

³¹ İbn Hibbân, *es-Sikât* (nşr. Muhammed Abdürreşîd), Haydarâbâd 1393-1403/1973-83 III, 228.

a) Medine'deki Yahudi topluluğu için Kur'an'da "Ey İsrailoğulları!"³² hitabının kullanılması.

b) Hz. Peygamber'in Kureyza kabilesini kuşattığında onlara "maymunların kardeşleri" diyerek³³ Allah'ın geçmişte verdiği cezayı³⁴ hatırlatması.

c) Hz. Peygamber'in Hayber fethi sonrası evlendiği Safiyye bint Huyey b. Ahtab'ın soyuyla ilgili Hz. Âişe ile arasında yaşadığı kısıkançlık sonrası üzüldüğünü görünce ona "Babam Hârûn, amcam Mûsâ, eşim de Hz. Muhammed! Benden nasıl hayırlı olursun deseydin ya!" diyerek teskin etmesi.³⁵

d) Bazı Yahudilerin isimleri Arapça olmasına rağmen onların baba ya da önceki kuşaktaki temsilcilerinin isimlerinin İbranice olması.

e) Neseb âlimlerinin Medine'de yaşayan Arap kabileleri arasında Yahudi kabilelerine yer vermemesi.³⁶

f) Yahudilerin bedevî Araplar gibi bir yerden diğerine göç etmemesi ve yerleşik hayatı benimsemeleri.³⁷

g) Kuzey Arabistan ve bu arada Yesrib'teki Yahudilerin düşünce, ahlâk, gelenek ve göreneklerinde Araplar'dan ziyade Yahudilere yakın tutum sergilemesi.³⁸

Yahudilerin köken olarak Araplar'dan geldiğini savunanlara göre Benî Nadîr ve Kureyza, Arap asıllı olup Cüzâm kabilesine mensuptur. Onlar Amâlîka'nın bağlı olduğu dini ve putlara ibadeti terk

³² el-Bakara 2/40, 47, 122.

³³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (nşr. Mustafâ es-Sakkâ v.dğr.), Mısır 1375/1955, II, 234; Taberî, *Târîh*, II, 582.

³⁴ "Şüphesiz siz, içinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri bilirsiniz. Biz onlara, 'Aşağılık maymunlar olun' demiştik." (el-Bakara 2/65); "Yasaklandıkları şeylerden vazgeçmeye yanaşmayınca da onlara 'aşağılık maymunlar olun' dedik." el-A'râf 7/166.

³⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, X, 123; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 444. Bu konudaki görüşlerin değerlendirilmesi için bk. Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 90-91.

³⁶ Tevfîk Burrû, *Târîhu'l-Arab*, s. 186.

³⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, XII, 98.

³⁸ İsrail Welfenson, *Târîhu'l-yehûd fî bilâdi'l-Arab fî'l-câhiliyye ve sadri'l-İslâm*, Mısır 1927, s. 16.

edip Hz. Mûsâ'nın dinine girmişlerdir. Daha sonra Suriye'den göç edip Yesrib'e yerleşmişlerdir.³⁹ Bunların delilleri ise şu şekildedir:

a) Yahudiler İbranîce isimlerden daha ziyade Arapça adlar kullanmışlardır.⁴⁰

b) Avrupalı göçmenler, Amerika'da birlikte yaşadıkları ve alt kültüre mensup Kızılderililer'in kültürünü benimsemediler. Yahudiler ise sosyo-kültürel açıdan kendilerinden alt seviye olan Arap kültürüne uyum sağladılar.⁴¹

Yesrib'e yerleşen Yahudilerin soyu hakkında mevcut rivayetler göz önüne alındığında, Arap Yarımadası'ndaki bütün Yahudilerin soyunun İsrailoğulları'na dayandığını ya da Arap olduğunu söylemek doğru değildir. Bu konuda birbirinden farklı iki görüş mevcuttur ve bu görüşler arasında tercih yapmak zordur. Tartışmanın özellikle Nadîr ve Kureyza kabileleri özelinde devam ettiği unutulmamalıdır. Ayrıca Yahudi kabilelerinden bazılarının Araplarla evlenmesi⁴² ya da bazı Arap kabilelerinin Yahudiliği benimsemesi⁴³ için izahını oldukça zorlaştırmaktadır.

Yahudilerin Medine'ye yerleşmeleriyle birlikte, şehrin savunması için kaleye benzeyen konaklar (utum) inşa etmeleri,⁴⁴ su kuyuları açarak⁴⁵ sahip oldukları verimli arazileri işlemeleri⁴⁶ ve değişik meyve

³⁹ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut 1415/1995, I, 122, 123; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf* (nşr. Abdullah es-Sâvî), Kahire 1357/1938, s. 213.

⁴⁰ Philip K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1995, I, 96.

⁴¹ Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 95.

⁴² Ka'b b. Eşref'in babası Tay kabilesinden, annesi ise Benî Nadîr kabilesindendi. bk. İbn İshâk, *es-Sîre* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1398/1978, s. 297.

⁴³ Hâris b. Kâ'b, Gassân, Cüzâm, Belî, Evs ve Hazrec kabilelerinden bazı kimselerin Yahudiliği benimsediği rivayet edilmiştir. bk. Ya'kûbî, *Târîh*, I, 101.

⁴⁴ Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ*, I, 125.

⁴⁵ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemü me'sta'cem min esmâ'i'l-bilâd ve'l-mevâzi'* (nşr. Mustafa es-Sekkâ), Beyrut ts., I, 43.

⁴⁶ Medine, çevresinde tarla ve hurma bahçelerinin yer aldığı; dağınık yerleşimin bulunduğu bir kasaba görüntüsündeydi. Bu sebeple sayıları yaklaşık iki yüze ulaşan ve şehre saldırı olduğunda halkın içine sığındıkları savunma amaçlı kale ve utumlar inşa edilmişti. Utumların inşasında Yemen'deki mimariden istifade edilmiş olmalıdır. bk. Watt, "al-Madîna", *EI² (İng.)*, V, 994;

aşılama yöntemlerini kullanmaları,⁴⁷ özellikle hurma ve hububat üretiminin gelişmesinde aktif rol üstlenmeleri bilinmektedir.⁴⁸ Daha önce yaşadıkları yerlerde ziraat alanlarında başarılı işler gerçekleştirdikleri ve bu konuda özel bir tecrübeye sahip oldukları için mesleki yeterliliklerini Medine'ye taşımışlardır.⁴⁹ Bu sayede, şehrin hem iskanını hem de tarımsal faaliyetlerinin ilerlemesine katkı sağlamışlardır.⁵⁰

A) Benî Kaynuka'

Benî Kaynuka' kabilesi, İslâm'ın doğuşu sırasında Medine'de yaşayan üç Yahudi kabilesinden biriydi. Şehre geldiklerinde, Medine'nin güneybatısındaki Musallâ yakınında Vâdîbuthân üzerindeki köprünün yakınına yerleştiler.⁵¹ Oturdıkları yer, diğer Yahudi kabilelere kıyasla Müslümanların bulunduğu yere daha yakındı.⁵² Benî Kaynuka' mensupları, cesaret ve savaşçılıkları ile tanınıyorlardı ve diğer Yahudi kabileleri gibi geniş arazilere sahip değillerdi ve tarım işleriyle ilgilenmiyorlardı.⁵³ Ticaret, silah imalatı ve kuyumculukla geçimlerini sağlıyorlardı.⁵⁴ Ayrıca Buthân köprüsünün yanında Sûku Benî Kaynuka' adı verilen çarşısı ve iki kaleleri (utumları)⁵⁵ vardı.⁵⁶ Benî Kaynuka' kabilesi, şehirde yaşayan diğer Yahudi kabileleri gibi İbrânî harflerini kullanıyorlardı ve çocuklarına Kitab-ı Mukaddes'te geçen isimler yanında çoğu zaman Arap isimleri veriyorlardı. Konuşma dili

Seyyid Abdülazîz Sâlim, *Dirâsât fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*, İskenderiye ts., s. 341. Ayrıca bk. Buhl, "Medine", *İA*, VII, 460.

⁴⁷ Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 89.

⁴⁸ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cem*, I, 43; Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, I, 130.

⁴⁹ Welfenson, *Târîhu'l-Yehûd*, s. 10.

⁵⁰ Buhl, "Medine", *İA*, VII, 460; Bozkurt-Küçükaşçı, "Medine", *DİA*, XXVIII, 306.

⁵¹ Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, I, 131; A.J. Wensinck- R. Paret, "Kaynuqâ'", *ET*² (İng.), IV, 824.

⁵² M. Lecker, "Qaynuqâ', Banû", *Encyclopaedia Judaica*, XVI, 760; Shari Lowin, "Banû Qaynuqâ'", *Encyclopedia of Jews in the Islamic World*, https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-jews-in-the-islamic-world/banu-qaynuqa-SIM_0003120?lang=fr

⁵³ eş-Şerîf, *Mekke ve'l-Medine*, s. 267; Lecker, "Qaynuqâ'", *Encyclopaedia Judaica*, XVI, 760.

⁵⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 266.

⁵⁵ Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, IV, 53, 95.

⁵⁶ Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve* (nşr. Abdülmü'tî Kal'acî), Beyrut 1405/1985, III, 173.

olarak Arapça'yı kullanıyorlardı⁵⁷ ve diğer iki Yahudi kabilesine göre daha zengin oldukları bilinmekteydi.⁵⁸

Hız. Peygamber Medine'ye hicret etmesinden kısa bir süre sonra şehirde yaşayan Arap ve Yahudi kabileleriyle bir antlaşma gerçekleştirdi. Medine Vesikası olarak isimlendirilen bu antlaşmaya Benî Kaynuka kabilesi, Benî Hazrec⁵⁹ kabilesinin müttefiki olarak iştirak etmişti.⁶⁰ Yahudiler bu antlaşmada Müslümanlara karşı başka kimseye yardım etmeyeceklerine; bir düşman saldırısı halinde ise onlara yardım edeceklerine dair söz vermişlerdi.⁶¹ Ancak Müslümanların Bedir Gazvesi'nde müşrikler karşısında elde ettikleri başarı, onları rahatsız etti ve "Muhammed iyi savaşçılara denk gelmedi. Eğer bizimle karşılaşsaydı mücadelenin nasıl bir şey olduğunu görmüş olacaktı"⁶² diyerek sözleşmeyi bozmak için fırsat kollamaya ve kıskançlıklarını dışa vurmaya başladılar. Onlar diğer Yahudiler gibi korunaklı kalelerde oturmadıkları için tepkilerini Müslümanlara yönelik daha sert biçimde gösteriyorlardı.⁶³ Nitekim kısa bir süre sonra aralarındaki anlaşmayı bozdular. Allah Resûlü, bundan haberdar olunca Kaynuka çarşısına giderek onlara şöyle seslendi:

"Ey Benî Kaynuka'lılar! Kureyşliler'in başına gelen bela ve felaketin bir benzerinin size de gelmemesi için Allah'tan korkun ve İslâm'ı kabul edin. Çünkü ben Allah'ın gönderdiği bir elçiyim ve siz bunu kendi kitabınızda da bulacaksınız..." Ancak onlar, "Ey Muhammed! Sen bizi kendi halkın gibi mi sanıyorsun? Savaşmayı bilmeyen bir halk ile karşılaşman ve onu fırsatı çevirmen seni yanıltmış olmasın. Eğer bizimle savaşırsan ne kadar yiğit olduğumuzu anlayacaksınız"

⁵⁷ Wensinck- Paret, "Kaynukâ'", *EI²* (İng.), IV, 824.

⁵⁸ Casim Avcı, "Kaynukâ'", *DİA*, XXV, 88.

⁵⁹ İslâm öncesi Medine'de yahudiler şehrin kontrolünü kaybettikten sonra Benî Kurayza ve Nadîr, Evsliler ile Benî Kaynukâ' ise Hazrecliler ile anlaşarak yaşamlarını sürdürmeye çalıştılar. bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 540; Wensinck- Paret, "Kaynukâ'", *EI²* (İng.), IV, 824; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, XII, 109.

⁶⁰ Avcı, "Kaynukâ'", *DİA*, XXV, 88.

⁶¹ Vâkîdî, *el-Megâzî*, I, 176.

⁶² Taberî, *Târîh*, II, 479.

⁶³ eş-Şerîf, *Mekke ve'l-Medine*, s. 388.

diye karşılık verdiler.⁶⁴ Bu cevaba karşılık olarak şu âyetlerin nâzil olduğu rivayet edilir:⁶⁵ “(Resulüm!) İnkâr edenlere de ki: Yakında mağ-lup olacaksınız ve cehenneme sürükleneceksiniz. Orası ne kötü bir kalma yeri! (Bedir’ de) karşı karşıya gelen şu iki grupta sizin için büyük bir ibret vardır: Biri Allah yolunda çarpışan (mümin) grup, diğeri ise gözleriyle bunları kendilerinin iki misli imiş gibi gören kâfir grup. Allah dilediğini yardımıyla destekler. Elbette bunda basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır.”⁶⁶

İki taraf arasındaki gerginlik, Benî Kaynuka’ çarşısında yaşanan olay ile birlikte çatışmaya dönüştü. Rivayete göre Ensardan Müslüman bir kadın bir kadın, alışveriş için Benî Kaynuka’ çarşısındaki kuyumcu dükkanına gittiğinde, orada bulunan bir Yahudi tarafından tacize uğradı. Taciz olayını gören bir Müslüman, kuyumcuyu takip ederek⁶⁷ öldürdü. Yahudiler de toplanıp onu şehid ettiler. Müslüman kadının çarşıda tacize uğraması ve kan dökülmesi taraflar arasındaki gerginliği artırdı ve anlaşmanın bozulmasına neden oldu. Bu olaydan sonra Yahudiler hakkında⁶⁸ “Eğer bir topluluğun antlaşmayı bozacağından endişe edersen antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir. Allah ahdini bozanları asla sevmez.”⁶⁹ âyeti nâzil olunca Hz. Peygamber bunun hükmünü icra etmek üzere harekete geçti.

Allah Resûlü, şevval ayının ortasında⁷⁰ cumartesi günü Ebû Lübâbe b. Abdülmünzir’i yerine vekil bırakarak⁷¹ Yahudilerin oturduğu Benî Kaynuka’ mahallesini kuşatma altına aldı. Yahudiler, üç yüzü zırhlı ve dört yüzü zırhsız olmak üzere toplam yedi yüz kişiydi.⁷² On beş gün süren şiddetli muhasaranın sonunda Benî Kaynuka’lılar, Hz. Peygamber’in vereceği hükme razı olarak teslim oldular (2/624).⁷³

⁶⁴ Vâkıdî, *el-Megâzî*, I, 176; Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, I, 308; Taberî, *Târîh*, II, 479.

⁶⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 552.

⁶⁶ Âl-i İmrân 3/12-13.

⁶⁷ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, I, 308.

⁶⁸ Vâkıdî, *el-Megâzî*, I, 177; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 26.

⁶⁹ el-Enfâl 8/58.

⁷⁰ Vâkıdî, *el-Megâzî*, I, 177.

⁷¹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 26.

⁷² Vâkıdî, *el-Megâzî*, I, 177; Taberî, *Târîh*, II, 480.

⁷³ Vâkıdî, *el-Megâzî*, I, 177.

Allah Resûlü, ele geçirilen esirlerden savaşçı olanların öldürülmesine karar verdi. Ancak Hazrec kabilesinin reisi Abdullah b. Übey b. Selûl'ün İslâm öncesinde müttefiki olan bu Yahudi kabilesinin bağışlanmasıyla ilgili ısrarı karşısında Hz. Peygamber, “Onları serbest bırakın! Allah, onlara da onunla birlikte olana da lanet etsin!” diyerek Benî Kaynuka ‘lılar’ı öldürmekten vazgeçti.⁷⁴ Bunun yerine, kabile üyelerinin üç gün içinde şehirden sürgün edilmelerine, Ubâde b. Sâmîtin⁷⁵ bu işe rehberlik etmesine ve kabilenin mallarının Müslümanlara bırakılmasına karar verildi.⁷⁶

Medîne’den ayrılan Benî Kaynuka ‘ Yahudileri Vâdi’l-kurâ’da bir ay kadar kaldılar.⁷⁷ Daha sonra Suriye taraflarına gittiler ve Ezriât’a yerleştiler.⁷⁸

B) Benî Nadîr

İslâm’ın doğuşunda Medine’de yaşayan Yahudi kabilelerinden bir diğeri, şehrin en büyük yerleşim yerlerinden Zühre’de (Harre ile Sâfile arasında) oturan⁷⁹ Benî Nadîr kabilesidir.⁸⁰ Bölgenin en verimli arazilerine ve zengin su kaynaklarına sahip olan,⁸¹ şehirde ilk defa kuyular açan⁸² Benî Nadîr mensupları, hurma yetiştiriciliği, silah, tefecilik, zırh ve mücevher ticareti,⁸³ tekstil ve tarım ürünleri ticaretiyle tanınıyordu.⁸⁴ Medine ve çevresinde güçlü kalelere sahiptiler⁸⁵ ve onları

⁷⁴ Taberî, *Târîh*, II, 480-481.

⁷⁵ Vâkîdî, *el-Megâzî*, I, 179; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 26.

⁷⁶ Taberî, *Târîh*, II, 481.

⁷⁷ Vâkîdî, *el-Megâzî*, I, 180.

⁷⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 26.

⁷⁹ Müzeynib olduğu da söylenmiştir. bk. Ebû ‘Ubeyd el-Bekrî, *el-Mesâlik ve’l-memâlik*, I, 414. Ayrıca Benî Nadîr mensuplarının el-Gars bölgesinde de evleri vardı. bk. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 53; Mes’ûdî, *et-Tenbîh ve’l-İşrâf*, s. 213.

⁸⁰ Semhûdî, *Vefâ’ü’l-vefâ*, IV, 89.

⁸¹ eş-Şerîf, *Mekke ve’l-Medine*, s. 388.

⁸² Semhûdî, *Vefâ’ü’l-vefâ*, I, 128-129.

⁸³ V. Vacca, “Nağîr”, https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-islam-2/nadir-SIM_5714?lang=en

⁸⁴ Shari Lowin, “Banû’l-Nağîr”, https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-jews-in-the-islamic-world/banu-l-nadir-SIM_0003110

⁸⁵ M. Lecker, “Nağîr, Banû”, *Encyclopaedia Judaica*, XIV, 725.

düşman saldırısından koruyacağına inanıyorlardı.⁸⁶ Ayrıca yerleşim alanlarında üç yüz kuyumcu bulunduğu,⁸⁷ ancak bunların tamamının mı yoksa bir kısmının mı Nadîr kabilesine ait olduğu belli değildir.

Nadîr ve Kureyza kabileleri, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden önce gerçekleşen Buâs Savaşı'nda Evs'in yanında yer alarak Kaynuka'nın destek verdiği Hazrec kabilesini yenilgiye uğrattılar. Öte yandan Nadîr kabilesi statü açısından kendisini Kureyza ile eşit görmeyip ondan daha üstün kabul ederdi. Meselâ Kureyza kabilesinden biri, Benî Nadîr'den birisini öldürdüğünde kisas olarak öldürülürken aksi bir durumda Nadîr kabilesi yüz deve yükü (vesk) hurma öderdi.⁸⁸

Benî Nadîr, hicretten sonra tertip edilen Medine sözleşmesine Evs kabilesinin müttefiki olarak iştirak etti.⁸⁹ Başlangıçta Müslümanlara karşı olumsuz bir tavır takınmayan kabile üyeleri, Benî Kaynuka kabilesinin şehirden çıkarılması ve meşhur şairleri Ka'b b. Eşref'in öldürülmesiyle⁹⁰ birlikte açıktan düşmanlık göstermeye başladılar.⁹¹ Nitekim Bedir Gazvesi'nde yakınlarının intikamını almak için harekete geçen Ebû Süfyân, Müslümanlar hakkında gizli bilgiler toplamak için Benî Nadîr kabilesinin yanına geldi. İlk olarak Huyey b. Ahtab ile görüşmek istedi. Ancak Huyey, Kaynuka'nın başına gelenlerden korktuğu için kapıyı açmadı. Bunun üzerine kabile lideri Sellâm b. Mişkem'in yanına giden Ebû Süfyân Müslümanlar hakkında istediği gizli bilgileri aldı.⁹² Böylece Benî Nadîr kabilesi ile Müslümanlar arasında hicret sonrası gerçekleşen anlaşmayı bozma fikri yavaş yavaş belirginleşmeye başladı.

Benî Nadîr kabilesinin Medine'den çıkarılmasıyla ilgili iki farklı rivayet bulunmaktadır. Bunlar özetle şöyledir:

a) Mekke müşrikleri, Bedir savaşından sonra Benî Nadîrliler'i Allah Resûlü ile savaşma konusunda kışkırttılar. Onlar da hileyle Hz.

⁸⁶ eş-Şerîf, *Mekke ve'l-Medine*, s. 388.

⁸⁷ Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, IV, 89.

⁸⁸ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef* (nşr. Muhammed Avvame), Cidde 2006/1427, XIV, 321-322.

⁸⁹ Vacca, "Nadîr".

⁹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 51-57; Taberî, *Târîh*, II, 488-491.

⁹¹ Özkuyumcu, "Nadîr", *DİA*, XXXII, 275.

⁹² İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 291.

Peygamber'e suikast düzenlemeye karar verdiler. Bunun için Hz. Peygamber'e elçi gönderip şunu söylediler: "...Üç arkadaşımı yanına alarak yanımıza gel; bizden de üç kişi çıkaralım. Din adamlarımız seni dinlesinler. Eğer onlar sana iman ederlerse biz de sana inanırız." Hz. Peygamber, üç arkadaşıyla birlikte hareket etti. Ancak Benî Nadîrliler, Hz. Peygamber'e suikast gerçekleştirmek için hançerlerini kuşanmıştı. Allah Resûlü, Benî Nadîr Yahudilerinden bir kadın aracılığıyla bu suikast girişiminden haberdar olunca görüşmeye gitmekten vazgeçip geri döndü. Ertesi gün de ihanetlerini cezalandırmak için Benî Nadîr'i kuşatma altına aldı.⁹³

b) Bi' rima' ûne hadisesinden (4/625) sonra yanlışlıkla şehîd edilen Benî Âmir kabilesinden iki Müslümanın diyetinin ödenebilmesi için Hz. Peygamber, bir grup sahabîyle birlikte Benî Nadîr Yahudileri ile görüşmeye gitti. Aynı zamanda Benî Nadîr ile Âmir kabileleri arasında ittifak vardı. Allah Resûlü aralarındaki anlaşma gereğince Benî Nadîr'den diyete iştirak etmesini ve hissesine düşen payı ödemesini istedi. Onlar da "Destek istediğin bu konuda sana yardım edeceğiz." diyerek teklifi kabul ettiklerini bildirdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber beraberindeki sahabîlerle birlikte⁹⁴ bir duvarın dibine oturdu ve ödemeyi beklemeye başladı. Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in sağına; Hz. Ömer, soluna ve Hz. Ali de önüne oturmuştu. Bunu fırsat bilen Benî Nadîr Yahudileri, ödeme yerine Hz. Peygamber'in üzerine büyük bir taş yuvarlayarak onu öldürmeye niyetlendiler. Hz. Peygamber, Cebail aracılığıyla bu suikast girişiminden haberdar olunca sahabîlerle birlikte bulunduğu yerden ayrıлып Medine'ye döndü.⁹⁵

Burada nakledilen her iki rivayetin ortak özelliği, Benî Nadîr Yahudilerinin Hz. Peygamber'e suikast teşebbüsüdür.⁹⁶ Allah Resûlü, bu ihanet girişiminden haberdar olunca Muhammed b. Mesleme ile

⁹³ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef fi'l-hadîs* (nşr. Merkezü'l-buhûs ve't-teknîyeti'l-ma'lûmât), Kahire 1435/2015, V, 33.

⁹⁴ Talha b. Ubeydullah, Sa'd b. Muâz, Üseyd b. Hudayr ve Sa'd b. Ubâde görüşmede bulunuyordu. bk. Vâkıdî, *el-Megâzî*, I, 364.

⁹⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 190; Vâkıdî, *el-Megâzî*, I, 363-366.

⁹⁶ Özkuyumcu, "Nadîr", *DİA*, XXXII, 275.

Benî Nadîr mensuplarına haber gönderip⁹⁷ on gün içinde şehri terk etmelerini, aksi halde öldürüleceklerini haber verdi. Bunun üzerine Benî Nadîr mensupları birkaç gün beklediler, yük develeri getirip Medine'yi terk etmek için hazırlıklara başladılar. Ancak Abdullah b. Übey, kabilesinden ve diğer Araplardan iki b. kişiyle destek vereceğini; Benî Kureyza ve Gatafân kabilelerinin de yardımcı olacağını söyleyerek onları bu işten vazgeçirdi. Benî Nadîr reislerinden Huyey b. Ahtab da Allah Resûlü'ne "Dilediğini yap! Yurdumuzu terk etmeyeceğiz" diye haber gönderdikten sonra kalelerine çekildi.⁹⁸

Savaş hazırlıklarını tamamlayan Hz. Peygamber, İbn Ümmü Mektum'u yerine vekil bırakıp 12 Rebiülevvel Salı günü⁹⁹ Benî Nadîr topraklarına geldi ve onları muhasaraya başladı. Bu esnada Benî Kureyza kabilesini kontrol altında tutabilmek için onlarla ittifakını yeniledi.¹⁰⁰ Öte yandan İbn Übey'in vadettiği yardımın gelmeyeceğini anlayan Benî Nadîr mensupları, on (üç)¹⁰¹ beş gün süren muhasaranın şiddetinden bunaldılar ve Medine'den ayrılma talebinde bulundular. Altın, gümüş¹⁰² ve silahlar hariç develerinin taşıyabilecekleri kadar yükü götürmeleri şartıyla şehirden ayrılmalarına müsaade edildi. Benî Nadîr mensupları 600 deve yükü ile şehirden ayrıldı; kafilenin bir kısmı Hayber'e¹⁰³ diğerleri Suriye'ye gidip Ezriât'a yerleşti (4/625).¹⁰⁴

C) Benî Kureyza

Medine'de yaşayan üç Yahudi kabilesinden bir diğeri Benî Kureyza'dır. Kabilenin kökeni diğer Yahudilerde olduğu gibi karışıktır ve Yahudi olup olmadıkları veya sonradan mı Yahudiliği benimsedikleri bilinmemektedir.¹⁰⁵ İlk olarak Medine'nin alt kısmına yerleşen Kureyza kabilesi, buradaki iklim şartlarından rahatsız olduktan sonra

⁹⁷ Taberî, *Târîh*, II, 552-553.

⁹⁸ Vâkıdî, *el-Megâzî*, I, 366-368; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 53-54.

⁹⁹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 113.

¹⁰⁰ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, V, 33.

¹⁰¹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 113.

¹⁰² Ya'kûbî, *Târîh*, II, 49.

¹⁰³ Vâkıdî, *el-Megâzî*, I, 370-375; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 54.

¹⁰⁴ Taberî, *Târîh*, II, 553-554.

¹⁰⁵ Shari Lowin, "Banū Qurayza", https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-jews-in-the-islamic-world/banu-qurayza-SIM_0003130

yeni bir yer arayışına girdi. Buthân ve Mehzûr vadilerinde tatlı su kaynakları olduğunu öğrendikten sonra Benî Hedl kabilesiyle¹⁰⁶ birlikte bölgenin en verimli arazilerinden biri olan ve şehrin güneydoğusundaki Mehzûr vadisine yerleşti.¹⁰⁷ Kureyza kabilesi diğer Yahudi kabileleri gibi İbrânîce yazıyor ve Arapça konuşuyordu. Çocuklarına kendi isimlerinin yanında Arap isimleri veriyor;¹⁰⁸ geçimlerini silah üretip satarak¹⁰⁹ tarım ve ticaretle sağlıyordu. Ayrıca “Utum” adı verilen çok katlı müstahkem evlerde yaşıyor ve savaş zamanında “Mu‘riz” adında¹¹⁰ bütün kabileyi saldırılardan koruyacak merkezi bir tahkimata sahipti.¹¹¹

Medine’den sürgün edildikten sonra Benî Nadîrliler’in bir kısmı Hayber’e yerleşmişti. Hendek Gazvesi öncesi kabile lideri Huyey b. Ahtab, Hz. Peygamber’den intikam alabilme arzusuyla Kureyş ve mütefikleri ile ittifak kurdu. Bu birlikteliğe Benî Kureyza’yı da dâhil etmek istedi. Bu amaçla Ka‘b b. Esed ile görüştü ancak ilk başta sonuç alamadı. Huyey’in ısrarı sonucunda Ka‘b b. Esed ittifaka dâhil olacağı sözünü verdi.¹¹² Hz. Ömer, bu haberi işitince Hz. Peygamber’in yanına gelip “...Duyduğuma göre Benî Kureyza anlaşmayı bozmuş ve savaşmaya başlamış” dedi.¹¹³ Allah Resûlü, sahabeden bazılarını gönderip haberin doğruluğunun araştırılmasını istedi. Heyet üyeleri bir süre sonra geri dönerek Kureyza kabilesinin anlaşmayı bozduğunu bildirdi. Müslümanlar, Hendek Gazvesi esnasında yaşanan bu ihanet nedeniyle çok zor durumda kaldılar.

¹⁰⁶ Benî Hedl’in Kurayza kabilesi ile yakın ilişkisi bulunmaktadır. bk. Semhûdî, *Vefâ‘ü’l-vefâ*, I, 129.

¹⁰⁷ el-İsfahânî, *el-Egânî*, XXII, 344; Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-büldân*, I, 446, IV, 71, V, 234.

¹⁰⁸ Benî Kurayza diğer yahudi kabileleri gibi İbrânîce yazıyor ve Arapça konuşuyordu. Ayrıca çocuklarına kendi isimlerinin yanında Arap isimleri de veriyordu. bk. Casim Avcı, “Kurayza”, *DİA*, XXVI, 431.

¹⁰⁹ Lowin, “Banū Qurayza”.

¹¹⁰ Semhûdî, *Vefâ‘ü’l-vefâ*, IV, 148.

¹¹¹ M. Lecker, “Qurayza, Banū”, *Encyclopaedia Judaica*, XVI, 776.

¹¹² İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 220-221.

¹¹³ Vâkîdî, *el-Megâzî*, II, 457.

Yaklaşık bir ay süren bu sıkıntılı durum,¹¹⁴ Gatafan kabilesi ileri gelenlerinden Nu‘aym b. Mes‘ûd’un Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber’in yönlendirmesiyle Benî Kureyza kabilesi ve müttefiklerini birbirine düşürmesi sayesinde ortadan kalkmış oldu.¹¹⁵ Rivayete göre Gatafan kabilesi liderlerinden Nu‘aym b. Mes‘ud Hz. Peygamber’in yanına gelip Müslüman olduğunu, kabilesinin bundan haberi olmadığını ve istenilen emri yerine getireceğini söyledi. Hz. Peygamber “Yapabilirsen onları birbirine düşür, çünkü savaş hiledir.”¹¹⁶ diyerek onu taraflar arasında bir nevi casusluk faaliyeti yapmaya sevk etti. Bunun üzerine Nu‘aym önce Kureyza Yahudileriyle görüşerek onları bu işten uzak tutmaya çalıştı. Mekke müşrikleri ve müttetikleri ile teminatsız bir şekilde hareket etmelerinin sıkıntı yaratacağını, onların savaş sonunda yurtlarına döneceğini, kendilerinin Medine’de yalnız kalacağı için Müslümanlara müdahale edemeyeceğini söyledi. Bu yüzden Kureyş ve Gatafân eşrafından bazı kimseleri teminat olarak almadan onlarla birlikte savaşmamasını tavsiye etti. Ardından Kureyş kabilesinin yanına giden Nu‘aym, Ebû Süfyân ile görüşmesinde Benî Kureyza’nın yaptıklarından dolayı pişmanlık duyduklarını, durumu eski haline döndürmek istediklerini, Müslümanlarla anlaştıklarını, buna göre Kureyş ve Gatafân eşrafından bazı kimseleri öldürülmek üzere teslim alıp Hz. Peygamber’e vereceklerini, bunun karşılığında Benî Nadîr Yahudilerinin yurtlarına geri dönüşlerine izin verileceğini anlattı. Nu‘aym’ın bu planı tuttu ve kabileler birbirine düşmüş oldu.¹¹⁷ Böylece Mekke müşrikleri ve müttetikleri Hendek Gazvesi’nde kritik role sahip Benî Kureyza’nın olası desteğini kaybettiler.

Bu sıkıntılı günlerin sona ermesinden hemen sonra Hz. Peygamber, Müslümanları yok etmeye yönelik bir teşebbüsün içine giren Benî Kureyza Yahudilerinin yaptıkları bu ihaneti karşılıksız bırakmadı. Hendek Gazvesi’nden hemen sonra öğle vakti gelen vahiy üzerine Bilâl-i Habeşî’yi yanına çağırıldı ve ikinci namazının Benî Kureyza topraklarında kılınması emrini verdi. Ardından zırhını giyiniş silahla-

¹¹⁴ Taberî, *Târîh*, II, 570-572.

¹¹⁵ Vâkıdî, *el-Megâzî*, II, 454-457.

¹¹⁶ Vâkıdî, *el-Megâzî*, II, 486-487; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 229.

¹¹⁷ Vâkıdî, *el-Megâzî*, II, 481-484; İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, V, 167.

rını kuşanarak atına bindi; Müslümanlar da etrafında toplanmaya başladı (23 Zilkade 5/15 Nisan 627). Müslümanların sayısı 3.000 piyade ve otuz altı süvariden oluşuyor;¹¹⁸ Hz. Ali de öncü birlik kumandanı olarak görev yapıyordu.¹¹⁹

Hz. Peygamber, Benî Kureyza kaleleri önüne gidip Yahudi ileri gelenlerine teker teker seslenip onları Müslüman olmaya davet ettiyse de bir netice elde edemedi.¹²⁰ Bunun üzerine teslim olmalarını istedi ancak onlar bunu da geri çevirdiler.¹²¹ Böylece muhasara başlamış oldu. Benî Kureyzalılar on beş veya otuz (yirmi beş) gün¹²² boyunca kuşatıldı.¹²³ Bu süre zarfında karşılıklı olarak ok ve taş atışları yaşandı. Diğer yandan münafıklar Kureyzalılar'a yardım edeceklerini söyleyerek onları direnmeye teşvik ettiler. Ancak Yahudiler, bekledikleri desteği alamayınca daha fazla direnmenin bir faydası olmayacağını düşündüler ve Hz. Peygamber ile anlaşma yapabilmek için girişimde bulundular. Benî Nadîr'in teslim şartları gibi Medine'den ayrılmak istediklerini söylediler.¹²⁴ Hz. Peygamber, kayıtsız şartsız teslimiyet dışında başka bir hükmü kabul etmeyeceğini bildirdi. Zira Benî Nadîr'in Hendek gazvesinde Mekke müşrikleri ile yaptığı işbirliğini gördüğü için Kureyzalılar'ın Medine'den bu şekilde ayrılmasına müsamaha göstermedi.¹²⁵ Benî Kureyza mensupları barış görüşmelerinde istedikleri neticeyi elde edemeyince Hz. Peygamber'in vereceği hükme razı olarak kalelerini terk edip teslim oldular. Bu arada Evsliler Hz. Peygamber'e gelerek daha önce Hazrecliler'in müttefikleri Kaynuka ' Yahudileri için aracılık edip onları ölüm cezasından kurtardıkları gibi kendi müttefikleri Benî Kureyza'ya da iyi davranılmasını talep ettiler. Allah Resûlü, onların da onayıyla Evs kabilesinden Sa'd b. Muâz'ı hakem tayin etti. Hendek savaşında yaralanan ve tedavisi devam eden

¹¹⁸ Vâkıdî, *el-Megâzî*, II, 496-498; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 70.

¹¹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 234.

¹²⁰ Vâkıdî, *el-Megâzî*, II, 500.

¹²¹ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, V, 40.

¹²² Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 32; Taberî, *Târîh*, II, 583.

¹²³ Farklı zaman için bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Beyrut 1423/2002, III, 485.

¹²⁴ Diğer öneriler için bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 235-236; Taberî, *Târîh*, II, 584.

¹²⁵ Vâkıdî, *el-Megâzî*, II, 500-501.

Sa'd, Benî Kureyza topraklarına gitmek üzere Evsliler ile birlikte yola çıktı. Ancak yol boyunca eski müttefikleri Kureyhalılar'a iyi davranması konusunda Sa'd'a, telkinde bulundular. Baskıların artması üzerine Sa'd b. Muâz: "Allah yolunda kınama ve eleştirilere boyun eğmeyeceğim" diyerek tavrını açıkça ortaya koydu.¹²⁶

Sa'd b. Muâz, Hz. Peygamber'in yanına geldikten sonra hem Kureyhalılar'a hem de Hz. Peygamber'e vereceği hükme razı olup olmayacağını sordu. Her iki tarafın da kabul etmesi üzerine savaşabilecek yaşta olan erkeklerin öldürülmesine, malların Müslümanlar arasında taksim edilmesine, kadın ve çocukları esir edilmesine karar verdi.¹²⁷ Bu karar sonrası Hz. Peygamber: "Allah ve Resûlü'nün hükmünü verdin" diyerek görüşünü takdir etti.¹²⁸ Nitekim Sa'd b. Muâz'ın verdiği bu karar, hem Tevrat'a¹²⁹ hem de Kur'an'a uygundu. Zira onların yaptığı iş, Allah'a ve peygamberine karşı savaş açıp bozgunculuk çıkaranların cezaları¹³⁰ arasında zikredilmektedir.¹³¹

Sonuç

Medine, İslâm'ın doğuşuna ev sahipliği yapan tarihi bir şehirdir. Araplar şehrin ilk sakinleri olarak kabul edilir, ancak hangi kabileye mensup oldukları ve nereden geldikleri tam olarak bilinmemektedir. Kaynakların verdiği bilgiler sınırlı olduğu için birçok bilgi, efsane ve mübalağa içermektedir. Bu konuda daha fazla araştırma yapılması ve yeni verilerin elde edilmesi, şehrin tarihine ilişkin daha net bir görüntünün oluşmasına yardımcı olabilir. Diğer yandan Yahudilerin, Titus'un m.s. 70 yılında Kudüs'ü işgal etmesinin ardından Medine'ye yerleştiği ancak bunun toplu bir göç hareketi olmayıp daha çok birey-

¹²⁶ Vâkıdî, *el-Megâzî*, II, 510-511; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 239; Taberî, *Târîh*, II, 586-587.

¹²⁷ Vâkıdî, *el-Megâzî*, II, 512; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 240; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 71.

¹²⁸ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl* (nşr. Ebû Enes Seyyid b. Recep), Riyad 1408/2007, I, 231; Taberî, *Târîh*, II, 587.

¹²⁹ Tesniye, XX, 10-15.

¹³⁰ el-Mâide 5/33-34.

¹³¹ Avcı, "Kurayza", *DİA*, XXVI, 432; Mahmut Kelpetin, "Benî Kurayza Gazvesi İle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi: İbn Hişâm Örneği", *Tarih Dergisi*, sy. 53 (2011/1), İstanbul 2012, s. 1-18.

sel göçler şeklinde gerçekleştiği söylenebilir. Hz. Peygamber döneminde yaşayan Yahudi kabilelerinin soy kütükleri de bunu desteklemektedir. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde, yirmiden fazla Yahudi kabilesi yaşamaktaydı ve yetişkin erkeklerin sayısı iki binden fazlaydı. Bu kabileler arasında Benî Kureyza, Nadîr ve Kaynuka gibi meşhur olanları bulunmaktadır.

Hz. Peygamber, Mekke'de İslâm'ı tebliğ ettiği dönemde Yahudilerle herhangi bir ilişki kurmadı. Ancak Medine'ye hicret ettikten sonra, ilk İslâm topluluğunun temellerinin atıldığı dönemde Yahudi topluluğuyla temas başladı. Arap ve Yahudi kabileleriyle Medine Sözleşmesi adı verilen bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma, iki topluluğun barış içinde birlikte yaşamasını, Yahudilerin can, mal ve din hürriyetlerinin garanti altına alınmasını ve onların Medine'nin savunmasına katılmalarını öngörmekteydi. Ancak, Yahudiler bu sözleşme şartlarını zaman içinde ihlal edip taşkınlık yapmaya, Hz. Peygamber'i öldürme teşebbüsünde ve Medine'nin güvenliğini tehlikeye atacak girişimde bulunmaya başladılar. Bunun neticesinde Kaynuka' ve Nadîr kabileleri Medine'den sürüldü. Benî Kureyza ise Hendek Gazvesi öncesinde antlaşma şartlarına uymayarak, sürgündeki Benî Nadîr ile birlik olarak Kureyş ve müttefikleriyle ittifak yapmış ve Hz. Peygamber'e ihanet etmiştir. Bu sebeple cezalandırılmışlardır. Haklarında hüküm vermesi için hakem olarak seçilen Sa'd b. Muâz, savaşılabilecek erkeklerin öldürülmesine, kadın ve çocuklara esir muamelesi yapılmasına ve malların Müslümanlar arasında paylaşılmasına karar vermiştir.

Sonuç olarak, Medine'de Müslümanlar ile Yahudi kabileleri arasında yaşanan bu olayları incelediğimizde İslâm'ın Yahudilere karşı düşmanca bir tutum sergilemediği, ancak Yahudi kabilelerinin Müslümanlara karşı düşmanlık beslemesi durumunda savaşmak zorunda kaldığı açıktır. Bu sebeple Yahudi kabilelerinin sürülmesi ve cezalandırılması, Hz. Peygamber'in şehirde istikrarlı bir Müslüman toplumu kurmak ve sürdürmek için aldığı gerekli bir tedbirdir. Bu karar, Müslüman toplumunun güvenliği ve istikrarını sağlamak için alınmış bir adımdır. Benî Kureyza kabilesinin cezalandırılma kararı ise İslâm toplumunun birliğini ve güvenliğini tehdit eden durumu ortadan kaldırmış ve İslâm peygamberi önderliğindeki toplumun güvenliğini sağlamıştır. Ayrıca bu olay hukukun üstünlüğü, anlaşmalara uyulması ve

toplumun birliğinin korunması gibi temel değerlerin İslâm toplumu açısından ne kadar da önemli olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef fi'l-hadîs* (nşr. Merkezü'l-buhûs ve't-teknîyeti'l-ma'lûmât), I-X, Kahire 1435/2015.

Arslantaş, Nuh, *Hız. Muhammed Döneminde Yahudiler*, İstanbul 2016.

Avcı, Casim, "Kaynukâ'", *DİA*, XXV, 88.

Avcı, Casim, "Kureyza'", *DİA*, XXVI, 431-432.

Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-Büldân*, Beyrut 1988.

Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbü'l-Eşraf* (nşr. Süheyl Zekkâr), I-XIII, Beyrut 1417/1996.

Bejhakî, Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *Delâ'ilü'n-nübüvve* (nşr. Abdülmü'tü Kal'acî), I-VII, Beyrut 1405/1985.

Bozkurt, Nebi-Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Medine", *DİA*, XXVIII, 305-311.

Buhl, Fr., "Medine", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, VII, 459-471.

Burrû, Tefvîk, *Târîhu'l-Arabî'l-kadîm*, Dımaşk 1988.

Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*, I-XX, Beyrut 1422/2001.

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl* (nşr. Ebû Enes Seyyid b. Recep), I-II, Riyad 1408/2007.

Ebû Ubeyd el-Bekrî, Abdullah b. Abdülazîz, *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (nşr. A. P. van Leeuwen ve A. Ferre), I-II, Tunus 1992.

Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemü me'sta'cem min esmâ'i'l-bilâd ve'l-mevâzi'* (nşr. Mustafa es-Sekkâ), I-IV, Beyrut ts.

Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, Alî b. el-Hüseyn, *el-Eğânî*, I-XXV, Beyrut 1415/1995.

Erdem, Sargon, "Amâlika", *DİA*, II, 556-557.

Gil, Moshe, *Jews in Islamic Countries in the Middle Ages*, Leiden 2004.

Gil, Moshe, “The Origin of the Jews of Yathrib”, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 4 (1984), s. 203-224.

Harman, Ömer Faruk, “Hârûn”, *DİA*, XVI, 255.

Harman, Ömer Faruk, “Buhtunnasr”, *DİA*, VI, 380-381.

Harman, Ömer Faruk, “Kudüs”, *DİA*, XXVI, 325.

Hitti, Philip K., *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi* (trc. Salih Tuğ), I-IV, İstanbul 1995.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım, *Târîhu medîneti Dımaşk* (nşr. Ömer b. Garâme el-Amrî), I-LXXX, Beyrut 1415-1421/1995-2001.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir, *el-Musannef* (nşr. Muhammed Avvame), I-XXVI, Cidde 2006/1427.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed, *el-Muhabber* (nşr. Ilse Lichtenstädter), Beyrut ts.

İbn Hibbân, *es-Sikât* (nşr. Muhammed Abdürreşîd), I-IX, Haydarâbâd 1393-1403/1973-83.

İbn İshâk, Ebü Abdillâh Muhammed, *es-Sîre* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1398/1978.

İbn Hişâm, Ebü Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (nşr. Mustafâ es-Sakkâ v.dğr.), I-II, Mısır 1375/1955.

İbn Rüste, Ebü Alî Ahmed b. Ömer, *el-A'lâku'n-nefise* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1892.

İbn Sa'd, Ebü Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. Ali Muhammed Ömer), I-X, Kahire 1421/2001.

İbn Şebbe, Ebü Zeyd Ömer (ö. 262/876), *Târîhu'l-Medîneti'l-münevver* (nşr. Fehîm M. Şeltût), I-IV, Cidde 1399/1979.

İbnü'l-Verdî, Ebü Hafs Zeynüddîn, *Târîhu İbni'l-Verdî*, I-II, Beyrut 1417/1996.

Kelpetin, Mahmut, “Benî Kureyza Gazvesi İle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi: İbn Hişâm Örneği”, *Tarih Dergisi*, sy. 53 (2011/1), İstanbul 2012, s. 1-18.

Kelpetin, Mahmut, “İslâm Öncesi Medine”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 52, İstanbul 2017, s. 95-113.

Lecker, M., “Qaynuqā, Banū”, *Encyclopaedia Judaica*, XVI, 760.

Lecker, M., “Nađır, Banū”, *Encyclopaedia Judaica*, XIV, 725.

Lecker, M., “Qurayza, Banū”, *Encyclopaedia Judaica*, XVI, 776.

Lowin, Shari, “Banū Qaynuqā”, *Encyclopedia of Jews in the Islamic World*, https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-jews-in-the-islamic-world/banu-qaynuqa-SIM_0003120?lang=fr (Erişim 10 Ocak 2023)

Lowin, Shari, “Banū'l-Nađır”, https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-jews-in-the-islamic-world/banu-l-nadir-SIM_0003110 (Erişim 15 Ocak 2023)

Lowin, Shari, “Banū Qurayza”, https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-jews-in-the-islamic-world/banu-qurayza-SIM_0003130 (Erişim 25 Ocak 2023)

Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf* (nşr. Abdullah es-Sâvî), Kahire 1357/1938.

Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte), I-V, Beyrut 1423/2002.

Mehrân, Muhammed Beyyûmî, *Dirâsât fî târîhi'l-'Arabi'l-kadîm*, Riyad 1400/1980.

Özkuyumcu, Nadir, “Nağır”, *DİA*, XXXII, 275-276.

Sâlim, Seyyid Abdülazîz, *Dirâsât fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*, İskenderiye ts.

Semhûdî, Ahmed b. 'Ali el-Hasenî (ö. 911/1506), *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ* (nşr. Hâlid 'Abdülğanî Mahfûz), I-IV, Beyrut 1427/2006.

Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah, *er-Ravdu'l-ünüf fî şerhi's-Sîreti'n-nebevîyye* (nşr. Abdurrahman el-Vekîl), I-VII, Kahire 1410/1990.

eş-Şerîf, Ahmed İbrahim, *Mekke ve'l-Medine fî'l-câhiliyye ve ahdi'r-resûl sallahu aleyhi ve sellem*, Kahire 1965.

Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (nşr. Muhammed Ebü'l- Fazl İbrahim), I-XI, Beyrut 1387/1967.

Tottoli, Roberto, “‘Amālīq”, https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-3/amaliq-COM_22870?lang=en (Erişim 12 Ocak 2023)

Vacca, V., “Naḍīr”, https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/nadir-SIM_5714?lang=en (Erişim 18 Ocak 2023)

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *el-Megâzî* (nşr. Marsden Jones), I-III, Beyrût 1409/1989.

Watt, W. M., “al-Madīna”, *Encyclopaedia of Islam (İkinci Edisyon) EI²*, V, 994-995.

Welfenson, Israil, *Târîhu'l-yehûd fî bilâdi'l-'Arab fi'l-câhiliyye ve sadri'l-İslâm*, Mısır 1927.

Wensinck, A.J. - Paret, R., “Ḳaynuḳâ'”, *EI²* (İng.), IV, 824.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbüddîn, *Mu'cemü'l-büldân*, I-VII, Beyrut 1397/1997.

Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, Beyrut 1415/1995.

MÜZAKERE

*Cahit KÜLEKÇİ**

Öncelikler değerli hocamız, meslektaşımız Doç. Dr. Mahmut Kelpetin'i çalışmasından dolayı tebrik ederim. Hocamızın çalışmalarını ilgiyle takip ettiğimi söylemeliyim. Özellikle Kuzey ve Güney Arabistan'ın İslâm öncesi dönemdeki konumuna dair yaklaşımlarını hayli dikkat çekici bulduğumu da bu minvalde belirtmek istiyorum. Ele aldığımız tebliğ metnine temas etmeden önce Yahudilerin tarihiyle ilgili birkaç hususa işaret etmek istiyorum.

Bilindiği üzere İslâm öncesi dönemde Yahudiler Hicaz'da, özellikle Yesrib şehrinde yaşayan bir topluluktu. Kökenleri hakkında açık ve üzerinde ittifak edilen bilgilere sahibi olmadığımız Yahudiler, Arap Yarımadası'nda ticaret yapmak ve hayatlarını sürdürmek için önemli bir yer işgal ediyordu ki bu durumları onların Araplarla birlikte hareket etmelerine de olanak sağlıyordu. Bir başka ifadeyle Yahudiler bölgede yaşayan sair Arap kabilelerin ayrılmaz bir unsuru konumundaydı.

Yahudiler Yesrib dışında, Arabistan'ın kuzeybatısında bulunan Hayber, Fedek, Teyma gibi bölgelerle Yemen'in güneyindeki San'a gibi diğer şehirlerde de yaşıyorlardı. Kökenleri hakkında çok fazla bilgi bulunmasa da genel kanaat olarak Yahudilerin yeni bir güç olarak İbrahimî dinlerin ortaya çıktığı ve geliştiği yarımadanın kuzey bölgelerine dayanır. Dolayısıyla Yahudilerin tarihi, İsrailoğulları'nın tarihi ile doğru orantılıdır. Bu bağlamda Yahudiler, MÖ II. b. yılın sonlarına doğru İslâm tarihi kaynaklarının ifadesiyle, yoğun olarak Bilâdu's-Şâm'da yaşayan Semitik bir halktı. Öte yandan Yahudilerin en eski tarihlerinin de İsrailoğulları'nın MÖ VIII. yüzyılda Asur İmparatorluğu tarafından sürgüne gönderilmesiyle başladığı ifade edilmektedir

* Prof. Dr. Yalova Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi. (cahitkulekci@gmail.com).

ki hemen yukarıda da söylediğimiz üzere bu tür mutlak saptamalar halen kanıtı muhtaç bilgileri içermektedir.

Babil İmparatorluğu'nun Yahudi halkını MÖ VI. yüzyılda sürgüne göndermesiyle Yahudi tarihinin daha da önem kazandığı, dikkat çekici bir dönüşümün içine girdiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu süreçte sürgündeki Yahudiler, Babil'de yetmiş yıl boyunca kaldılar ve bu süre boyunca Yahudilik sadece etnik bir topluluk olarak değil, güçlü bir dinî/siyasî yapı olarak da gelişerek tarihî akış içerisinde yer aldı.

Çeşitli dinî/siyasî hadiselerden sonra Yahudilerin büyük bir kısmının esasında düzensiz diyebileceğimiz göçleriyle birlikte Yahudiliğin dünya geneline yayılmaya başladığını söylemek mümkündür. Sayıları diğer din mensuplarının sayılarına göre çok daha az olsa da günümüzde Yahudiler, dünyanın farklı bölgelerinde güçlü bir şekilde yaşamakta, varlıklarını korumaktadır.

Tebliğ metni incelendiğinde Yahudilerin tarihleri bağlamında tebliğin yukarıda da kısaca söylediğimiz gibi bir takım kapalılıklara sahne olduğu vurgulanmaktadır ki bize göre de Yahudilerde olduğu gibi diğer etnik grup çalışmalarının en büyük müşküllerinden birisi bu durumdur. Nitekim Kelpetin'in de Yahudilerle ilgili ilk yaklaşımı bu şekildedir. Yazara göre Yahudilerin Medine'ye ilk yerleşiminin ne zaman gerçekleştiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, şehrin verimli arazilere sahip olması ve Yemen'i kuzey bölgelerine bağlayan ticaret yolu üzerinde konumlanması, yerleşimin tarihinin çok eski dönemlere kadar uzanabileceği ihtimalini doğurmaktadır.

Yukarıda aktardığımız tanım içeren çerçevenin aynı zamanda ilk olarak Yesrib'e yerleşenlerin kim oldukları konusuna da açıklık getirmediği ortadadır. Herhalde burada kayıp bir topluluk olan Amâlikâlılarla Yahudiler arasında tercihte bulunmamız gerekiyor. Zira kaynaklarda yer alan bilgilerin de bizi buraya sürüklediği ortadadır. Metin incelendiğinde bu durumun gayet özet şekilde incelendiği anlaşılrsa da bir sonuca ulaşamaması bize göre tebliğin değil, kaynaklardaki kimi tutarsız bilgilerin neticesidir. Kaldı ki bazı kaynaklar, Amâlika kabilesinin ilk yerleşenler olduğunu iddia ederken, diğer kaynaklar Yahudilerin Medine'ye ilk yerleşenler olduğunu öne sürmektedir.

Tarih kaynaklarından elde ettiğimiz veriler ve bu doğrultuda tebliğde öne sürülen bilgiler ışığında değerlendirecek olursak Yahudilerin M.Ö. 587 yılında Babil kralı Buhtunnasr (Nebukadnezzar)'ın Kudüs'ü işgal edip Süleyman Mabedi'ni yıkmasından sonra Yahudilerin buradan çıkarıldığı ve Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerine göç ettikleri rivayeti akla daha yatkın görünmektedir. Yazarın da ifadesine göre bu göç edenler arasında Yesrib'e gelenler, başlangıçta şehrin kenar kısımlarına yerleşmişlerdir. Zamanla güçlenerek burada oturan Amâlika ve Cürhümlüler'i dışarı çıkarmışlar ve böylece şehrin kontrolünü ele geçirmişlerdir. Bizi bu kanaate götüren en önemli etken ise, kaynaklarda yer alan bilgiler hâricinde, ilgili dönemlerdeki iskânların benzer şekillerde geliştiğidir. Bu konuda Kureyş'in Mekke'ye yerleşimi örnekendirilebilir.

Yesrib'e gelen Yahudilerin yerleşmesiyle ilgili rivayetler incelendiğinde ise etnik köken tartışmalarında olduğu gibi yine benzer sorunların öne çıktığını görmekteyiz. Buna göre Yahudilerin Yesrib'e milattan önce yerleşmesiyle ilgili rivayetlerdeki en büyük sorunlardan birisi, bu bilgileri teyit edecek tarihî kayıtların ya da vesikaların bulunmamasıdır. Yemen ve Mısır gibi bölgelerdeki hayatları hakkında kaynaklarda çok miktarda bilgi olmasına rağmen Yesrib'teki faaliyetlerine hiç yer verilmemesi dikkat çekicidir. Ayrıca tarihi belgelerde Babil kralı Nabonidus'un (M.Ö. 556-539) bu bölgeye düzenlediği seferlerde Yahudilerden bahsedilmemesi de garipsenecek bir durumdur. Diğer yandan Nabatîler döneminde ortaya çıkarılan kitâbelerdeki bilgilerde Yahudilerin varlığının milattan sonraki ilk zamanlara işaret etmesi de dikkate alınması gereken önemli bir delildir. Son olarak Buhtunnasr'ın Kudüs'ü işgalinden sonra Yahudilerin Keldâniler'den korktukları ve hayatta kalabilmek için önlerinde tek kurtuluş yolu olan Mısır'a gittikleri söylenebilir. İçlerinden bir kısmının farklı yerlere seyahat etmesi de mümkündür. Ancak bu durum, Müslüman tarih kaynaklarında da bahsedildiği gibi, Yahudilerin Yesrib'e toplu yerleşme tezini doğrulamamaktadır. Bütün bu tartışmalardan sonra, Yahudilerin Yesrib'e yerleşmesinin Titus'un M.S. 70 yılında Kudüs'ü işgali sonrasında bir zamana denk geldiği söylenebilir. Ayrıca Hz. Peygamber

zamanında yaşayan Yahudi kabilelerinin soy kütükleri de bunu teyit etmektedir.

Buraya kadar tebliğde tartışılan hususlardan net bir bilgi ve/veya netice elde edilemediği görülse de Yahudiler hakkında en kapsayıcı belirlenmelerin onların Yesrib'e yerleştikten sonraki sosyolojik durumlarına ilişkin olduğu ifade edilmektedir. Bu minvalde Yahudilerin Yesrib'e yerleşmeleriyle birlikte, şehrin savunması için kaleye benzeyen konaklar (utum) inşa etmeleri, su kuyuları açarak sahip oldukları verimli arazileri işlemeleri ve değişik meyve aşılama yöntemlerini kullanmaları, özellikle hurma ve hububat üretiminin gelişmesinde aktif rol üstlenmeleri bilinmektedir. Daha önce yaşadıkları yerlerde ziraat alanlarında başarılı işler gerçekleştirdikleri ve bu konuda özel bir tecrübeye sahip oldukları için mesleki yeterliliklerini Yesrib'e taşımışlardır. Bu sayede, şehrin hem iskânı hem de tarımsal faaliyetlerinin ilerlemesine katkı sağlamışlardır. Burada kısaca dikkat çekmek istediğimiz, ince ayırım olarak nitelendirilebilecek bir husus bulunmaktadır. Şehrin isminin tebliğin kimi yerlerinde Yesrib, kimi yerlerinde Medine olarak belirtilmesi tarihî akışın bütünlüğü içerisinde anakronik sorunlara sebep olabilmektedir. Belki de Hz. Peygamber'in (as) Yesrib hicretine kadar şehrin adının mutlak biçimde Yesrib olarak kullanılması bu sorunu ortadan kaldıracaktır.

Tebliğin ikinci kısmında İbranî kökenli Yahudiler tek tek ele alınmakta ve artık Medine adını alan şehirden çıkarılmaları incelenmektedir.

Bu bölümde her başlığın altında da Yahudi topluluklarının kökenleri hakkında tekrar bilgi verilmesi kanaatimize göre konu bütünlüğünü sağlaması açısından önemlidir. Gerçi baştan beri söylenenlere muhalif bir duruma rastlanılmamakta, Yahudilerin ilk yerleşimleri ve etnik kökenleri gizemini burada da korumaktadır. Tebliğ incelendiğinde her başlığın altında bu durumun vurgulanmaması da esasında konunun gereksiz yere uzatılmasına engel olmuştur. Fakat bölümlerin tamamında İbranî kökenli Yahudilerin Medine şehrinde Müslümanlarla olan ilişkilerinin boyutları aynı sistematik içinde ele alınarak işlenmiştir.

Buna göre öncelikle Yahudilerin şehirde nerelere yerleştikleri, ne işle uğraştıkları aktarılmış ve sonrasında da Yahudilerin Müslümanlarla olan ilişkilerine değinilerek onların şehirden çıkarılma süreçleri işlenmiştir. Benî Kaynuka kabilesinin şehre geldiklerinde, Medine'nin güneybatısındaki Musallâ yakınında Vâdîbuthân üzerindeki köprü'nün yakınına yerleştikleri, Nadîr'in şehrin en büyük yerleşim yerlerinden Zühre'de (Harre ile Sâfile arasında) oturdukları, Kureyzalıların da ilk olarak Medine'nin alt kısmına yerleştikleri ifade edilmektedir.

Diğer kabilelerden farklı olarak Kureyzalıların etnik kökenlerinin burada tartışılmaya açılmasını ise dikkat çekici bulmaktayız. Bu durum metinde şu şekilde işlenmiş ancak kaynaklardaki yetersiz bilgiler neticesinde bu da bir sonuca ulaştırılamasa da paragrafın hemen başına bunların da Yahudi oldukları belirtilmiştir: Medine'de yaşayan üç Yahudi kabilesinden bir diğeri Benî Kureyza'dır. Kabilenin kökeni diğer Yahudilerde olduğu gibi karışıktır ve Yahudi olup olmadıkları veya sonradan mı Yahudiliği benimsedikleri bilinmemektedir. İlk olarak Medine'nin alt kısmına yerleşen Kureyza kabilesi, buradaki iklim şartlarından rahatsız olduktan sonra yeni bir yer arayışına girdi. Buthân ve Mehzûr vadilerinde tatlı su kaynakları olduğunu öğrendikten sonra Benî Hedl kabilesiyle birlikte bölgenin en verimli arazilerinden biri olan ve şehrin güneydoğusundaki Mehzûr vadisine yerleşti. Kureyza kabilesi diğer Yahudi kabileleri gibi İbrânîce yazıyor ve Arapça konuşuyordu. Çocuklarına kendi isimlerinin yanında Arap isimleri veriyor; geçimlerini silah üretip satarak tarım ve ticaretle sağlıyordu. Ayrıca "Utum" adı verilen çok katlı müstahkem evlerde yaşıyor ve savaş zamanında "Mu'riz" adında bütün kabileyi saldırılardan koruyacak merkezi bir tahkimata sahipti.

Sonuç olarak tebliğde İbranî kökenli Yahudilerin Yesrib ve sonrasında Medine şehrindeki konumları ele alınarak özet biçimde işlenmiş ve belirli bir düşünce oluşturulmuştur. Şu da var ki süre sınırlaması olan bu tip toplantılarda, oldukça geniş bir konunun etraflıca ele alınıp işlenmesi mümkün değildir. Belki konunun içeriğinde yer alan tek bir hususun incelenmesi bu durumu mümkün kılabilirdi. Bu bağlamda Medine Yahudileri değil de Medine'deki Yahudi topluluklarından sadece birisinin, sosyo-kültürel, siyasî veya dinî durumları işlenebilirdi.

Onun dışında genel bir kanaat oluşturma amacıyla hazırlandığını düşündüğümüz metnin bunu başarıyla ortaya koyduğunu ifade ederek sözlerime son vereyim. Teşekkür eder, saygılarımı sunarım kıymetli hocalarım.

IV

HAYBER VE ÇEVRESİNDEKİ YAHUDİLERLE İLİŞKİLER

*Adem APAK**

Giriş

Hayber, Medine-Şam yolu üzerinde Medine'ye 180 km. uzaklıkta bir şehir olup Arabistan Yahudiliğinin merkezi ve Hicaz'ın en verimli topraklarının bulunduğu bölgedir. Verimli topraklara dayalı olarak elde edilen maddî refahın bir neticesi olarak İslâm'ın yayılmaya başladığı dönemde Hayber, civarındaki diğer Yahudi yerleşim birimleriyle birlikte güçlü bir ordu çıkarabilecek imkâna, sekiz adet müstahkem kalesi sebebiyle de güçlü bir savunma sistemine sahipti. Üzerinden asırlar geçmiş olmasına rağmen Kamus adını taşıyan ve Merhab b. el-Hâris'e ait olduğu bildirilen bir kalenin kalıntıları Hısnu Merhab adıyla günümüzde hâlâ ayakta durmaktadır.¹

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'de meskûn Yahudi kabileleri sırayla şehirden uzaklaştırması sürecinde onlardan Nadîrliler Hayber'e sığınmışlardı. Bu şekilde Hayber'deki Yahudi nüfusu hem sayıca artmış hem de servetçe daha zenginleşmiş oldu. Tabî olarak bu durumda Hayber ve civarındaki Yahudi ağırlıklı beldeler Müslümanlar için daha da tehlikeli bir merkez haline gelmiştir. Nitekim buradaki Yahudiler bir taraftan Medine'yi doğrudan tehdit ederlerken diğer taraftan da dolaylı olarak Mekke müşriklerinin Müslümanlara karşı gerçekleştirdikleri düşmanca hareketlerin, özellikle de Hendek Savaşı'nın en önemli teşvikçileri olmuşlardır. Diğer taraftan Hendek Savaşı esnasında Medine'de kalan tek Yahudi kabile Benî Kureyza'yı Müslümanlara karşı

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (ademapak@uludag.edu.tr - ademapak@hotmail.com).

¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, II, 409. Ayrıca bk. Hamîdullah, Muhammed, "Hayber", *DİA*, XVII, 20.

kışkırtan ve onların anlaşmalarını ihlâl etmelerine sebep olanlar da yine Hayber’de bulunan Yahudilerdir.

A. FETİH ÖNCESİ MEDİNE-HAYBER İLİŞKİLERİ

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Hayber Yahudileriyle ilişkileri esasında Medine’ye hicretin ardından şehir sakinleri arasında tesis edilen anlaşmadan sonra barış esaslı olarak başlamıştır. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.v.) Hayber liderlerine bir mektup göndermek suretiyle onları kendi risâletine tabi olmaya davet etmiş, ancak şehrin hâkimleri kendi dinlerinde kalacaklarını beyan ederek onun davetine icabet etmemişlerdir.²

Medine’deki Müslümanlara karşı gerçekleştirilen Hendek muhasarasının tertibinde şüphesiz Hayber Yahudilerin rolü büyüktür. Çünkü Huyey b. Ahtab, Kinâne b. Ebu’l-Hukayk, Hevze b. Hukayk gibi Yahudi önderleri önce Mekke müşriklerine, ardından Gatafân, Fezâre ve Süleym gibi müşrik Arap kabilelerine heyetler göndermek suretiyle onları Medine’ye karşı birleşmeye çağırılmışlar, saldırıya katılmaları karşılığında onlara Hayber hurmalıklarının bir yıllık hasadını vadetmişlerdi.³ Beklendiği gibi Yahudilerin maddî katkısı sayesinde Mekke dışında Gatafân, Benî Süleym, Benî Esed, Benî Fezâre, Benî Eşca’, Benî Mürre ve Sakîf gibi müşrik Araplar Kureyş ordusuna iştirak etmeye karar vermişlerdir. Gatafân ve Fezâre kabileleri Medine’nin kuzeyinde, Benî Süleymler doğuda, Mekke, Kinâne ve Sakîfliler ise güneyde yaşıyorlardı. Haliyle Medine üç taraftan kuşatılmış olup tehdit altında bulunuyordu.

Yahudiler ile Mekke müşriklerinin organizesiyle bu şekilde Müslümanlara karşı ilk kez Kureyşliler, Müşrik Araplar ve Yahudiler olmak üzere üçlü bir ittifak gerçekleşmiş oldu. Başka bir ifadeyle Kureyşli müşrik Araplar, Yahudilerin de maddi destekleriyle Arap Yarımadası’nın bütün güçlerini Müslümanlara karşı birleştirmişlerdir.

² İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 193.

³ Vâkıdî, *Meğâzi*, II, 441-443; Belâzürî, *Ensâb*, I, 343.

Bundan dolayı Hendek Savaşı Ahzâb (Gruplar) Savaşı olarak da anılmıştır. Toplam oniki b. kişiye ulaşan ordunun başkomutanı Uhud'da olduğu gibi Kureyş reisi Ebû Süfyân'dı.⁴

Hendek muhasarası öncesinde Yahudi-Müşrik ittifakının Müslümanlara karşı planladıkları strateji şu şekildeydi: Mekkelilerin saldırısı sebebiyle Bedir ve Uhud'da olduğu gibi Müslümanların Medine'den çıkmaları temin edilecek, bundan faydalanan Gatafân ve Fezâre arkadan saldırarak Mekke'den gelen müttefiklerle birlikte Müslümanları kuşatarak kendileri için büyük bir sıkıntı meydana getiren ortak düşmandan kurtulacaklardı. Ancak tüm çabalarına rağmen Ahzâb topluluğu Medine üzerindeki emellerini gerçekleştirememişlerdir.

Hayberliler özellikle kendilerinin asıl müsebbibi oldukları Hendek Savaşı'nda Ahzâb grubunun yaşadığı bozgunundan sonra Araplara olan güvensizlikleri sebebiyle sadece Yahudilerden meydana getirecekleri bir orduyla Medine üzerine saldırı planları için aralarında anlaşma yapmışlardır. Arapların dışarıda tutulduğu yeni ittifaka Hayberliler'in yanısıra çevresindeki farklı beldelerde yaşayan Yahudiler de iştirak ettiler.⁵

Allah Rasûlü (s.a.v.) Yahudilerin Medine üzerine saldırı hazırlığı yaptıklarına dair duyumlar alınca durumun tahkik edilmesi için Abdullah b. Revâha liderliğinde üç kişilik bir istihbarat grubunu Hayber'e gönderdi. Gidenler Hayber'in en önemli kaleleri Netât, Şakk ve el-Ketîbe kalelerine dağılarak yaptıkları araştırmalar sonucunda onların Müslümanlara karşı bir harekât planladıkları duyumunu doğrulayan bilgiler alıp durumu Hz. Peygamber'e (s.a.v.) haber verdiler.⁶ Allah Rasûlü (s.a.v.) bunun üzerine Abdullah b. Revâha'yı bu defa elçi sıfatıyla Hayberlilerin reisi Üseyr b. Zârem'e gönderip kendisine Hayber valiliğini teklif ederek şehrin Müslümanlara barış yoluyla teslim

⁴ Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 443-444; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 224-226, 230; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 65-66.

⁵ Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 530.

⁶ Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 566.

edilmesini istedi. Üseyr başlangıçta bu teklife olumlu yaklaşmakla birlikte diğer Yahudi liderler gururları sebebiyle Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bir Yahudiyi vali olarak tayin edemeyeceğini ileri sürerek yapılan teklifin Üseyr tarafından reddedilmesini sağladılar. Bu şekilde Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) Hayberlilere yaptığı yeni bir barış teklifi daha neticesiz bırakılmış oldu.⁷

Hayber Yahudileri bir taraftan Medine üzerine saldırı planları yaparken diğer tarafından da Medine'de bulunan münafıklarla işbirliği yapmışlar, aynı anda Medine civarında yaşayan Gatafân ve Fezâre gibi müşrik Arapları Müslümanlar üzerine saldırmaya teşvik etmişlerdir. Nitekim yapılan kışkırtmalar neticesinde müşrik Araplardan bir kısmı Medine topraklarına girmek suretiyle burada karşılına çıkan Ebû Zerr el-Ğîfârî'nin oğlunu şehit etmişler, ardından da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) develeri de dâhil olmak üzere ele geçirdikleri hayvanlara el koymuşlardır. Taraflar arasında yaşanan bu gelişmeler Hz. Peygamber (s.a.v.) için Hayber üzerine bir seferi kaçınılmaz hale getirmiştir.⁸

B. HAYBER'İN FETHİ

Allah Rasûlü (s.a.v.) Hudeybiye Antlaşması'nda Mekke müşriklerinin öne sürdükleri ve Müslümanlar aleyhlerine olan şartlara razı olma pahasına bir barış antlaşması imzalanmıştı. Buna göre Müslümanlar üçüncü bir tarafla (Hayber de dâhil) savaşa girmeleri durumunda Mekkeliler tarafsız kalacaklardı.⁹ Hz. Peygamber (s.a.v.) antlaşmanın kendisine sağladığı imkândan istifade ederek Medine şehir devletini tehdit eden Hayberlileri tamamen etkisiz hale getirmek amacıyla hazırladığı binbeşyüz kişilik kuvvetle Hicretin yedinci yılının Muharrem sonunda (Haziran 628) Medine'den hareket etti. Hayber se-

⁷ Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 566-567.

⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 80-84.

⁹ Buhârî, "Cizye ve'l-Muvâdaa" 19, "Meğâzî" 35; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 603-607, 611-612; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 331-332; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 97-98, 101-102; Belâzürî, *Ensâb*, I, 349-350.

ferine Müslüman erkeklerle birlikte Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşlerinden Ümmü Seleme ile halası Safiyye bint Abdülmuttalib başta olmak üzere yaklaşık 20 Müslüman hanım da iştirak etmiştir.¹⁰

Hayber seferine çıkan Hz. Peygamber (s.a.v.) Gatafânlılar ile bir saldırmazlık anlaşmasını hedefledi. Hayberlilerle müttefik oldukları için kendilerine tarafsız kalmaları karşılığında bir miktar Medine hürmasının verilmesi önerildi. Ancak kabile liderleri teklifi reddettikleri gibi Hayber'e destek olmak için kuvvetli bir askerî birliği yola çıkardılar.¹¹ Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.), asıl sefer güzergâhını değiştirip öncelikli olarak Gatafânlıların yaşadığı bölgeye yöneldi. Gatafânlılar askerî güçlerinin ekseriyetini Hayber'e gönderdikleri için yurtlarında sadece kolay bir ganimet olabilecek durumdaki kadınlar, çocuklar ve sürü hayvanları kalmıştı. Müslüman ordunun rota değiştirdiğini haber alan Gatafânlılar Hayber'den kendi yurtlarına dönmek zorunda kaldıkları gibi Hayber harekâtı tamamlanıncaya kadar da yerlerinden kıpırdayamadılar. Bu şekilde Gatafân ve kendileriyle birlikte hareket eden Fezâre gibi müşrik Arapların Hayberlilere destek imkânı tamamen ortadan kaldırılmış oldu.¹²

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Gatafan probleminin hallinden sonra gerçek hedef olan Hayber'e yöneldi. Ne var ki şehir çok güçlü bir savunma sistemine sahipti. Üstelik taştan inşâ edilmiş çok sayıda kalelerinin yanı sıra bu kaleleri birbirine bağlayan yeraltı tünelleri de bulunmaktaydı. Diğer taraftan onların ellerinde açık arazide hücumla kalkan savunmasız kuşatmacılar üzerine taş yağdıran mancınıklar da mevcuttu. Şehrin en müstahkem savunma merkezi olan Merhab Kalesi ise yalçın kayalıklar üzerine inşâ edilmiş olup adeta ele geçirilmesi imkânsız görünüyordu. Yahudiler bütün imkânlarıyla güçlü savunma pozisyonu alıp Sellâm b. Mişkem'in tavsiyesiyle ailelerini ve kıymetli

¹⁰ Vâkıdî, *Meğâzi*, II, 685.

¹¹ Vâkıdî, *Meğâzi*, II, 640-651

¹² Vâkıdî, *Meğâzi*, II, 651.

mallarını Ketûbe Kalesi'ne gönderip erzakı ise Nâim Kalesi'ne getirmişler, savaşçıları da Netât Kalesi'ne toplamışlardı.¹³

Hayber kuşatması devam ederken Allah Rasûlü (s.a.v.) yeni bir barış adımı atarak onları Müslüman olmaya davet etti. Ancak Yahudiler dinleri üzerine kalacaklarını ifade edip çağrıyla son defa geri çevirdiler.¹⁴

Hayber muhasarasında Yahudilerin aldıkları savunma tedbirlerine rağmen kuşatma esnasında Müslümanların fetih yolunu açan sürpriz bir gelişme yaşandı: Kuşatma devam ederken Simak adındaki bir Yahudi kendisine emân verilmesi karşılığında Müslümanlara kalenin savunma açısından zayıf kalan tarafları hakkında bilgi verdi. Yaklaşık yirmi gün süren kuşatma sonunda Hayber'in müstahkem kaleleri peş peşe teslim alındı. (Muharrem-Safer 7/Mayıs-Haziran 628).¹⁵

Hayber fethinin tamamlanmasından sonra Allah Rasûlü (s.a.v.) Yahudilerle altın, gümüş ve silahların Müslümanlara bırakılması, bunun yanı sıra Hayberlilerin hiçbir şeyi gizlemeksizin yük hayvanlarının taşıyabileceği her şeyi beraberlerinde götürebilecekleri, aksi takdirde her türlü himaye ve güvenceyi kaybedeceklerini kabul etmeleri şartıyla anlaşma yaptı.¹⁶ Ancak bundan kısa süre sonra mağlup Yahudiler Hz. Peygamber'e (s.a.v.) müracaat ederek kendilerinin Hayber'den gönderilmemeleri, karşılığında toprakları işlemeyi sürdürerek elde edecekleri ürünün yarısını Müslümanlara vermeyi teklif ettiler. Bu şekilde toprağın mülkiyeti Müslümanlarda olacak, Yahudiler ise elde edilen ürünün yarısı mukabilinde orada bir anlamda kiracı olarak kalacaklardı. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu teklifi kabul ettikten sonra

¹³ Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 644-646.

¹⁴ Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 653.

¹⁵ Buhârî, "Cihâd ve's-Siyer" 122, 143, "Fedâilü's-Sahâbe" 9; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 653-670; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 349-350; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 106-107, 111-112.

¹⁶ Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 670-671.

Hayber arazisinin mülkiyet hakkını fatih gazilere dağıttı.¹⁷ Hz. Peygamber (s.a.v.) Halberlilerin yıllık olarak Müslümanlara verecekleri ürün miktarını tespit etmek üzere Ensâr'dan Abdullah b. Revâha'yı,¹⁸ onun bir yıl sonra Mûte'de şehit edilmesinden sonra ise Muâz b. Cebel'i tayin etmiştir.¹⁹

Hayber esirleri arasında Benî Nadîr reisinin kızı, aynı zamanda Hayber Yahudilerinden Kinâne b. Rebi'in karısı olan Safiyye bint Huvey b. Ahtab da bulunuyordu. Hz. Peygamber (s.a.v.) savaştan sonra adı geçen hanımla evlilik gerçekleştirmiş, bu şekilde evlilik suretiyle Yahudi toplumuyla bir yakınlık vesilesi elde etmiştir.²⁰

C. HAYBER ÇEVRESİ'NİN FETHİ

Hayber'e yakın bir yerleşim birimi olan ve Medine ile Şam arasında bulunan Vâdi'l-Kurâ'da²¹ yaşayan Yahudiler Hayber Yahudileriyle birlikte her daim Müslümanlara karşı gerçekleştirilen düşmanca hareketlere doğrudan veya dolaylı olarak iştirak etmişlerdir. Bu sebeple Allah Rasûlü (s.a.v.) Hayber fethinin ardından Vâdi'l-Kurâ üzerine yürümeye karar vermiştir. Öncelikli olarak Yahudileri teslim olmaya davet etti. Ancak onların olumsuz cevap vermeleri üzerine muhasara başlatıldı. Karşılıklı süren saldırılar sonucunda Müslümanlarla baş edemeyeceklerini gören Yahudiler teslim olmaya karar verdiler. Allah Rasûlü (s.a.v.) Hayber'de olduğu gibi Müslümanlara savaş açan Vâdi'l-Kurâ halkının mallarını ganimet olarak aldıktan sonra Hayber'e

¹⁷ Buhârî, "İcâre" 22, "el-Hars ve Müzâraa" 17, "Farzu'l-Humus" 19; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 690-691; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 113-114; Belâzürî, *Futûh*, s. 33-41; Belâzürî, *Ensâb*, I, 352.

¹⁸ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXIII, (thk. Şuayb Arnavud), Beyrut 1985, I, 337.

¹⁹ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1403-1404.

²⁰ Buhârî, "Meğâzî" 38; Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 673-675; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 344-345, 350-351, IV, 296; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 108.

²¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, V, 345.

benzer şekilde onlarla elde ettikleri mahsulün yarısını Müslümanlara vermeleri şartıyla anlaşma imzaladı.²²

Hayber'e yakın başka bir belde olan Fedek²³ halkı baştan itibaren Medine'deki Müslümanlara düşmanlık göstermiş, Kureyza Yahudileri'nin Medine'den tasfiye edilmelerinin ardından Medine'ye karşı askeri bir sefer planlayan Yahudi ittifakına dâhil olmuştu.²⁴ Hayber'in fethinden sonra korkuya kapılan Fedek Yahudileri Hz. Peygamber'e (s.a.v.) müracaat ederek kendilerinin de Hayber Yahudilerinin kabul ettikleri şartlarda barış yapmak istediklerini bildirdiler. Belâzürî ise bizzat Hz. Peygamber'in (s.a.v.) onlara elçi göndererek teslim olmalarını talep ettiğini kaydeder.²⁵ Bu rivayete göre Allah Rasûlü (s.a.v.) Muhayyisa b. Mes'ûd el-Hârisî liderliğindeki bir elçi heyetini Fedek'e göndermiş, yapılan görüşmelere rağmen Yahudiler teslim olmayı kabul etmemişlerdir. Ancak aralarında iki gün süren müzakereler sonucunda barış yapmayı kabul etmişler, Nûn b. Yûşa'yı (veya Yûşa b. Nûn) anlaşma akdetmek amacıyla Muhayyisa'nın heyetiyle birlikte Hz. Peygamber'e (s.a.v.) göndermişlerdir. Yapılan görüşmeler sonucunda Fedekli Yahudiler arazileriyle birlikte yurtlarının yarısını vermeleri, Müslümanların onları istedikleri zaman yurtlarından çıkarmaları şartıyla anlaşma gerçekleştirilmiştir.²⁶

Fedek arazisi savaş yapılmaksızın Müslümanların hâkimiyetine girdiği için bu topraklar fatih askerlere dağıtılmayıp tamamen Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tasarrufuna terk edilip Beytülmâl'e bırakılmıştır.²⁷

²² Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 709-711; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 353; Belâzürî, *Futûh*, s. 47; Belâzürî, *Ensâb*, I, 352-353.

²³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, IV, 238-240.

²⁴ Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 530.

²⁵ Belâzürî, *Ensâb*, I, 352.

²⁶ Belâzürî, *Futûh*, s. 41. Ayrıca bk. Algül, Hüseyin, "Fedek", *DİA*, XII, 294-295.

²⁷ Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 706-707; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 351-352, 368; Belâzürî, *Futûh*, s. 41-47; Belâzürî, *Ensâb*, I, 352.

Dolayısıyla Fedek'in mülkiyeti Hayber'dekinden farklı olarak şahıslara değil, kamuya geçmiş oldu.

Hayber ve Vâdil'l-Kurâ'nın akıbetinden haberdar olan Teymâ bölgesi Yahudileri Müslümanlarla savaşmak yerine Fedek halkı gibi cizye karşılığında anlaşmak için Hz. Peygamber'e (s.a.v.) müracaat ettiler. Görüşmeler sonucunda kabul edilen barış anlaşmasından sonra Teymâ'ya Yezîd b. Muâviye vali olarak tayin edilmiştir²⁸ Buna göre Hayber ve Vâdi'l-Kurâ toprakları gaziler için ganimet kabul edilirken Fedek arazisi ise Teymâ ile birlikte Müslümanların ortak mülkiyeti (fey) sayılmıştır. Gerek savaşla fethedilen Hayber ve Vâdi'l-Kurâ, gerekse anlaşmayla teslim alınan Fedek ve Teymâ toprakları bundan sonraki İslâm tarihi sürecinde Müslümanların sulhen (barış yoluyla) veya anveten (kılıçla) fethedecekleri topraklar için uygulanacak hukukî muamelenin ilk uygulamaları olmuştur.²⁹

SONUÇ

Hayber ve civarının fethiyle birlikte Müslümanlar Hicret'ten itibaren Medine'yi kuzeyden tehdit eden en büyük düşmanlarını tesirsiz hale getirmiş oldular. Bu sonuçla birlikte Yahudilerin özelde Hicaz, genelde ise Arap Yarımadası'nda siyasî güç olma konumları fiilen ortadan kaldırılmış, yeni durumda Müslümanlar için Şam cihetine doğru

²⁸ Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 71; Belâzürî, *Futûh*, s. 48.

²⁹ Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 176-380, II, 638-711; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 160-210, III, 50-367; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 29-108; Belâzürî, *Futûh*, s. 48. Ayrıca bk. Azizova, Elnure, "Teymâ", *DİA*, XLI, 53-54. Medine döneminde Hz. Peygamber'in (sav) Yahudilerle münasebetleri hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 546-616; Watt, M. Montgomery, *Hz. Muhammed Medine'de*, s. 229-261; Özkuyumcu, Nadir, "Asr-ı Saadette Yahudilerle İlişkiler", II, 417-493; Atçeken, İsmail Hakkı, *Asr-ı Saadette Yahudilerle İlişkiler*, İstanbul 1996; Mevlânâ Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, s. 253-263, 275-278, 298-315; Baş, Eyüp, *İslâm'ın İlk Döneminde Müslüman Yahudi İlişkileri*, İstanbul 2004; s. 31-79; Arslantaş, Nuh, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 233-261.

fetih yolu tamamen açılmış oldu. Hayber'in kuzeyindeki topraklar Bizans'ın kontrolünde olduğu için Müslümanlar yakın zamanda kaçınılmaz olarak bu büyük güçle hesaplaşma sürecine gireceklerdir.

Diğer taraftan Yahudilerle yapılan savaşlarda elde edilen ganimetler Müslümanlar için büyük iktisadî rahatlama meydana getirmiştir. Öncelikli olarak Hayber ve Vâdi'l-Kurâ arazileri Muhâcirlere dağıtılmak suretiyle onların ekonomik sıkıntıları giderilmiş oldu. Bu şekilde onların Medineli kardeşlerine maddî açıdan yük olmaları durumu ortadan kalkmış, üstelik Medine'nin iktisadî hayatı da canlanmıştır. Hayber fethinin sosyal sonucu ise Medine'de ilk adımı atılan ancak şehirdeki Yahudilerin anlaşmaya aykırı davranışları sebebiyle beklenen neticeleri vermeyen Yahudilerle bir arada yaşama tecrübesi Hayber ve çevresi ekseninde yeniden hayat bulmuştur. Bu tecrübenin Hz. Ömer'in halifelik dönemine kadar sorunsuz olarak faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

Hayber Savaşı'nın neticesi aynı zamanda o dönemde Müslümanlarla barış antlaşmaları devam eden Mekke müşriklerine de dolaylı bir mesaj olmuştur. Bu zafer her şeyden önce onların Müslümanları yok etme hayallerini tamamen suya düşürmüştür. Zira müşrik Mekkeliler Müslümanlara karşı en büyük müttefiklerini bu savaş sonucunda kaybettikleri için Medineliler karşısında yalnız kaldıklarını anlamışlar, Müslümanlar üzerine muhtemel bir harekât konusundaki son ümitlerini de yitirmişlerdir. Hâsılı Mekke müşrikleri için artık Mekke'nin Müslümanlar eline geçmesini beklemekten başka yapılabilecek bir şey kalmamıştır. Nitekim bu gelişmeden kısa süre sonra Mekke Müslümanlar tarafından fethedilmiştir.

Kaynaklar

ALGÜL, Hüseyin, “Fedek”, *DİA*, XII, 294-295.

ARSLANTAŞ, Nuh, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, İstanbul 2016.

ATÇEKEN, İsmail Hakkı, *Asr-ı Saadette Yahûdilerle İlişkiler*, İstanbul 1996.

AZİZOVA, Elnure, “Teymâ”, *DİA*, XLI, 53-54

BAŞ, Eyüp, *İslâm'ın İlk Döneminde Müslüman Yahûdî İlişkileri*, İstanbul 2004.

BELÂZÜRÎ, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892), *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, (thk. Muhammed Hamidullah), Jerusalem, 1963.

—, *Futûhu'l-Buldân*, (thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ-Ömer Enîs et-Tabbâ), Beyrut 1987.

BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî (256/870), *Sahîh-i Buhârî*, I-VIII, İstanbul 1979.

1998.

HAMİDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), I-II, İstanbul 1990-1991.

—, “Hayber”, *DİA*, XVII, 20-21.

İBN ABDİLBERR, İbn Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed (463/1071), *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, I-VI, Kahire ts, (Dâru Nehdati Mısır).

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdülmelik el-Himyerî (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfız Şelebî), I-IV, Beyrut ts.

İBN SA'D, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (230/845), *et-Ta-bakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut ts. (Dâru Sâdır).

MEVLÂNA, Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, (çev. Yusuf Karaca), İstanbul 2002.

ÖZKUYUMCU Nadir, "Asr-ı Saadette Yahudilerle İlişkiler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm* (ed. Vecdi Akyüz), I-V, İstanbul 1994.

VÂKIDÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (207/823), *Kitabu'l-Meğâzî*, (thk. Marsden Jones), I-III, Beyrut 1984.

WATT, W. Montgomery, *Hız Muhammed Medine'de*, (çev. Süleyman Kalkan), İstanbul 2016.

YÂKÛT EL-HAMEVÎ, Şihabüddin Yakut b. Abdullah (626/1229), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Beyrut 1977.

ZEHEBÎ, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXIII, (thk. Şuyab Arnavud), Beyrut 1985.

KUR'AN'DA VE HADİSLERDE YAHUDİLER

*Mehmet APAYDIN ****Giriş**

Hız. İbrahim'in soyundan gelen Yahudi ırkının Hz. Musâ'nın tebliğ ettiği dine mensubiyetleri Yahudilik olarak isimlendirilmiştir. Yahudilerin Hz. Peygamber döneminde Yemen ve Medine başta olmak üzere *Vâdi'l-Ğurâ, Ğayber, Teymâ', Fedek, Mağnâ, Cebrâ, Eyle, Ezrûh, Bahreyn* ve *'Ummân* gibi bölgelere yerleşmişlerdir.¹ Bu bölgelerde azımsanmayacak miktarda Yahudi yerleşiminin olduğu söylenebilir. Bunların ırk olarak Yahudi soyundan gelip gelmediklerine dair tartışmalar bir yana Medine'de yaşayan Arap asıllı *Benû 'Amr b. 'Avf* kabilesinin bazı kollarında görüldüğü üzere bir kısmının Arap kabilelerinin *tehevvud* etmiş (Yahudi dinine girmiş) kolları oldukları bilinmektedir.²

Bu tebliğde Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in hadislerindeki Yahudileri ele alacağız. Tebliğın başlığının oldukça kapsamlı olduğu ve konunun bir tebliğden ziyade en azından bir doktora tezini gerektirdiğini kabul etmek gerekir. Nitekim Yahudilerle ilgili ayet ve hadisler hakkında birçok kitap ve makale kaleme alınmıştır. Bunların bazıları genel olarak konuyu incelemekle birlikte bazıları da belli ayet ve hadislere yönelik ayrıntılı tetkiklerdir. Bunlardan konumuz açısından önem arz eden bazı çalışmaları burada zikretmekte fayda mülhaza ediyoruz.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi Birgivi İslâmî İlimler Fakültesi, (entegre1@hotmail.com)

¹ Cevâd 'Alî, *el-Mufaşşal*, XII, 90-97; Nuh Arslantaş, *Hız. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 74-99.

² el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, I, 285-286; es-Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ*, I, 126; Nuh Arslantaş, *Hız. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 94.

Hız. Peygamber dönemindeki Yahudilerle ilgili Türkiye’de yakın zamanda yapılan ve ayet ve hadisleri merkeze alan çalışmalar arasında Fuat Günel’in *Hadislere Göre Yahudilik ve Yahudiler* adlı yüksek lisans tezi rivâyetlerin Kitab-ı Mukaddes ve diğer Yahudi dinî metinleriyle karşılaştırılmış olması açısından dikkat çekicidir.³ Yine Nuh Arslantaş, *Hız. Muhammed Döneminde Yahudiler* adlı çalışması da Yahudi literatürüyle karşılaştırmalı bir tetkik olması bakımından kayda değer bir araştırmadır.⁴ Osman Gökmen’in *Hadislerde Yahudilerin Özellikleri (Sahih-i Buharî ve Sahih-i Müslim Özelinde)* adlı yüksek lisans tezi,⁵ Keza Samet Öztop ve Hikmet Gültekin’in “Hadîsler Işığında Asr-ı Saâdet Devri Yahûdîleri” adlı makalesi⁶ de konuyla ilgili olarak zikredilebilir. Bunların dışında da birçok çalışma olduğu muhakkaktır.

Konunun oldukça kapsamlı olmasından dolayı bu tebliğde ayet ve hadislerden hareketle Hız. Peygamber döneminde özellikle Medine’deki Yahudilerin konumları ve Mekkeli ve diğer bedevî Müşriklere nazaran Müslümanlar nezdindeki durumları ele alınmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede Yahudilerle alakalı ayet ve hadislerin günümüzde Müslümanlar nezdinde gerek Türkiye’de gerekse diğer İslâm dünyasında karşılaştıkları Yahudi gruplar açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulacağı gibi Yahudi ve Hıristiyanların tevhidten sapmış iki cemiyet olarak günümüzde Müslüman cemaatler arasındaki farklılaşma benzerliğini örneklerle göstermeye çalışacağız.

³ Günel, Fuat Günel “Hadislere Göre Yahudilik ve Yahudiler”, Basılmamış Y. Lisans Tezi (Danışman: Ömer Faruk Harman), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1991.

⁴ Arslantaş, Nuh Arslantaş, *Hız. Muhammed Döneminde Yahudiler*, Kuramer, İstanbul 2016.

⁵ Gökmen, Osman Gökmen, “Hadislerde Yahudilerin Özellikleri (Sahih-i Buharî ve Sahih-i Müslim Özelinde)”, Basılmamış Y. Lisans Tezi (Danışman: İshak Emin Aktepe), Erzincan Üniversitesi SBE, Erzincan 2017.

⁶ Öztop, Samet-Gültekin, Hikmet. “Hadîsler Işığında Asr-ı Saâdet Devri Yahûdîleri [The Jews of The Age of The Prophet In The Light of The Hadith]”. Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi- Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences 1/2 (Aralık 2021): 156-178.

I. MEKKE DÖNEMİNDE YAHUDİLER

Kur'ân'ın muhtelif surelerinde Yahudilerle doğrudan ya da dolaylı olarak alakalı çok sayıda ayet yer almaktadır. Tam bir tespit yapmak mümkün olmasa da bu ayetlerin sayısının yüzlere baliğ olduğu söylenebilir. Bu tebliğ çerçevesinde bu ayetlerin hepsini ele almak ve değerlendirmek mümkün değildir. Genel itibariyle ayetleri kronolojik ve tematik açıdan ve belli örnekler üzerinden ele almak daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.

Öncelikle Yahudilik ve Yahudilerle ilgili ayetlerin kronolojik açıdan tetkik edilmesinin lüzumu ve bunun bize sağlayabileceği ipuçlarına değinmek gerekir. Ayetlerin kronolojik olarak tam manasıyla sıralanabilmesi en azından bu tebliğ çerçevesinde pek mümkün görünmemektedir. Ancak yer aldıkları sûrelerden hareketle tarihi bilgiler hatırd tutularak ana hatlarıyla ortaya konulacak bir kronoloji, tebliğimizin konusu açısından yeterli görülebilir.

Kronolojik tertiplere göre Mekke olarak kabul edilen bazı sûrelerde “بَنِي إِسْرَائِيلَ” veya “الَّذِينَ هَادُوا” şeklinde Yahudilere işaret eden açık lafızlar bulunmaktadır. Bazı lafızlar da doğrudan Yahudilerden bahsetmiyor olsa da Hz. Peygamber'den ve sahâbeden nakledilen rivayetlerin ya da mütekaddim müfessirlerin delaletiyle bunlarla Yahudileri kastettiği söylenebilir. Nitekim Fatiha suresindeki “غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ” ibaresinin Yahudilere işaret ettiği Hz. Peygamber'den nakledilmiştir.⁷

Mekke sûrelerinde yer alan ve Yahudilere işaret eden ayetleri bu şekildeki bir kronolojik tasnife göre;

Ahkâf Sûresi'nde (46/10) “فَلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَتْ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ” “Ve de ki: “Şahid'ün min benî İsrâ'îl'ün alî müle. Fâmen'ün vâstakür'tüm'ün in' Allâh'ün lâ yehdî'ül q'üm'ü'z zâlimîn.” **“Ne dersiniz, ya o Allah'tan inmiş de siz onu inkâr etmişseniz! Üstelik İsrâiloğullarından bir tanık onun bir benzerine şahit olup iman ettiği halde siz büyüklük tasladınız. Şu kesindir ki Allah hak tanımayan topluluğu doğru yola iletmez.”** ayeti,

⁷ “إِنَّ الْمَغْضُوبَ عَلَيْهِمُ الْيَهُودُ، وَإِنَّ الصَّالِينَ النَّصَارَى” Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, VII, 653, No: 19691.

وَلَقَدْ آتَيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ (45/16-17) وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ^{١٦} وَأَتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِنَ الْأَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعْضًا بَيْنَهُمْ إِنَّ رَبَّكَ يَبْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

“Biz, şüphesiz İsrâiloğulları’na da kitap, hüküm ve peygamberlik verdik; onları güzel şeylerle rızıklandırdık ve kendilerini diğer topluluklardan üstün kıldık. Onlara din konusunda açıklamalar yaptık. **Kendilerine bu bilgiler geldikten sonra sadece birbirine karşı hak tanımazlık yüzünden aralarında görüş ayrılığına düştüler.** Kuşkusuz rabbın kıyamet gününde, aralarında ihtilâfa düştükleri konularda hükümünü verecektir.” ayetleri,

Duhân Sûresi’nde (44/30-32) “Andolsun, İsrailoğullarını o alçaltıcı azaptan; Firavun’dan kurtardık. Çünkü o, haddi aşanlardan bir zorba idi. Andolsun, onları, bir bilgi üzerine (dönemlerinde) âlemlere üstün kıldık. Onlara, içinde açık bir imtihan bulunan mucizeler verdik.” ayetleri,

Zuhrûf Sûresi’nde (43/59) “İsa, sadece, kendisine nimet verdiğimiz ve İsrailoğulları’na örnek kıldığımız bir kuldur. (59) Eğer dileyseydik, içinizden yeryüzünde sizin yerinize geçecek melekler yaratırdık. (60)” ayetleri,

Sa’d Sûresi’nde (38/7) “مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي الْمِلَّةِ الْأَخْرَجَةِ إِنَّ هَذَا إِلَّا اخْتِلَافٌ”, “Biz bunu son dinde (en son dinî inanışlarda) duymadık. Bu ancak bir uydurmadır.” ayeti ve keza Mü’min (40/53), Secde (32/23), Neml (27/76), Şu’arâ (26/17, 22, 59), Tâhâ (20/47, 80, 94), İsrâ (17/2, 101, 104), Yûnus (10/90, 93) ve A’râf (7/105) sûrelerinde de Yahudilerle ilgili benzer ayetler yer almaktadır.

Meryem Sûresine dair *Siyer Kronolojisi* adlı çalışmamızda yaptığımız tespit⁸ dikkate alındığında bu sûrenin Mekkî olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

Yukarıdaki kronolojik dizilimin hatalı olabileceği de göz önünde tutularak genel itibariyle Mekkî olduğu kanaatini taşıdığımız bu ayetlerin ilk sıralarda nâzil olanlarından Ahkaf Sûresi’nin 10. ayetine baktığımızda Kur’ân’ın Yahudileri Mekke müşriklerine örnek

⁸ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 660.

gösterdiği “**Üstelik İsrâiloğullarından bir tanık onun bir benzerine şahit olup iman ettiği halde siz büyüklük tasladınız.**” ifadelerinden anlaşılmaktadır. Keza Câsiye Sûresi’ndeki ayetlerde ise Benî İsrâ’îl’in hak din üzerinde olmalarına rağmen birbirlerine karşı hak tanımazlıkları nedeniyle ihtilafa düşerek doğru yoldan saptığı ifade edilmektedir. Diğer ayetlerde de benzeri açıklamalarla Yahudilere peygamber ve kitap verildiği halde aralarında itilafa düşerek saptıkları ifade edilmektedir.

Genel itibariyle Mekke döneminde nâzil olduğunu düşündüğümüz bu ayetlerin Mekke müşriklerine karşı Hz. Peygamber’in nübüvveti açısından bir örnek olarak sunulduğu, Hz. Peygambere yöneltilen “**إِذَا تَنَلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ**”, “**Ona ayetlerimiz okunduğu zaman, ‘eskilerin masalları’ der.**” (Mutaffifin 83/13) şeklindeki eleştirilerin de Kur’ân tarafından Hz. Peygamber’den önce gelenleri tasdik etmek için bir müzekkir olarak gönderildiğini, çünkü İsrailoğullarının ve Hıristiyanların hak dinde ihtilafa düştükleri ve Allah’a şirk koşacak derecede saptıkları ifade edilmektedir.

Özetleyecek olursak Mekke dönemindeki ayetler kronolojik sıra dikkate alındığında genel itibariyle Hz. Peygamber’in nübüvvetinin gerekliliği üzerine bir temellendirme yapıldığı anlaşılmaktadır. Müşriklerin Allah’a şirk koştuğu, Yahudilerin kendilerine verilen onca nimete ve seçkinliğe rağmen aralarında ihtilaf edip azdıkları, Hıristiyanların ise peygamberlerini ilah edinmekle sapkınlığa düştükleri ifade edildikten sonra insanların topyekûn tevhide davet edildiği görülmektedir.

Öte yandan Mekke döneminde nâzil olduğu kabul edilen bu ayetlerin genel itibariyle Mekke müşrikleriyle mücadele çerçevesinde müşriklerin ileri sürdükleri argümanlara cevap niteliğinde açıklamalar ihtiva ettikleri anlaşılmaktadır.

Medine’deki Yahudilerin zaman zaman Mekke’ye gittikleri veya Mekke müşriklerinin Medine’ye geldikleri sıralarda Mekke müşriklerinin de Yahudilere Hz. Peygamber’in nübüvveti hakkında sorular sordukları vâkidir. Ancak bunların Mekke Dönemi sırasında mı cereyan ettiği, yoksa Medine Dönemi’nde mi gerçekleştiğini tam olarak tespit edebilmek için ayrıntılı tetkiklere ihtiyaç bulunmaktadır. Mesela

bir keresinde **Ka‘b b. el-Eşref** ve **Huyey b. Ahtab** Mekke’ye gitmişlerdi. *Ḳureyş* kabilesine mensup bazı kimseler onlara “Siz ilim ehlisiniz! Bize Muhammed hakkındaki düşüncelerinizi söyleyin!” dediklerinde **Ka‘b** ile **Huyey** Mekke müşriklerinin daha doğru yolda olduklarını söylemişlerdir.

Bunun üzerine Nisâ Sûresi’nin (4/51) 51. ayeti “*لَمْ تَرِ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيْبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا*”, “*Kendilerine Kitap'tan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar "cibt'e ve "tâğüt"a inanıyorlar. İnkâr edenler için de "Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar.*” nâzil olmuştur.⁹

II. MEDİNE DÖNEMİNDE YAHUDİLER

Medenî sûrelere gelince bunların sayıları çoktur ve kronolojik açıdan bir tasnif yapılmasının da önünde bazı zorluklar bulunmaktadır. Şöyle ki; Bakara suresi başta olmak üzere Medine’de nâzil olan sureler birbirinden farklı zamanlarda nâzil olan pasajlardan müteşekkildir. Bu pasajlardan bir sûrede nâzil olan bir pasaj diğer sûredeki bir başka pasajdan önce nâzil olduğu halde bir başka pasaj sonra nâzil olmuş olabilmektedir. Dolayısıyla her zaman Medeni sûrelerin birinin bitiminden sonra diğerinin nâzil olmaya başladığını düşünmek doğru olmaz. Bu sebeple de Yahudilerle ilgili ayetlerin bu durumu göz önüne alarak kronolojik sıraya göre tasnif edilmesi gerekir.

Medine dönemindeki olaylarda Yahudilerle alakalı bazı durumlar ortaya çıkmıştır ve bu durumlar hakkında gerek ayetlerde gerekse hadislerde işaretler bulunmaktadır. Bunları kronolojik sıraya göre ele elmanın gerek ayetlerin gerekse hadislerin daha doğru anlaşılması, olay bağlamından soyutlanarak yanlış anlaşılmaya müsait hale gelmesinin önlenmesi açısından daha akla yatkın görünmektedir. Bu sebeple konu bütünlüğünü korumak için tebliğimizin bu kısmından itibaren ele aldığımız hadisenin durumuna göre bazı olaylarla ilgili sadece ayetleri, bazı olaylarda sırasıyla ayet ve hadisleri bazılarında da önce hadisleri sonra ayetleri vermeye çalışacağız.

⁹ ‘Omer b. Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, I, 249.

A. Hicret Sırasında Yahudiler

Hz. Peygamber, Medine'ye hicret sırasında *Ḳubâ'* köyüne geldiğinde onu karşılamaya gelenler arasında Yahudi âlimlerin de olduğu ve bu âlimlerin bu ilk karşılaşma sırasında dahi onunla yoğun bir müzakere içinde oldukları ve sorularıyla onu sıkıştırmaya çalıştıkları, ancak aldıkları cevaplar neticesinde hüsrana uğradıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in Medine'deki *Benû'n-Nağîr* kabilesine mensup Yahudi asıllı eşi olan Şafiyye binti Hıyey'den nakledilen bir rivayette babası Hıyey b. Aḥṭab ile amcası Cudey b. Aḥṭab'ın Hz. Peygamber *Ḳubâ'* köyüne gelir gelmez onun yanına sabah erkenden gittikleri ve ancak gün batımında döndükleri ifade edilmiştir. Şafiyye validemize göre onlar yıkılmış vaziyette ve suratları asık olarak dönmüşlerdi. Aralarında konuşurlarken birinin diğerine “*bu kişi o kişi midir?*” dediğini, diğerinin “*evet*” cevabı üzerine öbürünün “*ona karşı ne hissediyorsun?*” demesi üzerine ise “*ebedî bir düşmanlık*” dediğini bildirmektedir.¹⁰

Hz. Peygamber *Ḳubâ'* köyünde ikamet ettiği sırada Medine'deki Ensâr'ın mensup olduğu *el-Evs* ve *el-Hazrec* kabilelerinin arasını bulmuş ve Câhiliye dönemindeki *Bu'âs* savaşı nedeniyle aralarında meydana gelen düşmanlığı izâle etmişti. İlk olarak Es'ad b. Zurâre ile Sa'd b. Ḥayşeme'yi barıştırmış¹¹ ve insanlara “*أَفْسُوا السَّلَامَ*”, “*Selâmi yayınız!*”¹² buyurmuştur. Ancak bu durumun Yahudilerin işine gelmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber *Ḳubâ'*dan Medine'ye geldikten kısa bir süre sonra gerçekleştiği anlaşılan bir olayda Şâs b. Ḳays adlı Yahudinin *el-Evs* ve *el-Hazrec* arasındaki Câhiliyye dönemindeki düşmanlıkları yeniden körüklemeye kalkarak Hz. Peygamber tarafından tesis edilen birliği engellemeye çalışmışlardır. Bu çerçevede *el-Evs* ve *el-Hazrec* kabilelerine mensup bazı Müslümanlar bir gün bir mecliste otururken Şâs b. Ḳays adlı Yahudi onların yanına varmış ve Câhiliyye döneminde aralarında meydana gelen *Bu'âs* harbini onlara hatırlatmıştır. Bunun üzerine Evs b. Ḳayzî ile

¹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye* (nşr. Ṭaha 'Abdurraûf Sa'd), II, 119.

¹¹ es-Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ*, I, 194.

¹² Ma'mer b. Râşid, *el-Câmî*, X, 386; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, I, 201.

Cebbâr b. Şahr o zamanlar birbirlerine yaptıklarını hatırlayarak karşılıklı kavgaya tutuşmuşlardır. Bunun üzerine kavga daha da büyümüş, iki kabileden gruplar bir alanda savaşmak üzere toplaşmaya başlamıştır. O sırada Medine'ye henüz yeni varmış olan Hz. Peygamber durumdan haberdar edilmiş, o da Muhacirleri yanına alarak birlikte *Qubâ'* köyüne gelip birbirine saldıran kimseleri “ يا معشر المسلمين، الله الله، أبعوى ” “*Ey Müslümanlar! Allah, Allah! Ben aranızda olduğum ve Allah sizi İslâm'la hidayete erdirdiği halde siz hala Câhiliyye davası mı güdüyorsunuz?..*” diyerek sakinleştirmiştir. Bunun üzerine *el-Evs* ve *el-Hazrec* kabilesine mensup olan bu kavgaçılar birbirlerine sarılarak barışmış ve **Şâs b. Kays**'ın planını bozmuşlardır.¹³

Bu olay hakkında nâzil olan Âl-i İmrân Sûresi'ndeki (3/98-100) ayetlerde “ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ (98) قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ مَن آمَنَ تَبْغُوهَا عِوَجًا وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ وَمَا اللَّهُ بِعَاقِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (99) ” (100) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا قَرِيبًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ ”, “*De ki: "Ey kitab ehli! Allah yaptıklarınızı görüp dururken Allah'ın âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz?" De ki: "Ey Kitab ehli! (Gerçeği) görüp bildiğiniz halde niçin Allah'ın yolunu eğri ve çelişkili göstermeğe yeltenerek inananları Allah'ın yolundan çevirmeye kalkışyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir." (99) Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden herhangi bir gruba uyarsanız, imanınızdan sonra sizi döndürüp kâfir yaparlar. (100)*” denilmiştir.

Yahudilerin bu hasmane tutumlarına rağmen Hz. Peygamber'in Hz. Mûsâ'yı kardeşi olarak gördüğünü ifade etmiş ve onu tasdik etmiş, hatta bir gün Yahudileri oruç tutuyorken gördüğünde sebebini sormuş ve “*Bugün Allah'ın, Musa'yı ve kavmini kurtarıp Firavun'u ve kavmini boğduğu büyük gündür. Musa şükretmek için bugün oruç tuttu. Biz de oruç tutuyoruz.*” cevabını alınca da “*Biz Musa'ya sizden daha lâyük*

¹³ es-Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ*, I, 208-209.

ve yakınız." buyurmuş, ardından da Müslümanlara âşûrâ' orucu tutmalarını emretmiştir.¹⁴

Yahudilerin belli sorularla Hz. Peygamber'in daveti üzerinde şüphe uyandırmaya çalıştıkları da bilinmektedir. Bu çerçevede Âl-i İmrân Sûresi'ndeki (3/72-77) ayetlerde onların bu niyetleri şöyle açıklanır:

وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمِنُوا بِالَّذِي أُنزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجِهُ النَّهَارِ وَاکْفُرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (72) وَلَا تُوْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ أَن يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِّثْلَ مَا أُوتِيتُمْ أَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (73) يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (74) وَمِنَ أَهْلِ الْكِتَابِ مَن إِنْ تَأْمَنَهُ بَقِنطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِهِمْ مَن إِنْ تَأْمَنَهُ بدينارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (75) بَلَىٰ مَن أَوْفَىٰ بَعْدِيهِ وَآتَقَىٰ فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (76) إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُرْكَعُهُمْ وَلَا يُحْمَلُهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (77)

Ehl-i kitap'tan bir grup şöyle dedi: "Gün başlarken müminlere indirilmiş olana iman edip günün sonunda inkâr edin. Belki onlar da dinlerinden dönerler. Ve kendi dininize uyanlardan başka hiç kimseye inanmayın." De ki: "Doğru olan yol ancak Allah'ın gösterdiği yoldur. Birine, size verilenin benzeri veriliyor diye mi veya rabbinizin huzurunda aleyhinize deliller getirecekler diye mi (böyle davranıyorsunuz)?" De ki: "Kuşkusuz lütuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir." Allah (zâtında ve sıfatlarında) sınırsızdır ve her şeyi bilmektedir. (73) Rahmetini dilediğine özgü kılar. Allah büyük lütuf sahibidir. (74) Ehl-i kitap'tan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen onu sana noksansız öder; içlerinden öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen tepesine dikilip durmadıkça onu sana ödemez. Çünkü onlar "Ümmîlere yaptıklarımızdan dolayı bize bir vebal yoktur" derler. Onlar bile bile Allah adına yalan söylemektedirler. (75) Hayır, öyle değil! Her kim ahbine vefa gösterir ve günah işlemekten sakınırsa, bilsin ki Allah o sakınanları sever. (76) Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle satanlara gelince, işte onların âhirette hiç nasipleri yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak

¹⁴ et-Ṭayâlisî, *el-Musned*, IV, 350; el-Buḥârî, *eş-Şaḥîḥ*, IV, 153, No: 3397; Muslim, *eş-Şaḥîḥ*, III, 340, No: 2626.

ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için elem veren bir azap vardır. (77)

Hayber Yahudilerinden 12 haham böyle bir girişim başlatmış ve “Gün başlarken inanmadığınız halde dilinizle ikrar ederek Muhammed’in dinine girin! Sonra onlara ‘Biz kitaplarımıza baktık, âlimlerimize danıştık. Fakat Muhammed’in zannedildiği gibi olmadığını anladık. Yalancı olduğunu fark ettik.’ deyin!” demişler ve böylece planlarına göre Hz. Peygamber’in ashabında şüphe ortaya çıkıp ashâbı onu itham etmeye başlayınca “Onlar Kitap Ehli, bizden daha bilgililer” diyecekler ve Muhammed’i terk edeceklerdir.¹⁵

Yahudiler Kur’ân’daki müteşâbih ayetler üzerinden de Hz. Peygamber ve Müslümanları sıkıştırmaya çalışmışlardır. Nitekim bunlardan Maḥmûd b. Seyḥân, Nu’mân b. Eḏâ’e, ‘Uzeyr b. Ebî ‘Uzeyr ve Sellâm b. Mişkem Hz. Peygamber’e gelerek “Ey Muhammed! Bu getirdiğinin Allah’tan olduğu doğru mu? Çünkü biz onu Tevrat gibi derli toplu görmüyoruz” dediler. Hz. Peygamber de “Siz onun Allah’tan olduğunu biliyorsunuz. Onu Tevrat’ta buluyorsunuz. İnsanlar ve Cinler bir araya gelse onun bir benzerini getiremezler.” buyurmuştur. Bunun üzerine Finḥâs, ‘Abdullâh b. Sûriyâ, İbn Sâlûbâ, Kinâne b. Ebî’l-Ḥukayḳ ve diğer birkaç kişiden oluşan grup ona “Ey Muhammed! Onu sana İnsanlar veya Cinler öğretmiyor mu?” demişlerdir. Hz. Peygamber de “Vallahi siz onun Allah katından olduğunu, benim de Allah’ın resulü olduğumu biliyorsunuz” demiştir.¹⁶ Bunun üzerine İsrâ Sûresi’nin (17/88) 88. ayeti “قُلْ لَّيْنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا ” “De ki: “Yemin ederim, bu Kur’ân’ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar.” nâzil olmuştur.

Kezâ Râfi‘ b. Hureymile ve Vehb b. Zeyd “Ey Muhammed! Okumamız için bize gökten indirilmiş bir yazı getir! Yerden nehirler çıkar ki seni tasdik edelim” demişlerdi. Onların bu sözleri hakkında da

¹⁵ Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me’âlimu't-Tenzil*, I, 456, ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, I, 373; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ġayb*, VIII, 83; Nuh Arslantaş, *Hız. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 162.

¹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 570.

Bakara Sûresi'nin (2/108) 108. ayeti “*أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ “يُؤْتِيهِمُ الْكِتَابَ وَالْحِطْمَةَ وَيُجِثُّ لَهُمْ سَبِيلًا”*”, “*Yoksa daha önce Mûsâ'ya sorulduğu gibi siz de peygamberinize sorular sormak mı istiyorsunuz? Kim imanı küfre değişirse şüphesiz dosdoğru yoldan sapmış olur.*” nâzil olmuştur.¹⁷

Medine'deki Yahudiler bu ve benzeri konularda Hz. Peygamber ve ashâbıyla sürekli bir cedel halinde olmuşlar ve bu çerçevede ona hangi din üzere olduğu, peygamberliğin alametleri, doğacak çocukların cinsiyetinin belirlenmesinde anne ve babanın rolü, meleklerin görevleri ile vahiy getiren meleğin (Cebrail) kim olduğu, ruh, kıyametin alametleri ve kopma zamanı, cennetliklerin yiyeceği, Zû'l-Karneyn, cehennem bekçilerinin sayısı, göklerin ve yerin yaratılışı, Hz. Mûsâ'ya verilen dokuz mucize gibi değişik konularda pek çok soru yöneltmişlerdir. Hz. Peygamber Yahudilerin bu sorularına kendisine nâzil olan ayetlerle cevap vermiştir. Ancak Yahudiler, sordukları bütün sorulara cevap almalarına rağmen Hz. Peygamber'e iman etmedikleri gibi başkalarının iman etmesini de engellemeye çalışmışlardır.¹⁸

Bu hususta o kadar ileri gitmişlerdir ki Hz. Peygamber bir gün *Necrân* ehlinde bazı Yahudi ve Hıristiyanlar'ı İslâm'a davet ediyor-ken Medine'deki *Benû Qurayza*'ya mensup olan Ebû Râfi' el-*Qurazî* adlı Yahudi “*Ey Muhammed! Hıristiyanların İsâ b. Meryem'e taptıkları gibi bizim de sana tapmamızı mı istiyorsun?*” deyince *Necrân* Hıristiyanı da “*Evet, Ey Muhammed! Bizden istediğin bu mu?*” dedi. Hz. Peygamber ise “*Ben Allah'tan başkasına ibadet etmekten ve ondan başkasına ibadeti emretmekten Allah'a sınıırım. Allah beni bunun için göndermedi. Böyle bir şey de emretmedi*” buyurdu. Onların bu sözleri üzerine Al-i İmrân Sûresi'nin (3/80-81) 80-81. ayetleri “*Allah'ın kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik vermesinden sonra hiçbir insanın kalkıp insanlara “Allah'ı bırakıp bana kul olun” demesi düşünülemez. Aksine “Öğretmekte olduğunuz kitap ve yapmakta oldu-*

¹⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 548.

¹⁸ Aynur Uraler, Hz. Peygamber'e Yahudi ve Hristiyanlar'ın Yönelttikleri Sorular, İstanbul 2013, s.

326; Nuh Arslantaş, Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler, s. 165.

ğunuz incelemeler gereğince rabbini halis kulları olun!” der. Ve o peygamberin size meleklere ve peygamberleri rab edinmenizi emretmesi de (düşünülemez). Müslüman olmanızdan sonra size inkârcılığı emreder mi hiç?” nâzil oldu.¹⁹

Yahudiler bazı kelimelerden medet umacak kadar da erdemsizlik göstermişlerdir. *Ra’na* ifadesiyle “şu bizim kötü, şu bizim hayırsız” anlamına gelecek şekilde Hz. Peygamber’i kastederek dillerini eğip büküyorlardı.²⁰

Yine bir grup Yahudi bir keresinde Peygamber’e gelerek “Ey Muhammed! Allah mahlukâtı yarattı. Peki Allah’ı kim yarattı?” diye sorarak kafa karıştırmak istemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber öfkelenmiş, ancak onlar Cebrail (a.s) gelerek onu sakinleştirmiştir. Ardından da İhlâs Sûresi nâzil olmuştur. Hz. Peygamber onlara bu sûreyi okuyunca bu sefer de “Ey Muhammed! Bize onun şeklini, elini kolunu vafset!” diye sormaya başlamışlardır. Hz. Peygamber yine ilk defasındaki gibi kızmış ve bunun üzerine onların bu sözlerine cevap olarak Zümer Sûresi’nin (39/67) 67. ayeti “وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبِيضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ، سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ”, “Onlar Allah’ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyamet gününde bütün dünya O’nun avucundadır; gökler de O’nun kudret elinde dürülüp bükülmüştür. Allah, müşriklerin koştuıkları ortaklardan uzaktır ve yücedir.” nâzil olmuştur.²¹

Yahudilerin sorduğu bu soru Ebû Hureyre’den nakledilen bir şu hadiste de yer almaktadır:²²

...عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ «يُوشِكُ النَّاسُ أَنْ يَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ حَتَّى يَقُولَ قَائِلُهُمْ: هَذَا اللَّهُ خَلَقَ الْخَلْقَ، فَمَنْ خَلَقَ اللَّهَ؟ فَإِذَا قَالُوا ذَلِكَ فَقُولُوا: قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ. اللَّهُ الصَّمَدُ. لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ. وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ 112: 1- 4. ثُمَّ لِيَنْفُلَ الرَّجُلُ عَنْ يَسَارِهِ تَلَاثًا، وَلَيْسَتْ عِدَّةٌ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ»

¹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 554.

²⁰ Nuh Arslantaş, *Hiz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 168.

²¹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 571-572.

²² İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 572.

“Ebû Hureyre’nin Resûlullah’ı (s.a) şöyle söylerken duyduğu nakledilmiştir ‘*Gün gelecek insanlar birbirlerine sorular sorup dururken ‘Mahlukâtı yaratan Allah’tır. Allah’ı kim yarattı?’* diye soracaklardır. Eğer böyle derlerse onlara ‘ *قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ. اللَّهُ الصَّمَدُ. لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ.* ‘ *De ki: "O, Allah'tır, bir tektir." "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)" Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)." "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir."*’ ayetlerini (İhlâs 112/1-4) okuyun”.

Görüldüğü üzere Yahudilerin bizzat Hz. Peygamber’e sorduğu bir soru olarak siyer kaynaklarında yer alan rivâyetteki soru, hadis kaynaklarında ise gelecekte insanların birbirlerine soracakları bir soru olarak Hz. Peygamber’den nakledilmiştir.

Keza konuyla ilgili hadis kaynaklarında Ebû Hureyre’den “ *لَا يَزَالُ النَّاسُ يَتَسَاءَلُونَ، حَتَّى يُقَالَ: هَذَا خَلَقَ اللَّهُ الْخَلْقَ، فَمَنْ خَلَقَ اللَّهُ؟ فَمَنْ وَجَدَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا، فَلْيَقُلْ: لَنْ يَبْرَحَ النَّاسُ يَتَسَاءَلُونَ حَتَّى* ” ve Enes b. Mâlik’ten de “ *يَقُولُوا: هَذَا اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ، فَمَنْ خَلَقَ اللَّهُ* ” lafızlarıyla²³ ve Enes b. Mâlik’ten de “ *يَقُولُوا: هَذَا اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ، فَمَنْ خَلَقَ اللَّهُ* ” lafzıyla²⁴ da nakledilmiştir.

Hiz. Peygamber Medine’ye gelmeden Ensar’ın Yahudilerle ilişkileri o dönemin bir ittifak anlaşması olan halîf-mevâlî ilişkisi çerçevesinde yürüyordu ve *el-Evs* ve *el-Hazrec* kabilelerinden olan Ensâr o zaman müşrik olup birbirlerine düşman iken bu kabilelerle yaptıkları hıf anlaşmaları çerçevesinde yardımlaşıyorlardı. Bu nedenle Yahudiler ticaret ve tarım açısından gün geçtikçe kuvvetlenirken *el-Evs* ve *el-Hazrec* kabileleri birbirleriyle savaşarak sürekli birbirlerini yıpratıyordu.

O dönemdeki bu siyasi, ekonomik ve sosyolojik tablo günümüz Ortadoğu’su ile benzerlik göstermektedir. Ancak Hiz. Peygamber’in gelişinden sonra tablo tamamen değişmiş ve öncelikle *el-Evs* ve *el-Hazrec* arasındaki kavga sonlandırılarak iki kabile tevhid akidesi ve Hiz. Peygamber’in liderliğinde bir araya gelmiştir. Bu birliğin bir neticesi olarak Ensâr’ın ve dolayısıyla Müslümanların şehirdeki siyasi,

²³ Muslim, *es-Şaħîh*, I, 471, No: 260.

²⁴ el-Buħârî, *es-Şaħîh*, IX, 96, No: 7926.

ekonomik ve sosyolojik ağırlıkları da gün geçtikçe artmaya başlamıştır. Ortaya çıkan bu yeni güç Yahudileri ve onlarla iş birliği yaparak Hz. Peygamber'in liderliğini engellemeye çalışan 'Abdullâh b. Ubey'yi ciddî anlamda rahatsız etmiştir.

Öte yandan şehirde yaşayan Yahudiler, Hz. Peygamber'i zor durumda bırakabilmek için kendi aralarındaki haksızlıkları ve ihtilafı konuları ona havale ediyorlardı. Bir keresinde zina etmiş bir adamı ve kadını Hz. Peygamber'e getirmişler ve ondan hüküm vermesini istemişlerdi. Hz. Peygamber ise onlara kendi kitapları olan Tevrat'ta bu konuda hangi cezanın yazılı olduğunu sormuş ve onlardan nüfuzlu ailelere recim cezasının uygulanmadığını öğrenmiştir. Bunun üzerine o kadının recmedilmesine gencin ise bırakılmasına karar vermiştir.²⁵

Hz. Peygamber kendisine intikal eden meselelerde hakkı, adleti gözetiyor, onların birbirlerine karşı adaletsizliklerine göz yumuyordu. Nitekim İbn 'Abbâs'tan nakledilen bir rivâyete göre onlardan *Benû'n-Nağîr* kendilerini şerefli kabul edip ölülerinin diyetlerini tam diyet sayarken *Benû Kûrayza'nın* ölülerinin diyetini yarım diyet olarak takdir ediyorlardı. Bu hususta Hz. Peygamber'in huzurunda birbirlerini dava etmişler ve Hz. Peygamber de onların ikisinin de diyetini eşit olarak belirlemiştir.²⁶

Yahudiler Hz. Peygamber'in adaletine o kadar güveniyorlardı ki bir keresinde bir münafık ile bir Yahudi anlaşmazlığa düşmüş, Yahudi "*Muhammed'e danışalım!*" derken Müslüman olduğunu iddia eden münafık ise "*Ka' b b. el-Eşref'e danışalım*" demiştir. Bunun üzerine Nisâ Sûresi'nin (4/60) 60. ayeti " *لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا نُزِّلَ إِلَيْكَ وَمَا نُزِّلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا* ", "*(Ey Muhammed!) Sana indirilen Kur'an'a ve senden önce indirilene inandıklarını iddia edenleri görmüyor musun? Tâğût'u tanımamaları kendilerine emrolunduğu halde, onun önünde muhakeme olmak istiyorlar. Şeytan da onları derin bir sapıklığa düşürmek istiyor.*" nâzil olmuştur.²⁷

²⁵ Bu konudaki rivayetleri için bk. Ayrıca bk. el-Buhârî, *es-Sâhih*, IV, 206, No: 3635;

²⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 566.

²⁷ Mucâhid b. Cebr, *et-Tefsîr*, s. 285-286.

Onların Hz. Peygamber'e nâzil olan ayetler çerçevesinde Allah ile de istihza etmekten çekinmedikleri anlaşılmaktadır. Burada kendi inançlarından ziyade ayetler üzerinden tarif edilen ulûhiyeti alaya aldıkları görülmektedir. Nitekim *Benû Qaynukâ'* kabilesine mensub olduğu bildirilen Finhâs b. 'Âzûrâ el-Yahûdî'nin Hz. Ebû Bekr'in veya Hz. Ömer'in okuduğu Bakara Sûresi'nin (2/245) 245. ayetini “ مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصِطُ وَاللَّهُ يَتَّخِذُ لِمَنْ يَشَاءُ آلِيًا مُّذَرِّعِينَ ”, “Kim Allah'a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder. Daraltan da genişleten de Allah'tır ve O'na döndürüleceksiniz.” duyunca “Eğer doğru söylüyorsan o zaman Allah fakir demektir” diyerek alay etmiş, Hz. Ebû Bekr veya Hz. Ömer bunun üzerine ona bir tokat atmıştır.²⁸

Benû Levzân' dan olan Nebtel b. el-Ĥârîs'in Hz. Peygamber'in yanına gelip meclisine katıldığı ve daha sonra da onun sözlerini Yahudilere aktardığı bilinmektedir. Bu durum Hz. Peygamber'i üzmüş ve endişeye sevketmiştir.²⁹

Hz. Peygamber onun için “Şeytanı görmek isteyen Nebtel b. el-Ĥârîs'e baksın!” demiştir. Nebtel, “Muhammed başkalarının anlattıklarını tasdik eden bir kulaktır” demiştir. Onun bu sözünün üzerine Tevbe Sûresi'nin (9/61) 61. ayeti “ وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤَدُّونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أَدُّنُّ قُلٌّ ” اذُنٌ خَيْرٌ لَّكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤَدُّونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ ”, “Eğer onlardan peygamberi inciten ve "O (her söyleneni dinleyen) bir kulaktır" diyen kimseler de vardır. De ki: "O sizin için bir hayır kulağıdır ki Allah'a inanır, mü'minlere inanır (güvenir). İçinizden inanan kimseler için bir rahmettir. Allah'ın Resûlünü incitenler için ise elem dolu bir azap vardır.” nâzil olmuştur.³⁰

Hz. Peygamber'in Yahudilere karşı bir ön yargısı olmadığı, Hz. Musa'yı kardeşi olarak gördüğü ve bu nedenle Yahudilikte bulunan güzel hasletlerin Müslümanlar tarafından sahiplenilmesine takrir-i nebevî çerçevesinde izin verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Medine'ye ilk

²⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, XVII, 483, No: 33965; el-Buĥârî, *es-Şaĥîh*, III, 120, No: 2411; el-Curcânî, *Dercu'd-Durer*, II, 553.

²⁹ Bk. Tevbe 3/61; Nuh Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 174.

³⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 521, II, 550.

geldiği sıralarda temizlik konusunda nâzil olan ayetler ve Hz. Peygamber'in hassasiyeti çerçevesinde ashâbının bir kısmının temizlenmeyi Yahudilerden öğrendiği, Bunun üzerine nâzil olan Tevbe Sûresi'nin 108. ayetinde “لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا مَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ” “Orada asla namaza durma! Daha ilk günden takvâ temeli üzerine kurulan mescid ise namaz kılman için elbette daha uygundur; burada gerçekten arınmak isteyen adamlar vardır. Allah da arınmaya çalışanları sever.” onların bu temizlik alışkanlığının övüldüğü bildirilmektedir.

Bu hususta 'Uveym b. Sâ'ide'den nakledilen bir rivâyete göre Hz. Peygamber bir gün *Ḳubâ'*'ya gelmiş ve onlara “Allah'ın sizi temizlik konusunda övdüğünü duyuyorum. Bu temizlik nedir?” demiştir. Bunun üzerine onlar da “Ey Allah'ın Resûlü! Biz komşularımız olan Yahudilerin ayakyolundan döndüklerinde arkalarını yıkadıklarını görmeye kadar temizliği bilmiyorduk. Biz de onların yaptığı gibi yaptık” demişler ve bu davranışı komşuları olan Yahudilerden öğrendiklerini belirtmişlerdir.³¹

Bu konuyla alakalı 'Abdullâh b. Selâm'dan nakledilmiş olma ihtimali bulunan bir başka rivâyet daha vardır. Bu rivayette de “إِنَّا نَجِدُهُ مَكْتُوبًا عَلَيْنَا فِي التَّوْرَةِ: الْإِسْتِنْبَاءُ بِالْمَاءِ. وَفِيهِ نَزَلَتْ: {فِيهِ رَجَالٌ يُجْبُونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا} [التوبة: 108] şeklinde ifade edilmiştir.³²

B. Kiblenin Tahvili Sırasında Yahudiler

Hz. Peygamber Medine'ye ilk geldiğinde Kudüs'e doğru dönüp namaz kılıyorken, hicretin ikinci yılının *Receb* ayınının 15. günü (14 Kasım 623 Pazartesi)³³ Kâbe'ye yönelmiş, bunun üzerine Yahudiler tarafından muhtelif yönlerden eleştirilmiştir. Bu hususta Bakara Sûresi'nin (2/144-145) 144-145. ayetlerinde,

³¹ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا نَعَلَمُ شَيْئًا إِلَّا أَنْ جِئْنَا لَنَا مِنَ الْيَهُودِ رَأَيْنَاهُمْ يَغْسِلُونَ أَدْبَارَهُمْ مِنَ الْعَانِطِ، فَغَسَلْنَا كَمَا “عَسَلُوا” eṭ-Ṭaberî, *Câmi' u'l-Beyân*, XI, 690; eṭ-Ṭaberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XVII, 140; Nuh Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 379.

³² eṭ-Ṭaberî, *Câmi' u'l-Beyân*, XI, 690.

³³ el-Buḥârî, *eş-Sahîh*, I, 17, No: 40; Tarihlendirme detayları için bk. Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 414-417.

قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ (144) وَلَئِنْ آتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَئِنْ آتَيْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ (145)

“Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir; nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin. Kuşku yok ki kendilerine kitap verilenlerin rablerinden gelmiş bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir. (144) Ehl-i kitaba her türlü mucizeyi getirsen onlar yine de senin kiblene asla dönmezler. Sen de onların kiblesine uymayacaksın. Onlar birbirinin kiblesine de uymazlar. Eğer sana gelen kesin bilgidен sonra onların arzusuna uyarsan, işte o vakit sen kesinlikle hakkı çiğneyenlerden olursun. (145)” buyurulmuştur.

Keza aynı sûrenin (2/146-150) devamındaki ayetlerde de,

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَغْرِفُونَ كَمَا يَغْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (146) الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ (147) وَلِكُلِّ وُجْهَةٍ هُوَ مُوَلِّمًا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (148) وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لِلْحَقِّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (149) وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلِأْتِمَّ بِنِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ” (150)

“Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanır. Yine de içlerinden bir grup bile bile gerçeği saklıyorlar. (146) Gerçek, rabbinden gelendir; o halde sakın şüpheye düşenlerden olma! (147) Herkesin yüzünü ona doğru çevirdiği bir yönü vardır. Öyleyse hayırlarda yarışın. Nerede olursanız olun, Allah sizin hepinizi bir araya getirecektir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir. (148) Her nereden (yola) çıkarsan yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Bu, elbette rabbinden gelen bir gerçektir. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir. (149) Her nereden çıkarsan, yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Nerede bulunursanız yüzünüzü yine o tarafa döndürün

ki, *-haksızlığa saplanmış olanları dışında- insanların aleyhinize kullanacakları bir delil bulunmasın. Onlardan korkmayın, benden korkun. Ve bir de size nimetimi tamamlayayım, siz de hidayete eresiniz. (150)*” buyurulmuştur.

Ayetlerde görüldüğü üzere “ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ (144) وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَئِنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ” ifadeleriyle başlangıçta Müslümanlarla Yahudilerin birlikte aynı kibleye yöneldikleri, ancak onların sürekli Hz. Peygamber ve ashabını kendilerine uymaya çağırdukları ve Hz. Peygamber’e doğru bir adım atmadıkları görülmektedir. Bunu üzerine kible değişikliği ile onlara karşı net bir tavır konulmuş olmaktadır. Nitekim “ وَلَئِنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ” kısmıyla da onların bir şey üzerinde olmadıkları, Hz. Peygamber’in ise doğru yolda olduğu ve Allah’tan kendisine bir vahiy indiği, dolayısıyla vahye rağmen onların isteklerine tabi olmasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir.

Kıblenin Kudüs’ten Kâbe’ye değişmiş olması Yahudilere ağır geldi. Ka’b b. el-Eşref, “*Muhammed’e Kâbe’yle hakkında inene iman edenler günün başında bir yere doğru namaz kıldılar, sonra vaz geçip başka bir tarafa döndüler*” diyerek Müslümanları şüpheye düşürmeye çalıştı. Onun bu sözlerinin amacı Müslümanların şüpheye düşerek Yahudilerin kendilerinden daha bilgili olduklarını düşünerek tekrar Kudüs’e yönelmelerini sağlamaktı. Fakat Allah bu durumdan Hz. Peygamber’ini “ وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمِنُوا بِالَّذِي أُنزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجِهَ النَّهَارِ وَاکْفُرُوا ” “*Kitap ehlinde bir grup, "Mü'minlere indirilene günün başlangıcında inanın, sonunda da inkâr edin, belki onlar (size bakarak) dönerler" dedi.*” ayetini inzâl ederek haberdar etti.³⁴

Yine Muqâtil b. Süleymân (ö.150/767) tarafından nakledilen bir habere göre Ebû Yâsir b. Ahtâb, Ka’b b. el-Eşref, Ka’b b. Esed, Sellâm b. Şûriyâ, Kinâne b. Ebî'l-Huqâyk, Vehb b. Yehûza ve Ebû Nâfi' gibi Yahudi âlimleri Hz. Peygamber’e “*Kâbe’yi niçin tavaf ediyorsunuz? O taştan bir binadan başka bir şey değildir?*” dediler. Hz. Peygamber

³⁴ Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me’âlimu't-Tenzîl*, I, 456.

de “Siz iyice biliyorsunuz ki Beyti tavaf haktır. Orasının kible olduğu Tevrat’ta da İncil’de de yazılıdır. Ancak siz gizliyorsunuz” buyurunca Sellâm b. Şûriyâ “Biz kitabımızdan bir şeyi gizlemedik” demiştir. Bunun üzerine Bakara Sûresi’nin (2/146) 146. ayeti “الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ ”, “Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanır. Böyle iken içlerinden bir takımı bile bile gerçeği gizlerler.” nâzil olmuştur.³⁵

Bu haberin bir kısmı erken dönem müfessirlerinden es-Suddî’den (ö.127/745) nakledilen “... يَغْرِفُونَ الْكُتُبَةَ أَهْنًا هِيَ قِبْلَةُ الْأَنْبِيَاءِ كَمَا ... يَغْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ”, “Kâbe’nin [asıl] kible olduğunu çocuklarını tanıyıp bildikleri gibi biliyorlardı” şeklindeki ifadeleri teyid edilmektedir.³⁶

Yahudilerin Hz. Peygamber’in peygamber olduğunu söylemesine de alaycı yaklaşımlarının yanında onunla ilgili Tevrat’ta ayetler bulunduğu dair Hz. Ömer ile Mâlik b. eḡ-Ḍayf arasındaki tartışmada da Mâlik “فغضب مالك فقال ما انزل الله على احد كتابا. وكان ربانيا في اليهود فعزلته اليهود ” عن الربانية 91. ayetinde “وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنزَلَ اللَّهُ عَلَى بَشَرٍ مِّن سَمِيٍّ قُلْ مَنْ أَنزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ”, “Allah’ın kadrini gereği gibi bilemediler. Çünkü "Allah hiç kimseye hiçbir şey indirmedir" dediler. De ki: "Mûsâ’nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği, parça parça kâğıtlar haline koyup ortaya çıkardığımız, pek çoğunu ise gizlediğiniz; (kendisiyle) ne sizin ne babalarınızın bilmediği şeylerin size öğretildiği Kitab’ı kim indirdi?" (Ey Muhammed!) "Allah" (indirdi) de, sonra bırak onları, içine daldıkları bataktaki oynayadursunlar.” onların nübüvvet anlayışlarındaki çarpıklığa dikkat çekilmiştir.³⁷

³⁵ Muḡâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, I, 148.

³⁶ eḡ-Ṭaberî, *Câmi’u’l-Beyân*, III, 188; İbn Ebî Ḥâtim, *et-Tefsîr*, I, 255.

³⁷ Muḡâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, V, 130.

C. Benû Kaynuḳâ‘ Yahudilerinin Sürgünü

Hicretin ikinci senesinde meydana gelen Bedir gazvesinden sonra Medine’ye döndüğünde *Benû Kaynuḳâ‘* kabilesi Hz. Peygamber’le aralarındaki anlaşmayı çığnedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara birini göndererek bir araya topladı. Burada Hz. Peygamber’in *Benû Kaynuḳâ‘* Yahudilerinin ulularıyla tartıştığı, onlara nasihat etmeye çalıştığı halde genel olarak bu kabilenin zengin ve güçlü olmaları nedeniyle Hz. Peygamber ve ashâbını hafife alan, onlarla alay eden tavırlar sergilediklerinden dolayı onlarla gergin anlar yaşandığı ve Hz. Peygamber’in bu girişiminden bir netice alamadığı, bunun üzerine de onları muhasara edip teslim olmaya zorladığı, sonra da Şam tarafına sürgüne gönderdiği muhtelif hadis ve siyer metinlerinde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.³⁸

D. Benû’n-Naḳîr Yahudilerinin Sürgünü

Benû’n-Naḳîr Yahudileriyle ilgili de gerek hadis gerekse siyer ve meḡâzî kaynaklarında birçok rivayet yer almaktadır. Bu rivayetlerde onların Hz. Peygamber’e verdikleri sözü tutmadıkları ve ona tuzak kurarak öldürmeye kalktıkları, bunun üzerine Hz. Peygamber’in onlardan Medine’yi terk etmelerini istediği ifade edilmektedir. Onların direnmesi üzerine kalelerini muhasara etmiş ve Kur’ân’da da yer aldığı üzere hurma ağaçlarını vs. keserek onlar göçe zorlamıştır.³⁹ Bunun üzerine onlar da deve yükleriyle götürebildikleri malzemelerini alıp Şam tarafına göç etmişlerdir.

Bu hususta nazil olan Haşr Sûresi’nin (59/5) 5. ayeti “ مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْسَةٍ أَوْ نَرْتَمُوهَا فَإِنَّهَا عَلَىٰ أَصُولِهَا قَبِيضٌ مِنَ اللَّهِ وَلِيُخْرِجَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾ ”, “(Savaş gereği,) hurma ağaçlarından her neyi kestiniz yahut (kesmeyip) kökleri üzerinde dikili bıraktınızsa hep Allah’ın izniyledir. Bu da fasıkları rezil etmesi içindir.” bu duruma işaret etmektedir.

³⁸ Muḳâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, I, 265; İbn İshâk, *es-Sîre (nşr. Süheyl Zekkâr)*, s. 313; el-Vâkıdî, *el-Meḡâzî*, I, 176.

³⁹ el-Vâkıdî, *el-Meḡâzî*, I, 372; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, II, 193; İbn Mâce, *es-Sunen*, III, 126, No: 2844; Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, IV, 438, No: 2603.

Nitekim *Benû Qaynukâ'* ve/veya *Benû'n-Nağîr* ile alakalı olduğunu düşündüğümüz, Ebû Hureyre'den nakledilen hadiste Hz. Peygamber'in Yahudilerin *Beytu'l-Midrâs'*ına gittiği ve onlara “يَا مَعْشَرَ يَهُودَ” “*Ey Yahudi Topluluğu! Müslüman olun, selamete erin!*” dediği, bunu üç defa tekrarladığı halde davetini kabul etmeye yanaşmadıkları için de onlara “اعْلَمُوا أَنَّمَا الْأَرْضُ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُخْلِيكُمْ مِنْ هَذِهِ” “*Bilin ki Arz Allah ve resulünündür. Ben sizleri buradan çıkararak istiyorum.*” buyurduğu nakledilmiştir.⁴⁰

Benû'n-Nağîr kabilesi Şam tarafına sürgüne gideceği sırada En-sardan bazılarının Yahudilerin yanında *tehevvud* etmek üzere verilmiş evlatlarını onların ellerinden almak istediler. Ancak Bakara Sûresi'nin (2/256) 256. ayeti “لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ” “*Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O halde kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapsağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakıyla işitendir, hakıyla bilendir.*” nâzil olmuş ve *tehevvud* etmiş olan evlatlarının zorla alıkonulamayacağı ifade edilmiştir.⁴¹

E. Yahudilere Yönelik Suikast İddiaları

Medine'deki bazı Yahudilere karşı suikast yapıldığına dair hadis ve siyer kaynaklarında yer alan bilgiler de kuşkuyla ele alınmalıdır. Bunların bazılarının kronolojik açıdan bilinenden farklı zamanlarda olduğu muhakkaktır. Söz gelimi bizim tespitimize göre Ka'b b. el-Eşref'in katlinin tarihi zannedildiği gibi hicretin 3. yılı değil, hicretin 4. senesine, 14 Rebî'u'l-Evvel 4H / 25 Haziran 625 tarihine denk gelmektedir.⁴² Ka'b b. el-Eşref'in öldürülmesinin ardında Müslüman kadınlara yönelik iğrenç şiirlerin yanında Mekke'ye giderek onları Müslümanlara karşı kışkırtmış olması ve özellikle Uhud gazvesinde birçok

⁴⁰ Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Musned*, IV, 383, No:9961.

⁴¹ “...ما من مؤلود إلا يؤلّد على الفطرة، فأبواه يهودانه وينصرانه ويمجسانه...” Muslim, *es-Şaḥîḥ*, VII, 22, No:6852; en-Nesâ'î, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, XIII, 50, No: 11159.

⁴² Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 547-550.

Müslümanın şehid edilmesiyle neticelenen olaylar zincirinde sorumluluğu bulunması yatmaktadır.⁴³ Eğer Hz. Peygamber'in insanları sırf Yahudi olduğu için suçsuz yere öldürmek gibi bir niyeti olsaydı bunun için Ka'b b. el-Eşref'in bu kadar suç işlemesini beklemesine gerek kalmazdı.

F. Medine Vesikası ve Yahudiler

Hız. Peygamber'in Medine'ye geldiğinde Yahudilerle bir anlaşma imzaladığına dair *Medine Vesîkası* olarak da adlandırılan ve özellikle siyer kaynaklarında yer alan metne gelince bu metnin Ensar ve Muhacirler arasında *Benû Lihyân* seferi sırasında 'Abdullâh b. Ubey'in kışkırtmasıyla meydana gelen gerilimin düşürülmesi amacıyla Muharrem-Safer 4H / 14 Nisan-11 Haziran 625 tarih aralığındaki bir zamanda imzalandığı, *Benû Kaynukâ'*, *Benû'n-Nağîr* ve *Benû Qurayza* Yahudileriyle alakası olmadığı anlaşılmaktadır.⁴⁴ Elbette bu durum Hz. Peygamber'in mezkur Yahudi kabileleriyle de ayrıca anlaşmalar yapılmadığı anlamına gelmez. Söz konusu anlaşmaların yazılı birer vesika olup olmadığına dair elimizde kanıt bulunmamaktadır. Fakat sözlü de olsa bu anlaşmalara hadis ve siyer rivayetlerinde atıflar yapılmaktadır.⁴⁵

G. Benû Qurayza Yahudilerinin Cezalandırılması

Benû Qurayza Yahudileri hakkında gerek hadis gerekse siyer kaynaklarında mebzul miktarda malumat bulunmaktadır. Bu malumata göre Hendek gazvesi sırasında Medine muhasara edilince onlar da Hz. Peygamber ve ashabının sıkıştırıldığını düşünerek Mekke müşrikleriyle iş birliği yapmış ve Müslümanları içeriden vurmak istemişlerdir.

Bu hadise neticesinde Hendek gazvesinden hemen sonra Hz. Peygamber onları muhasara etmiş ve uzun süren bir muhasaranın ar-

⁴³ İbn İshâk, *es-Sîre (nşr. Süheyl Zekkâr)*, s. 317; el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 121; 'Omer b. Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, I, 250.

⁴⁴ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 426-427.

⁴⁵ Muqâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, II, 122; el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 176, 369, II, 454; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 53.

dından teslim olmuşlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber onların durumunu o sırada yaralı olan Sa'd b. Mu'âz'a havale etmiş, Sa'd'ın kararıyla da onların erkekleri idam edilmiş, kadın ve çocukları da esir alınmıştır. İdam edilenlerin sayısı ve biçimi hakkında tartışmalar bulunmakla birlikte bu olayın dönemin şartları ve yaşananların sıcaklığı içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Bu olay böyle bir tebliğde ele alınamayacak kadar geniş ve tartışmaya açık olduğu için burada detaylarına girilmemiştir.⁴⁶

H. *Hayber*, *Teymâ'* ve *Vâdî'l-Kurâ* Yahudileri ile Anlaşma

Hayber Yahudileri de Hz. Peygamber'e karşı Mekke müşrikleriyle anlaşarak savaşılmaya kalkışmış ancak Hz. Peygamber daha önce davranarak onları kalelerinde muhasara etmiştir. Bir süre muhasara ettikten sonra teslim olan *Hayber* Yahudileriyle anlaşmalar yapmıştır. Nitekim bu anlaşmalardan birinde sahâbenin anlaşmaya aykırı bir şekilde onların mallarına yönelik talan (الغنيمة) girişimlerine şiddetle karşı çıkmış ve anlaşmalı oldukları için onların mallarını yemenin "haram" olduğunu beyan etmiştir.⁴⁷ Hz. Peygamber'in bu tutumu onun Yahudilere veya herhangi başka bir din veya ırka karşı bir önyargı ile hareket etmediğini gösteren dikkat çekici bir örnektir. Hz. Mûsâ'nın da tebliğ ettiği, Hz. İbrahim'den beri gelen ortak din olan İslâm'a davet etmiş ve itikat ve ameldeki aşırılıklarından sıyrılarak aralarındaki ortak kelimeye davet etmiştir. Eğer bunu kabul etmiyorlarsa da en azından Müslümanlara düşmanlık etmekten vaz geçerek anlaşmalar çerçevesinde saldırganlıktan uzak bir yaşama davet etmiştir.

Teymâ', *Vâdî'l-Kurâ* ve diğer bölgelerdeki Yahudiler de *Hayber* Yahudileriyle benzer anlaşmalarla kısa süre içerisinde kontrol al-

⁴⁶ Bu konudaki bazı tespitler ve literatür için bk. Nuh Arslantaş, *Hız. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 211-232; Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 598-599; Güngör Aksu, "Benî Kurayza Yahudilerinin Cezalandırılması", *Siyer Araştırmaları Dergisi* / 6 (Ağustos 2019): 79-98.

⁴⁷ Bu hadisenin detayları için bk. Mehmet Apaydın, "Erîke Hadisi'nin Bütünsel Yaklaşım Yöntemiyle Tespiti", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61 (2020): 87-174.

tına alınmıştır. Böylece Hz. Peygamber'in vefatına kadar genel itibarıyla *Hicâz* bölgesinde, hatta bütün Arap Yarımadası'nda bu ırk ve dine mensup olanlarla anlaşmalar yapılmıştır.

Hz. Peygamber Yahudilerle ilişkileri bir ırk veya din mensubu olarak kategorize edilmiş bir ilişki biçimi değildir. Onlara bir insan olarak baktığı ve aralarında iyi olanlara karşı iyi muamelede bulunduğu, kötülük edenlere de hak ettikleri şekilde muamele ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim 'Abdullah b. Selâm ve Miḥayrîk⁴⁸ gibi Yahudi âlimlerinin Müslüman olmalarından sonra onları asla hakir görmemiş, aksine onların faziletlerine dair sözleriyle onları onurlandırmıştır. Kezâ eşleri Şafiyye binti Ḥuyey ve Reyḥâne'yi de diğerlerinden ayırmamıştır.⁴⁹ Hatta bir keresinde Şafiyye binti Ḥuyey'in Hz. Peygamber'in diğer eşleriyle arasında yaşananları anlatması üzerine Hz. Peygamber ona "وَكَيْفَ تَكُونَانِ خَيْرًا مِّنِّي، وَرُؤُوسِي مُحَمَّدٌ، وَأَبِي هَارُونَ، وَعَيْي مَوْسَى؟", "Siz ben-den nasıl daha hayırlı olabilirsiniz? Benim kocam Muhammed, babam Hârûn, amcam da Mûsâ değil mi?" deseydin ya diyerek onu desteklemiştir.⁵⁰

Aynı şekilde kendisine karşı tehdit oluşturmayan Ebû's-Şaḥm el-Yahûdî adındaki tüccar Hz. Peygamber'in Medine'de yaşadığı süre zarfında ticaretine devam etmiş, hatta kendi soyundan olan *Benû Qurayzâ'* dan esir alınanları satın alıp⁵¹ ticaretini herhangi bir engel olmadan sürdürebilmiştir.

Diğer taraftan Hz. Peygamber'in onların dinlerini bir menfaat aracına dönüştürmelerini eleştirmiş, kendilerine indirilenlerle amel ederken aşırılığa gittiklerini ve dinlerini oyuncak haline getirdiklerini vurgulamış ve onları bu kötü hasletlerinden kurtarıp tezkiye etmeye uğraşmıştır.

Hz. Peygamber Yahudilerin cenazelerine de saygı gösteriyordu. Nitekim bir gün Hz. Peygamber ashâbıyla birlikte otururlarken yanla-

⁴⁸ el-Makrîzî, *İmtâ' u'l-Esmâ'*, III, 353.

⁴⁹ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 520; Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, VII, 119, No: 4545.

⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, X, 123; et-Tirmiżî, *es-Sunen*, V, 125, No: 3892.

⁵¹ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 401, 402, II, 522, 634, 635, 673.

rından bir Yahudi geçiyordu. Hz. Peygamber ayağa kalkınca kendisine, “O bir Yahudi’dir” denilince, “O da bir can değil mi?” buyurmuştur.⁵²

Konu hakkında ‘Â’işe’den ve İbn ‘Abbâs’tan nakledilen hadislerde Hz. Peygamber’in vefatına sebep olan hastalığı sırasındaki son günlerinde “لَعْنُ اللَّهِ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى، اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسْجِدًا”، “Allah Yahudi ve Hıristiyanlara lanet etsin! Onlar peygamberlerinin kabirlerini meşced edindiler.” ifadeleriyle⁵³ hem Yahudilerin tutumlarını yererken hem de kendisinin kabrinin de aynı muameleyi görmemesi için ashabını uyarmıştır.

En’âm Sûresi’nin (6/146) 146. ayetinde “وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوِ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ظُفْرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوِ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ” “Yahudilere turnaklı hayvanların hepsini haram kıldık. Sığır ve koyunların ise, sırtlarında veya bağırsaklarında bulunanlar, ya da kemiklerine karışanlar dışındaki iç yağlarını (yine) onlara haram kıldık. İşte böyle, azgınlıkları sebebiyle onları cezalandırdık. Biz elbette doğru söyleyenleriz.” Ve Bakara Sûresi’nin (2/174) 174. ayetinde “إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَسْتُرُونَ بِهِ تَمَنَّا قَلِيلًا أُولَئِكَ مَا “ “Allah’ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip onu az bir bedel ile değişenler (var ya); işte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar. Kıyamet günü Allah onlarla ne konuşacak ne de onları arıtacaktır. Onlar için elem dolu bir azap vardır.” ifade edildiği üzere hayvanların iç yağları kendilerine yasaklandığı halde kendi dinlerini hafife alan ve onu dünyalık menfaat elde etmek için kullanan Yahudileri Hz. Pey-

⁵² حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مَرْة، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: كَانَ سَهْلٌ “ بَيْنَ حَنْبَلٍ، وَقَيْسُ بْنُ سَعْدٍ قَاعِدَيْنِ بِالْقَادِسِيَّةِ، فَمَرُوا عَلَيْهِمَا بِجَنَازَةٍ، فَقَامَا، فَقِيلَ لِهِمَا إِنَّمَا مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ أَيُّ مِنْ أَهْلِ الدِّمَةِ، فَقَالَا: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ بِهِ جِنَازَةً فَقَامَ، فَقِيلَ لَهُ: إِنَّمَا جِنَازَةٌ يَهُودِيَّةٍ، فَقَالَ: «إِنِّي لَأَلْبَسْتُ نَفْسًا

⁵³el-Buḥârî, es-Şaḥîḥ, I, 95, No: 435; II, 88, No: 1330.

gamber tenkid ediyor ve onlar hakkında şöyle diyordu: “Allah, Yahudileri kahretsin! Şüphesiz Allah, onlara, leşleri, iç yağlarını yasakladığı zaman, onlar, onu erittiler, sonra da satıp parasını yediler.”⁵⁴

Yahudilere dair Hz. Peygamber’den nakledilen gelecekle ilgili rivâyetlerin bütün Yahudileri kapsayacak şekilde genel ifadeleri olup olmadığı meselesi da araştırılması gereken bir diğer husustur. Biz bu tebliğde bu tür rivayetlerin aslında Hz. Peygamber dönemindeki bazı Yahudiler veya Yahudi kabileleri için söylenmiş sözler olduğunu, ancak *Erîke Hadisi* örneğinde⁵⁵ olduğu üzere bunların ilgili bir mesaj haline sonradan getirildiğini düşünüyoruz. Elbette bu düşüncemizin doğru olup olmadığı bu hususta yapılacak tetkiklerde ortaya konabilir.

Bunlardan bir iki örneği burada ele almak istiyoruz: İlki İbn ‘Omer’den nakledilen şu rivâyettir:⁵⁶

...عَنِ ابْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «يُقَاتِلُكُمُ الْيَهُودُ فَتَسْلُطُونَ عَلَيْهِمْ حَتَّى يَقُولَ الْحَجَرُ: يَا مُسْلِمُ هَذَا يَهُودِيٌّ وَرَائِي فَأَقْتُلْهُ»

İbn ‘Omer’den Resûlullâh’ın (s.a) şöyle dediği nakledilmiştir: “Yahudilerle savaşıcağınız ve onları alt edeceksiniz. Öyle ki bir taş ‘Ey Müslüman! Arımda bir Yahudi var. Onu öldür!’ diyecektir.”

İkinci örnek ise Ebû Hureyre’den nakledilen şu rivâyettir.⁵⁷

...عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: " لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَقَاتِلُوا الْيَهُودَ، حَتَّى يَقُولَ الْحَجَرُ وَرَاءَهُ الْيَهُودِيُّ: يَا مُسْلِمُ، هَذَا يَهُودِيٌّ وَرَائِي فَأَقْتُلْهُ "

Ebû Hureyre, Resûlullâh’tan (s.a) şöyle nakletmiştir: “Yahudileri öldürünceye kadar kıyamet kopmaz. Öyle ki ‘Ey Müslüman! Arımda bir Yahudi var. Onu öldür!’ diyecektir.”

54 حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ دِينَارٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي طَاوُسٌ، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، يَقُولُ: بَلَغَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ أَنَّ فُلَانًا بَاعَ خَمْرًا، فَقَالَ: قَاتِلِ اللَّهَ فُلَانًا، أَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «قَاتِلِ اللَّهَ الْيَهُودَ حَرَمَتْ عَلَيْهِمُ الشُّحُومُ، فَجَمَلُوهَا فَبَاغَوْهَا

III, 82, No: 2223; Muslim, *es-Sahîh*, IV, 275, No: 4053.

55 Mehmet Apaydın, “Erîke Hadisi’nin Bütünsel Yaklaşım Yöntemiyle Tespiti”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 61 (2020): 87-174.

56 Ma’mer b. Râşid, *el-Câmi’*, XI, 399. Ayrıca bk. el-Buḥârî, *es-Sahîh*, IV, 42, No: 2925; Muslim, *es-Sahîh*, VII, 316, No: 7441, VII, 317, No: 7443-7444.

57 el-Buḥârî, *es-Sahîh*, IV, 42, No: 2926.

Metninde “يَا مُسْلِمُ، هَذَا يَهُودِيٌّ وَرَائِي فَأَقْتُلْهُ، إِلَّا الْغَرْقَدَةَ فَإِنَّهَا شَجَرَةٌ يَهُودِيَّةٌ” ifadelerinin geçtiği bir başka rivâyet ise Nu‘aym b. Hammâd tarafından ‘Abdullâh b. ‘Amr b. el-Âs’dan mevkuf olarak nakledilmiştir.⁵⁸ Bu son rivâyet mufassal bir metne sahiptir ve kıyamet alametleri ve deccâlin çıkışı sırasında vukû bulacak bir hadise olarak mezkûr ifadeleri kullanmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu tebliğde Yahudiler hakkında tetkik edilen ayetler, hadisler ve siyer kaynaklarından aktarılan haberler dikkate alındığında Yahudilerin Hz. Peygamber’e ve ashabına karşı genel itibariyle onları küçümseyen, alaya alan ve değersizleştiren tavırlar gösterdikleri anlaşılmaktadır. Yahudilerin bu tavırlarının hakikatin kendi ellerinde, hatta tekellerinde olduğu ve nübüvvetin Yahudi ırkına mahsus bir müessese olduğunu düşünmelerinden kaynaklandığı söylenebilir. Elbette bunların dışında siyasî, ekonomik, sosyolojik, psikolojik ve tarihî birçok faktör de davranışlarına etki etmiş olabilir. Ne var ki, onların bütün bu uğraşlarına rağmen Müslümanları olumsuz yönde etkilemeyi başaramamışlar, hatta daha da motive olmalarına sebep olmuşlardır.

Hz. Peygamber ise *Kubâ* köyüne vardığı ilk günden itibaren şehirdeki Yahudi âlimleriyle doğrudan muhatap olmuş ve müşriklere nazaran onlarla Hz. İbrâhîm ve Hz. Mûsâ üzerinden aynı peygamberlere iman eden iki mezhebî akımın etkileşimine benzer bir iletişim kurmaya çalışmıştır. Ne var ki, Hz. Peygamberle dinî müzakerelere girişen Yahudi âlimlerinin genel yaklaşımı ilk günden itibaren üstten ve bilgiç bir tavır, sahip oldukları dinî bilgi ve nübüvvet tecrübeleri üzerinden küçümseyici bir tarzda gerçekleşmiştir. Gerek Kur’ân’da gerekse Hz. Peygamber’in söz, fiil ve tavırlarında iki topluluğun benzerliklerine vurgu yapılırken, Yahudiler Kur’ân’da ve Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrîrlinde Yahudi inancına aykırı öğeleri tespit ederek onu ve ashâbını tekfir edici bir üslup takip etmişlerdir. Kur’ân’dan bir sûre indiğinde veya dinî bir husus ortaya çıktığında Yahudiler konuyu kendilerinin daha iyi bildiklerini ima ederek o konuda daha dindar/takva

⁵⁸ Nu‘aym b. Hammâd, *Kitâbu'l-Fiten*, II, 570.

sahibi olduklarını beyan etmişler ve Müslümanları hakir görmeye çalışmışlardır.

Yahudi ve Hıristiyanlar arasındaki bu fırkalaşmanın hem itikadî hem de amelî açıdan gerçekleştiğini kabul etmek gerekir. Kur'ân'daki Yahudilere dair ayetlerde Müslümanların da uyarılmış olmasının ardında sadece itikadî bir fırkalaşma değil aynı zamanda ibadetleri araçsallaştırarak bunlar üzerinden bir takva gösterisi oluşturmak ve dini oyuncak haline getirmeye çalışmak, hatta bunun üzerinden menfaat temini sorunu yatmaktadır. Bu da gösteriyor ki, Hz. Peygamber'in Yahudi ve Hıristiyanlara karşı tavrının ardında ırkçılık veyahut da siyasî rekabet değil, tamamen nübüvvet göreviyle alakalı tezkire ve tezkiye amacına matuf tavır yatmaktadır.

Hz. Peygamber'in tebliğ görevinin bir vechesi hatırlatmaktır. Çünkü Hz. Peygamber bir müzekkir,⁵⁹ Kur'ân da bir tezkiredir.⁶⁰ Kur'ân müşriklere olduğu kadar Hz. Peygamber'in karşılaştığı Yahudilere de bir tezkire olarak gelmiş ve kendilerinden önce yaşamış olan Yahudi peygamberler ve kavimleri hakkındaki kıssalardan örneklerle onlara görevleri hatırlatılmış ve doğru yola girmemeleri durumunda acılı bir azapla karşılaşacakları kendilerine bildirilmiştir.

Hz. Peygamber'in bir vazifesi de tezkiyedir. Bu çerçevede Yahudilerin kötü hasletlerinden onları kurtarmaya çalışmış ve bunun için öncelikle onlarla anlaşmalara sadakati esas alan seviyeli ve bir ilişki kurmuştur. Medine'yi dışarıdan tehdit eden, şehrin etrafını saran müşriklere ve Mekkeli müşriklere karşı onlara birlik çağrısında bulunmuştur.

Genel olarak hadisler ve siyer rivayetleri (bunlar da hadis olarak görülmelidir) dikkate alındığında Mekke dönemiyle ilgili Yahudilere dair örnekler olmadığı, olsa dahi bu örneklerin Medine'ye gelip giden **Nağr b. el-Ĥâriş** gibi Mekkeli müşrikler aracılığıyla dolaylı bir iletişim olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁹ el-Ġâşiyeh 88/21.

⁶⁰ Tâhâ 20/3; Müzzemmil 73/19. Müddessir 74/54; İnsân 76/29; 'Abese 80/11.

Medine döneminde ise ilk başlarda olumlu başlayan iletişimin salt dinî müzakereler şeklinde geliştiği, zamanla 'Abdullâh b. Ubey'in kışkırtıcılığa soyunarak kendi iktidarını kurma girişimlerinin bir neticesi olarak meselenin siyasî boyutlarının ortaya çıktığı, bu durumun ticari restleşmeye dönüştüğü (Hz. Peygamber'in Medine Pazarı'nı kurması) ve son olarak da çatışma ve sürgünlerle sonuçlandığı görülmektedir.

Bu süreçte Hz. Peygamber'in Yahudileri öncelikle inanç açısından düzeltmeye çalıştığı, onları sâlih ameller işlemeye davet ettiği ve onları tezkiye etmek istediği anlaşılmaktadır. Ancak onlardan bu girişimlere olumlu cevap verenlerin sayısı oldukça azdır. Aksine onlar Hz. Peygamber ve ashâbıyla alay etmeyi seçmişler, nübüvvetini reddetmişler, güçlerine ve zenginliklerine güvenerek Müslümanları tehdit etmişlerdir. Hz. Peygamber de onların bu düşmanca tutumlarına karşı hak ettikleri şekillerde muamele etmiş ve kendisine iman edenler hariç onların bir kısmıyla anlaşmış (*Hayber, Teymâ', Vâdî'l-Kurâ* vb.), bir kısmını sürgüne göndermiş (*Benû Kaynukâ', Benû'n-Nağîr*), bir kısmını da infaz (*Benû Qurayza*) etmiştir.

Hz. Peygamber'in Yahudilere bir ırk mensubu olarak herhangi bir tavır göstermediği, kendisine tabi olan 'Abdullâh b. Selâm, Muhayriğ vs. gibilerini diğer ashâbından ayırmadığı, onlarla evlendiği (Şafiyye binti Hıyey, Reyhâne), hatta Şafiyye binti Hıyey'e ırkını kastederek “*Yahudi!*” diyen eşini şiddetle azarladığı ve ona birkaç ay kırgın kaldığı⁶¹ bilinmektedir.

Hz. Peygamber'in Yahudilerle ilişkilerine dair bu tebliğde serdetmeye çalıştığımız örnekler, günümüzde gerek Yahudi ve Hristiyanlara gerek diğer din ve inanç mensuplarına gerekse kendilerini Müslüman olarak takdim eden, fakat Müslümanları her açıdan hedef tahtasına koymuş olan örgüt, cemaat ve tarikatlara nasıl muamelede bulunulması gerektiğine dair nebevî sünnet anlayışına sahip olmak için fazlasıyla yeterli görünmektedir.

61 حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ ثَابِتِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ سُمَيَّةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّهَا أَعْتَلَتْ بَعِيرٌ لِبَصْفِيَّةَ بِنْتِ حُبَيْبٍ، وَعِنْدَ رَبِّبِ فَضْلُ ظَهْرٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِرَبِّبِ: أَعْطِيهَا بَعِيرًا، فَقَالَتْ: أَنَا أُعْطِي تِلْكَ الْيَهُودِيَّةَ؟ فَغَضِبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَزَجَرَهَا ذَا الْحِجَّةِ، وَالْمُحَرَّمِ، وَبَغَضَ صَفْرًا. Ebû Dâvûd, *es-Sunen*, VII, 119, No: 4545.

Bu hususta daha ayrıntılı çalışmalar yapıldığı takdirde Hz. Peygamber'in etrafındaki Yahudi ve Hıristiyanlar başta olmak üzere diğer birçok dindar kişi ve gruplarla kurduğu ilişki, onların inanç ve ibadetlerine yaklaşımı daha aslına uygun ve dönemin şartlarından soyutlanmış bir biçimde tespit edilebilecektir. Böylece günümüzdeki farklı din, mezhep ve meşrep mensuplarıyla nebevî sünnete daha uygun ve ilkeli tavır geliştirerek ve çağın imkân ve şartlarına uygun bir iletişim modeli ortaya konulabilecektir.

Kaynaklar

'Abdurrezzâk, Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Şan'ânî (ö.211/827), *el-Musannef* (nşr.

Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö.241/856), *el-Musned* (nşr. Heyet), I-XII, Cem'iyetu'l-Meknez, 1431/2010.

Aksu, Güngör "Benî Kureyza Yahudilerinin Cezalandırılması". *Siyer Araştırmaları Dergisi* / 6 (Ağustos 2019): 79-98.

Apaydın, Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, Kuramer, İstanbul 2018.

Apaydın, Mehmet, "Erîke Hadisi'nin Bütünsel Yaklaşım Yöntemiyle Tespiti", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61 (2020): 87-174.

Arslantaş, Nuh Arslantaş, *Hız Muhammed Döneminde Yahudiler*, Kuramer, İstanbul 2016.

el-Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö.279/893), *Ensâbu'l-Eşrâf* (nşr. Suheyl Zekkâr, Riyâd ez-Ziriklî), I-XIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1417/1996.

el-Buḥârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl (ö.256/870), *el-Câmi'u'l-Musnedu's-Şâḫîḫu'l-Muḫtaşar* (nşr. Muhammed Zuheyr en-Nâsır), I-IX, Dâru Ṭavḫî'n-Necât, Beyrut 1422H.

Cevâd 'Alî, Cevâd 'Alî (ö.1408/1987), *el-Mufaşşal fî Târîḫi'l-'Arab Ḳable'l-İslâm*, I-XX, 1422/2001.

el-Curcânî, Ebû Bekr 'Abdulḳâhir b. 'Abdurrahman (ö.471/1079), *Dercu'd-Durer fî Tefsîri'l-'Âyi ve's-Şuver* (nşr. Velîd b. Ahmed b. Şâlih el-Huseyn, İyâd 'Abdullaḫîf el-Ḳaysî), I-IV, İngiltere 1429/2008.

Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'âs es-Sicistânî (ö.275/889), *Sunenu Ebî Dâvûd* (nşr. 'Adil Muḥammed, 'Ammâr 'Abbâs), I-VIII, Dâru't-Te'sîl, Kahire 1436/2015.

Ebû Muḥammed el-Beğavî, el-Ḥuseyn b. Mes'ûd b. Muḥammed b. el-Ferrâ' (ö.516/1122), *Me'âlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Ḳur'ân* (nşr. 'Abdurrezzâk el-Mehdî), I-V, Dâru İḥyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1420.

Gökmen, Osman Gökmen, "Hadislerde Yahudilerin Özellikleri (Sahih-i Buharî ve Sahih-i Müslim Özelinde), Basılmamış Y. Lisans Tezi (Danışman: İshak Emin Aktepe), Erzincan Üniversitesi SBE, Erzincan 2017.

Günel, Fuat Günel "Hadislere Göre Yahudilik ve Yahudiler", Basılmamış Y. Lisans Tezi (Danışman: Ömer Faruk Harman), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1991.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî (ö.235/850), *el-Musannef* (nşr. Sa'd b. Nâsır eş-Şetrî), I-XXV, Dâru Kunûzi İşbîliyâ, Riyad 1436/2015.

İbn Hişâm, Ebû Muḥammed 'Abdumelik b. Hişâm el-Ḥimyerî (ö.213/829), *es-Sîretu'n-Nebeviyye* (nşr. Muştafâ es-Sakḳâ v.dğr.), I-II, Mektebetu Muştafâ el-Bâbî'l-Halebî, Mısır 1375/1955.

İbn İshâk, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İshâk b. Yesâr el-Muḩᩤalıbî (ö.151/768), *es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî)* (nşr. Süheyl Zekkâr), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1398/1978.

İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Yezîd el-Ḳazvînî (ö.273/887), *es-Sunen* (nşr. Heyet), I-IV, Dâru't-Te'sîl, Kahire 1435/2015.

İbn Sa'd, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Sa'd b. Menî' (ö.230/845), *eṭ-Ṭabaḳât* (nşr. 'Alî Muḥammed 'Omer), I-XI, Mektebetu'l-Ḥancî, Kahire 1421/2001.

Ma'mer b. Râşid, Ebû 'Urve Ma'mer b. Râşid el-Ezdfî (ö.153/770), *el-Câmi'* (nşr. Ḥabîbu'r-Raḥmân el-'A'zamî), I-II, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1403/1982.

Mucâhid b. Cebr, Ebû'l-Ḥaccâc Mucâhid b. Cebr el-Ḳureşî (ö.104/723), *Tefsîru Mucâhid* (nşr. Muḥammed 'Abdu's-Selâm Ebû'n-Nîl), Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, Mısır 1410/1989.

Muḳâtil b. Suleymân, Ebû'l-Ḥasen Muḳâtil b. Suleymân el-Belhî (ö.150/767), *Tefsîru Muḳâtil b. Suleymân* (nşr. 'Abdullâh Maḥmûd Şehâte), I-V, Beyrut, 1423/2002.

Muslim, Ebû'l-Hüseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (ö.261/875), *el-Musnedu's-Şaḥîhu'l-Muḥtaşar bi Nakli'l-'Adl 'ani'l-'Adl ilâ Resûlillâh* (nşr. Heyet), I-VII, Dâru't-Te'sîl, Kahire 1435/2014.

en-Nesâ'î, Ebû 'Abdurrahmân Aḥmed b. Şu'ayb el-Ḥurâsânî (ö.303/916), *es-Sunenu'l-Kubrâ* (nşr. Heyet), Dâru't-Te'sîl, Kahire 1433/2012.

Nu'aym b. Ḥammâd, Ebû 'Abdullâh Nu'aym b. Ḥammâd el-Mervezî (ö.228/843), *Kitâbu'l-Fiten* (nşr. Semîr Emîn ez-Zuheyrî), I-II, Mektebetu't-Tevhîd, Kahire 1412H.

'Omer b. Şebbe, Ebû Zeyd 'Omer b. Şebbe ben-Numeyrî (ö.262/876), *Târîhu'l-Medîne* (nşr. 'Alî Muḥammed Dendel, Yâsin Sa'du'd-Dîn Beyân), I-II, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1417/1996.

Öztop, Samet - Gültekin, Hikmet. "Hadîsler Işığında Asr-ı Saâdet Devri Yahûdîleri [The Jews of The Age of The Prophet In The Light Of The Hadith]". Rusuh Uşak Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi- Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences 1/2 (Aralık 2021): 156-178.

es-Semhûdî, Ebû'l-Ḥasen 'Alî b. 'Abdullâh (ö.911/1505), *Vefâu'l-Vefâ bi Aḥbâri Dâri'l-Muştafa* (nşr. Ḥâlid 'Abdulḡanî Maḥfûz), I-IV, Dâru'l-Kutubu'l-'İlmiyye, Beyrut 1419H.

eṭ-Ṭaberânî, Ebû'l-Kâsım Suleymân b. Aḥmed eṣ-Şâmî (ö.360/971), *el-Mu'cemu'l-Kebîr* (nşr. Ḥamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefi), I-XXV, Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî, Beyrut 1983.

eṭ-Ṭaberî, Ebû Ca'fer Miḥammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî (ö.310/923), *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli 'Âyi'l-Ḳur'an* (nşr. 'Abdullâh b. 'Abdilmuḡsin et-Turkî), I-XXIV, Dâru Hicr, 1422/ 2001.

et-Ṭayâlisî, Ebû Dâvûd Suleymân b. Dâvûd el-Baśrî (ö.204/820), *el-Musned* (nşr. Muḥammed b. 'Abdilmuḡsin et-Turkî), I-IV, Dâru Hecer, Kahire 1419/1999.

Uraler, Aynur Uraler, Hz. Peygamber'e Yahudi ve Hristiyanlar'ın Yöneltiltikleri Sorular, İstanbul 2013.

el-Vâkıdî, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. 'Omer b. Vâkıd el-Eslemî (ö.207/823), *el-Meḡâzî* (nşr. Marsden Jones), I-III, Dâru'l-Alemî, Beyrut 1409/1989.

MÜZAKERE

*Hüseyin AKGÜN**

Sayın Başkan, değerli hocalarım, kıymetli katılımcılar öncelikle hepinizi saygılarımla selamlıyor ve bu organizasyonda emeği geçenlere teşekkür ediyorum.

Tarih boyunca Müslümanlarla Yahudiler arasındaki ilişki değişik evrelerden geçmiş, en son yüzyılda iki millet arasında gerginlik artmıştır. Bu bakımdan örneğimiz olarak Hz. Muhammed'in (s.a.v.) onlarla ilişkilerinde takip ettiği yol ayrı bir önem arz etmektedir. Öncelikle bu konuda değerli bir tebliğ sunan Mehmet Apaydın hocamızı tebrik etmek isterim.

Tebliği iki başlık altında değerlendirmeye çalışacağız:

A) Dil, Konunun Ele Alınışı ve Metodu Bakımından Değerlendirme

Hocamızın tebliği anlaşılır ve akıcı bir dille hazırlanmıştır. Ancak tebliğin sonunda paylaşılan bazı cemaatlerle ilgili düşüncelere katılmakla birlikte, bunlara tebliğde yer verilmeseydi daha uygun olurdu kanaatindeyiz.

Burada değinmek istediğim ikinci bir husus ise tebliğ başlığı ile ilgilidir. Tebliğ sahibinin de belirttiği üzere başlığı oldukça kapsamlı bulduk. Bu başlık altında tebliği sınırlamak da güçtür. Aslında Mehmet hocamın savunduğu 'Bütünsel Yaklaşım' bağlamında (Erîke hadisi örneğinde olduğu gibi) Yahudilerle ilgili sınırlı bir mesele ele alınsa daha uygun olacaktır.

Kaynak kullanımında tebliğ sahibi 'Bütünsel Yaklaşım'daki anlayışına uygun olarak hadislerin sıhhati konusunu pek dikkate almıyor görünmektedir. Örneğin tebliğde kullanılan aşağıdaki rivâyet ne kadar güvenilir kabul edilebilir?

“Yine Ebû Yâsir b. Ahtab, Ka'b b. el-Eşref, Ka'b b. Esed, Sellâm b. Sûriyâ, Kinâne b. Ebî'l-Hukayk, Vehb b. Yehûza ve Ebû

* Prof. Dr., 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (huseyinakgun@hotmail.com).

Nâfi‘ gibi Yahudi âlimleri Hz. Peygamber’e “Kâbe’yi niçin tavaf ediyorsunuz? O taştan bir binadan başka bir şey değildir?” dediler. Hz. Peygamber de “Siz iyice biliyorsunuz ki Beyt’i tavaf haktır. Orasının kible olduğu Tevrat’ta da İncil’de de yazılıdır. Ancak siz gizliyorsunuz” buyurunca Sellâm b. Sûriyâ “Biz kitabımızdan bir şeyi gizledik” demiştir. Bunun üzerine Bakara Sûresi’nin (2/146) 146. ayeti “الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾”, “Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanırılar. Böyle iken içlerinden bir takımı bile bile gerçeği gizlerler.” nâzil olmuştur.”¹

Elimizdeki² ne Tevrat ne de İncil’de Kâbe’nin kible olduğu yönünde bir bilgi bulunmadığı halde böylesi rivâyetler ne kadar güvenilir kabul edilmelidir?³ Nitekim senedsiz olan bu rivâyet Mukâtil’in *Tefsîr*’i dışındaki hiçbir kaynakta yer almamaktadır.

Kaynak gösterme ve kullanımı konusunda da bir iki meseleye değinmek isteriz.

Tebliğde, mesela Benî Kureyza ile ilgili çok sayıda çalışma olduğu halde bunlara atıfta bulunulmamış olması dikkat çekmektedir. Bunlardan önemli olanlarından birkaçına yazılı metinde yer vermek uygun olurdu. Keza diğer konularda da yapılan yeni çalışmalara neredeyse hiç atıfta bulunulmamıştır.

Tebliğdeki kaynak kullanımı ile ilgili olarak gördüğümüz diğer bir problem ise, verilen bir bilginin kaynaklarda bulunmamasıdır: Tebliğde şöyle denilmektedir: “Nitekim Medine’ye ilk geldiği sıralarda temizlik konusunda nâzil olan ayetler ve Hz. Peygamber’in hassasiyeti çerçevesinde ashâbının bir kısmının temizlenmeyi ve abdest almayı Yahudilerden öğrendiği...” Bu bilginin kaynağı verilmemiştir. Akabinde ise tuvalet temizliği (istincâ) yaptıkları yönünde bazı rivâyetlere

¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, I, 148.

² O gün Arapların elinde bulunan Tevrat’ın bugünkünden farklı olmadığı tespit edilmiştir. Nitekim Baki Adam, Tevrat’ın İslam’ın doğuşundan üç dört asır önce son şeklini aldığını söylemektedir. Bk. Baki Adam, “Yahudi Kutsal Metinleri”, *Kur’an’da Yahudiler*, İstanbul: Kuramer, 2019, s. 394.

³ Özellikle, Ka’bü’l-Ahbâr üzerinden İncil ve Tevrat’a atfedilen benzer problemleri rivâyetler için bk. Akgün, “Giyinik Çıplaklar”, s. 135 vd.

Konu, “Mekke Döneminde Yahudiler”, “Medine Döneminde Yahudiler”, şeklinde iki başlık altında ele alınmıştır. Kanaatimizce “İslâm Öncesi Yahudiler” şeklinde bir başlık altında Kur’ân ve Hadislerdeki eski Yahudi toplulukları ile ilgili tespitler ayrıca ele alınabilir, tebliğde yer alan (yukarıda işaret ettiğimiz) Hz. Peygamber öncesi Yahudilerle ilgili ayet ve hadisler burada işlenebilirdi.

Mesela söz konusu başlık altında ayrıca Şamlı Yahudi İbnü’l-Heyyibân ile ilgili rivâyetler değerlendirilebilirdi. Bu şahıs Hz. Peygamber’in geleceğini müjdeleyen Yahudi bilginler arasında zikredilmiştir.⁵ Bu ve bunun gibi Yahudi âlimler gerçekten Peygamberimiz gelmeden önce onu müjdelemişler midir? İlgili rivâyette kendisinin beş vakit namaz kıldığından bahsedilmektedir. Bu bilginin doğru olduğu kabul edilebilir mi? Burada bu gibi meseleler ele alınabilirdi.

Diğer yandan tebliğde ayetlerin kronolojik ve tematik açıdan ele alınıp değerlendirilmesi çok isabetli olmuştur.

Tebliğ, Yahudilerle siyasî ilişkileri, onların ihanetleri, düşmanlığı gibi konuları ortaya koyması bakımından başarılı olmakla birlikte bu veriler, ayet ve hadislerde sadece Yahudilerin düşmanlığından bahsediliyormuş gibi bir izlenim uyandırmaktadır. Mesela, bu konuda değerli dostum Nuh Arslantaş hocamızın “Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler” kitabında Hz. Peygamber’in onlarla sosyal, ticârî vb. alanlardaki ilişkileri bağlamında önemli bazı tespitleri bulunmaktadır.⁶

Bu çerçevede ele alınabilecek bazı konu başlıkları olarak ise şunları telif etmekteyiz:

- (Sürgün edilmeyen diğer) Yahudilerle Sosyal İlişkiler (komşuluk, ticârî vs.)
- Kur’ân ve Hadislerde Yahudilerin Dinî Hayatları (Kitapları, ibadetleri vs.)

Keza oryantalistlerin “Hz. Peygamber’in Yahudilere yaklaşımı Medine’ye geldikten sonra değişmiştir” iddiası da ele alınabilecek konulardan bir tanesidir.⁷

⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, I, 127.

⁶ Bk. Arslantaş, *Hız. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 266 vd.

⁷ Bu konuda Goldziher (ö. 1921) tamamen spekülâtif olarak, Hz. Peygamber’in, iman edeceklerini umarak Yahudilerin hatırına önce, Kudüs’ü kible

Tebliğde bireysel anlamda bazı Müslüman olan veya olmayan Yahudilere karşı müspet muameleden bahsedilse de topluluk anlamında anlaşılmalı olan Yahudilerle ilişkiler konusuna girilmemiş görünmektedir. Elbette bunların çoğu satır aralarında yer alan ve ortaya çıkarılması gereken bilgiler olup, ayrıntılı çalışmayı gerektirmektedir.

Kanaatimizce Yahudiler ile bir ümmet olma meselesi de ele alınabilecek diğer önemli bir konudur.

Medine anayasasındaki,⁸ Benî Avf, Benî Neccâr Yahudileri gibi çok sayıda Yahudi topluluklarının “mü’minlerle birlikte bir ümmet⁹” olmaları¹⁰ ne anlama gelmektedir? Savaşılan diğer Yahudi kabileleri (Benî Kureyza, Benî Kaynuka vs.) hainlik yapmadan önce Medine Anayasası’nda yer alan hükmün içine dâhil miydiler?¹¹ Bu hükme göre Müslümanlarla Yahudiler arasında nasıl bir ümmet ilişkisi cereyan etmiştir? Bu sorulara verilecek cevaplar Hz. Peygamber’in Yahudilere bakışını, en azından onlarla idealize ettiği ilişkiyi anlamak bakımından önem arz etmektedir, diye düşünmekteyiz.

Mehmet Apaydın Hoca’nın bütünsel yaklaşım ile bu ilişkinin gerçek boyutunu ortaya koyması çok faydalı olurdu. Özellikle elimizde bu metin ile ilgili farklı rivâyetlerin olduğu¹² göz önünde bulundurulduğunda bu araştırma daha da önemli bir hale gelmektedir.

olarak, Yahudilerin büyük kutlama gününü de Aşûre günü olarak kabul ettiğini, Medine Yahudilerinin İslâm’ı kabul etmelerinden ümidini kesince de kibleyi Kâbe’ye çevirip, Ramazan orucunu getirdiğini iddia etmektedir. Bk. Akgün, *Goldziher ve Hadis*, s. 104.

⁸ Bu belgenin tarihi hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür. Bk. Watt, *Hz. Muhammed Medine’de*, 274; Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, s. 128. Mehmet Apaydın ise belgenin tarihi hakkında şunları söylemektedir: “Medine dönemi boyunca söz konusu vesikanın kaleme alınmasını gerektirecek şartların en yoğun biçimde olduğu zaman aralığı Uhud gazvesinden sonrası ve Benû’n-Nağîr sürgününden öncesidir...” Buna bağlı olarak o, 14 Nisan-11 Haziran 625 şeklinde yaklaşık bir tarih vermektedir. Bk. Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, s. 427.

⁹ Bu kavramın belgedeki anlamının bir tahlili için bk. Watt, *Hz. Muhammed Medine’de*, ss. 288-300.

¹⁰ İbn Hişâm, *Sîre*, I, 503.

¹¹ M. Watt bunu, belgenin Medine’de kalan Yahudiler için düzenlenmiş olmasına bağlamaktadır. Bk. Watt, *Hz. Muhammed Medine’de*, s. 276.

¹² Bk. Watt, *Hz. Muhammed Medine’de*, ss. 274-275.

Konu bağlamında Watt'ın, dönem Yahudilerinin Hz. Peygamber'e karşı tutumu ile ilgili şu tespitini sizlerle paylaşmak isterim:

“Genel olarak Yahudiler, Kur'ân'ın vahyedilmesine ilişkin sözlü eleştirileriyle topyekûn İslâm toplumunun temelini sarsmaya çalışıyorlardı, bundan başka Hz. Muhammed'in rakiplerine ve münafıklar gibi hasımlarına siyasî destek veriyorlardı. Yahudiler bu türden düşmanca etkinlikleri terk etselerdi, Hz. Muhammed onların Medine'de rahatsız edilmeden yaşamalarına izin verirdi.”¹³

Son olarak Mehmet Hoca'mın “Erîke hadisi” ile ilgili tespitlerini¹⁴ çok değerli bulduğumu söylemek isterim. Hocamızı bu makalesi dolayısıyla tebrik ederim. Ayrıca bu bağlamda tebliğinde zikrettiği “Kıyamet öncesi Yahudilerle Savaş” hadislerini de aynı başarı ile bir makale olarak ilim camiasına kazandırmasını merakla bekliyoruz.

Netice itibariyle, kapsam ve kaynak kullanımı ile ilgili küçük bazı eksiklikler dışında tebliğ faydalı olmuştur. Hocamızı tebliğinden dolayı kutlar, beni sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

¹³ Watt, *Hazreti Muhammed -Peygamber ve Devlet Adamı-*, s. 199.

¹⁴ Bk. Apaydın, “Erîke Hadisi'nin Bütünsel Yaklaşım Yöntemiyle Tespiti”, ss. 87-174.

Kaynaklar

Adam, Baki, “Yahudi Kutsal Metinleri”, *Kur’ân’da Yahudiler*, İstanbul: Kuramer, 2019.

Akgün, Hüseyin, “‘Giyinik Çıplaklar’ Hadisinin Aslının Tespiti ve Ka’bü’l-Ahbâr Kaynaklı Rivâyetlerin Ref’i Meselesi”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 9/17 (2016), s. 117-143.

_____, *Goldziher ve Hadis*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2019 (2. Baskı).

Apaydın, Mehmet, “Erîke Hadisi’nin Bütünsel Yaklaşım Yöntemiyle Tespiti”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 61 (2020), ss. 87-174.

_____, *Siyer Kronolojisi*, İstanbul: Kuramer, 2018.

Arslantaş, Nuh, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, İstanbul: Kuramer, 2016.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ v.dğr., Kahire: Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî, 1955.

İbn Sa’d, Muhammed b. Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1990.

Muqâtil b. Süleymân, Ebü’l-Hasan Muqâtil b. Süleymân el-Belhî, *Tefsîru Muqâtil b. Süleymân*, thk. Abdullâh Maḥmûd Şehâte, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâs, 2002.

Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru’t-Taberî (Câmiu’l-beyân fî te’vili’l-Kur’ân)*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Müessestü’r-Risâle, 2000.

Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Medine’de*, İstanbul: Kuramer, 2020 (2. Baskı).

_____, *Hazreti Muhammed -Peygamber ve Devlet Adamı-*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

GENEL MÜZAKERE

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

Her iki hoca arkadaşımıza teşekkür ediyorum. Kıymetli hocam hakikaten bu konu geniş bir konudur. Hem hadisler hem de Kur'ân ayetleri bağlamında işlenmesi gerekiyor. Dozy'nin "Mekke Yahudileri" diye bir kitabı var. Kitap Fransızca olduğu için içinde ne olduğunu ve kimlerden bahsettiğini bilmiyorum ama muhtemel Yahudilerle alakalı Kur'ân ayetlerini orada tahkik etmiş olabilir. En azından bibliyografyamız arasında bulunmasında ve o kitabın okunmasında fayda vardır diye düşünüyorum.

Bir başka husus, Cafer b. Ebi Talib'in Necaşi'nin huzurunda okuduğu hutbe veya konuşmasının 627 yılına ait olduğunu söylemek bana hakikaten çok ilginç geldi. Çünkü o konuşmada: "Bize namazı ve haccı emretti" diye bir ibare var. Hep ben anakronik olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla asıl metne sonradan ilave edilmiş diye. Şimdi sizin dediğinizden hareketle bakacak olursak rivayet doğru ama zamanı yanlış gibi gözüküyor. Bu bana göre önemli bir tespit.

Bu Medine anlaşmasına Yahudilerin katılmadığı meselesini ben mi yanlış anladım? Hiçbir Yahudi mi katılmıyor, yoksa Arap kabilelerinin müttefiki olan yani anlaşması olan Yahudiler katılıyor ama üç büyük Yahudi kabilesi katılmıyor? Sizin dediğinizi sadece oryantalistler arasında İsraili oryantalist Moshe Gil var. Bu anlaşmanın hiçbir şekilde Yahudilerle bir alakasının olmadığını söylüyor. "Zaten Muhammed Yahudilerle dosttu. Onlarla ittifak kurma veya uzlaşma sağlamak gibi bir derdi yoktu" diyor. O bakımdan bu anlaşmalar böyle değerlendiriliyor. Onun dışındaki bütün oryantalistler ve bizim Müslümanlar arasındaki araştırmacılardan Hamidullah ki batılilar bir onu literatürüne katıyorlar. Orada da baktığınız zaman Yahudiler ama hangi Yahudiler? Üç büyük Yahudi kabilesi anlaşmalı olarak mı dahildi, yoksa bunlar hariç mi tutuldu? Yoksa Evs ve Hazrec'in müttefiki olan küçük Yahudi kabileleri vardı bunlar mı? Bu konuda kanaatler var. Bir de "Yahudilerin dini Yahudilere, Müslümanların dini Müslümanlara"dır. O din kelimesi oradaki "Din" kelimesi midir, yoksa "Deyn" kelimesi midir? O ayrı bir tartışmadır.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet APAYDIN'ın Cevabı

Hocam, bu konuyu biraz daha geriden almak icap eder. Benim tespitlerime göre Peygamber Efendimiz Uhud Gazvesi'nde Müslümanlar yenilince arkasından Recî' ve Bi'ru Maune'ye heyetler gönderiyor. Bu heyetler Bi'ru Maune'de şehit ediliyorlar. Recî' Vakasına gönderilenler de Benî Lihyân ve Adal ve Kâre kabileleri tarafından esir alınıyor. Bunun üzerine Hz. Peygamber dördüncü yılın Muharrem ayında bu Recî' vakasında esir alınanları Adal ve Kâre kabilelerinden almak üzere sefer düzenleniyor. Bu sefere Benî Lihyân Seferi diyoruz. Bu sefer Mekke önlerine kadar geliyorsa da esir alan kabilelerin onları Mekkelilere sattığını öğreniyorlar. Mekkeliler de haram ay olduğu için Muharrem ayı çıkmadan onları öldürmek istemiyorlar. Peygamberimiz de Mekke'ye giremediği için geri dönüyor. Geri döndüğü sırada Müreysi dediğimiz su kuyusuna geliyorlar bu Müreysi su kuyusunun üzerinde Ensar ve Muhacirin köleleri Cehcâh b. Saîd el-Gıfârî ile Sinan b. Veber kuyuya kovalarını salıyorlar. Bu arada kovalar karışıyor ve birbirlerine tokat atıyorlar.

Birisi: “Ey Ensar neredesiniz?” diğeri ise: “Ey Muhacirler! Neredesiniz” deyince Ensar ve Muhacirler birbirine kılıç çekiyor. Bunun üzerine Peygamber Aleyhisselam araya giriyor ve bunları durdurmaya çalışıyor. Bu arada bunu fırsat bilen Abdullah b. Ubey -Gıfar kabilesini kast ederek: “Bu hacı hırsızlarını başımıza bela ederseniz olacak budur diyerek Medine'ye gidince: “Aziz olan zelil olanı oradan çıkaracak” diyor. Bunlar, Peygamber Aleyhisselamın siyasi anlamda en zayıf olduğu bir dönemde oluyor. Bunun üzerine Hz. Peygamber süratle yola çıkıyor, yolda bir de “İfk Hadisesi” gerçekleşiyor. Benim tespitlerime göre bu 4. yılın Muharrem ayında oluyor. İfk Hadisesi neticesinde Medine'ye geldiklerinde bazı olaylar oluyor. Saffan b. Muattal Hassan b. Sabit'i yaralıyor. Bunlarda kısas için Saffan'ı istiyorlar ise de Peygamberimiz diyete razı etmeye çalışıyor. Olaylar büyüyor. İşte bu noktada Ensar ile Muhacirler arasındaki anlaşma metninde, “Bejne'l Ensar vel- Muhacirîn” şekilde yazar. Ensar ve Muhacirler arasında “Medine Vesikası” dediğimiz vesika imzalanıyor ve bu Medine Vesikası'nın içerisinde özellikle Ensan belli kabilelerin tehevvid etmiş (Yahudi olmuş) olan Yahudi gruplar var. Yahudi grubların ırk olarak Yahudilerle bir alakası yok. Bunların durumları da o anlaşmada belirtiliyor. Diyelim Ensar'dan bir kabilenin bir şey olduğu zaman Yahudilerin başına ne gelecek, hangi kategoriye tabi tutulacaklar

diye açıklanıyor. Bunların dolayısıyla Medine'de olduğu düşünölen Kaynuka, Kureyza, Benî Nadîr ve diğer çok sayıda küçük kabilelerle doğrudan bir alakasının olmadığı ortaya çıkıyor.

Bana göre elbette bu anlaşma bizim zannettiğimizden çok daha önemlidir. Ben bunu birkaç kişiye teklif ettim ama kimse yazmadı herhalde ben yazacağım. Aslında Ensar ile Muhacirler arasında yapılmış olması oldukça değerlidir. Bugün Müslömanların kendi aralarında anlaşmalar yapabilecekleri ve yapmaları gerektiği Kur'ân bize yeter mantığından ziyade birbirleri arasında belli hususlarda sorun yaşadıklarında bir anlaşmaya dönebilecekleri çerçevesinde zannettiğimizden çok daha önemli olduğunu düşünüyorum. Benim kanaatim bu yöndedir.

Teşekkür ediyorum.

VI

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE YAHUDİLERİN İNANÇ DÜNYASI

*Ömer Faruk ARAZ **

Giriş

Miladi 132-135 yıllarında devam eden Bar Kohba İsyanı'nın Roma İmparatorluğu tarafından bastırılması ile Yahudiler özellikle Kudüs'ten çıkarılmasıyla zor durumda kalmıştır.

380 yılı civarında Hıristiyanlığın Doğu Roma'da (Bizans) yegâne resmi devlet dini otoritesi kazanmasıyla, İncillerde Yahudilerin "Tanrı Katili" şeklinde tavsif edilmelerinden dolayı burada yaşayan Yahudilerin yaşam şartları daha da kötüleşmiştir. Buna bir de Hıristiyan toplumlarda yaşanan çeşitli problemlerde olağan şüpheli olarak öncelikle Yahudilerin görülmesi yaklaşımı eklenince Yahudiler sürekli tedirginlik içerisinde, teyakkuz halinde yaşamak zorunda kalmış, zaman zaman da farklı bölge ya da ülkelere göçe zorlanmışlardır. Bu durum İslâm'ın doğduğu yıllardan çok sonraları da özellikle Hıristiyan yönetimi altındaki coğrafyalarda devam etmiştir.

Hız. Peygamber döneminin hemen öncesinde miladi 5. ve 6. yy.'larda Yahudiler özellikle Akdeniz çevresi başta olmak üzere Sasanî İmparatorluğu topraklarında ve dünyanın pek çok bölgesine dağılmış şekilde yaşıyorlardı. Ancak nerede yaşarsa yaşasınlar Yahudilerin Filistin'le duygusal bağları her zaman devam etmiştir. Yaşadıkları şehirlerde dini hayatları için gereken müessese ve yapıları oluşturmuşlar, bunun yanı sıra Filistin ve Babil'deki dini kurumlarla/akademilerle ilişkilerini canlı bir şekilde sürdürmüşlerdir. Söz konusu dö-

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (ustado-mer@gmail.com).

nemde diasporadaki Yahudi cemaatlerine hitap eden dört yönetim otoritesi bulunuyordu. Bunlar krallık hakkına sahip olduğu kabul edilerek Davut Hanedanının temsilcisi görülen Re'su'l-calutluk, Sura Akademisi, Pumbedita Akademisi ve Filistin Akademisi idi. Re'su'l-calutluğun devletle siyasi işleri deruhte ettiği, diğer üç akademinin ise dini ve sosyal işlerden sorumlu olduğu ve her cemaatin bu akademilerden birisi ile irtibatlı olması gerektiği ifade edilir. Akademilerin kendilerini Kitab-ı Mukaddes döneminde Hz. Musa'nın ve ihtiyarların, sonrasında 2. Mabed döneminde Sanhedrin'in konumuna denk bir pozisyonda, dini ve manevi konularda nihai merci ve mutlak otorite olarak gördüğü belirtilir.¹

Arap yarımadasında İslâm'ın ortaya çıkması öncesinde önemli ölçüde Yahudi nüfusunun varlığı bilinmektedir. Kuzey Arabistan'da Vâdilkurâ, Eyle, Makna, Teyma, Fedek, Ezruh ve Hayber'de, Orta Arabistan'da Medine'de ve Taif'te, Güney Arabistan'da Yemen bölgesinde, Necran, Hadramevt, Doğu Arabistan'da Bahreyn çevresi ve Uman Yahudilerin kıtada yaşadığı başlıca yerleşim yerleridir. Buralardaki yerleşimlerin çok eski tarihlere dayandığı ifade edilir. 2. asırda vefat etmiş önemli bir Yahudi rabbisi olan Akiva'nın Bar Kohba İsyanı sırasında Arap yarımadasındaki Yahudi toplulukları ziyaret ettiği hakkındaki rivayet bölgedeki Yahudi toplulukların varlığı, geçmişi ve diğer Yahudi topluluklarla ilişkileri ile ilgili önemli bir göstergedir.² Ancak başta İslâm Tarihi kaynakları olmak üzere diğer kaynaklarda da Yahudi nüfusun hicretten sonra kısa süre içerisinde özellikle Hicaz'dan ayrılmak zorunda kaldığı ifade edilir. Medine'de yaşayan Yahudilerin büyük bir kısmı hicretin ilk beş yılında, miladi 627'lerde şehirden ayrılır. Arap Yarımadası'nın geri kalan kısmındaki Yahudi toplulukları ise Hz. Ömer'in hilafeti sırasında (634-644), yaklaşık olarak 636-637 yıllarında yaşadıkları yerlerden çıkarıldıkları, böylece Arap Yarımadası'nda Yahudi toplulukların büyük oranda ortadan kalktığı

¹ Moshe Gil, *Jews in Islamic Countries in the Middle Ages*, çev. David Strasser (Leiden&Boston: Brill, 2004), 83-84, 120-121.

² Nuh Arslantaş, *Hiz. Muhammed Döneminde Yahudiler* (İstanbul: KURAMER, 2016), 70-105; Gordon Darnell Newby, *A History of The Jews of Arabia: Front Ancient Times to Their Eclipse Under Islam* (Columbia: University of South Carolina Press, 1988), 30.

rivayet edilir. Bununla birlikte Hz. Ömer'in Yahudilerin Hicaz'dan sürülmesini emretmesi ile tüm Yahudilerin bölgeden ayrıldığı da anlaşılmalıdır. Bu emirden yirmi yıl sonra bile bölgede Yahudi varlığı bilinmektedir. Ancak onun döneminden itibaren Yahudilerin Hicaz'ın siyasi ve ekonomik hayatında hiçbir etkileri kalmamış, sadece kimlik olarak varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Hatta Teyma ve Vâdilkurâ'da Yahudilerin 11. yy.'da bile varlığını sürdürdüğüne dair bazı yazılı belgeler yer almaktadır. Bu belgelerde bölgedeki Yahudilerin Pumbedita Akademisi gaonları Şerira Gaon ve oğlu Hay Gaon'a gayrimenkul ve nikâh konularında hüküm danışmaları onların aynı zamanda rabbani Yahudiliği takip ettiklerini de göstermektedir.³

Arap yarımadasındaki Yahudi topluluklar hakkında klasik batı kaynaklarında pek bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle alandaki bilgi eksikliğini tamamlamak için modern dönemde batıda pek çok araştırma yapılmıştır. Bu konuda ilk araştırma yapan batılı araştırmacı Hartwig Hirschfeld (1854-1934)'dir. O, Hicretten başlayarak Hayber Yahudilerinin sürgün edildiği 636-637 yıllarına kadar yaşananları araştırmıştır. 19. yy.'ın başlarından itibaren Rudolf Leszynsky (1884-1949) Medine ve Hayber Yahudilerinin Hz. Peygamberle ilişkileri üzerine bir çalışma yayımlamıştır. Ona yakın tarihlerde Israel Friedlander (1876-1920) ve Arent Jan Wensinck (1882-1939) aynı konularda çalışmalar yayımlamıştır. Daha sonra Haim Ze'ev Hirschberg (1903-1976) *Israel in Arabia* ismiyle bir eser yayımlamıştır. Bu eser başlangıçtan Hayber Yahudilerinin sürgününe kadarki tüm tarihi süreci inceleyen ilk çalışma olma özelliği taşır. Bir müddet sonra da Israel Ben-Ze'ev Wolfensohn *The Jews in Arabia* ismiyle, Gordon Darnell Newby (1939- -) de *A History of the Jews of Arabia* adıyla benzer çalışmalar yayımlamıştır. Bu çalışmaların açtığı yoldan yürüyen Michael Lecker (1951- -) *Jews and Arabs in Pre- and Early Islamic Arabia* adıyla yayımladığı çalışmasında özellikle Medine Yahudileri hakkında

³ Haggai Mazuz, *The Religious and Spiritual Life of the Jews of Medina* (Leiden&Boston: Brill, 1980), 1-2; Michael Lecker, "The Jews of Northern Arabia in Early Islam", *Cambridge History of Judaism: Jews in Medieval Islamic World*, ed. Phillip I. Lieberman (New York: Cambridge University Press, 2021), 282-292; Arslantaş, *Hiz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 76-106; Newby, *A History of The Jews of Arabia*, 100.

son derece önemli bilgiler vermiştir. Bunların yanı sıra Ignaz Goldziher (1850-1921), Georges Vajda (1908-1981) ve Meir Jacob Kister (1914-2010) ile oğlu Menahem Kister (1957- -)'in özellikle Hicaz bölgesi Yahudilerinin dini hayatlarını inceleyen makalelerine değinmek gerekir. Bunlara ilaveten Charles Culter Torrey (1863-1956), Sholomo Dov Goitein (1900-1985), Bernard Lewis (1916-2018), Shaul Shaked (1933-2021), Moshe Sharon (1937- -), Wilhelm Rudolph (1889-1982) ve David S. Margoliouth (1858-1940)'un da bu konularla ilgili çalışmaları vardır. Makaleler dışında yukarıda zikredilen çalışmalarda bölgede yaşayan Yahudilerin dini hayatlarına dair bilgiler çok sınırlıdır. Bu boşluğu dolduran çalışma ise Haggai Mazuz'un *The Religious and Spiritual Life of Jews of Medina* isimli eseridir.⁴

1- Hz. Peygamber Döneminde Medine Dışında Yahudiler ve İnanç Dünyası

Hz. Peygamber öncesinde Arap yarımadası, Asya, Avrupa ve Afrika'nın çeşitli bölgelerinde Yahudi toplulukların yaşadığı bilinmektedir. Sasani topraklarında günümüz Irak'ı başta olmak üzere İran ve Akdeniz çevresindeki kentlerde Yahudiler yaşamaktaydı. Başta İsfahan olmak üzere İran coğrafyasındaki çeşitli şehirlerde yaşayan Yahudiler genellikle tarım, ticaret ve el sanatlarında temayüz etmişti. Roma/Bizans İmparatorluğu topraklarında genellikle İstanbul, İskenderiye, Antakya ve Roma gibi imparatorluğun önemli şehirlerinde yaşıyorlar ticaret ve zanaatkârlıkla uğraşıyorlardı. Özellikle liman şehirleri başta olmak üzere Akdeniz çevresindeki Selanik, Thebes, Castoria, Bari, Oria, Tiberya ve Kayzerya kentleri önemli ölçüde Yahudi nüfus barındırıyordu.⁵

Anadolu'da Büyük İskender sonrası dönemde Yahudi topluluklarının arttığı ifade edilir. Bu coğrafyada M.Ö. 1. yy.- M.S. 5. yy. arasına tarihlenen çok sayıda kitabe, mezar taşı vb. arkeolojik kalıntı bulunmuş olup bunlarda “menora”, “şofar”, “etrog” ve “lulav” figürlerine

⁴ Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 1-4.

⁵ Andrew Sharf, *Byzantine Jewry from Justinian to the Fourth Crusade* (London: Routledge&Kegan Paul, 1971), 2-3.

rastlanmaktadır. Bu da Anadolu'daki Yahudiler arasında erken dönemlerden itibaren geleneksel motiflerin yaygınlığını göstermektedir. Anadolu'da Amorium (Afyon Emirdağ yakınları), Attaleia (Antalya Muratpaşa yakınları), Seleucia (Antalya Manavgat-Side yakınları) gibi eski kentler başta olmak üzere elliye aşkın yerleşim yerinde yaşadıkları belirtilen bu toplulukların Roma döneminde Kudüs ile irtibatının devam ettiği, senelik olarak Kudüs'e para gönderdikleri, bazen yöneticilerin bu paralara el koyduğu da kaynaklarda yer almaktadır.⁶

Özellikle 4. yy.'ın sonlarından itibaren Hıristiyanlığın imparatorluğun resmi devlet dini haline gelmesiyle Bizans topraklarında yaşayan Yahudi topluluklarına yönelik çeşitli baskı ve kısıtlamalar görülmeye başlamıştır. Ancak bu bölgedeki Yahudiler daha önceki devirlerde de zaman zaman çeşitli zorluklarla yüz yüze kalmıştır. Örneğin Hadrianus (saltanatı: 117-138)⁷ ve Septimius Severus (193-211) dönemlerinde sünnet uygulaması ve Yahudiliğe geçiş yasaklanmıştır. 4. yy.'ın ortalarından itibaren II. Konstantin (337-361), I. Theodosius (379-395), II. Theodosius (408-450) ve özellikle de Justinian (527-565) dönemlerinde bu uygulamalar artarak devam etmiştir. Bu süreçte bir taraftan sinagoglara ciddi zararlar veren saldırılar düzenlenmeye başlamış, diğer taraftan Yahudilere karşı vaftiz kampanyaları düzenlenerek bazen de zorla Hıristiyanlaştırılmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Hıristiyanlıktan Yahudiliğe geçenlerin mal varlıklarına el konulmuş, hatta 438'lerde mal varlığına el koymanın yanı sıra ölüm cezası verilmeye de başlanmıştır. Ancak bunlara rağmen 5. yüzyılda kuzey Afrika'da Berberi kabileler arasında Yahudiliğin yayılması devam edince bunun önüne geçmek için Justinian bölgeyi ele geçirdikten sonra 535 yılında bir ferman yayınlamıştır. Bunlara ilaveten Yahudilerin haklarını sınırlandırıcı çeşitli adımlar da atılmıştır. Yahudilerin evlilik hukukuna müdahale edilmiş ve çok eşliliği yasaklanmış, yeni sinagog inşası ve eskilerinin onarımını resmi izne bağlamış, Hıristiyan- Yahudi

⁶ Sharf, *Byzantine Jewry...*, 2-3; Ümran Ozan Karahan, "Hellenistik ve Roma Döneminde Batı Anadolu'daki Yahudi Yerleşimleri ve Hakları", *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 18 (2017), 404-410.

⁷ Çalışma boyunca kral ya da imparatorların isimlerinin yanlarında verilen tarihler onların saltanat dönemini göstermektedir.

çatışmasının Yahudi dini hukukuna göre değil de resmi mahkemelerde çözüme kavuşturulması düzenlemesini getirmiştir. Yahudilerin Hıristiyan köle edinmesi yasaklanmıştır. Bununla onların tarım, ticaret ve bazı zanaatları yapması neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Böylece ekonomik olarak da Yahudiler ikinci sınıf vatandaş konumuna sokulmuştur. Bu yasak ayrıca Yahudilerin sosyal statülerini koruyabilmek için Hıristiyanlığa geçmesini sağlamaya yönelik bir durumu da ortaya çıkarmış ve yer yer başarılı olmuştur. Bunlara ilaveten Yahudilerin ibadethanelerinde ve evlerinde İbranice yazılmış dini metinleri okumalarının yasaklanması bu baskıların geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir. Bu emre dayanarak *Tevrat* başta olmak üzere *Talmud*, dua kitapları gibi dini metinler tamamen seküler kişiler tarafından Yunanca ve Latinceye tercüme ettirilmiştir. *Tevrat* ve *Mişna* başta olmak üzere dini metinlerin nüshaları tahrip edilmiştir.⁸

Hız. Peygamber'in doğumunun hemen öncesinde İmparator Justinian himayesinde hem Hıristiyanlık ve Yahudiliğin ayrışma süreci bütün hızıyla devam etmiş hem de Hıristiyanlığın farklı gruplarıyla mücadele edilmiştir. Onun sağladığı devlet desteği ve otoritesiyle toplanan konsillerle Hıristiyanlığın iç mücadelesinin yanı sıra Hıristiyanlığın Yahudilikten tamamen uzaklaşması sağlanmıştır. Bu konsillerden beşincisi Hız. Peygamber'in doğumundan kısa süre önce, 553 yılında yapılan II. İstanbul Konsili'dir. Bu ayrışma süreci Hıristiyanlığın

⁸ Justinianus devrinde sadece rabbâni Yahudilere değil, diğer Yahudi mezheplerinden Samirîlere yönelik baskıların çok artmasıyla 529 ve 556 yıllarında Samirîlerin ayaklandığı ifade edilir. 529 yılındaki ayaklanmada Filistin'deki Kayzerya ve Tiberya gibi kentleri ele geçirseler de sonuçta isyan bastırılmıştır. 556 yılındaki isyanın bastırılması sonrasında Samirîlerin ibadetlerine yasak getirilmiş, mallarına el konulmuş, kadınları köleleştirilmiş ve çocukları da vaftiz edilerek Hıristiyanlaştırılmıştır. Bilgi için bk. Sharf, *Byzantine Jewry...*, 21-22, 28-30, 34-35; Ayrıca bk. Amnon Linder, "The Legal Status of Jews in the Byzantine Empire", *Jews in Byzantium: Dialectics of Minority and Majority Cultures*, ed. Robert Bonfil vd. (Leiden&Boston: Brill, 2012), 160-162, 169-173; Sara Yanarocak, "Diaspora Yahudileri", *Şalom Gazetesi* (09 Ocak 2008); Karahan, "Batı Anadolu'da Yah. Yerleşimleri...", 404; Ulaş Töre Sivrioğlu, "Bizans İmparatorluğu'nda Yahudiler (M.S.330-1453)", *History Studies* 7/2 (2015), 107-108.

elindeki devlet gücüyle birleştiginde imparatorluk topraklarındaki Yahudiler için baskı, zulüm ve zorla Hıristiyanlaştırma faaliyetleri kaçınılmaz hale gelmiştir.

Bizans İmparatorlarının Yahudiliğe karşı tutumları İslâm'ın ilk yıllarında görülmeye devam etmiş, başta Filistin olmak üzere 8000 civarı Yahudinin yaşadığı rivayet edilen Şam ve Antakya'da önemli zulümler yaşanmıştır. 610-641 yılları arası tahtta kalan ve Hz. Peygamber'in mektup yazdığı devlet başkanlarından birisi olan İmparator Heraclius da selefleri gibi baskıcı bir yönetim sergilemiş, Yahudiliğin tatbikini kesinlikle yasaklamış, Yahudileri vaftiz olmaya zorlayan yasalar çıkarmıştır. 602-627 yıllarında Bizans ile Sasani Devleti arasında yaşanan savaş sırasında bütün bu siyasi ve dini baskılardan dolayı Yahudiler Sasanilerin tarafında yer almış, kuzey Filistin'deki çeşitli şehirlerde Bizans idarelerine karşı isyan ederek yönetimi zor durumda bırakmışlardır. Bu isyan sırasında Antakya patriarkının öldürüldüğü, bu bölgedeki Yahudilerin kuzey Filistin'de Tire bölgesindeki isyana da yaklaşık 20 b. kişilik destek sağladığı ve bütün bu isyanların 613-614 yıllarında Sasani İmparatoru II. Hüsrev'in bölgeyi ve Kudüs'ü ele geçirmesine zemin hazırladığı rivayet edilmektedir. Yahudilerin Sasanilerin bölgeyi ele geçirmesi sırasında bölgede on binlerce Hıristiyan'ın öldürülmesine destek oldukları da kaynaklarda ifade edilir.

Ancak 629-630 yıllarında Bizans Kudüs'ü tekrar geri aldığında bu sefer İmparator Heraclius Yahudilerden geçmişin intikamını almak için büyük bir mücadeleye giriştiği ve Galile bölgesine sığınan Yahudilerin on binlercesini topluca katlettirdiği kaynaklarda anlatılmaktadır. Bu süreçte gerek rabbânî Yahudilerin gerek Samiriler'in iki gücün mücadelesinden istifade ederek Filistin bölgesinde Bizans hâkimiyetinin zayıflamasını, kendileri için rahat şartların oluşmasını ya da mümkün olursa bağımsızlıklarını kazanmayı arzulasalar da sonuçta istediklerini elde edemedikleri görülür. *Kur'ân-ı Kerim*'de Rum Suresinde atıfta bulunulan bu hadiseden kısa süre sonra (yaklaşık dokuz yıl) da Kudüs başta olmak üzere bölge Müslümanların eline geçer.⁹

⁹ Sivrioğlu, "Bizans İmparatorluğu'nda Yahudiler (M.S.330-1453)", 112; Yanarocak, "Diaspora Yahudileri"; Newby, *A History of The Jews of Arabia*,

Yahudilerin Sasani yönetimiyle ittifak halinde onların Bizans ile mücadelesine destek vermeleri Sasani hâkimiyeti altındaki Babil bölgesi akademileri Yahudi dini otoritesinin en büyük güçleri durumuna gelmelerini sağlamıştır. Bu akademiler İslâm'ın Sasanileri yenerek bölgeye hâkim olmasıyla etkisini devam ettirmiş, hatta altın çağlarını yaşamıştır. Ancak Yahudilerin Bizans'a karşı Sasanilerle ittifakı onlar için her zaman huzur ve güven ortamı sağlamamış, Yahudiler Sasani idaresi altında da zaman zaman dini, siyasi, sosyal baskı ve zulümler yaşamıştır. Buna benzer bir durum Hz. Peygamber'in doğumundan yaklaşık elli yıl kadar önce yaşanmıştır. Mahoza kentinde yaşayan Yahudilerin siyasi lideri (exilarch) pozisyonunda olan Mar Zutra II, Pers yönetimine karşı 400 kadar askeriyle isyan etmiş, onları yenerek yedi yıl kadar (495-502 ya da 512-520'li yıllar) bağımsız bir yönetim oluşturmuş ancak sonunda mağlup edilerek bu teşebbüsünü canıyla ödemıştır.¹⁰ Kısaca 6. yy.'dan İslâm'ın doğuş dönemine kadar Arap Yarımadası'ndaki Yahudi toplulukların iki büyük gücün arasında kaldığını, Bizans ve Pers İmparatorluklarının mücadelelerinden önemli ölçüde etkilendiklerini ifade etmek gerekir.¹¹

Kaynaklarda yer alan bilgilerden hareketle çeşitli bölgelerdeki Yahudi nüfusun belirlenmesine yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmalarda tespit edilen sayılar, Yahudi toplumunun dini ve sosyal ağırlığının hangi dönemde hangi coğrafyalarda olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu bağlamda İslâm'ın geldiği dönemde Arap yarımadasındaki toplam Yahudi nüfusun 100 bini geçmeyeceği ifade edilmektedir. Hicret sırasında Medine'deki nüfusun ise yaklaşık 7 b. olduğu belirtilmektedir. Sasani döneminde (226-651) Mezopotamya'daki Yahudi nüfusunun bölgedeki yerel nüfusun 1/10'u ile 1/8'i arasında olduğu, bu dönemde bölgenin nüfus yoğunluğu dikkate alındığında Yahudi nüfusun 600 binden az olmadığı ve ortalama 800 b. civarında olduğu ileri sürülmektedir. Bu durumda Babil Yahudiliğinin

41-42; Phillip I. Lieberman, "Demography and Migrations", çev. Jason Harris, *Cambridge History of Judaism: Jews in Medieval Islamic World*, ed. Phillip I. Lieberman (New York: Cambridge University Press, 2021), 387-388.

¹⁰ Gil, *Jews in Islamic Countries...*, 53.

¹¹ Newby, *A History of The Jews of Arabia*, 35-37.

İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde ilmî ve entelektüel açılardan olduğu kadar nüfus olarak da ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.¹²

Yahudiliğin ana coğrafyası olan Filistin M.S. 4. yy.'ın sonlarına kadar bu dinin mensupları için ağırlık merkezi olmayı sürdürse de 5. yy.'ın başlarından itibaren Bizans/Roma yönetimlerinin Hıristiyanlığın da etkisiyle baskıları neticesinde bu özelliğini yitirmiştir. Mabet sonrasında kısa süre içerisinde Filistin'de en önemli dini ve ilmi merkez konumuna Tiberya kenti yükselmiştir. Ancak Tiberya'nın yanı sıra Kayzerya, Seforis ve Uşa gibi pek çok kentteki akademilerde Yahudi ilmi faaliyetleri devam etmiş, buralarda *Kudüs Talmudu*'nun tedvini, *Tevrat* üzerine masoretik çalışmalar yürütülmüş, ilk midraşlar oluşturulmaya başlanmıştır. 421 yılında Tiberya'daki akademinin kapanması ile rabbani çalışmalar küçük gruplar halinde gizlice yürütülmeye çalışılmıştır. Hz. Peygamber'in dönemine gelindiğinde Bizans ve Hıristiyanlık hâkimiyeti sebebiyle bölgedeki Yahudilerin dini, sosyal, siyasi ve entelektüel hayatları Babil'e kıyasla iyi durumda değildir. Ancak yine de İslâm hâkimiyetine girdikten kısa süre sonra Tiberya'da 30'dan fazla sinagogun olduğu, 11. yy.'ın sonlarından itibaren özellikle 1. Haçlı Seferi ile şehrin büyük oranda önemini yitirdiği rivayet edilir.¹³

Filistin bölgesinde Roma İmparatorluğunun politikaları ve Hıristiyanlığın güç kazanmasıyla Yahudiler için şartların gün geçtikçe zorlaşması sebebiyle bölgeden Mezopotamya'ya doğru önemli göçler yaşanır. 3. ve 4. yy.'larda hız kazanan bu göçler neticesinde bu bölge hem çok ciddi ölçüde Yahudi nüfusu barındırmaya başlamış hem de burada açılan akademilerle Yahudi dini hayatında merkezi konuma yerleşmiştir. Burada kurulan başta Sura ve Pumbedita olmak üzere Nehardea, Nareş ve Mahoza gibi akademiler *Babil Talmudu*'nu ortaya çıkarmış, 1258'de Bağdat'ın Moğollar tarafından istilasına kadar yaklaşık b. yıl boyunca yakın uzak pek çok coğrafyada yaşayan Yahudilerin dini hususlarda başvuru merkezi/makamı fonksiyonunu ifa etmiştir.

¹² Lieberman, "Demography and Migrations", 378-381.

¹³ Lieberman, "Demography and Migrations", 396-397; Ömer Faruk Araz, *Yahudilikte Tefsir Geleneği* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 181-184.

Hız. Peygamber döneminde de faaliyette olan Sura ve Pumbedita akademileri yönetim yapısı itibarıyla son derece iyi organize olmuştu. Hız. Peygamber devrinde Sura akademisinin başında gaon olarak Mar Rav Huna, Pumbedita akademisinin başında ise Mar Rav Hanina bulunuyordu. Kuruluşlarından beri iki akademi arasında çok ciddi bir rekabet de süregelmekteydi. Söz konusu akademiler Kuzey Afrika'dan Asya'ya kadar geniş bir coğrafya ile irtibatlı olarak çalışmış, buralardaki cemaatlere başta dini hususlar olmak üzere pek çok alanda liderlik yapmıştır.¹⁴

Yahudilerin Babil'de yaşadıkları koşulların Roma başta olmak üzere diğer bölgelerde yaşayan Yahudilerden çok daha iyi durumda olduğu herkes tarafından kabul edilir. Sasani yönetimi altındaki Babil bölgesinde yukarıda bahsedilen Yahudi akademileri faaliyetlerine devam etse de 5. yy. boyunca II. Yazdigird, III. Hürmüz ve I. Firuz dönemlerinde Yahudilere yönelik önemli baskıların olduğu *Talmud* gibi Yahudi kaynaklarında yer almaktadır. Özellikle I. Firuz döneminde İsfahan'da çok sayıda Yahudinin öldürüldüğü, köleleştirilerek satıldığı ifade edilir. Aynı dönemde Babil'deki tüm sinagogların kapatılması, II. Yazdigird döneminde de Şabat'a riayet yasağı getirilmesi söz konusu olmuştur. Ancak bu yasakların tüm dönem boyunca bütün ülkede sıkı sıkıya takip edildiğini iddia etmek mümkün değildir.¹⁵

5. yy.'ın ikinci yarısından itibaren Nesturi, Monofizit ve Diofizit mezheplerine mensup Hıristiyanların mücadele mekânı konumundaki Arap yarımadasında çatışmanın en şiddetli cephelerinden birisi Yemen idi. Burada Pers (Nesturi) Kilisesi ile Etiyopya (Monofizit) Kilisesi ve İstanbul (Diofizit) Kilisesinin aralarında bir asırdır büyük bir mücadele devam ediyordu. Yemen'de aynı zamanda Yahudiliği yaymak isteyen din adamlarının da faaliyetleri vardı. Himyer Krallığı miladi 4. asrın sonlarında Yahudiliği benimsemişti. Kaynaklarda adı Yusuf Zü Nuvas olarak zikredilen kişi krallığı süresince bu coğrafyada Yahudiliğin ya-

¹⁴ Babil akademileri hakkında geniş bilgi için bk. Araz, *Yahudilikte Tefsir Gelenegi*, 184-194; Ayrıca bk. Wilhelm Bacher, "Gaon", *The Jewish Encyclopaedia* (USA: Ktav Publishing House, 1901).

¹⁵ Gil, *Jews in Islamic Countries...*, 50-51.

yılması için bütün gücüyle çalışmıştır. Bu çatışma ortamında Yemen’de Yahudiler ile Hıristiyanlar arasında 5. yy.’ın ortalarında şiddetli mücadeleler yaşanmıştır. Bu mücadelede her iki grubun da ön plana çıktığı dönemler olmuştur. *Kur’ân-ı Kerim*’de “Ashâbü’l-Uhdûd” olarak zikredilen hadisenin bu çatışmaları anlattığı kabul edilir. İslâmî kaynaklardaki Yemen’de Yahudi bir hükümdarın Hıristiyanlara ağır zulümler yaptığı bilgilerini Etiyopya Kilisesine ait “Şehitlik/Martyrdom” literatüründen doğrulamak mümkündür. Bu mücadele sırasında Yahudi kralın yanında çok sayıda Nesturi Hıristiyan da yer almıştır. Zulüm gören Necranlılar Nesturi Hıristiyanlığa mensup iken zamanla Habeş etkisi ile monofizit Hıristiyanlığa geçiş yapmışlardır. Bu yüzden hemen yanı başlarındaki monofizit Etiyopya/Habeş Krallığından dolayı Necranlılar Himyer Krallığı ve Nesturi Hıristiyanlar için ulusal tehdit olarak algılanıyordu. Mücadelenin bir tarafında da Bizans taraftarı olan diofizit Hıristiyanlar yer alıyordu. Siyasi mücadelenin dini mücadele ile girift bir şekilde yürümesi sebebiyle Yemen bölgesinde yaşananlar Hıristiyanlığın mezhepler arası mücadelesi dikkate alınarak değerlendirilmelidir.¹⁶

Yemen’de Hz. Peygamber’den yaklaşık bir asır önce, 5. yüzyılın başlarında Himyerlilerin Yahudiliğe geçişi ile bu bölgede devlet otoritesine sahip bir Yahudi cemaatinin ortaya çıkması açısından son derece önemlidir. Himyer Krallığındaki Yahudiliğin kökeni hakkında kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır. Burada Yahudiliğin Tiberiya’dan gelen rabbiler aracılığıyla kök saldıgı görüşlerinin yanı sıra bunların Yahudiliğe geçişinde Yesrib/Medine’den gelen iki Yahudi

¹⁶ Ayrıca zaman zaman Yahudi grupların da bu mücadelede önemli kayıpları söz konusu olmuştur. 523’lerde Necran’da Sinagog’un yakılması bu duruma örnek verilebilir. Neticede Habeşlilerin Himyer Krallığına son vermesi de bu mücadelede nihai kaybedenin Yahudiler olduğunu ortaya koymaktadır. Yemen Yahudiliği ve sözü edilen mücadelelerle ilgili geniş bilgi için bk. Newby, *A History of The Jews of Arabia*, 34, 37-40, 42-44, 54; Ayrıca bk. Christian Julien Robin, “Judaism in Pre-Islamic Arabia”, çev. Jason Harris, *Cambridge History of Judaism: Jews in Medieval Islamic World*, ed. Phillip I. Lieberman (New York: Cambridge University Press, 2021), 295-297, 317-319; Konuyla ilgili diğer görüşler için bk. Muhammed Eroğlu, “Ashâbü’l-Uhdûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/471; Sharf, *Byzantine Jewry...*, 31-33.

âlimin etkisinin olduğu rivayetleri de kaynaklarda yer almaktadır. Neticice itibarıyla bu durum yarımada sonradan Yahudiliğe geçişin canlı olduğuna, Yahudiliğin yayılma açısından bölgede faal olduğuna işaret eden bir örnektir.¹⁷ Ancak Hz. Peygamber'in doğduğu yıllar özellikle Hicaz'daki Yahudilerin artık siyasi olarak güç kaybettikleri bir dönemdi. Özellikle Hıristiyanlığın yoğun baskısının yanı sıra Himyar Kralı Zü Nuvas'ın yaklaşık elli yıl önce ortadan kaldırılmış olması, Arap kabilelerin güçlenmesi ve Pers İmparatorluğunun faaliyetleri bölgedeki Yahudileri siyasi olarak olumsuz etkilemiştir.¹⁸

Hz. Peygamber'in yaşadığı döneme kadar Yahudilerin en önemli merkezlerinden birisi de İskenderiye'dir. Helenistik dönemden itibaren bir Yahudi topluluğunun bulunduğu bu kentte özellikle Philo ile zirveye çıkan Helenistik Yahudilik anlayışı ön plandadır. Bu şehirde M.Ö. 3. yy.'da *Tevrat* Grekçeye çevrilmiş, Yahudilik ile eski Yunan felsefesi uyumlu bir şekle sokulmaya çalışılmıştır. Grekçe konuşan ve Grek isimleri alan şehirdeki Yahudiler 4 ve 5. yüzyıl boyunca bazen saldırılara maruz kalmış ve sürgün edilmiş (Cyrill'in kilisenin başı olduğu 415'li yıllarda), bazen nispeten daha rahat yaşamışlardır.

Ancak 5. ve 6. yy. boyunca Bizans yönetimi tarafından Yahudilere yönelik dini, siyasi ve sosyal kısıtlama kararları ve yasaklar onları cemaat olarak zor şartlara maruz bıraktıkları görülür. İslâmî kaynaklarda İslâm ordularının 642 yılındaki fethi sırasında şehirde 400 b. Yahudinin yaşadığı, bunların 70 bininin muhasara sırasında şehri terk ettiği, İslâm hâkimiyetinde Hıristiyan yönetimi altında yaşadıkları olumsuz şartların ortadan kalkmasıyla şehirdeki Yahudi cemaatin güçlendiği, cemaatin dil alanında önemli bir değişim yaşayarak Yahudice-Arapça kullanmaya başladıkları yer almaktadır. Ancak 12. yy.'da şehri ziyaret eden Yahudi seyyah Tuledalı Benjamin'in burada üç b. kadar Yahudinin yaşadığından bahsetmesinden kaynaklarda verilen sayıların biraz abartılı olduğu görülse de orta çağ boyunca şehirde iyi organize

¹⁷ Michael Lecker, "The Conversion of Himyar to Judaism and the Jewish Banu Hadl of Medina", *Jews and Arabs in Pre- and Early Islamic Arabia* (Aldershot - Brookfield USA: Ashgate Publishing, 1998), 129-130.

¹⁸ Newby, *A History of The Jews of Arabia*, 49.

olmuş önemli bir Yahudi cemaatinin bulunduğu bilinmektedir. Nitekim Yahudilerin en önemli kelamcılarında birisi olan Musa b. Meymun da burada bir süre yaşamıştır.¹⁹

Yahudi cemaatin yaşadığı yerlerden birisi de Kuzey Afrika idi. Buradakilerin başta Babil akademileri olmak üzere Filistin akademileri ile yakın ilişki içinde oldukları bilinmektedir. Hatta özellikle İslâm sonrası kurulan Kayravan şehri olmak üzere bölgenin Endülüs Yahudilerinin söz konusu akademilerle bağlantı yolunda olduğu, dolayısıyla Endülüs'teki cemaatin gelişiminde önemli rol oynadığı ifade edilir.²⁰

İslâm'ın ortaya çıktığı 7. yy.'ın ilk çeyreğine kadar Yahudiler hemen her coğrafyada inançlarını yaşamak istediklerinde baskı ve zulümlere maruz kalsalar da Filistin ve Babil'deki akademilerde Yahudi din adamları tarafından çok sayıda dini literatür de üretilmiştir. 4. yy.'ın ikinci yarısında *Kudüs Talmudu*, 5. yy.'ın sonunda da *Bâbil Talmudu*'nun redaksiyonu tamamlanmıştır. Ancak bunlara ilaveten Yahudi kutsal kitabının tefsiri mahiyetindeki Midraş literatürünün ilk klasikleri arasında yer alan *Rabbi Yişmael Mehiltası*, *Şimon Bar Yohay Mehiltası*, *Sifra*, *Sayılar Sifresi*, *Sifre Zuta* ve *Tesniye Sifresi*, *Bereşit Raba*, *Eyha Rabbati*, *Şir ha-Şirim Raba*, *Midraş Rut*, *Midraş Megillat Ester*, *Vayikra Raba*, *Pesikta de-Rav Kahana* gibi günümüz Yahudileri için de çok önemli kabul edilen eserler ile Filistin bölgesinde yaşayan Yahudilerin hükümlerini ihtiva eden *Talmud*'un tedvini sonrası 550-

¹⁹ Avigdor Tcherikover vd., "Alexandria", *Encyclopaedia Judaica* (Detroit, New York, San Francisco: Thomson Gale, 2007), 1/632-634; Emil Schürer, "Alexandria", *The Jewish Encyclopaedia* (New York and London: Funk and Wagnalls Company, 1901), 1/365-366; Christopher Haas, *Alexandria in Late Antiquity Topography and Social Conflict* (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1997), 91-92, 109-127; Guy G. Stroumsa, "Jewish Survival in Late Antique Alexandria", *Jews in Byzantium: Dialectics of Minority and Majority Cultures*, ed. Robert Bonfil vd. (Leiden&Boston: Brill, 2012), 267-268; Lieberman, "Demography and Migrations", 397-398.

²⁰ Lieberman, "Demography and Migrations", 402-403.

650 yılları arasına tarihlenen *Maasim li-Vnei Erets Yisrael* isimli literatür bu dönemde ortaya çıkmıştır.²¹

2- Hz. Peygamber Döneminde Medine Yahudilerinin Dini İnanç ve Uygulamaları

Öncelikle belirtilen dönemde başta Medine olmak üzere civar şehirlerdeki Yahudi topluluklarının hayatı, dini anlayışları hakkında Yahudilere ait kaynakların olmadığı ifade edilmelidir. *Mişna*, *Kudüs Talmudu* ve *Bâbil Talmudu* gibi Yahudi dini literatürünün temel kaynaklarında da bunların yaşamlarına dair herhangi bir bilgi yer almaz. Dolayısıyla onlar hakkında bilgi için başta İslâmî kaynaklar olmak üzere Grek, Etiyopya, Hıristiyan kaynaklarından ve bazen Arabistan dışındaki Yahudilerin kaynaklarındaki atıflardan yararlanılmaktadır. Ancak bütün bu kaynaklarla çalışmanın kendi içinde bazı zorlukları vardır. Öncelikle bu kayıtlar hadiselerin yaşanmasının üzerinden belli bir süre geçtikten sonra oluşturulmuştur. Ayrıca bu kaynaklar birbirine rakip inanç grupları tarafından yazıldığından sübjektif bir yapı arz etmektedir.²²

²¹ Hillel I. Newman, “Early Halakhic Literature”, *Jews in Byzantium: Dialectics of Minority and Majority Cultures*, ed. Robert Bonfil vd. (Leiden&Boston: Brill, 2012), 631-635; Bu eserlerin ortaya çıkışı, tarihlendirilmesi ve içeriği ile ilgili geniş bilgi için bk. Araz, *Yahudilikte Tefsir Geleneği*, 230-260.

²² Newby, *A History of The Jews of Arabia*, 13; Hicaz Yahudilerinin Talmud tartışmalarında yer aldığı görülmemektedir. Geiger bu durumu bölgedeki Yahudilerin çok cahil olmasına bağlamaktadır. Hirschfeld ise bu görüşe katılmaz. Onların yaratıcı bir karakterde olmaktan daha ziyade itaat etme yönlerinin daha ön planda olduğunu ve inandıkları şeylere bağlılıklarını sorgulamadan muhafaza ettiklerini ileri sürer. Bilgi için bk. Julius Wellhausen, *Muhammed and the Jews of Medina*, çev. Wolfgang Behn (Freiburg: Klaus Schwarz Verlag, 1975), 37; Irak, İran, Mısır, Bizans gibi bölgelerde yaşayan Yahudilerle ilgili çeşitli dillerde bilgiler yer alırken Arap Yahudileri ile ilgili bu sessizliğin onların genel Yahudilerden her yönden kopuk oldukları kanaatinde olan araştırmacılar vardır. Bilgi için bk. Mustafa Baş, *Hicaz Yahudileri* (İstanbul: Kopernik, 2019), 54; Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 1, 7.

İslâmî kaynaklardan hareketle İslâm'ın geldiği dönemde Hicaz bölgesindeki Yahudilerin inançları tespit edilmeye çalışılırken özellikle *Kur'ân-ı Kerim*'e, hadislere, tefsir kitaplarına, siyer ve tarih kitaplarına müracaat edilmektedir. Bu kaynaklarda yer alan bilgiler bazen Yahudilerin inançları için doğrudan kaynak olarak görülebiliyor-ken bazen anlatılan bir hadisedeki ayrıntıdan çıkarımlarda bulunulmakta, bazen Hz. Peygamber'e Yahudilerin sorduğu sorulardan hareket edilmekte, bazen de Müslümanların birtakım uygulamalarının Yahudilere muhalefet etmek, onlardan farklılaşmak gayesiyle²³ oluşturulduğu bilgisinden hareketle bunların tersi ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Yahudilerin inançları ile ilgili değerlendirme yaparken göz önünde bulundurulması gereken en önemli hususlardan biri, yüzyıllar boyunca Yahudi olmak için bir şeylere inanmaktan daha ziyade Yahudi doğmuş olmanın yeterli görülmesidir. Bu durum Yahudiliğe geçişin imkânsızlığı şeklinde anlaşılmalıdır. Yahudiler için dini kimlik özellikle doğuştan bir hak olarak elde edildiğinden günlük hayattaki inanç ve uygulamaların kişinin Yahudi olup olmamasına etkisi olmamıştır. Bu sebeple Hicaz bölgesindeki Yahudilerin bazı inançlarının varlığı ya da yokluğu onların Yahudi kimliğine bir zarar vermeyecektir.

Medine Yahudilerinin inançları hakkında araştırma yapan batılı ilim adamları farklı görüşlere sahiptir. Wilhelm Rudolph bunların miladi ilk yüzyılda Filistin'den göç ettiğini, inançlarının da Yahudilik ve Hıristiyanlığın bir senkretizmi olduğunu iddia eder. David Samuel Margoliouth bunların monoteist olduklarını, Chaim Rabin bunların Kumran cemaatinin Arap yarımadasındaki kalıntıları olduklarını söyler. Michael Cook ve Patricia Crone ise bunların Samirîlerin tesiri altında oldukları iddiasındadır. Moshe Sharon, *Kur'ân-ı Kerim* ayetlerinden hareket ederek bunların en azından bir kısmının mesih beklentisini haiz bir doktrinleri olduğunu, onların “mesih”in Tanrı'nın oğlu

²³ Namazda sallanmamak, gözlerin kapatılmaması, duada ellerin yukarı doğru kaldırılmaması ve namaz esnasında yanındakilerle konuşulmaması emirleri bu duruma örnek olarak verilebilir. Bilgi için bk. Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 40-41.

olduğunu düşündüklerini ve onu “kurtarıcı” anlamında İbranice “Ozer/Uzeyr” olarak isimlendirdiklerini iddia eder. Ancak *Kur’ân-ı Kerim* ve hadislerde yer alan bilgilerden hareketle onların geleneksel Talmud Yahudiliğine bağlı bir topluluk olduğunu iddia eden pek çok araştırmacı vardır. Goitein, Newby, Menahem Kister ve Jacob Kister ile Haggai Mazuz bu görüşteki araştırmacılara örnek olarak zikredilebilir.²⁴

Hız. Peygamber’in zamanında Medine, Yahudilerin bölgede en kalabalık yaşadığı şehir durumundadır. Çeşitli kaynaklarda verilen bilgilerden hareketle şehirde iki b. yetişkin erkek, toplam on b. Yahudinin bulunduğu iddia edilir.²⁵ Medine’deki Yahudiler kabileler halinde yaşamaktadır ve bu kabileler farklı kökene sahip gibi durmaktadır. Bunların bir kısmı aslen Yahudi olanlardan, bir kısmı da sonradan yahudileşen Araplardandır. Benî Nadîr, Benî Kureyza, Benî Kaynuka ve Benî Hedl aslen Yahudi kökenli olan kabilelerin en bilinenleridir. Benî Kaynuka’nın soyunun Hız. Yusuf’a dayandığı, diğerlerinin Hız. Harun’un soyundan olduğu ifade edilir. Ayrıca Yemen kökenli olduğu düşünülen ve Hız. Peygamber’e büyü yaptığı rivayet edilen Lebid b. El-A’sam’ın kabilesi olan Benî Zureyk gibi kabilelerden de bahsedilir. Kaynaklarda bunlardan başka Benî Muhammer, Benî Zeura, Benî Zeyd, Benî Haris, Benî Neccar, Benî Kasis, Benî İkrime, Benî Sa’lebe, Benî Behdel, Benî Avf, Benî Sâide, Benî Lusem, Benî Şuteybe gibi çeşitli kabilelerin de isimleri yer almaktadır. Evs ve Hazrec kabilelerinden Yahudiliği kabul edenlerin de bulunduğu bilgileri dikkate alındığında Hicaz’da farklı kültürel arka plana sahip Yahudi grupların bulunduğunu anlaşılmaktadır.²⁶

²⁴ Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 6-7 (Benzer durum İslam dünyasında da söz konusudur. Müslüman araştırmacıların bazıları onların geleneksel Yahudiliğe uygun yaşadığı, bazıları da geleneksel yahudilikten farklı bir anlayışta olduğu kanaatindedir. İlerleyen sayfalarda bu husus geniş bir şekilde ele alınacaktır).

²⁵ Wellhausen, *Muh. and Jews of Medina*, 28.

²⁶ Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 16-17; Newby, *A History of The Jews of Arabia*, 17, 52-53; Arslantaş, *Hız. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 90-93; Baş, *Hicaz Yahudileri*, 73; Hicaz Yahudilerinin Benî İsrail’den olduklarına dair gösterilen en önemli delillerden bir tanesi Hız. Peygamber’in diğer eşlerinin Hız. Safiyye’yi Yahudiliği sebebiyle eleştirmeleri

Medine Yahudilerinden en önemli grup Benî Nadîr idi. Hz. Peygamber bunların Medine'deki konumlarının Mekkeliler arasında Benî Mugîre'nin konumuna eşdeğer olduğunu söylüyordu. Benî Nadîr zenginlik olarak da diğerlerinden çok üstündü. Onların ayrıca Hayber'de de arazileri vardı. Benî Kaynuka'nın bazı yönlerden Benî Nadîr ve Benî Kureyza'dan ayrıldığı görülmektedir. Diğer iki kabile tarım ile uğraşırken bunlar hayatlarını ticaret ve zanaat ile kazanmaktadır. Bunların isimleri de Arapça seslere diğerlerine nispeten uzaktır. Bölgedeki Yahudiler genel olarak kuyumculuk, mücevher ticareti, tefecilik alanlarında mahirdir. Saç stilleri ve evlerinin yapısı ile Araplardan ayrılmaktadır. Ancak birlikte yaşamının sosyal hayatta bazı etkileri de söz konusudur. Bu bağlamda Medine başta olmak üzere Arap yarımadasında yaşayan Yahudilerin çevrelerindeki Arap kabilelerinin yaşam biçimlerinden etkilendikleri, kılık kıyafetlerinin onlara benzediği, İbraniceliyi ibadet dili olarak kullansalar da günlük hayatta Arapça konuştukları ifade edilmektedir. Günlük hayatta Arapça kullanan Yahudilerin zaman zaman Arapçayı İbrani alfabesiyle yazdıkları kaynaklarda yer almaktadır. Bunun yanı sıra İbranice okudukları *Tevrat*'ı Araplara Arapça tefsir ettikleri de belirtilmektedir. Bunlar Babil ve Filistin'deki büyük Yahudi dini merkezleri ile irtibat halindedir. Ancak kendilerine özgü bazı inanç ve uygulamaları da söz konusudur.²⁷

üzerine Hz. Peygamber'in ona "Sen de onlara babam Harun, amcam Musa, eşim de Resulullah deseydin." şeklindeki ifadesidir. Buradan onun Hz. Harun soyundan geldiği anlaşılmaktadır. Bilgi için bk. Mustafa Baş, "Hicaz Yahudiliği ve Genel Yahudilikten Farklı Uygulamaları", *Dinler Tarihi Araştırmaları VIII: Bütün Yönleriyle Yahudilik* (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği, 2012), 224.

²⁷ Wellhausen, *Muh. and Jews of Medina*, 26-31; Bedriye Yılmaz, "Erken Dönem Kur'an Tefsirlerine Göre Medine Yahudilerinin Kimlik ve Geleneklerine Genel Bir Bakış", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 18/1 (2021), 83; Newby, *A History of The Jews of Arabia*, 49, 63-64 (Yahudilerin bilingual özelliklerini kullanarak Müslümanlarla alay etmeye çalışmaları Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere İslami kaynaklarda yer almıştır. *Tevrat*'ta Tesniye 5:23'te Sina Vahyi ile ilişkili kullanılan "Şama'nu ve asinu" ifadesini [İbranice: Duyduk ve yapacağız] Arapça tonlamayla "Semi'na ve asayna" [Arapça: Duyduk ve kabul etmedik] şeklinde ifade etmeleri; yine "râinâ" ifadesini "ra'nâ" şeklinde ifade etmeleri ve "Esselâmu aleyküm" yerine "Essâmu aleyküm" demeleri örnek olarak verilebilir).

Yahudiler ve Araplar arasındaki entegrasyon pek çok kültürel unsorda görülmektedir. Örneğin Arap kültüründe sadakatin büyüklüğünü ifade etmek için “Samuel’den daha sadık” deyimini kullanılır. Yahudi bir şair olan Samuel b. Âdiyâ’nın kendisine emanet edilen şeyleri başkasına vermektense gözlerinin önünde oğlunun öldürülmesine tahammül göstermesinden hareketle bu deyim ortaya çıkmıştır. Ayrıca Arap kültüründe en önemli unsurlardan biri olan şiir geleneği Yahudiler tarafından da sahiplenilmiştir. Hatta Hz. Peygamber’in döneminde Medine’de Kâ’b b. Eşref, Esmâ bint Mervan, Ebû Afak gibi Yahudi şairler hayatlarının sonuna kadar Müslümanlara karşı şiirle mücadele etmeye çalışmıştır.²⁸

Yahudiler ve Araplar arasındaki karşılıklı kültürel etkileşim bu toplumların efsanelerinin, hikâyelerinin ve halk geleneklerinin birbirine karışmasına da neden olmuştur. Her iki milletin ortak atası olan Hz. İbrahim ile ilgili *Tevrat*’ta yer almayıp midraşlarda bulunan bazı anlatıların –Hz. İbrahim’in ateşe atılması gibi–²⁹ Araplar arasında da bilinmesi örnek olarak verilebilir. Hz. İbrahim’in oğlu İsmail ve ailesini zaman zaman ziyaret etmesi ya da onun kurucu bir figür olarak her iki milletin anlatılarında yer alması bu bağlamda ayrıca zikredilebilir. Bu doğrultuda Yahudi literatüründe Hz. İbrahim’in Beyt El ve Berşeva’da sunaklar tesis ettiği, Hebron’da Mamre Meşeliğini inşa ettiği anlatılırken Araplar arasında ise Kâbe’yi oğlu Hz. İsmail ile inşa ettiği, hatta cahiliye Araplarının onun, Hz. İsmail’in ve Hz. Meryem’in resimlerini Kâbe’de putlar arasında muhafaza ettiği ifade edilir. Karşılıklı etkileşimin izlerini İslâm sonrası döneme ait Yahudi eserlerinde de görmek mümkündür.³⁰

²⁸ Reuven Firestone, “İslâm’ın Teşekkül Döneminde Yahudi Kültürü”, çev. Ertuğrul Döner - Ahmet R. Geçioğlu, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 14/3 (2014), 196-197, 211; Newby, *A History of The Jews of Arabia*, 55-56; Wellhausen, *Muh. and Jews of Medina*, 110-113.

²⁹ H. Friedmann - Maurice Simon (ed.), *Midrash Rabbah: Genesis I*, çev. Rabbi Dr. H. Friedmann (London: The Soncino Press, 1939), 1/38:13.

³⁰ Firestone, “İslâm’ın Teşekkül Döneminde Yahudi Kültürü”, 198-203; Yahudi dini literatüründe Araplar ve Müslümanlarla ilgili rivayetler ile ortak anlatılar hakkında bilgi için bk. Ömer Faruk Araz, “Yahudi Dini Literatüründe İsmail İle İlgili Rivayetlerin Analizi”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 6/1 (2022),

Medine Yahudilerinin şehirdeki entelektüel iklimi yönlendiren konumda oldukları bilinmektedir. Hicret öncesinde Araplardan bazılarının çocuklarının eğitilmesi için onları Yahudilerin yanlarına yerleştirmektedir. Benî Nadîr Yahudilerinin sürgün edilmesi sırasında onların yanlarına yerleştirilen çocukların durumu Müslümanlar arasında problem olduğu, çocuklarının onlarla birlikte ayrılmasını istemeyen ailelerin Hz. Peygamber'e başvurması üzerine "Dinde zorlama yoktur"³¹ mealindeki ayetin nazil olduğu ifade edilmiştir.³²

İslâmî kaynaklardaki rivayetlerin ayrıntılarından Medine Yahudilerinin ellerinde *Tevrat* ve *Talmud* olduğu anlaşılmaktadır. Abdullah b. Selâm'ın Kaynukaoğulları arasındayken *Tevrat* ve *Talmud* eğitimini babasından tamamladığı, Zübeyir b. Bâtâ'nın babasının "*Tevrat* yazıcısı/sofer" olduğu rivayetleri bu görüşü desteklemektedir.³³

a- Medine Yahudilerinin Talmud Hükümlerine Uygun Yaşadıklarını Gösteren Rivayetler

Medine'deki Yahudilerin bu bölge dışında Bizans ve Sasani topraklarında yaşayan diğer Yahudi topluluklara benzer şekilde organize oldukları, büyük oranda onların inançlarına paralel inançlara sahip oldukları, Babil ve Filistin'de yer alan Yahudi dini akademileriyle bağlarının devam ettiği çeşitli kaynaklarda ifade edilmiştir. Medine, Hayber ve Vâdilkrûâ gibi şehirlerde yoğun olarak yaşayan Yahudilerin âlim-i mutlak, kâdir-i mutlak ve tek bir tanrıya inandıkları, kutsal kitapları *Tevrat*'ın Tanrı'nın vahyi olduğunu kabul ettikleri, ahirette dilererek hesaba çekileceklerine, sonuçta cennet ya da cehenneme gideceklerine iman ettikleri anlaşılmaktadır. Onların *Talmud* hükümlerine uyduğuna dair başka örnekler de kaynaklarda yer alır. Özellikle temizlik ile ilgili gusül, abdest, teyemmüm ve tuvalet adabı başta olmak üzere Şabat, oruç ve dua gibi ibadetler, zekât ve sadaka gibi ekonomik,

119-150; Ayrıca bk. Yasin Meral, *Yahudi Düşüncesinde İslam Algısı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 39-68.

³¹ Bakara Suresi 2/256.

³² Yılmaz, "Kur'an Tefsirine Göre Medine Yah. Gelenekleri...", 72.

³³ Mustafa Fayda, "Abdullah b. Selâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/135.

evlilik, nikâh, karı-koca ilişkileri gibi ailevi konulardaki uygulamalar buna örnek olarak verilebilir.³⁴

Rabbânî Yahudiliğin temelini oluşturan *Talmud*'da Yahudi bir ilim adamının ve cemaatlerin bir beldede dini ve sosyal olarak *Tevrat* yasalarına uygun bir şekilde yaşayabilmeleri için bazı kurumların gerekliliği vurgulanır. İbadetlerin yerine getirilmesi için “Sinagog”, cemaatin dini ve sosyal konularda yönetimi için üç üyeden oluşan “Bet Din” adı verilen mahkeme, maddi durumu iyi olmayan mensuplar için “Kupa Şel Tsedeka” adı verilen yardım sandığı, manevi temizlik için gerekli olan “Mikve”, hamam ve tuvalet, cemaat mensuplarının ihtiyaç duyacağı sıhhi yardım için “Rofe” adı verilen tabip, başta *Tevrat* olmak üzere dini metinleri yazacak kâtip anlamında “Sofer”, koşer et temini için “Şohet” adı verilen cemaat kasabı, cemaatin ihtiyaç duyacağı işler için “Oman” adı verilen zanaatkâr, çocukların dini eğitimi için “Bet ha-Sefer ve Bet ha-Midraş” adı verilen ilk ve ikinci kademe eğitim kurumları ve buralarda eğitimi sürdürecektir “Melamed Tinokot” adı verilen öğretmenler bu yapıları oluşturur.³⁵ Bunların Medine Yahudilerinde bulunup bulunmadığına bakılarak onların *Talmud*'a göre yaşayıp yaşamadıkları konusunda bir karara varılabilir. Hicaz Yahudileri hakkında en geniş bilgilerin bulunabildiği İslâmî kaynaklar incelendiğinde özellikle Medine ve çevresinde yaşayan Yahudilerin bu kurum ya da yapılara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle söz konusu bölgede yaşayan Yahudilerin heterodoks ya da heretik değil de *Talmud* hükümleri doğrultusunda yaşayan cemaatler olduğu söylenebilir.³⁶

Yahudilerin *Tevrat* hakkındaki inançları onların seçilmişlik inancıyla da ilişkilidir. *Tevrat*'ı çok özel bir konumda gören Yahudiler, Tanrı'nın kendilerini *Tevrat*'ı vermek için diğer milletler arasından

³⁴ Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 279-282, 393-399; Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 26-67; Nuh Arslantaş, “Hz. Peygamber’in Çağdaşı Yahudilerin İnanç-ibadet ve Dini Hayatları ile İlgili Bazı Tespitler”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34/1 (2008), 56; Baş, *Hicaz Yahudileri*, 91.

³⁵ *Babil Talmudu* (Erişim 26 Şubat 2021), Sanhedrin 17a.

³⁶ *BT*, Sanhedrin 17b; Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 289-297.

özel olarak seçtiğine inandıkları, Medine’de Yahudilerin diğer insanlara karşı *Tevrat*’a sahip olmaları sebebiyle ilim olarak çok önemli bir konumda olduklarını iddia ettikleri ifade edilir. Ayrıca rabbâni Yahudiliğin en temel özelliklerinden birisi olan *Tevrat* çalışmanın en önemli dini vazife olarak görülmesi anlayışının Medine’deki Yahudiler arasında da yer aldığı, *Tevrat*’ın Yahudi dini eğitimi ve dindarlığının merkezinde olduğu İslâmî kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda çocuklarına küçük yaştan itibaren dini eğitim aldırmanın en temel babalık görevlerinden olduğu inancıyla bu görevlerini yaptıkları eğitim ve dini gayelerle Yahudilerin elinde hem *Sefer Tora* adı verilen *Tevrat* rulolarının hem de mushaf şeklinde *Tevrat*larının olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Bunlara ilaveten Hz. Peygamber sinagoglarına gittiğinde *Sefer Tora*’yı getirdikleri, Hz. Peygamber’in önünde yayararak açtıkları ve Hz. Peygamber’in *Tevrat*’a saygı gösterdiği şeklindeki rivayetlere de ayrıca değinmek gerekir.³⁷

Medine başta olmak üzere bölgedeki Yahudilerin peygamber inancına sahip olduğu, ancak peygamberliği daha çok kendi kavimlerine mahsus gördükleri anlaşılmaktadır. Yahudiler başka kavimlere gelmiş Bel’am, Eyüp gibi peygamberlerin olduğunu kabul etseler de onların Yahudi peygamberlerin derecelerinden çok aşağı konumda olduklarını iddia ederler.³⁸

³⁷ Arslantaş, “Hz. Peygamberin Çağdaşı Yahudiler...”, 56-58; Ancak *Tevrat*’taki ifadelerden Yahudilere yönelik mutlak bir seçilmişlik inancından ziyade Tanrı’nın belli şartlara bağlı bahşettiği nimetlerin söz konusu olduğu görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Faruk Araz, “Yahudi Kutsal Kitabında Yahudilere Yönelik Olumsuz İfade ve Eleştiriler”, *Dinler Tarihi Yazıları -Prof. Dr. Ömer Faruk Harman’a Armağan-*, ed. Durmuş Arık - Yasin Meral (Ankara: Berikan Yayınevi, 2022), 414-415, 430-431; Arslantaş, *Hiz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 355-357, 369-371.

³⁸ Muhammet Tarakçı, “Vahiy (Diğer Dinlerde)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/444; Arslantaş, *Hiz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 358.

Yahudilerin peygamber inancına sahip olmalarının yanı sıra onlara bazı kötü sıfatlar izafe ettikleri, peygamberlerin bazılarını da öldürdükleri ifade edilmektedir.³⁹ Bunlara ilaveten *Kur'ân-ı Kerim*'de "Üzeyir'in Allah'ın oğlu olduğu" şeklinde bir inanca sahip oldukları belirtilerek bu iddiaları reddedilmektedir.⁴⁰ Bu konuyu izah etmek için kaynaklarda çeşitli yaklaşımlar göze çarpmaktadır. Söz konusu inancın Medine, Yemen, Filistin gibi bazı bölgelerdeki Yahudilere mahsus olduğu, dolayısıyla bütün Yahudiler arasında görülmediği bu yaklaşımlardan birincisidir. İkinci yaklaşıma sahip olanlar Üzeyir'in Yahudi tarihindeki Ezra olduğu, onun *Tevrat*'ın yeniden yazılması, yazı tipinin oluşturulması başta olmak üzere bir dizi reform yapması sebebiyle Yahudi tarihindeki üstün konumu sebebiyle yüceltilerek "Allah'ın oğlu" şeklinde nitelendirildiğini iddia eder.⁴¹ Üzeyir'in Ezra değil de Tanrı tarafından kendi katına yükseltilerek üstün bir konuma getirdiği Metatron olduğu, Yahudi kaynaklarında buna yönelik atıfların olduğu şeklindeki izah da bu konunun izahındaki üçüncü yaklaşımı oluşturmaktadır.⁴² Son olarak Ezra'nın Üzeyir ile aynı kişi olduğu, Mabel'in yıkımı sonrasında kohen soyunun Yahudiler arasındaki ağırlığının kaybolmasına paralel şekilde bu inancın da unutulmaya yüz tuttuğu şeklinde yorum görülmektedir.⁴³

Yahudilerin melek inancı ile ilgili de benzer durum görülür. Yahudiler meleklerin varlığına inanmakla birlikte bu inançlarının İslâm'daki melek inancından farklı yönleri vardır. Öncelikle Yahudilikte daha sonraki asırlarda Saadya Gaon (öl. 942) ve Maymonides (öl. 1204) gibi ilim adamları tarafından oluşturulan iman esasları listelerinde meleklerle iman konusunun yer almadığı görülür. Örneğin miladi

³⁹ Yahudilerin bazı peygamberlerini öldürdüklerine dair *Tevrat*'ta yer alan bilgiler için bk. Araz, "Yah. Kut. Kit. Yahudilere Yön. Eleştiriler", 424-425, 447.

⁴⁰ Arslantaş, "Hz. Peygamberin Çağdaşı Yahudiler...", 58-59.

⁴¹ Baki Adam, "Üzeyir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/401-402; Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 358-360.

⁴² Baki Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları* (İstanbul: Pınar Yay., 2016); Baş, *Hicaz Yahudileri*, 109-111; Newby, *A History of The Jews of Arabia*, 62-63.

⁴³ Arslantaş, "Hz. Peygamberin Çağdaşı Yahudiler...", 59.

ilk yüzyılda Philo'nun oluşturduğu listesinde yaratıcı Tanrı fikrine ağırlık verilerek Tanrı'nın var, bir olduğu, dünyayı yarattığı ve Tanrı'nın mahlûkat üzerinde inayetiyle takdirde bulunduğu vurgulanır.⁴⁴ 10. yy.'da Saadya Gaon ise sekiz maddeden oluşan bir liste ileri sürmüş, Allah'ın birliği, âlemin yaratılmış olduğu, vahiy, günahtan sakınma, mükâfat ve ceza, ruhun temizliği ve ölümle cesetten ayrılışı, ölümden sonra dirilme ve mesih bekleme bu listede yer almıştır.⁴⁵ Günümüzde Yahudilerin genelinin kabul ettiği liste ise 12-13. yy.'larda Maymonides tarafından oluşturulmuştur. 13 maddeden oluşan bu listede Tanrı'nın yaratıcı, bir ve tek, eşi ve benzeri olmayan, hâkim, bedeni olmayan, evvel ve âhir, ibadete layık olan olduğu, peygamberlerin sözleri hak, Hz. Musa en üstün peygamber olduğu, *Tevrat*'ın Hz. Musa'ya verildiği gibi aynen değişmeden korunduğu, başka kitap gelmeyeceği, ölüm ve dirilme, mükâfat ve cezanın hak olduğu ve Mesih'in geleceği vurgulanmaktadır.⁴⁶ Dikkat edilirse bu listelerde meleklerle iman konusu yer almaz. Bu durum Yahudilerin meleklerin varlığını kabul etmediği anlamına gelmez. Sadece konunun iman meselesi olarak görülmediğini ifade eder.

İslâmî kaynaklarda melek inancıyla bağlantılı olarak Yahudilerin Cebrail'e düşman oldukları ve Mikail'i kendilerinin dostu olarak gördükleri şeklinde ifade edilen yaklaşımlarına vurgu yapılır. Öncelikle bu ifadeler onların meleklerin varlığını kabul ettiklerini gösterir. Ayrıca Yahudilikte her kavmin koruyucu meleğinin olduğu, kendi koruyucu meleklerinin ise "Mikail" olduğu, onun kendilerine her zaman iyilik, güzellik, lütuf ve merhametle muamelede bulunduğu inandıkları, "Cebrail" in ise iyi özelliklerinin ve İsrailoğullarına yardımlarının yanı sıra Tanrı'nın öfke ve gazabıyla ilişkilendirildiği, helak edilecek kavimleri onun helak ettiği şeklinde bir anlayışa sahip oldukları anlatılmaktadır. Bu inançların da Yahudi dini literatüründeki anlatılarla paralel olduğu görülmektedir. İslâm kaynaklarında ayrıca Hz. Peygamber'e vahiy getirdiği, Yahudilerin sorduğu soruların cevaplarını ona

⁴⁴ Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), 62.

⁴⁵ Yaşar Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri* (İstanbul: Anka Yayınları, 2001), 180-181.

⁴⁶ Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, 181-183.

bildirdiği ve Yahudilerin sırlarını Hz. Peygamber'e ifşa ettiği için Yahudilerin Cebrail'i sevmedikleri ifade edilmiştir. Bunlara ilaveten Medine'deki Yahudilerin meleklerin "Tanrı'nın kızları" olduğu inancı ya da söylemleri de *Kur'ân-ı Kerim* tarafından eleştirilerek reddedilmiştir.⁴⁷

Medine Yahudilerinin kabir, ahiret hayatı, diriliş, hesap, cennet ve cehennem inançlarının olduğu, ancak bu hususlardaki bazı inançlarının *Kur'ân-ı Kerim* tarafından eleştirildiği görülmektedir. Ahiretin kendileri için olduğu,⁴⁸ Allah ile ahitlerine sadık kalmadıklarından ahirette onları azabın beklediği⁴⁹ iddiaları *Bâbil Talmudu*'nda yer alan "Her İsrailoğlunun ahiretten nasibinin olacağına"⁵⁰ dair temel yasaya karşı verilmiş cevap mesabesinde dir.⁵¹ Benzer durum cehennem süresi için de geçerlidir. *Kur'ân-ı Kerim*'de Yahudilerin kendilerine cehennem azabının çok kısa bir süre, birkaç gün dokunacağını iddia ettiklerine yer verilir.⁵² *Talmud*'da Yahudi ulemanın bazıları cehennemde geçirilecek sürenin azami 12 ay olacağını, bazıları da 49 gün olacağını iddia eder. *Kur'ân-ı Kerim*'in Medine Yahudilerinin bu görüşlerini eleştirdiği ortadadır. Ancak Medine Yahudilerinin azap görecek bile olsalar bunun kısa süreli olacağı, hesap ve mahşerin Kudüs'te gerçekleşeceği şeklindeki inançları onların ahiret inancına sahip olduğunu gösterir. Bu durumda Medine ve çevresindeki Yahudilerin ahirete inanmayan Sadukîler'in devamı değil de *Talmud* hükümlerine göre inanan/yaşayan rabbâni Yahudiliğe mensup oldukları anlaşılmaktadır.⁵³

⁴⁷ Arslantaş, "Hz. Peygamberin Çağdaşı Yahudiler...", 60-61; Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 72-74; Arslantaş, *Hiz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 360-364; Baş, *Hicaz Yahudileri*, 114-118; Newby, *A History of The Jews of Arabia*, 86.

⁴⁸ Bakara Suresi 2/94.

⁴⁹ Al-i İmran Suresi 3/77.

⁵⁰ BT, Sanhedrin 90a.

⁵¹ Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 69-70.

⁵² Bakara Suresi 2/80, Al-i İmran Suresi 3/24.

⁵³ Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 71-72; Söz konusu inançlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Arslantaş, *Hiz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 372-377.

Arap yarımadasındaki Yahudilerin geleneksel Yahudilik ile paralel olan bir diğer inançları Mesih beklentileridir. Hz. Peygamber'in gelmesi öncesinde Yahudiler arasında bu beklentinin çok canlı olduğunu yansıtan çeşitli rivayetler yer almaktadır.⁵⁴ Zaten daha sonraki dönemde liste haline getirilen iman esasları arasında Mesih'i beklemenin yer alması da bu inancın Yahudilik için her dönemde ne kadar hayati olduğunu göstermektedir.

İslâmî kaynaklar Yahudilerin beklenen peygamberin kendileri arasından gelmemesi sebebiyle onu inkâr ettiğiinde ittifak halindedir. Yahudiler için Mesih beklentisinin çok önemli olması sebebiyle yakın coğrafyalardaki Yahudilerde Hz. Peygamber'e yönelik ilgi ve merakın uyandığı, Medine Yahudilerinin Yemen ve Irak gibi bölgelere mektuplar gönderdikleri, mektupta onlara kendi dinlerinde sebat etmelerini isteyerek kendilerinin de Hz. Peygamber'e inanmadıklarını ifade ettikleri İslâmî kaynaklarda yer almıştır.⁵⁵

Kaynaklarda Yahudilerden bizzat gelerek Hz. Peygamber'in bekledikleri Mesih olup olmadığını tespit etmeye çalışanların olduğu da aktarılır. Örneğin Büstâne isimli bir kişinin gelerek Hz. Peygamber ile tartıştığı, ona Hz. Yusuf'un rüyasında gördüğü yıldızların isimlerini sorduğu, Hz. Peygamber'in de cevapladığı şeklinde bir rivayet dikkat çekmektedir. Bu kişinin Babil Yahudiliğinin Sasani İmparatorluğu nezdindeki siyasi lideri (re'su'l-calut) Bostanay olduğu ifade edilmektedir. Bazı kaynaklarda ise hicretten hemen sonra gerçekleşen bu görüşme sırasında onun re'su'l-calutun oğlu olduğu ifade edilir. Bu durum bir taraftan Medine Yahudilerinin çevre ülkelerdeki dindaşlarından kopuk, izole bir hayat yaşamadıklarını göstermesi diğer taraftan da Pers İmparatorluğunun bölge ile yakın ilişkisini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Zaten Yahudilerin Pers İmparatorluğu için vergi toplayıcılığı yaptıkları ile ilgili bilgiler de bu rivayete ayrı bir anlam kazandırmaktadır. Ayrıca özellikle Geniza ve diğer bazı kaynaklardan hareketle Bostanay'ın Hz. Ömer ile görüştüğü, halifenin de

⁵⁴ Arslantaş, "Hz. Peygamberin Çağdaşı Yahudiler...", 63-65.

⁵⁵ Wellhausen, *Muh. and Jews of Medina*, 39; Arslantaş, *Hiz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 366-367.

ona Pers İmparatorunun kızını eş olarak verdiği, bu eşinden doğan çocuklarının onun yöneticilik mirasını devraldığı ve bu hadisenin Yahudiler arasında tartışmalara neden olduğu, hatta onun daha sonra Hz. Ali ile de görüştüğü şeklinde rivayetler de bulunmaktadır.⁵⁶

İslâmî kaynaklarda benzer Mesih beklentisini yansıtan bir rivayet daha dikkat çeker. Buna göre Hz. Safiyye'nin babası Huyey b. Ahtab'ın kardeşi Ebu Yasir ile konuşmasına yer verilir. Rivayete göre Ebu Yasir Hz. Peygamber'i Kuba'da görmeye gider ve geldiğinde Huyey kardeşine "O o mu?" diye sorar. Kardeşi de bitkin bir şekilde "Evet" cevabı verse de ona karşı ömürlerinin sonuna kadar düşmanlık hissedeceğini de ekler.⁵⁷

Yukarıda zikredilen pek çok inançlarının yanı sıra Yahudilerin Tanrı'nın seçilmişleri, çocukları, sevgili kulları oldukları şeklindeki ifadeler, kendilerini Tanrı'nın her daim bağışladığı iddiaları, peygamberliği kendi kavimlerine has gördükleri şeklindeki iddialarını yansıtan rivayetler bir arada değerlendirildiğinde Medine Yahudilerinin etnosentrik bir bakış açısına sahip oldukları görülecektir. Bu durum da başlı başına Medine Yahudilerinin geleneksel çizgide bir inanç grubu olduklarını göstermeye yetecektir.⁵⁸

Arap yarımadasındaki Yahudilerin bazı ibadet ve uygulamaları da İslâmî kaynaklara yansımıştır. Temizlik konusunda su ile taharet yaptıkları, cinsel ilişki sonrası guslettikleri, "netilat yadayim" denilen bir tür abdestlerinin olduğu, ibadetlerini sinagoglarda yaptıkları ve günde üç vakit ibadet ettikleri, "tefillin" ve "tallit" adı verilen dua geçreçlerini kullandıkları ve ibadet esnasında Kudüs'e yöneldikleri, *Tevrat* emrine uyarak favorilerini uzattıkları⁵⁹ İslâmî kaynaklarda ifade

⁵⁶ Gil, *Jews in Islamic Countries...*, 64-76; Arslantaş, "Hz. Peygamberin Çağdaş Yahudiler...", 64; Arslantaş, *Hız. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 367.

⁵⁷ Wellhausen, *Muh. and Jews of Medina*, 42.

⁵⁸ Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 76-79.

⁵⁹ *Kitab-ı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1997), Levililer 19.27.

edilmiştir. Bütün bu uygulamalar *Talmud* hükümlerinin gereği olduğundan Medine Yahudilerinin rabbâni Yahudiliğe mensup oldukları anlaşılmaktadır.⁶⁰

Yahudilerin ibadetlerinden bir diğeri de oruçtur. Başta Yom Kippur orucu olmak üzere Medine Yahudilerinin bazı oruçlar tuttuğu kaynaklarda yer almaktadır. Yahudilerin oruçlarını akşam gün batımından başlatarak diğer gün batımına kadar sürdürdükleri, dolayısıyla bir tam günü oruçlu geçirdikleri belirtilerek Müslümanlardan sahur yemeği yemeleri, bunun Müslümanların orucuyla Yahudilerin orucunun farkı olduğunun vurgulandığı rivayetler de dikkatle incelenmelidir. Şöyle ki, Yahudilerin Yom Kippur ve Tiş'a be Av oruçları yukarıda tarif edildiği gibi tutulmaktadır. Dolayısıyla onlardan farklı şekilde orucun tutulması vurgulanırken Medine Yahudilerinin aslında geleneksel Yahudiliğin temel inançları doğrultusunda yaşadıkları da ortaya çıkmaktadır.⁶¹

Oruçla ilgili Medine Yahudilerinin hakkındaki bir diğer rivayetin ayrıntıları da onların rabbâni Yahudilikteki esaslara göre oruç tuttuklarına işaret etmektedir. Yahudilere muhalefet olmak üzere Müslümanlara ramazan ayında iftarla sahur arasında cinsel münasebete izin verilir. Cünüpken fecr sonrası gusül yapıp oruç tutulabilir. Oruçlu iken eşlere dokunma ve öpme gibi fiillere müsaade edilir. Oysa *Mişna* ve *Talmud*'da yer alan yasalara göre oruçlu iken eşlerle bu tür temaslarda bulunmak ve banyo yapmak yasaktır. Dolayısıyla Hz. Peygamber bu uygulamalarıyla Yahudilere muhalefet ettiği dikkate alınarak Medine Yahudilerinin *Talmud* yasalarına uygun şekilde oruç tuttukları söylenebilir.⁶²

Medine Yahudilerinin oruç tuttukları ile ilgili bir diğer rivayet de onların *Talmud* hükümlerine göre amel ettiğini göstermektedir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde Yahudilerin oruç

⁶⁰ Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 82-83, 92-95; Arslantaş, "Hz. Peygamberin Çağdaş Yahudiler...", 68-72; Uygulamalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Arslantaş, *Hiz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 380-386.

⁶¹ Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 30-31.

⁶² Wellhausen, *Muh. and Jews of Medina*, 87-88; Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 32-33.

tuttuğunu görür. Kendisine Hz. Musa'nın Mısır'dan çıkış sebebiyle bu orucu tuttuğu söylenince onun da Müslümanlara bu orucu tutmalarını söylediği, Ramazan orucu emredilince bu orucu tutmanın serbest bırakıldığı rivayet edilir. Kaynaklarda bu orucun Yahudilerin tuttuğu hangi oruç olduğu hususu tartışmalıdır. Bazıları onuncu günden hareketle bunun Tişri ayınının 10. günü tutulan Yom Kippur orucu olduğunu iddia eder. Bazıları bunun Yahudi takviminde onuncu ay olan Tevet ayınının 10. günü Nebukadnezar'ın Kudüs'ü muhasaraya başlaması anısına tutulan oruç olduğunu iddia eder. Bu orucun hangisi olduğu ile ilgili tartışma bir tarafa bırakılacak olursa Yahudi geleneğinde bulunan oruçların Medine Yahudileri tarafından tutulduğunun görülmesi, onların dini olarak Talmudik geleneğe uygun yaşadıklarını göstermektedir.⁶³

Medine Yahudileri başta olmak üzere Arap yarımadasındaki Yahudi topluluklarının en temel özelliklerinden birisi dinlerini yayma konusunda çaba içinde olmalarıdır. Başta Himyerli Tübbâ ile Yemen'de Yahudiliğin yayılması⁶⁴ olmak üzere yarımadadaki Arap kabilelerinden Benî İkrime, Benî Sa'lebe, Benî Mahmer, Benî Zaura, Benî Zeyd, Benî Behdel, Benî Avf, Benî Kusays isimli kabilelerin Yahudiliğe geçiş yaptığı kaynaklarda yer almaktadır.⁶⁵ Bu durum Medine'deki Yahudilerin de daha önceki devirlerde Adiabene Krallığının Yahudiliği kabul etmesi ve Filistin'deki diğer bazı kavimlerin Yahudi olması örneklerine⁶⁶ benzer şekilde hareket ettiklerinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

⁶³ Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 28-30.

⁶⁴ Himyer Krallığında Yahudiliğin yayılması için faaliyetlerde bulunduğu tarihsel olarak bilinse de bu durumdan Talmud'larda bahsedilmez. İlim adamları bunun gerekçesi olarak o dönemde Talmud'un tedvininin tamamlanmamış olmasını gösterir. Bilgi için bk. Robin, "Judaism in Pre-Islamic Arabia", 294.

⁶⁵ Arslantaş, "Hz. Peygamberin Çağdaş Yahudiler...", 83-84; Baş, *Hicaz Yahudileri*, 98.

⁶⁶ Diğer milletlerden Yahudiliğe geçişle ilgili geniş bilgi için bk. Ömer Faruk Araz, "Semavi Dinlerde Tebliğ Tebşir ve İrşat", *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*, ed. Hasan Kamil Yılmaz - Faruk Kanger (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 435-450.

İslâmî kaynaklarda Yahudilerin özel gün ve bayramlarına dair bazı rivayetler de bulunmaktadır. Öncelikle Şabat gününün Yahudiler tarafından gözetildiği, zor zamanlarda dahi Şabat yasalarına riayet ettiği, onların bu günde Tanrı'nın dinlendiğini düşündükleri, *Kur'ân-ı Kerim*'de de bu düşüncenin reddedildiği görülmektedir. Benî Nadîr Yahudileri Uhud Savaşı'na katılmayı Şabat bahanesiyle kabul etmez. Kendilerinin Kureyş ile iyi ilişkileri sebebiyle ortada bir can tehlikesi olmadığından onlar için bu mücadeleye katılmak *Talmud* hükümlerine uygun olmayacağından katılmayı reddederler. Aynı şekilde Benî Kureyza Yahudileri Müslümanlar tarafından kuşatıldıklarında liderleri Kâ'b b. Esed, Şabat günü ani bir saldırı ile kuşatmayı delmeyi teklif etse de Yahudilerin Şabat gününde yasak bir şeyi yapmaya taraftar olmadıkları İslâmî kaynaklarda yer almaktadır. Aslında *Talmud*'da konuyla ilgili iki ayrı değerlendirme söz konusudur. Düşmanın yağma düşüncesiyle hareket ettiği takdirde değil de hayati tehlike söz konusu ise savunma yapmaya izin veren yaklaşım genelde kabul görür. Sadukîlerin ise hiçbir surette Şabat günü bu türden mücadeleyi kabul etmediği Yahudi kaynaklarında yer alır. Kaynuka Yahudilerinin muhtemelen hayati tehlike olacağını düşünmedikleri, daha önceki iki Yahudi kabilesinin yaşadıklarından dolayı kendileri için de mal yağması gibi bir durumun yaşanacağını düşündüklerinden liderlerinin önerisine karşı çıktıkları anlaşılmaktadır. Her durumda Medine Yahudilerinin Talmudik çizgide hareket ettikleri ortaya çıkmaktadır.⁶⁷

Bunlara ilaveten Abdullah b. Selam ve İslâm'ı kabul eden birkaç Yahudinin Hz. Peygamberden Müslüman olduktan sonra da Şabat'a riayet etmeyi ve *Tevrat* okumaya devam etmeyi talep ettikleri, ama Hz. Peygamber'in buna izin vermediği rivayetleri de benzer duruma işaret eder. Hz. Peygamber'in eşi Hz. Safiyye bnt. Huyey ile ilgili bir rivayet de bu hususta dikkat çeker. Buna göre kölelerinden bir kız Hz. Ömer'e gelerek Hz. Safiyye'nin gizlice Şabat kurallarına riayet ettiğini iddia eder. Hz. Ömer de bunu Hz. Safiyye'ye sorduğunda Hz. Safiyye Allah'ın kendisi için o günü Cuma ile değiştirdiğini söyleyerek bu iddiayı

⁶⁷ Wellhausen, *Muh. and Jews of Medina*, 37; Arslantaş, "Hz. Peygamberin Çağdaş Yahudiler...", 78-80; Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 16, 59-61.

reddeder. Bu rivayetlerden hareketle Medine ve Hayber Yahudilerinin rabbâni Yahudiler gibi Şabat’a riayete büyük önem verdikleri ve Şabat yasalarına riayet etmeye çalıştıkları söylenilebilir.⁶⁸

İslâmî kaynaklarda Arapların İslâm öncesi dönemde kadınların âdet halleri ile ilgili olarak çeşitli Yahudi geleneklerini takip ettikleri ifade edilir. Onların kadınlarla bu dönemlerinde aynı sofrada yiyip iç-medikleri, aynı yerde yaşamadıkları bu bağlamda aktarılır. *Tevrat*’ta âdet gören kadından uzak durmak gerektiği anlatılmakta, *Talmud*’da ise bu emrin tüm ayrıntıları yer almaktadır. Bu metinlerde konunun Yahudiler arasında önemli bir tabu olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin bu dönemlerinde iken kadınlara dokunmak genç yaşta ölüm sebebi olarak zikredilmektedir. Bazı rivayetlerde Medine Yahudilerinin bu hususa dikkat ettikleri, hatta kadınların bu süreci evin dışında bu iş için özel hazırlanmış bir yerde geçirdikleri rivayetleri yukarıdaki bilgilerle bir arada düşünüldüğünde onların *Talmud* çizgisinde yaşadıkları görülecektir. Oysa İslâm bu konularda Yahudi kurallarına muhalefet ederek çok daha kolaylaştırıcı bir yol izlemiştir. Benzer durum âdet sonrası temizlikte de görülür. Yahudi kadınların saçları dahil tüm vücutlarının suya girmesi gerekmektedirken Hz. Peygamber’in Müslüman kadınlara örgülerini açmadan temizlenebileceklerini söylediği rivayet edilir.⁶⁹

Cinsellikle alakalı bazı hususlardan benzer çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Örneğin “Azl” uygulaması Yahudilikte büyük günah sayılırken İslâm’da öyle görülmez. Yahudilikte cinsellik sadece soyun devamı içindir ve eşlerin birlikteliği sırasında bazı sınırlandırmalar içerir. Bunun etkisiyle Ensardan kadınların benzer tavır içine girdiği, muhacirlerden biriyle evlenen bir kadının, eşinin farklı şekillerde birlikte olma isteğine tepki gösterdiği, konunun Hz. Peygamber’e gittiği ve sonunda “Kadınlar sizin tarlanızdır...”⁷⁰ ayetinin nazil olduğu rivayeti sebebiyle Medine’de Yahudilerin *Mişna* ve *Talmud*’da bu konuyla ilgili ahkamı takip ettikleri ve Ensarı da bu konuda etkiledikleri ifade edilebilir.⁷¹

⁶⁸ Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 26-27.

⁶⁹ Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 52-53.

⁷⁰ Bakara Suresi 2/223.

⁷¹ Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 54-57.

Yahudilerin ölüm sonrası matem ve yas uygulamalarına yönelik rivayetlerden onların rabbâni kuralları tatbik ettiği anlaşılmaktadır. Ölüm sonrası yedi gün ve otuz gün şeklinde iki farklı yas tuttuklarından Hz. Peygamber'in yası üç günle sınırlandırması, yas sırasında saçlarını ve sakallarını tıraş etmemelerine muhalefet için saçların uzatılmasına müsaade etmemesinden bu uygulamaların geleneksel tarzda yapıldığı anlaşılmaktadır.⁷²

Yahudilerle ilgili karşılaşılan bir diğer durum onların koşer kurallarına riyeti hakkındadır. Buna göre deve eti yemedikleri hatta Hz. Peygamber'e deve eti yediği ve sütü içtiği için tepki gösterdikleri bilinmektedir.⁷³

Yahudilerin ritüellerine örnek olarak verilebilecek bir diğer uygulama yağmur duasıdır. Kaynaklarda hicretten iki yıl önce Medine'de Yahudilerin *Mişna*'da belirtildiği şekilde⁷⁴ yağmur duasına çıktıklarına dair rivayetler yer almaktadır.⁷⁵

Medine ve civarındaki Yahudilerin sinagog dışında Beytülmidras adı verilen yerlere sahip oldukları, buralarda *Tevrat* dışında *Mişna* ve *Talmud* okudukları, gerektiğinde toplantılar yaptıkları, mabetlerini gösterişli yaptıkları ve mabetlerine ibadet için kadınların girmesine izin vermedikleri rivayetleri İslâmî kaynaklarda yer almaktadır.⁷⁶ Bu rivayetlerde Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in onları İslâm'a davet etmek başta olmak üzere çeşitli vesilelerle buraya geldiği yer alır. Hz. Peygamber'in huzurunda *Tevrat*'ın çıkarıldığı, Hz. Peygamber'in *Tevrat*'a hürmet gösterdiği de ifade edilmektedir. Hz. Ebubekir'in onları zekât vermeye çağırmaq için geldiğinde Yahudilerin Beytülmidras'ta Finhas'ın etrafına toplanmış *Tevrat* çalıştıkları ve onun davetini "Biz Allah'tan daha mı zenginiz? Ya da Allah bizden

⁷² Arslantaş, "Hz. Peygamberin Çağdaşı Yahudiler...", 85-86.

⁷³ Wellhausen, *Muh. and Jews of Medina*, 37.

⁷⁴ *Mişna* (Erişim 28 Şubat 2021), Taanit 2:1.

⁷⁵ Arslantaş, "Hz. Peygamberin Çağdaşı Yahudiler...", 78; Wellhausen, *Muh. and Jews of Medina*, 101-102; Arslantaş, *Hiz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 392-393.

⁷⁶ Baş, *Hicaz Yahudileri*, 148, 166-167.

daha fakir mi ki bizden para istiyor?” diyerek alaya alarak cevapladıkları,⁷⁷ bunun üzerine Hz. Ebubekir’in ona bir tokat attığı ve “Eğer aramızda anlaşma olmasaydı senin kafanı uçururdum” dediği de aktarılmaktadır.⁷⁸ Burada beytülmidras hakkında zikredilenlerin tamamının Yahudi toplumların hepsinde ortak olduğunu ifade etmek gerekir. Bu da söz konusu grubun diğer Yahudi gruplarından çok farklı görülmesi yaklaşımlarına uygun düşmez.

Yahudilerde minhag adı verilen fıkhî gelenekler söz konusudur. Bunların başlıcaları arasında Filistin ve Babil minhagları yer almaktadır. Pek çok uygulamada farklılıkların söz konusu olduğu bu minhaglardan Filistin minhagının Medine’deki Yahudiler tarafından takip edildiği İslâmî kaynaklara intikal eden Yahudi uygulamalarının incelenmesinden anlaşılmaktadır. Özellikle su ile taharet, âdet gören kadınların ev işleri yapamaması, cinsel ilişki sonrası gusül, sinagoglardaki ibadet uygulamaları, Purim Bayramı uygulamaları gibi hususlardaki bilgiler bu kanaati doğurmaktadır.⁷⁹

Yahudilerle ilgili *Kur’ân-ı Kerim* ve diğer İslâmî kaynaklarda yer alan rivayetlerdeki ayrıntılardan da onların dini inanç ve anlayışları hakkında bilgi sahibi olunabilir. Örneğin Hayber’de Yahudi yöneticilerden birisine Müslümanlar tarafından düzenlenen suikast ile ilgili bilgiler incelendiğinde Müslüman suikastçıların Fısh Bayramı kutlamalarındaki Seder Yemeği sırasında üçüncü bardak şarap içildikten sonra İlya’nın gelmesi umuduyla kapıları açmalarını fırsat bilerek bu suikastı işledikleri anlaşılmaktadır. Buradan Hayber Yahudilerinin bayram uygulamalarında Talmudik geleneğe riayet ettikleri yorumunda bulunmak mümkündür. Aynı şekilde Huyey b. Ahtab isimli

⁷⁷ Bu rivayet Yahudilerin Hz. Peygamber ve ashabın kendilerine davetlerinde alayla cevap vermeyi tercih ettiklerinin örneklerinden birisidir. Zira Yahudilikte hem sadaka vermek hem de din kardeşine borç vermek gibi mali ibadetler yer almaktadır.

⁷⁸ Ahmet Önkal, “Beytülmidrâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/95; Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 13.

⁷⁹ Arslantaş, “Hz. Peygamberin Çağdaş Yahudiler...”, 86-90; Arslantaş, *Hiz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 395-399.

Yahudinin Bakara Suresi'nin başında yer alan “Elif Lam Mim” harflerinin İbranice sayısal değerlerinden hareketle (1+30+40) İslâm'ın ömrünün 71 sene olacağı kehanetinde bulunduğu, ayrıca yine haruf-u mukattaa ile ilgili başka hesaplamalarında 734 yıl sonucuna ulaşması rabbâni Yahudilerin kullandığı yorum kurallarının (gematria vs.) Medine Yahudileri tarafından bilindiği ve kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir.⁸⁰ Son olarak Medine'deki Yahudilerin çocukların günahsızlığına vurgu yaptığı ve onlar sebebiyle bağışlanmayı beledikleri kaynaklara yansımıştır. Bu duruma paralel olarak erkek çocuklarının on üç, kız çocuklarının on iki yaşına kadar masum olduğunu kabul ettikleri görülür.⁸¹ Bu da *Talmud*'da yer alan mükellefiyetle ilgili hükümlerin onların arasında geçerli olduğunu gösterir.

Kur'ân-ı Kerim'de Yahudilerle ilgili en temel suçlamalardan birisi kendi kitaplarını tahrif ettikleri üzerinedir.⁸² Bu tahrifin bazen kelimelerin değiştirilmesi, bazen ifadelerin bağlamı dışında yorumlanması suretiyle yapıldığı belirtilir. *Bâbil Talmudu*'nda Yahudilerin *Tevrat* kelimelerini bir başkasıyla değiştirerek, kelimeyi ikiye bölerek ya da kelimeye bir harf ilave ederek yorumlanmalarının onlarca örneği vardır. Bu durumda *Kur'ân-ı Kerim*'in Medine'deki muhatabı Yahudilere *Talmud*'da bolca yer alan bir uygulamaya yönelik eleştirilerde bulunmasından bu Yahudilerin *Talmud* geleneğine bağlı, yani geleneksel Yahudilik çizgisinde bir cemaat olduğu söylenebilir.⁸³

Medine Yahudilerinin *Talmud* geleneğine bağlı olduğunu gösteren bir başka karine *Kur'ân-ı Kerim*'de yer alan “rabbâniyyûn” ve “ahbâr” kullanımlarıdır. Genel kanaat “rabbi” kelimesinin çoğulu olan “rabbâniyyûn” ifadesinin Yahudilerin uleması için kullanıldığı, bunların cemaatin dinî ve dünyevî işlerinde yöneticilik görevini de ifa ettiği ve diğer insanları ilim ve irfan, edep ve güzel ahlakla terbiye ettiğinden daha üst bir statüde olduğu, “ahbâr” ifadesinin ise fakihlerini kastettiği ve İbranice “haver” kelimesinden geldiği şeklindedir. *Talmud*'da bu

⁸⁰ Newby, *A History of The Jews of Arabia*, 70-71, 86.

⁸¹ Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 78.

⁸² *Kur'an-ı Kerim*, ts., Bakara Suresi 2/75, Nisa Suresi 4/46, Maide Suresi 5/13, 41.

⁸³ Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 19-21.

kelimelerin kullanıldığı anlama uygun ifadeler yer almaktadır. Bu da Medine Yahudilerinin Talmudik bir cemaat olduğuna işaret olarak yorumlanabilir.⁸⁴

Kur'ân-ı Kerim'de Yahudilere yöneltilen suçlamaların *Talmud*'da karşılığının olduğu bir diğer husus Yahudi din adamlarının kendi kararları ile *Tevrat*'ta yer alan hükümleri kolaylaştırıp zorlaştırdıklarıdır. *Talmud*'da genel bir kural olarak kolaylaştırmanın tercih edilmesi önerilse de rabbilerin bazı durumlarda *Tevrat* hükmünü değiştirerek daha ağır bir uygulamaya gittikleri de yer almaktadır. Bu örnek de Medine Yahudilerinin Talmudik geleneğe bağlı olduğuna delil olarak gösterilebilir.⁸⁵

b- Medine Yahudilerinin Talmud Hükümlerine Uymayan İnançları

Hicaz bölgesindeki Yahudilerin başta *Talmud* olmak üzere Yahudiliğin yasalarına (Halaha) uygun olmayan bazı uygulamaları da görülmektedir. Ancak Yahudilerin inanç konusunda gereken titizliği göstermediklerinden, yani yasayı ihlal ederek mi öyle davrandıkları yoksa inançlarının da amel ettikleri gibi mi olduğunu tespit etmek kolaylıkla mümkün değildir.

Hicaz bölgesindeki Yahudilerin *Talmud* hükümlerine uygun olmayan davranış ya da uygulamalarına en bariz örnek evliliklerde kendisini göstermektedir. Yahudi dini yasalarına göre Yahudi kadınları Yahudi olmayan erkeklerle evlenemezken İslâmî kaynaklarda Benî Nadîr ve Benî Kureyza Yahudilerinden kadınların Kureyş kabilesinden erkeklerle evlendiğine yönelik rivayetler bulunmaktadır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in büyük dedesi Haşim'in kardeşi Muttalib b. Abd Menaf'ın yanı sıra Ebu Süfyan'ın dedesi Ümeyye, oğlu Süfyan, Velid b. Utbe, Adi b. Nevfel b. Abd Menaf, Habib b. Esad, Hüseyin b.

⁸⁴ Salime Leyla Gürkan, "Rabbâniyyûn", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007), 34/376-377; Osman Cilacı, "Ahhâr", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988), 1/485-486; Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 21-23.

⁸⁵ Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 23-24.

Rebi', Utbe b. Nevfel gibi isimlerin Yahudi kadınlarla evlendiği belirtilmektedir. Bunların evlendiği kadınların isimleri, hangi şehirdeki Yahudilerden oldukları ve çocukları ile ilgili bilgiler de kaynaklarda yer almaktadır. Bu arada Kureyş'in İslâm öncesinde pagan/putperest olduğu dikkate alınırsa Yahudi bir kadının pagan bir erkekle nasıl evlenebildiğini anlamak daha da zorlaşır. Her halükârda gerçekleştiği anlaşılan bu evliliklerle ilgili üç ihtimalden söz edilebilir. Birinci durumda kadının Yahudi kaldığı, ailesi ve yakınlarının onun kocasının pagan olmasını dert etmediği düşünülebilir. İkinci durumda kadının evlenebilmek için kendi inancını terk etmesi söz konusu olabilir. Üçüncü olarak erkeğin Yahudi kadınla evlenebilmek için Yahudiliğe geçtiği düşünülebilir. Yahudi inançları açısından ilk iki ihtimal pek mümkün değildir. Ancak önemli Kureyşli isimlerin de din değiştirerek Yahudi olduğunu söylemek de aynı şekilde kolay değildir.⁸⁶

Yahudi kadınların Kureyşli erkeklerle evliliği ile ilgili bazı rivayetler konuyu daha da anlaşılmasız kılmaktadır. Örneğin Kâ'b. Eşref Benî Nadîr'in yöneticilerinden birisidir. Onun annesinin Yahudi, babasının Benî Tayy kabilesinin ileri gelenlerinden bir Arap olduğu, onun bir Yahudi gibi yetiştirildiği ve *Tevrat* öğrendiği, sonunda da Benî Nadîr'in yöneticilerinden birisi olduğu rivayet edilir. Ancak bu kabilenin Kohen soyundan geldiği dikkate alındığında kohenlerin Yahudilerle evlilikleriyle ilgili bile belli sınırlandırmalar varken onun böyle bir karışık evlilikle hiçbir hak kaybına uğramadan ve toplum tarafından dışlanmadan bu derece önemli bir konuma gelebilmesi düşündürücü olacaktır.⁸⁷

⁸⁶ Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 82-87; Michael Lecker, "A Note on Early Marriage Links Between Qurashis and Jewish Women", *Jews and Arabs in Pre- and Early Islamic Arabia* (Aldershot - Brookfield USA: Ashgate Publishing, 1998), 17-23, 24-28; Bazı kaynaklarda bu evliliklerin Yahudilerin sadece Benî Salebe kabilesinde görüldüğü ifade edilmektedir. Bilgi için bk. Wellhausen, *Muh. and Jews of Medina*, 32.

⁸⁷ Lecker Medinenli Yahudilerin halaha konusunda son derece titiz olduğundan bu durumlarda üçüncü ihtimalin geçerli olduğunu ileri sürmektedir. Bilgi için bk. Lecker, "A Note on Early Marriage Links...", 17-18; Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 44-45.

Medine Yahudilerinin *Talmud* hükümlerine aykırı uygulamaları onların evlilik hukukuna yaklaşımını yansıtan bir rivayette de görülür. Buna göre Sellam b. Mişkam'ın eski eşi Safiyye bt. Huyey'in Kinane b. Ebi'l-Hukeyk ile evlendiği ifade edilir. Hem Kinane hem de Sellam'ın rabbi olduğu, Kinane'nin aynı zamanda Hayber'in yöneticilerinden birisi de olduğu dikkate alındığında rabbilerin (kohen) dul kadınlarla evlenemeyeceği, evlenirse din adamlığı yapamayacağı ve çocukları da soya bağlı haklarını kaybedecekleri kuralının bunlar arasında tatbik edilip edilmediği problemi ortaya çıkacaktır. Bu durum araştırmacılar arasında farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bir grup araştırmacı bunu kişilerin dini kurallara hassasiyet göstermemelerine bağlarken bazı araştırmacılar ise bu uygulamaların bölgedeki Yahudi gruplar arasında problem teşkil etmediğini ileri sürer. Ancak bu durumda bu kişilerin din adamlıklarının dini kurallara (halaha) uygunluğu problemi ortaya çıkacaktır.⁸⁸

Hicaz bölgesindeki Yahudilerin hem Filistin dışında yaşıyor olmaktan hem de farklı toplumlarla ilişki içerisinde olmaktan kaynaklı kendilerine özgü bazı uygulamaları görülebiliyor, *Talmud*'da yer alan bazı emir ve yasaklardan muaf da addedilebiliyorlardı. *Mişna*'ya da yansıyan⁸⁹ bu durum Arap coğrafyasındaki Yahudi kadınların -muhtemelen rüzgârın taşıdığı kumdan korunmak için- peçe takmalarına izin veriyordu. Göçebe yaşayan Yahudilerin yerleşik hayatla ilgili bazı kurallardan muaf olmaları da bu duruma örnek verilebilir. Bu bağlamda

⁸⁸ Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 42-44, 46 (Diğer taraftan da Tevrat'ta [Tesniye 24:1-4] boşanmış bir kadın başka bir erkekle evlendikten sonra ikinci evlendiği kocası tarafından boşandığı takdirde hiçbir surette ilk eşiyle tekrar evlenemez. Oysa İslam tam tersi bir emirle eşiyle boşanan bir kadının boşandığı eşine dönebilmesi için başka bir evlilik yapmasını [Bakara Suresi 2/230] şart koşar. Bu uygulamanın Medine Yahudilerine muhalefet için konduğu kabul edilecek olursa bu durum Medine Yahudilerinin geleneksel kurallara göre yaşadıklarına bir işaret olarak görülebileceği ifade edilmiştir).

⁸⁹ *Mişna*, Şabbat 6:6.

Mişna'da⁹⁰ bazı koşer ve temizlik kurallarının Yahudi yerleşimi dışındaki on yerde geçerli olmadığı söylenir. Listenin başında ise Arap çadırları sayılır.⁹¹

Medine Yahudilerinin geleneksel Yahudilikten farklılaştığı düşünülebilecek bir diğer uygulama şofar kullanımıdır. Buna göre İslâm'da namaz çağrısı olarak ezanın kullanılmaya başlanması hakkındaki rivayetlerde Yahudilerin günlük dua çağrıları için boynuz/şofar kullandığı, Hıristiyanların da çan kullandığı ifade edilmektedir. Ancak Yahudilerin günlük ibadetlere çağrı için şofar kullanımı pek bilinen bir uygulama değildir. Hatta *Talmud*'da şofarın günlük kullanımıyla alakalı tek atf Cuma günü Şabat'ın vaktinin yaklaştığını ve hazırlık için halkın işlerini bırakmaları gerektiği ile ilgili rivayettir.⁹² Bu durumda İslâmî kaynaklardaki rivayetlerden hareketle günlük dua çağrısı için Medine'deki Yahudiler tarafından şofar kullanılıyorsa bunun onlara özgü bir uygulama olarak görülmesi uygun olacaktır.⁹³

Medine Yahudilerinin geleneksel Yahudilikten farklı uygulamalarıyla ilgili bir diğer örnek onların beytülmidraslarında yabancıları da eğittikleri rivayetleridir. Buna göre Hz. Peygamber'in Akabe biati sırasında görüştüğü 9'u Hazrec, 3'ü Evs kabilesine mensup 12 Medineliden yedi tanesinin okuma yazma bildiği ve eğitimlerini Medine'deki Yahudi Beytülmidras'ında aldıkları ifade edilir. Onların Yahudiliğe geçmeden böyle bir imkândan yararlanabilmeleri son derece önemlidir. Kaynaklarda Kaynuka Yahudilerinin bölgesine yakın olan bu Beytülmidras'ta Zeyd b. Sabit'in de eğitim gördüğünden bahsedilir.⁹⁴ Bu normalde karşılaşılan bir durum değildir. Diğer bölgelerde Yahudilerin kurumlarından başka insanların faydalandığına pek rastlanmaz.

⁹⁰ *Mişna*, Oholot 18:10.

⁹¹ Newby, *A History of The Jews of Arabia*, 54-55.

⁹² *BT*, Shabbat 35b.

⁹³ Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 36-37.

⁹⁴ Lecker, "The Jews of Northern Arabia in Early Islam", 269.

Bazı durumlarda Yahudilerin hem *Talmud* hükümlerine uydularını hem de yerel bazı uygulamalara yer verdikleri görülür. Medine Yahudilerinin zina cezasıyla ilgili uygulamaları örnek olarak verilebilir. Buna göre Yahudilikte *Tevrat*'ta evli birisinin zinası durumunda ölüm cezasının nasıl tatbik edileceği belirtilmezken bekar bir kızın zinası durumunda taşlanacağı açıkça yazılıdır. Evli birisinin nasıl cezalandırılacağıyla ilgili şartlar ve uygulama biçimleri *Mişna* ve *Talmud*'da bulunmaktadır. Buna göre ölüm cezası verme şartlarının ağırlığı sebebiyle bazı durumlarda cezalandırma kırbaçlama şeklinde tatbik edilmektedir.⁹⁵ İslâmî kaynaklarda Yahudilerin ayrıca zânilerin yüzlerinin karaya boyanarak eşeğe ters bindirilip toplum içinde teşhir ederek onları aşağıladıkları yer almaktadır. Bu muhtemelen Medine'deki Yahudi toplumuna has bir sosyal cezalandırma yöntemi idi. Ölüm cezası verilmediği durumlarda başka toplumlarda farklı sosyal aşağılama yöntemlerinin de kullanılmış olması muhtemeldir.⁹⁶

Hız. Peygamberden kısa bir süre önce ortadan kaldırılmış olan Himyer Krallığındaki Yahudilik anlayışının rabbani anlayıştan farklı olduğu çeşitli alanlar da söz konusudur. Farklılığın görüldüğü en temel alan ölümden sonra diriliş inancındadır. O dönemden kalan yazıtlardan ve kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla buradaki Yahudiler – en azından bir kısmı- ölüm sonrası dirilişe inanmıyordu. Bunların ayrıca Tanrı için “göklerin tanrısı” anlamında “Rahmanan” ifadesini kullanmaları dikkat çeker.⁹⁷ “Rahmanan”ın yanı sıra bazı dualarda “övülen/hamd edilen/Mhmd” bir kudretten de bahsedilerek bir tür düalist anlayışı çağrıştıracak ifadelerle karşılaşılmaktadır. Bu da rabbânî Yahudiliğin özülle uyuşmayan bir durumdur.⁹⁸

Himyer Yahudiliğine özgü bir başka durum olarak Mişmar sistemine dair aile bir listesinin Filistin dışında tek bulunduğu yer olması zikredilmelidir. Mabet'in ayakta olduğu dönemde orada görevli Levili ailelerin çalışma/vardiya düzenine “mişmarım” adı verilir. Bunların isimlerinin sıralandığı ve 24 aile adının yer aldığı bir liste Beyt Hadir

⁹⁵ BT, Keritot 13a, 13b, 23a.

⁹⁶ Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 49-51.

⁹⁷ Robin, “Judaism in Pre-Islamic Arabia”, 310-311.

⁹⁸ Robin, “Judaism in Pre-Islamic Arabia”, 313-314.

isimli yerde bulunmuştur. Yemen’de böyle bir listenin bulunması bu ailelerden bir ya da birkaçının bu bölgede yer aldığı ve onların kendi otorite ve üstünlüğünü ortaya koymak için Mabet sonrası buraya getirildiği, bu durumda Yemen’e gelen grubun 2. Mabet’in yıkımı sonrası ortadan kalkmaya başlayan Sadukîler’e mensup kişilerden oluştuğu söylenebilir. Sadukîler’in ahiret inancına sahip olmaması yukarıdaki bilgiyle de uyumaktadır. Bunların Aramice değil de kutsal kitap dil ve imlası (İbranice) kullandıkları da dikkate alınırsa bu iddia daha da kuvvetlenmiş olur. Bütün bu sıralanan özellikler bir arada düşünüldüğünde Yemen’deki Yahudilerin Medinedekilerle inanç açısından önemli noktalarda ayrıştıklarını söylemek mümkündür.⁹⁹

Burada sıraladığımız örneklerden bağımsız olarak kaynaklarda Hicaz Yahudilerinin bazı dini inanç ve uygulamalarının hatalı şekilde geleneksel Yahudiliğe uygun olmadığı şeklinde iddia edildiği de görülmektedir. Başta Yahudi kaynaklarının iyi incelenmemesi olmak üzere rivayetlerin yanlış anlaşılması ya da yorumlanmasından kaynaklandığını düşündüğümüz bu türden değerlendirmelere şu örnekleri verebiliriz:

Bir kaynakta Medine Yahudilerine özgü sapkın inançlar olarak Üzeyir Allah’ın oğlu olduğu ve Cebrail’e düşmanlıkları verilmektedir. Bu kaynakta Üzeyir’in Allah’ın oğlu olduğu konusu Esseniler’in Mesih beklentisi ve Mesih’i Tanrı’nın oğlu olarak görme düşüncesine paralel olduğu ve bunun Medine Yahudilerinin Esseni kökenli olduğunu gösterdiği iddia edilmektedir.¹⁰⁰ Esseniler’in tarih sahnesinden yüzyıllar önce silinmiş olması bir tarafa onların diğer bütün dini inanç, anlayış ve uygulamalarını yansıtan rivayetler bir tarafa itilerek sadece bir rivayete dayanarak bu değerlendirmelerin yapılması makul değildir.

Benzer şekilde Cebrail’e düşmanlık konusunda da farklı değerlendirmeler dikkat çeker. Yahudilikte meleklere imanın kaynağının

⁹⁹ Robin, “Judaism in Pre-Islamic Arabia”, 314-315.

¹⁰⁰ Burcu Dilek - Abdulhamit Birışık, “Kur’an’da Medine Yahudilerinin Farklı Yahudilik İnanç ve Anlayışları Üzerine Bir Bakış Denemesi”, *Usul: İslam Araştırmaları* 24 (2015), 86-90; Baş, “Hicaz Yah. ve Gen. Yah. Farklı Uyg.,” 226-233.

vahiy olduğu, Cebrail'den Yahudi metinlerinde hep iyi şekilde bahsedildiği ama Medine Yahudilerinin onu düşman görerek yanlış inanca saptığı iddia edilmektedir.¹⁰¹ Oysa daha önce de ifade edildiği üzere Yahudilikte tarihi süreçte oluşturulan iman esasları listelerinin hiçbirinde meleklere iman konusuna yer verilmemiştir. Ayrıca Yahudi anlayışında Cebrail'den ziyade Mikail'in İsrailoğullarının koruyucu meleği olduğu inancına dikkat çekmek gerekir. Cebrail ise gazap ve helak işlerinden sorumlu olması sebebiyle daha olumsuz/korkulan bir imaja da sahiptir.

Bazı kaynaklarda Yahudilerin dini ibadet ve uygulamalarına yaklaşım konusunda yanlış bir tutum görülmektedir. Buna göre Yahudi ibadet ve uygulamalarının aynen İslâm'da olduğu gibi tatbiki beklenmekte, iki din arasındaki çeşitli uygulama farklılıkları doğrudan bir sapma ya da yanlışlık olarak görülmektedir. Günlük ibadet vakitlerinin üç olması, Yahudi ibadetleri ile namazın kıyaslanmasını buna örnek olarak zikretmek mümkündür.¹⁰²

Bazı kaynaklarda Medine'deki Yahudilerin sihir ve büyü ile uğraştıkları, hatta Lebid b. A'sam'ın Hz. Peygamber'e büyü yaptığı yer almaktadır. Bazı araştırmacılar bu uygulamaların olmasını onların dinlerinin bir parçası olduğunu iddia etmektedir.¹⁰³ Ancak bu iddialar üzerine yeniden düşünmek gerekir. Çünkü Yahudilikte büyücülüğün cezası ölümdür. Her ne kadar toplumda bu işlerle ilgilenen kişiler olsa da bunlardan hareket ederek büyücülüğün dinlerinin bir parçası olduğunu iddia etmek kolaylıkla mümkün değildir.

Son olarak Hz. Peygamber'in muhatap olduğu Yahudilerin zaman zaman ona yönelttiği, *Kur'ân-ı Kerim* ve diğer İslâmî kaynaklarda

¹⁰¹ Dilek - Bırışık, "Medine Yah. Farklı Yah. İnanç ve Anlayışları", 91-95; Baş, "Hicaz Yah. ve Gen. Yah. Farklı Uyg.", 226-233.

¹⁰² Örneklerle ilgili çeşitli yorum ve değerlendirmeler için bk. Baş, *Hicaz Yahudileri*, 144-145.

¹⁰³ Baş, *Hicaz Yahudileri*, 170.

yer alan sorulardan hareketle Yahudilerin inançları hakkında bazı yanlış çıkarımlarda bulunulması söz konusu olabilmektedir.¹⁰⁴

Günlük hayatta farklı inançlara mensup insanların çeşitli sebeplerle bu soruları sorabileceği malumdur. Hz. Peygamber'in bazı konularda ne düşündüğünü gerçekten merak ederek sorular sorabilecekleri gibi rakip inanç grubunun birlik ve bütünlüğünü bozmak ya da kendilerinden yeni inanca geçişleri engellemek gibi tamamen polemik ya da münakaşa amaçlı sorular da sorulabilir. Bunlardan farklı olarak bazı sorular kötü niyetle Hz. Peygamber'i zorda bırakmak, kızdırmak için ya da kendilerince alay vb. maksatla sorulmuş da olabilir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e yöneltilen her sorunun teolojik bir gayeye matuf olmadığı, Yahudilerin her sordukları soruyu kendileri öyle inandığından sormadıkları aşikârdır. Hz. Peygamber'e kıyamet günü ve ahiret hayatı ile ilgili soruları, göklerin ve yerin yaratılışını sormaları, Hz. Yusuf ile ilgili soruları ve Hz. Musa'ya verilen alametler hakkındaki sorularında bilgi almak gayesi gütmeleri muhtemeldir. Ancak "Allah'ı kim yarattı?", "Allah'tan başka ilahlar biliyor musun?", "Allah çok uzaklardan bizim dualarımızı nasıl duyacak?", "İbrahim'in dini üzereysen neden deve eti yiyip sütünü içiyorsun?", "Hıristiyanların İsa'ya tapmaları gibi bizim de sana tapmamızı mı istiyorsun ve Kibleni neden değiştirdin?" gibi soruların dini gayelerle değil de polemik ya da Hz. Peygamber'i öfkelenmek vb. başka amaçlarla sormuş olmaları muhtemeldir.¹⁰⁵ Bu soruları Yahudilerin kendi tanrı anlayışlarından hareketle sorduklarını düşünerek onların geleneksel Yahudiliğin tanrı inancından farklı bir anlayışa sahip oldukları şeklindeki değerlendirmelerin,¹⁰⁶ bu soruların yukarıda bahsettiğimiz farklı nedenlerle sorulmuş olabileceği dikkate alındığında isabetli olmayacağı kanaatindeyiz.

¹⁰⁴ Medine Yahudilerinin Hz. Peygamber'e sürekli dini sorular yönelmeleri sebebiyle İslam kaynaklarında "Ashab'ül-Mes'ele" şeklinde nitelendirildikleri görülür. Bilgi için bk. Mazuz, *The Rel. and Spi. Life of Jews of Medina*, 9.

¹⁰⁵ Hz. Peygamber'e Yahudilerin yönelttiği çeşitli sorularla ilgili değerlendirmeler için bk. Aynur Uraler, *Hz. Peygamber'e Yahudi ve Hıristiyanların Yöneltiltikleri Sorular* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016).

¹⁰⁶ Baş, *Hicaz Yahudileri*, 99-101.

Benzer durum tanrı ile ilgili antropomorfik ya da antropotatik ifadeler için de geçerlidir. *Tevrat*'ta Tanrı ile ilgili olarak yer alan bu türden bazı ifadeler Yahudiler tarafından zahir anlamda anlaşılmamıştır. Tanrı'nın fakir, cimri olduğu, Şabat'ta dinlendiği, çok uzak mesafelerden kulların duasını duyamayacağı ifadeleri Yahudi tarihi boyunca mecazi olarak yorumlanmıştır. Yahudilerin zekât vermediği ya da mali vecibelerinin olmadığı doğru değildir. Zira bu konuda çeşitli dini emirler ve her cemaatin fakirlerinin ihtiyaçlarını gidermek için yardımlaşma sandığı vardır. Arap yarımadasındaki cemaatlerde de bu uygulamanın olduğu bilinmektedir. Bu da söz konusu ifadelerin gerçek anlamında kullanılmadığını göstermektedir. Bu bilgilerden hareketle Hz. Peygamber'in Yahudilerle diyaloglarından her zaman onların inançlarıyla ilgili çıkarımlarda bulunmanın sağlıklı sonuçlar veremeyeceği söylenebilir.¹⁰⁷

Sonuç

Hz. Peygamber'in hayatı ve İslâm'ın ilk dönemlerinde başta Roma/Bizans İmparatorluğu ve Sasani İmparatorluğunun sınırları içinde olmak üzere Akdeniz çevrelerindeki ticaret şehirlerinde ve Arap Yarımadası'nın hemen her köşesinde irili ufaklı Yahudi cemaatlerinin varlığı bilinmektedir. Ancak Yahudi toplulukların en yoğun yaşadığı bölgenin Mezopotamya şehirleri olduğu, bunu İskenderiye başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli şehirlerindeki toplulukların izlediği anlaşılmaktadır. Başta Medine olmak üzere Hicaz bölgesindeki Yahudi nüfusun buralara kıyasla çok küçük kaldığı ortaya çıkmaktadır. Bu durum özellikle Arabistan Yahudiliğinin Yahudilerin dini literatürleri içinde neden zikredilmediğinin makul bir gerekçesi gibi de gözükmektedir.

Hz. Peygamber'in devrinde Bizans İmparatorluğu sınırlarında yaşayanlar başta olmak üzere hemen her bölgedekilerin inançları yüzünden büyük sıkıntılar yaşadıkları görülmektedir. Özellikle Hıristiyanlığın hâkim olduğu coğrafyalarda yaşayanların Bizans yönetiminin siyasi baskılarına maruz kaldıkları, zaman zaman Yahudiliğin alâmet-i fârikası olan sünnet başta olmak üzere çeşitli ritüellerinin tatbikine

¹⁰⁷ Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 351-355.

engel olunduğu, sinagoglarına saldırıların düzenlendiği, organize bir şekilde Yahudilikten Hıristiyanlığa döndürülmeye, vaftiz edilmeye çalışıldıkları görülmektedir. Mesela sadece Bizans imparatoru Heracilius'un hicrete yakın tarihlerde kuzey Filistin'de on binlerce Yahudiyi kılıçtan geçirdiği kaynaklarda yer almaktadır. Sasani topraklarında da zaman zaman önemli baskılara maruz kaldıkları kaynaklarda yer almaktadır. Bütün bunlar dikkate alındığında Medine'de Benî Kaynuka ve Benî Nadîr kabilelerinin sürgün edilmesi, Benî Kureyza Yahudilerinden birkaç yüz erkeğin ölümle cezalandırılması aynı dönemlerde diğer coğrafyalarda yaşananlara nispeten son derece küçük kalmaktadır. Ayrıca Medine Yahudilerinin cezalandırılmasında inançları değil Müslümanlarla yaptıkları anlaşmalarına riayet etmemelerinin etkili olduğuna da dikkat çekmek gerekir.

Hz. Peygamber zamanında başta Medine olmak üzere Hicaz'daki Yahudilerin büyük oranda rabbâni yasalara göre inandıkları ve yaşadıkları anlaşılmaktadır. İslâmî kaynaklarda yer alan rivayetler doğrudan ya da dolaylı olarak bunların temel inançları, cemaat organizasyonları ve dini ritüellerinde Talmud yasalarına bağlı olduklarını göstermektedir. Ancak özellikle Araplarla evlilik başta olmak üzere bazı uygulamalarında Talmud hükümlerine aykırı durumlar da görülmektedir. Bu durumun sosyal olarak bir arada yaşamanın sonucu mu, bireysel tercihlere dayalı mı gerçekleştiği ya da bu karışık evliliği yapanların din anlayışlarının buna cevaz verip vermediğinin anlaşılması için ilave çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Yahudiliğin Hz. Peygamber'in dönemine kadar neredeyse bulunduğu her coğrafyada yayılma potansiyelinde olduğu görülmektedir. Bizans yönetimlerinin kendi sınırları içerisinde Yahudiliğe geçişe engel olmak için yasalar çıkardığı, ancak kuzey Afrika ve İskenderiye'deki durumdan anlaşıldığı üzere bunu tam olarak başaramadığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Yahudiliğin Arap Yarımadası'nın güneyinde Himyer Krallığında yayıldığı gibi Hicaz bölgesinde bazı Arap kabilelerinin arasında da rağbet gördüğü kaynaklarda yer almaktadır.

Yemen'deki Himyer Krallığı'nın İslâmî kaynaklara yansıyan çeşitli özellikleri söz konusudur. Bu kaynaklarda orada Yahudiliği benimsemiş bir yönetimin bulunduğu ve bazı Hıristiyan gruplara zulmettiği, onların Yahudiliği Medine'den gelen iki rabbinin çabalarıyla kabul ettiği ifade edilmektedir. Ancak eğer Himyer Krallığı'ndaki Yahudiler yekpare bir inanç grubundan müteşekkil ise bu durumda onların ahiret inancı gibi bazı hususlarda Sadukî mezhebinin görüşlerini devam ettirdikleri bilgisi onların Medine'den gelenler yoluyla Yahudiliği benimsemediğini ortaya çıkaracaktır. Ancak orada farklı inançlara mensup Yahudi grupları mevcutsa o durumda İslâm kaynaklarındaki rivayetlerin doğruluk payı olacaktır.

Himyer Krallığındaki Yahudilerin -en azından bir kısmının- Sadukî mezhebi kökenli olduğuyla ilgili rivayetler dikkate alındığında M.S. 70 yılında Mabet'in yıkımı sonrası Yahudi mezheplerinin hemen hepsinin süratle tarih sahnesinden silinmediğini ve Yahudiliğin temsilcisi olarak bir anda sadece rabbâni Yahudiliğin kalmadığını ifade etmek mümkün olacaktır. Orta çağ Yahudi mezheplerinden Karâfilik henüz doğmamış olsa da 2. Mabet dönemindeki Sadukîler, Essenîler, Zealotlar gibi grupların en azından inançlarının bazılarının sürgünlerle bölgeye dağılan çeşitli gruplar arasında varlığını sürdürdüğü, Samirîlerin ise kuzey Filistin'de yaşamaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak Ferisîlerin devamı olarak rabbâni Yahudiliğin orta çağın başlarında, hatta İslâm'ın doğduğu yıllarda Yahudi topluluklar arasında hâkim güç haline geldiği bilinmektedir. Dolayısıyla bu durumda günümüzde bilinen mezhep kalıplarına tamamen uymayan bir din anlayışı ile karşılaşmak son derece normal hale gelmektedir.

İslâm'ın ortaya çıkışı öncesinde Yahudiler arasında *Talmud*'lar oluşturulmuş olsa da Rabbâni akademilerde başta *Talmud*'da yer alan meselelerin tartışılması olmak üzere pek çok ilmi faaliyet bütün hızıyla devam etmekteydi. Midraşik literatürün ilk örnekleri ortaya çıkmış olsa da yeni midraşların oluşumu devam ediyordu. Yahudiliğin temel inanç esaslarının bir liste haline getirilmesine çalışan Saadya Gaon ve bu çalışmaları daha da ilerleten Maimonides'in henüz yaşamamış olduğunu, yani Yahudilerin üzerinde büyük oranda ittifak ettiği bir inanç esasları listesinin henüz oluşmadığını dikkate almak gerekmektedir.

Dolayısıyla başta Medine olmak üzere Arap yarımadasındaki Yahudilerin günümüzdeki rabbâni ölçülerle tam bir uyumunu aramak yanıltıcı sonuçlar doğurabilecektir. Kısaca bölge Yahudilerinin, oluşum sürecini devam ettiren rabbâni Yahudilikten belli ölçüde farklı inanç, uygulama ve özelliklerinin olmasını normal karşılamak gerekir.

Yahudilerin Hz. Peygamber’i kabul etmemekte ısrar etmelerini, Müslümanlarla yaşadıkları polemik, gerilim ve çatışmaları sadece dini gerekçeyle izah etmek yerine siyasi, ekonomik ve sosyal olarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır. Örneğin Hz. Peygamber’in Medine’de ümmet fikrine dayanan bir siyaset izlemesi Yahudilerin çeşitli kabilelerle kurdukları siyasi ittifakları anlamsız kılmaya başlamıştır. Ayrıca Hz. Peygamber’e inananların sayısının gün geçtikçe artması sebebiyle Yahudilerin, sosyal, entelektüel ve ticari olarak bölgenin üstün gücü konumlarını kaybetmeye başladıklarını görmeleri onların İslâm davetine mesafeli yaklaşmasında etkili olmuştur.

Yahudilerin Hz. Peygamber’in tebliğine karşı tutumlarına onların kendi inançlarına sahip çıkmaları açısından bakılarak da değerlendirilmeler yapılabilir. Benî Kaynuka ve Benî Nadîr’in evlerini, arazilerini ve ticarethanelerini arkalarında bırakarak sürgüne gitme pahasına kendi inançlarını muhafaza ettikleri, Benî Kureyza’nın ise din değiştirmektense ölmeyi tercih ettikleri dikkate alınarak Medine Yahudilerinin kuvvetli bir inanca sahip olduklarını söylemek mümkün olacaktır. Zaten Hz. Peygamber’in “Eğer Yahudilerden on tanesi bana inanırsa devamında hepsi iman edecektir” sözü dikkate alındığında Yahudilerin inançlarını büyük oranda muhafaza ettikleri de ortaya çıkmaktadır.

Yahudiliğin ve Yahudi kaynaklarının iyi bilinmesi, Yahudilik ya da Yahudilerle ilgili *Kur’ân-ı Kerim* başta olmak üzere İslâmî kaynaklarda yer alan bazı olumsuz ifade ve eleştirilerin doğru anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda şu örneği verebiliriz: Yahudilikte “takkanot” ve “responsa” adı verilen dinî uygulamalar vardır. Buna göre Yahudi dini liderlerinin herhangi bir dini konuda verdiği hüküm ya da yaptığı düzenlemelere “takkanot”, sıradan bir cemaat

mensubunun dini bir konudaki bir sorusunu dini bir merkezdeki/akademideki din adamlarına bir miktar ücretiyle birlikte yazılı olarak göndermesi, onların da bu sorulara verdiği yazılı cevaplara “responsa” adı verilmektedir. *Kur’ân-ı Kerim*’de Yahudi din adamlarının az bir bedel karşılığında Tanrı’nın kitabındaki hükmü değiştirmeleri hususu bu uygulamada görülen yanlışlıklara yönelik olabilir.

Kaynaklar

Adam, Baki. “Üzeyir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/401-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Adam, Baki. *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kur’ân’ın Tartışmalı Konuları*. İstanbul: Pınar Yay., 2016.

Araz, Ömer Faruk. “Semavi Dinlerde Tebliğ Tebşir ve İrşat”. *Din Hizmetlerinde İletişim ve Tebliğ*. ed. Hasan Kamil Yılmaz - Faruk Kanger. 433-496. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.

Araz, Ömer Faruk. “Yahudi Dini Literatüründe İsmail İle İlgili Rivayetlerin Analizi”. *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 6/1 (2022), 119-150.

Araz, Ömer Faruk. “Yahudi Kutsal Kitabında Yahudilere Yönelik Olumsuz İfade ve Eleştiriler”. *Dinler Tarihi Yazıları -Prof. Dr. Ömer Faruk Harman’a Armağan-*. ed. Durmuş Arık - Yasin Meral. 409-458. Ankara: Berikan Yayınevi, 2022.

Araz, Ömer Faruk. *Yahudilikte Tefsir Geleneği*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1. Basım, 2019.

Arslandaş, Nuh. *Hız. Muhammed Döneminde Yahudiler*. İstanbul: KURAMER, 2016.

Arslandaş, Nuh. “Hz. Peygamber’in Çağdaşı Yahudilerin İnanç-ibadet ve Dini Hayatları ile İlgili Bazı Tespitler”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34/1 (2008), 55-92.

Bacher, Wilhelm. “Gaon”. *The Jewish Encyclopaedia*. 5/567-572. USA: Ktav Publishing House, 1901.

Baş, Mustafa. *Hicaz Yahudileri*. İstanbul: Kopernik, 2019.

Baş, Mustafa. “Hicaz Yahudiliği ve Genel Yahudilikten Farklı Uygulamaları”. *Dinler Tarihi Araştırmaları VIII: Bütün Yönleriyle Yahudilik*. 219-235. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği, 2012.

Cilacı, Osman. “Ahbâr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 1/485-486. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.

Dilek, Burcu - Birışık, Abdulhamit. “Kur’ân’da Medine Yahudilerinin Farklı Yahudilik İnanç ve Anlayışları Üzerine Bir Bakış Denemesi”. *Usul: İslâm Araştırmaları* 24 (2015), 71-104.

Eroğlu, Muhammed. “Ashâbü’l-Uhdûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/471. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Fayda, Mustafa. “Abdullah b. Selâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/134-135. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Firestone, Reuven. “İslâm’ın Teşekkül Döneminde Yahudi Kültürü”. çev. Ertuğrul Döner - Ahmet R. Geçioğlu. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 14/3 (2014), 191-222.

Friedmann, H. - Maurice Simon (ed.). *Midrash Rabbah: Genesis I*. çev. Rabbi Dr. H. Friedmann. 10 Cilt. London: The Soncino Press, 1939.

Gil, Moshe. *Jews in Islamic Countries in the Middle Ages*. çev. David Strassler. Leiden&Boston: Brill, 2004.

Gürkan, Salime Leyla. “Rabbâniyyûn”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 34/376-377. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.

Gürkan, Salime Leyla. *Yahudilik*. İstanbul: İSAM Yayınları, 6. Basım, 2017.

Haas, Christopher. *Alexandria in Late Antiquity Topography and Social Conflict*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1997.

Karahan, Ümran Ozan. “Hellenistik ve Roma Döneminde Batı Anadolu’daki Yahudi Yerleşimleri ve Hakları”. *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 18 (2017), 399-416.

Kutluay, Yaşar. *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*. İstanbul: Anka Yayınları, 2001.

Lecker, Michael. “A Note on Early Marriage Links Between Qurashis and Jewish Women”. *Jews and Arabs in Pre- and Early Islamic Arabia*. 17-39. Aldershot - Brookfield USA: Ashgate Publishing, 1998.

Lecker, Michael. “The Conversion of Himyar to Judaism and the Jewish Banu Hadl of Medina”. *Jews and Arabs in Pre- and Early Islamic Arabia*. 129-136. Aldershot - Brookfield USA: Ashgate Publishing, 1998.

Lecker, Michael. “The Jews of Northern Arabia in Early Islam”. *Cambridge History of Judaism: Jews in Medieval Islamic World*. ed. Phillip I. Lieberman. 255-293. New York: Cambridge University Press, 2021.

Lieberman, Phillip I. “Demography and Migrations”. çev. Jason Harris. *Cambridge History of Judaism: Jews in Medieval Islamic World*. ed. Phillip I. Lieberman. 371-411. New York: Cambridge University Press, 2021.

Linder, Amnon. “The Legal Status of Jews in the Byzantine Empire”. *Jews in Byzantium: Dialectics of Minority and Majority Cultures*. ed. Robert Bonfil vd. 149-218. Leiden&Boston: Brill, 2012.

Mazuz, Haggai. *The Religious and Spiritual Life of the Jews of Medina*. Leiden&Boston: Brill, 1980.

Meral, Yasin. *Yahudi Düşüncesinde İslâm Algısı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.

Newby, Gordon Darnell. *A History of The Jews of Arabia: Front Ancient Times to Their Eclipse Under Islam*. Columbia: University of South Carolina Press, 1988.

Newman, Hillel I. “Early Halakhic Literature”. *Jews in Byzantium: Dialectics of Minority and Majority Cultures*. ed. Robert Bonfil vd. 629-642. Leiden&Boston: Brill, 2012.

Önkal, Ahmet. “Beytülmidrâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/95. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Robin, Christian Julien. “Judaism in Pre-Islamic Arabia”. çev. Jason Harris. *Cambridge History of Judaism: Jews in Medieval Islamic World*. ed. Phillip I. Lieberman. 294-331. New York: Cambridge University Press, 2021.

Schürer, Emil. “Alexandria”. *The Jewish Encyclopaedia*. 1/361-366. New York and London: Funk and Wagnalls Company, 1901.

Sharf, Andrew. *Byzantine Jewry from Justinian to the Fourth Crusade*. London: Routledge&Kegan Paul, 1971.

Sivrioğlu, Ulaş Töre. “Bizans İmparatorluğu’nda Yahudiler (M.S.330-1453)”. *History Studies* 7/2 (2015), 99-132.

Stroumsa, Guy G. “Jewish Survival in Late Antique Alexandria”. *Jews in Byzantium: Dialectics of Minority and Majority Cultures*. ed. Robert Bonfil vd. 257-270. Leiden&Boston: Brill, 2012.

Tarakçı, Muhammet. “Vahiy (Diğer Dinlerde)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/443-447. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Tcherikover, Avigdor vd. “Alexandria”. *Encyclopaedia Judaica*. 1/632-635. Detroit, New York, San Francisco: Thomson Gale, 2007.

Uraler, Aynur. *Hız. Peygamber’e Yahudi ve Hıristiyanların Yöneltiltikleri Sorular*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.

Wellhausen, Julius. *Muhammad and the Jews of Medina*. çev. Wolfgang Behn. Freiburg: Klaus Schwarz Verlag, 1975.

Yanarocak, Sara. “Diaspora Yahudileri”. *Şalom Gazetesi* (09 Ocak 2008). <https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/64116/diaspora-Yahudileri>

Yılmaz, Bedriye. “Erken Dönem Kur’ân Tefsirlerine Göre Medine Yahudilerinin Kimlik ve Geleneklerine Genel Bir Bakış”. *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 18/1 (2021), 67-96.

Babil Talmudu. Erişim 26 Şubat 2021. <https://www.sefaria.org/texts/Talmud>

Kitab-ı Mukaddes. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1997.

Kur’ân-ı Kerim, ts.

Mişna. Erişim 28 Şubat 2021. <https://www.sefaria.org/texts/Mishnah>

MÜZAKERE

*Muhammet TARAKÇI**

Bu anlamlı ve önemli ilmî toplantıyı düzenleyen İslâmî Araştırmalar Vakfı'na, Sempozyum Düzenleme Heyetine ve tebliğleriyle bu toplantıyı bir bilgi şölenine dönüştüren hocalarımıza teşekkür ederim.

“Hz. Peygamber Döneminde Yahudilerin İnanç Dünyası” isimli tebliği hazırlayan Doç. Dr. Ömer Faruk Araz hocamızı tebrik ederim. Hocamız, tebliğinde konuyu özlü bir şekilde ele almış, temel kaynakları kullanmış, alanın terminolojisine vukûfiyetini göstermiştir.

Bildiri büyük oranda, Medine Yahudileri ana akım Yahudiliği mi yoksa heterodoksal bir anlayışa mı bağlı olduğu sorununa odaklanmış görünmektedir.

Bildiride, konunun daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla olsa gerek, tarihçe oldukça uzun tutulmuştur. Bildirinin neredeyse üçte biri tarihçeye tahsis edilmiştir. Sempozyumun değişik oturumlarındaki bildiri-lerde burada anlatılanlar zaten konu olarak ele alındığı/alınacağı ve bu bildiride inanç esasları odak noktası olduğu için, aslında böylesi uzun bir tarihçeye ihtiyaç yoktu. Hatta belki, bir tarihçeye hiç ihtiyaç yoktu bile denebilir.

Konu başlığı çok geniş belirlendiği için, hocamız doğal olarak çok çeşitli konularda bir veya birkaç paragraf bilgi vermekle yetinmek zorunda kalmıştır. Bu da tebliğin yüzeysel kalmasına neden olmuştur. Bu kapsamda olmak üzere, tebliğe ilgili veya bu tebliğ vesilesiyle, konuya, konuşmacıya ve ilmî toplantıya ilişkin üç zorluğa işaret etmek isterim. Böyle bir çalışmanın en büyük güçlüğü konunun ana aktörü olan Medine ve diğer Arabistan şehirlerindeki Yahudiler hakkında bizzat kendilerinden gelen kaynakların yokluğu veya eksikliğidir. Hocamızın da belirttiği gibi, “Öncelikle belirtilen dönemde başta Medine olmak üzere civar şehirlerdeki Yahudi topluluklarının hayatı, dinî an-

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, (mtarakci@uludag.edu.tr).

layışları gibi konularda Yahudilere ait kaynakların olmadığı ifade edilmiştir.” Bu sebeple, özelde Medine ve genelde Arabistan Yahudilerine yönelik çalışmalar büyük oranda bu bölgenin Yahudilerine ait eserlere değil, İslâmî literatüre, Yahudilerin diğer bölgelerde ürettikleri eserlere ve kısmen de Hıristiyan kaynaklara dayanarak yapılabilmektedir. Ancak, belki “ikincil” olarak nitelenebilecek bu kaynaklarda verilen bilgilerin, Arabistan Yahudilerinin inanç ve uygulamalarını tam uyumlu yansıtıp yansıtmadığı meselesi bir sorun olarak önümüzde durmaktadır.

İşaret etmek istediğim ikinci zorluk, konuşmacıyla ilgilidir. Hocamız kendisine tevdi edilen ağır ve hacimli bir yükün altından kalkmaya çalışmıştır. Ancak Hz. Peygamber Dönemi Yahudilerinin inanç dünyası tek bir tebliğde incelenemeyecek kadar geniştir ve böylesi geniş bir konu ancak çok genel değerlendirmelerle ele alınabilir. Tanrı, peygamber, kutsal kitap, melek, ahiret, beklenen kurtarıcı gibi Yahudiler açısından önemli ve Kur’ân’ın da işaret ettiği konular müstakil birer, hatta daha fazla tebliğde ele alınıp tartışılabilirdi. “Neden böyle yapılmadı?” sorusu bizi işaret etmek istediğim üçüncü zorluğa, yani ilmî toplantının zorluğuna ulaştırıyor.

Bu ilmî toplantıda sunulan her tebliğ, aslında birden fazla alt konuya ayrıştırılabilirdi. Ancak bu durumda sunulacak tebliğ sayısı en az üç, dört kat artacaktı ve tek bir ilmî toplantıda bu kadar çok sayıdaki tebliği organize etmenin güçlüğünü tahayyül etmek de zor olmasa gerektir. Sempozyum heyetinin karşılaştığı bu güçlük karşısındaki tercihini anlamak mümkündür. Yine de, konuların genel olarak tespit edilmesi, böyle ilmî toplantıdan beklenen sonuçların teminini güçleştirmiş, belki de imkânsız hale getirmiştir. Mevcut haliyle ilmî toplantı konuyla ilgili özlü bilgilerin sunumundan ibaret kalmıştır. Bunun, faydadan hâlf değilse de, maksadı tam olarak hâsil ettiğini söylemek de zordur.

Bir örnek olarak “tahrif” konusuna ve kelimesinin ilk dönem ve sonraki dönemlerde sözlüklerde nasıl bir anlam değişimine uğradığına işaret etmek isterim. Bildiride tahrif konusu sadece bir paragraf halinde ele alınmakta ve şöyle denmektedir:

“*Kur’ân-ı Kerim*’de Yahudilerle ilgili en temel suçlamalardan birisi kendi kitaplarını tahrif ettikleri üzerinedir. Bu tahrifin bazen kelimelerin değiştirilmesi, bazen ifadelerin bağlamı dışında yorumlanması suretiyle yapıldığı belirtilir. *Bâbil Talmudu*’nda Yahudilerin *Tevrat* kelimelerini bir başkasıyla değiştirerek, kelimeyi ikiye bölerek ya da kelimeye bir harf ilave ederek yorumlanmasının onlarca örneği vardır. Bu durumda *Kur’ân-ı Kerim*’in Medine’deki muhatabı Yahudilere *Talmud*’da bolca yer alan bir uygulamaya yönelik eleştirilerde bulunmasından bu Yahudilerin *Talmud* geleneğine bağlı, yani geleneksel Yahudilik çizgisinde bir cemaat olduğu söylenebilir.”

Yaklaşık 15. yüzyıla kadar, sözlüklerde tahrif kelimesinin, “yorumun bir uca çekilmesi, manayı değiştirme” şeklinde anlaşıldığı görülmektedir. Söz gelimi, Miladi 8. yüzyılda Halil Ahmed (ö. 791), *Kur’ân*’da tahrif kelimesinin “Kelimenin manasını değiştirmek” anlamına geldiğini belirtmiştir.¹ Râğıb el-İsfahani (ö. XI. yüzyılın ilk çeyreği), miladi 10-11. yüzyılda tahrif kelimesini “iki türlü yorumlanma ihtimali olan bir kelimeyi bir uca çekmek” şeklinde tanımlamıştır.² İbn Manzûr da *Kur’ân*’da tahrifin, “kelimenin manasının değiştirilmesi” anlamına geldiğini açıklamıştır.³

Buna mukabil, 14. yüzyılın sonu ve 15. yüzyılın başında tahrif kelimesi farklı bir şekilde tanımlanmaya başlanmıştır. Seyyid Şerif Cürçânî (ö. 816/1413), tahrifi “Mananın değil, lafzın değiştirilmesi” şeklinde açıklayarak seleflerinin tam aksi bir istikamete yönelmiştir.⁴

¹ Ahmed Halîl, *Kitâbü’l-Ayn*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dârül-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), 1/305.

(والتحريف في القرآن تغيير الكلمة عن معناها)

² Ebû’l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Mufredât fi Ğarîbi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Seyyid Kîlânî (Beyrut: Dâru’l-Mârifet, t.y.), 114. (تحريف الكلام ان تجعله علي حرف من الإحتمال يمكن حمله علي الوجهين)

³ Ebû’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1990), 9/43.

(تحريف الكلم عن مواضعه: تغييره. والتحريف في القرآن والكلمة: تغيير الحرف عن معناه، والكلمة عن معناها، وهي قريبة الشبّه، كما كانت اليهود تُفَرِّقُ معاني التوراة بالأشياء.)

⁴ Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî Cürçânî, *Et-Ta’rifat* (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985), 55.

(والتحريف تغيير اللفظ دون المعني)

Ebu'l-Bekâ (ö. 1095/1684) da *el-Külliyât* adlı eserinde Cürçânî'nin tanımını tekrarlamıştır.⁵ Tahrif kelimesine 15. yüzyıldan itibaren verilen anlam günümüzde bizim zihnimize de karşılık bulan anlamı belirlemiş olmalıdır. Kelimenin birbirine zıt bir anlam savrulmasına uğramasından hareketle, ikinci evrede verilen mananın, tahrif kelimesinin ilk evredeki manasının iyi bir örneği olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir deyişle, ikinci evre, tahrif kelimesini tahrif etmiştir.

Sözün özü, bildiri başlığı çok geniş belirlendiği için, bildiri sahibi, tahrif konusuna sadece bir paragraf ayırabilmiştir ve böyle yapmakta da mâzûrdur. Halbuki konunun tartışılması gereken hayli vechesi bulunmaktadır. Konuların detaylı ve derinlikli tartışılabilmesi için, bildiri başlıklarının çok daha dar belirlenmesi gerekmektedir.

Bildiri konusunda işaret etmek istediğim diğer bir husus, Yahudilerin bir peygamber beklentisi içinde olup olmadıklarıdır. Bildiri sahibinin ifadesiyle, “İslâmî kaynaklar Yahudilerin beklenen peygamberin kendileri arasından gelmemesi sebebiyle onu inkâr ettiğinde ittifak halindedir... Medine başta olmak üzere Arap yarımadasındaki Yahudilerin peygamber inancına sahip olduğu, ancak peygamberliği daha çok kendi kavimlerine mahsus gördükleri anlaşılmaktadır.”

Bu pasajlarda Yahudilerin peygamber beklentisine işaret edilirken, söz birden Mesih beklentisine kaymaktadır: “Yahudiler için Mesih beklentisinin çok önemli olması sebebiyle yakın coğrafyalardaki Yahudilerde Hz. Peygamber'e yönelik ilgi ve merakın uyandığı, Medine Yahudilerinin Yemen ve Irak gibi bölgelere mektuplar gönderdikleri, mektupta onlara kendi dinlerinde sebat etmelerini isteyerek kendilerinin de Hz. Peygamber'e inanmadıklarını ifade ettikleri İslâmî kaynaklarda yer almıştır.”

Burada iki temel sorunun tartışılması gerekmektedir. Birincisi, Yahudilerde (veya Medine Yahudilerinde) peygamber beklentisi ile Mesih beklentisi aynı şey miydi? Buna bağlı ikinci soru, ana akım Yahudilerle Medine Yahudileri arasında bu hususta bir farklılık var mıydı?

⁵ Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî, *El-Külliyat: Mu'cem fi'l-Mustalahât ve'l-Furûku'l-Lugaviyye*, haz. Adnân Dervîş & Muhammed el-Mısırî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 294. (والتحريف تغيير اللفظ دون المعنى)

Yahudi teolojisinde Hagay, Zekarya ve Malaki'nin son peygamberler olduğu yönünde bir kabul vardır. Bu kabul, ismi geçen peygamberlerden sonra nebevî vahyin İlâhî Ruh'unun İsrail'den ayrıldığı yönündeki Talmud ifadelerine dayanıyor olmalıdır.⁶ Ancak bu ifadelerin bir durum tespiti mi, yoksa gelecekte bir daha peygamber gelmeyeceğine dair bir kural mı olduğu tartışılmalıdır. Ayrıca, Medine Yahudilerinin miladi 7. yüzyılda bu Talmud ifadelerini bilip bilmedikleri veya ne şekilde anladıkları da konunun anlaşılması açısından önemlidir. Bu noktada üç ihtimalden söz etmek mümkündür. Birincisi, ana akım Yahudilerinin peygamber beklentisi yoktur; Medine Yahudilerinin ise böyle bir beklentiyi canlı tuttuğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Medine Yahudileri, en azından peygamber beklentisi konusunda ana akım Yahudilerden ayrılmaktadır. İkincisi, miladi 7. yüzyılda hem ana akım Yahudileri hem de Medine Yahudileri bir peygamber beklentisi içindeydiler. Peygamberliğin kesinlikle sona erdiğine ilişkin kabul sonraki doktrinel gelişmelerde şekillenmiştir. Üçüncüsü, Yahudilerin beledikleri kişiyle ilgili Kur'ân âyeti (Bakara, 2/89) bir peygambere değil, Mesih'e işaret ediyor olsa da, ilk dönem Müslüman yazarlar bu beklentiyi peygamber beklentisi olarak yanlış bir şekilde anlamışlardır. Bu üç yorumun hangisinin daha isabetli olduğuna ilişkin derinlikli bir çalışma gerekir; ama başlığı bu kadar geniş bir bildiriden bunu beklemek mümkün değildir.

Bildiride, “Yahudiliğin ve Yahudi kaynaklarının iyi bilinmesi, Yahudilik ya da Yahudilerle ilgili *Kur'ân-ı Kerim* başta olmak üzere İslâmî kaynaklarda yer alan bazı olumsuz ifade ve eleştirilerin doğru anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.” denilmektedir. Bu, doğru bir ifade olmakla birlikte, bir yönüyle eksik kalmıştır. Yahudiliğin ve Yahudi kaynaklarının iyi bilinmesi, sadece olumsuz ifade ve eleştirilerin anlaşılmasına değil, belki dinî literatürümüze girmiş ve yerleşmiş olan İsrailiyat'ın tespiti ve gerekiyorsa tasfiyesi için de bir imkân tanıyacaktır.

Bildirideki dikkat çekici çıkarımlardan biri de şu pasajda ifade edilmiştir: “Yahudilikte ‘takkanot’ ve ‘responsa’ adı verilen dinî uygulamalar vardır. Buna göre Yahudi dini liderlerinin herhangi bir dini

⁶ Babil Talmudu, Yoma 9b; Sanhedrin 11a.

konuda verdiği hüküm ya da yaptığı düzenlemelere ‘takkanot’, sıradan bir cemaat mensubunun dini bir konudaki bir sorusunu dini bir merkezdeki/akademideki din adamlarına bir miktar ücretiyle birlikte yazılı olarak göndermesi, onların da bu sorulara verdiği yazılı cevaplara ‘responsa’ adı verilmektedir. *Kur’ân-ı Kerim*’de Yahudi din adamlarının az bir bedel karşılığında Tanrı’nın kitabındaki hükmü değiştirmeleri hususu bu uygulamada görülen yanlışlıklara yönelik olabilir.” Bu tür yeni sayılabilecek veya yaygın kabulün dışında kalmış yorumlar verilirken, belki bir veya birkaç cümle ile ilgili konuda Müslümanların yaygın kabulüne de işaret etmek faydalı olabilir.

Son olarak, bildiriye hazırlayan Doç. Dr. Ömer Faruk Araz hocama, toplantıyı tertipleyen İSAV’a, tertip heyetine ve diğer bildiri sahiplerine bir kez daha teşekkür ederim.

Kaynaklar

Ahmed Halîl. *Kitâbü’l-Ayn*. Thk. Abdülhamîd Hindâvî, 4 cilt, Beyrut: Dârül-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.

Cürcânî, Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî. *Et-Ta’rifat*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985.

Ebü’l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî. *El-Külliyat: Mu’cem fi’l-Mustalahât ve’l-Furûku’l-Lugaviyye*. Haz. Adnân Dervîş & Muhammed el-Mısrî, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1992.

İbn Manzur, Ebü’l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü’l-Arab*. 15 cilt, Beyrut: Dâru Sâdır, 1990.

Râğîb el-İsfehânî, Ebü’l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-. *el-Mufredât fi Ğarîbi’l-Kur’ân*. Thk. Muhammed Seyyid Kîlânî, Beyrut: Dâru’l-Mârife, t.y.

“Sanhedrin 11a”. Erişim: 23.03.2023, <https://www.sefaria.org/Sanhedrin.11a>.

“Yoma 9b”. Erişim: 23.03.2023, <https://www.sefaria.org/Yoma.9b>.

GENEL MÜZAKERE

Bir dinleyici:

Kâbe'ye niçin secde ediyorsunuz orası taştan başka bir şey değildir dediğinde cevaben: “Burası bizim kiblemizdir Tevrat'ta ve İncil'de yazılıdır demesine, İncil ve Tevrat'ta bulunamamasının kaynağını Allahü Teala: “Habibim biz sana Kur'ân-ı Kerim'i Kadir Gecesi'nde indirdik. Sen Kadir Gecesi'nin ne olduğunu bilir misin? b. aydan daha hayırlıdır.” “Sen buyruğumuzu kendinden hiçbir katkıda bulunmadan tebliğ et. Kur'ân'ı korumak bize düşer hiç tasalanma” dedi. Burada kırmızı çizgi olarak şunu demek istiyorum. Zebur, Tevrat ve İncil indirildiği gibi yeryüzünde orijinalliğini korumamaktadır. Bunu hepimiz bilmekteyiz. Onun için de kitaplarda bulunmaması çok doğaldır. Tahrife uğramayacak olan Allah'ın kitabı Kur'ân-ı Kerim'in, “Onu biz koruyacağız sen tasalanma” buyruğuyla sabittir. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Muhammet TARAKÇI'nın Cevabı

Ben Kur'ân-ı Kerim'in, Tevrat'ın veya İncil'in bozulmadığını, bozulmadan günümüze kadar geldiğini iddia ettiğini söylemiyorum. Dolayısıyla sadece tahrif kelimesinin geçtiği âyet-i kerimelerde metinle alakalı bir şey yok diyorum. Onun dışında Tevrat'ın ve İncil'in tahrifiyle ilgili hocam da dahil olmak üzere burada farklı fikirde olacak kimse yoktur.

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

Arabistan'daki Yahudilerin âhîret inancıyla ilgili ben net bir tablo elde edemedim. Biz Tevrat'tan âhîret inancının varlığıyla alakalı net ifadeler bulabiliyor muyuz?

Prof. Dr. Muhammet TARAKÇI'nın Cevabı

Sayın hocam bu konu İsmail Taşpınar hocanın doktora çalışması. Ben birkaç cümle ile özetlemek isterim. Benim tesbitimce Arabistan'daki Yahudilerin âhîret inancıyla alakalı konuların tam da

gelenekte Yahudilikte olduğu gibi olduğunu, Kur'ân-ı Kerim'de verilen cevapların onların Rabbanî Yahudiliği birebir devam ettirdiğini yazıyordu. Şöyle ki, ateşin bize mahsus günlerde dokunacağı, ya da âhirette nasiplerinin kendilerinin olacağıyla ilgili Kur'ân-ı Kerim'in eleştirileri tam da geleneksel Yahudilik inancında olan hususlardır. Dolayısıyla bu eleştirilerin Medine Yahudilerine yapılmış olması Medine Yahudilerinin de aynı inanca sahip olduklarını gösteriyor.

Prof. Dr. Adem APAK

Hem tebliğci ve hem müzakereciye teşekkür ediyorum. Konuşma esnasında zihnime takıldı onu tashih için söz aldım. Kayravan'dan bahsetti. Kayravan'da Yahudilik yayıldı. Sonra Roma İmparatorluğundan bahsetti. Kayravan Emevîler döneminde Muaviye b. Ebu Süfyan zamanında sıfırdan kurulan bir şehirdir. Dolayısıyla onun bölgesini mi kastedtiniz? Çünkü o zaman Doğu Roma'da yoktu. Belki Bizans deseniz uygun düşerdi. Tashih için bir vesile olsun istedim.

VII

HZ. PEYGAMBER'İN YAHUDİLERE YÖNELİK TEBLİĞ FAALİYETLERİ

*Adnan DEMİRCAN **

Giriş

Risalet, Mekke'de ağırlığı Kureyşlilerden oluşan insanlara yönelik tebliğ faaliyetleriyle başladı. Ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) muhatapları arasında Kureyşli olmayan birçok insan da vardı. Nitekim İslâm'a girenler arasında Kureyş dışındaki kabilelerden olanlar bulunduğu gibi anlaşmalı (halîf) olarak Mekke'ye gelip yerleşenler de bulunuyordu. Köle statüsündeyken veya azat edilmiş olduğu halde Müslüman olan kimselerden de haberdarız. O halde Allah Elçisi (s.a.v.) ilk günlerden vefatına kadar cinsiyete, yaşa, etnik kökene ve dinî aidiyete bakmadan ulaşabildiği bütün insanlara İslâm'ı tebliğ etmişti. Medine'nin Hazrec ve Evs kabilelerine mensup insanların Müslüman olmaları bunun en açık örneklerindedir.

Tebliğe muhatap olan insanların sayısında ve aidiyet farklılaşmasında Medine döneminde genişleme oldu. Yesrib ve çevresindeki İslâmlaşma, Allah Elçisi'nin (s.a.v.) hicretinden önce başladı. Bu açıdan bakıldığında Yahudilerle temas da Yesribliler üzerinden hicretten önce dolaylı olarak başlamış kabul edilebilir.

Bildiride Hz. Peygamber'in Yahudilere yönelik tebliğ faaliyetleri ve onların davete karşı tutumları üzerine ortaya çıkan bazı gelişmeler üzerinde durulacaktır. Yahudilerin tepkilerine bizi ilgilendirdiği kadarıyla değineceğiz. Çünkü onların Hz. Peygamber'in tebliğine tepkileri ve akabinde meydana gelen önemli olaylar farklı bildirilerin konusu olacaktır.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (adnandemircan@gmail.com).

A. Yahudilerin Peygamber Beklentisine Dair Rivayetler

Kaynaklarımızda Yahudilerin peygamber beklentisi içinde oldukları, Hz. Peygamber'in adının ve sıfatlarının Yahudilerin dinî metinlerinde yer aldığı, Yahudilerin Hz. Peygamber'in sıfatlarına ve hayatına dair ayrıntılı bilgilere sahip oldukları iddialarını ihtiva eden rivayetler yer almaktadır. Genel olarak bu rivayetlere ihtiyat kaydıyla yaklaşılması ve bunların ciddi bir kritiğe tabi tutulması gerektiğini düşünüyörüz.

Rivayetlerin nakil süreciyle ilgili müphemlikler, gaybî bilgi ihtiva etmeleri gibi birçok eleştiriye açık olan metinleri zikretmemiz bunları kabul ettiğimiz anlamına gelmemektedir. Amacımız Yahudilerle ilgili algının kaynaklara nasıl yansıdığını bazı örnekler üzerinden göstermektir.

1. Hz. Peygamber'in Doğum Süreci ve Çocukluk Dönemi

Hz. Peygamber'in hayatının oldukça erken dönemleriyle ilgili anlatımlarda Yahudilere atıflarla karşılaşılırız. Bunlardan bir kısmı doğum süreciyle başlamaktadır. Siyer kaynaklarında yer alan bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in dünyaya gelişine ve vahiy süreci başlamadan çok önce peygamber olarak seçilmesine ilişkin bazı rivayetler mevcuttur. Bunlar Hz. Peygamber'in tebliğiyle karşılaşmadan önceki dönemi ve durumu anlatsa da Yahudiler hakkındaki algı açısından değinilmesi gereken rivayetlerdendir. Söz konusu rivayetlerin bir kısmında ciddi kapalılıklar, çelişkiler yanında isnad sürecinde de sorunlarla karşılaşabiliyoruz.

Hz. Âişe'den nakledilen bir rivayete göre ticaretle uğraşan bir Yahudi Mekke'ye yerleşmişti. Resûlullah'ın (s.a.v.) dünyaya geldiği gece, Kureyş meclislerinin birinde, o gece herhangi birisinin çocuğu olup olmadığını sordu. Oradakiler bilmediklerini söylediler. Yahudi, o gece bu ümmetin peygamberi, sonuncu elçi olan Ahmed'in dünyaya geldiğini söyledi. Eğer orada dünyaya gelmediyse Filistin'de dünyaya gelmiş olabileceğini ve omuzları arasında sarıya çalan siyah bir ben olduğunu, benin içinde bazı sert kıllar bulunduğunu söyledi. Oradakiler adamın söylediklerine hayret ettiler. Evlerine gidince de olanları

ailelerine anlattılar. Bu arada o gece Abdülmuttalib'in oğlu Abdullah'ın bir erkek çocuğunun dünyaya geldiğini ve ona Muhammed adının verildiğini öğrenenler oldu. Ertesi gün bir araya gelip Yahudi'yi evinde ziyaret ederek onu Hz. Muhammed'in doğumundan haberdar ettiler. Yahudi, kendilerine verdiği haberden önce mi sonra mı olduğunu sordu. Ziyaretçiler, ondan önce olduğunu söyleyip isminin de Ahmed olduğunu eklediler. Bunun üzerine kendisini çocuğa götürmelerini istedi. Onunla birlikte çıkıp Âmine'nin yanına gittiler. Âmine, çocuğu onlara gösterdi. Yahudi, omzundaki beni görünce baygınlık geçirdi. Adam ayılınca oradakiler, kendisine neler olduğunu sordular. Yahudi "Peygamberlik İsrailoğullarından gitti. Kitap, onların ellerinden çıktı. Bu, onları öldürecek ve âlimlerini yenecektir; bu yazılıdır. Araplar peygamberlikle kazandılar. Sevindiniz mi ey Kureyş topluluğu? Vallahi size öyle bir darbe vuracaktır ki, sesi doğudan batıya kadar duyulacaktır." dedi.¹

Yukarıdaki rivayette konuşturulan Yahudi üzerinden, Yahudilerin beklenen ve gelecek peygamber konusunda ciddi bilgiye sahip oldukları ve Hz. Peygamber'i de bu yönüyle tanıdıkları iddiasını temellendirmek üzere üretilmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Öte yandan rivayetin Hz. Âişe'ye dayandırılması da ilginçtir. Çünkü nübüvvetten sonra dünyaya gelen Hz. Âişe'nin bu bilgilere doğrudan vâkıf olması mümkün değildir. Başkasından almış olabileceği ihtimalinin cevabı ise rivayette yoktur.

Ensar'dan olan Hassân b. Sâbit'in anlatımı olarak nakledilen bir rivayete bakılırsa Hz. Peygamber'in doğumu Yesrib'teki Yahudilerin gündemindedir. Kendisi her şeyi anlayabileceği yedi sekiz yaşlarında bir Yahudi'nin bir kaleye çıkararak avazı çıktığı kadar Yahudilere seslendiğini, insanların etrafında toplanıp bu şekilde bağırmasının sebebini sorduklarında o gece Ahmed'in yıldızının doğduğunu söylediğini anlatır.² Hz. İsa'nın doğumu ile ilgili olarak İncil'de yıldızlarla

¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 136.

² İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 159.

ve müneccimlerle ilgili bir hikâye anlatılmaktadır.³ Bu anlatımlar arasındaki benzer noktalar dikkat çekmektedir.

Yahudilerin peygamber beklentisi, Hz. Peygamber'in sütanneye verildiği dönemle ilgili anekdotlarda da karşımıza çıkmaktadır. Bir rivayette Hz. Peygamber'in sütanneye verildikten sonra Halîme'nin Yahudilerle karşılaşmasından söz edilmektedir. Buna göre Âmine, oğlunu Halîme'ye emanet ettiğinde ona sahip çıkması için tembihte bulunurken oğlunda gördüğü olağanüstü hallerden bahsetmişti. Yolda yanlarından geçen Yahudilere Âmine'nin hamilelik ve doğum sırasında yaşadıklarını kendi yaşamış gibi anlatarak oğlu hakkındaki düşüncelerini soran Halîme'ye Yahudiler, çocuğun yetim olup olmadığını sormuşlar, Halîme'nin kocasını işaret ederek onun babası olduğunu söylemesi üzerine oradaki Yahudiler "Yetim olsaydı onu öldürürdük." demişler.⁴ Bu anlatım, Hz. Peygamber'in sıfatlarının Yahudiler tarafından neredeyse ayrıntısına kadar bilindiği kabulünün yansımasıdır. Ancak yetim olup olmadığını bilen buradaki Yahudiler, Hz. Âişe'den nakledilen rivayette anlatıldığı üzere sırtındaki bene bakmayı akıl edememektedir. Bu rivayetler arasındaki kapalılıkların farklı akıl tarafından farklı bölge ve zamanda üretilmiş olma ihtimalinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber'in annesiyle birlikte Yesrib ziyaretleri sırasında yanlarında bulunan Ümmü Eymen'in Yahudilerden bir grubun aralarında tartışırken birisinin "O bu ümmetin peygamberidir ve burası da onun hicret yeridir." dediğini işittiğini anlatır.⁵ Fakat aynı Yahudilerin Hz. Peygamber'in amcasıyla birlikte Şam'a yaptığı yolculuk sırasında karşımıza çıkmamaktadır. Ayrıca bu Yahudilerin diğer bazı rivayetlerde anlatıldığı şekilde onu öldürmekten bahsetmedikleri de görülmektedir.

Yahudi ve Hristiyan âlimleriyle kâhinlerin Hz. Peygamber'in gelişine ilişkin bilgiye sahip oldukları iddiasını taşıyan rivayetlerin en

³ "İsa, Kral Herodes'in döneminde, Yahudiye'nin Beytlehem şehrinde doğdu. O doğduktan sonra Yeruşalim'e doğu memleketlerinden astrologlar geldi. 'Yahudilerin yeni doğan kralı nerede? Biz doğudayken onun yıldızını gördük ve önünde eğilmeye geldik.' dediler." (Matta 2/1-2).

⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 92.

⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 95.

çok bilineni onun amcasının himayesinde bulunduğu sırada yaptığı Şam yolculuğunda Rahip Bahîra ile görüşmesi ve bu sırada Yahudilerin son elçinin yolculuğa çıktığına ilişkin bilgileri olduğunu ihtiva eden rivayettir.⁶

2. Yesrib'te Arapların Gelecek Peygamber'le Tehdidi

Bir peygamber beklentisi içinde olduklarına dair anlatımlardan birisine göre Yahudiler, Yesrib'te zaman zaman aralarında sorun çıkan Arapları gelmesi yakın olan Peygamber'le tehdit ediyorlardı. Yahudilerin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gelişinin yakın olduğunu söyledikleri, kendilerine kötülük yapan Yesribli Arapları Âd ve Semûd kavimleri gibi öldürmekle tehdit ettikleri, ancak Hz. Peygamber'in davetine muhatap olduklarında Arapların iman ettikleri, Yahudilerin ise inkâr ettikleri de anlatılır. Ayrıca "*Onlara Allah katından ellerindekini (Tevrat) doğrulayan bir kitap gelince, daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken işte şimdi bilip tanıdıkları (Kur'ân) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti böyle inkârcıdır.*"⁷ ayetinin de onların durumuyla ilgili nazil olduğu ifade edilir.⁸

3. Peygamber'in Gelişinin Beklenmesi

Seleme b. Selâme b. Vakş'ın komşuları olan bir Yahudi'nin konuşmasını naklettiği başka bir rivayette bu Yahudi onlara ölümden sonraki hayattan, cennet ve cehennemden, azaptan ve başka konulardan bahsetmekte, iddialarıyla ilgili bir alamet sorulduğunda ise güneysi işaret ederek oralardan gönderilecek bir peygamber olduğunu söylemektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in gelişinin yakın olduğuna ilişkin açıklamalar da yapmaktadır. Ancak Hz. Peygamber onları İslâm'a davet ettiğinde o Yahudi'nin azgınlık ve kıskançlığından dolayı inkâr et-

⁶ İbn Hişâm, Hz. Peygamber'i öldürmeye gelenlerin Züeyr, Temmâm ve Deris isimli ehl-i kitaptan üç kişi olduğunu nakletmektedir (*es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 183). Elbette bu kişilerin isimlerinin kaynaklara girmesi şaşırtıcıdır.

⁷ Bakara 2/89.

⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 211; eṭ-Ṭaberî, *Câmi'u'l-Beyân*, II, 236-237.

tiği, kendisine daha önce söylediği sözleri hatırlattıklarında söylediklerini inkâr etmediği ancak kastettiği kişinin Hz. Peygamber olmadığını ifade ettiği vurgulanır.⁹

Kureyzaoğullarının yakınları olan Hedoğullarından Müslüman olan Sa'lebe b. Sa'ye, Esîd b. Sa'ye ve Esed b. Ubeyd'in İslâm'a giriş hikâyesinden bahsedilirken Şam bölgesinden gelen çok dindar bir kişi olan İbn Heyyibân isimli bir Yahudi'nin oraya geliş sebebi olarak gölgesi üzerlerine düşen nebinin gelmesini beklediğini o beldenin (Yesrib'in) onun hicret yurdu olduğunu söylediği anlatılır. Adı geçen gençler kuşatma sırasında Kureyzaoğullarına İbn Heyyibân'ın sözlerini hatırlatırlar. Ancak onlar Hz. Peygamber'in İbn Heyyibân'ın bahsettiği kişi olmadığına ısrar ettiler. Kabiledaşlarını ikna edemeyen üç genç kaleden inerek Müslüman oldular.¹⁰

Yahudi kültüründe mevcut olan mesih beklentisi bazı dinî gruplarda daha canlıdır. Yukarıda bahsettiğimiz rivayetlerin ana fikri Yahudilerin, bir peygamberin gelişine ilişkin beklenti sebebiyle zihnen buna hazır olduklarıdır. Ancak rivayetlerde Hz. Peygamber'in güneyden -yani Mekke taraflarından- çıkacağı, Yesrib'e hicret edeceği, yetim olacağı gibi doğrudan Hz. Peygamber'le ilişkilendirilen anlatımların Yahudi literatürü açısından referanslarının gösterilmesi pek mümkün değildir.

Bir kısmına işaret ettiğimiz rivayetlere rağmen Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra Yahudilerin genel olarak tutumu menfi olunca onların tavrı kıskançlıkla ve hakikati bildikleri halde muhalif tutum takınmakla izah edilmiştir.

Yukarıdaki rivayetlerde anlatılanların sonradan kurgulanmış olma ihtimali yüksektir. Ancak bazı insanların peygamber beklentisi içinde olduklarını ifade etmeleri, hatta buna ilişkin yargılara sahip olmaları mümkündür. Buraya kadar çerçevesini çizdiğimiz rivayetler dikkate alınarak şu tespitlerde bulunmak mümkündür:

⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 212.

¹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 213-214; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 134.

- Yahudilerin peygamber beklentisine ilişkin rivayetlerde gaybî bilgiye sahip oldukları anlatılmakta, ancak bu bilginin kaynağı sarahahten gösterilmemektedir. Sonraki asırlarda Tevrat'ta ve İncil'de nokta tespit olarak zikredilebilecek tespitlerden ziyade bir takım yorumlar yapılmıştır. Bu konu Müslümanlarla ehl-i kitap arasında tartışma konusu olmuş, Müslümanların Kitab-ı Mukaddes'i incelemesiyle müjde konusuyla ilişkilendirilen metinler ehl-i kitap tarafından kabul edilmiştir.

- Hz. Peygamber'in (s.a.v.) müjdelenmesi meselesiyle ilgili Yahudi ve Hristiyanlarla ilk dönemden itibaren tartışmalar olması bu konuda yaklaşım ve görüş farklılığı olduğunu söylememize imkân vermektedir. Rivayetlere bakılırsa bu tartışmalar Hz. Peygamber döneminde başlamıştır. Taraflar tartışma konularına inkâr ya da itminan ve iman bağlamında yaklaşmaktadır

- Peygamber beklentisi dâhil olmak üzere Yahudiler hakkındaki bilgilerin hepsi bizim kaynaklarda yer almaktadır. Bu durum söz konusu rivayetleri zayıflatan bir etkidir. Acaba Yahudilerin kaynakları elimizde olsaydı olanları nasıl anlatacaklardı? Gerçekten Yahudilerin durumu kaynaklarımızda anlatıldığı gibi midir, onu test edebilecek verilere sahip değiliz. İddialarla ilgili karşılaştırmayı yine kendi rivayetlerimizle ya da en fazla Kur'ân-ı Kerim'le yapmak durumundayız.

- Yahudiler gelecek peygamberi tespit konusunda bilirkişi olarak kabul edilmekte, bilgilerine çok güvenilmektedir. Ancak bildiklerini saklama, tahrif gibi bir tavırları da vardır.

- Araplar, kitabî bir dine mensup olmadıkları için Yahudilerin daha âlim, kendilerinin ise bilgisiz olduklarını kabul etmektedirler. Benzer bir duygunun sonraki dönemlerde Yahudilerde ve şuur altında bazı Müslümanlarda karşımıza çıkması ilginçtir.

- Öte yandan âlim (hibr) olarak zikredilen Yahudilerin yetkinliğinin ne kadar olduğu da meçhuldür. Çoğu hakkındaki bilgimiz oldukça sınırlıdır. Bazı rivayetlerde ise sadece ismi meçhul bir Yahudi konuşmaktadır.

- Kaynaklarda zikredilen rivayetlerdeki konuşmaların bir kısmının doğru olduğunu kabul etsek bile burada ileri sürülen görüşlerin gerçeği ne kadar yansıttığını, değerlendirmelerin öznel olup olmadığını bilmiyoruz.

• Yahudilerin peygamberlikle ilgili bilgisi onları merkeze alan bir tarih anlatımını gösteriyor. Bunun Müslümanlar tarafından kurgulanmış olması ise enteresandır. Bunda Müslüman olan Yahudi mühtediler kadar Kur'ân'daki kıssaların tefsirinde Kitab-ı Mukaddes'e duyulan ihtiyaç da etkili olmuştur.

• Rivayetler bütüncül bir yaklaşımı ortaya koymamakta, oldukça parçalı ve çoğu birbirleriyle ilgisiz konular etrafında dönmektedir.

B. Yahudi Dinî Metinlerinde Hz. Peygamber

Yahudilerin peygamber beklentisinin Hz. Muhammed'e açıkça işaret eder şekilde ve doğrudan Tevrat'a ya da Yahudilerin dinî metinlerine atfedilmesi isabetli olmasa gerektir. Söz konusu iddiayı taşıyan rivayetlerden birisine göre Yahudilerin en âlimi Zübeyr b. Bâtâ, babasının kendisine okuduğu Tevrat'ın bir bölümünde "Karaz (selem ağacı) toprağında, Ahmed adında bir peygamber çıkacak." şeklinde yazılı olduğunu anlattığı söylenir. Zübeyr, henüz Resûlullah (s.a.v.) gönderilmemiş iken, babasının vefatından sonra bunu hep anlatırdı. Fakat Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke'de ortaya çıktığını duyunca, Tevrat'ın o bölümünü imha etti, Peygamber'in (s.a.v.) durumunu gizledi ve kastedilenin o olmadığını söyledi.¹¹ Bu dönemden önceki zamanlardan günümüze ulaşan Tevrat'ın farklı yazmaları mevcut iken bu ifadelerin Tevrat'ta olup olmadığını tespit etmek imkânsız değildir. Nitekim Müslümanlarla ehl-i kitap arasındaki tartışmalarda hangi metinlerin Hz. Peygamber'e işaret ettiğine ilişkin iddialar gündeme gelmiştir.

1. Tevrat'ta Hz. Peygamber'in Adı ve Hicret Yeri

İbn Abbas'tan nakledilen, Tevrat iddiasını dillendiren başka bir rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) gönderilmeden kısa süre önce, Kureyza, Nadîr, Fedek ve Hayber Yahudileri onun sıfatlarını kendi kitaplarında görüyorlar, hatta hicret yerinin Medine olduğunu biliyorlardı. Resûlullah (s.a.v.) dünyaya gelince Yahudi âlimleri, "Ahmed bu gece doğdu. O yıldız doğdu." dediler. Hz. Muhammed (s.a.v.) elçi olarak

¹¹ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, I, 133.

gönderilince, “Ahmed peygamber oldu; doğan yıldız ortaya çıktı.” dediler. Hz. Peygamber’i biliyor, itiraf ediyor ve vasıflarını anlatıyorlardı. Ancak kin ve haset onlara engel oldu.¹² Başka bir rivayete göre Kureyzaoğulları Yahudileri, Resûlullah’ın (s.a.v.) kitaplarındaki vasıflarını birbirlerine anlatıyorlar; onun sıfatlarını, ismini ve Medine’ye yapacağı hicreti çocuklarına öğretiyorlardı. Resûlullah (s.a.v.) ortaya çıkınca kıskandılar, inkâr ettiler ve kastedilenin o olmadığını söylediler.¹³

2. Kureyşlilerin Hz. Peygamber’i Yesribli Yahudilere Sormaları

İbn Abbas’tan nakledilen bir rivayete göre Kureyşliler, aralarında Nadr b. Hâris ve Ukbe b. Ebî Muayt’ın da bulunduğu bir heyeti Yesrib Yahudilerine göndererek onlara Hz. Peygamber’i sormalarını istediler. Heyet Medine’ye giderek, “Bizde olan bir iş için size geldik. Bizden yetim ve toplumun gerisinde olan bir genç var, fakat büyük sözler söylüyor. Kendisi Rahman’ın elçisi olduğunu iddia ediyor. Biz ise Yemâme Rahman’ı dışında rahman tanımıyoruz.” dediler. Yahudiler, Hz. Peygamber’in vasıflarını anlatmalarını istediler. Kureyş heyeti onlara Hz. Peygamber’i anlattı. Yahudiler, ona kimlerin tabi olduğunu sordular. Kureyşliler, “En geride olanlarımız.” dediler.¹⁴ Yahudilerden bir âlim gülerek “Vasıflarını Tevrat’ta gördüğümüz peygamber budur. Ayrıca insanlar içinde en çok kendisine düşman olanların onun kavmi olduğunu görüyoruz.” dedi.¹⁵

Bir rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) Kureyzaoğullarının kalelerine girdiği zaman Ka’b b. Esed onlara “Ey Yahudiler! Bu adama tabi olunuz. Vallahi o peygamberdir. Sizler, onun gönderilmiş bir peygamber olduğunu açıkça biliyorsunuz. Kitaplarda vasıflarını gördüğünüz

¹² İbn Sa’d, *eṭ-Ṭabaḳât*, I, 134.

¹³ İbn Sa’d, *eṭ-Ṭabaḳât*, I, 134.

¹⁴ Hz. Peygamber’e itaat edenlerin genel durumuna baktığımızda ona itaat edenlerin çoğunluğunu Kureyşlilerin iler gelenlerinin çocukları ve yakınları olduğu görülür. Dolayısıyla buradaki iddia Mekke dönemindeki Müslümanları tam olarak tasvir etmemektedir.

¹⁵ İbn Sa’d, *eṭ-Ṭabaḳât*, I, 139.

peygamber işte budur. İsa'nın müjdelediği zat budur. Sizler onun vasıflarını biliyorsunuz.” dedi. Yahudiler, “Doğru, o peygamberdir; fakat Tevrat'ın hükmünden ayrılmayız.” dediler.¹⁶

3. Hz. Peygamber'in Yahudilerle Tevrat'taki Sıfatları Konusunda Konuşması

Ebû Sahr el-Ukaylî Medine'ye gittiğini ve Resûlullah'ın (s.a.v.) kendisini karşıladığını anlatır. Bu sırada Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer arasında yürüyordu. Elinde Tevrat'tan bir parça olan bir Yahudi'nin yanından geçti. Yahudi Tevrat'ı hasta olan yeğenin üzerine okuyordu. Resûlullah (s.a.v.) Yahudi'ye, “Ey Yahudi, Tevrat'ı Musa'ya indiren ve İsrailoğulları için denizi yaran Allah aşkına söyle. Tevrat'ında benim sıfatlarımı ve çıkışımı buluyor musun?” dedi. Yahudi, bulmadığını söyledi. Bunun üzerine hasta olan yeğeni, “Tevrat'ı Musa'ya indiren ve İsrailoğulları için denizi yaran Allah'ı şahit tutarım ki, o (amcam) senin vasfını, zamanını ve çıkışını Tevrat'ında buluyor. Şehadet ederim ki, Allah'tan başka mabud yoktur, sen de onun elçisisin.” dedi. Resûlullah (s.a.v.), “Yahudi'yi arkadaşınızın yanından götürün.” dedi. Genç çocuk vefat etti; Resûlullah (s.a.v.) onu kefenleyerek cenaze namazını kıldırdı.¹⁷

Kaynaklarımızda Hz. Peygamber'in adının ve vasıflarının Yahudi kutsal metinlerinde, özellikle de Tevrat'ta ya da gizlenen bir bölümünde yer aldığına ilişkin iddialar yer almaktadır. Hz. Peygamber döneminde yaşayan Yahudilerin sahip oldukları kutsal metinlerin bugün elimizde bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak Medine'de yaşayan Yahudilerin kendilerine mahsus kutsal metinlerinin olabileceği ihtimali zor olsa da imkânsız değildir.

4. Kur'ân'da Yer Alan Ayetlerin Yorumlanması

Kanaatimizce Hz. Peygamber'in adının ve sıfatlarının Tevrat ve İncil'de bulunduğu dair anlatılanlar, onun Ehl-i kitap tarafından tanındığına ilişkin ayet ve bu anlamı destekleyen diğer ayetlerden bağımsız olarak değerlendirilemez.

¹⁶ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, I, 138.

¹⁷ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, I, 156.

Bir rivayete göre Ehl-i kitap'ın içinden bir grup Hz. Peygamber'in sıfatlarının bir peygamberde olması gereken sıfatlar olduğunu biliyorlardı. Çünkü onların kitaplarında peygamberlerin ahlak ve özelliklerinden bahseden birçok metin vardı. Ancak buna rağmen Hz. Peygamber'e yanaşmayı tercih etmediler. Kur'ân, buna ilişkin bir tespitte bulunur: “*Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanır. Yine de içlerinden bir grup bile bile gerçeği saklıyorlar.*”¹⁸

Söz konusu ayetin nakledilen rivayetlerle, Hz. Peygamber'in sıfatlarının ve hatta adının ellerindeki kitapta bulunduğuna ilişkin bir iddiayı erken dönemde ileri sürmelerine sebep olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber'in İncil'de ve Tevrat'ta vasıflarının bulunduğuna dair iddianın ele alındığı bölümler ilk dönem kaynaklarda yer almıştır.

Başka bir ayette de Tevrat ve İncil'de Hz. Peygamber'den bahsedildiği ifade edilmektedir. “*Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten men eder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırılıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler.*”¹⁹ Ancak sorun, söz konusu müjdenin mevcut metinlerde korunup korunmadığıdır. Bizim kaynaklarımız müjdenin mevcut metinlerde açıkça yer aldığını savunmaktadır.

5. Yahudi Kökenli Âlimlerin Yorumlarına Göre Tevrat'ta Hz. Peygamber

İbn Sa'd, kitabında Resûlullah'ın (s.a.v.) Tevrat ve İncil'deki vasıflarına dair rivayetleri bir arada ele almıştır.²⁰ Bu başlık altında yer alan rivayetlerden birisine göre İbn Abbas'ın Ka'b el-Ahbâr'a, “Resûlullah'ın vasfını Tevrat'ta nasıl bulursunuz?” diye sorduğu, onun da “Onu Muhammed b. Abdullah olarak buluruz. Doğumu Mekke'de,

¹⁸ Bakara 2/146.

¹⁹ A'râf 7/157.

²⁰ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, I, 309-312.

hicreti Tâbe'ye olacaktır. Onun Şam'da hükümranlığı olacaktır. Kendisinden çirkin işler sadır olmaz, sokaklarda şamata yapmaz, kötülüğe karşı kötülükle mukabelede bulunmaz, affedici ve bağışlayıcıdır.” şeklinde cevap verdiği nakledilir.²¹ Rivayette ileri sürülen iddiaların -diğerleri gibi- bugünkü kutsal Yahudi metinlerinden ispatlanmasının mümkün olmadığını söylemek iddialı olmasa gerektir.²²

Benzer ifadeler ihtiva eden başka bir rivayette Ka'b şöyle demektedir: “Muhammed'in Tevrat'taki sıfatı, 'Muhammed seçilmiş kulumdur. Kaba, sert ve sokaklarda şamata yapan birisi değildir. Kötülüğe karşı kötülükle mukabelede bulunmaz, affedici ve bağışlayıcıdır. Doğumu Mekke'de, hicreti Medine'ye ve hükümranlığı Şam'da olacaktır.' şeklindedir.”²³ Diğer bir rivayette de benzer ifadelerle karşılaşıyoruz: “Biz Tevrat'ta seçilmiş peygamber Muhammed'i buluyoruz. Kaba, sert ve sokaklarda şamata yapan biri değildir. Kötülüğe karşı kötülükle mukabelede bulunmaz, affedici ve bağışlayıcıdır.”²⁴

Daha ayrıntılı ifadeler Abdullah b. Selâm'a nispetle nakledilmektedir: “Resûlullah'ın Tevrat'taki sıfatı şöyledir: 'Ey Peygamber, biz seni ümmîler için bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı ve bir koruyucu olarak gönderdik. Sen benim kulum ve elçimsin. Seni 'el-Mütevekkil' diye isimlendirdim. O kaba, sert ve sokaklarda şamata yapan biri değildir. Kötülüğe karşı kötülükle mukabelede bulunmaz, affedici ve bağışlayıcıdır. Eğri yola düşmüş milleti, '*Lâ ilâhe illallah*' diyerek onunla düzeltmeden ruhunu kabzetmeyeceğim. Böylece bazı kör gözler, kilitli ve sağır olan bazı kulaklar onunla açılır.” Bu ifadelerin Ka'b'a sorulduğu, onun “Abdullah b. Selâm doğru söylemiştir. Ancak onların dilinde '*A'yunen umûmiyyîn ve âzânen sumûmiyyîn ve kulûben gulûfiyyîn*' (Kör olan bazı gözler, sağır olan bazı kulaklar ve kilitli olan bazı kalpler) şeklindedir.” diyerek açıklama getirdiği ifade edilmektedir.²⁵

²¹ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, I, 309.

²² Burada birtakım yorumlardan değil, sarih bir metin göstermekten bahsediyoruz. Tevrat'ta bu ifadeler tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde gösterilebilir mi?

²³ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, I, 309.

²⁴ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, I, 310.

²⁵ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, I, 310.

Zührî'nin anlattığına göre bir Yahudi dedi ki: "Hilm hariç Allah Resûlü'nün Tevrat'taki sıfatlarının hepsini onda gördüm. Kendisine belli bir süreye kadar otuz dinar borç vermiştim. Vadesine bir gün kalıncaya kadar ondan bir şey istemedim. Bir gün kalınca yanına giderek 'Ey Muhammed, hakkımı ver. Siz Abdülmuttaliboğulları borcunuzu geç ödersiniz.' dedim. Bunun üzerine Ömer, 'Ey pis Yahudi! Allah'a yemin ederim ki, eğer Resûlullah olmasaydı iki gözüne yuvalık yapan kelleni vururdum.' dedi. Fakat Resûlullah (s.a.v.), 'Allah iyiliğini versin ey Ebû Hafs! Senin bu söylediklerinden başka şey yapmana daha çok ihtiyacımız var. Bana borcumu ödememi emretmene, ona da hakkını alması konusunda yardımcı olmana ihtiyaç duyuyoruz.' dedi. Resûlullah'a karşı olan kabalığım ancak onun hilmini arttırdı. Resûlullah (s.a.v.), 'Ey Yahudi, senin hakkın ancak yarın doluyor.' dedi ve devamla şöyle ekledi: 'Ey Ebû Hafs, onu ilk gün istediği bahçeye götür. Eğer razı olursa ona şu kadar sâ' ver ve senin ona söylediğine karşılık da bir tane fazla ver. Razı olmazsa, ona şuradaki bahçeden ver.' dedi." Hz. Ömer onu bahçeye götürdü. Adam hurmasına razı oldu. Hz. Ömer de Resûlullah'ın (s.a.v.) dediğini ve emrettiği fazlalığı verdi. Yahudi hurmasını alınca, Müslüman oldu ve "Ey Ömer, benim neden böyle davrandığımı bilir misin? Ben, hilm dışında Resûlullah'ın (s.a.v.) Tevrat'taki bütün sıfatlarını onda gördüm. Bu gün onun hilmini sınadım. Baktım ki, aynen Tevrat'ta anlatıldığı gibidir. Ben seni şahit gösteriyorum ki, bu hurma ve malımın bir bölümü Müslüman fakirler için sadakadır." dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer "Yahut bazıları için..." dedi. Yahudi, "Evet bazıları için..." dedi. 100 yaşındaki bir adam dışında o Yahudi'nin bütün ailesi Müslüman oldu. O yaşlı adam küfür üzere ömrünü tüketti.²⁶ Bu tür rivayetlerde Müslüman olan kişinin ismi önemli iken hakkında bilgi verilmemesi ilginçtir. Başka rivayetlerden bu kişinin Zeyd b. Sa'ne isimli bir şahıs olduğu anlaşılmaktadır.²⁷ Ancak kaynaklarımızda ismi verilen Yahudiler arasında ailesinden olanları tespit etmek, bir anlamda rivayeti başka açıdan doğrulamak mümkün görünmemektedir.

²⁶ İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabakât*, I, 310.

²⁷ Ya'kûb b. Sufyân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, I, 303; İbn Ebî 'Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, IV, 110; İbnu'l-Munzîr, *el-Evsaf*, X, 286-287; eṭ-Ṭahâvî,

Hız. Ali'den nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) tarafından Yemen'e görevlendirildiği dönemde insanlara hitap ettiği bir gün Yahudi âlimlerinden birinin elinde okuduğu Tevrat'ın bir bölümü vardı. Hız. Ali'yi çağırarak kendilerine Hız. Peygamber'i anlatmasını istedi. Hız. Ali "Resûlullah ne kısa ne de çok uzun boyludur. Saçları ne kıvrık ne dümdüz; siyah ve dalgalıdır. Başu büyüğü, yüzünün rengi kırmızıya çalar şekilde beyazdır. Omuz başları iri yapılıdır. El ve ayak parmakları kalıncadır. Göğsünden göbeğine kadar uzun bir şerit gibi uzanan tüyleri vardır. Gerdanlığından göbeğine kadar inen kıllar bunlarıdır. Kirpikleri uzun, kaşları birbirine yakındır. Yürüdüğü zaman sanki bir yokuştan inercesine önüne eğilir. Ondan önce de ondan sonra da onun benzerini görmedim." dedi. Yahudi âlimi, "Daha başka?" diyerek anlatmaya devam etmesini istedi. Hız. Ali, "Bunlar aklıma gelenler." dedi. Yahudi âlimi "Gözünde kırmızılık vardır; sakalı ve ağzı güzeldir. Kulakları tamdır. Geldiğinde bütün vücuduyla gelir, gittiği zaman da bütün vücuduyla gider." dedi. Bunun üzerine Hız. Ali, "Evet, vallahi bunlar da onun vasıflarıdır." dedi. Yahudi âlimi, bir şey daha kaldığını söyleyince Hız. Ali, ne olduğunu sordu. Yahudi âlimi, "Onda bir eğiklik vardır." dedi. Ali, "İşte o benim sana söylediğimdir; yani (yürürken) bir yokuştan iner gibi öne eğilmesidir." dedi.

Yahudi âlimi şöyle dedi: "Ben bu vasıfları dedelerimin kitaplarında görüyorum. Bizim gördüğümüz kadarıyla o şahıs Allah'ın haremı yani evinin bulunduğu güvenli yerde peygamber olacak; sonra kendisinin haram kılacağı bir hareme hicret edecek. Orası onun için, tıpkı Allah'ın haremı gibi bir harem olacaktır. Yine onun hicret yerindeki yardımcılarının, Amr b. Âmir'in soyundan hurma sahibi kimseler olduğunu ve daha önce bu toprakların sahiplerinin Yahudiler olduğunu da görüyoruz." Hız. Ali, "İşte o, Resûlullah'tır (s.a.v.)." dedi. Bunun üzerine Yahudi âlimi şöyle dedi:

"Ben kesin olarak şahadet ederim ki, o Allah'ın nebisi ve bütün insanlara gönderilmiş bir elçisidir. Ben bu şahadet üzerine yaşayacak ve bunun üzerine ölecek ve inşaallah bu şahadet üzerine dirileceğim."

Şerhu Muşkili'l-Âşâr, XI, 107; İbn Hibbân, *es-Şaḥîḥ*, s. 522, 524; el-Ḥâkim, *el-Mustedrek*, III, 213; Ebû Nu'aym, *Delâ'ilu'n-Nubuuvve*, I, 91.

O Yahudi âlimi Hz. Ali'ye gelirdi. Hz. Ali ona Kur'ân öğretir ve şeriatın kurallarını ona bildirirdi. Sonra Hz. Ali Yemen'den ayrıldı. Yahudi âlimi, Resûlullah'a (s.a.v.) inanan ve onu tasdik eden bir mümin olarak Ebû Bekir'in hilafeti döneminde vefat edinceye kadar orada yaşamaya devam etti.²⁸

Rivayetdeki diyalogda kurgusal bir boyut olduğu anlaşılıyor. Bunları zikretmemizin sebebi, daha önce işaret ettiğimiz üzere vuku bulmalarından ziyade Müslümanların dönemle ilgili algılarını yansıtmadır.

6. Arap Âlimlerin Yorumlarına Göre Tevrat'ta Hz. Peygamber

Ashab ya da tabiîn âlimleri arasında Arap kökenli olanların Tevrat konusundaki anlatımları Yahudi kökenli âlimlerin anlatımlarından çok farklı değildir. Rivayete göre Abdullah b. Amr'a Resûlullah'ın (s.a.v.) Tevrat'taki sıfatları sorulunca, "Doğru, vallahi Resûlullah (s.a.v.) Kur'ân'da tavsif edildiği gibi Tevrat'ta da tavsif edilmiştir. Kur'ân'da, '*Ey Peygamber! Biz seni hakikaten bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik.*'²⁹ buyruluyor. Onun Tevrat'taki sıfatı şöyledir: "*Ey Peygamber! Biz seni ümmîler için bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı ve bir koruyucu olarak gönderdik. Sen benim kulum ve elçimsin. Seni 'el-Mütevekkil' diye isimlendirdim. O kaba, sert ve sokaklarda şamata yapan biri değildir. Kötülüğe karşı kötülükle mukabelede bulunmaz, affedici ve bağışlayıcıdır. Eğri yola düşmüş milleti, 'Lâ ilâhe illallah' diyerek onunla düzeltmeden ruhunu kabzetyemeyeceğim. Böylece kör olan bazı gözler, kilitli olan bazı kalpler ve sağır olan bazı kulaklar 'Lâ ilâhe illallah' diyerek onunla açılır."* Ka'b kendi lügatiyle "*A'yunen umûmâ ve âzânen şumûmâ ve kulûben gulûfâ*" (Kör olan bazı gözler, sağır olan bazı kulaklar ve kilitli olan bazı kalpler) diyordu.³⁰

Yukarıda zikrettiğimiz birkaç rivayette işaret edilen Tevrat metninin şu olduğu belirtilir: "İşte kendisine destek olduğum, gönlümün

²⁸ İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, I, 355.

²⁹ Ahzab 33/45.

³⁰ İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, I, 311. Ayrıca bk. el-Buḫârî, *eş-Şahîh*, III, 66 (hadis no: 2125); eṭ-Ṭaberî, *Câmi'u'l-Beyân*, X, 491.

hoşnut olduğu seçtiğim kulum! Ruhumu onun üzerine koydum. Adaleti uluslara ulaştıracak. Bağırıp çağırmayacak, sokakta sesini yükseltmeyecek. Ezilmiş kamışı kırmayacak, tüten fitili söndürmeyecek. Adaleti sadakatle ulaştıracak. Yeryüzünde adaleti sağlayana dek umudunu, cesaretini yitirmeyecek. Kıyı halkları onun yasasına umut bağlayacak. Göklere yaratıp geren, yeryüzünü ve ürününü seren, dünyadaki insanlara soluk, orada yaşayanlara ruh veren RAB Tanrı diyor ki, “Ben, RAB, seni doğrulukla çağırdım, elinden tutacak, seni koruyacağım. Seni halka antlaşma, Uluslara ışık yapacağım. Öyle ki, kör gözleri açasın, zindandaki tutsakları, cezaevi karanlığında yaşayanları özgür kılasın. Ben RAB'bim, adım budur. Onurumu bir başkasına, övgülerimi putlara bırakmam. Bakın, önceden bildirdiklerim gerçekleşti. Şimdi de yenilerini bildiriyorum; bunlar ortaya çıkmadan önce size duyuruyorum.” (Yeşaya 42/1-9).³¹

Katâde'den şöyle dediği nakledilir: “Bize gelen habere göre Resûlullah'ın (s.a.v.) bazı kitaplardaki sıfatları şöyledir: Muhammed Allah'ın Elçisi'dir. Kaba, sert ve sokaklarda şamata yapan biri değildir. Kötülüğe karşı aynıyla mukabelede bulunmaz, fakat bağışlayıcı ve affedicidir. Onun ümmeti her halleri için çok hamd ederler.”³² Bu rivayette tasvir edilen bakış açısının kaynağı belli olmasa da Hz. Peygamber'in Yahudiler nezdindeki sıfatları açısından genel bir kabul gördüğünü ortaya koymaktadır.

İbn Abbas “*Fes'elû ehle'z-âzîkr*”³³ (Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun.) ayetiyle ilgili olarak şöyle dedi: “Kureyş müşrikleri, ‘Tevrat ve İncil’de, ‘Muhammed Allah'ın elçisidir.’ şeklinde yazılıdır.” dediler.³⁴ Bunu Kureyş müşriklerinin söylemesi, daha doğrusu ikrar etmeleri de ilginçtir.

Hz. Âişe'in şöyle dediği rivayet edilir: “Resûlullah'ın (s.a.v.) vasıfları Tevrat'ta şöyle yazılıdır: “O kaba, sert ve sokaklarda şamata

³¹ Fadıl Ayğan, *Son Peygamber'i Müjdelemek*, s. s. 260-261.

³² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 311.

³³ Nahl 16/43.

³⁴ İbn Ebî Hâtim, *et-Tefsîr*, VII, 2288; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 312.

yapan biri değildir. Kötülüğe karşı aynıyla mukabelede bulunmaz, o bağışlayıcı ve affedicidir.”³⁵

Katâde'ye göre “İndirdiğimiz açık delilleri ve hidayet yolunu gizleyenler yok mu?”³⁶ ayeti Yahudileri kastediyor. Onlar, Tevrat ve İncil'de yazılı olarak gördükleri halde Muhammed'i gizlediler. Kur'ân, “İşte onlara hem Allah, hem de bütün lanet ediciler lanet eder.” diyor. O lanet ediciler, Allah'ın melekleri ve müminlerdir.³⁷

Bunlar ve benzeri rivayetler, Yahudilerle ve Hristiyanlarla asırlar boyunca yaşayan Müslümanların ilahî menşeli olduğuna inandıkları eski kitaplarda Hz. Peygamber'in müjdelendiğini kabul ettiklerinin bir ifadesidir. Bu konudaki inancın söz konusu kitaplarla test edilmesine ihtiyaç duyulmaması normaldir. Ehl-i kitap, kitaplarında iddia edilen müjdenin olmadığını ifade edecek olurlarsa gerçeği gizlemekle itham edileceklerdir. Bir sonraki eleştiri ise tahriftir.

Yahudilerle ilgili anlatılan hikâyelerin benzerleri Hristiyanlar için de anlatılır.³⁸ Ancak konumuzla doğrudan ilgisi olmadığı için bunlar üzerinde durmayacağız.

Buraya kadar ele aldığımız rivayetleri topluca değerlendirsek şunları tespit edebiliriz:

³⁵ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, I, 312.

³⁶ Bakara 2/159.

³⁷ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, I, 312.

³⁸ Bir örnek olarak şu anekdotu nakledelim. Annesi ve amcasının yanında yetim olarak büyümüş olan Sehl isimli Hristiyan İncil'i okuyabiliyordu. Şöyle bir anısını anlatır: Amcama ait bir kitabı alıp okudum. Nihayet bir yaprak geldi; onun yazılışını garip karşıladım ve ellerimle ona dokundum. Varakın uçları beyaz bir zamkla birbirine yapıştırılmış. Onu birbirinden ayırdım. İçinde Muhammed'in (sas) sıfatları var. Şöyle yazılı idi: “Muhammed ne kısa, ne de uzundur. Beyaz tenlidir ve iki örüğü vardır. İki omuzu arasında bir mühür vardır. Çok hediye verir ve sadaka yemez. Merkebe ve deveye biner. Koyunu sağır, yamalı elbise giyer. Bunları yapan kimse kibirden uzaktır. İşte o bunları yapar. O İsmail'in neslindedir ve ismi Muhammed'tir.” Sehl şöyle dedi: Muhammed'i anlatan sayfayı buraya kadar okuyunca amcam geldi. Varakı (açtığımı) görünce de beni dövdü ve “O henüz gelmedi.” dedi (İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, I, 312).

- Hz. Peygamber'in adının ve özelliklerinin ayrıntılı sayılabilecek şekilde Tevrat'ta ve diğer dinî metinlerde olduğu iddiası kaynaklarımız çerçevesinde şekillenmiştir.

- Hz. Peygamber'in daha önce müjdelendiği hususu Kur'ân-ı Kerim'de de işaret edilen bir konudur. Öte yandan bu çerçevede İslâm geleneğinde beşâirünnübüvve³⁹ literatürü oluşmuştur. Bu sebeple Tevrat'ta bu tebşiratın olduğu anlayışını besleyen etkenlerden biri Kur'ân-ı Kerim'de geçen ayetlerin yorumlanmasıdır.

- Zikrettiğimiz rivayetlerde Hz. Peygamber'in vasıfları olarak kaba ve sert olmaması, yumuşak huylu ve halim olması, kötülüğe kötülükle mukabelede bulunmaması, bağışlayıcı ve affedici olması gibi özelliklerine vurgu yapılmaktadır.

- Kaynaklarımızdaki rivayetler, Yahudilerin kutsal metinlerini sorgulamak yerine onaylayan bir yaklaşımı savunuyor görünmektedir. Adeta kitaplarından onay beklenmektedir.

- Bütün açık delillere rağmen Yahudiler kıskançlıklarından dolayı Hz. Peygamber'e iman etmemişlerdir.

- Bu kurgunun erken dönem kaynaklarından itibaren ortaya çıktığını anlıyoruz. Bunun da Müslümanların diğer dinî geleneklerle olan ilişkilerinden bağımsız olarak anlaşılması gerektiği kanaatindeyiz.

C. Hz. Peygamber'in Yahudileri İslâm'a Daveti

Nübüvvetin başından vefatına kadar Hz. Peygamber'in davetinin üzerine oturduğu bir çizgisi vardı. Muhataplarının durumu, mensubiyeti ve konumu gibi etkenleri dikkate alsa da tebliğinin esasını tevhit çağrısı oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında onun Mekkelileri davetiyle diğer dinî grupları veya milletleri daveti arasında bir paralellik olduğu ifade edilebilir. Yahudiler de bundan ayrı değildir. Öte yandan Hz. Peygamber'in muhataplarından olumlu tepki beklentisi, Mekke döneminden başlayarak karşılaştığımız bir durumdur. O, mesajına karşı Mekkelilerin de olumlu tepki vermesini bekliyordu. Belki bu ümit onun davasına olan inancının bir yansımasıdır. Zira davet ettiği yol, alternatifsiz tek kurtuluş yoludur.

³⁹ Beşâirünnübüvve hakkında geniş bilgi için bk. Fadıl Aygün, *Son Peygamber'i Müjdelemek: Beşâirü'n-nübüvve*, İSAM Yayınları, İstanbul 2017.

1. Hz. Peygamber'in Yahudilerden Beklentisi

Yahudilere gelince onların kendisini daha iyi anlayabileceklerini düşünmüş olması garip değildir. Çünkü Yahudiler, Arapları dinleri konusunda küçümseyen ve şirki kötü gören bir anlayışa sahiplerdi. Onlar hem kendilerini Allah'a iman eden ve kurtuluşu hak eden, Allah'ın seçkin kavmi olarak görüyorlardı hem de Hz. Peygamber'in vahyin Mekke döneminden itibaren kıssalarını örnek verdiği Hz. Peygamber'in kardeşleri olan geçmiş peygamberlerin, özellikle İbrahim (as), İshak (as), Yakûb (as), Musa (as), Davud (as) ve Süleyman'ın (as) izinden gittiklerini iddia ediyorlardı. Bu durumda Yahudilerin Hz. Peygamber'in çağrısına olumlu yaklaşmalarını ümit etmesinde bir gariplik yoktur. Zaten o hem Yahudileri hem de Hristiyanları davet ederken ortak bir söze, tevhide davet ediyordu.

Hz. Peygamber'in davetine muhatap olan Yahudilerden çok azının Müslüman olduğunu söyleyebiliriz. Son dönemlerde bu konuda yazılan bir kitapta elli iki⁴⁰ Müslüman olan Yahudi kökenli mühtedinin biyografisine yer verilmiştir.⁴¹ Bu sayıya münafıklar arasında sayılan Yahudiler dâhil değildir.

Kaynaklarımız Yahudilerin İslâm'a karşı olumsuz tavırlarının bilgisizlikten değil, kıskançlıktan ve inattan kaynaklandığına vurgu yapmaktadır. Doğal olarak bu tasvirler daha önce işaret ettiğimiz rivayetlerle ilgili kanaatimize paralel olarak Yahudilerin anlatımına değil, kaynaklarımızda yer alan bizim yargılarımıza dayanmaktadır. Dolayısıyla bu bakış açısının Müslümanların kanaati olduğu değerlendirme-

⁴⁰ Bunların sekizi Kaynukâoğullarından, dokuzu Nadfroğullarından, yirmi üçü Kurayzaoğullarından ve on ikisi kabilesi tespit edilemeyenlerden oluşmaktadır. Kurayzaoğullarından olanların sayısının fazla olmasında Medine'de daha uzun süre kalmalarının yanı sıra onların başına gelen olayın ve sonrasındaki gelişmelerin de etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan kitapta elli iki kişinin dışında kaynaklarda münafık olarak zikredilen on bir kişinin ismine de yer verilmiştir ki bunların hepsi Kaynukâoğullarındandır. Haklarında isimleri dışında bilgi bulunmadığı ifade edilen bu isimleri de dâhil ettiğimizde sayı altmış üç olmaktadır.

⁴¹ Müslüman olan Yahudiler hakkında bilgi için bk. Ömer Sabuncu, *Yahudi Asıllı Sahâbîler*, Siyer Yayınları, İstanbul 2019.

sine açık olduğu ifade edilmelidir. Pekâlâ, bir Yahudi, rivayetlerde anlatılanları bizim onların kanaatleri hakkındaki yargısı olarak değerlendirebilir. Bu yargıyı değiştirecek argümanlara sahip olduğumuz söylemez.

Hz. Peygamber'in Mekke'deyken Yahudileri İslâm'a davet etmek üzere özel bir faaliyetine imkân yoktu. Bu koşullara Medine'de kavuşuldu. Medine'ye hicretten sonra Hz. Peygamber'in daveti açısından birkaç aşamadan bahsetmek mümkündür. İlk zamanlarda *Yahudilerden olumlu bir tavır beklentisi* olduğunu görüyoruz. Ardından bu beklentinin de beslediği ilişkilerin Hz. Peygamber tarafından *bazı adımların atılmasını sağladığı* söylenebilir. Medine Sözleşmesi ve ticarî ilişkiler bunlardandır. İlk iki aşama aynı zamanlara da denk gelmiştir. Ancak düşmanlık sebebiyle ilişkilerin bozulması *bazı askerî önlemlerin alınmasına* sebep olmuştur. Doğal olarak bu dönemde iletişimin farklı bir boyutta gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

2. Yahudilerin Hz. Peygamber'e Karşı Tavırları

Müslümanlar Medine'ye hicret ettiklerinde muhatap oldukları Yahudi kitle, kendilerini hak din üzere gören, Arapları inançları, yaşam koşulları, sosyal ilişkileri, örf ve âdetleri sebebiyle küçümseyen bir gruptu. Bu duygu, haliyle Yahudilerin Müslümanlara karşı küçümseyici bir bakış açısına sahip olmalarına yol açmıştır. Ancak onların bu yaklaşımı Hz. Peygamber'in kendilerine ulaşmasına mani bir durum değildir. Nitekim Allah Elçisi diğer insanları İslâm'a davet ettiği gibi Yahudileri de davet etmiştir. Onların İslâm'a daveti farklı koşullar altında ve zamanlarda birçok defa gerçekleşmiş, onların da Müslüman olma şerefine nail olmaları hedeflenmiştir.

Hz. Safiyye'nin anısı olarak nakledilen rivayet Hz. Peygamber'in esasında Yahudiler tarafından tanındığını, ancak bile bile ona iman etmeyi reddettikleri fikri üzerine bina edilmiştir. Safiyye, Hz. Peygamber'in Kubâ'ya gelişi üzerine babası Huyey ile amcası Ebû Yâsir'in kendisiyle görüşmeye gidip üzgün olarak döndüklerini, kendi

aralarında konuşurlarken Hz. Peygamber'in beklenen peygamber olduğunu onayladıklarını ancak babasının yaşadığı sürece ona düşmanlık yapacağını ifade etmekten de geri durmadığını anlatır.⁴²

3. Hz. Peygamber'in Yahudilere Mektubu

Hz. Peygamber (s.a.v.), Mekke'deyken de Yesrib ve çevresindeki Yahudilerden haberdardı. Akabe'de Yesriblilerle yaptığı ilk görüşmede Müslüman olan şahıslara Yahudilerin halifi olup olmadığını sormuş, onlar da halifleri olduklarını söylemişlerdir.⁴³ Hz. Peygamber'in Yahudilerle Mekke'deyken iletişim kurup kurmadığı meselesiyle ilgili kanaatimizi yukarıda ifade etmiştik.

Hz. Peygamber'in Yahudileri İslâm'a davet etmek üzere bir mektup gönderdiğinden bahsedilir. Medineli Yahudiler Hayber Yahudilerine mektup yazarak Hz. Muhammed'in peygamber olduğunu iddia ettiğini bildirip görüşlerini sordular. Hayber Yahudileri buna kızarak Medine'deki Yahudilere ağır bir mektup yazdılar.⁴⁴ Bu gelişmenin Medine döneminin ilk zamanlarında meydana gelmiş olması gerekir.

Hz. Peygamber'in onlara yönelik davet konuşmalarından birisinde Yahudileri Allah'ın gazabına maruz kalabilecekleri uyarısında bulunması üzerine kendilerinin Allah'ın oğulları ve sevdiği kişiler olduklarını söylediler. Benzer sözleri Hristiyanlar da söylüyorlardı. Bunun üzerine "*Yahudiler ve Hristiyanlar, 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız.' dediler. De ki: 'Öyleyse Allah günahlarınızdan dolayı sizi niçin cezalandırıyor? Doğrusu siz de O'nun yarattığı sıradan insanlarsınız. O, dilediğini bağışlar, dilediğini de cezalandırır. Gökle rin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkiyeti Allah'a aittir. Dönüş de yalnız O'nadır.'"*⁴⁵ ayeti nazil oldu.⁴⁶ Bu ayetin belirli bir olay üzerine inmiş olması mümkün ise de muhtevası açısından bakıldığında Yahudi ve Hristiyanların farklı olaylar çerçevesinde ortaya çıkan tavırlarına karşı genel ve ilkesel bir eleştiri olduğunu söylemek yanlış değildir.

⁴² İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 518-519.

⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 186.

⁴⁴ Muḳâtil b. Suleymân [1], *et-Tefsîr*, IV, 326.

⁴⁵ Mâide 5/18.

⁴⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 563; et-Ṭaberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VIII, 269.

4. Hayber Yahudilerine Yönelik Mektupla Davet

Hız. Peygamber'in Yahudileri İslâm'a daveti sadece Medine'deki Yahudilerle sınırlı kalmamış, Hayber'deki Yahudileri de İslâm'a davet etmiştir. Onun Hayber Yahudilerini İslâm'a davet etmek amacıyla şöyle bir mektup gönderdiği rivayet edilir: "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla... Allah'ın Resûlü, Musa'nın arkadaşı ve kardeşi, Musa'nın getirdiğini tasdik eden Muhammed'den... Ey Tevrat mensupları biliyorsunuz Allah size -kitabınızda bulduğunuz ifadelerde- şöyle dedi: "O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler. Onları, Allah'ın lütuf ve rızasına talip olarak hep rükûda ve secdede görürsün. Secdenin tesiriyle yüzlerine simaları oturmuştur; Tevrat'ta onlar için yapılan benzetme budur. İncil'deki misalleri ise bir ekindir: Çiftçileri sevindirmek üzere filiz verir, onu güçlendirir, kalınlaşır ve kendi sapları üzerinde durur. Onlar (müminler) yüzünden kâfirler öfkeden kahrolsunlar diye (böyle olmuştur). Onlar arasından iman edip dünya ve ahirete yararlı işler yapanlara Allah bir bağışlama ve büyük bir ödül vaat etmektedir."⁴⁷ Allah için, size indirdiğinin hakkı için, sizden önceki atalarınıza kudret helvası ve bildircin eti yediren için ve denizi atalarınıza kuru yol yapıp onları Firavun'dan kurtaran için bana söyleyin, Allah'ın size indirdikleri arasında, Muhammed'e iman etmenizi görüyor musunuz? Eğer kitabınızda bunu görmüyorsanız size zorlama yoktur. Doğruluk eğriliğinden ayrılmıştır. Sizi Allah'a ve nebisine davet ediyorum."⁴⁸

5. Hz. Peygamber'in Yahudileri Ferdî Daveti

Hız. Peygamber'in Yahudilere yönelik toplu davetinin yanında ferdî davete de önem verdiğini ve birçok Yahudi'yle görüşmeler yaptığını biliyoruz. Bu görüşmelerden biri Râfi b. Hârice ve Mâlik b. Avf'la gerçekleşmiş ve Hz. Peygamber onları İslâm'a davet etmişti. Onlar ise atalarının kendilerinden daha âlim ve hayırlı olduğunu söyleyerek atalarının dinine tabi olduklarını söylediler. Bunun üzerine

⁴⁷ Fetih 48/29.

⁴⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 544-545.

“Onlara, ‘Allah’ın indirdiğine uyun.’ denildiğinde, ‘Hayır, atalarımızdan gördüğümüze uyarız.’ dediler. Ya atalarının akıllı bir şeye ermemiş, doğru yolu bulamamışlarsa!”⁴⁹ ayetinin nazil olduğu rivayet edilir.⁵⁰

6. Görüşmelerde Davet

Hız. Peygamber’in bizzat ilişki kurması suretiyle davet imkânları arandığı gibi Yahudilerden bazı kişilerin Hız. Peygamber’le görüşmeler yaptıkları, bu görüşmeler sırasında da davet imkânlarının arandığı görülmektedir. Söz konusu görüşmelerde Yahudilerin liderleri konumundaki kişilerin davet edildiklerini düşünmek yanlış değildir. Hız. Peygamber (s.a.v.) Mekke’de kabile liderleriyle görüşmeler yaparak İslâm’a karşı topluca olumlu bir tepki vermelerini sağlamaya çalışmıştı. Dönemin kabile kültürü düşünüldüğünde bunun önemli olduğu görülecektir. Yahudilerde de kabile kültürü güçlüdür. Bu sebeple liderlerinin kabulü, diğerlerinin İslâm’a girişlerini kolaylaştıracaktır. Ayrıca görüşme yapan kişilerin bir kısmının âlim (hibr) olarak zikredildiklerini de unutmamak gerekir.

Yahudilerden Râfi b. Hârise, Sellâm b. Mişkem, Mâlik b. Sayf ve Râfi b. Hureymile Hız. Peygamber’e giderek İbrahim dininden olduğunu söylediğini ve yanlarındaki Tevrat’a iman ettiğini iddia ettiğini söylediler. Hız. Peygamber, öyle olduğunu ancak kendilerinin olay çıkardıklarını, Allah’a verdikleri sözü yerine getirmediklerini ifade etti. Bunun üzerine kendilerinin hak üzere olduklarını söyleyerek Hız. Peygamber’e iman etmeyeceklerini söylediler. Onlar hakkında “*De ki: ‘Ey Ehl-i kitap! Siz Tevrat’ı, İncil’i ve Rabbinizden size indirileni (Kur’ân’ı) doğru dürüst uygulamadıkça tuttuğunuz yol yol değildir.’ Rabbinden sana indirilen, onlardan birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır. Kâfirler topluluğu yüzünden üzülme.*”⁵¹ ayeti nazil oldu.⁵² Anlatılan anekdotta görüşme Yahudilerle olmasına

⁴⁹ Bakara 2/170.

⁵⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 552; eṭ-Ṭaberî, *Câmi‘u'l-Beyân*, III, 42; İbn Ebî Hâtim, *et-Tefsîr*, I, 281.

⁵¹ Mâide 5/68.

⁵² İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 567-568; eṭ-Ṭaberî, *Câmi‘u'l-Beyân*, VIII, 572.

rağmen eleştiri onlarla birlikte Hristiyanlara da yapılmıştır. Bu da sebep-i nüzul ile ilgili kaygımızı hatırlatmamıza sebep olmaktadır.

7. Yahudilere Yönelik Toplu Davet

Bedir Gazvesi Hz. Peygamber'in Mekke müşrikleriyle olduğu gibi Yahudilerle ilişkilerinde de dönüm noktası sayılması gereken bir gelişmedir. Aynı zamanlarda Yahudilerden Kaynukaoğullarıyla ticari çıkar çatışması da ortaya çıkmıştı. Çünkü Kaynukaoğulları, Medine'deki ticarî nüfuzlarını elden bırakmak istemiyorlardı. Hz. Peygamber ise Müslümanları onlara bağımlı olmaktan kurtarmak istiyordu. Onun Medine'de açtığı Pazar Kaynukaoğullarını rahatsız etmişti. Bu rahatsızlığın yansımaları olarak bazı ileri geri konuşmalar yapılmıştır.

Yahudilere topluca davetle ilgili anlatılan örnekte Hz. Peygamber'in onlara yönelik tehdidinden de söz etmek gerekir. Çünkü bu konuşma gerginlik ortamında ve biraz da sert ifadelerle yapılmıştır.

Hz. Peygamber Bedir dönüşü Yahudileri Kaynukaoğulları çarşısında toplayarak Allah kendilerini Kureyş gibi vurmadan önce Müslüman olmalarını tavsiye etti. Ancak onlar Kureyş'in savaşmayı bilmeyen bir kabile olduğunu, kendileriyle savaşması durumunda nasıl insanlar olduklarını anlayacağını söylediler. Bunun üzerine “*İnkâr edenlere de ki: Yakında mağlûp olacaksınız ve cehenneme sürükleneceksiniz. Orası ne kötü bir kalma yeri! (Bedir'de) karşı karşıya gelen şu iki grupta sizin için büyük bir ibret vardır: Biri Allah yolunda çarpışan (mümin) grup, diğeri ise gözleriyle bunları kendilerinin iki misli imiş gibi gören kâfir grup. Allah dilediğini yardımıyla destekler. Elbette bunda basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır.*”⁵³ ayetleri nazil oldu.⁵⁴

8. Beytülmidrâs'taki Görüşmeler

Hz. Peygamber'in Yahudilere yönelik tebliğ faaliyetlerinde Beytülmidrâs'ta yapılan görüşmeler hassaten zikredilmiştir. Allah El-

⁵³ Âl-i İmrân 3/12-13.

⁵⁴ İbn İshâk, *es-Sîre* (nşr. Süheyl Zekkâr), s. 313; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 552; et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, V, 239.

çisi'nin buraya özel ilgi göstermesinin sebepleri arasında muhataplarının ilimle ilgili kimseler olabileceği ihtimalidir. Çünkü burası Yahudilerin eğitim kurumudur.

Hız. Peygamber'in Yahudilerle görüşmelerinin bir kısmının Beytülmidrâs olarak zikredilen kurumda gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Muhtemelen bu görüşmelerin bir kısmı dinî bilgisi olan kişilerin ikna edilmesi amacıyla yapılmıştır. Bu görüşmelerle ilgili rivayetlerden birisine göre Hız. Peygamber, Beytülmidrâs'a giderek Yahudileri İslâm'a davet etti. Allah Elçisi'ne hangi din üzere olduğunu sordular. İbrahim dininden olduğunu söylemesi üzerine İbrahim'in Yahudi olduğunu söylediler. Hız. Peygamber de onlara Tevrat'ın aralarında hakem olmasını teklif etti. Ancak kabul etmediler. *"Kendilerine kitaptan bir pay verilmiş olanlara baksana, aralarında hakem olması için Allah'ın kitabına çağrılıyorlar da, içlerinden bir grup yüz çevirip gerisin geri gidiyor. Onların bu tutumu 'Sayılı günler dışında bize ateş asla dokunmayacak' demelerinden ötürüdür. Uydurageldikleri yalanlar dinleri hakkında kendilerini yanıltmaktadır."*⁵⁵ ayetlerinin bunun üzerine nazil olduğu nakledilir.⁵⁶ Bu rivayette Yahudilerin ellerindeki Tevrat'ın Allah'ın kitabı olarak değer gördüğü iddiası açıkça görülmektedir. Nitekim ayetin sebab-i nüzulü olarak kendilerine kitaptan pay verilmiş kişiler sadesinde Hız. Peygamber'in muhatap olduğu Ka'b b. Eşref, Ka'b b. Esîd, Mâlik b. Dayf, Yahya b. Amr, Numân b. Evfâ, Ebû Yâsir b. Ahtab ve Ebû Nâfi b. Kays zikredilmektedir. Görüşmede Hız. Peygamber onlara "Müslüman olun ki hidayete eresiniz, inkârcı olmayın." (*Eslimû tehtedû ve lâ tekfurû*) deyince kendilerinin daha doğru yolda olduklarını, doğru yolda olma iddiasında bulunma hususunda daha çok hak sahibi olduklarını, Allah'ın Musa'dan (as) sonra peygamber göndermediğini söylediler. Hız. Peygamber, doğru söylediğini bildikleri halde neden yalan söylediklerini sorduktan sonra ellerindeki Tevrat'ı çıkarmalarını kendilerinin de onların da Tevrat'ta olana uyma hususunda teklifte bulunmuş. Ayrıca kendisinin Allah'ın elçisi olduğunun

⁵⁵ Âl-i İmrân 3/23-24.

⁵⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 552-553; eṭ-Ṭaberî, *Câmi'u'l-Beyân*, V, 293.

Tevrat'ta yazılı olduğunu söylemiş. Ancak Yahudiler bu hakemlik tek-lifini kabul etmemişler.⁵⁷

Ebû Hüreyre'den nakledilen bir rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) Beytülmidrâs'a giderek en âlimlerinin kim olduğunu sordu. Yahudiler, Abdullah b. Sûriyâ olduğunu söylediler. Resûlullah (s.a.v.) onunla yalnız kaldı; ona İslâm'ı anlattı. Ayrıca Allah'ın Yahudilere verdiği ni-metleri, kudret helvası, bildirgin eti ve bulutla gölgelemelerini hatırlattı. Sonra, "Benim Allah'ın elçisi olduğumu biliyor musun?" dedi. Abdullah b. Sûriyâ, "Allah hakkı için evet, hatta bütün Yahudiler, benim bildiklerimi biliyorlar. Senin vasıfların Tevrat'ta açık seçiktir. Fakat onlar seni kıskanıyorlar." dedi. Resûlullah (s.a.v.), "Seni iman et-mekten alıkoyan nedir?" dedi. Abdullah b. Sûriyâ, "Kavmime muha-lefet etmek istemiyorum. Umarım kavmim sana tabi olup Müslüman olurlar da ben de Müslüman olurum." dedi.⁵⁸

Beytülmidrâs'ta geçtiği rivayet edilen bir görüşmede Hz. Pey-gamber'in Yahudileri üç kez "Müslüman olun ki kurtuluşa eresiniz." diyerek İslâm'a davet ettiği, ancak Yahudilerin "Ey Ebû'l-Kâsım, sen görevini yaptın." diyerek davetine olumlu cevap vermedikleri, bunun üzerine Hz. Peygamber'in "Bilmiş olun ki yeryüzü Allah'ın ve Resûlü'nündür. Sizi buradan sürgün etmek istiyorum. Bunun için siz-den kim malından satabilen satsın. Aksi takdirde bilmiş olun yeryüzü Allah ve Resûlü'nündür." dediği nakledilir.⁵⁹ Bu konuşmanın gergin-liği arttığı bir dönemde meydana gelmiş olması gerekir.

Buraya kadar anlattıklarımızdan hareketle şunları söylemek mümkündür:

- Hz. Peygamber Medine'ye hicretten sonra Yahudilerden destek beklemektedir. Çünkü onlar da tevhit inancına sahip olduklarını söylemektedirler. Davet ettiği mesajın Yahudilerin kendilerini nispet ettikleri Hz. İbrahim'in, Hz. Musa'nın ve diğer peygamberlerin mesajı olduğunu bilmektedir. Yahudilerin buna karşı çıkmamaları gerekir.

⁵⁷ Muḫâtil b. Suleymân [2], *et-Tefsîr*, s. 163.

⁵⁸ İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḫât*, I, 138.

⁵⁹ Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Musned*, IV, 383; el-Buḫârî, *eṣ-Şaḫîḫ*, IV, 99 (hadis no: 3167); IX, 20 (hadis no: 6944), 107 (hadis no: 7348).

- Bu amaçla birçok defa toplu ya da ferdî olarak onları İslâm'a davet etmiş, ancak olumlu bir cevap alamamıştır.

- Medine'ye hicretten hemen sonra Yahudilerin üstten bakan tavırlarıyla karşılaşmış, beklentisi gerçekleşmemiştir.

- Hz. Peygamber'in ilişki kurduğu Yahudilerin birçoğu âlim olarak zikredilmişse de Hz. Peygamber'e yaklaşımları ve tavırları ilmî bir derinliğe işaret etmemektedir. Muhtemelen bu kişilerin birçoğunun âlim olarak zikredilmeleri Arapların Yahudileri üstün görme anlayışının dışavurumudur. Bir kısmı ise Yesrib ölçeğinde âlim kabul edilen kişiler olabilir.

- Yahudilerin İslâm'a girmeyi reddetmelerinin sebebi olarak kıskançlıklarına ve inatlarına vurgu yapıldığını daha önce söylemiştik. Rivayetlerde buna ilişkin bir anlatımın yanında aynı zamanda demagoji ve hafife alma gibi tavır da görülmektedir. Bu da Yahudilerin kendilerini Araplardan üstün görmelerinin tezahürlerinden biridir.

- Hz. Peygamber'in tebliğ faaliyetleri olarak nakledilen bazı diyalogların İbn İshâk gibi âlimler tarafından bazı ayetlerin nüzul sebebi olarak zikredilmesi, bunların bir kısmının ayetlerin açıklaması sadesinde kurgulanmış olabileceği ya da müdahaleye uğrama ihtimalini akla getirmektedir. Öte yandan işaret ettiğimiz gelişmelerle ilgili rivayetlerdeki farklılıkların bir kısmının İslâm ilim geleneğinde bilginin geçirdiği süreçle ilişkili olduğunu söylemek gerekir. Ayrıca ele aldığımız olaylarla ilgili anlatımlarda benzerlikler dikkat çekmektedir. Bu da bazı anekdotların karıştırılmış olma ihtimalini akla getirmektedir.

- Netice itibarıyla Hz. Peygamber'in İslâm davetine Yahudilerin genellikle olumsuz, ancak ferdî ihtidaların farklı saiklerle mümkün olduğunu görüyoruz. Bunu ileride ele alacağız.

Hz. Peygamber'in tebliğ sürecinde Yahudilerle görüşmelerinde ele alınan konular, sorulan sorular ve meydana gelen tartışmalara değinirsek tespitlerimizi daha iyi temellendirmiş olacağız.

D. Davet Sürecinde Yahudilerle Tartışmalar

Yahudi âlimler, Hz. Peygamber'e sordukları sorularla kafa karışıklığına sebep olmak istiyorlar, dine girmemek için zorluk çıkarıyorlardı. Sordukları soruların bir kısmına vahiyyle cevap verilmiştir.⁶⁰ Ancak soruların önemli bir kısmının kafa karıştırmak ve iddialarını ispat etmek gibi bir hedefe sahip olduğunu söylemek gerekir. Bununla Hz. Peygamber'e iman etmiş Müslümanların kafasını karıştırmayı ve onlar arasında ihtilaf çıkarmayı hedeflediklerini görüyoruz. Bazı Yahudilerin samimi duygularla Müslüman olmak bir yana münafık olarak nitelendirilen kişiler arasında zikredilmektedirler ki bu tavırları da onların kötü niyetlerinin tezahürlerindedir. Bazı kaynaklarda münafık Yahudilerin isimleri verilmektedir.⁶¹ Bu kişilerin Kaynukaoğullarından olmaları, İslâm'ın Medine'de teveccüh gördüğü ilk yıllarda İslâmî tebliğin başarısını sabote etme amacına matuf örgütlü bir tavra sahip olduklarını göstermektedir. Öte yandan Hz. Peygamber'in davetine açıkça düşmanlık yapan bazı Yahudilerin de isimleri kaynaklarımızda zikredilmektedir.⁶²

Yahudilerin Hz. Peygamber'in iyi niyetli yaklaşımına karşı olumsuz tavırları sebebiyle zamanla gerginlikler kaçınılmaz olmuştur. Bunun sonucunda bazı askerî faaliyetlere ihtiyaç duyulduğu gibi bazı kişilere yönelik alınan önlemler de söz konusudur. Nitekim Medine döneminin erken bir zamanında hicretin 2. yılında (m. 624) Bedir'den sonra Kaynukaoğullarına, çok geçmeden hicretin 4. yılında (m. 625) Nadîroğullarına, hicretin 5. yılında (m. 627) Kureyzoğullarına karşı askerî seçenek hayata geçirilmiştir. Öte yandan Ka'b b. Eşref gibi kişilere karşı da operasyonlar yapılmıştır.

Kaynaklarımızda Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra bazı Yahudilerle dinî meselelerle ilgili münazaralarından söz edilir. Münazaraya ilişkin rivayetlerde benzerliklerin yanı sıra rivayet kültürü çerçevesinde ortaya çıkan farklılıklar da vardır. Özet olarak bu rivayetlerde Hz. Peygamber'in sorulan sorulara ikna edici cevaplar

⁶⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 513.

⁶¹ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1059; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 527-528; İbn Hâbib, *el-Muḥabber*, s. 470; el-Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 285.

⁶² İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 514-516.

verdiği, ancak Yahudilerin münazaraların başında verdikleri söze uyarak Müslüman olma taahhütlerini yerine getirmedikleri ifade edilir.

1. Sorularla Kafa Karıştırma

Bir rivayete göre Yahudi âlimlerinden birkaç kişi Hz. Peygamber'e (s.a.v.) giderek kendisine dört konu soracaklarını, bunları cevaplandırması halinde iman edeceklerini söylediler. Hz. Peygamber onlardan söz aldıktan sonra sorularını sordular. Birinci soru, meninin erkeğe ait olmasına rağmen çocuğun annesine nasıl benzediği konusundaydı. Hz. Peygamber, erkeğin menisinin beyaz ve kalın, kadınların menisinin sarı ve ince olduğunu, hangisi diğerini bastırırsa çocuğun o kişiye benzediğini söyledi. Bu cevabı onayladılar. İkinci soruları ise Hz. Peygamber'in nasıl uyuduğuyla ilgiliydi. Kendisi gibi kimselerin yani peygamberlerin gözlerinin uyuduğunu, ancak kalplerinin uyanık olduğunu söyledi. Hz. Peygamber'in bu cevabını da onayladılar. Ardından Hz. Yakûb'un kendisine yasakladığı şeyleri sordular. Onun en sevdiği yiyecek olan deve eti ile deve sütünü hastalanıp iyileştikten sonra Allah'a şükür ifadesi olarak kendisine haram kıldığını söyledi. Bunu da onayladıktan sonra dördüncü soru olarak kendilerine Ruh hakkında bilgi vermesini istediler. Hz. Peygamber de Ruh'un kendisine gelen Cebrail (as) olduğunu söyledi. Hz. Peygamber'in cevabından hoşlanmayan Yahudilerin Cebrail'in kendilerine düşman olduğunu, şiddet ve kan dökmeyi getirdiğini kendisine gelen meleğin başkası olmuş olması halinde tabi olacaklarını söylediler. Bunun üzerine şu ayetler nazil oldu: *"Söyle (Yahudilere), Cebrail'e kim düşmansa bilsin ki, Allah'ın izniyle önce gelen kitapları doğrulayıcı, müminler için bir hidayet rehberi ve müjdecisi olarak Kur'an'ı senin kalbine indiren odur. Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman ise bilsin ki Allah da inkârcıların düşmanıdır. Andolsun ki sana apaçık ayetler indirdik. Onları ancak fâsıklar inkâr eder. Ne zaman onlar bir söz verdilerse yine kendilerinden bir grup onu bozup bir kenara atmadı mı? Zaten onların çoğu iman etmezler. Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunan (Tevrat) tasdik edici bir elçi gelince Ehl-i kitab'ın bir kısmı, Allah'ın kitabını sanki bilmiyorlarmış gibi arkalarına atıp terk ettiler. Onlar, Süleyman'ın hükümrânlığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine uydular. Gerçek şu ki Süleyman kâfir*

olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular; çünkü insanlara sihri, Bâbil’de iki meleğe, Hârût’la Mârût’a indirileni öğretiyorlardı. Hâlbuki bu iki melek, ‘Biz ancak imtihan vasıtasıyız; sakın küfre sapma!’ demedikçe hiç kimseye bilgi vermezlerdi. Fakat onlar bu iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa Allah’ın izni olmadıkça onunla hiç kimseye zarar veremezlerdi. Yine de kendilerine fayda sağlayanı değil zarar vereni öğreniyorlardı. And olsun onlar, bunu (sihri) satın alan kimsenin ahiretten nasibi olmadığını çok iyi biliyorlardı. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür, bir bilselelerdi!’ (Bakara 2/97-102).⁶³

Yahudiler dünyanın ömrünün yedi b. yıl olduğunu, Allah’ın insanlara cehennemde dünya günlerinden her b. seneye karşılık ateşte ahiret günlerinden bir gün azap edeceğini, bunun da yedi gün ettiğini, ondan sonra azabın kesileceğini söylüyorlardı. Bunun üzerine “Sayılı birkaç gün dışında bize ateş dokunmayacak, dediler. De ki: ‘Allah’tan söz mü aldınız; -böyleyse Allah sözünden dönmeyecektir- yoksa Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz? Hayır! Kim bir kötülük işler de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte bu kimseler cehennemliktirler; onlar orada ebedî olarak kalırlar. İman edip hayırlı işler yapanlara gelince, onlar da cennetliktirler; onlar orada ebedî kalacaklardır.”⁶⁴ ayetleri nazil oldu.⁶⁵

Bu ayetlerin devamında Yüce Allah “Bir zamanlar biz İsrailoğullarından, ‘Yalnız Allah’a kulluk edeceksiniz; ana babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin.’ diyerek söz almıştık. Sonra, içinizden küçük bir kesim dışında, sözünüzden döndünüz; hâlâ da sırt çevirmektesiniz.”⁶⁶ ayetiyle Yahudilere O’na kulluk hususundaki sorumlulukları hatırlatılmaktadır.⁶⁷

⁶³ Muḳâtil b. Suleymân [1], *et-Tefsîr*, I, 476-478; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 543-544. Ayrıca bk. İbn Sa’d, *eṭ-Ṭabaḳât*, I, 138, 147.

⁶⁴ Bakara 2/80-82.

⁶⁵ Muḳâtil b. Suleymân [1], *et-Tefsîr*, I, 119; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 538; eṭ-Ṭaberî, *Câmi'u'l-Beyân*, II, 171.

⁶⁶ Bakara 2/83.

⁶⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 539.

İbn İshâk, Yahudi âlimlerinden -Hz. Safiyye'nin babası Nadîroğullarının lideri Huyey b. Ahtab'ın kardeşi- Ebû Yâsir b. Ahtab'ın İslâm hakkındaki olumsuz kanaatine ilişkin bir yaklaşımından bahseder. Hz. Peygamber (s.a.v.), Bakara suresinin başını “*Elif lâm mîm, zâlike'l-kitâbu lâ raybe fih*”⁶⁸ (*Elif, lâm, mim. İşte kitap; onda asla şüphe yoktur.*) şeklinde okuyunca Huyey b. Ahtab'a giderek ona ve yanında oturan Yahudilere Hz. Peygamber'den dinlediği vahyi söyledi. “*Elif, lâm ve mîm*” harflerinin ebced hesabıyla 71 ettiğini, bunun da İslâm ümmetinin ömrünü gösterdiğini söyleyerek insanları Müslüman olmaktan alıkoymaya çalıştılar. Bu çerçevede başka vahiy olup olmadığını Hz. Peygamber'e soran Huyey “*Elif, lâm, mîm, sâd*”⁶⁹ dediğini duyunca bunun 161 yıl ettiğini söyledi. Hz. Peygamber'e başka olup olmadığını sordu. “*Elif, lâm, râ*”⁷⁰ deyince bunun 231 ettiğini söyledi. Başka olup olmadığını sordu. Hz. Peygamber “*Elif, lâm, mîm, râ*”⁷¹ deyince bunun 271 ettiğini söyledi. Buradan bir sonuca ulaşamayan Yahudilerin kafalarının karıştığı ifade edilir. Anlatılanların Necrân Hristiyanları hakkında nazil olduğuna dair bir bilgi de nakledilmiştir.⁷²

Huyey b. Ahtab ve kardeşi Ebû Yâsir insanların Müslüman olmalarını engellemek için çaba gösteren Yahudilerdendi. Onlar hakkında “*Ehl-i kitap'tan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki haset duygusundan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler. Yine de siz, Allah hükmünü ortaya koyuncaya kadar affedin ve hoşgörün. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.*”⁷³ ayetinin nazil olduğu rivayet edilir.⁷⁴

⁶⁸ Bakara 2/1-2.

⁶⁹ A'râf 7/1.

⁷⁰ Yusuf 12/1.

⁷¹ Ra'd 13/1.

⁷² İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 545-546. Ayrıca bk. Muḳâtil b. Sul-eymân [1], *et-Tefsîr*, I, 84-85.

⁷³ Bakara 2/109.

⁷⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 548.

2. Hz. Peygamber'in İmtihan Edilmesi

Resûlullah'a (s.a.v.) bir şey getirildiği zaman, "Bu, hediye midir, sadaka mıdır?" diye sorardı. Çünkü sadaka olarak getirilenden yemez, hediyeden yedi. Bir grup Yahudi ona büyük bir kapta tirit getirdi. Resûlullah (s.a.v.), "Bu, hediye mi yoksa sadaka mı?" dedi. Onlar, "Hediyedir." deyince yedi. Onlardan biri, "Muhammed köleler gibi oturuyor." dedi. Resûlullah (s.a.v.) ne dediğini anladı ve "Ben bir kulum ve kullar gibi otururum." dedi.⁷⁵

3. Mucize Talebi

Yahudilerden bazı kişilerin Hz. Peygamber'den mucize göstermesini istedikleri de nakledilmektedir. Ebû Salûbâ ve Râfi b. Hureymile ile Vehb b. Zeyd bu taleplerde bulunan Yahudilerden kimseler olarak gösterilmektedir. "Andolsun ki sana apaçık ayetler indirdik. Onları ancak fâsıklar inkâr eder."⁷⁶ ayetinin Ebû Salûbâ'nın,⁷⁷ "Yoksa daha önce Mûsâ'ya sorulduğu gibi siz de peygamberinize sorular sor-mak mı istiyorsunuz? Kim imanı küfre değişirse şüphesiz dosdoğru yoldan sapmış olur."⁷⁸ ayetinin Râfi b. Hureymile ile Vehb b. Zeyd'in sözleri üzerine nazil olduğu rivayet edilir.⁷⁹

4. Allah'la Konuşma Talebi

Yahudilerden Râfi b. Hureymile'nin Allah'ın kendisiyle konuşmasını istemesi üzerine "Bilgiden yoksun olanlar, 'Allah bizimle konuşmalı veya bize bir mucizeli işaret gelmeli değil miydi?' dediler. Bunun gibi onlardan öncekiler de onların dediklerinin benzerini demişlerdi. Kalpleri hep birbirine benziyor! Biz, gerçeği kabul edenlere

⁷⁵ İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, I, 334.

⁷⁶ Bakara 2/99.

⁷⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 548.

⁷⁸ Bakara 2/108.

⁷⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 548; *eṭ-Ṭaberî, Câmi'u'l-Beyân*, II, 409.

ayetleri açıkladık.”⁸⁰ ayeti nazil oldu.⁸¹ İbn Sûriyyâ'nın Hz. Peygamber'den Yahudi olmasını istemesi üzerine “Onlar, ‘Yahudi veya Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız’ dediler. Sen de şöyle de: ‘Hayır! Biz, Hanîf olan İbrahim’in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi.’⁸² ayetinin nazil olduğu rivayet edilmektedir.⁸³

5. Yahudilerin Negrân Hristiyanlarıyla Tartışmaları

Negrân Hristiyanlarının Hz. Peygamber'in yanına geldikten sonra Yahudi hahamlarının da onlara giderek kendileriyle Hz. Peygamber'in huzurunda tartıştıkları rivayet edilir. Bu gelişme üzerine “Hepsi de kitabı okumakta oldukları halde Yahudiler, ‘Hristiyanlar hiçbir gerçeğe dayanmıyor.’ dediler; Hristiyanlar da ‘Yahudiler hiçbir gerçeğe dayanmıyor.’ dediler. Bilmeyenler de onların dediklerine benzer şeyler söylediler. Allah, ayrılığa düştikleri konularda kıyamet günü aralarında hükmünü verecektir.”⁸⁴ ayeti nazil oldu.⁸⁵

Yahudilerle Negrân Hristiyanlarının Hz. İbrahim'in Hristiyan mı Yahudi mi olduğu hususunda tartıştılar. Bunun üzerine “Ey Ehl-i kitap! İbrahim hakkında niçin tartışırsınız? Oysa Tevrat da İncil de kesinlikle ondan sonra indirildi. Hiç düşünmüyor musunuz? İşte siz böylesiniz; hadi hakkında bilginiz olan konuda tartıştınız, fakat hiç bilgi sahibi olmadığınız bir konuda niçin tartışıyorsunuz! Oysa Allah bilir, siz bilmezsiniz. İbrahim ne Yahudi ne Hristiyan idi; bilâkis o, tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi, müşriklerden de değildi. Doğrusu insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona tâbi olanlar, şu Peygamber (Hz. Muhammed) ve iman edenlerdir. Allah da müminlerin dostudur.”⁸⁶ ayetleri nazil oldu.⁸⁷

⁸⁰ Bakara 2/118.

⁸¹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 549; eṭ-Ṭaberî, *Câmi'u'l-Beyân*, II, 474.

⁸² Bakara 2/135.

⁸³ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 549.

⁸⁴ Bakara 2/113.

⁸⁵ Muḳâtil b. Suleymân [1], *et-Tefsîr*, I, 132; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 549; eṭ-Ṭaberî, *Câmi'u'l-Beyân*, II, 435.

⁸⁶ Âl-i İmrân 3/65-68.

⁸⁷ Muḳâtil b. Suleymân [1], *et-Tefsîr*, I, 282-283; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 553.

6. Doğruyu Söylememeleri ve Fitne Çıkarmak İstemeleri

Muâz b. Cebel, Sa'd b. Muâz ve Hârice b. Zeyd Yahudi hahamlarına Tevrat'tan bazı şeyler sordular, ancak onlar doğruyu söylemediler. Bunun üzerine "İndirdiğimiz açık delillerle hidayet bilgisini -ki-tapta onu insanlara apaçık göstermemizden sonra- gizleyenler yok mu, işte onlara hem Allah lânet eder hem de lânet okuyanlar lânet eder."⁸⁸ ayeti nazil oldu.⁸⁹

Şâs b. Kays isimli yaşlı bir Yahudi Evs ve Hazrec arasındaki daha önce meydana gelen düşmanlığı hatırlatarak fitne çıkarmak istedi.⁹⁰ Ancak amacına ulaşamadı.

Buraya kadar ele aldığımız rivayetlerden hareketle şu tespitlerde bulunmamız mümkündür:

- Yahudiler, Hz. Peygamber'e –ve muhtemelen Müslümanlara– sordukları sorularla insanların kafalarını karıştırmaya ve onların gönüllerine nifak sokmaya çalışmışlardır.

- Hz. Peygamber'e yönelttikleri sorularla güya onu imtihan etmek, gerçekten peygamber olup olmadığını öğrenmek istediler. Ancak bu tavırları da iyi niyetli bir yaklaşım değildir. Asıl amaçlarının kafa karıştırmak olduğu anlaşılmaktadır.

- Yahudiler, Mekke müşrikleri gibi Hz. Peygamber'den mucize talebinde bulundular. Kur'ân onların bu taleplerini reddetti.

- Yahudilerin iddiaları Hz. Peygamber ve Müslümanlar tarafından çürütülmüştür.

- İslâm'ı kabul etmelerini gerektirecek birçok açık delil görmelerine rağmen inatçılıklarında ısrarcı olmuşlardır.

- Tartışmaların Kur'ân'la ilişkilendirilmesi ilginçtir. Ancak burada kurgusal bir anlatım ihtimalini tamamen imkânsız görmemek gerekir.

⁸⁸ Bakara 2/159.

⁸⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 551; eṭ-Ṭaberî, *Câmi'u'l-Beyân*, II, 730; İbn Ebî Hâtim, *et-Tefsîr*, I, 268.

⁹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 555-556; eṭ-Ṭaberî, *Câmi'u'l-Beyân*, V, 627, 631-632.

E. Davete Müspet ve Menfi Cevap Verenler

Yahudilerin hepsinin tavrı olumsuz değildir. Çünkü onlardan Müslüman olanlar da olmuştur. Dolayısıyla bütün tepkileri olumsuz değerlendirmek isabetli bir yaklaşım olmaz. Bununla birlikte Yahudilerden az sayıda kişinin Müslüman olduğu ifade edilmelidir. Kaynaklarımızda bunun sebebi olarak Yahudi din adamlarının hassaten itaat-sizlikleri, kin ve hasetlerinden dolayı Müslüman olmadıkları ve Müslümanlara düşmanlık yaptıkları ifade edilir. Bu tavırları ise aslında hakikati bilmelerine rağmen Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'i Araplardan seçmesi sebebiyle düşmanlık göstermelerinin yansımasıdır. Evs ve Hazrec kabilesinden atalarının dini olan şirki içten içe benimseyenlerle Yahudiler benzer tavır içinde oldular. Bunların tavrı İslâm tarihinde nifak olarak karşımıza çıkmaktadır. Görünürde Müslüman görünen bu insanlar gerçekte münafık idiler.⁹¹

1. Davete Müspet Cevap Verenler

Bazı Yahudilerin Hz. Peygamber'le görüştükten ve kendisine sorular yönelttikten ya da onun davranışlarını izledikten sonra Müslüman oldukları bilinmektedir. Hz. Peygamber'in Yahudilerle ilişkilerinde öne çıkan önemli bir husus, onların ellerindeki dinî metinlerde Hz. Peygamber'in sıfatlarının ya da adının bulunduğu ilişkin kabulüdür. Bu husus, iman eden Yahudi kökenliler için de hassaten vurgulanır. Esasında tebliğ faaliyetinin üzerine oturduğu eksen budur. İlk kaynaklarda Ehl-i kitab'ın elindeki dinî metinlerin muharref olduğundan çok Hz. Peygamber'i müjdeledikleri düşüncesi gündemde görünmektedir.

Müslüman olan Yahudiler arasında en çok bilinenlerden biri Abdullah b. Selâm'dır. Abdullah b. Selâm'ın âlim biri olduğu ifade edilir.⁹² Hz. Peygamber Medine'ye hicret edince Abdullah ona giderek kendisine cevaplarını bir peygamberden başkasının bilemeyeceği üç şeyi soracağını söyler. Soruları kıyametin ilk alametinin ne olduğu, cennet ehlinin ilk yiyeceği şeyin ne olacağı, doğan çocuğun anne ya da

⁹¹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 513.

⁹² İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 516.

babasına neye göre benzediği şekildeydi.⁹³ Hz. Peygamber, Ceb-rail'in (as) kendisine soruların cevaplarını bildirdiğini söyleyerek kıyametin ilk alametinin insanları doğudan batıya sürükleyen bir ateşin çıkması olduğunu, cennet ehlinin ilk yiyecekleri şeyin balık ciğeri ve çocuğun anne ya da babasına benzemesinin hangisinin menisinin bas-kın olmasına bağlı olduğunu söyledi. Bunun üzerine Abdullah b. Selâm Müslüman oldu.⁹⁴ Abdullah b. Selâm'ın soruları iyi niyetli soru sorma ve sorgulamaya örnektir. Yahudilerin bütün sorularının iyi niyetli olmadığına dair örneklerini yukarıda zikretmiştik.

Müslüman olanlardan biri de Muhayrîk'tir. O da Yahudilerden âlim biri olarak zikredilir.⁹⁵ İkisinin de âlim olduklarının vurgulanması dikkat çekicidir. Muhayrîk, Uhud Gazvesi'ne Müslümanların safında katılmış ve şehit olması halinde malını Hz. Peygamber'e vasiyet etmiştir.⁹⁶

Abdullah b. Selâm ve Muhayrîk gibi kişilerin Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği mesaja iman etmeleri, Yahudilerin gelecek peygamber bilgisiyle Hz. Peygamber'in beklenen peygamber olduğu iddiasını desteklemektedir. Nitekim Abdullah b. Selâm'ın Hz. Peygamber'e gizlendiği bir ortamda Yahudilere kendisi hakkındaki görüşlerini sormasını önerir. Yahudiler Hz. Peygamber'in sorusuna olumlu cevap verdikten sonra Abdullah b. Selâm gizlendiği yerden çıkarak Hz. Peygamber'in Allah'ın elçisi olduğunu bildiklerini, ellerindeki Tevrat'ta adının ve sıfatlarının bulunduğunu söyleyerek Müslüman olduğunu açıkladı. Ancak Yahudiler onu yalanladılar.⁹⁷

2. Davete Menfi Cevap Verenler

Hz. Peygamber'in getirdiği mesaja müspet cevap veren Yahudilerin az olduğunu söylemiştik. Olumsuz bir yaklaşım içinde olan,

⁹³ Bu sorunun daha önce değindiğimiz başka bir rivayette de sorulduğunun anlatıldığını hatırlayalım.

⁹⁴ el-Buḥârî, *es-Şaḥîḥ*, IV, 132 (hadis no: 3329); V, 69 (hadis no: 3938); VI, 19 (hadis no: 4480). Ayrıca bk. Ahmet Önkâl, *Davet Metodu*, s. 67.

⁹⁵ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 262; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 518; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, I, 432.

⁹⁶ el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 263; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 518; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, I, 431.

⁹⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 517.

ismi kaynaklarımızda yer alan bazı Yahudilerden de söz edilir. Ka'b b. Eşref, Huyey b. Ahtab gibi bazıları Müslüman olmadıkları gibi Hz. Peygamber'in düşmanlarıyla ilişki kurmak ve onları kışkırtmak gibi fillerden de geri durmamışlardır.

İman etmeyi reddedenlerin tavrının yukarıda bahsettiğimiz kiskançlık olduğu vurgulanmaktadır. Ancak anlatılan örnekler doğru olsa bile Yahudilerin hepsinin bu tavır sebebiyle iman etmediklerini söylemek kanaatimizce doğru olmaz. Çünkü kaynaklarda yer alan az sayıdaki örnek bütün bir toplumun yaklaşımı olarak değerlendirilemez. O halde görüşümüzü az sayıdaki örnek üzerine şekillendirmek zorundayız. Bu rivayetlerin sıhhati de başka bir problemdir.

3. Münafık Yahudiler

Kaynaklarda bazı Yahudilerin Müslüman görünerek Hz. Peygamber'in tebliğ faaliyetlerini etkisizleştirmeye giriştiklerine işaret edilir. Bunların haham olarak zikredilmeleri ilginçtir. Muhtemelen bu durum, en azından bir kısmının dinî konularda bilgi sahibi olduklarını ifade sadedinde dile getirilmiştir.

İbn İshâk, bu isimler arasında Kaynukaoğullarından Sa'd b. Hu-neyf, Zeyd b. Lusayt, Numân b. Evfâ, Osman b. Evfâ, Râfi b. Hureymile, Rifâa b. Zeyd b. Tâbût, Silsile b. Birhâm ve Kinâne b. Sûriyyâ'nın adını zikreder.⁹⁸

Münafık Yahudilerin Hz. Peygamber'e imanı yozlaştırıcı ve Müslümanları etkilemeye çalışan bir tavır içinde olduklarını söylemek mümkündür.

Abdullah b. Sayf, Adî b. Zeyd ve Hâris b. Avf kendi aralarında sabah Müslüman olup akşam dinden çıkmak suretiyle Müslümanların kafasını karıştırarak İslâm inancı hususunda tereddüde düşmelerini hedefledikleri, bunun üzerine *"Ey Ehl-i kitap! Neden hakkı bâtil ile karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz? Ehl-i kitap'tan bir grup şöyle dedi: 'Gün başlarken müminlere indirilmiş olana iman edip günün sonunda inkâr edin. Belki onlar da dinlerinden dönerler. Ve kendi dininize uyanlardan başka hiç kimseye inanmayın.'* De ki: *'Doğru olan*

⁹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 527.

yol ancak Allah'ın gösterdiği yoldur. Birine, size verilenin benzeri veriliyor diye mi veya Rabbinizin huzurunda aleyhinize deliller getirecekler diye mi (böyle davranıyorsunuz)?' De ki: 'Kuşkusuz lütuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah (zâtında ve sıfatlarında) sınırsızdır ve her şeyi bilmektedir.'”⁹⁹ ayetlerinin nazil olduğu rivayet edilir.¹⁰⁰

Bu bölümde ele aldığımız rivayetlerden hareketle şunları hatırlatmak mümkündür:

- Yahudilerin genellikle tavırları olumsuz olsa da Medine döneminin erken zamanlarından itibaren onlardan Müslüman olanlar vardır.

- Kaynaklarımız Yahudilerin inkârının delile dayanmadığını, bilakis Hz. Peygamber'in nübüvvetine ilişkin bilgi sahibi olmalarına rağmen inkârcı olduklarına vurgu yapılmaktadır. Söz konusu rivayetlerin ne kadarının sonradan inşa edildiğini bilmiyoruz. Bununla birlikte genel tutumları olumsuzdur.

- Bazı Yahudilerin Müslüman görünerek dinî konuları sulandırmaya ve insanların kafasını karıştırmaya çalıştıkları görülmektedir. Nifak olgusunun erken bir zamanda Evs ve Hazrec kabilelerinin yanı sıra Yahudiler arasında görülmesi, aralarında ilişki olduğunu söylemimize imkân vermektedir.

- Hz. Peygamber'in varlığını kendileri açısından tehlikeli gördükleri için düşmanlarıyla işbirliği yapmaktan kaçınmamışlardır.

F. Olumsuz Tavırlara Karşı Hz. Peygamber'in Tutumu

Yahudilerin Hz. Peygamber'in olumlu yaklaşımına tepkisi hafife alıcı ve üstten bakan bir tavırla olunca ilişkilerin gerilmesi kaçınılmaz oldu. İlk zamanlarda Hz. Peygamber'in ortak değerleri öne çıkarıcı bir yaklaşımı söz konusu iken tavrına düşmanca bir tutumla cevap verilince ilişkiler kopmaya başlamıştır. Bu gelişmeler Hz. Peygamber'in Yahudilere benzememe ve ayrışma siyaseti gütmesini gündeme getirmiştir. Hz. Peygamber'in her şeye rağmen Yahudilerle ilişkilerini

⁹⁹ Âl-i İmrân 3/71-73.

¹⁰⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 553; eṭ-Ṭaberî, *Câmi'u'l-Beyân*, V, 493-494.

barış ortamında sürdürme iradesi ortaya koyduğunu, Medine Sözleşmesi'nin bunun göstergesi olduğunu söylemek mümkündür. Yahudilerin olumsuz yaklaşımları Hz. Peygamber'in onlara karşı tavrını ve tedbirlerini de gözden geçirmesine sebep olmuştur. Nitekim gerginlik bir süre sonra Medine'deki Yahudilerden Kaynuka, Nadîr ve Kureyzaoğullarına karşı askerî seçeneği gündeme getirmiştir. Ancak bu askerî faaliyetler tebliğimizin konusu değildir.

İlişkiler gerginleşince ve Yahudiler bir taraftan tavrı koyup diğer taraftan da Hz. Peygamber'in düşmanlarıyla işbirliği yapınca o da çeşitli adımlar attı.

1. Görünüm Olarak Yahudilere Benzememe

Hız. Peygamber başta Yahudilere ve diğer dinî gruplara benzememe yönünde hassasiyetini ortaya koymuştur. Nitekim onun saç boyama konusunda da Yahudilere ve Hristiyanlara muhalefete vurgu yaptığı nakledilir. Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.), "Beyaz kıllarınızı boyayın, Yahudi ve Hristiyanlara benzemeyin." demiştir.¹⁰¹ Başka rivayetlerde Hz. Peygamber'in "Beyaz kıllarınızı boyayın ve Yahudilere benzemeyin." dediği rivayet edilir.¹⁰² Ebû Zer'den nakledilen rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) "Beyazlarınızı en güzel şekilde kına ve çivit otuyla değiştirirsiniz." dediği de ifade edilir.¹⁰³

Ebû Hüreyre'den nakledilen bir rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) ashabına, "Yahudiler beyaz kıllarını ne yapıyorlar?" diye sordu. "Onlar bir şeyle değiştirmiyorlar." dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.), "Siz onlara muhalefet edin. Muhakkak ki, beyazlarınızı değiştirmek için kullanacağınız en güzel şey kına ve çivit otudur." dedi.¹⁰⁴ Bu rivayet, muhtevası itibarıyla zikrettiğimiz son iki rivayeti kapsar gibidir.

¹⁰¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 378.

¹⁰² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 378.

¹⁰³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 378.

¹⁰⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 378.

2. Aşura Orucu

Müslümanların Mekke'deyken eskiden beri tutulmaya devam eden aşura orucu Medine'ye hicretten sonra da tutulmaya devam etti. Ancak hicretin 2. yılında Ramazan orucunun farz kılınmasından sonra Muharrem ayının 10. günü tutulan aşura orucunun tutulması hususunda Müslümanlar muhayyer bırakıldı. Yahudilerin de Mısır'dan çıkış anısına aşura orucu tuttıkları ifade edilse de aşuranın onların dinî günleri olarak zikredilen Yom Kippur ve Mısır'dan çıkış anısına kutlanan fışih bayramı olmadığını, bu konuda kaynaklarımızda yer alan malumatın sonradan şekillendiği, vaktin yakın veya aynı zamana denk gelmesinden kaynaklı bir durum olduğunu söylemek mümkündür.¹⁰⁵ Öte yandan aşura orucunun Hicaz'daki Yahudilere mahsus, Araplarla ortak bir gelenekleri olması da muhtemeldir.

3. Ezan

Ezan konusunda da Yahudilere ve Hristiyanlara benzememe tavrı dikkat çekmektedir. Nitekim namaz vaktinin ilanı için ne yapılması gerektiği konusu tartışılırken Hristiyanların çanı ve Yahudilerin borusu da gündeme gelmiş, ancak onlara benzemek için bunlar tercih edilmemiştir.¹⁰⁶

4. Kiblenin Değişmesi

Kiblenin Beytülmakdis'ten Mekke'de bulunan Kâbe'ye doğru değişmesi, önemli bir gelişmedir. Kiblenin değişmesi, ilahî emirle gerçekleşmişse de bu dönemde meydana gelen gelişmelerle ilişkili olduğunu söylemek yanlış değildir. Yahudilerin tavırlarına karşı Yüce Allah'ın onlara yollarından dönmeleri için mühlet verdiği, ancak beklenen olumlu gelişmenin olmadığı ifade edilmelidir.

¹⁰⁵ Aşura hakkında bilgi için bk. Eyüp Baş, "Aşûre Günü, Tarihsel Boyutu ve Osmanlı Dinî Hayatındaki Yeri Üzerine Düşünceler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, cilt: XLV, sayı: 1, s. 167-190.

¹⁰⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 508; el-Buhârî, *es-Şaḥîḥ*, I, 124 (hadis no: 604); Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, III, 100; Muslim, *es-Şaḥîḥ*, II, 133 (hadis no: 766); 'Omer b. Şebbe, *Târîḫu'l-Medîne*, II, 50; et-Tirmizî, *es-Sunen*, I, 393 (hadis no: 190); en-Nesâ'î, *es-Sunen*, II, 113 (hadis no: 636).

Rivayete göre Hz. Peygamber'in hicretinden on yedi ay¹⁰⁷ sonra Receb ayında kible çevrildi.¹⁰⁸ Başka bir rivayette anlatılanlar kabul edilirse Resûlullah (s.a.v.) Medine'ye hicret ettiği zaman on altı ay süre ile Beytülmakdis'e doğru namaz kıldı. Kendisi yüzünün, namazda Kâbe'ye döndürülmesini istiyor ve "Ey Cibrîl, Allah'ın, yüzümü Yahudilerin kiblesinden döndürmesini isterdim." diyordu. Bunun üzerine Cibrîl, "Ben ancak Allah'a yaklaşmayı talep eden bir kulum." diyerek cevap veriyordu. Resûlullah (s.a.v.) Beytülmakdis'e doğru namaz kıldığında başını göğe doğru çeviriyordu. Bunun üzerine, "*Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir; nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin. Kuşku yok ki kendilerine kitap verilenler bunun Rablerinden gelmiş bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir.*"¹⁰⁹ ayeti nazil oldu. Resûlullah (s.a.v.) yüzünü Kâbe'ye çevirdi. Bu olay, Resûlullah'ın hicretinden sonra 17. ayda, Receb ayının ortasında Pazartesi günü meydana geldi.¹¹⁰ Diğer bir rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) Medine'ye teşrif ettikten on altı ay sonrasına kadar Beytülmakdis'e doğru namaz kıları. Sonra Bedir'den iki ay önce Kâbe'ye dönmesi emdedildi.¹¹¹ Buraya kadar zikrettiğimiz rivayetler birbirini destekler mahiyettedirler. Olay, Bedir'den yaklaşık iki ay önce meydana gelmişti. Bu sırada Yahudilerin olumsuz yaklaşımları sebebiyle bir gerginlik mevcuttu.

Resûlullah'ın (s.a.v.) Beytülmakdis'e doğru namaz kılması Yahudilerin ve Ehl-i kitab'ın hoşuna gidiyordu. Resûlullah yüzünü Kâbe'ye çevirince bunu hoş karşılamadılar.¹¹² Yahudilerin ileri gelenlerinden bir grup giderek eski kiblesine dönmesi halinde ona tabi olacaklarını söylediler. Bunun üzerine "*İnsanlardan bir kısım sefiher, 'Onları şimdiye kadar yöneldikleri kiblede vazgeçiren sebep nedir?'*

¹⁰⁷ On altı ay sonra olduğuna dair rivayetler için bk. İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, I, 209.

¹⁰⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 550; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, I, 209.

¹⁰⁹ Bakara 2/144.

¹¹⁰ İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, I, 208.

¹¹¹ İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, I, 208.

¹¹² İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, I, 210.

diyeceklerdir. De ki: ‘Doğu da batı da Allah’ındır. O, dilediğini dosdoğru yola iletir.’ İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi aşırılıklardan uzak bir ümmet yaptık. Biz bu yöneldiğin kıbleyi özellikle Resûl’e uyanlarla sırt çevirenleri açıkça ayırt edelim diye belirledik. Bu, Allah’ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelecektir. Allah imanınızı asla zayi edecek değildir. Çünkü Allah insanlara karşı çok şefkatli, çok merhametlidir.”¹¹³ ayetleri nazil oldu.¹¹⁴

Buraya kadar ele aldığımız rivayetlerden hareketle şunları söylemek mümkündür:

- Yahudilerin olumsuz tutumları Hz. Peygamber’in yeni stratejiler geliştirmesine yol açmıştır. Olumsuz tavırlarına rağmen Hz. Peygamber bir arada yaşama koşullarını oluşturmaya yönelik adımlar atmıştır. Ancak bu çabaları çatışmaları engelleyememiştir.
- Fizikî görünüm itibarıyla ya da ibadetlerde Yahudilere benzememek, onlara karşı bir tavır ve onlardan uzaklaşmadır.
- Özellikle kıblenin değişmesi Yahudileri ciddi anlamda etkilemiş, Hz. Peygamber’i bu kararlarından vazgeçirmek istemişlerdi.

Sonuç

Kaynaklarımızda Yahudilerin Hz. Peygamber’in peygamberliğini bildiklerini buna rağmen inanmama hususunda tavır ortaya koydukları ifade edilir.

Yahudilerin elindeki Tevrat’ta Hz. Peygamber’in adının ve sıfatlarının yazılı olduğu şeklinde birçok rivayetle karşılaşırız. Bu rivayetler, konuyu Hz. Peygamber’in doğumundan önceki gelişmelerden başlayarak anlatmaktadır.

Söz konusu rivayetlerdeki anlatımlarda yer yer çelişkiler ve kapalılıklar, ayrıca rivayetlerin nakil süreciyle ilişkili olarak sorunlar mevcuttur. Bu sebeple bunlara ihtiyat kaydıyla yaklaşmak gerekir. Ancak İslâm kültüründe bu rivayetlerin ciddi bir etkisi olduğu da dikkat çekmektedir. Bunun özellikle Ehl-i kitap’la birlikte yaşamaktan ve zaman zaman onlarla yaşanan tartışmalarla beslendiğini söyleyebiliriz.

¹¹³ Bakara 2/142-143.

¹¹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I, 550.

Hz. Peygamber'in davetine Yahudilerin hafife alan bir yaklaşımla baktıkları anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımları genel olarak Arapları küçümseyen bir anlayışa sahip olmalarından kaynaklandığı ifade edilebilir. Yahudiler, Arapları ümmi bir kavim olarak küçümsüyorlardı. Bununla birlikte kaynaklarımızda Yahudilerin kıskançlık ve hasetlerinden dolayı Müslüman olmayı reddettikleri şeklinde bir anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. Kıskançlık ve haset, Müslüman olmamalarının sebebi olarak işlevseldir.

Yahudilerin Hz. Peygamber'in varlığından rahatsızlık duyduklarını ve Müslümanların aleyhine bazı düşmanlıklara giriştiklerini biliyoruz. Hz. Peygamber'in başlarda olumlu yaklaşımına rağmen Yahudilerin onun varlığından rahatsız oldukları ve aleyhte bazı girişimlerde buldukları, bunun da gergin bir ortam doğurduğunu görüyoruz. Elbette tebliğdeki yaklaşım ve ilişkiler, meydana gelen olaylar sebebiyle değişmiştir.

Yahudilerin olumsuz adımları ve düşmanla işbirliği yapmaları Hz. Peygamber'in onlara karşı mesafe koymasına sebep olduğu gibi bazı askerî tedbirleri de kaçınılmaz kılmıştır. Kuşkusuz bu gelişmeler, tarafların birbirleri hakkındaki kanaati olumsuz yönde etkilemiştir.

Sonuç olarak hikâyenin bizim cephede anlatılıyor olması, bazı sorularımıza cevap bulmamızı zorlaştırmaktadır.

Kaynaklar

Ahmed b. Hanbel, Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö.241/856), *el-Musned* (nşr. Heyet), I-XII, Cem‘iyyetu'l-Meknez, 1431/2010.

Arslantaş, Nuh, *Hız. Muhammed Döneminde Yahudiler*, KURAMER Yayınları, İstanbul 2016.

Ayğan, Fadıl, *Son Peygamber’i Müjdelemek: Beşâiür’n-nübüvve*, İSAM Yayınları, İstanbul 2017.

Baş, Eyüp, “Aşûre Günü, Tarihsel Boyutu ve Osmanlı Dinî Hayatındaki Yeri Üzerine Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, cilt: XLV, sayı: 1, s. 167-190.

el-Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö.279/893), *Ensâbu'l-Eşrâf* (nşr. Suheyl Zekkâr, Riyâd ez-Ziriklî), I-XIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1417/1996.

el-Buhârî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İsmâ‘îl (ö.256/870), *el-Câmi‘u'l-Musnedu’s-Şâhihu'l-Muhtasar* (nşr. Muhammed Zuheyr en-Nâsır), I-IX, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut 1422H.

Ebû Nu‘aym, Ebû Nu‘aym Ahmed b. ‘Abdullâh b. Ahmed el-İsbehânî (ö.430/1039), *Delâ‘ilu'n-Nubuvve* (nşr. Muhammed Ravâs Kâl‘acî, ‘Abdubberr ‘Abbâs), I-II, Dâru'n-Nefâ‘is, Beyrut 1406/1986.

el-Hâkim, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. ‘Abdullâh en-Nîsâbüürî (ö.405/1015), *el-Mustedrek âle's-Şâhihayn* (nşr. Heyet), I-VIII, Dâru't-Te’sîl, 1435/2014.

İbn Ebî ‘Âsım, Ebû Bekr b. Ahmed eş-Şeybânî (ö.287/900), *el-Âhâd ve'l-Meşânî* (nşr. Bâsim Fayşal Ahmed el-Cevâbire), I-VI, Dâru'l-Râye, Riyad 1991.

İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed ‘Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî (ö.327/938), *Tefsîru'l Kur‘âni'l-Azîm* (nşr. Es‘ad Mıhammed et-Ṭayyib), Mektebetu Nizâr Muşafâ el-Bâz, 1419/1998.

İbn Hâbîb, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Hâbîb el-Bağdâdî (ö.245/860), *el-Muḥabber* (nşr. Ilse Lichtenstadter), Dâru'l- Âfâki'l-Cedîde, Beyrut.

İbn Hıbbân, Ebû Hâtım Muḥammed b. Hıbbân el-Bustî (ö.354/965), *es-Şahîh* (nşr. Mehmet Ali Sönmez, Halis Aydemir), Dâru İbn Hâzım, Beyrut 1433/2013.

İbn Hişâm, Ebû Muḥammed 'Abdumelik b. Hişâm el-Ḥimyerî (ö.213/829), *es-Sîretu'n-Nebeviyye* (nşr. Muştâfâ es-Sakḫâ v.dğr.), I-II, Mek-tebetu Muştâfâ el-Bâbî'l-Ḥalebî, Mısır 1375/1955.

İbu'l-Munzîr, Ebû Bekr Muḥammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî (ö.319/931), *el-Evsat fî's-Sunen ve'l-İcmâ' ve'l-İhtilâf* (nşr. Heyet), I-XV, Dâru'l-Felâh, 1430/2009.

Muḫâtîl b. Suleymân [1], Ebû'l-Ḥâsen Muḫâtîl b. Suleymân el-Belḫî (ö.150/767), *Tefsîru Muḫâtîl b. Suleymân* (nşr. 'Abdullâh Maḥmûd Şehâte), I-V, Beyrut, 1423/2002.

Muḫâtîl b. Suleymân [2], Ebû'l-Ḥâsen Muḫâtîl b. Suleymân el-Belḫî (ö.150/767), *Tefsîru Muḫâtîl b. Suleymân* (nşr. Aḫmed Ferîd), I-III, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.

Muslim, Ebû'l-Ḥuseyn Muslim b. el-Ḥaccâc el-Ḳuşeyrî en-Nîsâbûrî (ö.261/875), *el-Musnedu's-Şahîhu'l-Muḫtaşar bi Nakli'l-'Adl 'ani'l-'Adl ilâ Resûlillâh* (nşr. Heyet), I-VII, Dâru't-Te'sîl, Kahire 1435/2014.

en-Nesâ'î, Ebû 'Abdurrahmân Aḫmed b. Şu'ayb el-Ḥurâsânî (ö.303/916), *el-Muctebâ, es-Sunenu's-Şuğrâ* (nşr. Heyet), I-IX, Dâru't-Te'sîl, Kahire 1433/2012.

'Omer b. Şebbe, Ebû Zeyd 'Omer b. Şebbe ben-Numeyrî (ö.262/876), *Târîhu'l-Medîne* (nşr. 'Alî Muḥammed Dendel, Yâsin Sa'du'd-Dîn Beyân), I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1996.

Önkâl, Ahmet (ö. 2019), *Rasûlüllah'ın İslâm'a Da'vet Metodu*, Esra Yayınları, 6. Basım, 1990.

Sabuncu, Ömer, *Yahudi Asıllı Sahâbîler*, Siyer Yayınları, İstanbul 2019.

eṭ-Ṭaberî, Ebû Ca'fer Miḫammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî (ö.310/923), *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli 'Âyi'l-Ḳur'an* (nşr. 'Abdullâh b. 'Ab-dilmuḫsin et-Turkî), I-XXIV, Dâru Hicr, 1422/ 2001.

eṭ-Ṭahâvî, Ebû Ca'fer Aḫmed b. Muḥammed el-Mısırî (ö.321/933), *Şerhu Muşkili'l-Âşâr* (nşr. Şu'ayb el-Arnâvût), I-XVI, Muessesetu'r-Risâle, 1415/1994.

et-Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muḥammed b. 'Îsâ (ö.279/893), *es-Sunen* (nşr. Heyet), I-V, Dâru't-Te'sîl, Kahire 1435/2015.

el-Vâkıdî, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. 'Omer b. Vâkıd el-Eslemî (ö.207/823), *el-Meğâzî* (nşr. Marsden Jones), I-III, Dâru'l-Alemî, Beyrut 1409/1989.

Ya'kûb b. Sufyân el-Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Sufyân el-Fârisî (ö.277/891), *el-Ma'rife ve't-Târîh* (nşr. Ekrem Dîyâ el-'Umerî), I-III, Muesse-setu'r-Risâle, Beyrut 1401/1981.

MÜZAKERE

*Cahid KARA**

Müzakeremin başında ilk olarak bu ilmî toplantıyı hazırlayan ve katılan tüm hocalarımı selamlarım. “Hz. Peygamber’in Yahudilere Yönelik Tebliğ Faaliyetleri” başlıklı tebliği hazırlayarak sunan değerli hocamız Prof. Dr. Adnan Demircan’a teşekkür ederim. Her şeyden önce tebliğin önemli bir konuyu ele aldığını, tartışmalı konulardaki değerlendirmeleriyle düşünce dünyamıza katkıda bulunduğunu ve emek mahsulü bir çalışma olduğunu ifade etmek isterim.

Tebliğ altı ana başlık ve bunlara bağlı çeşitli alt başlıklar altında ele alınmıştır. Birinci ana başlık altında Yahudilerin peygamber beklentisine dair rivayetlere değinilmiştir. Bu anlamda İslâmî kaynaklarda Yahudiler özelinde beşâîrü’n-nübüvve kapsamında ele alınabilecek rivayetlere yer verilmektedir. Tebliğin bu kısmında kaynaklarımızdaki ilgili rivayetler her ne kadar ele alınsa da bunların mevsukiyeti hakkında ciddi şüphelerin bulunduğu haklı olarak özellikle belirtilmektedir. Buna rağmen tebliğde ilgili rivayetlere yer verilmesinin temel sebebi ise Yahudilerin peygamber beklentisine dair rivayetlerin Müslüman zihin dünyasının konu hakkındaki yansımalarını ifade ettiği özellikle belirtilmektedir. Bununla ilgili olarak tebliğde konu hakkındaki rivayetlere yer verilerek değerlendirme ve tenkitlere değinilmesi, ilaveten kurguyu ortaya çıkaran zihnî amillerin üzerinde durulması oldukça önemlidir. Ayrıca Yahudilerin peygamber beklentisine dair rivayetlerin sadece İslâmî kaynaklarda yer alması, diğer yandan Yahudi literatürü açısından doğrudan belirli bir kaynağa referansta bulunamamasının eksikliği tebliğde vurgulanan ve dikkat çekilen önemli bir diğer değerlendirmedir. Bu meselede son olarak tebliğde ilgili rivayetlerin kurgusal olma ihtimalinin yüksekliğine rağmen, bazı kişilerde bireysel anlamda son peygamber beklentisinin ihtimali göz önünde bulundurulması gereken bir konu olduğu ifade edilmektedir.

* Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (cahid-kara@gmail.com).

Bu konuyla ilgili olarak tebliğin ikinci ana konusu dâhilinde, Yahudilerin peygamber beklentilerinin ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vasıflarına Tevrat ve kendi dinî metinlerinde geçtiği iddialarına İslâmî rivayetlerde yer verildiği, ancak tebliğde belirtildiği üzere Yahudi dinî kaynaklarında bu konuyu teyit edebilecek bilgi veya kaynakların maalesef elimizde mevcut olmadığı vurgulanmaktadır.

İlk iki ana başlığı değerlendirmek ve bazı katkılarda bulunmak istiyoruz. Biz de Hz. Peygamber'in gönderileceği ve vasıflarına ilişkin bilgilerin Tevrat ve bazı dinî kitaplar çerçevesinde Yahudilerce bilindiğine ilişkin rivayetlerin bilgi açısından fazla bir anlam yüklenmemesi gerektiğini, böylesi rivayetlere bütünüyle kabul veya reddetme yerine temkinli yaklaşmanın gerekli olduğunu düşünüyoruz. Ancak tarihçiler açısından -bildiride de vurgulandığı gibi- dönemin ilim mahfillerinin düşünce dünyasını yansıttığını düşündüğümüzden böylesi rivayetleri bu sınırlar dâhilinde önemsemişimizi vurgulamak isteriz.

Bir diğer mesele olarak anlam bütünlüğü açısından B ana başlığının d alt başlığı altında yer verilen "Kur'ân'da Yer Alan Ayetlerin Yorumlanması" başlığının A ana başlığının ilk alt başlığı olmasının daha doğru olabileceğini düşünüyoruz. Buna sebep olarak bizim de kattığımız üzere tebliğde belirtildiği gibi Hz. Peygamber'in isim ve vasıflarının Tevrat ve İncil'de yer aldığını, ehli kitap tarafından tanındığına ilişkin rivayetlerin bu konudaki ayetlerden bağımsız değerlendirilemeyeceğidir. Yani söz konusu konuya ayetler çerçevesinde başlangıç yapılmasının daha doğru olacağını düşünüyoruz. İkinci bir mesele olarak tebliğde kitap ehlinin Hz. Peygamber'i kendi oğulları gibi tanıdığına ilişkin Bakara suresinin 146. ayeti¹ ve Ehl-i kitap'ın yanlarında Tevrat ve İncil'de yazılı olarak buldukları ümmi peygambere uydukları² ayetleri beklentiye dair rivayetler kapsamında örnek olarak verilmektedir. Ancak tebliğde buradaki problemin müjdenin mevcut metinlerde korunup korunmadığıdır denilerek meseledeki soruna temas edilmektedir. Bundan dolayı da bu konudaki rivayetlerin söz konusu

¹ Bakara 2/146, "Kitap verdiklerimiz oğullarını tanıdıkları gibi onu tanırlar. İçlerinden bir topluluk ise gerçeği bilmelerine rağmen gizlerler."

² A'raf 7/157, "Onlar kendi yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılmış olarak buldukları ümmî nebî resûle uyarlar."

ayetlerdeki iddiayı destekleme amacıyla inşâ edildiği tebliğde özellikle belirtilmektedir. Tebliğde Kur'ân'ın ilgili iddiasının Yahudi metinlerindeki karşılığının olup olmaması ve söz konusu Kur'ânî iddia çerçevesinde rivayetlerin şekillenme ihtimalidir.

Bize göre tebliğdeki değerlendirme, ilgili iki ayetle sınırlı olsa da Kur'ân merkezinde bu konu biraz daha genişçe ele alınabileceğini düşünüyoruz, çünkü tebliğin geri kalan kısmında görüleceği üzere Hz. Peygamber'in Yahudileri davetindeki ana tema budur yani kendisinin kitap ehli tarafından beklendiği ve tanındığıdır. Müslümanların da bu konudaki iddialarının temeli Kur'ân'a dayanmaktadır. Kur'ân, sadece Hz. Peygamber'in vasıflarının değil³ aynı zamanda kendisinin de Allah tarafından indirildiğinin kitap ehli tarafından bilindiğini⁴ ve İsrâiloğulları âlimlerinin bunu bildiğini iddia etmektedir.⁵ Dolayısıyla Kur'ân'ın iddiasına göre, Yahudiler hem Hz. Peygamber'in resul hem de Kur'ân'ın Allah'tan geldiğinin farkındaydılar. Konuyu bu çerçeveden değerlendirdiğimizde, Hz. Peygamber ve ashabın zihinlerinde Yahudiler hakkında böyle bir anlamın varlığını düşünebiliriz. Saff sûresindeki Hz. İsa'nın havarilerine kendisinden sonra gelecek peygamberin ismini "Ahmed" olarak vermesini⁶ de göz önünde bulundurarak genelde Ehl-i kitap'ın özelde ise Yahudilerin ellerindeki Tevrat ve diğer dinî kitaplarında gönderilecek peygamberin vasıflarına yakinen mutali oldukları konusunda Kur'ân'ın ısrarcılığından dolayı, Hz. Peygamber ve ashabın konuya bu şekilde yaklaştıklarını düşünüyoruz. Bu düşünceyi temel olarak aldığımızda Hz. Peygamber'in Yahudilere ilişkin tebliğinde söz konusu durumu vurguladığı ve bunda ısrarcı olduğunu düşünebiliriz. Müşriklere olan tebliğinde ise davetin bu yönü söz konusu değildir, çünkü onlar ümmi bir topluluktur.

³ Bakara 2/146.

⁴ En'am 6/114, "Kendilerine kitap verilenler Kuran'ın Rabbinden bir gerçekle indirilmiş olduğunu bilirler."

⁵ Şuarâ 26/196-197, "Şüphesiz Kuran öncükilerin kitaplarında vardır. İsrâiloğulları alimlerinin onu bilmesi, onlar için bir delil olmadı mı?"

⁶ Saff 61/6, "Meryem oğlu İsa, 'Ey İsrâiloğulları! Ben elinizdeki Tevratı tasdik edici ve benden sonra Ahmed isimli peygamberi müjdeleyici olarak gönderilen Allah'ın peygamberiyim.' demişti.

İlk iki ana başlık altında yer alan beklenti rivayetlerindeki anlatımlarda öne çıkan husus Hz. Peygamber'in beşerî ve nebî bağlamında bütün vasıflarının Yahudilerin kitaplarında yer aldığı ve bilindiği hususudur. Ancak tebliğde de belirtildiği üzere Hz. Peygamber'in bu vasıfları fizikî-beşerî yönlerini değil, Allah'ın gönderdiği bir peygamberde bulunması gereken ahlakî erdem, nitelik ve faziletleridir. Yani gerçek bir peygamberde bulunabilecek ahlakî üstünlüklerdir. Muhtemelen Yahudiler kendi kitaplarında bir peygamberde bulunması gereken niteliklere dair bazı bilgilere sahiptiler. Kur'ân'ın bahsettiği konu da bu olmalıdır. Hz. Peygamber'in Yahudilere olan tebliğinin merkezinde bu iddianın yer aldığını tarihsel rivayetler çerçevesinde izleyebilmekteyiz.

Üçüncü ana başlık ise tebliğin temel konusunu oluşturmaktadır. Tebliğde ilk olarak Hz. Peygamber'in Medine'de bazı ortak konulardan dolayı Yahudilerin kendisini daha iyi anlayacaklarına dair ümit içinde olduğu belirtilmektedir. Hz. Peygamber'in Medine'deki Yahudilere yönelik tebliğ faaliyetleri incelendiğinde, ferdî ve toplu davetlerin yanında kendisini ziyarete gelen bazı kişilere de davette bulunması bu durumun farklı usullerde gerçekleştiğini göstermektedir. Toplu davetler ise Yahudilerin kalabalıklar halinde buldukları çarşılarının yanında eğitim kurumu olarak kullandıkları beytü'l-midrasta gerçekleşmişti. Yahudilere olan davette Hz. Peygamber onların yanına gittiği gibi onlar da bireysel veya topluluk halinde Hz. Peygamber'i ziyaret ettikleri görülmektedir. Buna ilaveten Hz. Peygamber Medine dışında Hayber'de meskûn Yahudilere mektup yazarak onları da İslâm'a davet ettiği vurgulanmaktadır. Tebliğin bu kısmında Hz. Peygamber'in Yahudileri davet şekillerinde tebliğin içerikleri hakkında malumata birlikte yer verilmektedir. Diğer yandan bir öneri olarak davet konu ve içeriklerinin tasnife tabi tutularak farklı bir başlık altında yer verilmesinin konu anlatımı bakımından daha uygun olabileceğini düşündüğümüzü ifade etmek isteriz.

Tebliğe katkı olarak beyan etmek gerekirse, Hz. Peygamber'in Medine Vesikası'nda Yahudilere yer vermesi her şeyden önce tebliğ için barış ve uzlaşma ortamını oluşturduğunu düşünebiliriz, çünkü sağlıklı bir tebliğ ancak barış ve güvenliğin sağlandığı ortamda mümkün olabilir. Adı geçen anlaşma sayesinde taraflar müttefik olduklarından

Hız. Peygamber'in ilişkilerini dostane ortamda yürütebilme, kendisini tanıtabilme ve davetini iletebilme imkânı doğdu. Bu sayede ilk olarak onların hasmı olmadığını, barış içinde bir arada yaşamayı öncelediğini ifade etti. Sağlanan barış ortamında tebliğini onlara doğrudan iletebilme fırsatını yakaladı. Nitekim Kur'ân ve diğer kaynaklarda Yahudilerle ilgili yer verilen bilgiler doğrudan iletişimin varlığına işaret etmektedir.

Kaynaklarımızda Hız. Peygamber'in bazı askerî faaliyetleri esnasında Yahudileri İslâm'a davet ettiği rivayetleri de mevcuttur. Medine'deki Kaynuka, Nadîr ve Kureyza kuşatmaları öncesi rivayetleri incelediğimizde Hız. Peygamber'in savaşa başlama öncesi davette bulunduğu bilgisine ulaşamadık. Ancak Hayber'deki Naîm kalesinin kuşatılması öncesi,⁷ Vadilkurâ'da savaşa başlamadan önce ve her bir mübareze sonrası yaklaşık on bir kez⁸ Yahudileri İslâm'a davet ettiği kaynaklarda yer almaktadır. Savaş başlangıcında davetin kabulü esasen taraflar arasında barışı da beraberinde getirecekti ama Yahudilerin bunu kabule yanaşmadıkları görülmektedir. Nitekim kuşatma altındaki Kureyza Yahudilerinin içinde buldukları çıkmazdan kurtulmak için aralarında İslâm'ı kabul etme teklifini düşünmeleri⁹ bu durumu teyit etmektedir. Hız. Peygamber Yahudilerle sadece savaş esnasında toplu olarak davette bulunmamış, Hayber'in fethi esnasında bireysel anlamda görüşmelerde bulunduğu Simâk adlı şahsın Müslüman olduğu rivayetlere yansımıştır.¹⁰ Dolayısıyla Hız. Peygamber'in diğerlerinde olduğu gibi Yahudilere karşı da müsait olduğu her zaman ve mekânda risalet görevini ve davetini öncelediği anlaşılmaktadır.

Bu konuda bir diğer yön olarak Hız. Peygamber'in Yahudileri doğrudan İslâm'a davet etmesi, risaletinin kapsayıcılığı ve muhatap kitlesini göstermesi açısından oldukça önemlidir. İncil'de geçtiği üzere

⁷ Vâkıdî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbü'l-Megâzî*, thk. Marsden Jones, I-III, Oxford University Press, London 1966, II, 653.

⁸ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, II, 710.

⁹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, II, 502.

¹⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, II, 648.

Hız. İsa gibi “Ben yalnız İsrail halkının kaybolmuş koyunlarına gönderildim”¹¹ dememiş, uygulamasıyla risaletinin kavmî ve millî olmadığını bilakis evrensel mahiyette tüm insanları kapsadığını ortaya koymuştur.

Tebliğın dördüncü bölümünde Yahudilerle davet sürecinde yaşanan tartışma konuları ele alınmaktadır. Tebliğ metninde Yahudilerin Hız. Peygamber’e yönelik sorduğu soruların genel amacının İslâm’ı öğrenmek olmadığı, bilakis Müslümanların kafalarını karıştırarak nifak çıkarmayı, Hız. Peygamber’i zor durumda bırakmak için sorular sorduklarını, İslâm ve Kur’ân’la alay etmeyi hedefledikleri vurgulanmaktadır. Hız. Peygamber soruların bir kısmını vahyin desteğiyle cevaplamış olmasına rağmen Yahudiler Müslüman olmayı kabul etmemişlerdir. Tebliğın bu bölümünde Bakara sûresinin 109. ayetine¹² yer verilerek Yahudilerin hakikati bilmelerine rağmen gönüllerindeki hasetlerinden dolayı Müslümanları dinlerinden döndürmek istedikleri vurgulanmaktadır. Ayet Hız. Peygamber’in tebliğine ilişkin Yahudilerin psikolojik durumunu, göğüslerinde gizledikleri kıskançlık ve haset düşüncelerini apaçık ifşa etmektedir. Allah ilgili ayetin sonunda Yahudilerin tüm art niyetlerine rağmen, Hız. Peygamber ve Müslümanlardan onların olumsuz ve hırçın davranışlarına karşı affedici olmalarını istemektedir. Bu şekilde onların buldukları hal ve tavırlarıyla kabul edilerek davetin ve ilişkilerin sürekliliğini murat etmektedir. Tartışmalardaki bazı konuların Kur’ân’la ilişkilendirilmesi noktasında yer verilen rivayetlerin kurgusal olma ihtimaline tebliğde tekrar dikkat çekilmesi buradaki önemli bir diğer husustur.

Kur’ân’ın Yahudiler özelinde Ehl-i kitap’ın Hız. Muhammed’in (s.a.v.) Allah’ın Resûlü olduğunun bilincinde olduklarını, ancak hasetlerinden dolayı gerçeği ikrar noktasında inkâr tavırlarını vurgulaması önemlidir. Bu durum esasen Arap toplumundaki Yahudilerin kendilerini seçkin ve üstün gören pozisyonlarını muhafaza etme içgüdüsünden

¹¹ *Matta*, 15/24.

¹² Bakara 2/109, “Ehli kitabın çoğu, hak kendilerine apaçık belli olduktan sonra nefislerindeki hasetten dolayı imanınızdan sonra sizi küfre döndürmeyi isterler. Yine de siz Allah’ın emri gelinceye kadar affedin ve bağışlayıcı olun.”

kaynaklanmaktadır. Bu durumu idrakte zorlansak da gerçekte Yahudilerin durumu İblis'in Âdem'in Allah nazarındaki konumu ve gerçekliğini kabullenmek istemeyişine benzetebiliriz. Meseleyi bu bakış açısından değerlendirdiğimizde Yahudi asabiyet ve seçkinlik düşüncesinin İslâmî tebliğin önünde engel teşkil ettiği sonucuna varabiliriz. Bu konuyu teyiden Hamidullah hocanın da haklı olarak belirttiği üzere Yahudiler her ne kadar kendilerini yeryüzü hâkimi kılacak mesih-peygamber beklentisi içinde olsalar da kendi milletlerinin dışında Araplardan bir peygamberin risâletini tasdikte gönülsüz davrandıkları¹³ düşüncesine katıldığımızı belirtebiliriz.

Tebliğin beşinci bölümü ise davete müspet veya menfi cevap verenler hakkındadır. Bu kısımda ilk olarak Yahudilerden az sayıda ihtidanın gerçekleştiği bilgisi verilmekte, bunun sebebi olarak Yahudilerin Hz. Peygamber'in Arap olmasından mütevellit düşmanlık ve hasette bulunmaları gösterilmektedir. İkinci öne çıkan konu ise Yahudilere ilişkin tebliğ faaliyetlerindeki eksenin Hz. Peygamber'in sıfatlarının Yahudilerce bilindiği hususu olduğu vurgulanmaktadır. Tebliğde işaret edilen bir diğer husus ise bu konudaki ilgili rivayetlerin hangi ölçekte uydurma olduğunun bilinmediğidir. Bununla birlikte bizim kanaatimiz tarihsel rivayetler konusunda şüphelerimiz bulunsun da Kitab-ı Mukaddes ve diğer dinî metinlerde ilgili bilgilere doğrudan ulaşmasak da, kanaatimizce iki meselenin (yani oğulları gibi tanıdıkları ve Kitab-ı Mukaddes'te yer alan son resulün vasıfları iddialarının) yukarıda geçen ayetlerle sabit olmasından mütevellit en azından tarihsel gerçekliğinin kabul edilmesi gerekliliğini düşünüyoruz. Yani Allah son peygamberin geleceğini Yahudi ve Hıristiyanlara bildirmiş ve niteliklerinden muhtemelen peygamberleri aracılığıyla onları haberdar etmiştir.

Tebliğin son konusu ise Yahudilerin olumsuz tavırlarına karşı Hz. Peygamber'in tutumu konusudur. Bu kısımda Hz. Peygamber'in müspet yaklaşımlarına karşın Yahudilerin tepkisel ve alaycı yaklaşımları sonucu ilişkilerin bozulma sürecine ve bundan dolayı onlara ben-

¹³ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, I-II, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1993, I, 572.

zememe ve ayrışma siyasetinin takibi konuları ele alınmıştır. Bu muhalefetin sadece dinî olanla sınırlı kalmadığı beşerî alanı da kapsadığı görülmektedir. Tüm bu unsurların Yahudilerin Medine toplumu üzerindeki baskın karakterini azaltmaya yönelik adımlar olarak görülebileceğini düşünüyoruz. Ayrıca Yahudilerden kaynaklanan ilişkilerin zayıflamasının tebliğ sürecini de kesintiye uğrattığı aşikârdır.

Sözlerimi bitirirken beni sabırla dinlediğiniz için siz kıymetli hâzirûna teşekkür ve saygılarımı arz ederim.

GENEL MÜZAKERE

Prof. Dr. Muhammet TARAKÇI

Ben konuşmacılara teşekkür ederek sözüme başlamak istiyorum. Yahudilerin neden Müslüman olmadığı, peygambere inanmadığı konusunda kıskançlık mutlaka yapılarında var bu inkâr edilemez. Hocamın bahsettiği seçilmiş olduklarına dair inançları ve bunun beraberrinde getirdiği “kibir” de belki burada söz konusu edilebilir. Ama ben başka bir psikolojik etmene de işaret etmek isterim.

Özellikle melekler inancı bağlamında değerlendirirsek bizim İslam tarihi kitaplarında geçer: “Sana bunu getiren kim? Cebrail, ama bu olmadı. Mikail deseydin sana inanırdık” şeklindeki rivayete işaretle Cebrail onların inancında adalet sembolü olan bir melek olarak değerlendirilir. Mikail ise rahmet sembolüdür. Dolayısıyla İsrail ulusu için adeta milli melek gibidir. Eğer Mikail getirseydi bu İsrail ulusu için her halükarda iyi olacaktı ama Cebrail getirdi. Cebrail getirdiyse bu adalettir. Adalet eğer iyi bir şey yaptıysanız ödüldür. Kötü bir şey yaptıysanız cezadır. O halde İsrail oğulları duruyorken Araplar arasında peygamber gelmesi ve Cebrail’in getirmesini nasıl yorumlayacağız? Bu Yahudiler açısından bir cezadır. Bu ceza bize niye verildi? Çünkü Yahudiliği daha iyi yaşamadığımız için. O halde bu cezadan kurtulmamız için ne yapmamız lazım? Yahudiliği daha iyi yaşamamız lazım. Yani kıskançlığın veya kibrin ötesinde kendilerine ilişkin bu şekildeki inançları da bu süreci psikolojik olarak destekliyor olabilir. Daha sonraki dönemde de gerek Yahudiler, gerekse Hristiyan dünyası İslam fetihleri çoğaldığı halde neden Müslüman olmadılar? Aynı gerekçe ile. Yani bu Arapların yükselmesi, Müslümanların yükselmesi dindar olarak bize bir cezadır. Dolayısıyla daha iyi dindar olmalıyız. Bu onları Müslüman olmaya teşvik etmedi aksine kendi dinlerine bağlılığı daha da teşvik etti.

Prof. Dr. Fuat AYDIN

Ben de arkadaşlara teşekkür ediyorum. Adnan Bey'in bahsettiği müjdelemeyle alakalı metinler aslında İbni İshak'a kadar gitse de kendisinin de söylediği gibi daha çok 9. yüzyılda oldu ve bunlar özellikle Mutezilî kişiler tarafından oldu. Bize kadar gelmeyen ama tamamına yakın nerede ise Mutezile'ye atfedilen metinler var. Bizimkiler bu tahrifin aslında doğrudan karşılığını bulmaya çalışıyorlar. Bulamayınca da tahrif olmuştur, yerinden kaldırılmıştır. Ya metin değiştirilmiştir, ya da başka bir anlam verilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

Ben de Muhammet Bey'in açıklamasıyla ilgili küçük bir şerh düşmek istiyorum. Hz. Peygamber döneminden sonraki dönemde Hristiyanlar kitlesel olarak İslam'a giriyorlar ama sonradan o teslis meselesi aşındığı zaman İslam'a girme artıyor. Fakat Yahudilik İslam'la kendi dinlerini karşılaştırdığı zaman tevhit konusu üç aşağı beş yukarı aynı. Dolayısıyla İslam'da bulabileceği her şeyi kendi geleneğinde bulduğu için biraz direniyor. Tarih boyunca da öyledir. İslamiyete en az giren toplumlar Yahudilerdir.

İkincisi, empati yapma adına dün de söylendi. Milattan önce dördüncü yüzyılda peygamberlik süreci bitiyor. Dolayısıyla 4. yüzyıldan sonra Yahudiler peygamberlik iddiasında bulunan herkesi sahte peygamber ilan ettiler. Bu inanç haline dönüşmüş vaziyettedir. Onun için Hz. İsa'yı kabul etmiyorlar. Hristiyanlar da onun için Hz. Peygamber'i kabul etmiyorlar. O açıdan baktığınız zaman her dinin mensubu bir sonraki zamanda ortaya çıkan peygamberi yalancı peygamber olarak kabul ediyor.

Prof. Dr. Muhammet TARAĞCI

Metin bozulmuş olabilir ama mananın tasdiki olabilir, mana aynı şekilde kalabilir veya kısmî bir tahrif olabilir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'in aslını tasdik ettiği yerler vardır, tasdik etmediği yerler vardır. Her birisi burada değerlendirilebilir. 'Kitab-ı Mukaddes'i Kim Yazdı?' diye bir kitap çevirdim. Orada da bu konular ele alınıyor.

Bugün batıda hiçbir akl-ı selim sahibi bir insan, hiçbir araştırmacı, Kitab-ı Mukaddes'in Hz. Musa döneminde yazılmış hatta tek bir kişinin kaleminden çıkmış bir kitap olduğunu savunmaz. Yani bu kitap en az dört kişinin ve bir editörün yazdığı bir kitaptır. Orada der ki: "Kitab-ı Mukaddesi Hz. Musa'nın değilde Musa'dan çok sonra yaşamış birinin yazdığı gerçeği öğle vakti parlayan güneşten daha parlak daha aşikâr bir gerçektir." Veya şöyle der: "Hz. Musa döneminin İbranicesi ile günümüzdeki Tevrat'ın İbranicesi arasındaki fark Shakespeare İngilizcesi ile günümüz İngilizcesi arasındaki farktan daha büyüktür. O yüzden bugün artık batıda bilimsel araştırmalarda da kimse Hz. Musa döneminden gelen bir kitap olarak buna bakmaz. Bu kitap değişmeden günümüze kadar gelmiş demek bizim açımızdan da, ilim açısından da mümkün değildir.

Prof. Dr. Mahmut KAYA

“O sana kitabı, نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ, gerçeğin ta kendisi ve öncekileri doğrulayıcı olarak indirmiştir; daha önce insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrat ve İncil'i indirmişti; furkanı da indirdi” buyuruluyor. Fakat Kur'ân-ı Kerim'de geçen Samirî, Tevrat'ta Harun. Bir peygamber nasıl olur da Tur'a çıktığı zaman kardeşi bu zaman zarfında buzağı yapar da buyurun buna tapın der. Bu çelişkiyi nasıl izah edeceksiniz? Kur'ân bunu nasıl tasdik eder? Kur'ân'ın tasdik ettiği bugün eldeki değildir.

VIII

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ YAHUDİLERİN İSLAM ÇAĞRISINA TEPKİLERİ

*Şaban ÖZ**

Giriş

Bu tebliğimizde Hz. Peygamber'in ve Müslümanların İslâm çağrısına Yahudilerin tepkilerini ele alacağız. Hz. Peygamber dönemi Yahudilerinin İslâm'a tepkileri üzerinde dururken meseleyi kabilevi bakış açısından değerlendirmedığımızı öncelikle belirtmeliyiz. Her ne kadar bu durum onların tepkilerindeki kabilevi unsuru gözden kaçırmamız gibi bir problemi beraberinde getirirse de İslâm çağrısının Benî Kaynuka, Benî Nadîr ve Benî Kureyza'dan çok daha öte bir Yahudi kimliğini muhatap aldığı açıktır. Özellikle Yesrib Araplarıyla yapılan hilfler ve Yahudi kabilelerinin kendi aralarındaki rekabet veya husumetlerin rolünü inkâr etmemekle birlikte dinî ilişkilerde “Yahudi kimliği”nin çok daha belirleyici olduğu muhakkaktır. Bu ifadelerimizden Yahudi kabile asabiyetini hafife aldığımız gibi bir sonuç çıkarılmaması gerekmektedir. Tabii fırsatı bulunca âdeta genetik yapılarındaki “şımarıklıklarını” izhar etmeyen, anlaşmaları bozmayan hiçbir Yahudi'nin bulunmayışı da hareket noktamız olarak “Yahudi kimliği”ni almamızdaki isabeti ortaya koymaktadır. Yahudilerin Hz. Peygamber'e ve İslâm'a tepkileriyle Hz. İsa'ya ve Hristiyanlığa tepkileri arasında paralellikler ile Yahudilerin kendi içlerinde kabilevi boyutta bir uyumlarından söz edilemeyeceği ve hatta kendi aralarında kabilevî bir eşitliğin kabul görmemesi¹ de bu tercihimizi belirleyen diğer hususlardır.

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (sabanoz@hotmail.com).

¹ Benî Nadîr ile Benî Kureyza arasındaki diyet farkı için bkz. Ebû Dâvud, Süleyman b. Eşas b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr b. İmrân el-Ezdi

Tebliğin içerik sınırlarını ise Yahudilerin İslâm çağrısına tepkileri oluşturmakta olup, tarihî ilişkiler veya Arap ve Yahudilerin birbirlerine bakışı, aralarındaki sorunlar, Kur'ân'da ve hadislerde Yahudiler gibi hususlar çalışmamız dışındadır. Mamafih tepkilerin zeminini ortaya koymak adına rivayetlerde çokça işlenen Yahudilerin Hz. Peygamberi tanımaları konusu üzerinde kısaca durmamızın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1. Yahudilerin Hz. Peygamber'i Tanımaları

Yahudilerin Hz. Peygamber'in çağrısına ve İslâm'a karşı tepkilerine dair gelen rivayetlerin temelinde, onların Hz. Peygamber'i, ismini, özelliklerini, hicret yurdunu bilmelerine rağmen ona iman etmeyerek, onu yalanlayıp daha önceki şahitliklerini inkâr ettiklerini konu alan anlatılar yatmaktadır. Yahudiler, son peygamberin vaktinin yaklaştığına dair bilgilerini ve dahası onunla düşmanlarını yeneceklerine dair tehditlerini Yesriblilere o kadar çok anlatmışlardır ki, onların Hz. Peygamber'in çağrısına icabet etmeleri dahi Yahudilerin bu ihbarlarına bağlanmıştır.² Yahudilerin bu bilgi ve beklentilerini Yesriblilere anlattıklarını konu alan metinler, hacim itibarıyla âdetâ “beklenti rivayetleri literatürü” oluşturmuş gibidir. Ancak yine bu beklenti rivayetlerine göre, Yahudilerin ihbarı gerçekleşip de Hz. Peygamber Medine'ye gelince bu sefer onun, anlattıkları kişi olmadığını iddia etmişler, kıskançlıktan mütevellit bütün söylediklerini inkâr etmişlerdir.³

Yahudilerin Yesriblileri gelecek peygamberle korkutmaları ve güya onların İslâm'ı kabulde bu tehditlerin etkili olduğu iddiasını da siyer metinlerinde görmekteyiz. Öyle ki, Medinelilerin Akabe'de Hz.

(275/888), *Sünen*, I-V, thk., hşy., şrh: Bedreddin Çetiner, Çağrı Yay., II. Bsk., İstanbul 1992, Kadâ', 10.

² İbn İshâk, Muhammed b. Yesâr (151/768), *Sîretu İbn İshâk*, thk: Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1978, 84, 113; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Eyyûb el-Hımyerî (218/833), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I-II, thk: Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Ebyâr-Abdulhâfız eş-Şelbî, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, II. Bsk., Mısır 1955, I, 211; İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (230/845), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I-VIII, thk: İhsân Abbâs, Dâru's-Sâdir, Beyrut 1968, IV, 384-385.

³ İbn Hişâm, I, 204, 547.

Peygamber ile görüşmelerinde bu tehdit gündeme gelmiş ve bu vesileyle onlar İslâm'ı kabul etmişlerdir:

Resulullah onlarla konuşup onları Allah'a çağırınca birbirlerine, "Ey topluluk! Vallahi bu Yahudilerin bizi onunla tehdit ettikleri nebidir. Onlar sizi geçmesinler" dediler. Bunun üzerine onun çağrısına cevap verdiler, kendilerine arz edileni kabul ettiler..."⁴

Yahudilerin "peygamber bilgi ve beklentilerinin" yerel olmadığı, sadece Medine Yahudilerinin değil Şam, Fedek ve Hayber'deki Yahudilerin de gelecek peygamberin sıfatlarını bildikleri,⁵ kendi aralarında konuştukları ve onun mebasine şahit olmak için kalkıp Medine'ye geldiklerine dair kayıtlar vardır. Yahudilerin, son peygamberin Mekke'de gönderileceği, hangi kabileden olacağı şeklindeki somut ayrıntılara varıncaya kadar bildikleri ve başka şehir ve bölgelerden Yahudiler sırf beklenen nebinin zamanı yaklaştığı için geldikleri⁶ rivayetlerde işlenmiştir. Yahudiler sadece bu amaçla yolculuklar yapmakla yetinmemişler, kendilerini dinleyenlere de tavsiyelerde bulunmuşlar ve ne olursa olsun ona tabi olmalarını istemişlerdir. O dönemde kimsenin buna itiraz etmemesi veya kimsenin aklına başka bir kabileden çıkabileceği ihtimalinin gelmemiş olması ayrıca kayda değer bir husustur. Yahudiler bu bilgilerine bağlı olarak onun doğduğu ve nebi olarak görevlendirildiği zamanı dahi bilmişler ve insanlara bildirmişlerdir.⁷

Onlar, Hz. Peygamber'e dair bildiklerini (ismini, sıfatlarını, hicretini vs.) çocuklarına öğretmişler, nesiller boyunca bu bilgiyi korumuşlardır.⁸ Rivayetlere yansıdığı kadarıyla söz konusu bilgi ve beklenti bu kadar yaygın olmasına karşın Hz. Muhammed'in nübüvvetinin inkârı, Yahudi cemaati tarafından sorgulanmamış, bu çelişki hıbrlara sorulmamış en azından toplumsal bir tepki gösterilmemiştir.

Yahudilerin bir peygamber beklentisine sahip olduklarına dair kabulün kökenleri olabildiğince eskiye taşınmıştır. Öyle ki, Yesrib'i

⁴ İbn Hişâm, I, 428-429.

⁵ Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd (207/822), *Kitâbu'l-Meğâzî*, thk: Marsden Jones, Daru'l-A'lemî, III. Bsk. Beyrut 1989, II, 479; İbn Sa'd, I, 159.

⁶ İbn Hişâm, I, 213-214; İbn Sa'd, I, 160-161.

⁷ İbn İshâk, 84; İbn Hişâm, I, 159; İbn Sa'd, I, 159.

⁸ İbn Sa'd, I, 160.

ele geçirmeye çalışan Tubba'nın karşısına çıkan iki Yahudi hıbr, burayı ele geçiremeyeceğini çünkü burasının Kureyş'ten çıkacak nebinin yurdu olduğunu bildirmişlerdir.⁹ Buradaki amaç; kadim zamanlardan itibaren böyle bir beklentinin Yahudi kültüründe mevcudiyetini pekiştirmektir.

Yahudilerin Hz. Peygamber'i bilip tanıdıklarına dair kabul, o kadar yaygınlaşmıştır ki, başka mevzû haberlerde dahi bu bilgiye göndermeler yapılmıştır. Rahip Bahîrâ kıssasında Bahîrâ'nın Ebû Tâlib'i Yahudilerin onu görmeleri halinde tanıyacakları ve kötülük yapabilecekleri konusunda uyardığı konu edilmiştir.¹⁰ Hatta bununla yetinilmemiş oraya gelip Hz. Peygamber'i öldürmek isteyen bir grup Yahudi, rahip tarafından ikna edilerek geri çevrilmiştir.¹¹ Söz konusu kıssada onların kıskançlıklarına ve tanınmaları halinde öldüreceklerine dair cümlenin araya sıkıştırılmış olması, üretilen zeminin arka planını ifade açısından ayrıca önemlidir. İşte, Yahudilerin Hz. Peygamber'i tanımalarına ve o olduğuna şahitlik etmelerine rağmen yine de inkâr etmeye, düşmanlığa devam etmeye karar vermeleri¹² olayın can alıcı noktasıdır.

Ehl-i Kitap ruhban ve ahbarlarının Hz. Peygamber'i bildikleri ve bekledikleri yolundaki rivayetlerin İslâmî literatürde ciddi bir karşılık gördüğü anlaşılmaktadır. Özellikle siyer ve tefsir literatüründe karşımıza çıkan, Yahudilerin bu bilgilerine dair kabulün pekişip yerleşmesinde Kur'ân'ın bu konudaki ilgili ayetlerinin (A'râf, 157; es-Saff, 6; Fetih 29 ve Bakara 89-90) ciddi katkısı olduğu açıktır. Buna bağlı olarak yeni bir tarih inşasına girişilmiş Yahudilerin iman veya inkârlarında âdeta tek gerekçe olarak "hasetleri" kaydedilmiştir. Kur'ân'ın yönlendirmesinin konuyla ilgili rivayetleri sayısal anlamda etkilediği kanaatindeyiz. Hem "kitaplarında yazılı bulmaları" hem de "mesih/mehdi beklentisi"nin Müslüman kültür üzerinde "Yahudilerin beklenen peygamber mitosu"na evrilmiş olması, o kadar da uzak bir ihtimal değildir. Yeri gelmişken şunu ifade edelim ki, Kur'ân'ın "Yahudilerin tanınmasından" kastı "nebevî geleneğe" yaptığı bir atıftır.

⁹ İbn İshâk, 52; İbn Hişâm, I, 22.

¹⁰ İbn Hişâm, I, 182.

¹¹ İbn Sa'd, I,155.

¹² İbn Hişâm, I, 213-214, 519.

Yoksa rivayetlerde işlendiği gibi somut bir bilgi sahipliği Kur'ân'da kastedilmemiştir.

Rivayetlerde Hz. Peygamber'in de onların bu bilgi zeminlerine atıfta bulunduğu, konuyla ilgili bilgilerini refere ettiği aktarılmıştır.¹³ Ne var ki, genelde Yahudiler özeldi hıbrlar toplumsal baskıyı aşamamışlar Hz. Peygamber'in nübüvvetini onaylamamışlardır. Bu konuda Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayet şu şekildedir:

Resulullah (s.a.v.) Beytu'l-Midrâs'a giderek, "Bana en âliminizi çıkarın" dedi. Onlar, "Abdullah b. Sûriya" dediler. Hz. Peygamber onunla yalnız kaldı. Resulullah ona yemin verdirerek "Benim Allah'ın Elçisi olduğumu biliyor musun?" dedi. O, "Allah'a yemin ederim ki evet. Topluluk da benim bildiğimi, sıfatını, özelliklerini biliyorlar. Tevrat'ta açıklanmıştır. Fakat onlar seni kıskanıyorlar" dedi. Resulullah "Seni ne engelliyor?" deyince o, "Kavmime muhalif olmak istemiyorum. Umarım ki onlar Müslüman olurlar ben de Müslüman olurum" dedi.¹⁴

Yahudilerin Hz. Peygamber'i bilip tanıdıklarına dair rivayetler kadar tam tersine rivayet/anlatılar da gelmiş; Yahudilerin Hz. Peygamber'den veya böyle bir benzerlikten haberlerinin olmadığı ileri sürülmüştür. Nitekim Selman-ı Fârisî'nin meşhur hikâyesinde Yahudilerin tepkisi pek de öyle beklenen peygamberin geldiği şeklinde değildir. Buna göre Hz. Peygamber Kubâ'ya geldiği zaman Selman'ın tarlasında çalıştığı sahibinin amcasının oğlu, "Allah, Benî Kayle'yi kahretsin. Şimdi de Mekke'den gelen bir adamın başına toplanmışlar onun nebi olduğunu iddia ediyorlar" diyerek Hz. Peygamber'in Yesrib'e gelmesini haber vermiştir.¹⁵ Oysa bu kadar bilinen, konuşulan bir peygamber olgusunun hâkim olduğu toplumdaki birinin tepkisinin bu kadar sıradan olmaması gerekirdi.

Yahudilerin "gelecek peygamber" bilgi ve beklentilerine dair bu anlatılarda ciddi açıkların bulunduğunu belirtmeliyiz. Rivayetlerin, Yahudilerin Hz. Peygamber'in doğduğu günü ve nübüvete başlaması

¹³ İbn İshâk, 313; Vâkıdî, I, 176.

¹⁴ İbn Sa'd, I, 164.

¹⁵ İbn İshâk, 90.

sını yıldızından hareketle bildikleri iddiasına rağmen neden nübüvvetini ilan etmiş olan Hz. Muhammed (s.a.v.) ile karşılaştırmadıkları veya neden hicrete kadar takibini yapmadıkları, Hz. Peygamber’i görmek ve iman etmek için on iki yıl bekledikleri –ki o zamana kadar duyulmamış olma ihtimali bulunmamaktadır– bu iddianın cevap bekleyen sorulardır. Yine aynı şekilde dışarıdan gelen Yahudilerin Medine’de bekleyip Mekke’ye gitmemeleri, Şam’dan kalkıp Yesrib’e son peygamberi beklemeye gelmelerine rağmen kabilesini, doğumunu ve nübüvvetine başladığını bildikleri peygamberi bulmak için harekete geçmemeleri, “bilgi ve beklenti” rivayetlerinin insicamlı olmadığı, ciddi açıkları bulunduğu ve parçacı bir tarih telakkisinin ürünü olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Rivayetler, bireysel olaylarda bu tür sorulara cevap vermekle birlikte,¹⁶ kurumsal/kitlesel bir araştırmaya girişilmemesini izah etmede yetersiz kalmaktadırlar.

Buradaki bir diğer problem veya rivayetlerin peşine düşmediği soru ise, Hz. Peygamber’i “beklenen peygamber” olarak kabul etmeyen Yahudilerin bu beklentilerinin Hz. Peygamber’den sonra bir anda kesilmesidir. Oysa mademki böyle bir beklentiye sahipler ve mademki Hz. Muhammed o beklenen, haber verilen değil, o zaman bu beklentinin/arayışın canlı bir şekilde devam etmesi, en azından rivayetlerin, söz konusu beklentinin peşine düşmesi gerekirdi. Ne var ki, böyle bir anlatıya sahip değiliz. Bütün bunlar muvacehesinde dönem Yahudilerinin “kendilerinden olmak şartıyla” sınırlı, ayrıntılardan uzak bir “kurtarıcı, peygamber” beklentilerine sahip olduklarını söyleyebiliriz. Ancak bu beklentinin, İslâmî literatürde işlendiği gibi doğumundan, nübüvvetine kadar takip edilen ve âdeta Hz. Peygamber ile özdeşleştirilen bir “bilgi ve beklenti” olmadığı kanaatindeyiz. Zira bu kadar yaygın bir bilgi ve beklentinin, Hz. Peygamber ile özleştirilmiş bir çerçevenin bir anda inkârına, yok sayılmasına toplumun tepkisiz kalması pek mümkün değildir. Yeri gelmişken “beklenen peygamber mitosuna” bu tür ayrıntı ve eklemelerin ilgili döneme ait olmadığı düşüncemizi de belirtelim.

¹⁶ Nitekim Selmân’ın haberinde kendisi bu durumu, “Allah, Elçi’yi Mekke’de gönderdi. İçinde bulunduğum kölelikten dolayı onun işinden bana hiçbir şey zikredilmedi. Ta ki, Resulullah Kubâ’ya gelinceye kadar” diyerek izah etmektedir. İbn İshâk, 90.

2. Mekke Döneminde Yahudilerin İslâm'a Tepkileri

Rivayetlere göre Yahudilerin kurumsal anlamda İslâm ile ilk tanışmaları Mekke döneminde sorularına cevap arayan Kureyş'in başvurusu neticesinde olmuştur. Yahudiler gelen bu başvuru üzerine doğrudan inkâr etmek yerine Hz. Peygamber'in imtihana tabi tutulmasını, ona sorular sorulmasını tavsiye etmişlerdir:

Nadr b. Haris böyle deyince onu ve onunla beraber Ukbe b. Ebî Muayt'ı Medine'deki Yahudi hıbrlara gönderdiler. O ikisine, "Yahudilere Muhammed'den sorun. Onlara onun özelliklerini anlatın, sözünden haber verin. Onlar ilk kitap ehli. Onların yanında bizim yanımızda olmayan nebilere dair haberler var" dediler. O ikisi Medine'ye gelerek Yahudi hıbrlara Resulullah'ı sordular. Onun yaptıklarını ve bazı sözlerini anlattılar. Onlara dediler ki, "Siz Tevrat ehlisiniz. Size geldik ki bu arkadaşımız hakkında bizi bilgilendirsiniz" Bunun üzerine hıbrlar o ikisine "Ona şu üç şeyi sorun. Şayet onlardan size haber verirse o gönderilmiş nebidir. Yapamazsa o yalancıdır..." dediler.¹⁷

"Her şeyi bilir/bilen" denilince Arap aklına Yahudi figürü geldiğinden soru sormak için başvurulanın da yine onlar olması son derece doğaldır. Bu yüzden de Hz. Peygamber konusunda onlara başvurulmuştur. Buradaki dikkat çekici husus, rivayetin sıhhatinden ayrı olarak, Yahudilerin neden bu işin peşine düşmedikleridir. Aslında soru gönderip böyle bir haberin peşine düşmemeleri oldukça ilginçtir. Aynı şekilde Kureyş'in de Hz. Peygamber'in cevaplarıyla pek ilgilenmediklerini eklemeliyiz. Bu rivayetin içerik olarak benzerinin Medine'de bizzat Hz. Peygamber ile Yahudiler arasında yaşandığı kaydedilmiştir:

Hız. Peygamber bir gün Yahudilerden bir topluluğa uğradı. Onlar birbirlerine "Hadi ona ruhtan sorun" dediler bazıları ise, "Ona sormayın" dediler. Bunun üzerine bazıları ona, "Bize ruhtan haber ver, o nedir ey Muhammed!?" dediler. Resulullah konuşmadan kalktı. Ben

¹⁷ Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî (150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk: Abdullah Mahmud Şehâte, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut 1423, II, 574-576; İbn İshâk, 201-202; İbn Hişâm, I, 300-301; İbn Sa'd, I, 165; Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre b. Musâ b. ed-Dahhâk (279/892), *Sünen*, I-V, thk., şrh: Ahmed Muhammed Şakir, Çağrı Yay., II. Bsk., İstanbul 1992, Tefsîru'l-Kur'ân, 17.

ona vahiy geldiğini anladım. Sonra Resulullah konuştu. Dedi ki, “*Sana ruhtan soruyorlar...*” (İsra 85).¹⁸

Sadece Kureyş’in bilgi almak için elçi göndermesinde değil, Yesrib’in hac ve ticaret yolu üzerinde bulunan konumu, Mekke’nin hac merkezi oluşu, Yesriblilerle Kureyş’in ilişkileri ve aradan geçen on iki yıllık bir dönemi düşündüğümüzde her halükârda Mekke döneminde Yahudilerin Hz. Muhammed’in nübüvvetinden haberdar oldukları kesindir. Ancak buna rağmen ilgilenmedikleri, yok gibi davrandıkları dikkat çekmektedir ki, esasen bu da onların “peygamber beklenti ve bilgilerini” konu alan rivayetlerin temelde sorunlu olduğuna bir başka delil niteliğindedir.

3. Medine Döneminde Yahudilerin İslâm’a Tepkileri

Bilindiği üzere Hz. Peygamber, Yesrib’e hicret ettikten sonra Yahudileri de kapsayan bir anlaşma yapmış; şehirdeki bütün gruplarla bir arada yaşamak için gerekli yasal zeminin oluşmasını sağlamıştır.¹⁹ Medine Vesikası’nın Yahudilerin dinî inançlarını yaşama ve ifade konusunda ayrıca garanti verdiğini belirtmeliyiz. Buna göre onlar dinlerinde özgürdüler ve istediklerini ifadede son derece rahatlar.²⁰ Bu rahatlık ortamının en büyük yansıması kuşkusuz dinî tartışmalar idi. Hem Kur’ân’a hem de rivayetlere yansıdığı kadarıyla Yahudiler ile Hz. Peygamber veya Müslümanlar sık sık dinî konularda tartışmışlardır.

Bu dönemde Yahudilerin en belirgin davranışı kuşkusuz düşmanlıklarıydı. Gerekçeleri farklı olmakla birlikte şehirlerine gelen Peygamber’i ve onun çağrısını bırakalım kabul etmeyi, rakip bir din olarak dahi görmemişler bilakis en başından itibaren düşmanlıklarını izhar etmişlerdir. Bu düşmanlıkla beraber alay etmek, dinî konularda sıkıştırılmaya çalışmak, fitne çıkarmak, suikast ve en nihayetinde düş-

¹⁸ İbn İshâk, 204; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahîh*, I-VII, Çağrı Yay., II. Bsk., İstanbul 1992, İ’tisâm, 3; Müslim, Ebu’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc (261/874), *Sahîh*, I-III, thk., tsh., tlk: M. Fuâd Abdulbâkî, Çağrı Yay., II. Bsk., İstanbul 1992, Sıfâtü’l-Münâfıkın, 32-33.

¹⁹ Vâkıdî, I, 176; İbn Hişâm, I, 503.

²⁰ İbn Hişâm, I, 503. sayfa.

manla askerî iş birliğine kadar ulaşan bir süreç yaşanmıştır. Hz. Peygamber'in onlar hakkındaki kendisine inanma ve tabi olma yolundaki bütün iyi niyet ve beklentilerini iki yıl dolmadan tüketmişler, inat, haset, şımarıklık ve hadsizlik şeklinde tezahürlerini gördüğümüz Yahudi kimliğinden taviz vermemişlerdir.

3. 1. Yahudilerin Olumsuz Tepkileri ve Sebepleri

Hız. Peygamber'in Medine'ye hicretiyle birlikte Yahudilerin aldıkları tavır, moral bozmak, fitne çıkarmak, psikolojik baskı kurmak, inananları şüpheye düşürmek, kendilerinden olup İslâm'ı kabul edenleri kötülemek, alay etmek, düşmanla iş birliği yapmak, fırsat bulunca şiddete başvurmak vs. şeklinde sıralayabileceğimiz olumsuz tepkilerdi.

Muhtemelen hemen Medine döneminin başında Hz. Peygamber'in Yahudilerle iletişime geçtiğini konu alan bir rivayette Resulullah'ın onlara mektup yazdığı işlenmiştir. Hz. Peygamber, onlara mektup yazıp İslâm'a çağırınca onlar da Hayber Yahudilerine yazmış, ancak onlardan ağır bir cevap almışlardır. Rivayete göre yazdıkları mektuplarında onlar, "Muhammed kendisinin nebi olduğunu iddia ediyor. Bizi ve sizi kendi dinine davet ediyor, ona tabi olmak istiyorsanız bunu beyan eden mektubunuzu bize yazın; aksi halde biz ve siz tek bir işte toplanmış; Muhammed'e iman etmemiş; ona tabi olmamış oluruz" demeleri üzerine Hayber Yahudileri Medine Yahudilerine ağır bir mektup yazarak, Yahudi nebevî geleneğe atıfta bulunup, "Nübüvvet ve risalete Muhammed'den daha çok hak sahibiyiz. Ne zamandan beri peygamberler Arap topraklarından çıkıyor? Şimdiye kadar bu adam haricinde Araplardan bir peygamber duymadık." derler.²¹

Rivayette konu edildiği üzere Yahudilerin kendi aralarında mektuplaşmaları, strateji geliştirmeye çalışmaları, birbirlerini uyarmaları ilginç tepkilerdir. Hz. Peygamber'in Yahudileri İslâm'a çağrısında mektubu kullandığına dair bir başka rivayette ise bu sefer kendisi doğrudan Hayber Yahudilerine yazmış, onları İslâm'a çağırmıştır.²²

²¹ Mukâtil, IV, 326.

²² İbn Hişâm, I, 544-545.

Yahudilerin Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı psikolojik bir savaş yürüttükleri ve bu konuda hiçbir fırsatı geri çevirmedikleri görülmektedir. Her konuda Hz. Peygamber ve Müslümanlarla alay etmeleri, her uygulamayı dillerine dolamaları bu bağlamda kaydedebileceğimiz örneklerdir. Yahudiler için Hz. Peygamber veya Müslümanlarla alay etmek âdeta onların rutini haline gelmiştir:

Rifâa b. Zeyd b. et-Tâbut, Yahudilerin büyüklerinden olup Resulullah ile konuştuğunda dilini eğip bükerek, “Bizi gözet sana işittireyim Muhammed, ta ki anlayasın” dedikten sonra İslâm’ı ta’n edip, ayıplamıştır...²³

Yahudilerin moral bozma konusunda ayrı bir çaba içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Onların hadsiz ve şımarık tavırlarının müşrikleri aratmadığını belirtmeliyiz. Davranışları bir peygambere karşı saygı sınırlarını aşıp, asgarî düzeyde insanî saygı erdeminden dahi mahrumiyete ulaşmaktadır. Öyle ki, sosyal hayattaki ilişkilerde dahi saygısızlıkta bir sınır tanımamışlar, selâmı bir beddua kalıbına dönüştürmüşler,²⁴ sağlıklı bir ilişki kurmamışlardır. Kuşkusuz bu tavırları, tarihî Yahudi kimliğinin ve kendilerinden başkalarını hakir görmelerinin de somut yansımasıdır.

Yahudilerin, Hz. Peygamber’in tebliğ ettiği veya uygulamaya koyduğu dinî pratikleri dillerine dolama konusunda da ayrı bir çabaları vardı. Sanki gelen yeni bir din değil de Yahudiliğin bir mezhebiymiş gibi tavır takınmalarını andıran bu davranışlarının başında kuşkusuz kıblenin tahvili gelmektedir. Onlar, kıblenin Beytu’l-Makdis’ten Kâbe’ye çevrilmesini bir türlü sindirememişler yoğun bir dedikodu ve propagandaya girişmişlerdir. Oysa onlar için mesele zaten kabul etmedikleri bir dinin kıblesinin değişiminden ibaretti ve kendilerini ilgilendirmemesi gerekiyordu. Ancak durum bu kadar basit değildi. Yahudilerin kıblenin tahviline tepkilerinin arkasında Hz. Peygamber’e karşı en çok dile getirdikleri argümanlardan birinin ellerinden alınmış olması yatmaktadır. Müslümanların Yahudilerin kıblesine dönmeleri onların dinî asabiyetlerinin okşanmasıyla alakalı bir durumdu. Yahudiler, Hz. Peygamber’in kiblelerine uymasını kendilerine karşı bir itaat olarak değerlendiriyorlardı. Dahası zaten kendi kiblelerine uyan bir dine

²³ İbn Hişâm, I, 560.

²⁴ Buhârî, Edeb, 38; Müslim, Selâm, 11.

uymak için herhangi bir neden de görmüyorlar, muhataplarına izah için uğraşmıyorlardı. Hz. Peygamber ne derse desin sonuçta kendi kıb-
lelerine dönerek ibadet eden biriydi. Nitekim onların bu “ortak kıb-
leye” yaklaşımı “kıblemize uyuyor, dinimize muhalif oluyor”²⁵ şeklin-
deydi ki, kıblenin tahvili, bütün bu paradigmayı kökten değiştirmiştir.
Tabii bu değişikliği hemen kabullenmedikleri gibi, fitne çıkarmak için
fırsat olarak kullanmaktan da çekinmemişlerdir:

Yahudi bir grup Hz. Peygamber’e gelerek, “Ey Muhammed,
üzerinde olduğun kibleyi sana ne değiştirtti? Sen İbrahim’in milleti ve
dinine tabi olduğunu iddia ediyordun, önceki kibleye geri dön, sana
uyalım, seni tasdikleyelim” dediler. Bununla ancak onun dininde fitne
çıkarmak istiyorlardı.²⁶

Yahudilerin tepki gösterdikleri bir diğer uygulama da ezandır.
Onların ezana ilk tepkileri Hz. Peygamber’in daha önce hiç olmayan
bir şey icat ettiğini söylemek şeklinde olmuştur.²⁷ Anlaşılan o ki, Ya-
hudiler Hz. Peygamber’i ve Müslümanları yakından takip ediyorlar,
yapılan her işe bir şekilde müdahil oluyorlar, görüş belirtiyorlar, Hz.
Peygamber’i ve Müslümanları rahatsız etmekten bir ân bile geri dur-
muyorlardı.

Medine döneminde Yahudilerin en sık yaptıkları iş ise fitne çı-
karmaya çalışmaktı. Bu konuda da hiçbir sınır tanımamışlardır. Öyle
ki sırf Müslümanları inançlarında şüpheye düşürmek için İslâm’a önce
inanıp sonra terk etmeye dahi tevessül etmişlerdir.²⁸ Fitne çıkarma
bağlamında Yahudilerin bir diğer tavrı da Evs ve Hazrec arasındaki
eski düşmanlıkları hatırlatarak aralarını bozma girişimleridir. Bu giri-
şimlerinde Arapların bir araya gelmelerine duydukları kin kadar yeni
dine karşı düşmanlıklarının da ciddi rolü vardı.²⁹

²⁵ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Câmiü'l-Beyân fi Tefsîr'l-Kur'an*, thk: Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1420/2000, III, 173.

²⁶ İbn Hişâm, I, 550.

²⁷ İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalanî (852/1448), *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1379, I, 77-78.

²⁸ İbn Hişâm, I, 527.

²⁹ Bkz. İbn Hişâm, I, 555-556.

Yahudilerin de tıpkı müşrikler gibi bazen komediye dönuşen girişimleri olmuştur. Bu tür teşebbüsleri arasında Hz. Peygamber'i kandırmaya, aldatmaya kalkışmaları ilk planda karşımıza çıkan davranışlarıdır. Yahudileri bu komik duruma düşüren algı da tıpkı müşriklerde olduğu gibi, Hz. Muhammed'i bir nebi değil, nebilik iddiasında bulunan, kandırılmaya müsait birinden başkası olarak görmemeleridir. İşte bu yüzden de bir grup Yahudi sözleşerek Hz. Peygamber'e gelip kavmiyle aralarındaki bir meselede kendi lehlerine karar verirse İslâm'ı kabul edeceklerini söyleyip onu kandırmaya çalışabilmişlerdir.³⁰

Yahudilerin Hz. Peygamber'in çağrısına bir diğer tepkileri de onun iyilik çağrılarını engelleme çabalarıdır. Nitekim Hz. Peygamber'in infak çağrısına Yahudiler, Müslümanları, infakta bulunmalarını, gelecekte ne olacağını bilinemeyeceğini güya fakirliğe düşmelerinden korktuklarını söyleyerek engellemeye çalışmışlardır.³¹

3. 1. 1. Yahudilerin Düşmanlıkları

Hz. Peygamber'in Medine döneminin başında Yahudilerden beklentisi son derece olumluydü. Resulullah, onların tevhid zeminine sahip olmalarından mütevellit İslâm çağrısını daha iyi anlayıp ona icabet etmede sorun yaşamayacaklarını düşünmüştü. Ancak tam tersine Yesrib'teki en ciddi direniş onlardan gelmiştir.³² Yahudiler, bu direnişlerinde hem kendi dinî kültür birikimlerinden, hem münafıklardan hem de dış Yahudi ve müşriklerden destek almışlardır. Burada onların siyasî, askerî faaliyetleri üzerinde durmayacağımızı olayı sadece İslâm çağrısına tepkileri özelinde değerlendireceğimizi belirtmeliyiz. Mamefih siyasî-askerî girişimlerde de dinî mülahazaların belirleyici olduğunu da unutamamak gerekmektedir.

Yahudilerin Hz. Peygamber'e karşı düşmanlıklarının ilk yansıması kuşkusuz kullandıkları tehdit dilidir. Her ne kadar, Hz. Peygamber veya Müslümanlarla karşı karşıya kaldıklarında ciddi bir eziklik yaşasalar da bu tehdit dilini son âna kadar bırakmamışlardır. Hz. Pey-

³⁰ İbn Hişâm, I, 567.

³¹ İbn Hişâm, I, 560.

³² Yahudilerden Hz. Peygamber'e düşmanlık sergileyenler isim listeleri için Bkz. İbn Hişâm, I, 514-516.

gamber'in Bedr Savaşı sonrasında Benî Kaynuka'yı uyarmasına onların verdiği tehdit dolu cevap, Medine'deki Yahudilerden bir kesimin daha en başta duruşunu göstermesi açısından kayda değerdir. Hz. Peygamber'in Bedr'i hatırlatıp İslâm'a çağırması üzerine onlar, "Ey Muhammed, sen bizim, kavmin gibi olduğumuzu mu düşünüyorsun? Sen savaşmayı bilmeyen bir toplulukla karşılaştın. Onlara karşı bir fırsat yakaladın! Vallahi şayet bizimle savaşırsan bizim nasıl insanlar olduğumuzu öğrenirsin"³³ diyerek cevap vermişler, apaçık Hz. Peygamber'i tehdit etmişlerdir.

Kuşkusuz bu tehdit dilinin akabinde suikast teşebbüsleri,³⁴ düşmanla iş birlikleri,³⁵ düşmanı kışkırtmaları gelecektir. Yahudilerin bu düşmanlıklarında kuşkusuz suikast teşebbüslerinin ayrı bir yeri vardır. Çünkü buradaki amaçlarının basit bir siyasî suikasttan çok daha öte olduğunu kaydetmek durumundayız. Suikastla hedefledikleri, Medine'ye hükmetmekte olan ve kendileri için tehdit olduğunu fark ettikleri birini öldürmek değil, bilakis Hayber'de zehirleme teşebbüsünde olduğu gibi tarihî kimliklerinde yer alan "peygamber öldürmeyi" bir kez daha tekrarlamaktı. Yahudilerin sadece tehditlerle yetinmeyip düşmanlıklarını somutlaştırmaları cevapsız kalmamış Hz. Peygamber de onlara sürgün, suikast³⁶ gibi ciddi hamlelerle karşılık vererek Yahudi tehdidini bertaraf etmiştir. Bu süreçte tehdit, şantaj ve hatta fitne girişimlerine karşı Hz. Peygamber'in sorunu yerinde çözmek için gönderdiği suikast timlerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Yahudiler bu düşmanlıklarında müttefik bulmakta pek zorluk çekmemişlerdir. Hem şehirdeki münafıklar; hem dışarıdaki Yahudiler³⁷ ve Mekke'deki Kureys onların doğal müttefikleri konumundaydılar. Yahudilerin bu ittifaklarını koruma uğruna ahlakî davranmadıkları, inançlarından çok rahat

³³ İbn İshâk, 314; Vâkıdî, I, 176; İbn Hişâm, I, 552.

³⁴ Benî Nadîr'in suikast girişimi için bkz. Vâkıdî, I, 367; İbn Hişâm, I, 563; İbn Sa'd, II, 572. Hayber'de zehirleme teşebbüsü için bkz. İbn Sa'd, II, 200-201.

³⁵ Hendek teşebbüsünde Yahudilerin ahzabı toplama çabası için bkz. İbn Hişâm, II, 214- 215.

³⁶ İbn İshâk, 319.

³⁷ Rivayetlere yansıdığı kadarıyla Benî Kureyza'nın Medine'de imhasından sonra Hayber, Teymâ, Fedek ve Vâdi'l-Kurâ Yahudilerinin toplanarak Medine üzerine harekete geçmeleri de gündeme gelmiş, ancak kabul görmemiştir. Vâkıdî, II, 530-531.

taviz verdikleri görülmektedir. Nitekim Ahzâb öncesinde Kureyş'e başvurduklarında duraksamaksızın dinî tercihlerini şirkten yana kullanabilmişlerdir:

Onlar gelince Kureyş, "Bunlar Yahudi hıbrları, ilk kitap ve ilim ehli, onlara sorun" dediler. Bunun üzerine müşrikler, kendi dinlerinin mi yoksa Muhammed'in dininin mi hayırlı olduğunu sordular. Yahudiler, "Bilakis, sizin dininiz onun dininden daha hayırlıdır. Siz ondan ve ona tabi olanlardan daha çok doğru yoldasınız" dediler.³⁸

Hız. Peygamber'in, kendisine düşmanlık edenlerle diğerlerini ayırdığını özellikle vurgulamalıyız. Zira Hudeybiye'den sonra dahi Medine'de Hız. Peygamber'den emân almış Yahudiler bulunmaktaydı. Onların Hız. Peygamber'in Hayber üzerine harekete geçmesinden rahatsız oldukları veya Hayberlilere çok güvendikleri rivayete yansımakla beraber,³⁹ Hız. Peygamber'in Medine'de kalan bu Yahudilere âdil davrandığı aktarılmıştır.⁴⁰ Dahası Medine'de kalan bu emân sahibi Yahudilerden on tanesinin Müslümanlarla beraber Hayber üzerine gazveye katıldıkları da kaydedilmiştir.⁴¹ Anlaşılan o ki, Hız. Peygamber, Yahudilerin olumsuz yaklaşımlarını genel dinî tutum veya kabilevi tutum olarak değerlendirmemiş, masumları ayrı tutmuştur.

3. 1. 2. Dinî Tartışmalar

Yahudilerin Hız. Peygamber'in çağrısına tepkileri bağlamında bu dönemde en çok karşımıza çıkan husus bitip tükenmek bilmeyen tartışmalardır. Yahudiler Kur'ân'a da yansıdığı üzere tarih boyunca kendi peygamberleriyle dâhi sık sık amansız tartışmalara girmişler, gelen emir ve yasaklara itiraz etmekten geri durmamışlardır. Âdeta Yahudilerin dinî karakteri haline gelen bu tavırlarından Hız. Peygamber de nasibini almış, onların bu davranışlarına sık sık muhatap olmuştur.

Hız. Peygamber'in hicretiyle birlikte Müslümanlar Yahudilerle aynı coğrafyada bir arada yaşamaya başlamışlar ve kaçınılmaz olarak aralarında ictimaî, dinî ve iktisadî doğrudan ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Özellikle dinî tartışmalarda Yahudilerin Hız. Peygamber ile

³⁸ İbn Hişâm, I,562, II,214-215.

³⁹ Vâkıdî, II, 634

⁴⁰ Vâkıdî, II 635.

⁴¹ Vâkıdî, II, 684.

devamlı bir araya geldikleri ve farklı konuları tartıştıkları rivayetlerde konu edilmiştir.⁴² Bu rivayetleri sahih kabul edecek olursak Yahudilerin gelen vahiyleri takip ettikleri ve bunlar üzerinden tartışmalara girdikleri görülmektedir:

Yahudi hıbrlar, Resulullah (s.a.v.)'e “Ey Muhammed, senin “*Size ilimden çok az verildi*” (17/İsrâ, 85) sözünden bizi mi yoksa kendi kavmini mi kastediyorsun?” dediler. Resulullah (s.a.v.), “İkinizi de” dedi. Onlar, “Sana gelenlerden ‘*Biz Tevrat’ta her şeyin açıklamasını verdik*’⁴³ ayetini okumuyor musun?” dediler. Resulullah, “O Allah’ın ilmi katında azdır. Sizin sahip olduğunuz bunun yanında ancak size yetendir, şayet bıraktıysanız” dedi. Bunun üzerine 31/Lokman 27 indirildi.⁴⁴

Resulullah (s.a.v.), Süleyman b. Davud’u peygamberler arasında sayınca, bazı hıbrlar, “Muhammed’e şaşırıyor musunuz? O Süleyman b. Davud’un nebi olduğunu iddia ediyor. Vallahi o sadece sihirbazdı” dediler...⁴⁵

Yahudiler, Hz. Peygamber’in veya Müslümanların bilgi temelli eksikliklerinden dolayı İslâm’ı reddetmemişlerdir. Başka bir ifadeyle Yahudiler tartışmalarında üstün gelmiş, Hz. Peygamber’i veya Müslümanları ilzam etmişler de bunun sonucunda inanmamaya başlamış değillerdir. Bu tartışmalara baktığımızda Yahudilerin Hz. Muhammed’i (s.a.v.) âdeta bir peygamber olarak kabul ettikleri ve onunla bu algı üzerinden tartıştıkları görülmektedir.⁴⁶ Tabiri caizse Yahudilere göre Hz. Muhammed kendilerinin değil, rakipleri Arapların peygamberidir ve onunla bu rekabete dayalı tartışmalara girişmektedirler. Yahudilerle

⁴² Yahudiler sadece Müslümanlarla değil Hristiyanlarla da tartışmışlardır. Bkz., İbn Hişâm, I, 549.

⁴³ Burada kastedilen ayet 16/Nahl, 89 olmakla birlikte ilgili ayette Tevrat kelimesi geçmemektedir. Muhtemelen kastedilen ayet 7/A’râf 145’tir ki, ayette konu edilen Tevrat’tır.

⁴⁴ İbn İshâk, 204; İbn Hişâm, I, 308.

⁴⁵ İbn Hişâm, I,544. Hz. İsa’nın nübüvvetine itirazlarını dile getirdikleri tartışma için bkz. İbn Hişâm, I, 567.

⁴⁶ Mukâtil, I, 475-479; İbn Hişâm, I, 543.

yapılan tartışmaları konu alan rivayetlerde sonraki dönem batınî hareketler için referans niteliği taşıyan içerikleri de (ebced hesabı) görmek mümkündür.⁴⁷

Sadece Yahudilerle Hz. Peygamber arasında değil, Yahudilerle Müslümanlar arasında da tartışmalar yaşanıyordu. Bu tür rivayetlerdeki genel içerik ise Müslümanların soru ve itirazlarına karşı Yahudilerin Tevrat'ta olanı veya bilgilerinin gizledikleri yönündedir.⁴⁸ Bu anlatılardaki temel sorun ise Müslümanların Tevrat ayetlerini nasıl bildikleridir. Binaenaleyh tartışmaların varlığını asla yok saymamakla birlikte sonraki dönem esbab-ı nüzul ve tefsir rivayetlerine duyulan ihtiyaçların veya dinî münazaralardaki üstünlük kaygısının söz konusu rivayetlerin içeriğini etkilediği kanaatindeyiz.

Müslümanlarla Yahudiler arasında dinî içerikli tartışmalarda bazen şiddet olayları da yaşanıyordu. Nitekim bir Yahudi'nin Hz. Musa'nın bütün insanlara üstün olduğuna yemin ettiğini duyan Ensar'dan biri onu döverken,⁴⁹ başka bir seferde ise Ebû Bekr, Allah hakkında ileri geri konuşan Finhas isimli Yahudi'yi dövmüştür.⁵⁰ Bu bağlamda Yahudilerin sık sık inanç boyutunda saldırmaları, Müslümanları tahrik etmeleri kayda değer bir husustur. Hz. Ebû Bekr olayında olduğu gibi, Finhâs'ın Allah hakkındaki "hadsiz" sözlerinin bir boyutunu da Yahudi inancındaki Allah inancı/kabulü olduğunu belirtmeliyiz.

Burada dikkat çekici bir diğer husus ise Medine dönemindeki dinî tartışmaların sadece Yahudilerle-Müslümanlar veya Yahudi-Hristiyan-Müslümanlarla sınırlı kalmamış olmasıdır. Bilakis Yahudiler kendi aralarında da yoğun bir şekilde tartışmışlar, Hz. Peygamber'in kimliğine veya ona karşı takip edilecek stratejiye dair tartışmalar yapmışlardır.⁵¹ Ancak bu tür rivayetlerin sıhhatine her zaman dikkatli yaklaşmak en doğrusu olacaktır.

Yahudilerin bu tartışmalarda Hz. Peygamber'in çağrısını tahrif etmeye en azından dinleyicilerin kafalarını karıştırmaya çalışmaları da

⁴⁷ İbn Hişâm, I, 545-546.

⁴⁸ İbn Hişâm, I, 551.

⁴⁹ Buhârî, Husûmât, 1; Enbiyâ, 35; Müslim, Fedâil, 159.

⁵⁰ Vâkıdî, I, 328; İbn Hişâm, I, 558-559; Ayrıca bkz. Mukâtil, I, 319.

⁵¹ Vâkıdî, I, 366.

dikkatlerden kaçmamaktadır. Nitekim Yahudilerden Ebû Râfi, Necran Hristiyanlarının da olduğu toplantıda, “Ey Muhammed, sen Hristiyanların İsa b. Meryem’e taptıkları gibi sana ibadet etmemizi mi istiyor-sun?” diye sormuş bunun üzerine Resulullah, “Allah’tan başkasına ibadet etmekten veya bunu emretmekten Allah’a sığınırım” demiştir.⁵²

3. 1. 3. Yahudilerin Soruları-Hz. Peygamber’i İmtihan Etme-leri

Yahudilerin Hz. Peygamber’in çağrısına verdikleri tepkilerden biri de sık sık ona gelip sorular sormalarıdır. Haliyle onların bu sorularında amaçları öğrenmek, iman etmek değil, bilakis zorda bırakmak, tartışmak, kafa karıştırmak, dinde şüpheye düşürmek, fitne çıkarmaktı. Hatta çoğu zaman verilen cevapla dahi ilgilenmiyorlar, karşı çıkıp itiraz ediyorlar, güya verilen cevabın yanlış olduğunu ispat etmeye çalışıyorlardı.

Yahudiler, bu sorular için önceden hazırlık yapıyorlar, ona göre gelip ilzam etmek için herkesin ortasında sorular soruyorlardı. Yahudi hıbrlar, aldıkları cevaplara itiraz ediyorlar, kendi bilgilerini gizliyorlar veya inkâr ediyorlardı. Kur’ân’da onlar ve sordukları hakkında birçok ayet inmiştir.⁵³ Onlar bu sorularında herhangi bir sınır tanımadıkları gibi, her seferinde Hz. Peygamber’e cevap vermesi halinde iman etmeyi taahhüt etmeleri dikkat çekicidir. Nitekim hıbrlardan bir grup Resulullah (s.a.v.)’e gelerek “Ey Muhammed, sana soracağımız dört şeyden bize bilgi ver, şayet bunu yaparsan sana tabi olur, seni doğrular ve sana iman ederiz” demişler ve çocuğun oluşumu, Hz. Peygamber’in uykusu, İsrail’in kendisine haram kıldığı şey ve ruhtan sormuşlar; Resulullah’ın cevaplarını onaylamalarına rağmen Cebrail’in ona vahiy getiren melek olması gerekçesiyle ona tabi olmayacaklarını, iman etmeyeceklerini söylemişlerdir.⁵⁴

⁵² İbn Hişâm, I, 554.

⁵³ İbn Hişâm, I, 513.

⁵⁴ İbn Hişâm, I, 543. Yahudilerin sordukları konulardan biri de Zulkarneyn’dir. İbn Hişâm, I, 571.

Bu sorularında Yahudilerin Hz. Peygamber’i test etme niyetleri de rivayetlere yansımıştır. Her ne kadar rivayetin sıhhati ciddi bir problem barındırsa da onların zina konusunda şayet recm cezası verirse onun nebi, yok o dönemde uyguladıkları bir cezayı verirse de kral olduğu şeklinde bir karar almalarını, onların bu imtihanları arasında sayabiliriz.⁵⁵ Yeri gelmişken Yahudilerin recm konusuyla ilgili Hz. Peygamber ile muhataplıklarının literatürde apayrı bir yer tuttuğunu da belirtmeliyiz. Konuyla ilgili bir diğer rivayette ise hıbrın Tevrat’taki recm ayetinin üzerine elini koyup gizlediği, Abdullah b. Selâm’ın onun eline vurarak o ayeti gösterdiği anlatılmıştır.⁵⁶

Yahudiler gelip Hz. Peygamber’e sorular sorduğu gibi bazen Hz. Peygamber de Beytu’l-Midrâs’a giderek onlarla tartışıyor, onları dine davet ediyordu.⁵⁷ Rivayet literatüründe Yahudilerle bu tür dinî diyalog, müzakere veya münazaraların neredeyse tamamının akabinde mutlaka ayet veya ayetlerin nazil olduğu; Yahudilere ilahî cevapların geldiği işlenmiştir. Her ne kadar bu durum rivayetlerin sıhhatini tartışmaya açsa dahi Kur’ân’daki yönlendirmeler ya Hz. Peygamber ile bu tartışma ve soru sorma olaylarının yaşandığını ya da mevcut Yahudi toplumunda bu kabullerin olduğunu göstermektedir.

Rivayet metinlerinden anlaşıldığına göre Yahudi din bilginleri tartışmalarda Hz. Peygamber’e cevap verme konusunda ciddi sıkıntılar yaşamışlardır. Bu yüzden de olur olmaz ifadeler kullanmışlar; bu tür iddia ve münazaalarda pek etik davranmamışlardır. Onlar hiç düşünmeden Tevrat’taki herhangi bir bilgiyi gizleyebilmişler veya Allah hakkında ileri geri konuşabilmişlerdir.⁵⁸ Yahudi din bilginlerinin kendilerinden beklenen olgunluk yerine bu tür çirkinliklere tevessül etmelerinin sebebi kuşkusuz kendilerini Araplardan üstün görüp onlara karşı herhangi bir yükümlülük hissetmemeleridir. Esasen Yahudilerin Araplara karşı bırakalım dürüst olmayı onları muhatap kabul etmeleri dahi geleneksel tavırlarıyla karşılaştığımızda çok büyük bir hâdisedir. Bununla beraber işlerin onların istediği gibi gitmediği; hem siyasî

⁵⁵ Recm cezası verilmesine rağmen inanmadıklarını da ayrıca belirtelim. İbn Hişâm, I, 564-565. Ayrıca bkz. Mukâtil, I, 475-479.

⁵⁶ İbn Hişâm, I, 566.

⁵⁷ İbn Hişâm, I, 552-553.

⁵⁸ İbn Hişâm, I, 571-572.

hem de dinî anlamda Hz. Peygamber’i bir türlü durduramadıkları da aşikârdır.

3. 1. 4. Olumsuz Tepkilerinin Sebepleri

Medine Yahudilerinin farklı şekillerde tezahür eden olumsuz tepkilerinin sebeplerini dinî, siyasî, iktisadî, içtimaî gibi birçok başlık⁵⁹ altında ele alabiliriz. Mamafih genel hatlarıyla bu sebepleri şu şekilde kaydedebiliriz:

a. Dinlerine Bağlılıkları: Yahudilerin Hz. Peygamber’e tepkilerinin arkasında yatan en önemli etken, onun bir peygamber olduğuna inanmamış olmalarıdır. O yüzden de elde ettiği bütün başarıları inkâr etme yoluna gitmişler; getirdikleriyle, uygulamalarıyla alay etmeye, onu dinî anlamda sıkıştırmaya çalışmışlardır. Kuşkusuz onların dinlerine olan bağlılıkları burada belirleyici olmuş, tıpkı Hz. İsa’ya olduğu gibi Hz. Muhammed’e de tepki göstermişlerdir. Bu çerçevede Yahudilerin, Hz. Peygamber’e karşı kullandıkları ifadelerden biri de “Bildirimizi getirmediği” yolundadır.⁶⁰ Onlardan bazılarının Hz. Peygamber’e “Ey Muhammed, Allah’ın Musa’dan sonra bir beşere bir şey indirdiğini bilmiyoruz”⁶¹ veya “Allah, Musa’dan sonra kitap indirmemiştir. Ondan sonra hiç kimseyi müjdecî veya uyarıcı olarak da göndermemiştir”⁶² demeleri de Yahudilerin bu bağlılıklarını göstermesi açısından kayda değerdir.

b. Din Adamlarının (hıbr) Yönlendirmeleri: Yahudilerin olumsuz tepkilerinde din adamları olan hıbrların ayrı bir yeri vardır. Hıbrların toplum üzerindeki inanç belirleme otoritelerini düşündüğümüzde onların rolü kuşkusuz daha iyi anlaşılacaktır. Rivayetlere göre hıbrlar, Hz. Peygamber’in ismini, özelliklerini vs. bilmelerine, insanlara anlatmalarına⁶³ ve dahası “Allah’ın Yahudi hıbrlardan Nebi’nin özelliklerini gizlememe konusunda misak almasına”⁶⁴ rağmen onlar bunu göz

⁵⁹ Yahudilerin Hz. Peygamber’e çıkış sebepleri konusunda ayrıca bkz., Arslantaş, Nuh, *Hız. Muhammed Döneminde Yahudiler*, Kuramer Yayınları, İstanbul 2016, 149-157.

⁶⁰ İbn Hişâm, I, 547-548.

⁶¹ İbn Hişâm, I, 562.

⁶² İbn Hişâm, I, 563-564.

⁶³ İbn İshâk, 111.

⁶⁴ Vâkıdî, I, 328.

ardı etmişler, anlattıklarının o olmadığını söyleyerek insanları aldatmışlardır.

c. Hasetleri: Yahudilerin Hz. Peygamber'e ve onun İslâm çağrısına şiddetle karşı çıkmalarının en önde gelen sebeplerinden bir diğeri ise kıskançlıklarıdır. Özellikle hıbrların inkârlarının arkasında bu sebep vardır.⁶⁵ Onların hasetlerinde herhangi bir sınır olmadığını da belirtmeliyiz. Bu hasetlerinden Bedr dönüşünde zafer haberini getiren Zeyd b. Hârîse'yi yalanlamışlar,⁶⁶ başka bir sefer Hz. Peygamber'in çok evliliğini dillerine dolamışlar, "Nebi olsaydı kadınlara bu kadar rağbet etmezdi" demişlerdir.⁶⁷ Yahudilerin bu hasetleri rivayet literatürüne de fazlasıyla yansımış; bilmelerine, beklemelerine ve bunu ikrar etmelerine rağmen Hz. Peygamber'i hasetlerinden inkâr ettikleri sık sık vurgulanmıştır.⁶⁸ Yahudilerin bu hasetliklerinin kilit noktasını nübüvvetin, horladıkları, küçümsedikleri Araplardan birine verilmesi oluşturmaktadır.⁶⁹

d. Arapların Yahudi Algısı: Yahudilerin, Hz. Peygamber'in çağrısına olumsuz yaklaşımlarının bir diğer sebebi ise, Arapların gözündeki Yahudi imajıydı. Dönem Arapları ümmi bir toplum olup herhangi bir kutsal kitaba veya bilgiye sahip değillerdi. Onlar cenneti, cehennemi, yeniden dirilmeyi, kıyameti genelde Ehl-i Kitap'tan özelde ise Yahudilerden duydukları kadarıyla biliyorlardı.⁷⁰ Arap zihin dünyasında Yahudi algısı, her bir şeyi bilen, danışılması gereken insan olarak karşımıza çıkmaktadır. Araplara göre Yahudiler, Kitap Ehli olmaları sebebiyle birçok şey bilmektedirler.⁷¹ Araplara göre bir insanın peygamber olup olmadığını ancak onlar bilebilirdi. Arapların Yahudilere bu bakışının tabiri caizse onları ayarttığını söyleyebiliriz. Kendilerinden üstün gördükleri insanların da gelip onlardan çıkan bir peygambere iman etmeleri veya onu dinlemeleri, tarafsız bir şekilde değerlendirmeleri pek mümkün değildir. Bu yüzden de Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara karşı alaycı tavırlarını, tartışmalardaki lakaytlıklarını,

⁶⁵ İbn Hişâm, I, 513.

⁶⁶ Vâkıdî, I, 115.

⁶⁷ İbn Sa'd, VIII, 202.

⁶⁸ Vâkıdî, I, 368; İbn Hişâm, I, 212. Ayrıca bkz. İbn Sa'd, I, 159-160, 164.

⁶⁹ İbn Hişâm, I, 548.

⁷⁰ İbn İshâk, 83.

⁷¹ Örnek olarak bkz., İbn İshâk, Sîretü İbn İshâk, 106; İbn Hişâm, I, 196.

anlaşmalardaki sorumsuzluklarını sürdürmüşlerdir. Binaenaleyh onların İslâm'a tepkilerini şekillendiren nedenlerden biri de onları şımartan Arap zihin dünyasındaki Yahudi algısıdır.

e. Atalarına Bağlılıkları: Yahudilerin Hz. Peygamber'e itirazlarında bir diğer dile getirdikleri unsur ise atalarıdır. Her ne kadar müşrikler kadar baskın bir gerekçe olmasa da onların da "atalara bağlılığı" dillendirmeleri, akla müşriklerden rol çaldıkları izlenimini getirmektedir. Nitekim Resulullah (s.a.v.) Yahudileri İslâm'a çağırınca ona Râfi b. Hârice ve Mâlik b. Avf, "Ey Muhammed, bilakis biz babalarımızın uyduğuna tabi oluruz, onlar bizden daha iyi biliyorlar ve bizden daha hayırlıydılar" demişlerdir.⁷² Onların bu cevabında müşriklerden etkilenip etkilenmedikleri hususunda kesin bir şey söylemek, en azından bir örnek üzerinden pek mümkün değildir. Ne var ki, nasıl ki müşrikler Yahudilere başvurmuş ise Yahudilerin de müşriklerin Hz. Peygamber'e karşı dile getirdikleri itirazlardan haberdar olmaları ve bunlardan bazılarını benimsemeleri ihtimal dâhilindedir.

f. Taleplerinin Karşılanmaması: Yahudiler de yine müşrikler gibi Hz. Peygamber'den bazı taleplerde bulunmuşlardır. Onların, "Ey Muhammed, sen dediğin gibi Allah'ın elçisi isen, Allah'a söyle bizimle konuşsun ta ki onun sözünü işitelim" demeleri,⁷³ toptan indirilmiş bir kitap talep etmeleri⁷⁴ bu bağlamda dile getirebileceğimiz örneklerdir. Yahudilerin bu taleplerinde samimi olmadıklarını veya dertlerinin iman etmek olmadığı malumdur. Zira başka bir defa Hz. Peygamber'in Yahudi olmasını istemişlerdir ki,⁷⁵ şımarıklıkları kadar hadsizliklerinin de ulaştığı boyutu ifade etmesi açısından önemli bir örnektir.

g. Kendilerinin Seçilmiş Olduğu İddiası: Yahudilerin Allah'ın seçilmiş kulları oldukları iddiaları da onların Hz. Peygamber'e karşı olumsuz tavır takınmalarının sebepleri arasındadır. Resulullah'ın İslâm'a çağırıp uyarması üzerine Yahudilerin, "Bizi korkutamazsın ey

⁷² İbn Hişâm, I, 552.

⁷³ İbn Hişâm, I, 549.

⁷⁴ İbn Hişâm, I, 571.

⁷⁵ İbn Hişâm, I, 549.

Muhammed! Biz Allah'ın oğulları ve dostlarıyız” demeleri⁷⁶ bu konudaki yaklaşımlarının da bir ifadesidir.

h. Toplumsal Baskı: Özellikle hıbrların Hz. Peygamber'in çağrısına olumlu cevap vermeme sebepleri arasında bunu sayabiliriz. Yukarıda kaydettiğimiz Ebû Hüreyre'den nakledilen Hz. Peygamber'in görüştüğü Abdullah b. Sûriya'nın “Kavmime muhalif olmak istemiyorum. Umarım ki onlar Müslüman olurlar ben de Müslüman olurum”⁷⁷ demesini konu alan rivayet, sıhhatini veya ayrıntularını bir tarafa bırakmak kaydıyla toplumsal baskının varlığına ciddi bir işarettir. Yahudilerin kendilerinden İslâm'ı kabul edenlere karşı takındıkları olumsuz tavır da göz önüne aldığımızda, bu sebebin belli bir ağırlığa sahip olduğu görülecektir.

i. Hz. Peygamber'in Siyasî Konumuna İtiraz: Yahudiler, Hz. Peygamber'in aynı zamanda siyasî bir lider olduğunu daha hicretin başında anlamışlardı. Binaenaleyh Müslüman olmaları halinde siyasî anlamda da Arapların itaatine girmiş olacaklarının farkındaydılar. Her ne kadar kabilecilik olgusundan kurtulamadıklarından mutlak bir devlet fikrine sahip olmasalar da her hâlükârda bu inanmanın siyasî sonuçları olacağını bilmemeleri mümkün değildir. Aynı şekilde onların Hayber, Fedek, Vâdi'l-Kurâ gibi Yahudi yerleşkeleri ve Kureyş ile siyasî bağlantıları da kendilerini konumlandırmada belirleyiciydi. Neticede Yahudilerin karşı duruşlarında siyasî kazanımlarının kaybı endişesini de göz ardı etmemek gerekmektedir.

Bütün bu gerekçelere psikolojik etmenleri, iktisadî kayıpları, ırk özellikleri gibi hususları da eklememiz mümkündür. Dönem itibarıyla hepsinin veya her birinin ayrı ayrı Yahudilerin olumsuz tepkilerinde ama az ama çok belirgin bir rolü olduğu açıktır.

3. 2. Yahudilerin Olumlu Tepkileri

Kuşkusuz Yahudilerin Hz. Peygamber'in çağrısına en olumlu tepkileri, onlar arasında İslâmiyet'i kabul edenlerin çıkmasıdır. Sayıları hakkında farklı görüşler olsa da Yahudilerden Hz. Peygamber'e

⁷⁶ İbn Hişâm, I, 563.

⁷⁷ İbn Sa'd, I, 164.

iman edenlerin olması, üzerinde durulması gereken bir konudur. Onları iman etmeye sevk eden husus ise rivayetlere göre Hz. Peygamber'in "bildikleri ve bekledikleri" nebinin özelliklerine uyması, nübüvetine ve daha çok da kendi şahsiyetine inanmış olmalarıdır.⁷⁸

Yahudiler, kendilerinden Müslüman olanlara karşı ciddi anlamda psikolojik baskı kurmuşlardır. Nitekim Abdullah b. Selâm Müslüman olunca "Muhammed'e ancak en şerhlerimiz tabi oluyor, onlar hayırlılarımız olsalardı babalarının dinini terk edip de başkasının dinine girmezlerdi" demişlerdir.⁷⁹ Bireysel ihtidalarla karşı kitlesel bir tepkinin gösterilmesi, cemaatin kendisini koruma güdüsü olarak izah edilebilir. Sonuçta Yahudiler açısından buna izin verilmesi veya sessiz kalınması yeni ihtidaları da beraberinde getirebilirdi ki, rivayetlerde toplumsal baskının Yahudilerin İslâm'dan uzak durma sebepleri arasında kaydedilmiştir.

Bazı rivayetlerde Yahudilerin anlaşmalardan dolayı Hz. Peygamber'e yardıma geldikleri de kaydedilmiştir. Nitekim Uhud'a İbn Übeyy'in haliflerinden bir grup Yahudi katılmak istemiştir.⁸⁰ Aslında onlar anlaşmadan dolayı veya bir peygamberin yanında olmak için değil tam tersine halifleri olan İbn Übey için gelmişlerdir. İbn Übeyy, güç gösterisi için onları çağırılmış da olabilir. Hz. Peygamber'in onların başvurusunu reddetmesinin sebebi ise, meselenin aslında din olduğu ve Yahudilerin desteğiyle kazanılacak bir zaferin pek de olumlu yansımaları olmayacağı gerçeğiydi.

Rivayetlerde Hz. Peygamber'in şahsiyetinden etkilenerek Müslüman olan Yahudilerin varlığına da işaret edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, kendisine hizmet ettiği belirtilen genç bir Yahudi'yi hasta olunca ziyaret etmiş, ona İslâm'ı arz etmiş ve o da Müslüman olmuştur.⁸¹ Kuşkusuz bu rivayet önyargısız ve toplumsal baskıdan azade bireyler üzerinde Hz. Peygamber'in tesirini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

⁷⁸ Vâkıdî, I, 263; İbn Hişâm, I, 516-517, 518, II, 88-89; İbn Sa'd, I, 502.

⁷⁹ İbn Hişâm, I, 557

⁸⁰ Vâkıdî, I, 215.

⁸¹ Buhârî, Cenâiz, 79; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 2.

Sonuç

Hız. Peygamber'in dönem Yahudilerinden beklentisi, onların Müslüman olmaları en azından müşrikler kadar işi inada dökmemeleiydi. Ancak durum tam tersine gerçekleşmiş birçok sebebe mebni olarak Yahudiler kendilerinden sonraki üçüncü ilahi dine de ikincisine yaptıkları gibi aynı sertlikte tepki göstermişlerdir. Bu bağlamda Yahudilerin Hz. İsa'ya ve Hristiyanlığa tepkileriyle Hz. Muhammed ile İslâm'a karşı tepkilerindeki paralellik dikkat çekicidir. Sadece Hz. İsa'yı çarmıha göndermede başarılı olan Yahudi kurumsal yapısı, Hz. Peygamber'e suikastlarla aynı sonucu elde etmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Özellikle Hz. Peygamber'in onlara tanıdığı dinî yaşam ve ifade hürriyeti, Yahudileri istismar boyutuna varacak derecede kabul edilemez davranışlara götürmüştür.

Yahudilerin Hz. Peygamber'i tanıdıkları, bildikleri, bekledikleri ve bunu insanlara aktardıkları yolundaki literatürün sıhhat açısından ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir. Kur'ân'ın bu konudaki yönlendirmesine ek olarak, Yahudilerle ilgili ayetlerin tefsiri veya sebebi nüzülü arayışı bu rivayetleri kemiyet ve keyfiyet bakımından etkilemiştir. Hz. Peygamber sonrası Yahudiler arasında bu beklentiye dair haberlerin kesilmiş olması da yine Yahudi din kültürü açısından dikkat çekicidir. Zira şayet böyle bir beklenti var ise ve Hz. Muhammed'in bu beklentiye karşılamaadığı düşünülüyorsa, beklenti literatürünün çok daha canlı bir şekilde devamı gerekirdi.

Yahudilerin Hz. Peygamber'i kabul etmeme ve direnmelerinin arkasında kuşkusuz onların dinlerine bağlılıkları yatmaktadır. Yahudiler en başından itibaren onun nübüvvetini kabul etmemişlerdir. Bununla beraber onlar arasında iman eden, Hz. Peygamber'in nübüvvetini onaylayanlar da çıkmıştır. Dönem toplumu açısından büyük bir cesaret örneği olarak değerlendirilecek bu ihtidalar, bireysel kalmış; tepkiler ise kitlesel boyutta sürdürülmüştür.

Yahudiler, Hz. Peygamber'i ve gelen vahiyleri yakından takip ediyorlar; onlara dair sorular soruyorlar, tartışmalara girişiyorlardı. Onların tartışmalarında amaç, hiçbir zaman öğrenmek veya anlamak

olmamış bilakis Hz. Peygamber’i ve gelen vahyi ilzam etmek, inananların zihninde şüpheler oluşturmak ve en çok da kendi dindaşlarını korumak olmuştur. Sadece gelen vahiyler özelinde değil, aynı zamanda dinî uygulamalar konusunda da Hz. Peygamber ile tartışmalara girişiyorlar, tepkiler gösteriyorlar ve hatta Hz. Peygamber’i “geri adım atması halinde inanacakları vaadiyle” kandırmaya kalkışıyorlardı. Kadim bilgi birikimlerine, ellerindeki kitaplarına ve geniş ilmî altyapılarına rağmen Yahudiler, Hz. Peygamber ile giriştikleri dinî münazaa ve münazaralarda hep mağlup taraf olmuşlardır. Onların Tevrat hükümlerini gizleme çabaları, müşriklere dinlerinin daha hayırlı olduğunu söylemeleri, dinî cevaplar konusundaki çaresizliklerinin de yansımasından ibarettir.

Yahudilerin Hz. Peygamber’e karşı tavırları, Kur’ân’da ve rivayet literatüründe çerçevesi çizilen tarihsel Yahudi kimliğinden aslında pek de farklı değildir. Onların Araplara bakışı kadar, kendi tarihsel kimlikleri de Hz. Peygamber’in çağrısına karşı çıkmayı gerektirmiş, onu anlamaya dahi çalışmadan eleştirmeye, alay etmeye başlamalarına neden olmuştur. Burada Hz. Peygamber ve çağrısına Arap müşriklerin tavırlarıyla nebevî geleneğe ve tevhid inancına sahip Yahudilerin tavırını kıyaslayacak olursak, açıkçası şirk geleneğinin daha olgun daha sakın bir tavır sergilediğini söylemek durumundayız. Çünkü en nihayetinde onlar bir noktada oturup dinlemesini ve gerçeğe itaat etme başarısını göstermişlerdir. Yahudiler ise bütün bilgi birikimlerine, bütün sahip oldukları ilahî geleneklerine karşın bırakalım inanmayı, oturup dinlemeyi dahi bir türlü başaramamışlardır.

Kaynaklar

Arslantaş, Nuh, *Hız. Muhammed Döneminde Yahudiler*, Kuramer Yayınları, İstanbul 2016.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahîh*, I-VII, Çağrı Yay., II. Bsk., İstanbul 1992.

Ebû Dâvud, Süleyman b. Eşas b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr b. İmrân el-Ezdî (275/888), *Sünen*, I-V, thk., hşy., şrh: Bedreddin Çetiner, Çağrı Yay., II. Bsk., İstanbul 1992.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalanî (852/1448), *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1379.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Eyyüb el-Hımyerî (218/833), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, I-II, thk: Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Ebyâr-Abdülhâfız eş-Şelbî, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, II. Bsk., Mısır 1955.

İbn İshâk, Muhammed b. Yesâr (151/768), *Sîretu İbn İshâk*, thk: Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1978.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (230/845), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I-VIII, thk: İhsân Abbâs, Dâru's-Sâdir, Beyrut 1968.

Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî (150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk: Abdullah Mahmud Şehâte, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut 1423.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc (261/874), *Sahîh*, I-III, thk., tsh., tlk: M. Fuâd Abdülbâkî, Çağrı Yay., II. Bsk., İstanbul 1992.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Câmiü'l-Beyân fî Tefsîr'l-Kur'ân*, thk: Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1420/2000.

Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre b. Musâ b. ed-Dahhâk (279/892), *Sünen*, I-V, thk., şrh: Ahmed Muhammed Şâkir, Çağrı Yay., II. Bsk., İstanbul 1992.

Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd (207/822), *Kitâbu'l-Meğâzî*, thk: Marsden Jones, Daru'l-A'lemî, III. Bsk. Beyrut 1989.

MÜZAKERE

*Adnan ADIGÜZEL**

Sözlerime başlamadan önce değerli hazirunu hürmet ve muhabbetle selamlıyorum.

Değerli hocamız Şaban Öz'ün tebliğini kapsam, kaynaklar ve içerik olarak üç açıdan değerlendirmeye çalışacağım.

I. Kapsam:

Öncelikle tebliğin emek verilerek hazırlanmış, genel anlamda konusu, konuların ele alınışı ve iddiaları ile güzel bir tebliğ olduğunu ifade etmeliyim.

Tebliğ kapsam olarak, girişten sonra üç ana başlık olarak planlanmıştır. Bu üç başlıktan ilk ikisi; “Yahudilerin Peygamberi Tanınmaları” ve “Mekke Döneminde Yahudilerin İslâm’a Tepkileri” başlıklarıdır. Bu başlıklar çerçevesinde anlatılanlar asıl konu için girişin devamı olarak değerlendirilebilir. Sayın Öz, bu iki başlıkla asıl konu olan Müslümanların Yahudilerle doğrudan ve yoğun bir şekilde muhatap oldukları Medine dönemindeki İslâm çağrısına verdikleri tepkilerin alt yapısı anlamında açıklamalar sunmuştur.

Asıl konunun işlendiği üçüncü başlık “Medine Döneminde Yahudilerin İslâm’a Tepkileri” şeklindedir. Bu çerçevede Yahudilerin düşmanlıkları, ortaya çıkan dinî tartışmalar ve genel anlamdaki olumsuz tepkilerin sebepleri ele alınmış ve son olarak da Yahudilerin olumlu tepkilerine yer verilmiştir. Tebliğ “Sonuç” kısmıyla tamamlanmıştır. Bu içeriğin tebliğ konusu olan “Peygamberimiz Döneminde Yahudilerin İslâm Çağrısına Tepkileri”nin ortaya konulması için yeterli iyi bir içerik olduğu kanaatindeyim.

II. Atıflar

Tebliğin kaynakları konusuna gelince; Bu tebliğde, Siyerin en önemli kaynağı ve konumuzla ilgili Kur’ân’da onlarca ayet olmasına rağmen Kur’ân’a yeterince atıfta bulunulmadığı görülmektedir. Girişin son paragrafında tebliğin sınırları anlamında:

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (adiguze-la63@gmail.com).

“Tebliğin içerik sınırlarını ise Yahudilerin İslâm çağrısına tepkileri oluşturmakta olup, Kur’ân’da ve hadislerde Yahudiler gibi hususlar çalışmamız dışındadır.” denilmiştir.

Belki de buradaki “Kur’ân’da ve hadislerde Yahudiler gibi hususlar çalışmamız dışındadır.” ifadesine bağlı kalınmak adına yaklaşık yedi b. kelime bu tebliğde hadis ve Kur’ân’a çok az atıfta bulunulmuştur.

Özellikle Kur’ân’ın siyer konuları hakkında birincil kaynak olduğu genel anlamda tartışmasız herkesin kabul ettiği bir gerçekliktir. Ancak burada ele alınan konularla ilgili onlarca ayet bulunduğu halde neredeyse bu ayetlere hiç atıf yapılmamıştır. Ayetlere atıf yerine ayetlerin yer aldığı, bazen de tamamen ayetlerin içeriğinin ifade edildiği diğer siyer kaynaklarına atıf yapılmakla iktifa edilmiştir. Bilindiği gibi çoğu zaman ele aldığımız konularla ilgili olarak Kur’ân’ın verdiği bilgiler, İbn İshak, İbn Sa’d, İbn Hişam, Belâzürî gibi müellifler tarafından olduğu gibi aktarılmıştır. Kur’ân tarafından anlatılan, bilgi verilen bir konuda diğer kaynaklara atıfla birlikte öncelikle Kur’ân’a atıf yapmak çalışmamızı “Kur’ân’da Yahudiler” haline getirmeyecek, tersine verdiğimiz bilgilerin, yaptığımız açıklamaların mevsûkiyetini pekiştirecektir. Bu müzakerede yeri geldikçe konularla ilgili ayetlere dikkat çekilmiştir.

Yine tebliğde Yahudilerin kendi kitaplarına da atıf yapıldığını göremiyoruz. Yahudilerin Hz. Peygamber’in davetini reddetme gerekçeleri anlamında ileri sürdükleri gerekçelerden en azından bazıları kendi kutsal kitaplarındaki bilgilere dayanmaktadır. Bunların gösterilmesinin bu çalışmayı daha da güçlendireceğini düşünüyorum. Dolayısıyla anlatılan konularla ilgili Yahudi kaynaklarına atıf yapılmayışını önemli bir eksiklik olarak düşünüyorum. Başka bir kültür, millet ve dinden insanlara yönelik bir konu hakkında onların tepkilerini anlamlandırabilmek adına bu konularda onların neler söylediği, olaylara nasıl baktıklarına dikkat çekmek tebliğimizi daha iyi hale getirirdi. Yahudilerin Hz. Muhammed’in davetine yönelik tepkilerini, tarihî travmalar yaşamış olan, kendi kimliklerini ve dinlerini farklı bir coğrafyada ayakta tutmaya çalışan bir halkın tepkileri olduğunu düşünerek anlamaya çalışmak daha doğru olacaktır. Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, kullanılan kaynaklar anlamında tebliğ metni, asıl muhatabımız olan Yahudilerin kaynakları dikkate alınmaksızın neredeyse tamamen belli başlı siyer kaynaklarına dayalı olarak hazırlanmıştır.

III. İçerik Yönünden Tebliğ

Girişte tebliğin konusunun “Yahudilerin İslâm çağrısına tepkilerini ele almak” olduğu, meselenin Medine’deki belli başlı kabileler olan Benî Kaynuka, Benî Nadîr, Benî Kureyza gibi kabilevi bakış açısından değil, Yahudi kimliği üzerinden ele alınacağı ifade edilmiştir. Bu anlamda Yahudilerin İslâm çağrısına tepkilerinde asıl olarak “Yahudi kimliği”nin belirleyici olduğu belirtilmiştir. Sonrasında ise bir genelleme yapılarak Yahudilerin “fırsat bulunca âdeti genetik yapılarındaki “şımarıklıklarını izhar etmeyen, anlaşmaları bozmayan hiçbir Yahudi’nin bulunmadığı” ifade edilmiştir. Bu ifade genel anlamda bir gerçekliği ifade etse de Kur’ân’ın da ifadesiyle Yahudilerin “hepsi bir değildir.”¹ Sayın Öz’ün burada ve daha sonraki sayfalarda da ifade edilen “Yahudi kimliğinin öne çıkan tezahürü olan inat, haset, şımarıklık ve hadsizliklerinden taviz vermedikleri” ifadesinde özellikle “şımarıklık ve hadsizlik” kelimelerinin akademik bir dil anlamında uygun olmadığı kanaatindeyim.

Diğer yandan² sunulan tebliğin bir başlığının da, buradaki genellenmenin uygun olmadığını ifade anlamında “Yahudilerin Olumlu Tepkileri” şeklinde olduğunu görüyoruz. Bu genellenenin maksadı aşan bir ifade olduğunu söyleyelim. Bu çerçevede bir de çok iyi örnek olarak daha hicretin ilk günlerinde bütün Yahudileri karşısına almak pahasına ailesiyle birlikte İslâm’a giren Yahudi alimi Abdullah b. Selam’ı ve Müslümanlar safında Uhud Gazvesine katılan ve burada ölen, ölmeden önce “ölürsem bütün mallarım Muhammed’indir” diyerek mallarını Peygamberimize vasiyet eden diğer bir Yahudi alimi Muhayrik’ı da hatırlayalım. Peygamberimiz onun için “Yahudilerin en hayırlısı” ifadesini kullanmıştı.³

¹ Âl-i İmrân, 3/113-115, 199. Bu metinde kullanılan ayet mealleri genellikle, “*Yüce Kur’an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, Hazırlayanlar: Abdulkadir Şener, Cemal Sofuoğlu, Mustafa Yıldırım. Tıbyan Yay. İzmir 2020’den alınmıştır.

² Tebliğde anlatılan konular hakkındaki açıklama, öneri ve eleştirilerimiz genel olarak bu şekilde sol yandan içeride yazılmış paragraflar şeklinde verilecektir.

³ İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Eyyûb el-Himyârî (ö. 213/). *Es-Sîretu’n-Nebeviyye*. Tahk. Mus-tafa es-Sekâ, İbrahin el-Ebyârî, Abdulhafız Şelebî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2009, s. 363, 364; Taberi, İbn Cerîr, *Tarihu’t-Taberî*, Taberî Tarihi, çev. Cemalettin Saylık, Ankara Okulu Yay. Ankara 2019, 2, 510.

Giriş'te ayrıca Yahudilerin Hz. Peygamber'e ve İslâm'a tepkilerindeki Hz. İsa'ya ve Hristiyanlığa tepkileriyle olan paralellik vurgusu yapılmıştır. Bu kanaat tebliğinin sonuç kısmında da tekrarlanmıştır. Bu tebliğinin ileriki sayfalarında onların İsa'yı susturup ölümüne götürdükleri gibi Hz. Muhammed'i de yok etmek için ellerinden geleni yaptıkları ifade edilmiştir. Yahudilerin Hz. İsa ve Hz. Muhammed'e tepkilerindeki paralellik tepki sebepleri, yeni bir din, kitap ve risaletten bahseden kişinin yalanlanması, reddedilmesi ve hatta öldürülmesi için her yola başvurmaları şeklinde bir üslup paralellığıdır. Ancak şekil, ortam ve sonuç açısından bir paralellik söz konusu değildir.

Bu konu sonuç kısmında da tekrar ifade edilmiş, Hz. İsa'yı çarşıya göndermede başarılı olan Yahudi kurumsal yapısının, Hz. Peygamber'e de suikastlar düzenleyerek aynı sonucu elde etmeye çalışmış oldukları, ancak başarılı olamadıkları belirtilmiştir. Burada özellikle Hz. Peygamber'in Medine Vesikasıyla/Sözleşmesiyle onlara tanıdığı dinî yaşam ve ifade hürriyeti,⁴ Yahudileri istismar boyutuna varacak derecede, kabul edilemez davranışlara götürdüğü ifade edilmiştir. Bunun bir sonucu olarak Hz. İsa'yı yalanlayan, dışlayan, susturmaya çalışan ve sonunda da öldürülmesini sağlayan Yahudi dindarlığının yansımaları Hz. Muhammed için de devreye sokulmuştur. Ancak tarafların şartları, imkânları ve güçlerinin yeni durumda çok farklı olmasından dolayı Yahudiler Hz. Muhammed ile ilgili emellerine ulaşamamışlardır. Geçmişte Yahudilerden bir grup Rûm devlet gücüyle işbirliği yaparak Hz. İsa'yı savunmasız şekilde yakalamayı, susturmayı, yok etmeyi başarsalar da Hz. Muhammed karşısında ise böyle bir güçleri yoktu. Tersine Hz. Muhammed ile mücadeleyi daha işin başında kaybetmişler, onun hükmüne boyun eğmek durumunda kalmışlardı. Meydan okuyup saldırıya yeltendiklerinde de onun karşısında hiçbir varlık gösteremediler.

Diğer yandan Hz. İsa, Hz. Muhammed'den farklı olarak Yahudiler arasından çıkmış, Yahudilere gönderilmiş, "İsrailoğullarının kayıp koyunlarını toparlamakla"⁵ görevli bir elçiydi. O, Yahudiler ara-

⁴ Muhammed Hamidullah. *el-Vesâiku's-Siyâsiyye, Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdârî Belgeleri*, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi Yay. İstanbul 1997, Madde 24-35, s. 69-70.

⁵ *Kitabı Mukaddes, Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur-İncil)*, Kitabı Mukaddes Şirketi Yay. İstanbul, 2016. Matta İncili, 15/24

sında yaşayan, Yahudi mabetlerinde onların dine aykırı uygulamalarını düzeltmeye çalışan bir Yahudiydi. Hz. İsa, yeni bir din getirdiğini ifade etmemiştir. Hıristiyanlığı ayrı bir din haline getiren, Yahudilikten ayıran Pavlos olmuştur.⁶ Dolayısıyla Hz. İsa'nın yaşadığı ortamdaki güçler, muhataplar, davetin içeriği ve amaçlarıyla, Sonuçta Hz. İsa Yahudilerin etkisi ve kışkırtmasıyla harekete geçirilen devlet gücü kullanılarak susturulmuşken, Hz. Muhammed, hicretle birlikte Medine'de bölgenin en önemli ve üstün devlet gücüne sahip, bir anlamda Yahudilerin de siyasi olarak kendisine tâbi olmak durumunda kaldığı bir kişiydi. Medine'de Yahudiler tarafından da kabul edilen Medine Vesikasına göre, ortaya çıkan sorunların çözümünde müracaat edilmesi gereken Hz. Muhammed olarak kabul edilmişti.⁷ Sonuç olarak Yahudilerin Hz. İsa ve Hz. Muhammed hakkındaki emelleri bakımından bir paralellik olsa da şartlar, tarafların durumları ve mücadele süreçleri açısından paralellik söz konusu değildir.

1. Yahudilerin Hz. Peygamberi Tanımları

Sayın Öz, "Giriş"ten sonraki ilk başlıkta "Yahudilerin Hz. Peygamberi Tanımları" hakkında rivayet edilen bilgileri ele almış ve bu konuya üç sayfadan fazla yer ayırmıştır. Burada, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin Yahudiler tarafından kesin bir şekilde bilindiğine dair açıklamalar ve bu konudaki rivayetlere yer verilmiştir. Ancak bu bilgi ve rivayetler tamamen Müslümanların tarihi kaynaklarına dayanmaktadır. İslâm Tarihi ve Siyer kaynakları, Ehl-i Kitap'ın dolayısıyla Yahudilerin Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderileceği, onun adını, ortaya çıkacağı zamanı, coğrafyayı, kabilesini, ailesini, sırtındaki mührünü ve daha ne kadar ayrıntı varsa çok iyi bildiklerini ifade eden rivayetlerle dolu olduğu ifade edilmiştir. Bazı ayet ve hadislerle de bu konudaki iddialar desteklenmiştir.

Sayın Öz'ün, uzun uzun üzerinde durduğu ve sonuç olarak söylediği gibi, bu kadar kesin bilinen ve beklenen peygamberin ortaya çıkmasıyla birlikte neredeyse bütün Yahudilerin onu inkâr etmeleri normal değildir. En azından onca Yahudi âlimi arasından bazılarının geçmişteki o kadar bilgi ve beklentiye dikkat çekerek kavimlerini bu bilgilere atflarda bulunarak uyarmaları gerekmez miydi?

⁶ Şinasi Gündüz, *Pavlos Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001.

⁷ Hamidullah, *Vesâiku's-Siyâsiyye. Madde 42*, s. 71.

Burada hocamızın da dikkat çektiği gibi bir başka sıkıntılı durum da, Peygamberin Mekke’de ortaya çıkacağını bildiren rivayetlerdir. *Hâlbuki Yahudiler kendi içlerinden bir peygamber beklemekteydiler. Yahudiler Mekke’de yaşamadığına göre nasıl olur da buradan Yahudi asıllı bir peygamber çıkabilirdi?*

Sonuç olarak Sayın Öz, Yahudilerin Hz. Peygamberi bildikleri ve bekledikleri yolundaki rivayetlerin Kur’ân’daki bazı ayetlere dayalı olarak üretilmiş ve anlatılmış olduğu kanaatini dile getirmiştir. Ayetlerde (Bakara, 2/89, 90; A’râf, 7/157; Fetih, 48/29; Saf, 61/6) *Ehl-i Kitap’ın bildiği ifade edilenin Peygamberin şahsiyeti ve kimliğini esas alan bir bilgi değil risalet gerçeği, nebevî gelenek olduğunu* belirtilmiştir. Ancak Müslüman kültüründeki anlatımlar neredeyse tamamen Peygamberin şahsiyeti ve kimliği hakkındaki anlatımlardır.

Yine Sayın Öz, haklı olarak, *Hz. Peygamber’in doğumunu, geleceği yer ve tarihini bildiği kabul edilen Yahudilerin Peygamberin doğumundan hicretine kadar geçen elli küsur yıl boyunca bu konuyla hiç ilgilenmemeleri, Mekke’ye giderek, geleceğini bildikleri ve bekledikleri Peygamberi görmek ve iman etmek için hiçbir girişimde bulunmalarını konu hakkındaki anlatımlarda görülen çelişkilerin bir ifadesi* olarak kabul etmiştir.

Bir başka önemli konu da, Yahudilerin Hz. Peygamber’in ortaya çıktığı dönemde bir peygamber beklentisi içinde oldukları, ancak bekledikleri kişinin Hz. Muhammed olmadığını kabul edilmesidir. Bu anlayış dikkate alınarak “*Hz. Muhammed’i kabul etmeyen bu kişilerin başka bir kişinin gönderilmesini beklemeleri gerekmez miydi?*” sorusu sorulmuştur. Tabii, Şaban Öz hocamızın da dikkat çektiği gibi Yahudiler Hz. Muhammed’i beklenen kişi olarak kabul etmedikleri halde onun risaletinden sonra birden bire bölgeden çıkacak bir mesih/peygamber beklentilerine uygun kişiyi beklemekten vazgeçmişlerdir. Hâlbuki olması gereken beklenen kişi Hz. Muhammed değilse bölgeden çıkacak gerçek mesih/peygamberin beklenilmeye devam edilmesiydi. Ancak peygamberliğini kabul etmedikleri Hz. Muhammed’den sonra bu bölgede daha önce özellikleri hakkında genişçe açıklamalar yapılan Ehl-i Kitap’ın mesih/peygamber beklentisi bitmiştir.

Sayın Öz, İslâm literatüründe anlatıldığı gibi her yönüyle tarif edilen bir peygamber değil de, *Yahudilerin kendilerinden olan bir kurtarıcı, bir peygamber beklentisi içinde olabileceklerini* ifade etmiştir. Sonuç olarak İslâm literatüründeki gibi yaygın ve açıkça her yönüyle

tarif edilen bir Peygamber önceden anlatılsa, bilinse ve savunulsaydı bunu bir anda tamamen inkâr etmeleri o kadar kolay olmazdı yorumunu yaparak bu konudaki anlatımların zafiyetine dikkat çekmiştir.

Diğer yandan Yahudilerin Kutsal kitabında Peygamberlik ve peygamberlerin özellikleri anlamında açıklamalar bulunmaktadır. Bu açıklamalarda kimin peygamberlik iddiasında yalancı olduğuna dair bilgiler verilmiştir. Yalancı peygamberlerin en önemli özelliğinin de Allah'tan başkasına kulluğa davet, Allah'ın emirlerini yok saymak ve onları değiştirmek olarak ifade edilmiştir. Yine hakiki peygamber, kendi kardeşleri arasından çıkacak, Musa (as) gibi Allah adına konuşan bir peygamber olacaktır.⁸

2. Mekke Döneminde Yahudilerin İslâm'a Tepkileri

Tebliğin ikinci başlığında *Mekkelilerin* (Kureyş müşriklerinin) Peygamber hakkında bilirkişiler olarak Medineli Yahudilere sorular sorduklarına dair rivayetler dile getirilmiştir. Yahudiler Mekke müşriklere Hz. Muhammed'e ruh konusunda soru sormalarını istedikleri ifade edilmiştir. Başka rivayetlerde buna ilaveten Kehf Suresinde dile getirilen kıssalarla ilgili sorular sormalarını, Hz. Yakup-Yusuf kıssası gibi konularda sorular sorulması istendiği görülmektedir.

Sayın Öz, haklı olarak eğer Yahudiler bu soruların sorulmasını bizzat kendileri istedilerse, onların sorularının cevaplarını merak etmemelerinin normal olmadığına dikkat çekmiştir. Öz, Yahudilerin hicretten önce Hz. Muhammed'in risalet iddiasından haberdar olduklarını ancak bunu görmezden geldiklerini ifade etmiştir. Bunun da onların peygamber beklentisi içinde oldukları konusundaki rivayetleri sorunlu hale getirdiğini belirtmiştir.

Burada şunu da ilave etmek gerekir diye düşünüyorum: Onlar gelecek olan peygamber ya da mesihin mutlaka İsrailoğulları içinden çıkacağına inandıkları için Mekke'de Araplar arasından çıkan ve peygamber olduğu söylenen kişiyle ilgilenmeye bile değer görmemiş olabilirler.

3. Medine Döneminde Yahudilerin İslâm'a Tepkileri

Bu konu iki ana başlıkla ele alınmış, birinci başlık altında dört de alt başlık bulunmaktadır. Burada, konuya giriş mahiyetinde Hz. Peygamber'in, hicretten sonra Yahudileri de kapsayan şehirdeki bütün

⁸ *Kitabı Nukaddes*, Tesniye, 13, 1-5, 18/14-21.

gruplarla bir arada yaşamak için gerekli yasal zeminin oluşmasını sağlayan” bir anlaşma metni (Medine Vesikası) hazırlandığına dikkat çekilmiştir. Kur’ân’a ve diğer rivayetlere yansıdığı kadarıyla Yahudiler ile Hz. Peygamber/Müslümanlar dinî konularda sık sık tartışmışlardır.

Yine hicret sonrası Yahudilerin en belirgin davranışının düşmanlıkları olduğuna, Hz. Peygamber’i ve onun çağrısını kabul etmek bir yana, rakip bir din olarak dahi görmediklerine, en başından beri düşmanlıklarını izhar ettiklerine dikkat çekilmiştir. Bu düşmanlığın ifadesi anlamında Yahudilerin; alay etmek, dinî konularda Hz. Peygamberi sıkıştırmaya çalışmak, fitne çıkartmak, suikast planı yapmak ve nihayetinde Peygamber ve Müslümanların yok edilmesi için düşmanla askerî iş birliğine kadar varan girişimleri dile getirilmiştir.

Sayın Öz, Hz. Peygamber’in iyi niyetle onların kendisine inanma ve tabi olmalarını beklediğini ifade etmiştir. Ancak onun iyi niyet ve beklentilerini iki yıl dolmadan tükettiklerine dikkat çekilmiş, Yahudi kimliğinin öne çıkan tezahürü olan inat, haset, şımarıklık ve hadsizliklerden taviz vermedikleri söylenmiştir.

Sayın Şaban Öz hocamızın da belirttiği gibi, Hz. Muhammed, son derece iyi niyetle Yahudileri kardeş, aynı dinî temellere dayanan, ortak dini mirasa sahip olmalarından dolayı kendisinin rakibi değil birlikte yaşayacağı ve onlarla müşrik Araplara karşı birlikte mücadele edebileceği beklentisi içinde olduğunu düşünebiliriz.⁹ Hz. Muhammed bunu sağlamak için girişimlerde bulunmuş olmalıdır. Müslümanların Medine’de namazlarda Yahudilerin de kiblesi olan Kudüs’e yönelmesi, Yahudilerle arasındaki ortak noktaları gösteriyor, kendisinin Hz. Musa ile aynı davanın ve inancın savunucusu olduğunu ifade etmiş oluyordu.

Ancak iki sene bile dolmadan sürtüşmeler, küçümsemeler, işbirliği konusundaki tıkanmalar yanında Yahudilerin Hz. Muhammed’e karşı düşmanlarıyla işbirliğine girmiş olmaları Hz. Peygamber’in on-

⁹ De ki: “Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah’a ibadet edelim. O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah’ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin.” Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: “Şahit olun, biz Müslümanlarız.” Âl-i İmrân, 3/64. “De ki: Allah doğruyu söyler. Öyle ise, hakka yönelmiş olarak İbrahim’in dinine uyunuz. O, müşriklerden değildi.” Âl-i İmrân, 3/95. Ayrıca bkz. Nuh Arslantaş, *Hız. Muhammed Döneminde Yahudiler*, Kuramer Yayınları, İstanbul 2016, s. 149.

lardan olumlu beklentilerini bitirmiştir. Tabiri caizse Peygamberin onlardan “sıtkının sıyrılması” sonucunda ilişkilerin sıkıcı olmaya başladığı, zorlaştığı ve artık kopma noktasına doğru gittiği görülmektedir. Hz. Peygamber’in kıblenin değişmesi beklentisi içine girmesi de bunun son noktası olarak düşünülebilir. Ayette ifade edildiği gibi bu beklenti ile Hz. Muhammed, “*gökyüzüne doğru bakıp durarak*”¹⁰ kıblenin değişmesi ve onlarla aynı kibleye yönelmekten kurtulma konusunda vahiy beklemeye başlamıştır. Aslında kıblenin değişimi beklentisi içine girilmiş olması Hz. Peygamber’in Yahudiler hakkındaki neredeyse tüm ümitlerin bitme noktasına gelmiş olduğunu düşünebiliriz. Zaten kible değişiminden sonra yeni bir dönem başlamış, kısa zaman sonra Benî Kaynuka ile savaş durumuna gelinmiştir.

Diğer yandan Yahudilerin İslâm geldiğinde 1800 yıla yakın bir din ve kutsal metin kültürü, geçmişte onlarca peygamberin muhatabı olma gibi tarihî tecrübeleri bulunuyordu. Onların bu geçmişlerini ve bu geçmişin oluşturduğu bilinçaltını hesaba katmak gerekir. Kutsal kitapları ve peygamberleri olmayan “ümme” müşrikler bile İslâm karşısında var olan kültürlerini korumak için yoğun bir çaba harcamışlarken Yahudilerin tepkilerini de anlamak gerekir.

3.1. Yahudilerin Olumsuz Tepkileri ve Sebepleri

Tebliğde Yahudilerin İslâm’a Olumsuz Tepkileri dört alt başlıkla ele alınmıştır. Yahudilerin Hz. Muhammed’e ve İslâm’a/Müslümanlara karşı tavır ve tepkileri genel olarak:

“Moral bozmak, fitne çıkartmak, psikolojik baskı kurmak, inanları şüpheye düşürmek, kendilerinden olup İslâm’ı kabul edenleri kötülemek, alay etmek, düşmanla iş birliği yapmak, fırsat bulunca şiddete başvurmak,” şeklinde sıralanmıştır.

Hz. Peygamber’in hicret sonrasında Yahudilerle doğrudan görüşme yanında onların âlimlerine mektup yazarak da İslâm’ı kabule davet ettiği belirtilmiştir. Ancak Yahudiler risaletin kendi tekellerinde olduğuna ve Arap peygamber olamayacağı inançları dolayısıyla tepkileri dile getirilmiştir. Yahudiler alay ve moral bozmak için ellerinden

¹⁰ Bakara, 2/143.

geleni yapmışlar, selam vermiş gibi yaparak bedduada bulunmuşlardır. Yine kıblenin değişimi hakkında ileri geri konuşarak¹¹ Müslümanların zihnini bulandırmaya çalışmışlardır.

Şaban Öz hocamız, Yahudilerin fitne çıkarmak ve Müslümanların kafasını bulandırmak için yaptıkları bir başka işin de önce Peygambere inandık deyip kısa zaman sonra da vaz geçtiklerini, İslâmiyet'in gerçek bir din olmadığına kanaat getirdiklerini ifade etme planlarıdır. Böyle yaparak insanların kafasını karıştırmaya çalışmışlardır. Bu konu Kur'ân'da şu şekilde anlatılmıştır: “Kitap ehlinden bir grup, *Mü'minlere indirilene günün başlangıcında inanın, sonunda da inkâr edin, belki onlar (size bakarak) dönerler* dediler.”¹² Yine, metinde Yahudilerin, Peygamberi nebilik iddiasında bulunan, kandırılmaya müsait bir kişi olarak gördükleri ve yine Hz. Peygamber'in Allah için infak çağrısını boşa çıkarmaya çalıştıklarına dikkat çekmiştir. Kur'ân'da onların bu konudaki ifadeleri dile getirilmiş ve kınanmıştır.

“Allah (Allah'a borç vermekle ilgili ayeti)¹³ kastederek alaylı bir üslupla) Meğer Allah fakirmiş, biz ise zenginiz” diye alay eden Yahudilerin sözünü elbette iştirmiştir.”¹⁴

Burada Şaban Öz hocamızın onların her fırsatta alay etmeleri, Müslümanlara karşı psikolojik savaş yürütmeleri ve dillerini eğip bükererek İslâm'ı ayıplama aşağılama yoluna gitmelerine karşı Kur'ân-ı Kerim'in Yahudilerin Müslümanlara sözlü tacizlerine tedbir anlamında konuşmalarına dikkat etmeleri ve bu anlamda onların “kurnazlık yaparak” kullandığı “Râinâ” yerine “Unzurnâ” demelerini tembih ettiğini¹⁵ belirtelim.

3.1.1. Yahudilerin Düşmanlıkları

Tebliğde, Hz. Muhammed'in (as) Yahudilere karşı son derece iyi niyetli olumlu bir beklenti içinde olduğu, ancak en büyük düşmanlık ve direnişin onlardan geldiği ifade edilmiştir. Bu durum en açık şekilde Bedir Gazvesi zaferinden sonra Kuynuka kabilesinin tavrında

¹¹ Bu anlamda Yahudilerin tavrı Kur'ân'da şu şekilde ifade edilir: “İnsanların beyinsizleri, ‘Yöneldikleri kıbleden onları çeviren nedir?’ diyecekler; de ki: ‘Doğu da batı da Allah'ındır. O, dilediğini doğru yola eriştirir.’ Bakara, 2/142.

¹² Âl-i İmrân, 3/72.

¹³ Bakara, 2/245.

¹⁴ Âl-i İmrân, 3/181.

¹⁵ Bakara, 2/104.

görülmüştür. Hz. Peygamber'in uyarılarına karşılık onlar, "Biz Mekke müşriklere benzemeyiz, onlar savaş bilmez, bizim karşımıza çıkarsanız size gününüzü gösteririz" anlamında tehditler savurmuşlardı. Benî Nadîr kabilesi ve Hayber Yahudileri de Hz. Peygambere suikast düzenlemişlerdi. Hz. Peygamber bu girişimlere karşı harekete geçerek bu çalışmalarını boşa çıkarmıştır.

Yahudilerin Hz. Peygambere düşmanlık konusunda Medine'deki münafıklarla, Mekke müşriklerle ve Medine dışındaki Yahudilerle de işbirliği yaptıklarına dikkat çekilmiştir. Hendek Gazvesi öncesinde Müşriklerle konuşmalarında da Mekke müşriklerin Hz. Muhammed'den daha doğru yolda olduklarını ifade etmişlerdir.

"Kendilerine kitap lütfedilmiş olan Yahudilerin yaptıklarını görüyorsun işte! Ne hallere düştüler! Kâhinlere ve şeytan tabiatlı kimselelere inanıyorlar ve müşriklerin Müslümanlardan daha doğru yolda olduklarını söylüyorlar"¹⁶

Medine'de Hz. Peygambere karşı düşmanlık yapan Yahudiler olmakla birlikte, burada çok sayıda¹⁷ Yahudi kabilesi yaşamaktaydı. Bunlardan anlaşmalarına bağlı kalan Yahudilere dokunulmamıştır. Hz. Muhammed onlara karşı son derece adil bir şekilde davranmış, onlar Medine'de Müslümanlarla birlikte yaşamaya devam etmişlerdir. Sayın Öz'ün de belirttiği gibi Medine'de kalan bu Yahudilerden on kişi Hayber'in fethine katılmıştı.

3.1.2. Dinî Tartışmalar

Sayın Öz, bu başlık altında, tartışma çıkarmanın Yahudilerin en çok öne çıkan karakteristik özelliklerinden olduğuna dikkat çekmiştir. Onlar bu özelliklerini Hz. Muhammed ve Müslümanlara karşı da göstermişlerdir. Yahudiler gelen vahyi takip etmişler, emir ve yasaklar konusunda itirazlarda bulunmaktan geri durmamışlardır.

"Size ilimden çok az şey verilmiştir." (İsra, 17/85), ayeti indirilince, Peygamberimize "burada kendilerine ilimden az bir pay verilenler siz misiniz biz miyiz?" sorusunu yöneltmişlerdir. Yine Hz. Süleyman'ın peygamber olarak ifade edilmesi tartışma konusu yapılmıştır. Onlar Hz. Süleyman'ı sihirbaz olarak kabul etmişlerdir.

¹⁶ Nisa, 4/51.

¹⁷ İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye* s. 361-369; Aslantaş, *Yahudiler*, s. 140 vd.

Tebliğde Yahudilerin Müslümanlarla da tartışmalar yaptıklarına dikkat çekilmiş, bazen bu tartışmaların fiili kavgaya kadar varıldığı belirtilmiştir. Bu anlamda Allah hakkında bir tartışma sonucunda Hz. Ebû Bekir'in bir Yahudiyi dövdüğü rivayet edilmiştir.

3.1.3. Yahudilerin Soruları/Hz. Peygamberi imtihan etmeleri

Burada Yahudilerin öğrenmek amacıyla değil daha çok Hz. Muhammed'i (as) imtihan etmek, tartışma çıkarmak, kafaları karıştırmak, insanları şüpheye düşürmek ve fitne çıkarmak için sorular sorduklarına dikkat çekilmiştir. Yahudiler önceden hazırlık yaparak sorular sordukları ve bazen aldıkları cevabın ne olduğuna bile bakmadıkları ifade edilmiştir. Yine Yahudi din adamlarının (hıbr) sordukları konular hakkında bilgi verilmesi durumunda iman edeceklerini bildirmişler, ancak istedikleri bilgi verildikten sonra bir bahaneyle iman etmemişlerdir.

Tebliğde Yahudilerin Hz. Peygamber'in gerçekten kral mı peygamber mi olduğunu anlamak/imtihan etmek için sorular sordukları ifade edilmiştir. Ancak burada da diğer sorularında olduğu gibi "doğru" cevap almış olsalar da yollarına devam etmişlerdir. Diğer yandan Hz. Muhammed (as) da Yahudilerin bir nevi ders, araştırma, çeşitli konuları mütalaa etme yeri olarak kullandıkları Beytülmidrâs'ına giderek onlarla görüşmüş, onları İslâm'a davet etmiş, onlarla tartışmıştır.

Yahudiler, tartışmalarda ve çeşitli iddialarda bulunurken bazen Tevrat'taki bilgileri gizleme, değiştirme ve yanlış bilgiler verme yoluna da sapmışlardır. Kendilerini Araplardan üstün görmeleri ve bundan dolayı da onlara karşı dürüst davranmak zorunda olmadıklarını düşünmeleri onları bu rahatlığa sevk etmiş olmalıdır. Aslında Yahudilerin Arapları dini konularda muhatap almaya bile değer görmedikleri ifade edilmiştir. Ancak gelişmeler, Hz. Muhammed'in dinî, siyasî ve askerî olarak sürekli güçlenmesi karşısında zayıf kalmaları onları çaresiz bırakmış olmalıdır.

Kur'ân'da onların bazı bilgi ve hükümleri gizlemeleri, kelimelerin yerlerini değiştirmeleri ya da olduğundan farklı, yanlış yorumlayarak muhatapları yanıltmaya çalışmaları gibi yollarla bazı gerçekleri gizlemeye çalışmalarından dolayı eleştiriye tabi tutulmuşlardır. Onların bu tavırları Kur'ân'ın birçok ayetinde eleştirilmiştir.¹⁸

¹⁸ Bakara 2/75; Nisa 4/46; Maide 13 ve 41.

“Biz verdikleri sözden döndükleri için onlara lanet ettik, kalplerini katılaştırdık; dini duyarlılıkları yok oldu. Bu sebeple onlar Tevrat’taki kelimelerin yerlerini değiştirdiler; anlamlarını bozup durdular. Tevrat’ın uyarılarını da görmezden geldiler. Sen onlardan pek azı hariç, çoğunun hainlik ettiğini görmektesin. Sen onları boş ver, aldırma onlara. Şüphesiz Allah güzel davranışlar sergileyenleri sever.”¹⁹

3.1.4. Olumsuz Tepkilerin Sebepleri

Tebliğde Medine Yahudilerinin Hz. Muhammed’in (as) davetine dinî, siyasî, iktisadî, içtimâî vb. sebeplerle olumsuz tepki göstermeleri ana hatlarıyla şu şekilde ifade edilmiştir:

a. Dinlerine Bağlılıkları: Bu konudaki en önemli etken, Hz. Muhammed’in gerçek bir peygamber olduğuna inanmamış olmalarıdır. Bu yüzden Hz. Peygamber’in bütün başarılarını inkâr etmişler, getirdikleriyle, uygulamalarıyla alay etmişler ve onu dinî anlamda sıkıştırmaya çalışmışlardır. Yahudilerden bazıları Hz. Peygamber’e “Ey Muhammed, Allah’ın Musa’dan sonra bir beşere bir şey indirdiğini bilmiyoruz” veya “Allah, Musa’dan sonra kitap indirmemiştir. Ondan sonra hiç kimseyi müjdecî veya uyarıcı olarak da göndermemiştir” diyerek dinlerine bağlılıklarını göstermişlerdir.

b. Din Adamlarının (hıbr) Yönlendirmeleri: Tebliğde, Yahudi din adamlarının (hıbrlar) toplum üzerinde önemli bir rolü olduğuna dikkat çekilmiştir. Yine rivayetlere göre hıbrların, Hz. Peygamber’in ismini, özelliklerini vs. bilmelerine, insanlara anlatmalarına ve dahası “Allah’ın Yahudi hıbrlardan Nebi’nin özelliklerini gizlememe konusunda misak almasına” rağmen onlar bunu göz ardı etmişler, anlattıklarının o olmadığını söyleyerek insanları aldattıklarını ifade edilmiştir.

Sayın Öz, daha önce “Yahudilerin Hz. Peygamberi Tanımaları” başlığı altında yaptığı uzunca alıntı ve açıklamalardan sonra kanaat olarak “Yahudilerinin “kendilerinden olmak şartıyla” sınırlı, ayrıntılardan uzak bir “kurtarıcı, peygamber” beklentilerine sahip olduklarını söyleyebiliriz. Ancak bu beklentinin, İslâmî literatürde işlendiği gibi doğumundan, nübüvvetine kadar takip edilen ve âdeta Hz. Peygamber ile özdeşleştirilen bir “bilgi ve beklenti” olmadığı kanaatindeyiz.” demiş ve Hz. Peygamber’in tanınması ve beklenmesi hakkındaki bu geniş bilgilerin ilk döneme ait olmadığı kanaatini dile getirmiştir.

¹⁹ Maide 5/13.

Daha önce haklı olarak, Peygamberin Yahudiler tarafından beklendiği, onun bütün kimliğinin ayrıntısı ile bilindiği yolundaki rivayetlerin doğruluğunu kabul etmediğini belirttiği halde, burada doğruluğu kabul edilmeyen bilgilerle açıklama yapılmıştır. Dolayısıyla Yahudi âlimlerinin (hıbr) Hz. Peygamberi tanımlarıyla ilgili rivayet ve açıklamalara atıfta bulunulmasının isabetli olmadığı kanaatindeyim.

Bu konuda Nuh Aslantaş, Yahudilerin çocuklarının cahil ve geleceklere bağlı olduklarını, bilgilerinin sadece din adamlarının anlatıklarından ibaret olduğunu, doğru ve yanlış din adamlarının anlatımına göre belirlediklerini belirtmiştir.²⁰ Din adamlarının yönlendirmesini bu şekilde ifade etmenin daha isabetli ve yeterli olacağını düşünüyorum.

c. Hasetleri: Tebliğde, özellikle Yahudi âlimlerinin (hıbrların) inkârlarının asıl sebebinin kıskançlık olduğu, onların hasetlerinde herhangi bir sınır olmadığı belirtilmiştir. Yahudilerin hasetliklerinin kilit noktasını nübüvvetin, horladıkları, küçümsedikleri Araplardan birine verilmesinin oluşturduğu ifade edilmiştir.

d. Arapların Yahudi Algısı: Bu başlığı belki de “Yahudilerin Arap Algısı” şeklinde ifade etmek daha isabetli olacaktır. Sayın Öz’ün de ifade ettiği gibi Arapların Yahudilere bakışından kaynaklanan, Araplara yönelik bir Yahudi anlayışı oluşmuştur. Yahudiler, dönem Araplarının ümmi olup herhangi bir kutsal kitaba veya bilgiye sahip olmamaları, ilahi vahye mazhar olmuş peygamberlerinin olmayışı, Arap zihin dünyasında her bir şeyi bilen, danışılması gereken üstün bir Yahudi algısı, ortaya çıkarmıştır. İşte Arapların Yahudilere bu bakışının onları ayarttığı kanaati belirtilmiş, sonuç olarak da Yahudilerin kendilerinden üstün²¹ gördükleri insanların aralarından çıkan bir peygambere iman etmeyi veya onu dinlemeyi kabul etmediklerini söylemiştir.

Aslında, cahiliye dönemi Arap zihin dünyasındaki Yahudi algısı, Yahudilerin İslâm’a tepkilerini şekillendiren nedenlerden biri olduğu bir gerçektir. Ancak Araplardan bir peygamber çıkması, insanlara vahiyle bildirilen bir kitap tebliğ etmesi, Müslüman Araplar nezdinde Yahudi üstünlüğü anlayışını ortadan kaldırmıştır. Bundan da öte

²⁰ Aslantaş, *Yahudiler*, s. 149.

²¹ Burada, metinde “üstün” kelimesinin sehven yazılmış olduğunu düşünüyorum. Burada “alçak/aşağı” kelimesi daha uygun düşecektir. (s. 14)

son peygamberin Araplar içinden çıkması ve son vahyi tebliğ etmesi Müslüman Araplar açısından Hz. Muhammed'i ve dinini daha önemli, üstün hale getirmiştir.

e. Atalarına Bağlılıkları: Tebliğde özetle, Yahudilerin Hz. Peygamber'in İslâm'a davetine itirazlarında müşrikler gibi "atalara bağlılığı" da dillendirmiş olduklarını, "Ey Muhammed, biz babalarımızın uyduğu dine tabi oluruz, onlar dini bizden daha iyi biliyorlar ve bizden daha hayırlıydılar" dediklerini ifade etmiştir. Onların bu konuda müşriklerin Hz. Peygamber'e karşı dile getirdikleri itirazlardan haberdar olarak müşriklerin bu itirazını benimsemiş olmaları ihtimaline dikkat çekilmiştir.

Aslında onların bu itirazına karşı Hz. Muhammed de Kur'ân-ı Kerim'in yönlendirmesiyle kendi yolunun ve davasının da onların atalarının yolu olan geçmiş peygamberlerin yolu olduğunu ifade etmiştir. Yani onların Hz. Muhammed'e itiraz olarak ileri sürdükleri atalarının yoluna uyma gerekçeleri, Kur'ân ayetleriyle "Atalarınızın yolu da size sunulan tevhid yoluydu" denilmiştir. Özellikle Kur'ân'daki Yahudilerin en büyük atalarından olan Hz. İbrahim ile ilgili vurgular ve Hz. Muhammed'in Hz. İbrahim'le aynı dine bağlı oldukları ifadeleri, onların atalarının yoluna uyma iddialarına karşılık vermiş gibidir.²² Yine Kur'ân'da Yahudilerin de kabul ettikleri daha önce gönderilen peygamberlerle Hz. Muhammed'in aynı davanın müntesibi olduğu vurgusu, onların atalarına bağlılıkları ve seçilmiş üstün millet oldukları iddialarını boşa çıkarmaya yönelik açıklamalar olarak düşünebiliriz.

f. Taleplerinin Karşılanmaması: Sayın Öz burada Yahudilerin de müşrikler gibi peygamberliğinin belgesi olması anlamında Hz. Peygamber'den bazı taleplerde bulduklarını belirtmiştir. Bu anlamda ondan "Ey Muhammed, sen dediğin gibi Allah'ın elçisi isen, Allah'a söyle bizimle konuşsun ta ki onun sözünü işitelim," "Allah katından toptan indirilmiş bir kitap" göndersin gibi taleplerde bulduklarını ifade etmiştir.

Aslında Sayın Öz'ün de dikkat çektiği gibi onların inanma konusunda samimiyet ve ciddiyetleri söz konusu değildi. Hatta belki de inanmamak için bahaneler arıyorlardı. Ayette de ifade edilen;²³ "Hz.

²² Bakara, 2/124-140; Âl-i İmrân, 3/67, 68, 84, 95; Nahl, 16/120-123; Şurâ, 42/13.

²³ Bakara, 2/210.

Muhammed'den Allah ve meleklerin bulutlar arasından inerek Hz. Musa'ya gelerek konuştuğu gibi konuşması gerektiğini" dile getirmişlerdir.²⁴

Kur'ân-ı Kerim'de onların bu tür isteklerine başka ayetlerde de değinilmiş ve reddedilmiştir: "Bilmeyenler dediler ki: Allah bizimle konuşmalı ya da bize bir âyet (mucize) gelmeli değil miydi? Onlardan öncekiler de işte tıpkı onların dediklerini demişlerdi. Kalpleri (akılları) nasıl da birbirine benzedi? Gerçekleri iyice bilmek isteyenlere âyetleri apaçık gösterdik." (Bakara 2/118).

g. Kendilerinin Seçilmiş Olduğu İddiası: Tebliğde, "Yahudilerin Allah'ın seçilmiş kulları oldukları iddiaları da onların Hz. Peygamber'e karşı olumsuz tavır takınmalarının sebepleri arasında olduğu belirtilmiştir. Resulullah'ın (s.a.v.) İslâm'a çağırıp uyarması üzerine Yahudilerin, "Bizi korkutamazsın ey Muhammed! Biz Allah'ın oğulları ve dostlarıyız" demeleri²⁵ bu konudaki pervasızlıklarının da bir ifadesidir." şeklinde bir açıklama yapılmıştır.

Bilindiği gibi buradaki "Biz Allah'ın oğulları ve dostlarıyız" ifadesi Kur'ân'daki bir ayetin parçasıdır.²⁶ Ancak bu kısmın genel kaynağı olarak İbn Hişam'a atıfta bulunulmuş, ayete işaret edilmemiştir.

Aslında Yahudilerin Hz. Peygamber'e karşı olumsuz tavır takınmaları ve daveti reddetmelerinin en önemli sebeplerinin başında kendilerini seçilmiş bir kavim olarak kabul etmeleri gelmektedir. Onların kendilerini/İsrailoğullarını seçilmiş olarak görmeleri Hz. Muhammed'in kavmi Arapların/İsmailoğullarının seçilmemiş ve dışlanmış olduğu inancı dolayısıyla İslâmiyet'i ve onu tebliğ eden "Arap peygamberi" kabule uygun görmemişlerdir. Onların kutsal kitaplarına dayanarak kendilerini Allah tarafından seçilmiş, kendileriyle ahid yapılmış "Allah'ın kavmi"²⁷ olarak görmeleri kendi içlerinden çıkmayan bir peygamberi kabul etmelerini zorlaştırmıştır.

²⁴ Bu konudaki Yahudi anlayışı hakkında bkz. *Kitabı Mukaddes*, Çıkış, 19/1-18; Aynur Çınar, Yahudilik'te Kutsal Ruh'un Yansımalarından Biri Olarak "Tanrı Sesi Kôl", *Tarihten Günümüze Yahudilik*, editör: Abdullah Altuncu, (Ankara: İlahiyat Yay. 2022), 223-250.

²⁵ İbn Hişam, I, 563.

²⁶ Maide, 5/18.

²⁷ *Kitabı Mukaddes*, Çıkış, 3/10; 8/23; 9/13.

Onların kendilerini özel, seçilmiş olarak kabul etmeleri aynı zamanda günahlarının kesin affedileceğini düşünmeye, Yahudilerden başka milletlere gönderilmiş peygamber ve davetlere duyarsız kalmalarına, kendilerini kapatmalarına yol açmıştır. Muhtemelen “Kalplerimiz boş laflara kapalıdır (yeterli bilgiye sahibiz, bizim yeni bir vahye ihtiyacımız yok)”²⁸ derken de bunu ifade etmişlerdir. Yine bu inançlarından dolayı Kur’ân’da anlatıldığı gibi kendilerini “kesin cennetlik,” olarak görüyorlardı. Kur’ân’da onların bu düşünce ve inançlarını dile getiren ve reddeden çok sayıda ayet bulunmaktadır.²⁹ Diğer yandan onların seçilmişliği ve Tanrı ile ahidleşmiş olmalarının da hem Kur’ân’da³⁰ hem de Kitabı Mukaddes’te³¹ bazı şartlara bağlandığını ifade etmeliyiz.

h. Toplumsal Baskı: Tebliğde, özellikle Yahudi âlimlerin (hıbrların) Hz. Peygamber’in çağrısına olumlu cevap vermeme sebepleri arasında bu konunun önemli bir yere sahip olduğuna dikkat çekilmiştir. Yahudilerin kendilerinden İslâm’ı kabul edenlere karşı takındıkları olumsuz tavır, büyük bir toplumsal baskının varlığına ciddi bir işaretir.

i. Siyasî Durum: Burada Yahudilerin daha hicretin başından itibaren Hz. Peygamber’in aynı zamanda siyasî bir lider olduğunu anlamış oldukları ifade edilmiştir. Binaenaleyh Müslüman olmaları halinde Arapların dinine girmekle kalmayacaklar aynı zamanda siyasî anlamda da onların emrine girmiş olacaklarının farkında oldukları ve neticede Yahudilerin karşı duruşlarında siyasî kazanımlarının kaybı konusundaki kaygılarını da göz ardı etmemek gerektiği belirtilmiştir.

Sayın Öz, son olarak “bütün bu gerekçelere psikolojik etmenleri, iktisadî kayıpları, ırk özellikleri gibi hususları da eklememiz mümkündür. Dönem itibarıyla hepsinin veya her birinin ayrı ayrı Yahudilerin olumsuz tepkilerinde ama az ama çok belirgin bir rolü olduğuna” dikkat çekilmiştir.

Burada Yahudilerin “ekonomik” ve “psikolojik” durumlarından kaynaklanan tepkilerinin özel olarak ele alınmayı hak eden konulardan olduğunu düşünüyorum. Yahudilerin Hz. Peygamber’in davetine

²⁸ Nisa, 4/155.

²⁹ Bakara, 2/80, 94-96, 111; Maide, 5/18; Cuma 62/6.

³⁰ Bakara, 2/40, 122; Mâide, 5/13.

³¹ *Kitabı Mukaddes*, Çıkış, 17/1-14; Tesniye, 17/2-5; Yeşu, 7/11-12.

olumlu bakmamalarında özellikle ekonomik kayıplara uğrama kaygıları ve psikolojik durumları önemli bir etken olmalıdır. Muhacirlerin (Peygamberimiz ve Kureyş'in) profesyonel tüccar olmaları Medine'deki Yahudi ticari tekeli kırması olmalıdır. Nitekim Hz. Muhammed hicretten sonra Müslümanların pazarını kurmuştur.³² Yine Hz. Muhammed'in ilk olarak ticaretle iştigal eden Benî Kaynuka ile fiili mücadeleye girişmek zorunda kalmasının sebebi de onların ticari kaygılarla ortaya koydukları aşırı tepkilerinden kaynaklanmış olmalıdır.

Diğer yandan psikolojik olarak kendilerini dünyadaki seçilmiş halk olarak kabul eden Yahudilerin dini anlamda muhatap bile almaya değer görmedikleri, cahil, ümmi Araplardan çıkan bir peygamberi kabul etmeleri kolay değildir. Sayın Öz, bildirisinin sonuç kısmında da haklı olarak Yahudilerden bazı kişilerin her türlü engele rağmen iman etmiş olmalarını dönem toplumu açısından büyük bir cesaret örneği olarak değerlendirmiş, ihtidaların bireysel olmasına karşın ihtidalara karşı kitlesel boyutlarda tepkiler gösterildiğini ifade etmiştir. Yani toplumsal tepkilerle oluşturulan psikolojik baskılara rağmen iman etmek gerçekten önemli bir cesaret örneği olmuştur.

3. 2. Yahudilerin Olumlu Tepkileri

Tebliğde Yahudilerin Hz. Peygamber'in çağrısına olumlu tepkilerinin en somut ifadesinin sayıları hakkında farklı görüşler olsa da onlar arasından İslâmiyet'i kabul edenlerin çıkması olduğu ifade edilmiştir. Onları iman etmeye sevk eden husus ise rivayetlere göre Hz. Peygamber'in "bildikleri ve bekledikleri" nebînin özelliklerine uyması, nübüvvetine ve daha çok da kendi (peygamberin) şahsiyetine inanmış olmalarıdır. Ancak Yahudiler, kendilerinden Müslüman olanlara karşı ciddi anlamda psikolojik baskı kurmuşlar, toplumsal baskıdan dolayı da kitlesel olarak İslâm'a giriş engellenmiştir. Burada Hz. Peygamber'in şahsiyetinden etkilenerek Müslüman olan Yahudilerin varlığına da işaret edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, kendisine hizmet ettiği belirtilen genç bir Yahudi'yi hasta olunca ziyaret etmiş, ona İslâm'ı arz etmiş ve o da Müslüman olmuştur.

Kur'ânı Kerim'de Yahudilerin yoğun bir şekilde Hz. Muhammed'e olumsuz tavırları dile getirilmekle birlikte hepsinin aynı olmadığı, içlerinden Hz. Muhammed'e kulak veren ve iman edenler olduğu

³² Arslantaş, *Yahudiler*, s. 157.

ifade edilmiştir.³³ Ömer Sabuncu, *Yahudi Asıllı Sababîler*³⁴ başlıklı kitabında Yahudilerden Hz. Muhammed'in (as) çağrısına uyarak Müslüman olanların sayısının 50-60 civarında olduğunu tespit etmiştir.

Sonuç

Sonuç kısmında, genel anlamda tebliğin ana çizgileri özet olarak verilmiştir. Hz. Peygamber'in dönem Yahudilerinden beklentisinin, onların Müslüman olmalarını, en azından müşrikler kadar işi inada dökmemelerini beklediğini ifade etmiştir. Ancak durum tam tersine gerçekleşmiş birçok sebebe mebni olarak Yahudilerin kendilerinden sonraki üçüncü ilahi dine de ikincisine yaptıkları gibi aynı sertlikte tepki göstermiş oldukları belirtilmiştir.

Yahudilerin Hz. Peygamber'i ve ona gelen vahiyleri yakından takip etmeleri ve çeşitli yollara başvurarak etkisiz hale getirmeye çalışmaları, Peygamberle tartışmalara girmeleri ve kitapları, gelenekleri ve bütün bilgi birikimlerine rağmen mağlup olmaları dile getirilmiştir.

Onların Tevrat hükümlerini gizleme çabaları, müşriklere dinlerinin daha hayırlı olduğunu söylemelerinin dinî cevaplar konusundaki çaresizliklerinin yansımından ibaret olduğuna dikkat çekilmiştir.

Yahudilerin Hz. Peygamber'e karşı tavırları, Kur'ân'da ve rivayet literatüründe çerçevesi çizilen tarihsel Yahudi kimliğinden aslında pek de farklı olmadığı, onların Araplara bakışı kadar, kendi tarihsel kimlikleri de Hz. Peygamber'in çağrısına en başından itibaren karşı çıkmalarını gerektirmiş, tebliği anlamaya dahi çalışmadan eleştirmeye, alay etmeye giriştikleri ifade edilmiştir. Burada son olarak; "Hz. Peygamber ve çağrısına Arap müşriklerin tavırlarıyla nebevî geleneğe ve tevhid inancına sahip Yahudilerin tavrını kıyaslayacak olursak, açıkçası şirk geleneğinin daha olgun daha sakin bir tavır sergilediğini söylemek durumundayız. Çünkü en nihayetinde onlar bir noktada oturup dinlemesini ve gerçeğe itaat etme başarısını göstermişlerdir. Yahudiler ise bütün bilgi birikimlerine, bütün sahip oldukları ilahî geleneklerine karşın birkalim inanmayı, oturup dinlemeyi dahi bir türlü başaramamışlardır." kanaati dile getirilmiştir.

Öncelikle müşriklerin tavrını olgunluk olarak değerlendirmek doğru değildir. Onlar da İslâm karşısında oldukça büyük direnç gös-

³³ Âl-i İmrân, 113-115, 199.

³⁴ Ömer Sabuncu, *Yahudi Asıllı Sahâbîler*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2019.

termişler, Müslümanlara Mekke'yi dar etmişler, önce Habeşistan, ardından da Medine'ye hicret bu baskıların zorunlu sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Diğer yandan müşriklerin Yahudilerden farklı olduğunu da unutmamak gerekir. Onlar peygamberlik geleneği hakkında yeterli bilgiye sahip değillerdi. Bundan dolayı da Yahudilere kendi içinden peygamber olduğunu iddia eden birinin doğru söyleyip söylemediğini tespit için fikir danışıyorlardı. Hâlbuki Yahudiler Hz. Peygamber'in getirdiği ve Araplara yepyeni gelen ve onlara heyecan veren bu konuları çok iyi biliyorlardı.

Sayın Öz'ün Yahudilerle müşrikler arasındaki kıyaslamasını şu şekilde yapmak da mümkündür:

Yahudiler Hz. Muhammed'in getirdiği risaletin temel içeriği anlamındaki tevhid, peygamberlik ve kutsal kitaba sahip olan bir toplumdur. Onlar bu değerleriyle Araplara bilgi, gelenek, birikim, sosyal ve psikolojik anlamda daha üstün konumdaydılar.³⁵ Bu üstünlüğü Araplar da kabul etmekteydi.

Araplar ise Hz. Muhammed'in risaletini kabul etmekle, tırnak içinde söylemek gerekirse, kendilerinden çok üstün konumda gördükleri Yahudilerle aynı seviyeye çıkıyorlardı. Bundan da öte, Allah'ın son peygamberi, son kitabı ve son risalete/dine bağlanmakla/uymakla bu davete yüz çeviren Yahudilerden bile bir adım öne geçiyorlardı.

Yani müşrik Araplar İslâmiyet'i kabul ederek kendi içlerinden kendilerini üst sınıfa taşıyan bir davete katılmış oluyorlar, Yahudiler ise düne kadar kendilerini yücelten ve üstün gören, kendilerinin de muhatap bile almaya değer görmedikleri ümmiler içinden çıkmış ve en azından kendilerini Yahudilerle eşit seviyede gören bir harekete katılmaya davet ediliyorlardı.

Sonuç olarak Sayın Öz'ün de belirttiği gibi Yahudiler "bilgi birikimi ve ilahî geleneklere" sahiptiler. Müşrikler ise ilahi bilgi birikimine ve geleneğine yabancı ve buna ihtiyacı olan bir toplum olarak başlangıçta büyük tepkiler vermiş olsalar da sonuçta İslâm davetine tâbi oldular. Sonuçta Yahudiler ise sahip oldukları değerlerin verdiği kibirden dolayı yeni davete sırt çevirmişler, ondan müstağni olduklarını ifade etmişlerdir.

³⁵ Arslantaş, *Yahudiler*, s. 151, 152.

Kaynaklar

Arslantaş, Nuh, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, Kuramer Yayınları, İstanbul 2016.

Çınar, Aynur Yahudilik'te Kutsal Ruh'un Yansımalarından Biri Olarak "Tanrı Sesi Kôl", Tarihten Günümüze Yahudilik, editör: Abdullah Altuncu, İlahiyat Yay. Ankara, 2022.

Hamidullah, Muhammed. *El-Vesâiku's-Siyâsiyye, Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdârî Belgeleri*, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi Yay. İstanbul 1997.

İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Eyyûb el-Himyerî (ö. 213/). *Es-Sîretu'n-Nebeviyye*. Tahk. Musy-tafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdulhafız Şelebî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.

Kitabı Mukaddes, *Eski ve Yeni Ahit*. Kitabı Mukaddes Şirketi Yay. İstanbul, 1976.

Şinasi Gündüz, *Pavlos Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001.

Kur'ân-ı Kerim, *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, Hazırlayanlar: Abdulkadir Şener, Cemal Sofuoğlu, Mustafa Yıldırım. Tibyan Yay. İzmir 2020.

Ömer Sabuncu, *Yahudî Asıllı Sahâbîler*, Siyer Yayınları, İstanbul, 2019.

Taberi, İbn Cerîr, *Tarihu't-Taberî, Taberî Tarihi*, çev. Cemalettin Saylık, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2019.

GENEL MÜZAKERE

Prof. Dr. Adem APAK

Şaban hocam müşriklerle Yahudileri karşılaştırdı. Nerede ise Müşrikler çok centilmen adamlar demeye getirdi. Ama şunu biliyor: Yahudilerin hangi gerekçelerle İslam'a karşı çıktıklarını ifade ediyorsak, aynı gerekçelerle Müşrik Arapların peygamberin davetine koşarak gitmeleri gerekiyor. Ama Mekke dönemindeki faaliyetlere baktığımızda Mekke Müşriklerinin hem Peygamber'i, hem de İslam'ı anlamak noktasında çok gönüllü ve istekli olmadıklarını biliyoruz. Hatta Hz. Peygamber'in dine davet konusunda en fazla efor sarf ettikleri hemşehrileri olan ve içlerinde büyüdüğü müşriklerdir. Ama sayılarına baktığımızda -Adnan hocamız onların sayılarını ortaya koydu- Mekke Müşriklerinin hem İslam'ı, hem Peygamber'i anlama noktasında sicilleri pek sağlam değildir. Hatta Hz. Peygamber'i öldürme teşebbüsünde bulunanlar da kendi hemşehrileri olan Mekke Müşrikleridir. Dolayısıyla bu kıyaslamamızın yeniden değerlendirilmesinin daha anlamlı olacağını düşünüyorum. Yine de Şaban hocama, Adnan hocama teşekkür ediyorum.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet APAYDIN

Ben de Mukatil b. Süleyman'ın tefsirinde geçen bir bilgiden bahsetmek istiyorum. Özellikle Kâ'b b. Eşref'in katlinin hicrin 4. yılında olduğunu net bir şekilde ifade eden bilgiler var. Ben bunu birkaç farklı açıdan da teyit ettim. Dolayısıyla olay dördüncü yılda gerçekleşmiştir. Normalde Kâ'b b. Eşref'in katlinin 3. yıl olarak gösterilir.

Prof. Dr. Mahmut KAYA

Kur'ân-ı Kerim'de Cenab-ı Hak İsrail oğullarına birçok nimet ihsan ettiğini çeşitli ayetlerde dile getiriyor. Bunlardan biri de;

*“Biz, şüphesiz İsrâiloğulları’na da kitap, hüküm ve peygamberlik verdik; onları güzel şeylerle rızıklandırdık ve kendilerini diğer topluluklardan üstün kıldık”*¹ buyrulmaktadır. Çünkü Hz. Musa’nın zuhur ettiği dönemde ehl-i tevhit sadece Yahudiler idi. O yüzden Tevhit ehli olduğunuz için âlemlerden üstünsünüz yoksa ırk olarak değil. Fakat Yahudiler bunu üstün ırk anlamında kullanıyorlar. Hala bugün kendilerinin üstün ırk olduğunu ve bütün insanlara tepeden baktıklarını biliyoruz. Onlar bunu üstün ırk olarak anlıyorlar ve anlamlarını değiştiriyorlar.

¹ Câsiye Suresi, 16.

IX

MÜSLÜMANLARIN HZ. PEYGAMBER'İN YAHUDİLERLE İLİŞKİLERİNE YAKLAŞIMLARI

*Mustafa TEKİN**

1-Giriş:

Dinlerin insanlar için ortak hedefleri olmakla birlikte, her dinin kendi müntesiplerine sundukları kurtuluş vaatleri, ibadetleri, çerçevesi düşünüldüğünde tarihsel süreç boyunca dinler arasında bir rekabet ilişkisinin bulunduğunu görmek zor olmayacaktır. Özellikle çağdaş dünyada çoğulculuk düşüncesi, hakikatin tek bir adresinin olmadığı tartışmasını yaparken, dinler yegâne kurtuluş için kendilerine referans yapmaya devam etmektedirler. Bilhassa monoteist dinler olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm arasında bireysel ve kolektif düzeyde zaman zaman tansiyonu yüksek rekabetler dikkat çekmektedir.

Kronolojik olarak Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm şeklinde tarihe çıkan bu dinlerin bugün aralarındaki tartışma konuları ve rekabet belirli tarihselliklerden geçerek ve bu tarihsellikleri biriktirerek günümüze kadar gelmiş ve formlaşmıştır. İslâm açısından Hz. Âdem'den (a.s.) başlayarak Hz. Muhammed (s.a.v.) ile nübüvvet halkasının sona erdiği bu dinler arasında tanrı anlayışlarından teolojiye kadar farklılıklar mevcuttur. Yine Kur'ân-ı Kerim'in beyanıyla Yahudiler ve arkasından Hıristiyanlar dinlerini ve kutsal kitaplarını tahrif ettiklerinden dolayı, İslâm hem bu geleneğin devamı hem de şu andaki meşruiyet çerçevesidir. Müslümanlar da gerek kendi dinlerine gerekse diğer dinlere yaklaşımlarını büyük oranda kutsal kitaplarındaki beyanlar çerçevesinde oluşturmuşlardır.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (mtekin7@hotmail.com – mtekin@istanbul.edu.tr).

2-Temel Problem ve Sınırlılıklar:

Bu bildirinin konusu, günümüz Müslümanlarının Hz. Peygamber'in Yahudilerle ilişkisine yaklaşımıdır. Böyle bir tartışmayı yapabilmek için bugün Müslümanların özelde Yahudilere karşı nasıl bir zihni arkaplan oluşturduklarını anlamak, ele almak ve bu bakış açısını belirleyen sebep, beyan ve tarihselliklere vurgu yapmak zarureti bulunmaktadır. Elbette Müslümanların bugünkü dünyada farklı dinler karşısında ortak ve bazı detaylarda farklılaşan tavır alışları söz konusudur. Bu bildiride sadece Müslümanların Yahudilerle ilgili tavır alışlarına değinilecektir.

Bildiri kendi içerisinde bazı sınırlılıklar dikkate alınarak inşa edilecektir. Birincisi, İslâm'ın değil Müslümanların tavır alışları söz konusu edileceğinden, konuya yaklaşım biçimi sosyolojiktir. Genel olarak bu konuda İslâmî söylemler ve onun dayandığı Kur'ân ve Sünnet metinleri dikkate alınacak olmakla birlikte bu şekilde bir teorik yaklaşım bildirinin sınırları dışındadır. Dolayısıyla burada "Müslüman"lar ifadesi sosyolojik bir gerçekleştirmeye göndermede bulunmaktadır. İkincisi, bildirinin konusu tümüyle tarihsel süreçte bugüne kadar Müslüman-Yahudi ilişkileri ve Müslümanlığın Yahudiliğe bakışları da değildir. Doğrusu bu da bir bildirinin sınırlarını aşacak hacme sahiptir. Üçüncüsü, bildiri sadece bugünün Müslümanlarının Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendi döneminde Yahudilerle ilişkilerini nasıl değerlendirdikleri üzerine odaklanacaktır.

3-Tarihî ve Zihnî Arkaplan:

Fakat böyle bir içeriği hakkıyla sunabilmek için iki noktada lojistik destek almak gerektiğinin farkındayız. Birincisi, günümüz Müslümanlarının Yahudilere/Yahudiliğe tavır alışlarını belirleyen teorik ve pratik düşünce ve gerçekleştirmeler mevcuttur. Bu bağlamda özellikle geçen yüzyılda Osmanlı Devleti'nin dağılmasının ardından ve 1948'de Ortadoğu'da İsrail Devleti'nin kurulmasıyla birlikte yaşanan tecrübe bu konuda çağdaş Müslüman aklın tavır alışlarında belirleyici bir öge haline gelmiştir. Dolayısıyla her ne kadar asıl konumuz Müslümanların tarihin bir döneminde Yahudilerle ilişkilere yaklaşımları olsa da, geçen yüzyılın tecrübeleri yaşanmamış gibi olamaz ve bunla-

rın tavır alışlarındaki etkilerini zikretmeliyiz. İkincisi de, Müslümanların kurucu metni olan Kur'ân-ı Kerim, gerek İslâm'ın geçmişte uzun bir sürece yayılmış tarihi gerekse Yahudilere dair analizlerinde Müslüman akla bir bakıye bırakmaktadır. Bu bakıye nesiller boyunca aktarılarak bugüne kadar devam etmiş ve Yahudiliğe/Yahudilere yaklaşımda bir zihni arkaplan oluşturmuştur. Biz bu etkenlerin Müslümanların tavır alışlarında belirleyici olduğu kanaatini taşımaktayız.

Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim'e baktığımız zaman, Yahudilere dair peygamberler üzerinden anlatılanlarda iki nokta öne çıkmaktadır. İlki, onların geçmişte Tanrı tarafından seçilmiş bir topluluk olmalarıdır. Doğrusu bu niteliğin Yahudiler tarafından bugüne kadar kendilerine ayrıcalık sağlayacak şekilde dillendirildiğini görmekteyiz. Hatta daha da ötede bu nitelik gerek kendi cemaatleri arasında gerekse diğer dinden insanlara bakış ve tavırları da belirlemiştir. Buna göre Yahudiler Tanrı'nın planını gerçekleştirecek yegâne topluluk ve diğer milletler de bu hedef doğrultusunda Yahudilerin stratejilerine boyun eğen insanlardan oluşmaktadır. Bunu "vadedilmiş topraklar" ile de tamamlayan Yahudilerin Kudüs'ten başlayarak buldukları coğrafyaya genişlemeleri bir hedef olarak dile getirilmektedir.

Bugün Yahudiler açısından tarihsel misyonun dünya ölçeğinde örgütlenmiş şekli olarak vücut bulduğu ifade edilen siyonizm, bilhassa Müslümanlar tarafından eleştirilen bir kavram olarak bilinmektedir. Esasen sınırlarının ve içeriklerinin nerede başladığı ve nasıl ete kemiğe büründüğü muğlaklığını koruyan bu kavramın, belki Müslümanlar tarafından negatif kullanımı onun özgül ağırlığını bile aşacak boyuttadır. Bugün Müslümanların Yahudilere karşı tavır alışlarında bir çeşitlilik olmakla birlikte, son kertede dünyayı yönettiği düşünülen bir Yahudi hâkimiyeti kimi zaman gerçek kimi zaman komplocu açıklama ve anlatımlarla Müslüman coğrafyada kendisine yer bulabilmektedir. Bu bağlamda bazı Müslümanlar Yahudiliği tamamıyla siyonizmle eşitleyerek bir anti semitik tavır üretmektedirler. Bir kısım Müslümanlar Yahudilik ile siyonizmi birbirinden ayırmakta, Siyonizmle Yahudiliğin ilişkisi olsa da, Yahudileri monoteist ve İslâm geleneğinin içinde peygamberleri ve kutsal kitapları ile yer almış bir dinin mensupları olarak görmektedirler. Bu iki bakış açısı Yahudileri yekpare, homojen bir

yapı olarak düşünmektedirler. Üçüncü bir grup Müslümanlar ise Yahudileri de hem kendi içinde mezhepleşme hem de fanatik tavırlara mesafesi ve yakınlığı üzerinden onları çeşitlendirmektedir.

Fakat çağdaş dönemde Müslümanların Yahudilik ve/veya Yahudilere karşı negatif yaklaşımlarını belirleyen en önemli öge hiç kuşkusuz İsrail Devleti'dir. Müslümanların gerek edebi gerekse düşünsel yazınlarında Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren İsrail Devleti kurmaya yönelik Yahudilerin çabaları kimi zaman mitik hikâyeler ve edebi dille bir anlatı olarak hafızalarda yer almaktadır. Bu anlamda "Kudüs" Müslüman belleklerde bir kayıp coğrafyanın adı olduğu kadar, kayıp anılar ve gelecekte hedeflenen bir vadedilmiş toprak olarak da anlatılanların konusu olmaya devam etmektedir. Özellikle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Miraç hadisesinde ziyaret ettiği mekân, Müslümanların ilk kablesi olması, her dönemde Müslümanları Kudüs'le irtibatlandıran garantili bir bağ işlevi görmektedir.

Öte yandan 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasının ardından Ortadoğu'da özelde araplar ile Yahudiler, genelde Müslümanlar ile Yahudiler arasında sürekli bir gerilim hali görülmektedir. 1967 yılında arap İsrail savaşının ardından arapların İsrail karşısında geri çekilişleri ile birlikte bölgede dağınık bir strateji görülmektedir. Arap ülkelerinin İsrail politikaları ve İsrail'e karşı tavırları dünya güçlerinin "tampon" olmasıyla esnemelerle devam etmekle birlikte, Ortadoğu'da yerleşik Müslüman halkların Yahudi ve daha çok İsrail'in varlığına karşı negatif düşünceleri sürekliliğini koruyor görünmektedir. Bilhassa İsrail'in kendi uhdesinde vatandaşlarını iskân için, Filistinlilere ve Mescid-i Aksa'ya yönelik atakları Müslümanların Yahudilerle ilişkilerinin içeriğine eklenen bir öge olmaktadır. Dolayısıyla bugün Müslümanların Yahudilerle ilişkilerini belirleyen bu içerik çağdaş dönemde yaşanan olayların ve tarihsel sürecin kavşağında stoklanmış görünmektedir.

Burada Kur'ân-ı Kerim'in Yahudilerle ilgili anlatımları aslında oldukça geniş bir yer teşkil eder. Birçok surede bu anlatımlar farklı bağlamlarda yer almakla birlikte, özelde Bakara Suresi'nde Yahudilere daha uzun bir hacim içerisinde yer verilmektedir. Medeni bir sure olan Bakara Suresi, aynı zamanda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'ye hicretinin ardından Yahudilerle ilişkilerindeki tarihsellik ve

aktüellikleri yansıtmaktadır. Hz. Peygamber'in Yahudilerle ilişkilerine geçmeden önce, Kur'ân-ı Kerim'deki Yahudilere dair anlatımları Müslümanların iki tür değerlendirme biçiminden bahsedebiliriz. Birincisi, Kur'ân-ı Kerim'deki Yahudi anlatımlarını Yahudilerin değişmeyen bir karakteristiği olarak evrenselleştiren okuma ve anlamalar. İkincisi de, bu anlatımları tarihsel nitelikte görüp Yahudilerle her dönemde ilişki geliştirilebileceği, onlara dair negatif nitelemelerin bir genellik taşımadığını düşünenler. Bu iki tip tavır ve okuma biçiminin önemi, bir şekilde Müslümanların Yahudilerle ilişki ve onlara yönelik tavırlarında etkili olması dolayısıyladır.

4-Hz. Peygamber Dönemi'nde Yahudilerle İlişkiler:

Hz. Peygamber'e (s.a.v.) vahiy Mekke'de geldi. Bu andan itibaren gizli ve açık tebliğ dönemleriyle birlikte Hz. Muhammed muhataplarına yönelik tebliğ faaliyetlerinde bulundu. Mekke'de Hz. Muhammed'in ilk muhatap olduğu kitlenin müşrikler olduğunu İslâm tarihine bakarak anlamaktayız. Belki Habeşistan'a hicret ile Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında bir karşılaşma gerçekleşmiştir. Mekke döneminde Hz. Peygamber'in Yahudilerle zikre değer bir muhataplığı söz konusu değildi. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in Yahudilerle ilişkilerini hicretten sonra Medine dönemi özelinde incelemek, en azından doneler üzerinden konuşmak bağlamında daha anlamlı görünmektedir.

Müslümanların Hz. Peygamber'in Yahudilerle ilişkilerini değerlendirmeleri, öncelikle buradan yola çıkarak genelde müslim-gayrı müslim ilişkilerindeki sınır ve ilkeleri de son kertede tespit etmeyi amaçlamaktadır. Fakat özelde Hz. Peygamber'in icraatlarını değerlendirme meselesi, çoğunlukla Onun bir peygamber olduğu; dolayısıyla icraatlarının "hikmet" arkaplanına sahip olduğu çerçevesinde ele alınmıştır diyebiliriz. Bir başka deyişle, Müslümanlar Hz. Peygamber'in Yahudilerle ilişkilerini eleştirel bir şekilde ele almazlar. Fakat Hz. Peygamber'in bu icraatlarına farklı boyutlarda getirilen savunular, Müslüman kültürün dışından gelen eleştirileri esas almaktadır. Müslümanların genel olarak Yahudilere karşı negatif tavırlarını, Hz. Muhammed'in kendi dönemindeki icraatlara göndermede bulunarak açıklamaya çalışan teorilere de eleştiriler söz konusudur. Fakat son tahlilde Hz. Peygamber'in Yahudilerle ilişkilerinde "olumsuz"luk gören bir

Müslüman yaklaşımı söz konusu değildir. Bunları farklı açılardan çözümlenmeye çalışan açıklamalardan bahsedilebilir.

5-Yahudilerle İttifakta Siyasî ve Sosyal Stratejiler:

Hız. Muhammed kendisine inzal olunan dini tebliğ etmeye tek başına başladı. Süreç içerisinde gerek Mekke’de gerekse Medine’de farklı ittifak arayışlarına girmesi, meselenin siyaseti ve stratejisi açısından önemlidir. Medine’ye hicretten önce oraya dair yoklamaları, Akabe biatları ve bir durum analizi gerçekleştirmiştir. Medine’ye siyasi güç dengeleri ve demografik durum açısından bakıldığında Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki gerilimin dışında farklı Yahudi kabileleri vardı. Dolayısıyla Yahudilerle ittifak yapma meselesi gündeme gelmiştir.

Bazı yaklaşımlar Hız. Peygamber’in henüz yeteri kadar güçlü olmadığı için Yahudilerle ittifak yapmasını zaruretle izah ederler: “Bu yıllar Yahudilerin Medine’de Hız. Peygamber’e karşı en güçlü olduğu yıllardır ki; böyle bir anlaşmaya yanaşmaları pek mümkün gözükmemektedir... Hız. Peygamber’in liderliğinde bir oluşumu ilk yıllarda kabullenmeleri o tarih dilimi itibarıyla uygun düşmemektedir. Hız. Peygamber Medine’ye geldiğinde Yahudilerle beraber olmak, kendini onlara kabullendirebilmek için çok uğraşmıştı. Arabistan halkları arasında önemli etkinliği olan bu grubun desteğini aldığı takdirde işleri daha kolaylaşacaktı. Ancak Yahudiler buna yanaşmadılar. Bu yüzden Hız. Peygamber, onlarla yazılı bir antlaşmaya varamadı. Dolayısıyla Hız. Peygamber Medine’ye gelince ilk planda Yahudilerle hemen bir antlaşma yapamamıştır.”¹

Konuya dair analizler özelde Hız. Peygamber’in Yahudilere karşı farklı saiklerle ılımlı politikalar izlediğini belirtmektedirler. Bir analize göre, “Resulullah ilk andan itibaren Yahudilerle iyi ilişkiler kurmaya çalışmış, İslâm’ın can düşmanı müşriklerin yanında ikinci bir cephe açmamak için gayret göstermiştir. Ehl-i kitap olmaları dolayısıyla kendileriyle anlaşmış ve adaletli davranmıştır.”² Burada siyasi bir

¹ Mehmet Azimli, Siyeri Farklı Okumak II, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2009, s. 42.

² İ. Hakkı Atçeken, Hız. Peygamber’in Yahudilerle Münasebetleri, İstanbul, Marifet Yay., 1996, s. 163.

strateji görünmektedir ki, Hz. Peygamber'in güçlenmek için bir barış ortamı hazırlamaya çalıştığı vurgulanmaktadır. Bu strateji Evs ve Hazrec yani Müslümanlar arasında yakınlaşmanın ardından şehirde huzur ve barışın temini amacıyla Yahudilerle görüşmeye doğru çevrilmiştir. Bu anlamda Hz. Peygamber, Enes b. Malik'in evinde Müslüman blokun liderleriyle olduğu kadar Müslüman olmayan Medineli diğer sosyal blok temsilcileriyle de durumu istişare etmiştir.³ Watt'a göre de, Hz. Muhammed ile Yahudiler arasında hicretten önce doğrudan bir ilişki söz konusu değildi. Üstelik Hz. Muhammed Medine siyaseti için Yahudilerin öneminin tamamen farkındaydı ve tavırlarını buna göre belirledi. Ayrıca o kendisine gelen vahyin daha önce Yahudilere de geldiğine inanarak ve Yahudilerin de bu minvalde kendilerine iman edeceğini düşünmüştür.⁴ İslâm ile Yahudiliğin aynı gelenekten gelmesi bu beklentiye oluşturmuş görünmektedir. Ayrıca ilk kıblenin Mescid-i Aksa yani Kudüs olması da Yahudiliği takip etmek olarak yorumlanmaktadır.⁵

6-Medine Sözleşmesi:

Bunun ardından Yahudileri de kapsayan ve "Medine Sözleşmesi" şeklinde vücut bulan bir anlaşma Medine'deki farklı taraflar arasında imzalanmıştır. Medine sözleşmesine Müslümanların yaklaşımı siyaset, toplum ve kültürel tüm açılardan düşünüldüğünde olumludur. Bu sözleşmeyi Mekke döneminden itibaren Kur'ân'ın geliştirmeye çalıştığı farklı din ve kültürlerle birarada yaşama vizyonunun ete kemiğe bürünmüş şekli olarak değerlendirildiğini görmekteyiz: "Medine'de hicretle başlayan yeni dönemi, toplumun dini serbesti çerçevesinde yapılan hukuki ve toplumsal düzenlemelerle teşkilatlandırarak Mekki âyetlerle farklı din ve kültürlerle bir arada yaşama vizyonu kazanan Hz. Peygamber'in bu vizyonu pratiğe döktüğü dönem olarak tarif etmek mümkündür. Nitekim bu düşüncenin eseri olarak Medine'de dini

³ Mustafa Safa, Hz. Peygamber Dönemi'nde Medine'nin Sosyal Yapısı, Ankara, Araştırma Yay., 2015, s. 170

⁴ W. Montgomery Watt, Hz. Muhammed Medine'de, Çev. Süleyman Kalkan, İstanbul, Kuramer Yay., 2016, s.

⁵ W. Montgomery Watt, Hz. Muhammed Medine'de, s. 236.

ve hukuki özerklik temelinde çoğulcu bir toplumsal proje hayata geçirilmeye çalışılmıştır.”⁶ Bu sözleşme ile Yahudiler hem dini özerklik hem de gündelik yaşamlarında serbestlik kazanmışlardır. Dolayısıyla “Museviler birliğin müttefik üyesi durumundaydılar. Eşitlik konusunda bazı istisnalar bulunsa da bunlar ümmet olgusunun bir parçası sayıldılar. Meselâ 25. madde “Benî Avf Yahudilerinin müminlerle birlikte bir ümmet oluşturduğunu beyan eder. Diğer temel haklarda olduğu gibi dinlerini de istedikleri gibi yaşama haklarına sahiptiler. Esasen hukuken pek çok olayda Yahudiler, bir üst yargı organı olarak Hz. Peygamber’e başvurmuşlar, kendilerine kitapları Tevrat gereğince hükmedilmiştir. İncanın gereği olan bir hukuki farklılık hoşgörü ile karşılanmıştır.”⁷

Medine sözleşmesi bir başka değerlendirmede, aslında Medine’de bulunan farklı Yahudi topluluklarının kendi aralarında varolan çekişmelerini de sonlandıran bir antlaşma olarak görülmektedir. Buna göre Yahudiler zaten kendi aralarında birlik ve beraberlik içinde değillerdi. Hatta aralarında sürekli çekişme ve husumet vardı. Bu durum onların Hz. Peygamberle ilişkilerine de etki etmekteydi. Medine Sözleşmesi’nin maddeleri gereği Medine’de yaşayan herkesin aralarındaki ihtilaflar -Yahudiler de dâhil olmak üzere- Peygamber’in hakemliğini öngörmekteydi.⁸ Anlaşılmaktadır ki, Medine Sözleşmesi kendi aralarında yekpare olmayan Yahudilerin iç gerilimlerini de sonlandırmıştır. Bu açıdan sadece Müslümanlar için değil, siyaseten Yahudiler için de olumlu bir durum yaratmıştır.

Medine Sözleşmesi’ne Hz. Peygamber’le Yahudiler arasındaki ilişkileri bir devlet ve vatandaşlık çerçevesinde dikkat çeken yaklaşımlar vardır. Buna göre Resulullah Ensarla Muhacirler arasında kardeşlik anlaşmasını gerçekleştirdikten sonra, Medine’deki Yahudi kabileleriyle sözleşme imzalamıştır. Böylece Medine’de yaşayan müşrik, Yahudi ve Müslümanlar tek bir siyasi birlik etrafında toplanmıştır ki, bu

⁶ Nuh Arslantaş, Hz. Muhammed Dönemi’nde Yahudiler, İstanbul, Kuramer Yay., 2016, s. 404.

⁷ Mustafa Aydın, İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı, İst., Pınar Yay., 1991, s. 119.

⁸ M. Âbid El-Cabiri, Kur’an’a Giriş, Çev. Muhammed Coşkun, İst., Mana Yay., 2010, s. 302

kurulan bir devlete işaret etmektedir. Bu sözleşmeyle vatandaş tanımı yapılmış, Müslümanlar ve Yahudiler olarak iki tarafın hak ve sorumlulukları tespit edilmiş, devletin sınırları belirlenmiş ve Peygamber Efendimiz şehirde en yüksek otorite olarak kabul edilmiştir. Diğer yandan şehrin iç huzurunun sağlanması, dıştan gelebilecek tehlikelerin önlenmesi ve şehrin savunulması, fertler arasındaki hukuki anlaşmazlıkların çözülmesi ve bazı ekonomik yükümlülüklerde dayanışma gibi hususlar karara bağlanmıştı.⁹

Devletin kurulması ve sözleşmenin imzalanması bilhassa Yahudilerin haklarının korunması açısından bir kurumsallığı ifade etmektedir. Nitekim “Medine Yahudilerini de bu devletin vatandaşı saymış onlara din özgürlüğü tanımış ve dinleri üzerine yaşamalarını garanti altına almıştı. Ayrıca kişiler ve kişilerle devlet arasındaki temel ilişkileri belirlemiş, umumi sorumluluklar ve hakların dağılımında Yahudilerin sorumluluk ve haklarını da tespit etmişti.”¹⁰ Hz. Peygamber’in bu yaklaşımı, esasen Yahudilerle bir gerilim ilişkisi geliştirmekten ziyade karşılıklı hak ve yükümlülük esasına dayanmak istediği şeklinde yorumlanmaktadır.¹¹ Diğer yandan Hz. Peygamber’in temel hedefi bir devlet kurup iktidar elde etmek değildir. Nihayetinde devlet, halk, toprak ve anayasa ilkelerinin bileşiminde doğal olarak ortaya çıkmış bir kurum olarak bir varlıktır. Nihai hedef ise İslâm’ın hayat kazanmasını sağlayacak toplumdur.¹²

Medine Sözleşmesi ve devletin ikamesinin bir kurumsallaşma doğurması itibarıyla Müslümanlar kadar özeldir Yahudilerin de barış ve özgürlük içinde yaşamalarını temin ettiği öne sürülmektedir. Nitekim “Yesrib’de Yahudilerden her kabile kendi ahbarının yanına gidiyor, orada dini görevlerini yerine getiriyor, şahsi problemlerini, anlaşmazlıklarını, sıkıntılarını arz ediyor ve çözümlerini onlardan alıyor-

⁹ İsmail Yiğit, “Hz. Peygamber’in Medine Dönemi Faaliyetleri”, *Vahyin Nüzulünün 1400. Yılında Hz. Muhammed (SAV)*, İst., İsav Yay., 2011, s. 178.

¹⁰ İsmail Yiğit, a.g.e., s. 179-180.

¹¹ Cafer Günaydın, *Kur’an’da Rahmet Peygamberi-Medine Dönemi*, c. 2, İst., Pınar Yay., 2013, s. 19.

¹² Mustafa Aydın, a.g.e., s. 119.

lardı. Yahudiler arasında ahbarlar oldukça etkin konumda nüfuz sahi-biydiler.”¹³ Bunun dışında Yahudiler gerek dini gerekse siyasi vb. bir-çok ihtilaflarda lider olarak devlet başkanı olan Hz. Peygamber’e so-runlarının halledilmesi için müracaat etmekteydiler.

7- Müslümanların Güç Kazanması ve Değişen Dengeler:

Daha sonraki süreçte Müslümanlar farklı olaylar ve gelişmeler üzerinden siyasi ve toplumsal açıdan kuvvetlenmeye başladı. Söz ge-limi; Bedir Savaşı’nı kazanmış olmaları hem Medine’de yani içeride hem de Mekke yönetimine karşı böyle bir işlevi gerçekleştirmişti. Bu minvalde Medine’de Yahudilerle Hz. Peygamber’in ilişkilerinde bo-zulmalar baş göstermeye başladı. Yahudilerle ilişkilerin bozulmasını Müslümanların demografik durumundaki pozitif gelişme ve Bedir za-ferine bağlayan bir söylem görülmektedir: “Tedricen Müslümanların sayısı Medine’de artınca, Yahudiler yavaş yavaş tavır değiştirmiş her fırsatta Müslümanlarla yaptıkları anlaşmaları ihlal etmişlerdir. Özel-likle Müslümanların Mekke Devleti’ne karşı kazandıkları Bedir Zaferi Yahudileri iyice çileden çıkartmıştır.”¹⁴ Ayrıca Yahudiler İslâm ile alay etmeye başlamışlardır ki, bugünkü anlamda basın diyebileceğimiz bu iletişiminde Yahudiler etkin idiler.¹⁵ Yahudiler özellikle Bedir Sa-vaşı’nın ardından çok açık ve net bir şekilde Müslümanların güçlen-mesini istememişlerdir.¹⁶ Bunu da farklı araçlarla propagandalarını yoğunlaştırmış görünmektedir.

8- Antlaşmayı Fesh ve Düşmanla İşbirliği:

Müslüman ilim adamlarının bu çerçevede Müslümanlar ile Ya-hudiler arasındaki ilişkilere yaklaşımına baktığımız zaman, büyük oranda Yahudilerin tavırlarını eleştiren bir yaklaşımla karşılaşmakta-yız. Bunları birkaç ana başlık etrafında değerlendirebiliriz. Bu analiz-lerin başında Yahudilerin düşmanla işbirliği gelmektedir. Yahudilerin

¹³ Mustafa Safa, a.g.e., s. 62; Ayrıca Bkz. Cafer Günaydın, a.g.e., s. 29.

¹⁴ İ. Süreyya Sırma, H. Peygamber Devrinde Yahudi Meselesi, İstanbul, Be-yan Yay., 1984, s. 28-29.

¹⁵ İ. Süreyya Sırma, a.g.e., s. 32.

¹⁶ Kadir Canatan, Müslümanlar ve Antisemitizm, İst., mana Yay., 2018, s. 34.

süreç içerisinde kâh münafık kâh müşriklerle işbirliği yapmaları sebebiyle Müslüman-Yahudi ilişkisi bozulmuştur.¹⁷ Anlaşılmaktadır ki, bu ilişkilerin bozulmasının sebebi teolojik değil siyasi sorunlardır. Gerçekte Hz. Peygamber onları vatandaş statüsüne dâhil etmesine rağmen, onlar anlaşmaları bozdular ve düşmanlarla işbirliğine gittiler. Hatta tüm bunların ardından Müslümanlara karşı fiili düşmanlık da başlatmışlardır.¹⁸ “Bedir savaşında müşrikleri desteklemeleri ve Hz. Peygamber’e karşı düşmanlık başlatmalarıyla birlikte Yahudiler Müslümanların emniyeti için ciddi bir risk oluşturmaya başladı. Hz. Peygamber bu durumu çözebilmek için Yahudi kökenli bazı Müslümanlarla görüştü. Onlardan aldığı bilgilerden sonra en önemli tehdidin Kaynuka Yahudileri olduğunu tespit etti.”¹⁹

Yine Hendek Savaşı devam ederken Yahudilerin anlaşmayı fesh etmeleri ciddi bir eleştiri konusu olmuştur. Bu minvalde Yahudiler Medine’ye gelen Mekkeli putperestlerin kazanacağını düşünmüşler ve buna göre tedbirler geliştirmiş ve tavır almışlardır. Fakat olay tahminlerinin ve temennilerinin aksine gelişmiştir.²⁰ Nihayetinde Yahudilerin bu işbirlikçi tutumları, düşmanla ittifakları sonucunda Hz. Peygamber onları sürmüştür.²¹ Bu sürgünün haksız olduğu yargısı karşısında, tarihte sürgünlerin etnik ve dini gerilimleri çözmenin bir yolu olduğu belirtilir. Buna göre bu yöntem araplar arasında uygulama alanı bulan sorun çözme stratejisidir. Benî Kaynuka Yahudileri de Vadi’l-Kura’da bir ay kadar kaldıktan sonra Suriye taraflarına gidip Ezriat’a yerleşmişlerdir.²²

¹⁷ M. Âbid El-Cabiri, Kur’an’a Giriş, Çev. Muhammed Coşkun, İst., Mana Yay., 2010, s. 299-300.

¹⁸ İsrail Balcı, İlk İslam Fetihleri-Savaş-Bariş İlişkisi, İstanbul, Pınar Yay., 2011, s. 65.

¹⁹ İsrail Balcı, a.g.e., s. 66.

²⁰ Kadir Canatan, a.g.e., s. 38.

²¹ Özcan Hıdır, “Anti-Semitizm ve Anti-İslamizm: Benzerlikler ve Farklılıklar”, Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm, Ed. K. Canatan-Ö. Hıdır, Ankara, Eski Yeni Yay., 2007, s. 81

²² Kadir Canatan, a.g.e., s. 35.

Hız. Peygamber ile Yahudiler arasındaki ilişki, Yahudilerin siyasi, sosyal alanda yaptıkları bozgunculuk, güç kayıplarını ihanete çevirme şeklinde değerlendirmeler görülmektedir. Özellikle Müslümanların zor ve sıkıntılı günlerinde münafıklarla işbirliğinin ardından haset ve kinlerini çeşitli sosyal hadiselerle ortaya koyan Yahudilerle sulh içinde yaşamaları artık imkânının kalmadığı belirtilmektedir.²³ Söz gelimi; Müslümanlara komplo kurmaları ve bir kadına saldırıları bunlar arasında yer almaktadır.²⁴ Yine Medine Sözleşmesi'nin bir tarafı olan Benî Nadîr Yahudileri de Hız. Peygamber'e suikast teşebbüsünde bulunmuşlardır. Tüm bunlar birer ihanet olarak değerlendirilmiş ve bedelini yine sürülerek ödemişlerdir. Bu noktadan itibaren Müslümanlara düşmanlıkları daha da artmış ve Hayber'e giderek Müslümanlara karşı yeni planlar hazırlamaya başlamışlardır.²⁵

9- Medine'de Güç Dengelerinin Değişimi:

Yahudilerin bu ihanetlerinin siyasi, sosyal, dini ve ekonomik çoklu sebeplerle değerlendirildiği söylenebilir. Dolayısıyla Yahudilerin ilk başta Hız. Peygamber'in adaletli yaklaşımının ardından haset ve kibirli tavır geliştirdikleri ve bu tavırlarının cezasını gördükleri analizlere dâhil edilir: "Kendi dini üstünlüklerinin yok olması ve yeni dinin durmadan yükseliyor olması nedeniyle, önceden siyasi olarak beraber yaşamaya razı olmuşken sonra ihanet etmeye başladılar. Medine'de siyasi olarak üstünlükleri yoktu. Dini üstünlüklerini de kaybetmişlerdi. Medine'deki ticari pazarda da artık eskisi gibi etkin değillerdi. Tarihi gurur ve kibirleri de yeni dine girmeyi engelliyordu. Öyleyse bu peygamberden kurtulmaktan başka çareleri yoktu. Bütün bu amiller onları fitne ve ihanet peşinde koşmaya sürükledi. Anlaşmalara ihanet etmenin bedelini cezalandırmak suretiyle ya da önce Medine'den daha sonra Hayber'den hatta arap yarımadasından sürgün edilip çıkarılarak ödeditiler."²⁶ Yahudilerin bu tavrı, gerçekte onların hicretten itibaren

²³ İ.Hakkı Atçeken, a.g.e., s. 163.

²⁴ İ. Hakkı Atçeken, a.g.e., s. 162.

²⁵ İsmail Yiğit, a.g.m., s. 181-182.

²⁶ Mustafa Safa, a.g.e., s. 64-65.

birlikte yaşama iradesine aslen hiç sahip olmadıkları şeklinde de yorumlanmaktadır.²⁷

Bu minvalde kimi yorumlar özellikle Yahudilerin Medine'de hâkim oldukları ziraat, ticaret vb. alanlardaki hâkimiyetlerini kaybetmelerinden mülhem Hz. Peygamber ve Müslümanlara olumsuz tavır geliştirdiklerini belirtirler. Buna göre, "Ticaret, zanaat ve ziraatla meşgul olan Yahudilerin en önemli meşgalelerden biri de tefecilikdir. İslâm'ın faizi haram kılması Yahudiler için ağır bir darbe olmuştur. Bu durum Yahudilerin İslâm'a karşı koymalarının en önemli sebeplerinden biri olarak görülmüştür. Ayrıca şarap ticaretini elinde tutan Yahudiler rehin mukabilinde mal satma yöntemini kullanmışlardır. Temel geçim kaynağı ticaret olan Medine'de Hz. Muhammed'in (s.a.v.) geldiği sırada muhtemelen ondan da önce toprak çeşitli şekillerde işletilmiştir."²⁸ Tüm bunlardan anlaşıldığı kadarıyla İslâm'ın ve Müslümanların Medine'de etkin hale gelmesi sebebiyle özelde Yahudilerle ilişkilerin değişmeye başlaması söz konusudur. Giderek Yahudiler aleyhine gelişen bu "etkin" olma durumundan Yahudiler rahatsız olmuşlardır.²⁹

10-Yahudilere Muamelede Tartışmalar:

Hız. Peygamber dolayısıyla Müslümanlar ve Yahudiler arasındaki ilişkilerde Yahudilere sürgün başta olmak üzere yapılan muamelelerin müsteşriklerin haksızlık şeklindeki değerlendirmeleri de Müslümanların konuya yaklaşım analizlerinde kendisine yer bulmuştur. Bu bağlamda, müsteşriklerin bu yargılarının haksız olduğu belirtildikten sonra, Hz. Peygamber'in haksız yere hiçbir kavimle harp yapmadığı, hiçbir kabileye gece baskını yapmadığı ve adaletli davrandığı özellikle vurgulanmaktadır.³⁰ Yine Hz. Peygamber'in Yahudilere karşı tavırının bir anti-semitizm olup olmadığı sorusu da tartışma konusu olmuştur. Buna verilen cevaplardan birisi Hz. Peygamber'in Yahudi karşıtı tutumlar geliştirmediği şeklindedir.³¹

²⁷ Nuh Arslantaş, a.g.e., s. 405.

²⁸ Cafer Günaydın, a.g.e., s. 19.

²⁹ Kadir Canatan, a.g.e., s. 33.

³⁰ İ. Hakkı Atçeken, a.g.e., s. 166.

³¹ Özcan Hıdır, a.g.m., s. 80-81.

Anti-semitizm konusunda bir başka yaklaşım biraz farklılık taşımaktadır. Buna göre, “bu tür uygulamalar bugünden bakılarak kolay kolay kabul edilecek davranışlar olmamakla birlikte, tarihi olaylar bugünden bakılarak okunmamalıdır. Bu tür okumalar anokroniktir. Bugünden bakılınca anti-semitik olarak değerlendirilebilecek olaylar, kendi tarihi koşullarında böyle değerlendirilmemiş hatta makul karşılanmıştır. Bu tür tarihi olayların nasıl değerlendirileceği önem taşır. Bazan tarihi olaylar günümüze düşmanlık getirirken, bazan da ders alma yönüne sevk edecektir.”³²

Hiz. Peygamber’in Yahudilerle ilişkilerinde yaşanan olumsuzlukları, tümüyle Yahudilerin gerek Kur’ân-ı Kerim’de belirtilen niteliklerinin bir yansıması ve tarihsel süreçte peygamber ve dinlerine yönelik negatif tavırları ile ilintisini kuran yaklaşımlar da görülmektedir. Buna göre, “Onların ehl-i kitap olarak Kur’ân’ın karşısına dikilmeleri ve Hiz. Peygamber’e şiddetli bir muhalefet yapmalarının izlerini çok belirgin bir şekilde Kur’ân’da görmek mümkündür. Ayrıca onların bozguncu, gururlu, imansız vb. istenmeyen huylardan vazgeçmemeleri de Kur’ân’da anlatılmaktadır.”³³ Yine bir başka yorumda, Yahudilerin ahlaki karakterlerini mahveden şeyin kendini beğenmişlik ve dini gurur hastalığı olduğu ifade edilmektedir.³⁴ Onların İslâm düşmanlıklarını tarih boyunca ve bugün de sürdürdükleri, sessizlik ve sükûnet hallerinin ise fırsat bulamamalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.³⁵ Hatta Yahudilerin dini, milli ve sosyal özelliklerinin birbiriyle bütünlük olumsuzluklar taşıdığı özelliğiyle altı çizilmektedir. Şayet onlara ait olumlu nitelikler görünmüşse, bunlar sadece belirli dönemlerle sınırlıdır.³⁶ Bununla birlikte Hiz. Peygamber’in Yahudilerle ilişkilerinin tamamen olumsuzluk üzerine gerçekleşmediği örneklerle analize konu olmaktadır. Nitekim kaynaklara yansıdığı kadarıyla İsraili üç

³² Kadir Canatan, a.g.e., s. 39.

³³ Fatih Kesler, Kur’an’da Yahudiler ve Hıristiyanlar, Ankara, T.D.V. Yay. 1993, s. 180.

³⁴ Mazharuddin Sıddıki, Kur’an’da Tarih Kavramı, Çev. Süleyman Kalkan, 3. Baskı, İst., Pınar Yay., t.y., s. 151.

³⁵ İ. Süreyya Sırma, a.g.e., s. 94.

³⁶ Cafer Günaydın, a.g.e., s. 37.

Yahudi boyu dışında Medine'de yaşamaya devam eden onbeşten fazla kabile ile barışçıl ilişkilerin sürdürüldüğü belirtilmektedir.³⁷

Diğer yandan Hz. Peygamber dönemindeki Yahudilerle ilişkilerin onlara bir unutulmazlık kazandırdığı da bir başka değerlendirmedir: "Hz. Muhammed'in genel Yahudi tarihi içerisinde neredeyse hiçbir öneme sahip olmayan çağdaşı Yahudilerin, dünya tarihinde unutulmazlık kazanmaları, başta Kur'ân olmak üzere hadis ve siyer-megazi literatürüne yansıyan bilgiler sayesinde mümkün olmuştur."³⁸ Tüm bu yaklaşımlar, Hz. Peygamber'in Yahudilerle geliştirdiği ilişki biçimlerini, aslında barışçıl ve insani temelde inşa ettiğine son kertede vurguda bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in tavırları, kendi döneminde olduğu kadar bugüne kadarki tüm tarihsel ve sosyal gerçekleştirmelerde bir model olarak takip edilmeye devam etmektedir.

11-Sonuç Yerine:

Her din mensubu kendisini ait hissettiği dinin dünyaya ve diğer insanlara tavrı ile belirginleşir. Bu bağlamda dinlerin insan ve dünyaya dair iddiaları çerçevesinde aralarındaki farklılıklar oluşması kaçınılmazdır. Öte yandan dinler arasında uzun tarihsel süreçte geliştirilen ilişki ve sosyal gerçekleştirmeler de dinlerin diğerine olan bakış açısında bir tecrübe olarak stoklanır ver gelecek nesillerde zihni bir arkaplan olarak işleme devam eder.

İslâm ile Yahudilik arasındaki ilişkilerin çok uzun bir tarihsel süreci kapsadığı bilinmektedir. Bu ilişkinin bir boyutu kendisini Hz. Âdem'den (a.s.) bu yana devam eden bir geleneğin son halkası olarak tanımlayan ve bu minvalde tarihsel uğrak noktalarına vurgu yapan İslâm'ın anlatımlarıdır. Buna göre Hz. Peygamber'den önce de Yahudiliğin serencamı, yeri ve konumu önemlidir. Kur'ân-ı Kerim'de Yahudilere ve Yahudilere gönderilen peygamberlere geniş bir yer ayrılmıştır. Bu anlatımları kısaca özetlemek gerekirse, Yahudiler Tanrı tarafından seçilmiş bir kavim iken, yaptıkları icraatlar ve peygamberlere karşı olumsuz tutumlarıyla bu ayrıcalıklarını kaybetmişlerdir. Bir kere çağdaş dönemde Müslümanların Yahudilere yaklaşımında belirleyici

³⁷ Nuh Arslantaş, a.g.e., s. 406.

³⁸ Nuh Arslantaş, a.g.e., s. 402-403.

olan unsurlardan birisinin bu anlatımlar olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Nitekim Hz. Peygamber'in Yahudilere yönelik olumlu tavırları karşısında Yahudilerin tutumlarını onlara dair karakteristik özelliklerle açıklayan yaklaşımlar epey yer tutmaktadır.

Hz. Peygamber'in Yahudilerle ilişkilerinin yoğun bir şekilde Medine'de gerçekleştiği tarihi kayıtlarda sabittir. Hz. Peygamber'in Yahudilerle bu ilişkilerini siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda bir uzlaşma üzerine kurduğu anlaşılmaktadır. Doğrusu ilk başta Yahudilerin aynı gelenekten gelmeleri hasebiyle destekleri beklenmiş, onlarla saldırmazlık üzerine uzlaşmış; Medine Sözleşmesi ile birlikte Yahudiler de dâhil olmak üzere tüm Medinelileri kapsayan ortak hukuki bir vatandaşlık statüsü geliştirilmiştir. Bu olgusal durumu Hz. Peygamber'in Yahudilerle ilişkilerini inceleyen çağdaş yaklaşımlar tespit etmektedir. Fakat daha sonraki süreçte yaşanan negatif tutumların, Yahudilerin antlaşmalara uymamaları, sözleşmeye aykırı davranışları, ortak uzlaşma konularını gündelik hayatta tahrip etmelerinden kaynaklandığı da çağdaş Müslümanların değerlendirmelerinde yer almaktadır.

Burada Hz. Peygamber, gerek İslâm'ın insanlara dair genel ilkeleri, gerekse adalete uygun tavırları ile öne çıkmaktadır. Genel değerlendirme Hz. Peygamber'in Yahudilerle ilişkilerinde bu ilkeleri takip ettiği yönündedir.

MÜZAKERE

*Vejdi BİLGİN**

Prof. Dr. Mustafa Tekin'in hazırladığı bildiri, başlığında açık bir şekilde ifade edildiği gibi sadece Hz. Peygamber ve Yahudiler arasındaki ilişkilerin Müslümanlar tarafından nasıl anlaşılıp yorumlandığı üzerinde duruyor. Şüphesiz her çalışmada belirli bir sınırlandırma yapılması zorunlu olduğundan Tekin, günümüzde yaşayan Türk ve İlahiyatçı akademisyenlerin yaklaşımlarına yer veriyor. Watt, Cabiri ve Sıddiki'ye yapılan atıflar bu genel çerçeveyi bozacak nitelikte görünmüyor. Mustafa Tekin, bildirinin başında günümüz bakış açısını anlayabilmek için iki noktanın göz ardı edilemeyeceğini vurguluyor:

Birincisi, Kur'ân'daki Yahudilerle ilgili âyetler. Mustafa Tekin'e göre Kur'ân'ın anlatımını iki ayrı şekilde değerlendirenler mevcuttur: Bunları Yahudilerin değişmez, evrensel bir tabiatı olarak görenler ve âyetleri tarihsel anlamda düşünüp negatif nitelemelerle yüklü bir genelleme yapılamayacağını düşünenler. Ancak kimlerin bu yaklaşımları temsil ettiğine dair bilgi eksik görünüyor.

Ülkemizde yapılan lisansüstü tezlere bakıldığında Kur'ân âyetlerinin Müslümanların bakışlarını, bekleneceği üzere, belirlediği anlaşılıyor. Her şeyden önce anti-semitizm suçlamalarına rağmen akademisyenler, modern dönemde netameli diyebileceğimiz bu konuyu çalışmaktan geri durmamışlar. Netameli diyorum, zira 2000 yılında "Yahudi Karakteri (Tarihî ve Sosyo-Psikolojik Bir Yaklaşım)" başlığıyla yayınlanan bir makale 2012 yılında "keşfedilmiş" ve bazı yayın organlarında ırkçılık gerekçesiyle şiddetle eleştirilmişti. Buna rağmen örneğin Mukatil b. Süleyman, Taberî, Fahreddin Râzî, İsmail Hakkı Bursevî, Elmalılı Hamdi Yazır, Ömer Nasuhi Bilmen, Said Havva gibi hem geçmiş hem de yakın zamandaki âlimlerin tefsirlerinde Yahudilik

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (vejdidilgin@hotmail.com).

meselesini nasıl ele aldıkları, hadislerde Yahudilerin nasıl yer aldığı hususları tez konusu olarak çalışılmıştır. Bunların dışında “Ahlâk Kavramı ve Kur’ân’ın Tasvir Ettiği Nüzûl Dönemindeki Yahudilerin Ahlâkı”, “Kur’ân’da Yahudi İmajı” ve “Kur’ân-ı Kerim’de Yahudi Karakteriyle Verilmek İstenen Mesaj” gibi tematik başlıkları olan çalışmalar da söz konusudur. Ayetlerin açık anlamları ve bu anlamlara işaret edecek tarihsel olaylar aynı olunca, bütün çalışmalarda Yahudileri genel anlamda olumsuz gören yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

Fakat yine yakın tarihli bir doktora çalışmasında, Batı’da Kur’ân’a yönelik olarak ortaya çıkan anti-semitizm iddiasına cevap olarak Kur’ân’da “toptancı ve genelleyici” bir yaklaşım olmadığı savunulmuş, Razi ve Kurtubi gibi müfessirlerin ve Mu’tezile’nin yaklaşımları eleştirilmiştir.¹

Mustafa Tekin ikinci olarak 1948’de Filistin’de İsrail devletinin kurulması ve bunu takip eden gelişmelerin günümüz değerlendirmeleri açısından önemli olduğunu söylüyor ve Siyonizm bağlamında Yahudileri ele alan Müslümanları üç tipe ayırıyor: 1) Yahudiliği Siyonizm’le eşitleyenler, 2) Yahudiliği ve Siyonizm’i birbirinden ayırıp monoteist bir din olarak Yahudiliğe bakanlar, 3) “Yahudileri hem kendi mezhepleşme hem de fanatik tavırlara mesafesi ve yakınlığı üzerinden çeşitlendirenler.”

Öncelikle bu üçüncü tipin muğlak kaldığı, biraz daha açıklanması gerektiği kanaatindeyim. Ayrıca her üç yaklaşıma kimlerin sahip olduğunu isim ve eser örnekleriyle vermek uygun olurdu. Görebildiğimiz kadarıyla akademisyenler konuyu güncel politika çerçevesinde ele almak veya çalışmalarında buna dair değerlendirmelerde bulunmak istemiyorlar. Bunların dışında günümüz Müslümanlarının Yahudiliğe bakışında Siyonizm, İsrail devleti ve Filistin’de yaşananların çok önemli bir etkisi olduğu tespitine katılıyorum.

Örneğin İslâmî Dergiler Projesi’ne kayıtlı olan dergiler içerisinde yaptığımız araştırmada başlıklarında “Yahudi”, “Yahudiler” ve

¹ Mustafa Kılıçaslan, *Kur’an Açısından İsrâiloğulları ve Yahudilik*, Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2023, s. 2, 260-271, 375-376.

“Yahudilik” geçen 1.197 yazı, anahtar kavram olarak söz konusu kavramların yer aldığı 3.772 yazı çıkıyor. Bu yazıların 37 tanesi şiir. “Siyonizm” ve “Siyonistler” 2331 kez, “İsrail” ise 10.070 kez geçiyor.² Taramada Musevi kavramını kullanmadık, zira bu kavram daha çok haber nitelikli olarak yer alıyor. Yahudi kavramı ise daha çok dinî nitelikli, olumsuz bir yaklaşımla kullanılıyor. Yahudilerle ilgili yazılarda ayrıca “Hayber”in öne çıktığı görülüyor. “Hayber Hayber yâ Yehûd! Cündü Muhammed se-yeûd” şeklindeki slogan yazılarda ve eylemlerde kullanılıyor. Türkiye’deki “Müslüman” kesimde bariz bir şekilde ortaya çıkan Yahudi ve Siyonizm karşıtlığı çeşitli tezlere de konu olmuştur.³

Siyaset alanına baktığımızda Siyonizm’in Necmettin Erbakan’ın çeşitli çalışmalarında olumsuz anlamda özellikle yer aldığını görüyoruz. Erbakan Siyonistlerin Gizli Dünya Devleti kurma amacıyla olduklarını, NATO’nun ve Avrupa Birliği’nin bu amaca yönelik organizasyonlar olduğunu iddia ediyor.⁴

Hem popüler dinî yayınlarda hem de siyasette Siyonizm karşıtlığını açıkça görürken, aynı şeyin akademik literatürde genel olarak

² Tarama <https://katalog.idp.org.tr/> adresinden 15.03.2023 tarihinde yapılmıştır.

³ Örnek olarak bkz. Ece Karakuş, *Nationalist Conservatism and its Enemies: Communists, Jews, Donmehs And Free Masons in Büyük Doğu, Serdengeçti And Sebilürreşad*, Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014; Özen Karaca, *The Theme of Jewish Conspiracy in Turkish Nationalism: The Case of Cevat Rifat Atilhan*, Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

⁴ Necmettin Erbakan, “Gizli Dünya Devleti Önsözü,” *Prof. Dr. Necmettin Erbakan Külliyyatı*, Ed. Tacettin Çetinkaya, MG V Yayınları, 2. Bs., Ankara, 2014, c. 2, ss. 199-246. Erbakan’ın diğer eserlerinde de Siyonizm karşıtı pek çok söylem görmek mümkündür. Bkz. *Prof. Dr. Necmettin Erbakan Külliyyatı*, Ed. Tacettin Çetinkaya, MG V Yayınları, 2. Bs., Ankara, 2014, c. 4, s. 19-20, c. 5, s. 423-424. Milli Görüş hareketine mensup kişilerin Yahudiliğe ve Siyonizm’e olumsuz bakışı konusunda bir saha araştırması yapılmıştır. Bkz. Rahim Ay, *Türkiye’de Siyasal İslam Düşüncesinde Yahudi İmajı: Milli Görüş Örneği*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011.

Yahudiliğe bakış, özelde Hz. Peygamber'in Yahudilerle ilişkisini yorumlamada etkili olduğunu söylemek mümkün müdür? Siyonizm'le ilgili tezlere bakıldığında İlahiyat'a göre siyasetbilim, uluslararası ilişkiler gibi sosyal bilimlerin daha çok öne çıktığı görülür. Bir başka ifadeyle İlahiyatçılar daha güncel bir mesele olan Siyonizm'e, Kur'ân'daki Yahudilerin özellikleri ve Hz. Muhammed döneminde yaşanan olaylara göre daha az ilgi göstermişlerdir.

Acaba İsrail devleti öncesi yazılan siyer kitapları ile günümüzde kaleme alınan siyer kitaplarını karşılaştırma imkânımız olsa, dikkate değer bir farklılaşma ile karşılaşır mıyız? Kanaatimizce bu sorunun cevabı lisansüstü tez çalışmalarına konu olabilir.

Mustafa Tekin'in bildirisinde öne çıkan tespitlerden bir diğeri Medine Sözleşmesi'nin "farklı din ve kültürlerle bir arada yaşama vizyonunun ete kemiğe bürünmüş şekli olarak değerlendirildiği"dir. Bu tespite katılıyor, aynı zamanda önemsiyoruz. Ancak, muhtemelen bildiri sınırlarını zorlamamak için böyle bir yaklaşımı doğuran sebepler üzerinde durulmamış. Bildiriye bir katkı olarak ifade etmek isteriz ki, "farklı kültürlerle saygı", "bir arada yaşama kültürü" veya "çoğulcu toplum" şeklinde kendini gösteren anlayış Batı'da özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında toplumsal bütünleşmeyi sağlamak amacıyla öne sürülmüştür. Bu anlayışın en önemli ayağını oluşturan dinî çoğulculuk 1963 yılında Wilfred Cantwell Smith tarafından gündeme getirilmiş,⁵ daha sonra Alan Race ve John Hick gibi kişiler tarafından geliştirilmiştir.

1990'lı yıllarda Türkiye'de bazı Müslüman aydınlar bir hak arama taktiği olarak "bir arada yaşama", "çokhukukluluk" gibi kavramları öne sürmeye başladılar. *Bilgi ve Hikmet* dergisinin 1994'te neşredilen 5. sayısının serlevhası "Bir Arada Yaşamının Formülü Nedir?" idi ve Medine Sözleşmesi çeşitli yazarlar tarafından bir çözüm olarak sunulmuştu. Bir arada yaşama söylemi bundan sonra hemen hiç gündemden düşmedi; gerek Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemi gerekse di-

⁵ Wilfred Cantwell Smith, *The Faith of Other Men*, The New York American Library, 1963, s. 11.

ğer dönemleri ele alan pek çok çalışmada kullanıldı. Türkiye’de din-darların “Ya kanunlara uyacaksınız ya ülkeyi terk edeceksiniz!” veya “Ülke kanunlarını beğenmeyenler İran’a/Arabistan’a!” sloganlarıyla karşı karşıya kaldığı bir ortamda Medine Sözleşmesi hem Müslüman-ların tarihte büyük bir hoşgörüyeye sahip olduklarını gösteriyor hem de günümüz dünyasında “Müslümanca yaşama”nın bir modeli olarak kar-şıt dünya görüşüne sunuluyordu. Dolayısıyla “bir arada yaşama” veya “çoğulcu toplum” değerlendirmelerinin konjonktürel olduğunu kabul etmek gerekir.

Yine konjonktürel anlamda 1990’lar ve sonrasında ortaya çıkan bazı tartışmaların Yahudilerle ilgili değerlendirmelere nasıl etki ettiği araştırılabilir. Örnek olarak bir dönem Müslümanların dışında Ehl-i Kitap’ın, yani Yahudilerin ve Hıristiyanların cennete girip giremeyecekleri şeklinde bir tartışma başlamıştı.⁶ Bu tartışma şu anda gün yü-zünde olmasa bile etkileri devam ediyor, yani bazı kişiler salih insanlar olduktan sonra Ehl-i Kitap’ın da cennete girebileceğini düşünüyorlar. Ayrıca 15 Temmuz Darbe Girişimi’nden sonra hızlı bir şekilde gün-demden çıksa da, öncesinde dinler arası diyalog, medeniyetler ittifakı gibi bir gündem söz konusuydu. Bu gündemin de Yahudilere yönelik değerlendirmelerde az ya da çok etkili olduğunu iddia etmek mümkündür.

Önemli tespitler içeren ve zihnimizde yeni araştırma konularının oluşmasına zemin hazırlayan bu kıymetli bildiriden dolayı Mustafa Tekin’i tebrik ediyor, beni sabırla dinlediğiniz için sizlere teşekkür ediyorum.

⁶ Konuyla ilgili karşı görüşler için bkz. Süleyman Ateş, “Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir,” *İslâmî Araştırmalar*, Cilt:3, Sayı:1, Ocak 1989, s. 7-24; Talat Koçyiğit, “Cennet Mü’minlerin Tekelindedir,” *İslâmî Araştırmalar*, Cilt:3, Sayı:3, Temmuz 1989, s. 85-94.

GENEL MÜZAKERE

Söz alan bir dinleyici:

Genel olarak Efendimizin Yahudilerle ilişkisi değerlendirildiğinde ister istemez Medine Sözleşmesi gündeme geliyor. Sözleşmenin kimler arasında yapıldığı konusu işlenirken genel olarak Müslümanların Yahudilerle bir arada yaşamak için yaptığı bir sözleşme olarak kabul ediliyor. Sanki orada birlikte yaşayan toplulukların kendi aralarındaki yaşama kurallarını belirten bir esas gibi kabul ediliyor. Haddi zatında büyük Yahudi kabilelerinin bu sözleşmeye dâhil olmadıkları, daha çok Medine'nin yerli halkı olan Yahudi kollarından bahsediliyor. Bu tamamıyla güvenlik temelinde problemlerin nasıl çözüleceği anlamadadır. Ama gözden kaçırılan bir nokta Hz. Peygamber'in bu sözleşmeyi kimler için akdettiği ve kimler arasında olduğu konusu gündeme gelmiyor. Hep genel olarak Müslümanların Yahudilerle bir arada yaşamak için yaptığı bir sözleşme şeklinde geliyor.

Prof. Dr. Adem APAK

Mustafa Bey'e tebliği, Vejdi Hocama da müzakeresi için çok teşekkür ediyorum. Dünden beri konuşmalarda zihinlerde şöyle bir kanaat oluştu Hz. Peygamber'in veya Müslümanların Yahudilerle ilişkilerinde Müslümanlar güçlendikçe, Yahudilere karşı pozisyon kazandıkça müsamahalarında azalma oldu. Neticede Mustafa hocam 'tok satıcı' diye de ifade etti. Bu anlamda Müslümanların da Hz. Peygamber'in de en tok satıcı olduğu zaman Yahudileri mağlup ettikleri Hayber Fethi'dir. Dolayısıyla o dönem için her hangi bir güç ihtiyacı da yoktu. Hudeybiye'de Mekke Müşriklerini de dize getirmişler. Hudeybiye'den sonra Hz. Peygamber kendisini dünyaya açmış, mektuplar var, artık evrensel bir siyaset de var. Bunun üzerine Hayber'i de fetbettiniz dolayısıyla bizim aklımıza gelen şey o lideri oradan sürmek, üstelik kazancımız da en üst düzeyde. Yani Kaynukalılardan elde etti-

ğiniz bir şey yok. Adamlar altını, gümüşü götürdüler. Biraz Nadîrilerin bahçeleri var ama Hayber ile kıyas kabul etmez. Dolayısıyla en güçlü olduğumuz, pazarlık ihtiyacının olmadığı dönemde Hz. Peygamber Hayber Yahudilerine Nadîr ve Kaynukalılara yapmadığı bir fiili yapıyor ve bunları sürmediği gibi Müslümanlarla birlikte yaşamalarını ve topraklarda kalmalarını sağlıyor. Dolayısıyla bu sonuç Hz. Peygamber'in güç ilişkilerini takip ederek bir siyasal hesaptan ziyade, prensipler üzerine ve bir arada yaşamaktan kastım benim kanaatim Müslümanların başka din mensuplarıyla savaş ortamı kaldırıldıktan sonra sivil şartlarda bir arada yaşayarak, dini tanıyarak, bilerek, inanarak ve Müslüman olma ihtimali en düşük olan adamlara karşı gibi. Bu nedenle Allah Rasülü'nün bu uygulamasını evrensel anlamda bütün Müslümanlara bir mesaj olarak yani en güçlü olduğunuz anda İslam ile de mesafeli olan bir toplum ile bir arada yaşamının şartlarını ben zorladım. Yani en idaeli bu. Bundan sonra sizler de benzer şekilde gerçekleştirin şeklinde üsve-i hasene olmuştur.

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

Müslümanların Yahudilerle Hz. Peygamber ilişkilerine bakışında İsrail devletinin kurulması ve Siyonizmin etkisinden bahsedildi. Medine Vesikası'nın çok hukuklu ve bir arada yaşama bağlamında konuşulması konusunda da ülkemizde Müslümanlara yönelik baskıların çok etkili olduğunu da söylemek lazım. İşin bu boyutu da var. Sadece Yahudilerle ilişkiler değil, aynı zamanda katı bir laiklik uygulamasını farklılıkları yok sayan, tanımayan bir anlayışın Müslümanlar açısından çıkış yolları arayışına sebep olduğunu da söylemek lazım. Doksanlarda Bilgi ve Hikmet Dergisi'nde de bu konu özel bir sayıda işlendi. Daha sonra Yeni Zemin diye de özel sayı çıkarmışlardı. O çalışmalara baktığımız zaman Türkiye'deki Müslümanlara yapılan ideolojik baskıyı da yok saymamak lazım. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Fuat AYDIN

Zannedersem Ali Bulaç'ın kendisinden duymuştum. Modern dönemde Müslümanların mevcut durumla alakalı batının paradigma-sına, tekliflerine kendimizden kaynaklanan bir alternatif sunabilme - aynı zamanda konjektür de bunu gerektiriyor- ama bizim olan bir çö-züm, bir öneri. Çünkü hepimiz bugün Batının medeniyet paradigması içinde ifade ediyoruz. Mesela, hadis biliminde İslamiyet çalışıyoruz çok alakası olmamakla birlikte Batılı paradigma içinde işimizi yapıyo-ruz. Bence Medine Vesikası'nı böyle okumak lazım.

ORYANTALİSTLERİN HZ. PEYGAMBER'İN YAHUDİLERLE İLİŞKİLERİNE YAKLAŞIMLARI

*Mehmet ÖZDEMİR**

Oryantalistlere göre Hz. Peygamber'in Yahudiler ve Yahudilik hakkındaki bilgi kaynakları konusuna geçmeden önce birkaç hususu açıklamak icap edecektir. Öncelikle bendenize tahsis edilen konunun genişliğinden bahsetmeliyim. Buradaki hazirûnun da gayet iyi bildiği gibi, oryantalizm iki asrı aşkın bir tarihe sahip, akademik niteliği ön plana çıkarılmakla birlikte, içinde farklı etnik, dinî ve ideolojik eğilimleri barındıran, dolayısıyla da yapılan değerlendirmeler ve varılan sonuçlar itibariyle bu eğilimlerden tamamen bağımsız düşünülemez, yelpazesi çok geniş bir birikimin adıdır. Hz. Peygamber'in Yahudilerle ilişkilerinin bu birikim çerçevesinde bir bütün halinde ele alınmasının imkânsızlığı takdir edilecektir. Doğrusu, konu bu haliyle müstakil bir ilmî toplantı teması olmayı fazlasıyla hak etmektedir. İkinci olarak Oryantalistler dediğimizde, geniş bir araştırmacı kitlesinden söz etmekteyiz. Kabaca ifade etmek gerekirse, bu camiayı İslâmî kaynaklara bakış açıları itibariyle iki ana gruba ayırabiliriz: İlk grup, geleneksel oryantalist çizgide hizalanan ve asıl çoğunluğu teşkil eden araştırmacılardan müteşekkildir.

Bunların temel yaklaşımı, sıkı bir eleştiri ameliyesine tabi tutmak şartıyla Kur'ân ve diğer İslâmî kaynaklar/rivayetlere istinad edilerek Hz. Peygamber'in hayatının ve İslâm'ın en erken tarihinin genel şemasının inşa edilebileceği şeklindedir. Gerçi bunlar da kendi aralarında sadece Kur'ân'ı ya da hem Kur'ân'ı hem de diğer malzemeyi referans alanlar şeklinde ikiye ayrılmaktadırlar, lakin bu tebliğ çerçevesinde konuyu dağıtmamak için meselenin bu tarafına girmeyeceğiz.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (mozdemir@divinity.ankara.edu.tr).

İkinci grup ise, “Revizyonistler” olarak bilinen oryantalistlerden oluşmaktadır. Bunlara göre ise, İslâm’ın erken dönem tarihinin inşasında Kur’ân dâhil olmak üzere İslâmî kaynaklara itibar edilemez, çünkü bu kaynaklar içinden çıkılamayacak kadar karmaşık, birbiriyle çelişik, tutarsız, sonraki gelişmelerin eseri olan anakronik nitelikte malzemeyi içlerinde barındırmaktadır. Bu durumda, ancak arkeolojik ve epigrafik verilerle çevre kültürlerin kaynaklarından yararlanılarak sağlıklı bir inşa faaliyeti gerçekleştirilebilir.

İki grup arasındaki İslâmî kaynaklara yaklaşım farkı, tabii olarak Hz. Peygamber dönemi olayları, bu kapsamda Yahudilerle ilişkiler bağlamında çok farklı sonuçların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Geleneksel oryantalistler, İslâmî kaynaklardaki verileri esas alarak yorum ve tespitlerini yapmışlardır. Bu manada bir Müslüman araştırmacının Yahudilerle ilişkiler meselesini ele alırken değineceği ana başlıklarla geleneksel oryantalistlerinki, değerlendirme ve yorumlar hariç, hemen hemen aynıdır. Buna mukabil revizyonistlerin hem kaynaklara yaklaşımı hem de kullandıkları kaynaklar farklı olduğu için öne çıkardıkları konular ve özellikle de sonuçlar tamamen farklılık arz etmektedir. Aşağıda üzerinde durulan konu bağlamında her iki tarafın görüşleri ortaya konduğunda aradaki fark gayet bariz bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Konunun genişliği ve oryantalistlerin kaynaklara yaklaşım farklılığı yanında işaret etmek istediğimiz üçüncü husus, bütün oryantalistlerin, Müslüman ilim geleneğinden ayrışarak, Hz. Peygamber’in risaletinin ilahî vahiy kaynaklı olduğunu kabul etmemeleri, dolayısıyla da Kur’ân’ı beşerî bir eser olarak görmeleridir. Oryantalist metinler, esas itibariyle diğer meselelerde olduğu gibi Hz. Peygamber’in Yahudilerle ilişkilerinde de hep bu kabul istikametindeki yorum ve değerlendirmeleri yansıtmaktadır. Bu yaklaşımın tabii sonucu olarak Kur’ân’daki Yahudilere ilişkin bütün atıflar ve anlatılar, aşağıda ayrıca değinildiğinde görüleceği üzere, Hz. Peygamber’in yakın ve uzak çevresinden aldığı malzemeyi, kendi amaçları doğrultusunda ve bu amaçlara hizmet edecek şekilde yeni bir kalıba sokmasından ibarettir.

Giriş mahiyetinde bu açıklamaları yaptıktan sonra şimdi, asıl konuya geçebiliriz. Konu bağlamında Geleneksel Oryantalizmde Hz.

Peygamber'in Yahudilerle İlişkiler ana başlığı altında üç meseleye temas edeceğiz:

- Hz. Peygamber'in Yahudilik ve Yahudilere dair bilgi kaynakları
- Hz. Peygamber'in Hicret Sonrasında Yahudilere Yönelik Tutumu
- Sunum Tarzı İtibariyle Benî Kureyza Meselesi

Bunu ikinci ana başlık olarak Revizyonist Oryantalistlerin Meseleye Bakışı takip edecektir.

A. Geleneksel Oryantalizmde Hz. Peygamber'in Yahudilerle İlişkileri

1. Hz. Peygamber'in Yahudiliğe Dair Bilgi Kaynakları

Geleneksel oryantalistler, araştırmalarında Kur'ân'ın pek çok Kitab-ı Mukaddes malzemesini muhtevi olduğuna ve Musa, İbrahim, Yusuf, Davud, Yunus ve Süleyman gibi çok önemli şahsiyetlerin Yahudi kutsal metinleriyle ortak olduklarına dikkat çekmişlerdir. Bu durum Yahudilerin Hz. Peygamber'in Yahudilik ve Yahudilere dair bilgi kaynakları ya da Yahudilerin onun üzerindeki tesirlerinin mahiyeti ve miktarı konusunda geniş tartışmalara da zemin hazırlamıştır. Bu konuda tartışmaya kapı aralayan ilk akademik çalışma, Haham Abraham Geiger'in ödül kazanmış kitabı *Judaism and Islam* (Geiger, 2019) unvanlı eseri olmuştur. Bu çalışmanın sonraki oryantalistler için bir başvuru kitabına dönüştüğünü hassaten belirtmek gerekir.

Geiger'in baktığı zaviyeden, Hz. Peygamber Yahudilere özel bir muhabbet besleyen biri değildir, bilakis kendisinden kalan metinlerde (Kur'ân ve hadisler), gerek sahip oldukları güç ve kudret gerekse diğer Yahudi cemaatleri kadar olmasa da dinî alanda Arabistan'daki başka inançlara kıyasla üstün bir konumda bulunmaları sebebiyle onlara yönelik nefret izlerine rastlanır. Buna rağmen Kur'ân'daki bir çok pasaj Hz. Muhammed'le Yahudiler arasında yakın bir temasın, Peygamber'de Yahudilere dair bir çok bilginin olduğunu da göstermektedir. Geiger, bu görüşünü destekleme sadedinde çok sayıda örnek verir. Bunlardan bazıları aşağıdaki şekildedir:

- Tevhid
- Göklerin sayısı
- Hesap günü, cennet, cehennem (Talmud'dan)
- Tanah'ta cehennem hakkında "Ölüler diyarı doymak bilmiyor, ağzını ardına kadar açtı"434 ifadesini delil alarak, Hz. Peygamber'in de buna benzer bir ifadeye Kur'ân'da yer verdiğini bildirmiştir:

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَتْ وَنَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ¹

Geiger, Rabbani bir tasvir olan "bir filin iğne deliğinden" geçmesini, Kur'ân'ın şu ifadesi ile karşılaştırmaktadır:

الْخِيَاطِ سَمٍ فِي الْجَمَلِ يَلِجُ حَتَّى الْجَنَّةِ يَدْخُلُونَ وَلَا²

- Kur'ân'da geçen kıyamet sahnelerini Tanah'ta geçen bilgilere benzetmekte olan Geiger, bunlara örnek olarak semavatın dürüleceğini, semavatın dumanda kaybolacağını, tüm şehirlerin yok olacağını ve insanların sarhoş olmadığı halde sarhoş gibi gözükeceğini, sûra üfleneceği, herşeyin yok olacağını ve Yecüc ile Mecüc'ün ortaya çıkacağını ele almıştır.

Geiger namazda içkinin Muhammed tarafından yasaklandığını söylemektedir:³

تقولون ما تعلموا حتى سكارى وأنتم الصلاة تقربوا لا آمنوا الذين أيها يا

Geiger, Talmud'daki sarhoş birisinin ibadet etmemesine dair ifadeyle bu ayetin uyumlu olduğunu zikrederek aslını yine Yahudi dine dayandırmaktadır.⁴

Peki, İslâm Peygamberi bu bilgileri nereden almıştır? Geiger, Hz. Peygamber'in söz konusu bilgileri bizzat Tevrat'tan almış olmasını ihtimal dâhilinde görmez. Bu durumda en yakın ihtimal olarak Yahudi yahut Yahudilik hakkında bilgisi bulunan bazı kişilere atıfta bulunmaktadır. Bu kişilere örnek olarak Varaka'nın, Abdullah b. Selam'ın, güçlü bir Arap emiri olduğunu belirttiği Habib b. Malik'in

¹ Kâf, 30.

² A'raf, 40.

³ Nisa, 43.

⁴ Gülten, 2021, s. 70.

isimlerini öne çıkarmaktadır. Geiger, Hz. Peygamber'in doğrudan Tevrat'tan yararlanmış olamayacağı şeklindeki görüşünü, Kur'ân'daki Yahudilere dair bilgilerin hatalı olduğu gerekçesine dayandırmaktadır. Bu hususta verdiği örneklerden biri, Nisa suresinin 163. ayetinde peygamber isimlerinin sıralanış şeklidir. Geiger'e göre Hz. Peygamber doğru dürüst bir Yahudilik bilgisine sahip olmadığı için ayette, Hz. İsa'yı Hz. Eyyub, Harun ve Süleyman'dan önce göstermek suretiyle vahim bir kronolojik hataya düşmüştür.

Geiger gibi başka pek çok oryantalist de Hz. Peygamber'in Yahudilik hakkında doğrudan Tevrat'dan yararlanmadığını, bunun yerine çevresinde ya da ticaret amacıyla gittiği panayırlar veya yerleşim merkezlerinde karşılaştığı Yahudilerin şifahi beyanlarından beslenmiş olabileceğini ihtimal dâhilinde görürler. Yine tür bilginin Mekke döneminde daha az olmakla birlikte Medine döneminde bizzat Yahudilerle temas halinde olduğu için oldukça fazlalaştığını ifade ederler. (Msl.bkz. Muir, 1884, s. 38; Margoliouth, 1905, ss. 59-60; Watt, 1966, s. 29; Paret, 1995, s. 55; Rodinson, 1968, ss. 74-79.)

Hz. Peygamber'in Yahudilerle doğrudan ve sıklıkla temasta olduğu asıl mekânın, hicret sonrasında Medine olduğu gayet iyi bilinmektedir. Oryantalistler bu ilişkileri değişik bağlamlarda ele almışlardır. Aşağıda ana hatlarıyla bunlardan bazılarına temas edilecektir.

2. Hz. Peygamber'in Hicret Sonrasında Yahudilere Yönelik Tutumu

Geleneksel çizgideki oryantalistler Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettiği Yahudilerle ilgili niyet ve tasavvurunun ne olduğu konusunda görüş birliği içinde değildirler. Büyük çoğunluk Hz. Peygamber'in Yahudileri kolaylıkla yanına çekebileceği umudunu taşıdığı kanaatindedir. Maxime Rodinson'un şu cümleleri bu kanaati gayet iyi ifade etmektedir: "Muhammed'in onlar hakkında hiçbir kötü düşüncesi ve önyargısı olmadığını biliyoruz. Tam tersine kendisine gönderilen Allah kelamının, daha önce Sina Dağı'nda olanlara gönderilen esaslara uygun olduğunu düşünüyor, bu bakımdan onları kıdemli

sayıyor, bütün öbür dinlerin esinlendiği Kutsal Kitap'larına saygı gösteriyordu... Medine yolculuğuna hazırlanırken, sanıyoruz ki tek Tanrı'ya inanan bu Yahudi topluluklarına bel bağlamıştı. Kureyş ve Arap putperestlerine karşı, Yahudilerle ortak bir cephe kuracağımı hesaplamış olmalı.”(Rodinson, 1968, s. 164).

Bahse konu oryantalistler bu umudun ve beklentinin karşılık bulması için Hz. Peygamber'in Medine döneminin daha ilk günlerinde, Yahudilere yönelik bir dizi adım atmış, kendi ifadeleriyle “tavizler” vermiştir. Namazlarda Kudüs'e yönelinmesi, Yahudilerin Kefaret Günü Orucu (Yom Kippur) Aşure Orucu şeklinde benimsenmesi, Yahudi geleneklerine uygun olarak öğle/ikinci namazının ikame edilmesi, mescidi inşa ederken sinagogun model olarak alınması -mamafih Watt bu sonuncu görüşe şüpheyle yaklaşır, gayr-i müslimlerin pişirdiği yemeklerin yenmesine ve kadınlarıyla evlenilmesine cevaz verilmesi “taviz” olarak nitelenen hususlardır (Msl. bkz. (Buhl, t.y., s. 860; Dozy, 1908, s. 87; Watt, 1966, s. 198)

Yine sözü edilen tavizler kapsamında üzerinde durulan bir husus oryantalist araştırmalarda daha çok “Medine Anayasası” adıyla geçen Medine Sözleşmesi'nde Yahudilerin durumudur. Bilindiği gibi Medine Sözleşmesi, Goldziher'in hadisler konusundaki tezinin uyardığı şüphe atmosferinin tarihî olanlar dâhil bütün rivayetlere teşmil edilmeye başlanmasının ardından, ilk defa Wellhausen tarafından ciddi bir şekilde incelenmiş ve sahih bir belge olma ihtimali kuvvetlenmiştir. O tarihten bugüne kadar sözleşme metninin sahihliği pek tartışma konusu edilmemektedir. Hatta Goldziher'in bile, *Islamic Studies*'i yayınlamadan Wellhausen'in ulaştığı sonucu görebilseydi, bundan yararlanabileceğini ifade ettiği belirtilmektedir (Lecker, 2004, s. 2). Bugün Medine Sözleşmesi bağlamında sahihlik meselesi değil, bunun tek bir anlaşma mı yoksa farklı anlaşma metinlerinin bir araya getirildiği bir belge mi olduğu, daha da önemlisi bütün Yahudileri kapsayıp kapsamadığı meselesidir. İlk meseleyle ilgili olarak Muir, Wellhausen, Caetani tek bir anlaşma olduğu ve bunun da hicretten hemen sonra ya da Bedir'den biraz önce yapıldığı görüşünü ileri sürmektedirler. Moshe Gil de bu görüşü paylaşmaktadır (Humphreys, 2004,

s. 121). Watt ise, anlaşmanın ilk yarısının Bedir'den önce hazırlandığını, daha sonra buna Müslüman ve Yahudi kabileler arasındaki ilişkiyi düzenleyen ikinci kısmın eklendiğini ifade eder (Humphreys, 2004, s. 125; Watt, 1966, s. 228). Bir üçüncü tasarruf olarak çeşitli zamanlarda bazı maddelerin ya çıkarıldığı ya da eklendiğini de ilave eder. Rodinson'un ifadeleri biraz muğlak olmakla birlikte Watt'ın görüşünü paylaştığı söylenebilir.

Konumuzu birinci derecede ilgilendiren ikinci meseleye gelince, öncelikle şu hususa işaret etmekte yarar vardır: Medine Anayasası'nda Bazı Arap kabilelerinin müttefiki olan Yahudi aşiretlerinin isimleri zikredilerek ümmete dâhil oldukları ifade edilmekle birlikte, daha sonra Hz. Peygamber'in çatışma içine gireceği asıl üç büyük kabilenin adları geçmemektedir. Vakıdî'deki bir rivayette bütün Yahudilerin onunla bir anlaşma imzaladığı ve bu anlaşmanın içerisinde onların Muhammed'e karşı onun düşmanlarını desteklememeleri şartının yer aldığı ifade edilmektedir. Vakıdî'ri başka yerde ise "onların ne Muhammed'in yanında ne de karşısında yer almaları" şartının bulunduğunu, belgenin Benî Kureyza adına Kâb b. Esed tarafından imzalandığını ve Medine kuşatması esnasında yırtılana kadar onun tarafından muhafaza edildiğini yazmaktadır.

İbn İshak'taki Medine Anayasası'nda üç Yahudi kabilesinin ismi geçmezken, Vakıdî'nin rivayetinde bütün Yahudilerle anlaşma yapıldığının ifade edilmesi, oryantalistler tarafından sorgulanan bir husustur. Bu konuda Muir, Wellhausen ve Serenjan, anlaşmanın dördüncü fıkrasını bütün Yahudiler için geçerli olmak üzere onlara kendi dinlerini ve şeriatlarını koruma hakkının tanınması şeklinde yorumlamaktadırlar (Humphreys, 2004, s. 129). Buna mukabil Watt, bir taraftan ümmet kavramı içine Yahudilerin dâhil edilmiş olmasını, sözleşmenin Bedir öncesinde imzalanmış olmasının önemli bir kanıtı olarak değerlendirenken diğer taraftan üç büyük Yahudi kabilesi olan Benû Kaynuka, Benû Nadîr ve Benû Kureyza'nın isimlerinin zikredilmemesini "sürpriz" olarak nitelemektedir. Ona göre bu üç kabilenin isimleri ya müttefikleri oldukları Arap Evs ve Sa'lebe kabileleriyle birlikte yazıl-

dıkları için zikredilmemiştir, ya da gerçekten sözleşme dışı bırakılmışlardır. Ya da bir diğer ihtimal, sözleşmenin elimizdeki metninin üç büyük Yahudi kabilesinin tasfiye edilmesi sonrasında ait olmasıdır.

Medine Sözleşmesi'ni müstakil bir çalışma halinde ele alan Michael Lecker, anlaşmanın Bedir Savaşı'ndan önce tek bir metin olarak hazırlandığını ve iki ana bölümden meydana geldiğini, 27. fırkaya olan bölümde müminlerin (Muhacirlerle Evs ve Hazrec'in teşkil ettiği Ensar) kendi aralarındaki ilişkilerin, 27. fıkradan itibaren de Yahudilerle ilişkilerin düzenlendiği, bu kapsamda sözleşmeye taraf Yahudilere din özgürlüklerinin tanındığı; sözleşmedeki Yahudilerin Medine'deki Yahudilerin muhtemelen az bir kesimini teşkil ettiği, üç büyük Yahudi kabilesi dâhil diğer Yahudilerin sözleşme dışı kaldığını dile getirmektedir (Lecker, 2012, ss.100-104).

Yaptıkları değerlendirmeler ve ulaştıkları sonuçlar arasında yer yer farklılıklarla karşılaşılmakla birlikte Medine Sözleşmesi'nde Yahudilerin yeri konusunu ele alan yukarıda zikri geçen ve geçmeyen pek çok oryantalist, bu sözleşmeyle kısmen de olsa Yahudilerin ümmete dâhil edilmiş olmasını ve onlara can, mal ve din güvencesinin sağlanmış olmasını, Hz. Peygamber'in başlangıçta Yahudilere yönelik iyi niyetiyle açıklamaktadırlar. Watt, daha açık bir şekilde sözleşmeyle Yahudilere yönelik özel bir düşmanlığın gösterilmediğini ifade etmiştir.

Peki, Hz. Peygamber'in gerek yukarıda sayılan "tavizler"le gerekse Medine Sözleşmesi'nde ümmete dâhil etmek suretiyle ortaya koyduğu ılımlı ve uzlaşmacı yaklaşıma Yahudilerin cevabı ne ve nasıl olmuştur?

Bu hususta Watt'ın şu cümlelerinin bu soruya cevap olmak sadedinde pek çok oryantalistin görüşüne de tercüman olduğunu söyleyebiliriz:

"Muhammed'in vermeye hazır olduğu tavizlere ve dinini Yahudiliğe benzetme çabalarına rağmen, Yahudiler Muhammed'e dostça davranmadılar, tam aksine düşmanlık gösterdiler ve Muhammed'in peygamberlik iddiasına karşı sert bir eleştiri süreci başlattılar. Bu düşmanlığın sebebi, her şeyden önce Muhammed'in peygamberlik iddiası ile onların temel dogmaları arasındaki tezattan kaynaklanmaktaydı.

Şayet Muhammed başarılı olursa Yahudilerin üstünlük kurmaları veya üstün kalmaları ihtimal dâhilinde olmaktan çıkacaktı.”(Watt, 1966, s. 201).

Rodinson, Yahudilerin Hz. Peygamber'in uzlaşmacı çabalarına düşmanca cevap vermelerini, “asıl çatışma sebebi” diye nitelediği bir başka hususa daha bağlamaktadır, o da “Medine'nin uyanık ve kültürlü insanlarla dolu bir "ulema merkezi" oluşudur. Yahudi ulemasının Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğundan kuşkulandıkları, onu bir türlü sahici peygamber kabul edemedikleri bir gerçektir. En eski kutsal kitabın, Tevrat'ın sahibi oldukları için Muhammed ve dini hakkındaki her şey onlardan soruluyor, doğruluk ve kutsal düşünceye uygunluk derecesi hakkında şüpheye düşülen her konu Yahudi ulemasına danışılıyordu. Bu yüzden, yeni dine karşı iyi niyetle davranmak istemiş bile olsalar, bir cahilin hezeyanları gibi gördükleri bu yeni akımı doğrulamak, Tevrat'ta bölüm bölüm anlatılan bazı olayların Kur'ân'da tahrif edilmesine, ters yorumlanmasına göz yummak onlara ağır geliyordu... Az bir grup istisna büyük çoğunluk, hem yalancı bir peygamber hem de politik tehlike olarak gördükleri Muhammed'e karşı mücadele bayrağını açmışlardı (Rodinson, 1968, s. 164).

Geiger hahamların Hz. Peygamber'le Yahudilerin arasını açan bazı faaliyetlerinden söz ederken onların, örnek olarak Hz. Peygamber'e alaycı tavırlarla cevap vermiş, bu tür tavırlarıyla aklen ondan üstün olduklarını göstermiş, sözlü tartışmalarla yıpratmaya çalışmış, bazı konularda Mekkeli müşriklere akıl hocalığı yaparak psikolojik açıdan zor duruma düşmesine çalışmış olmaları gibi ihtimalleri sıralamaktadır (Gülten, 2021, ss. 60-61).

Oryantalistlerin çoğu, Hz. Peygamber'in bu gibi katı ve inatçı tavırlarla karşılaştıktan sonra Yahudilerle ilişkilerin bir kırılma anı yaşadığı görüşündedirler. Artık bundan sonra Hz. Peygamber için Yahudilerle karşılıksız kalan uzlaşma arayışları yerine, onlarla mücadele aşamasına geçilmiştir (Msl bkz. Caetani, 1924, s. 184).

Buna mukabil geleneksel oryantalizmin duayeni kabul edilen Alman Tilman Nagel ve Yahudi oryantalist Moshe Gil, daha farklı bir

görüşü seslendirmektedirler. Nagel'e göre Hz. Muhammed en başından beri aslında cihadçı bir monotesit hareketin kurgusuyla meşgul olmuştur. Medine Sözleşmesi, sadece toplumu savaşçı peygamberin sancağı altında birleştirmenin alt yapısını hazırlama çabasının bir parçasıydı (Nagel, 2020, s. 115). Öte taraftan Hz. Peygamber Yahudilere öfkeliydi, çünkü Bakara suresinde de ifade edildiği gibi, onlar Allah'a ve ahiret gününe inandıkları halde kendisini peygamber olarak kabul etmiyorlardı. Ayetteki üslup sertliği Hz. Peygamber'in uzlaşma amacı taşımadığının delilidir. Ayrıca Hz. Peygamber Yahudilerin bu tutumlarıyla Allah'a verdikleri ahdi bozduklarını düşünmüş de olabilir (Nagel, 2020, s. 110). Moshe Gil ise, daha da ileri giderek sözleşmeyle Yahudilere tanındığı söylenen hakların İslâm'a girmiş Yahudiler için geçerli olduğunu, dolayısıyla da inançlarına sadık kalan Yahudiler için asla herhangi bir güvencenin verilmediğini, esasında sözleşmenin Arap kabilelerinin onlarla ilişkilerini kesmeyi hedeflediğini söylemekte, ardından bütün bunların Hz. Peygamber'in ilk amacının Medine Yahudilerine bir yer açmak olduğu tezini geçersiz kıldığını ileri sürmektedir (Gil, 1974, ss. 64-65; Humphreys, 2004, ss. 129-130).

İster birincilerin isterse ikincilerin görüşleri esas alınsın, oryantalistlere göre bu merhalede artık Hz. Peygamber'in Yahudilerle ilişkileri bir daha geri dönüşü olmamak üzere olumsuz bir atmosfere girmiş bulunuyordu. Bu atmosfer içinde bir taraftan Yahudiler Hz. Peygamber'i engellemek için Mekkeli müşriklerle işbirliği dâhil muhtelif teşebbüslerde bulunmaktan çekinmezlerken diğer taraftan Hz. Peygamber de onlara yönelik biri fikrî/ideolojik diğeri askeri olmak üzere iki taraflı bir mücadele başlattı. Fikri mücadele kapsamında önceki tavizlerinin bazılarından vazgeçti: Mesela kibleyi Kudüs'ten Mekke'ye çevirdi, Ramazan orucunu farz kılıp Aşûre Orucu'nu nafile statüsüne indirdi. Daha da önemlisi Kur'ân'da Yahudilere yönelik sert eleştirilerin başlamasıydı. Bu istikamette öncelikle Mekke döneminde Hz. Musa'ya olan vurgu, artık Hz. İbrahim'e kaydırıldı. Mekke döneminde peygamberlerden bir peygamber olarak takdim edilirken şimdi ne Yahudi ne de Hristiyan olan, gerçek dinin, Hz. Peygamber'in de tabi olduğu Hanif dinin tebliğcisi ve Medine Yahudilerinden öğrenilen yeni bilgiler sayesinde Hz. İsmail üzerinden Arapların atası şeklinde takdim

edilmeye başlandı. Yahudilerin Tevrat'ı tahrif ettikleri tekrar tekrar vurgulandı. Müslümanların Yahudiler ve Yahudilik hakkındaki bilgileri arttıkça Kur'ân'da Yahudiler aleyhine kullanılan deliller de arttı (Msl. Bkz. Watt, 1966, s. 202; Rodinson, 1968, s. 184; Nagel, 2020, s. 64).

Kur'ân merkezli fikrî mücadeleye, yukarıda da işaret edildiği gibi, fizikî mücadele eşlik etti. Bu mücadelenin ön planlaması, gelecekte oryantalistlerin büyük çoğunluğuna göre, Bedir öncesinde zaten yapılmıştı. Bundan sonrası fırsatları kollayarak Yahudi kabilelerini etkisiz hale getirmektir. Bu istikamette, Bedir zaferinden de alınan güçle İslâm'a ve Müslümanlara karşı Mekkeli müşriklerle girişilen işbirliği teşebbüslerine, şiiri kullanarak yapılan hicivli propagandalara müsaade edilmeyeceğini göstermek üzere önce Benû Kaynuka, ardından Yahudi liderlerden Kâ'b b. Eşref ve Ebû Afek, sonra da Benû Nadîr tasfiye edildiler. Medine'de geriye sadece muhtemelen Hz. Peygamber'le tarafsızlık anlaşması yapmış olması muhtemel bulunan Benû Kureyza ve bir de başka bazı kabilelerden az sayıda Yahudi ailesi kalmıştı. En sonunda Benû Kureyza da "iki taraf arasında kararsız kalma"nın bedelini ödeyerek, Hz. Peygamber döneminde başka bir örneği bulunmayan bir cezalandırma biçimiyle tarih sahnesinden tamamen silinmiş oldu.

Hz. Muhammed, Hendek Muharebesi neticesinde elde ettiği özgüvenin de teşvikiyle, gördüğünü söylediği bir rüyaya istinaden arkadaşlarıyla birlikte bir umre seferine çıktıysa da Mekkeli putperestlerin rıza göstermemeleri neticesinde pek kendi lehine olduğu söylenemeyecek ve bu sebeple de arkadaşlarının itirazına neden olan bir anlaşma ile geri dönmek zorunda kaldı. Aslında bu geri dönüşle, daha önce gördüğü rüyaya istinaden vaadettiği umre gerçekleşmemiş, bir anlamda karizması zedelenmişti. Hem karizmayı düzeltmek hem de taraftarlarına ganimet dağıtmak için bu sefer hedefine Hayber ve civarını koydu ve burada da hedefine ulaştı (Hz. Peygamber'in Yahudilere yönelik askerî faaliyetleriyle ilgili yorumlar için bkz. S. W. Muir, 1923, XIII, XV, XVII, XXI. Bölümler; Margoliouth, 1905, s. 309 vd.; Watt, 1966, s. 208 vd.; Nagel, 2020 vd., s. 125; Lecker, 2021, s. 276 vd.).

Netice itibariyle Yahudiler güçleri yettiği kadar Hz. Peygamber'e muhalefet ettiler, ancak sonunda ciddi bir şekilde ezildiler.

Watt, sözü edilen askerî faaliyetlerin önceden planlandığı görüşüne katılmaz. Keza Yahudilerin servetlerine konmak gibi sadece ekonomik sebeplere indirgemenin de doğru olduğunu kabul etmez. Ona göre mücadelenin asıl sebebi, iki taraf için de teolojiktir. Yahudiler Allah'ın sadece kendilerini seçtiğine inanmaktaydılar. Buna mukabil Hz. Peygamber ise Arap birliğini sağlamanın yalnızca kendi peygamberliği sayesinde mümkün olabileceğini fark etmişti. Orta Doğu tarihinde hep vuku bulduğu gibi, dinle siyaset bir kez daha iç içe geçmişti. Bu sebeple Hz. Peygamber politik şartlara göre hareket etmekteydi. Şartlar gerekli kıldığında ve bu arada kendi prestiji de yüksek olduğu zamanlarda harekete geçmekteydi. Şayet Yahudiler tavır değiştirip düşmanlıktan vazgeçerlerse, Ebû Şehm örneğinde görüldüğü üzere, rahatsız edilmeksizin kendi hallerine bırakılmaktaydılar. Keza Avrupalı araştırmacılar zaman zaman ortaya attıkları iddianın aksine, Hz. Muhammed'in bütün Yahudileri temizlediği iddiası da doğru değildir. Bunun en bariz kanıtı, bir grup Yahudinin Medine'de yaşamaya devam etmiş olmasıdır (Watt, 1966, ss. 217-220).

3. Sunum Tarzı İtibariyle Benû Kureyza Olayı

Hız. Peygamber'in Yahudilerle askerî mücadelesi kapsamında oryantalist eserlerde en fazla üzerinde durulan konu, Benû Kurayza olayıdır. Bu olayın ele alınış biçimi, Hız. Peygamber hakkında Batı'da zaten var olan olumsuz tasavvurun daha da pekişmesine ciddi bir katkı sağlamış ve hala da sağlamaya devam etmektedir. Batı akademiya-sında etki gücü fazla olan oryantalistlerin bu olay bağlamında kurdukları cümleler gözden geçirildiğinde meselenin ciddiyeti daha yakından görülebilmektedir. Ne demek istediğimizi şu örnekler daha açık bir şekilde anlaşılır kılacaktır: Hız. Peygamber'in Benû Kureyza üzerine sefer düzenlemesini, bu kabilenin Müslümanlar aleyhine Mekke müşrikleriyle işbirliği yapma kararını önemsizleştirmek suretiyle Weil "alınan savaş kararı gereği tasfiye", Sprenger "zorla İslâm'a sokma", Muir "muhalif seslere tahammülsüzlük", Sell "Hız. Muhammed'in güç

kazanması sonucu Yahudilerin dostluğuna ihtiyaç hissetmemesi”(Sarıçam vd., 2011, ss. 271-274), Tor Andrae “Hz. Peygamber’in bilinç altındaki Yahudi düşmanlığı” (Andrae, 1936, s. 218), Nagel “Allah’ın kafirleri kötü niyetleriyle tasfiye etmesi” (Nagel, 2020, s. 120), *Jewish Encyclopedia* “ihanet bahanesiyle tasfiye etme niyeti”ne (Gottheil & Hirschfeld, t.y.; 120) bağlamaktadırlar. Buna mukabil olay bağlamında “Yahudilerin Mekkeli müşriklerle işbirliği yapması”nı ana sebep olarak görenler Rudi Paret, Watt ve Rodinson’la sınırlı kalmaktadır. Aslında Rudi Paret’in de olaya Yahudiler açısından baktığında Hz. Peygamber’in Enfal suresinin 58. âyetinde ifadesini bulan “*Eğer bir topluluğun antlaşmayı bozacağından endişe edersen antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir. Allah ahdini bozanları asla sevmez.*” gerekçeden hareket ederek sefer düzenlemesini, bir savaş için yeterli olmaktan uzak, tartışmalı bir tasarruf olarak görmektedir. Bununla birlikte meseleye Müslümanlar açısından baktığında ise Benû Kureyza’nın Hendek kuşatması esnasındaki davranışlarıyla kendi iplerini kendilerinin çektiğini söylemekten geri durmaz (Paret, 1976, s. 111) Margoliouth, Benî Kureyza’nın Mekkeli müşriklerle Müslümanlar arasında iki taraftan birine yaslanmayan kaypak tutumuna vurgu yapmaktadır (Margoliouth, 1905, s. 329).

Öte taraftan sadece Watt, hakem olarak tayin edilen Sa’d b. Muaz’ın Hz. Peygamber’in her hangi bir müdahalesi olmadan karar verdiğini dile getirmekte (Watt, 1966, s. 215), diğer oryantalistlerin tamamı, aslında hakemin Hz. Peygamber tarafından önceden verilen karara uygun hareket ettiğini ileri sürmektedirler.

Benû Kureyza hakkında verilen kararın infaz şeklini de Watt dışındaki bütün oryantalistler “katliam” (Weil), “güçlünün zayıfları ezmesi” (Sprenger), “büyük vahşet”, “Hz. Muhammed’in karakterine yapışmış kara bir leke” (Muir), “Hristiyan vicdanının onaylayamayacağı, Heraklius’un Yahudilere olan zulmünden daha vahşi” (Sell), “akıl zemininden kuvvet zeminine kaymanın doğurduğu kaçınılmaz sonuç” (Margoliouth), “duygusuzca gerçekleştirilen bir eylem” (Rudi Paret), “siyasiler için insanî düşüncelerin belirleyici olmadığını gösteren bir katliam” (Rodinson), “toplu katliam” (Sarıçam vd., 2011, ss. 271-278),

“gaddarlık” (Nagel), “barbarca cezalandırma” (Kister, 1986, s. 61), “insanlık dışı ve acımasız bir infaz” (Andrae, 1936, s. 218), “barbarca cezalandırma” (Gottheil & Hirschfeld, t.y.) gibi ibarelerle nitelemektedirler. Watt ise, infaz hakkında bu tür sıfatları kullanmamakta, bunun yerine Müslüman tarafından olayın içinde yer alanların infaz esnasında uygulandığı iddia edilen şiddeti, dönemin cari standartlarına uygun olarak pek de önemsemediklerine vurgu yapmaktadır (Watt, 1966, s. 215).

B. Revizyonist Oryantalistlerin Yaklaşımı

Hız. Peygamber’in Yahudilerle ilişkileri konusunda en kolay halledilebilecek mesele, revizyonist oryantalistlerin görüşlerini ortaya koymaktır. Çünkü bu gruptakilere göre Hız. Peygamber’in yaşayıp yaşamadığı bile şüphe konusudur, miladî 7. yüzyılda Mekke’de Hız. Muhammed’in peygamber, İslâm’ın din olarak çıktığı sağlam verilere istinad etmez; gerçekte Arabistan’ın kuzeyinde Bizans’a yakın bir yerde, Yahudilikteki mesihî düşünceden etkilenen bir Hacerîlik (Hagerism) hareketi zuhur etmiş, bu hareket daha sonra Emevîler döneminde pagan Araplar tarafından İslâm adını alacak bir dine dönüştürülmüştür. Elimizde mevcut olan Kur’ân, bütünüyle Hız. Muhammed’in eseri olmayıp, değişik kaynaklardan ve geleneklerden toplanan malzemelerin yine Emevîler döneminde tek bir kitaba dönüştürülmesiyle son şeklini almıştır. Binaenaleyh İslâmî kaynaklar değerlendirme dışı olduğu için, bu kaynaklardaki Yahudilere dair tarihî malzeme de tabii olarak kabul edilemez olduğundan revizyonistlerin gündeminde yer almamaktadır (Crone, 1977; Nevo, 2003, ss. 173-354; Sarıçam vd., 2011, ss. 153-157)

Revizyonistler arasında sayılan ve bu grubun ilklerinden Wansbrough’un da öğrencisi olan Fred Donner, Kur’ân’ın sahih/otantik bir kaynak olduğunu kabul etmek suretiyle diğerlerinden ayrılmakta, netice itibarıyla münhasıran kutsal metne istinad ederek Hız. Peygamber’in Allah’ın birliğine, nübüvete, meleklerin varlığına, ahiret hayatına inanan ve takva üzere yaşayan ekümenik bir “müminler hareketi” başlattığı; putperestlikten vazgeçen Araplar ve hristiyanlarla birlikte Yahudileri de kapsayan bu hareketin aynı zamanda da cihatçı

bir karakter taşıdığı, ancak Emevî halifesi Abdülmelik döneminde (685-705) İslâm adı altında diğer dinlerden ayrıştırıldığı, dolayısıyla da kapsayıcı yapısını yitirdiği tezini ileri sürdü. Yine bu tez çerçevesinde Hz. Muhammed'in bazı Kureyşlilerin öldürülmesinden hareketle nasıl Kureyş'e düşman olduğu söylenemezse, aynı şekilde bazı Yahudilerin tasfiye edilmesi sebebiyle tüm Yahudilere düşman olduğu da iddia edilemez. Dahası onun hareketine katılmakta Yahudilerin daha az istekli olduğu da ileri sürülemez. Medine Sözleşmesi'nde üç Yahudi kabilesinin zikredilmemiş olması, Yahudilerin sürülmesi yahut öldürülmesi konusundaki iddiaların abartılı olup olmadığını sorgulamak gerekir (Donner, 2010, II. Bölüm) Donner'in kendi tezini destekleme sadedinde Medine Sözleşmesi'ne atıfta bulunması, yukarıda da işaret edildiği gibi, bu belgenin Wellhausen'den beri sahihliğinin artık tartışılmamasından kaynaklansa gerektir.

Kaynaklar

Andrae, T. (1936). *Mohammed: The man and his faith*, London : George Allen & Unwin Ltd.

Buhl, Fr. (1979). "Muhammed", *İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Caetani, L. (1924). *İslâm Tarihi*, İstanbul: Tanin Matbaası.

Crone, P. (1977). *Hagarism: The Making of the Islamic world*, Cambridge : Cambridge University.

Donner, F. M. (2010). *Muhammad and the Believers: At the Origins of Islam*, Cambridge : The Belknap Press of Harvard University Press.

Dozy, R. P. A. (1908). *Tarih-i İslâmiyet* (çev. A. Cevdet), III, Kahire.

Geiger, A. (2019). *Judaism and Islam*. Alpha Editions.

Gil, M. (1974). The Constitution of Madina: A reconsideration. *İsrael Oriental Studies*, IV, 44-66.

Gottheil, R., & Hirschfeld, H. (t.y.). Banu Kuraiza. İçinde *Jewish Encyclopedia*. Geliş tarihi 11 Mart 2023, <https://jewishencyclopedia.com/articles/2453-banu-kuraiza>, Erişim: 12.01.2023

Gülten, H. (2021). *Alman Yahudi Oryantalist Abraham Geiger'in Kur'ân'a Yönelik İddialarının tahlili* [YL]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Humphreys, R. S. (2004). *İslâm Tarih Metodolojisi*. Litera Yayıncılık.

Kister, M. J. (1986). The Massacre of the Banu Quraiza. A re-examination of a tradition. *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 8, 61-96.

Lecker, M. (2012). "Constitution of Madina", *Encyclopaedia of Islam THREE*, Leiden: Brill, ss. 100-104.

Lecker, M. (2004). *The "Constitution of Madina"*. The Darwin Press, Inc.

Margoliouth, D. S. (1905). *Mohammed and the Rise of Islam*. G. P. Putnam's Sons.

Muir, W. (1884). *Mahomet and Islam: A sketch of the prophet's life from original sources and a brief outline of his religion*. Religious Tract Society. <https://catalog.hathitrust.org/Record/001931599>

Nagel, T. (2020). *Muhammad's Mission*. De Gruyter Oldenburg.

Nevo, Y. D. (2003). *Crossroads to Islam: The Origins of the Arab Religion and the Arab State*, New York : Prometheus Books.

Paret, R. (1976). *Mohammed und der Koran: Geschichte und verkündigung des Arabischen Propheten*, Stuttgart : W. Kohlhammer Verlag.

Paret, R. (1995). *Kur'ân Üzerine Makaleler*. Bilgi Vakfı yayınları.

Rodinson, M. (1968). *Muhammed*, İstanbul : Özne Yayınları.

Sarıçam, İ., Özdemir, M., & Erşahin, S. (2011). *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru.: C. VIII, 512 s.* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi; Sy 1564). Ankara : Nobel Yayın Dağıtım.

Watt, W. M. (1966). *Muhammad at Medina.: C. XIV, 418 s.* Oxford : The Clarendon Press.

Wensinck, Arent Jan (1975), *Muhammad and The Jews of Madina*, Berlin.

MÜZAKERE

*İsmail METİN**

Giriş

Öncelikle böyle güzel bir programı tertip eden ve güzide hocalarımızı bir araya getiren İslâmî İlimler Araştırma Vakfı'na (İSAV) müteşekkirim. Özellikle de bu programı organize eden kıymetli hocam Prof. Dr. Adnan Demircan'a teşekkür ederim. Doktora öğrencisi ve bir dönem danışmanım olmakla iftihar ettiğim değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Özdemir için müzakereci olmak, benim için hem bir onur ve iltifat hem de oldukça zor ve çekinceli bir durumdu. Bunu özellikle belirtmek isterim.

Hocamızın tebliğinde belirttiği çok değerli değerlendirmelerine ilaveten ben de bu konuda şunları söylemek isterim. Hocamız genel olarak İngiliz ve Alman oryantalistlerin görüşlerinden hareketle bir değerlendirme ortaya koydu. Ben de -bazı konu başlıkları üzerinden- Hz. Peygamber'in Yahudilerle ilişkilerine Fransız oryantalistlerin nasıl yaklaştığıyla ilgili bir çerçeve sunmak istiyorum.¹

Oryantalistlerin “Vahyin/Kur’ân’ın Yahudi kökenli Olduğu” iddiaları

Oryantalistlerin büyük bir kısmı, Hz. Muhammed'in mesajının insanî bir etkinin ürünü olduğunu düşünmektedirler. Onlara göre, Kur’ân Hz. Muhammed'in oluşturduğu ve kaynağının vahye dayanmadığı bir kitaptır. İddialarına göre Kur’ân, İslâm öncesi Arap kültüründen ve geleneklerinden oluşan ve birtakım taklit edilmiş fikirler içermektedir. Bu bağlamda, Kur’ân'ın Yahudilikten (ve Hıristiyanlıktan) türetildiği ve böylece Hz. Muhammed tarafından yazıldığı iddia edilmektedir.

* Doç. Dr., Eskişehir Orhan Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. (dr.ismail-metin@gmail.com).

¹ Bu metnin hazırlanmasında “Fransız Oryantalizminde Hz. Muhammed İmajı” adlı kitabımdan da faydalanılmıştır.

İslâm ve Kur'ân'ın Yahudi kökenli olduğu iddiası modern oryantizm dönemi öncesinde dile getirilen bir konu olsa da daha çok Batı'daki oryantist çalışmaların başlangıcı sayılan 18. yüzyıldan itibaren gündeme gelmiştir. Bu dönemde ve sonraki yıllarda oryantistler tarafından kaleme alınan söz konusu çalışmalarda, İslâm öncesi Arabistan'daki Yahudi nüfusu ve Hz. Peygamber'in bunlarla olan sözde kültürel ilişkileri ele alınmakta; buradan hareketle de “Yahudi kökeni” teorisi öne sürülmektedir.

Macar asıllı Musevî kökenli oryantist Ignaz Goldziher'in (1850-1921) ileri sürdüğü, Kur'ân'ın Hz. Muhammed tarafından Yahudilikten (ve Hıristiyanlıktan) etkilenecek derlendiği iddiası² birçok oryantist tarafından tekrar edilmiştir. Bu etkilenmenin Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinden, Arap örf, adet ve geleneklerinden ve haniflikten kaynaklandığını iddia etmektedirler.³

Yahudi kökeni teorisiyle ilgili ilk ciddi müstakil eser, Almanya'da reformist Yahudiliğin kurucularından olan Abraham Geiger'in (1810-1874) “*Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen?*”/Muhammed Yahudilikten ne aldı?” (İngilizce ismi: *Judaism and Islam*) adlı eseridir. Temel itibarıyla filolojik karşılaştırmalarla bir takım varsayımlara ulaşma amacını taşıyan bu eserinde Geiger, Hz. Peygamber'in Yahudilikten etkilenip-etkilenmediği sorusunu sorar ve Kur'ân'daki “Cennet, Cehennem, Sekîne, Furkân, Maûn” gibi bazı kavramların İbranicedeki kökenlerini araştırarak, bu kavramlarla ilgili bilgilerin aslında Hz. Muhammed tarafından Yahudilikten tevarüs edildiği sonucuna ulaşır. Kur'ân'daki terminoloji, şahıs isimleri ve kısımları inceleyip bunların büyük bir kısmının Yahudilikten alınmış olabileceğini söyleyen kişi yine Geiger'dir.⁴

² Ignaz Goldziher, *İslâm Tefsir Ekolleri*, çev. Mustafa İslamoğlu, (Ankara: Denge Yayınları, 1997), 25.

³ İsmail Metin, *Fransız Oryantalizminde Hz. Muhammed İmajı*, (İstanbul: Kıtıp Dünyası Yayınları, 2022), 142-143.

⁴ Bkz. Özcan Hıdır, “İslâm'ın Yahudi Kökeni Teorisi İle İlgili İddialar ve Çalışmalar”, *İLAM Araştırma Dergisi*, 3/1, (İstanbul 1998), s. 155-168.

Geiger, *Judaism and Islam* adlı eserinde ilk olarak Hz. Muhammed'in içinde bulunduğu sosyo-kültürel ortamı tahlil etmiştir. Birçok nedenden dolayı onun başlarda kendine en iyi müttelik olarak Yahudileri gördüğünü ve kendi dinini Yahudilik üzerine inşa ettiğini, ancak Medine'ye hicretten sonra çok daha farklı bir tavır takınarak Yahudileri karşısına aldığını, diğer bir ifadeyle artık onlara ihtiyacının kalmadığını öne sürmüştür.⁵

Fransız oryantalist Maurice Gaudefroy-Demombynes'e göre (1862-1957), Yahudi ve Hıristiyanlar tarafından İsa ve havarilerin vazaları hakkında bilgilendirilen Hz. Muhammed, kendisine indirilen vahyin onlarınkiyle aynı kaynaktan geldiğini hissetmiştir. Fakat Yahudi ve Hıristiyanların, daha sonra kendilerine iletilen mesajları tahrif ettiklerini anlamış ve ilahî mesajın bir peygamber tarafından Arap dilinde yeniden getirilmesine kendisini inandırmıştı.⁶

Bir diğer Fransız oryantalist Régis Blachère (1900-1973), Kur'ân'da geçen "ümmî" ifadesinin bazı müfessirler tarafından kullanıldığı gibi "bilgisiz, okuma-yazma bilmeyen" anlamında olmayıp; "Yahudilik ve Hıristiyanlığı bilmeyen" anlamında kullanıldığını ifade eder.⁷ Delil olarak ise, "Bu da onların, 'Ümmîlere karşı (yaptıklarımızdan) bize vebal yoktur' demelerinden dolayıdır"⁸ ayetini gösterir. Görüldüğü gibi ümmî kelimesine, okuma-yazma bilmeyen anlamı yerine "Yahudilik ve Hıristiyanlığı bilmeyen" anlamını yükleyerek Hz. Muhammed'in okur-yazar olduğu konusunda net ifadeler kullanır.

⁵ Bu konuda ödül de alan şu çalışmaya bakılabilir: Necmettin Salih Ekiz, *Oryantalist Literatürde Kur'an'ın Yahudi Kökenli Olduğu İddiası: Abraham Geiger Örneği*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, (2021), 202.

⁶ Maurice Gaudefroy-Demombynes, *Mahomet* (Paris: Édition Albin Michel, 1957), 69.

⁷ Ümmî kelimesine "Ehl-i Kitap'tan olmayan" manasını veren oryantalistler için bkz: Rudi Paret, "Ummi", *Encyclopédie de l'Islam*, (Leiden, 1934), 4/1070-1071.

⁸ Âl-i İmrân, 3/75.

Yahudi kökenli Fransız oryantalist Maxime Rodinson (1915-2004) ise, Hz. Peygamber'in vahiy konusunda, daha önceden görüştüğü Yahudi ve Hıristiyanlardan etkilendiğini düşünmektedir. Hz. Muhammed'in yaşamındaki unsurların ve düşünce yapısının temel malzemesi, bir zamanlar dinleyici olduğu konuşmalarla ilgili anılarının, bilinçaltında çözüldükten sonra yeni şekiller içinde tezahüründen ibaretir.⁹

Fransız tarihçi, filozof ve oryantalist Ernest Renan (1823-1892) ise bu konudaki tartışmalara nokta koyarak mantıklı bir cevap vermektedir: “*Muhammed, Yahudilik ve Hıristiyanlığı yakından incelemiş olsaydı, bunlardan yeni bir din çıkaramazdı; ya Yahudi ya da Hıristiyan olurdu. Bu iki dini Arabistan'ın ihtiyaçlarına uygun biçimde birbiri içinde eritme olanağı bulamazdı.*”¹⁰

İslâm'ın diğer kültürlerden etkilenmesiyle ilgili olarak oryantalistler arasında pek çok görüş ayrılıkları bulunmasına rağmen bu konudaki görüşleri kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Birinci gruba göre, İslâm (Kur'ân, Hadis vb.) Yahudi ve Hıristiyanlıktan aynı derecede etkilenmiştir. Yani hem Yahudiliğin hem de Hıristiyanlığın İslâm'a etkisi vardır. Çünkü dönemin Arap Yarımadası'nda Hıristiyanlar ve Yahudiler, farklı yerleşim bölgelerinde de olsa, birlikte yaşamaktaydı.

İkinci görüşe göre, Yahudiliğin etkisi Hıristiyanlığa nazaran çok daha fazladır. Buna göre İslâm'da bir Hıristiyan etkisinden bile söz edilemez. Bu görüş kaynağını daha çok Hıristiyanlığın da Yahudiliğin bozulmuş bir şekli olduğu görüşünden alır (Geiger, Torrey vb. oryantalistlerin yaklaşımı budur).

Üçüncü yaklaşıma göre ise, Hıristiyanlık, Yahudiliğe nazaran İslâm'ı daha çok etkilemiştir. Bu iddia sahiplerinin dayanak noktaları ise, Kur'ân'daki Hıristiyanlığa Yahudilere oranla “daha yumuşak” bir hitap tarzı ile hitap edilmesi ve ayrıca Varaka b. Nevfel ve Bahîrâ'nın

⁹ Maxime Rodinson, *Mahomet*, (Paris: Éditions du Seuil, 1994), 103.

¹⁰ Ernest Renan, *Essai de morale et de critique*, (Paris, 1886), 58.

Hıristiyan olmaları ve bunların Hz. Peygamber'i etkilemesinin daha muhtemel olmasıdır.¹¹

Medine Sözleşmesi (h. 1/m. 623)

Özellikle Yahudilerle ilgili birçok madde bulunan Medine Sözleşmesi'ni, genel birliği sağlamayı hedefleyen bir “*Uluslararası Politika Başyapıtı*” (Fr. Chef-d'œuvre de politique internationale) olarak gören Gaudefroy-Demombynes, bu sözleşmeyi Hz. Muhammed'in “Yahudileri kazanma” politikasının bir sonucu şeklinde değerlendirir. Ona göre Hz. Muhammed, Medine'ye geldiğinde üç Yahudi kabilesinin hemen kendisini kabul edeceğine inanmıştı. Yine yazarın bu görüşünü desteklemek için öne sürdüğü iddiasına göre Hz. Peygamber, kible olarak Kudüs'e yönelmiş, Yahudiler için kutsal sayılan cumartesi günleri Kubâ Mescidi'ni ziyaret etmeyi adet haline getirmiş ve yine Yahudi geleneği olan 10 Muharrem orucunu emretmiştir. Fakat bütün bu yakınlaşma çabalarına rağmen kendisine sadece Yahudilerden Abdullah b. Selâm inanmıştır.¹²

Blachère'e göre, bu toplumsal sözleşme ile Hz. Muhammed, aslında kendi konumunu sözleşme metninin tümünde olduğu gibi “*Allah'ın Elçisi*” ya da “*Peygamber*” olarak belirtmeyerek Yahudilerin tepkisini çekmeden hareket etmiştir. Aslında Hz. Muhammed gerçekte taviz vermemiş ama buna karşılık, kabileler arasındaki anlaşmazlıklarda Müslümanların yüksek çıkarlarını da yükümlülük altına sokmamıştır. Sözleşme gereği, bu kabilelerden her biri geçmişe ait ya da gelecekte çıkabilecek uyuşmazlıklardan kendisi sorumlu olacaktır.¹³

Medine Vesikası'nın hükümleri, hicretin 2. yılında (624) tek taraflı olarak ilk defa Benî Kaynukâ' Yahudilerince bozulmuştur. Bazı Yahudiler, Benî Kaynukâ' çarşısında alışveriş yapan Müslüman bir

¹¹ Hıdır, “İslâm'ın Yahudi...”, 166. (23 nolu dipnot)

¹² Gaudefroy-Demombynes, *Mahomet*, 114.

¹³ Régis Blachère, *Le Problème de Mahomet, Essai de biographie critique du fondateur de l'Islam*, (Paris: PUF, 1952), 97.

kadını rahatsız etmiş, bu durum, birkaç kişinin ölümüyle neticelenen Müslüman-Yahudi çatışmasına sebebiyet vermiştir.¹⁴

Kible'nin Değişmesi (h. 2/m. 624)

Gaudefroy-Demombynes, kiblenin Kudüs'e doğru olmasını Hz. Muhammed'in Yahudileri kazanma adına önemli bir stratejisi olduğu fikrini tekrarlayarak bu stratejinin kiblenin Mescid-i Haram olarak değişmesiyle başarısız olduğunu ve bu durumun Yahudilerde önemli bir kırılma noktası meydana getirdiğini ifade eder. Ona göre kiblenin Mescid-i Harâm (Kâbe) olarak değişmesi, Medine Yahudileriyle bozuşmaktan çok daha geniş bir anlama sahiptir. Bu da Hz. Muhammed'in kendisini geleceğe hazırlayarak, Hicâz'ın tüm kabilelerinin saygısını kazanmış bir mabedin (Kâbe) kıymetini yeniden fark etmesidir. Gaudefroy-Demombynes'e göre böylece Hz. Muhammed doğduğu kentin geleceği hakkında ve İslâm'ın yalnızca kuzey ülkelerine değil, tüm Araplara yayılması üzerine yeni planlar kurabilecektir.¹⁵

Blachère'e göre ise; 624 yılında Müslümanlar Kubâ Mescidi'nde¹⁶ namaz kılarken Hz. Muhammed'in bir habercisi koşarak gelmiş, Hz. Peygamber'e yeni bir vahiy¹⁷ indiğini haber vererek, bundan sonra namaza duranların yönlerini Kudüs'e değil Mekke'ye ve Kâbe'ye çevirmeleri gerektiğini söylemiştir. Yazara göre bu ani ve şaşırtıcı durum, Hz. Muhammed'in, Yahudiliği "*Hanîflik*" içinde eritme umudunu sonsuza dek ortadan kaldırmıştır. Kâbe'nin kurucusu bizzat Hz. İbrahim olduğundan, kiblenin değişmesi ile Yahudilik büyük saygı

¹⁴ Mustafa Özkan, "Medine Vesikası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/215.

¹⁵ Gaudefroy-Demombynes, *Mahomet*, 115-116.

¹⁶ Blachère burada kiblenin değişmesi ile ilgili hadisenin Kubâ Mescidi'nde gerçekleştiğini iddia etmektedir. Oysaki bu hadise, Medine'nin kuzeybatısındaki Vebere harresinde ve Mescid-i Nebvî'nin 5 km. uzağında bulunan Benî Selime Mescidi'dir.

¹⁷ Bakara, 2/143-144, 149-150. (Kiblenin değişmesi ile ilgili ayetler)

gören peygamberlerinden birini bir anda kaybetmiştir. Artık Arap dünyasının kendi tapınağı vardır ve bu mabet Kudüs'tekinden daha eskidir.¹⁸

Blachère'e göre kublentin değişmesi artık Yahudilerle bütün ilişkileri koparmıştır. Bunun yanında Yahudilerin tuttuğu oruca karşılık olarak Ramazan orucunun emredilmesi ve Yahudilerle Müslümanların yiyebileceği şeylerin farklı olduğunun bildirilmesi de bu kopuşu hızlandırmıştır.

Medine'de Yahudilerle İlişkiler

Medine'nin önemli unsurlarından olan Yahudiler ile Hz. Muhammed hicretten sonra bir antlaşma yapmış ve antlaşma gereği karşılıklı sorumluluklar yüklenilmiştir.¹⁹ Onlardan Mekke müşrikleri ile ittifak kurmamaları, savaş masrafları, fidye ve diyet gibi malî konulara katılmaları konusunda uzlaşmaya varılmıştı. Ancak söz konusu Yahudi kabileleri görünüşte anlaşmaya uymakla beraber, her fırsatta problem çıkarıp ihanete varan davranışlar sergilemiş, neticede Kaynu-kaoğulları (2/624 yılı) ile Nadîroğulları (4/625 yılı) şehirden sürülmüşlerdir.²⁰

Gaudefroy-Demombynes'e göre, Hz. Peygamber, Yahudilerin de Hıristiyanların da kendilerine gönderilmiş olan kitabı Kur'ân'dan başka bir biçimde yorumladıklarını kabul edecektir. Böylelikle, Müslüman topluluk içindeki Yahudi ve Hıristiyanlar, bir haraç ödeyen (zimmî) konumunda, gerçek bir anlaşma olanağı bulunmaksızın, Kur'ân gerçeğine dönecekleri beklentisi içinde, gözetim altında kalmışlardır.²¹

¹⁸ Blachère, *Mahomet*, 104.

¹⁹ Muhammed Hamidullah, *Mecmuatü Vesâiku's-Siyâsiyye li ahdi'n-Nebevî ve Hulefai'r-Râşide* (Beyrut: Daru'n-Nefâis, 1985), 59-62.

²⁰ Nuh Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler* (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2005), 40-43.

²¹ Gaudefroy-Demombynes, *Mahomet*, 117.

Gaufrey-Demombynes'e göre, Medine'de yerleşik olan Yahudilerin bağ, bahçe ve evlere sahip olmaları, buna karşılık Muhâcirlerin yanlarında mal-mülk olmaması Hz. Muhammed'in Yahudileri sürgün etmelerine sebep olmuştur. Topraklarının büyük bir kısmı Medine merkezinde bulunan Benî Kaynuka Yahudilerinin sürgün edilerek mallarına el konulması buna örnektir. Gaufrey-Demombynes'e göre, Benî Kaynuka'dan elde edilen ganimet Muhâcirleri rahatlatmış, Ensar'ın yükünü de hafifletmiştir.²² Gaufrey-Demombynes bu olayların bir "yağma politikası" olduğunu iddia etmektedir.

Gaufrey-Demombynes'e göre, zaten daha Bedir Gazvesi'nden önce Hz. Muhammed, kibleyi değiştirerek Yahudilerle ilişkileri bozmuştur. Bunun ardından Benî Kaynukalıları sürmüştü. Sürlüp atılmalarını yasal kılmak için onları antlaşmayı bozmuş olmakla suçlamak yetiyordu.²³

Blachère'e göre "İslâm'ın Kurucusu" olarak kabul edilen Hz. Muhammed'in Medine'ye gelişiyle birlikte karşılaştığı iki büyük olay Mekkeli müşriklerle savaşması ve Medineli Yahudilerle bozulan ilişkileridir. Hz. Muhammed Yahudilerle doğrudan ilişkiye girer girmez büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır. Çünkü Yahudilerden İslâm'ı kabul edenlerin sayısı İbn İshâk'ın verilerine göre 4 ya da 5 kişiydi. Hz. Muhammed çok geçmeden Yahudilerin düşmanlığıyla karşılaşmıştır. Yahudilere "Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları rasûle, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder..."²⁴ ayetinde belirtilen güvencenin verilmesi işe yaramamıştır.²⁵

Blachère'e göre, Yahudiler Hz. Muhammed'in mesajına kör ve sağır kalmayı sürdürmüşlerdir. Hz. Peygamber'e göre ise, o zamanda Yahudiler, geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi "kalplerimiz perdelidir"²⁶ diyerek Hz. Musa'dan kuşkulandı, alayları ve nefretleriyle İsa ve

²² Gaufrey-Demombynes, *Mahomet*, 127.

²³ Gaufrey-Demombynes, *Mahomet*, 135.

²⁴ A'raf, 7/157.

²⁵ Blachère, *Mahomet*, 103.

²⁶ Bakara, 2/88.

bütün peygamberlere eziyet etmişlerdir.²⁷ Hadis kaynakları, Mekkeli Peygamber'i Sinagog adamlarıyla karşı karşıya getiren tartışmaların sertliğini anımsatır. Blachère, Yahudi şeriatı hakkında sağlam bilgisi olmadığını söylediği Hz. Muhammed'in kendisini topluma kabul ettirmek için, Yahudi ve Hıristiyanlar tarafından kabul görmeyen şu ayeti okuduğunu²⁸ ifade eder: “*Ve hatırla ki Meryem oğlu İsa: “Ey İsrailoğulları! Ben Allah'ın size gönderdiği elçisiyim, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek 'Ahmed' adındaki Peygamber'in müjdeleyicisiyim...”*”²⁹

Blachère yukarıdaki ayeti örnek göstererek; bu ayette İsa Peygamber konuşturularak Yahudilerin haniflik dinine çekilmek istendiğinden bahseder. Oysaki Yahudiler sadece hanifliğe sırt çevirmekle kalmamış Musa'nın şeriatını da çiğnemişlerdir.³⁰ Hatta Kitap'ı tahrif etmişlerdir.³¹ İşte bu nedenlerden dolayı Yahudilerle Müslümanların araları bozulmuştur.

Blachère'e göre Hz. Muhammed, Medineli Yahudilerden Benî Kaynuka adlı grubu kendi mahallelerine hapsedmiştir. Bu insanlar Arapların Hazrec kabilesiyle bağlantılı olduklarından, bunların reisi Abdullah b. Übeyy araya girdiyse de bir sonuç alamamışlardır. Benî Kaynuka Yahudileri üç gün sonra evlerini, silahlarını ve mücevherlerini bırakarak Medine'yi terk etmek zorunda kalmışlardır. Bununla birlikte, diğer iki Yahudi topluluğunun (Benî Nadîrler ve Benî Kureyza-ların) gizli ya da açık, ama gittikçe daha saldırganlaşan hareketleri başlamıştır. Bir hadis kaynağına göre, o sıralarda, Nadîroğullarından bir şair olan Kâ'b b. Eşref'in Medine'de Yahudiler ve münafıklara dayalı bir koalisyon kurmak amacıyla Mekke'ye gittiğini ve müşriklerle görüşmelere başladığından bahsedilir. Hz. Muhammed bu tehlikeyi sezmiş ve Kâ'b ile üç adamını öldürtmüştü. “*Allah'ın laneti bu rakiplerin*

²⁷ Saff, 61/5-6.

²⁸ Blachère, *Mahomet*, 103 (1 nolu dipnot).

²⁹ Saff, 61/6.

³⁰ Bakara, 2/61, 76.

³¹ Nisâ, 4/46.

üzerine yağacaktır.”³² “Bu dünyada alacakları utanç olduğu gibi öbür dünyada da Cehennemlik olacaklardır.”³³ Blachère’e göre, o dönemde nazil olan bunun gibi ayetlerde Yahudi karşıtı söylemlerin bulunduğu hava yaşanan gerilime tanıklık etmektedir.³⁴ Hz. Muhammed, Nadîroğullarına, Kaynukaoğulları ile aynı koşullarda Medine’yi terk etmelerini istemiştir. Ancak hurmalıklarından yararlanma haklarını ellerinden almayı, bunu onlara bırakmıştır. Fakat onlar bu teklifi tam kabul etmek üzereyken, gizlice onları kıskırtan münafıklara güvenip direnmeye karar verirler. Müslümanlar onları duvarların dışındaki bir küçük tabyada kuşatıp ve korkutmak için hurma ağaçlarını kesmeye başlarlar. Bunun üzerine savaşımadan teslim olan kuşatma altındakiler, tüm mallarına el konularak sürgün edilmişlerdir.³⁵

Blachère’e göre, Hz. Muhammed’in vahiy kaynaklı diğer dinlere ve mensuplarına karşı aldığı tavır kesinlikle “kararlı” bir tavidir. Blachère, 631 yılında Hz. Peygamber’in, Necran Hıristiyanları’nın bir heyetini kabul etmesini, İsa Peygamber’in şahsı, öğretisi ve yaptıkları üzerine yapılan bir tartışmada muhataplarını mahcup edip susturmada hiç sıkıntı çekmemesini, Necran Hıristiyanları’nın geleceği önceden görmeleri dolayısıyla erken davranmaları ve teslim koşullarını ayarlamak için Hz. Muhammed’e gelmeleri şeklinde değerlendirmiştir.³⁶ Blachère’e göre, artık bundan böyle Arap Yarımadası’nda yalnızca, Hz. Muhammed tarafından yenilenmiş olan İbrahim’in Hanîfliği hüküm sürecektir. Arap Yarımadası’ndaki Yahudi ve Hıristiyan toplulukları ise onun gölgesinde, mütevazı ama ayrıcalıklı yerlerini koruyacaklardır.³⁷

Rodinson, risâletinin ilk yıllarında Hz. Muhammed’in genel olarak müşriklere karşı sert davranırken Yahudi ve Hıristiyanlara karşı dostça ve hürmetkâr bir şekilde davrandığını belirtir. Müslümanların lideri olarak her iki grupta temasa geçse de bunu anlaşmazlıklar takip

³² Bakara, 2/83, 89.

³³ Bakara, 2/79.

³⁴ Blachère, *Mahomet*, 106-107.

³⁵ Blachère, *Mahomet*, 108.

³⁶ Blachère, *Mahomet*, 123-126.

³⁷ Blachère, *Mahomet*, 126.

etmiştir. Önce Medine'de yoğun olarak temsil edilen Yahudiler düşman olmuşlardır.³⁸

Bununla birlikte Rodinson, Hz. Muhammed'in Yahudileri bitirme düşüncesinin Bedir'den çok öncelere dayandığını ifade eder. Benî Kaynuka Yahudileri kalabalık ama en zayıf gruptu. Bunlar kuyumculukla geçindikleri için gerektiğinde bir orduyu donatacak güce sahiptiler. Rodinson'a göre, Hz. Muhammed'in onları hedef almasının en önemli nedeni münafık Abdullah b. Übeyy ile işbirliği yapmalaıydı.³⁹

Rodinson, Benî Kaynuka Yahudilerinin katledilmesinin münafıkların reisi Abdullah b. Übeyy tarafından engellendiğini iddia eder. Bu yüzden üç gün içerisinde Medine'yi terk etmeleri ve bütün mal varlıklarını bırakmaları karşılığında kendilerine izin verilmiştir.⁴⁰ Rodinson'a göre, Yahudi ulemasının alaycı ve eleştirel yaklaşımları Hz. Muhammed'i rahatsız etmiş, bunu anlayan Yahudiler Bedir'e katılmamış ve böylece iki toplum arasındaki barış sona ermiştir. Artık bundan sonra Yahudilere her alanda muhalefet başlamış, mesela saçlar onların kestiğinden farklı kesilmiştir.⁴¹

Benî Kureyza Olayı (h. 5/m. 627)

İslâm'ın doğuşunda Medine'de yaşayan üç Yahudi kabilesinden biridir. Diğer ikisi gibi (Benî Kaynukâ', Benî Nadîr) Benî Kureyza da İbrânîce yazıyor, Arapça konuşuyor ve çocuklarına kendi isimlerinin yanında Arap isimler de veriyordu.⁴²

Henek Gazvesi'nde Yahudi mağduriyeti tezini bolca dile getiren Gaudefroy-Demombynes bunu şöyle ifade eder: "*Kaynukaoğulları Bedir'in, Nadîroğulları Uhud'un, Kureyzaoğulları da Henek'in*

³⁸ Maxime Rodinson, *Batıyı Büyüleyen İslâm*, çev. Cemil Meriç, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1983), 142.

³⁹ Rodinson, *Mahomet*, 204.

⁴⁰ Rodinson, *Mahomet*, 206.

⁴¹ Rodinson, *Mahomet*, 202-203.

⁴² Casim Avcı, "Kurayza (Benî Kurayza)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/431-432.

kurbanları oldular. Hendek'ten sonra ortalık yatışır yatışmaz Muhammed adamlarını topladı ve onları Benî Kureyza üzerine sürdü. Cebrail ise bir ata binmiş vaziyette Dihye b. Halîfe suretine asıl onları yönlendirip yöneten olmuştur. Ali ise Peygamber'in sancağını tutmaktadır; Hassân b. Sâbit'e "Söv onlara, saldır! Cebrail bizimle birlikte!" diye bağırmakta tamamen haklıdır."⁴³

Kitabının ilgili bölüm başlığını "*Le massacre des Banû Qoraïza/Benî Kureyza kıyımı/katliamı*" şeklinde yazan Gaudefroy-Demombynes bazı örnekler vererek Yahudilere karşı bir "*kökten kazıma, soykırım*" (Fr. Extermination Finale) uygulandığını iddia eder. Ona göre Kureyza Yahudileri olayı Hz. Muhammed'in tarihinin "*kara, çirkin ve kötü*" bir sayfasıdır.⁴⁴ Fakat bu, Allah'ın ve Resûlü'nün şanı adına çok yararlı olmuş bir eylemdir. Yine yazara göre, Hz. Muhammed Muhacirlerin büyük ailelerini kana bulaşturmaya cesaret edemediğinden dolayı bu işi Evslerle Hazreclere yaptırmıştır. Hazrecler bu kardeş kavgasında Evslerin eski anlaşmalarını "güle oynaya" öldürürler. Fakat Hz. Muhammed Evslerin pek isteksiz davrandıklarını fark edince son on iki kurbanın öldürülmesini yirmi dört Evsliye verir, biri vurur, öteki kurbanın işini bitirir. Bir kadının da niçin öldürüldüğü bilinmez. Muhammed iki Yahudi'nin ölüm kararını iki Evsliye bırakmıştır. Bunlardan biri başışlanmayı reddetmiş diğeri ise Müslüman olmuştur. Yazar sonuç olarak, Hz. Muhammed'in pazar yerine büyük çukurlar kazdırarak, cesetleri bunların içine attırdığını trajik bir şekilde anlatmaktadır.⁴⁵

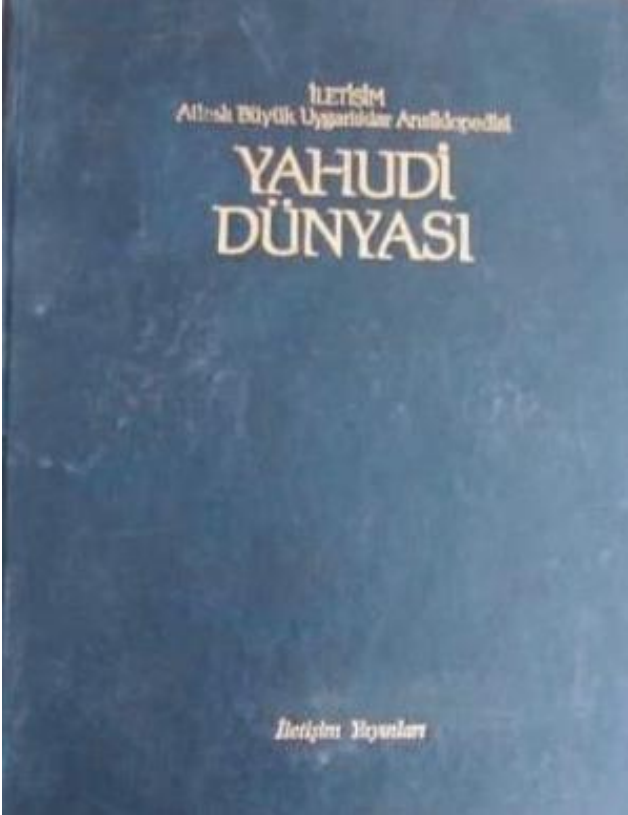
Blachère'in anlatımına göre ise, kadınlar ve çocuklar güvenilir yerlere konmuş, İslâm'ı seçmiş İranlı bir kölenin (Selmân-ı Fârisî) önerisi üzerine, Mekkeli süvarilerin saldırısını kırmak için, büyük bir hendek kazılmıştı. Nihayet çok büyük bir çabayla yaklaşık 3000 Müslümanın silahlandırılması başarılmıştı. Olayların seyri şaşkıncı olmuş, münafıklar âdetleri olduğu üzere, beklemede kalmışlar ve bu tutumdan dolayı sarsılan Kureyzaoğulları da yerlerinden kıpırdamamışlardır.

⁴³ Gaudefroy-Demombynes, *Mahomet*, 143.

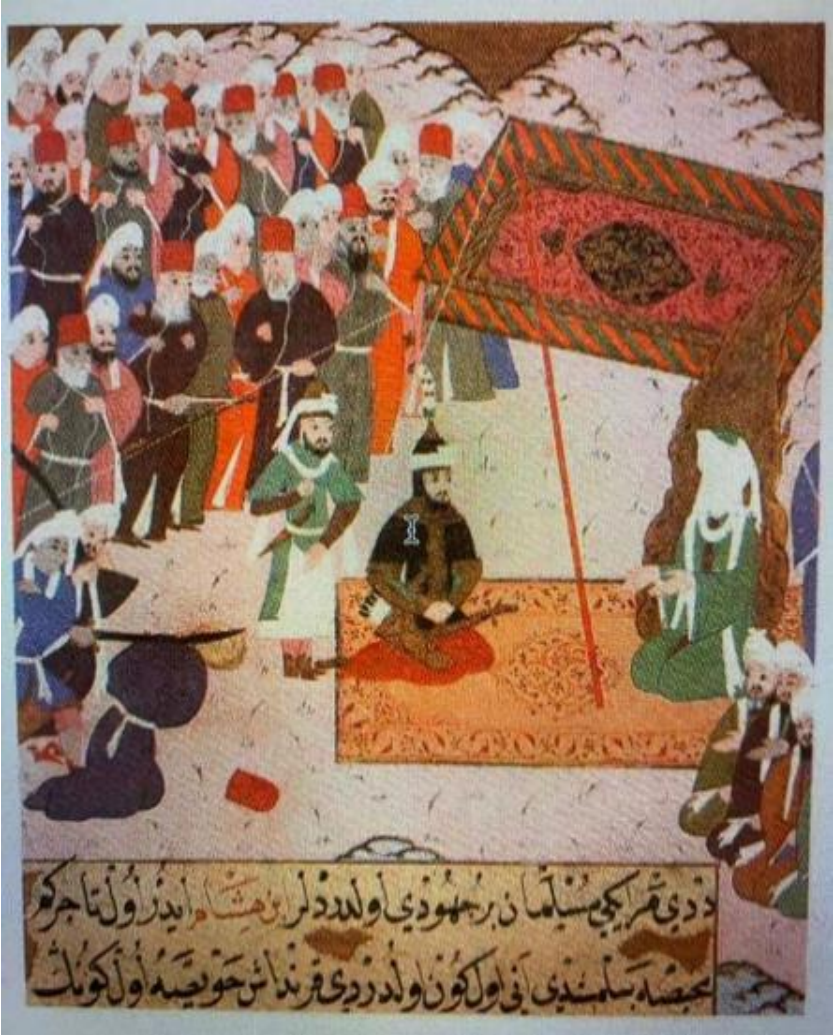
⁴⁴ Gaudefroy-Demombynes, *Mahomet*, 45.

⁴⁵ Gaudefroy-Demombynes, *Mahomet*, 144-145.

Blachère'e göre Benî Kureyza'nın defteri de aynı gün dürülmüştür. Böylece, Hendek Gazvesi'yle Medineli muhalefetin iki unsuru olan münafıklar ve Yahudiler ortadan kaldırılmıştır. Artık savunma dönemi kapanmış ve İslâm dünyanın fethine başlamıştır.⁴⁶

⁴⁶ Blachère, *Mahomet*, 110.

47

⁴⁷ Yahudi Dünyası adlı eserde, “Muhammed, Banu Aus’a (Evs), Banu Kureyza Yahudilerinin idam etmesini buyuruyor” açıklaması ile bu görsel yer almaktadır. Bkz. Nicholas de Lange, *Yahudi Dünyası Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, Çev. Sevil Atauz, Akın Atauz, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1987), 39.

Rodinon, Henek Gazvesi'nin en önemli sonucu olarak, Kureyza Yahudilerinin Sa'd b. Muâz'ın hakemliğinde verilen karar doğrultusunda katliama uğratıldığını iddia ederek örneklerle bunu öne çıkarır. Bu olayı yine abartılı ifadelerle şöyle anlatır: “*Medine çarşılarında kazılan büyük çukurlara Yahudiler gruplar halinde getirildiler. Birer birer kelleleri kesilerek çukurlara itildiler. Öldürülenlerin sayısı 800-900 civarındaydı. Kafası kesilenler arasında bir de kadın vardı.*”⁴⁸

Rodinon bununla da yetinilmediğini kadın ve çocukların satıldığını, toplanan para ve eşyaların ise Müslümanlar arasında ganimet olarak paylaşıldığını ifade eder. Rodinson siyasi açıdan düşünüldüğünde, Kureyzaoğullarının Medine'de kalmasının sürekli bir tehdit arz ettiğini, Medine'den gitmelerine izin vermeninse, Hayber'deki İslâm karşıtı entrika yuvasını güçlendirmekten başka bir işe yaramayacağını düşünmektedir.⁴⁹ Böylece Rodinson, Hz. Peygamber'in doğru yaptığını belirtmektedir. Görüldüğü gibi Henek Gazvesi'nin önemli sonuçlarından birisi olan Kureyzaoğulları olayı Fransız oryantalistlerce suiistimal edilmiş ve bundan bir “*Yahudi mağduriyeti*” devşirilmiştir. Özellikle Gaudefroy-Demombynes ve Rodinson “*kökten kazıma, soykırım ve katliam*” sözcükleri ile Müslümanların son derece “*acımasız ve barbar*”⁵⁰ olduklarını ama siyaseten doğru bir karar verdiklerini dü-

⁴⁸ Rodinson, *Mahomet*, 247. Klasik siyer kaynaklarında öldürülenlerin sayısını farklı zikredilmiştir. Bunlardan İbn Hişâm'a göre öldürülen kişilerin sayısı 600-700 veya 800-900 civarında olduğudur. Vâkîdî ise, öldürülenlerin sayısı hakkında farklı rivayetleri esas alır. Bir rivayete göre 600, 600-700 arası, başka bir rivayete göre ise, 700'dür. Taberî ise, ölü sayısı konusunda İbn Hişâm ile aynı görüştedir. İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Tah. Mustafa es-Sakka, (Kahire, 1955), I-II.

⁴⁹ Rodinson, *Mahomet*, 248.

⁵⁰ Batı'da İslâm'ın olumsuz algısının tarihsel arka planı hakkında bkz. İsmail Metin, “Fransız Oryantalistlerin Hz. Peygamber Algısı: Bir İslamofobik Söylemin Tarihsel Arka Planı”, *Yalan Haber Nefret Söylemi ve Kültürel Irkçılık Kışkırtıcılığına İslam* (Ankara: RTÜK Yayınları, 2023), 832-848.

şünürler. Hz. Muhammed'in Sa'd b. Muâz'ı hakem olarak kabul etmesinin arka planında Yahudileri öldürme kararı vermesi beklentisinin yattığını belirtirler.

Fransız oryantalistler bu konu ile ilgili Yahudilerin Hz. Muhammed'le anlaşmayı bozmasından, Kureyza kabilesinin lideri Kâ'b b. Esed'in Müslümanları arkadan vurmak için yapmış olduğu planlardan ve ihanetinden ise söz etmemektedirler. Bu durum göstermektedir ki, bazı oryantalistler siyer kaynaklarındaki kendi çıkarlarına hizmet ettiğini düşündükleri bir takım rivayetleri olabildiğince kullanırken, işlerine gelmeyen rivayetleri ise göz ardı edebilmektedirler.

Bazı Yahudi Kökenli Şairlerin Öldürülmesi

Hz. Muhammed'in askerî faaliyetleri bağlamında oryantalistlerin üzerinde durdukları ve önem verdikleri konulardan bir tanesi de bazı Yahudi şairlerin öldürülmesi olayıdır. Ele aldığımız Fransız oryantalistler bu tür olayları "suikast" olarak nitelemekte ve onların özellikle Yahudi kimliklerinden hareketle buradan yine bir mağduriyet çıkarma gayretindedirler.

Öldürülen isimler arasında kadın şair Esmâ bt. Mervân, Hayber Yahudilerinin liderlerinden Ebû Râfi (Sellâm b. Ebî'l-Hukayk), Nadîroğulları liderlerinden şair Kâ'b b. Eşref ve kadın şair Esma' bt. Mervân zikredilmektedir. Bu isimlerin bazıları oryantalistlerce ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Özellikle Kâ'b b. Eşref'in öldürülmesi olayı (h. 3/m. 624) oryantalistlerin dilinden düşürmediği ve çok tenkit ettikleri konulardan birisidir.

Öncelikle Gaudefroy-Demombynes, Medine toplumunda Yahudilerin mallarına el konulması ve Yahudi olan bir kısım insanların öldürülmesini ayrıntılı bir şekilde anlatarak sonuçta "*Yahudi mağduriyeti*" oluşturma gayretindedir. Buna verdiği örnekler, yaşı yüzü aşmış Yahudi bir şairin (yaşı 120 civarında olan Ebû Afek kastediliyor) ve yine Yahudi asıllı olan şair Kâ'b b. Eşref'in öldürülmeleridir. Yazar bu iki olayı geniş ve acındırma duygusu ile anlatmaktadır. Hatta Hz. Muhammed'in, "*Hakkından gelebileceğiniz her Yahudi'yi öldürün*"

dediğini ve o dönem Medine’de “*Canından olma korkusuna kapılmamış tek bir Yahudi bile yoktu*”⁵¹ diyerek tamamen sübjektif değerlendirmeler yapmaktadır.

Blachère ise, Nadîroğullarından bir şair olan Kâ’b b. Eşref’in gizlice Mekke’ye gittiğini ve müşriklerle görüşmelere başladığını, amacının ise hiç kuşkusuz, Medine’de Yahudiler ve münafıklarla bir işbirliği geliştirmek olduğunu belirtir. Fakat Hz. Muhammed bu tehlikeyi sezmiş ve Kâ’b ve beraberindeki üç adamını öldürtmüştür. Bunun temel sebebi olarak, o dönemdeki ayetlerde Yahudi karşıtı söylemlerin bolca kullanıldığını iddia eden Blachère, buna örnek olarak da Bakara Suresi 81. ve 82. ayeti gösterir.⁵²

Yahudi olan şairlerin öldürülmesi olayını Rodinson da ele alır ve aynı mağduriyet düşüncesini tekrar eder.⁵³ Rodinson bununla ilgili Medineli putperest kadın şairlerden Esmâ bt. Mervân’ın öldürülmesi olayını ayrıntılı bir şekilde anlatır. Bedir’e katılamayan ve kendisini Hz. Muhammed’e affettirmek isteyen Umeyr b. Adıyy, Esmâ’yı bir gece vakti öldürmüş ve Hz. Muhammed de bunu onaylamıştır.⁵⁴

Rodinson, öldürülen şair Kâ’b b. Eşref konusunu eserinde tekrar tekrar gündeme getirerek bir mağduriyet oluşturma gayretindedir. Bu konuyu ele alırken “*Hız. Muhammed’in eleştirisi ve alaylara tahammülü yoktu*”, “*Kâ’b’ı öldürmek için yalan ve hileye başvurdular*”, “*Peygamber bu suikastta bizzat aktif görev aldı*” ve “*Kâ’b öldürüldükten sonra başı Peygamber’in ayağının ucuna getirildi*” şeklinde cümleler kurarak buradan şu sonuca ulaşmaktadır: “*Muhammed artık kimsenin intikam alamayacağı kadar güçlü ve yenilmez bir Peygamberdi.*”⁵⁵ Rodinson’un Yahudi olan Kâ’b b. Eşref’in öldürülmesinin üzerinde bu

⁵¹ Gaudefroy-Demombynes, *Mahomet*, 128.

⁵² Blachère, *Mahomet*, 107. Blachère’in birçok defa olduğu gibi, burada da örnek olarak zikrettiği ayetler, bu konudan bahsetmemektedir. Onun kastettiği ayetler Bakara suresindeki 88-90. arası ayetler olabilir. Zira bu ayetler Yahudilerin inkârları sebebiyle lanete ve azaba uğrayacaklarını bildirmektedir.

⁵³ Rodinson, *Mahomet*, 189.

⁵⁴ Rodinson, *Mahomet*, 203.

⁵⁵ Rodinson, *Mahomet*, 209.

denli durmasının sebebi muhtemelen kendisinin de Yahudi asıllı olmasıdır.

Rodinson'un üzerinde durduğu bir diğer olay yine Yahudi asıllı yaşlı Ebû Râfi adında şairin öldürülmesidir. Bu olay da tıpkı Kâ'b b. Eşref'in öldürülmesi gibi ayrıntılı ve acındırma ile anlatılır. Benî Nadîrler Medine'den kovulunca, Ebû Râfi Rodinson'un anlatımı ile yatağında “yediği ve içtiğini henüz hazmetmeden” ve “delik deşik edilerek” öldürülmüştür.⁵⁶

Bu kimselerin her birinin öldürülme sebebi farklı olmakla birlikte, ortak noktaları eylemleriyle İslâm ve Müslümanlar aleyhine çalışmalarınıdır. Bunlardan Esmâ bt. Mervân Bedir Gazvesi sonrası, Medinelileri hicveden ve Hz Muhammed'i aşağılayan hakaret dolu şiirler söylemiştir. Bundan rahatsız olan kendi kabilesinden âmâ bir kişi olan Umeyr b. Adıyy tarafından öldürülmüştür. Hz. Peygamber'in ise olaydan daha sonra haberi olmuştur. Anne tarafından Yahudi olan Kâ'b b. Eşref ise, yine Bedir'de Müslümanların galibiyetine çok üzülmüş ve Mekke'ye giderek müşrikler üzerinde intikam duygularını körüklemiştir. Ayrıca Müslüman kadınlar hakkında müstehcen ifadeler de kullanmıştır. Bu durum Hz. Muhammed'i üzmüş, Muhammed b. Mesleme adlı Müslüman, arkadaşları ile Kâ'b b. Eşref'i evinin yanında öldürmüşlerdir.⁵⁷

Kâ'b b. Eşref ve diğerlerinin öldürülmesinde, Benî Nadîr'in sü-rülmesinde ve Benî Kureyza'nın “*katliam, kökten kazıma*” nitelemesiyle cezalandırılmasındaki sebeplere bakıldığında, Yahudiler'in açık bir şekilde anlaşmaları ihlal etmeleri, Kureyş'i her fırsatta Müslümanlara karşı kışkırtmaları Fransız oryantalistler tarafından göz ardı edilmektedir. Oysaki bu grupların onlarla açık ve gizli ittifak kurdukları, Müslümanların canlarından aziz bildikleri Hz. Peygamber'e ve Müslüman kadınlara hakaret ettikleri ve hatta Hz. Peygamber'e suikast

⁵⁶ Rodinson, *Mahomet*, 229.

⁵⁷ İbrahim Sarıçam, Mehmet Özdemir, Seyfettin Erşahin, *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2011), 278.

planladıkları, onu öldürme girişiminde buldukları Kur'ân-ı Kerim⁵⁸ ve ilk dönem kaynaklarda teferruatlı bir şekilde ortaya konmaktadır.⁵⁹

Görüldüğü gibi Bedir Gazvesi'nden sonra, Müslümanların zafelerini çekemeyen ve anlaşmaya aykırı olduğu halde, Mekkeli müşriklerin ölülerine ağıtlar yakan, şiirleriyle İslâm'ı ve Müslümanları hicveden, onları sürekli olarak Müslümanlara karşı tahrik eden Kâ'b b. Eşref, bu yıkıcı faaliyetleri sebebiyle öldürülmüştür.⁶⁰ Dolayısıyla Fransız oryantalistlerin bu konuda yapmış oldukları acındırma tarihi gerçeklere uymamaktadır.

Günümüzde Batılılar tarafından sıkça dile getirilen İslâm'ın fikir ve düşünce hürriyetini kısıtladığı, eleştiriye tahammül göstermediği gibi birtakım haksız ithamlar söz konusudur. Buna örnek olarak ise sık sık yukarıda zikredilen şairlerin öldürülmesi olayı gündeme getirilir. Oysaki gerçeğin öyle olmadığı Kâ'b b. Eşref'in ve diğerlerinin sadece fikir ve düşünce suçundan dolayı öldürülmediği açıktır.

Son olarak, böyle güzel ve faydalı bir program düzenleyen İSAV yönetici ve çalışanlarına, katılım sağlayan değerli hocalarımıza ve çok kıymetli dinleyicilerimize teşekkür ederim.

⁵⁸ Ahzâb, 33/26-27.

⁵⁹ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 221-236.

⁶⁰ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Ter. Salih Tuğ. I-II. Ankara 2003, 1/195-196, 588.

Kaynaklar

Arslantaş, Nuh. *Emeviler Döneminde Yahudiler*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2005.

Avcı, Casim. “Kureyza (Benî Kureyza)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/431-432. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Blachère, Régis. *Le Problème de Mahomet, Essai de biographie critique du fondateur de l’Islam*. Paris: PUF, 1952.

Ekiz, Necmettin Salih. *Oryantalist Literatürde Kur’ân’ın Yahudi Kökenli Olduğu İddiası: Abraham Geiger Örneği*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Gaudefroy-Demombynes, Maurice. *Mahomet*. Paris: Édition Albin Michel, 1957.

Goldziher, Ignaz. *İslâm Tefsir Ekolleri*, çev. Mustafa İslâmoğlu. Ankara: Denge Yayınları, 1997.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. Ter. Salih Tuğ. I-II. Ankara 2003.

Hamidullah, Muhammed. *Mecmuatü Vesâiku’s-Siyâsiyye li ahdi’n-Nebevî ve Hulefai’r-Râşide*. Beyrut: Daru’n-Nefâis, 1985.

Hıdır, Özcan. “İslâm’ın Yahudi Kökeni Teorisi İle İlgili İddialar ve Çalışmalar”, *İLAM Araştırma Dergisi*, 3/1. İstanbul, 1998.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik (218/833). *es-Sîretü’n-Nebeviyye*. Tah. Mustafa es-Sakka. Kahire 1955. I-II.

Özkan, Mustafa. “Medine Vesikası”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/212-215. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Paret, Rudi. “Ummi”, *Encyclopédie de l’Islam*. Leiden, 1934. 4/1070-1071.

Metin, İsmail. *Fransız Oryantalizminde Hz. Muhammed İmajı*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022.

Metin, İsmail. “Fransız Oryantalistlerin Hz. Peygamber Algısı: Bir İslâmofobik Söylemin Tarihsel Arka Planı”. *Yalan Haber Nefret Söylemi ve Kültürel İrkçilik Kıskaçında İslâm*. Ankara: RTÜK Yayınları, 2023.

Nicholas de Lange. *Yahudi Dünyası Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*. Çev. Sevil Atauz-Akın Atauz. İstanbul: İletişim Yayınları, 1987.

Renan, Ernest. *Essai de morale et de critique*. Paris, 1886.

Rodinson, Maxime. *Mahomet*. Paris: Éditions du Seuil, 1994.

Rodinson, Maxime. *Batıyı Büyüleyen İslâm*. çev. Cemil Meriç. İstanbul: Pınar Yayınları, 1983.

Sarıçam, İbrahim-Özdemir, Mehmet-Erşahin, Seyfettin. *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*. Ankara: Nobel Yayınları, 2011.

Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

GENEL DEĞERLENDİRMELER

Mahmut KAYA* (Oturum Başkanı)

İki gündür birbirinden güzel, doyurucu, ufuk açıcı, her bakımdan yararlı tebliğler ve müzakereler dinledik. Katkıları dinledik ve çok bereketli bir toplantı oldu. Bu bakımdan vakfımızın yıllardan beri düzenlemiş olduğu tartışmalı ilmî toplantıların en bereketlilerinden biri oldu diyebilirim.

Bendeniz bu konuyu değerlendirecek durumda değilim. Yahu-diliği ve tarihi gelişimini bilemem. Dolayısıyla ben sözü Mehmet Bey ve Şaban Bey'e bırakacağım.

Habil, Kabil'den beri hak-batıl mücadelesi devam edecek ve ediyor. Dolayısıyla İslamiyet son din olarak o günün dünyasındaki Yahudilik, Hristiyanlık ve diğer dinleri silmiş, süpürmüş ve çok geniş bir coğrafyaya yayıldığı için büyük bir dinamizmle insanlığa yeni ufuklar açmış ve bütün din sahiplerinin kıskançlığını, düşmanlığını celp etmiştir.

Bu eleştiriler olmuştur ve olacaktır. Hak batıl mücadelesi kıyamete kadar devam edecektir. Bundan gocunmamak lazım. Yalnız oryantalistlerin iki yüzyıldan beri gerek Efendimiz hakkındaki iddiaları, gerek Kur'ân-ı Kerim hakkındaki iddiaları müşrik Arapların iddialarından çok farklı değil. Onlar da Muhammed bunu kendisi yazıyor diyorlardı. Bugünküler de aynı şeyi söylüyorlar. Kur'ân-ı Kerim'in kendisi bunlara cevap veriyor:

وَأَنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ
إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٣﴾

“Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da

* Prof. Dr., İslâmî İlimler Araştırmı Vakfı Müttevelli Heyet Üyesi

yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!” (Bakara/23). Dolayısıyla Batı İslam’ı en büyük bir tehlike görüyor. Çünkü bir Budist dünya var. Kimse Budizm’i Yahudilik için tehlike olarak görmüyor. Şintoist dünya var onu bir tehlike olarak görmüyor ama sürekli olarak Müslümanlarla uğraşıyorlar. İslam’ın peygamberiyle ve İslam’ın kitabıyla uğraşıyorlar. Çeşitli Üniversitelerde İslam Tarihi ve İslam Düşüncesi kürsülerinde ağırlık büyük ölçüde İslamiyet’tir. Çünkü İslam’ın dinamizmi karşısında Hristiyanlık ve Yahudiliğin söyleyeceği bir şey yok. Zaten Yahudiliğin yayılma diye bir endişesi yok. O bir kavme gönderilmiş bir din, evrensel bir iddiası yok. Hz. İsa da aynı şekilde Yahudiler’e gönderildi kendisi de Yahudi idi. Ama sonradan onu da evrensel bir din haline getirdiler. Bir takım evrensel ilkeleri içerdiğini söylüyorlar. Ama İslamiyet öyle değildir. İslamiyet’te Kur’ân-ı Kerim bütün insanlık için gönderilmiş, Peygamber Efendimiz de son peygamber olarak bütün insanlık için gönderilmiş son peygamberdir. Cihat ruhu İslam’ın dinamizmidir ve insanlığı dalaletten kurtarmak içindir. Yoksa başka milletleri köleleştirmek, sömürmek için değil onları hakka davet etmek içindir.

Batıda ki İslamiyet aleyhindeki çalışmalar büyük ölçüde cihadı anarşizmle özdeşleyerek, islamofobi ile özdeşleyerek bütün dünyaya kötü tanıtıyorlar. Ama her şeye rağmen İslamiyet, Müslüman olmayan milletler arasında en çok yayılan dindir. Tabii bunu biliyorlar. Onun için kervan yoluna devam edecektir.

Mehmet ÖZDEMİR*

Değerlendirmemi sunmadan önce bir değerli dinleyiciden bunlara cevap verilmiyor mu şeklinde bir soru gelmiş.

Ebette ki bu oryantalistlere cevap veren çok sayıda eser yazıldı. Fakat şunu hatırlatma olarak ifade etmek isterim. Bir kısım cevaplar geleneğin içinde kalarak verildiği için bunlar sorunu çözmiyor. Hz. Peygamber’in bir takım davranışlarını, eylemlerini kendi bulunduğu şartlar içinde değerlendirilmedikten sonra, bunları birer ideal örnek

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (mozdemir@divinity.an-kara.edu.tr).

olarak, ideal formlar olarak sunduktan sonra bunların haklılığını karşı tarafa ispat etmeniz asla mümkün değildir, insanların ikna olması oldukça zor. Halbuki Peygamber'in esas insanlara yerleştirmek istediği temel değerler, temel ahlaki umdeler, inanç, ibadet ve temel ahlaki değerlerdir. Bu ahlaki değerlerin zamana göre, şartlara göre gerçekleştirme formu, biçimi değişebilir.

Hız. Peygamber dönemindeki savaş hukuku, o savaş hukukunun neticesi olarak cariyelik, kölelik o günün şartlarında geçerli olan bir şeydir. İslam Tarihi açısından baktığımız zamana saltanat sistemi de o günün şartlarında geçerli olan bir şeydir. Bunları idealleştirmeden kendi şartları içinde açıklarsanız anlarsınız. Çünkü değeri ebediyen muhafaza edersiniz tarihsel formu kendi olduğu zaman içerisinde bırakırsınız. Bir form ne zamana kadar iş görüyorsa o kadar geçerlidir. Formu biz değere dönüştürürsek onun yükünden hiçbir zaman kurtulamayız. Cevaplardaki temel sıkıntı budur.

Ben yurt dışında ders de verdim orada en çok karşılaştığım husus uygulamalarda olmuştur. Uygulamayı savunmaya kalktığınız zaman karşı tarafa bunu kesinlikle anlatamıyorsunuz. Halbuki uygulamayı kendi şartlarında anlatsanız ve deseniz ki o günün şartlarında bütün dünya meselelerini böyle çözmüş. Peygamber'in davranışıyla, olayı çözme yoluyla arasında şöyle bir fark var diyebiliyorsanız anlamlı oluyor. Ama onu bugüne taşıyorsanız, işte Peygamber'in ideal davranışı bu dediğiniz zaman da anlatamıyorsunuz. O sıkıntının farkında olmak lazım.

Bu ilmî toplantı konusuna gelince, ilmî toplantının ana konusu son derece güzel bir konu fakat tebliğ konularının geniş olduğunu ifade etmeliyim. Bu tebliğ konularından bir kısmı ayrı bir ilmî toplantı konusunu hak edecek kadar genişliğe sahip. Ama maksat hâsıl oldu mu denilirse kendi şahsım açısından baktığım zaman maksadın hâsıl olduğu kanaatindeyim. Burada Dinler Tarihçisi kendi açısından baktı. İslam Tarihçisi olarak onun birikiminden istifade ettik. İslam Tarihçisi kendi açısından baktı, onun birikiminden istifade etti. Ama bundan sonra bu gibi konuların daha detaylı bir şekilde çalışılmasında fayda var. Çünkü bu güncelliği hiç bitmeyecek bir konudur. Çünkü bu konu Batı literatüründe, kamuoyunda sürekli gündemde tutulan bir konudur.

Bunun eskiden bir tarafı vardı. Özellikle 19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın belli bir dönemine kadar nisbeten İslam dünyasında bir arada yaşama tecrübesi örnekleri üzerinde çalışılır, tarihten bir takım örnekler bulunur. Fakat şu anda yeni bir dalga var. Bu dalga Arap-İsrail münasebetlerinin yansıması olarak daha sonra medeniyetler çatışmasının İslam Dünyasını bir hedef alanı haline getirmesinin bir sonucu olarak İslam Dünyasıyla alakalı ne kadar kötü örnek varsa bunu öne çıkarmak ve bunun propagandasını yapmakla meşgul olan kesimler var, bunun arkasında bir sermaye ve bir medya var. Dolayısıyla bunun karşısında mücadele edebileceğimiz tek bir argüman var, tek bir şey var o da hakikat. Hakikat eninde sonunda varacağı bilir ve hedefi bulur.

Hız. Peygamber mücadelesine tek bir kişiyle başladı ve karşısında hemen herkesi buldu ama söylediği hak olduğu için 632 senesinde vefat ettiğinde arkasında yüzbinlerce insan ile birlikte haccettiller. Hele sahabe gibi çekirdek bir kuşak yetiştirdiler. Kendisinden sonra İslam'ı tuttu, yaydı ve insanların kalbine yerleştirdi. Bütün mesele o hakikati taşıyabilecek erdem olgunluğa sahip olabilmek.

Konunun gündemde tutulması gerekir. Peygamber döneminin seçilmiş olması son derece isabetli olmuş. Bundan sonraki dönemleri de çalışmak gerekiyor. Dikey bir çalışma olarak mukayese yapabilmek için Dört Halife dönemi, Emevîler, Abbasîler dönemi hele Osmanlı tecrübesi. Osmanlı tecrübesi son yüzyılda neler yaşadı? Nereden nereye geldi. Gayr-i Müslimlerle alakalı eşit bir takım kıstaslar uygulamaya başlandı. Hangi şartlar Osmanlı'yı bu noktaya getirdi? İlahiyat Fakültelerinde bunlar çok fazla tahsil edilmiyor. Hatta bizim şöyle bir eksiğimiz var. İlahiyat Fakültelerinde dini ilimler alanında Osmanlı'nın son tecrübesini çok fazla derinlemesine öğrenmeden farklı tecrübelerle buluşuyor. Önce bu tecrübeleri bilmemiz gerekir. Osmanlı ister bankacılık sisteminde olsun, ister gayr-i Müslimlerle ilişkiler olsun, ister insan haklarıyla alakalı olsun bir takım reformlar, ıslahatlar yapılıyor. Bunların her birisinin arkasında bir takım sosyal dinamikler var. Bu dinamikleri keşfetmeden, bunları görmeden, dışarıdan sırf bir hukukçu mantığıyla meselelere yaklaşmak meseleleri çözmiyor. O bakımdan bu dikey mukayeseler son derece önemlidir. Temenni ederim ki bundan sonraki süreçte bu gibi çalışmalar da devam eder.

Bir diğler husus bu çalışmanın mutlaka Arapça ve İngilizce olarak da neşredilmesini tavsiye ediyorum. Çünkü artık biz bize değıliz. Dünya küçük bir köye dönüştü. Orada yazılanlar buraya tercümeleler vasıtasıyla ulaşıyor. Burada yazılanların da oraya ulaşması lazım. Siz gitmediğiniz zaman size geliyorlar ama size kendi kültürüyle, kendi birikimleriyle geliyorlar. Sizin de kendi birikiminizle dışarıya gitmeniz lazım.

Karınca kaderince Kolombiya'ya gittim Türkiye hakkında, İşlam hakkında kitap var mı, yok mu diye kütüphaneleri gezdim ve tek bir kitap bulamadım. Sadece şu anda devlet tarafından yasaklanan bir örgüt var onun yazmış olduğu veya tercüme ettirmiş olduğu kütüphanede birkaç tane eser var ama Türkiye Cumhuriyeti'nin hiçbir kitabı yok. Türkiye bir imparatorluk bakiyesidir ve zengin bir geçmişe sahiptir. Doksan senelik bir tarihi var, kendimizle alakalı konuştuğumuz zaman son derece cilalı kelimeler kullanıyoruz ama kendimizi dışarıya anlatacak tek bir kitabımız yok. Onun için Dünya Medeniyetleri Müzesi diye bir müze açmışlar. Türkleri tasvir eden, tanıtan örnek, 'bir deve yanında da bir çoban'. Dolayısıyla oraya giren bir insanın Türkiye'de yaşayan, Anadolu'da yaşayan bir insan dediğin zaman zihninde uyanan algı, deve ve çobandır. Dolayısıyla mutlaka Arapça ve İngilizce tercümelerinin yapılması lazım ve bunları web sayfalarına koymak lazım. En azından özetini koymak lazım. Bundan yedi-sekiz sene önceydi dünyada yapılan web sayfalarla ilgili istatistik bir bilgiye ulaştım. Hristiyanlık adına açılan web sayfası 12.100, Yahudilik adına 9.200, Müslümanlar adına da 1.350 web sayfası var. Yani İşlam garip doğdu, garip halimiz devam ediyor. Netice itibariyle ben hem zat-ı alinize, hem burada bulunan çok değerli hazirûna çok teşekkür ediyorum. Sağ olun, var olun.

Şaban ÖZ*

Değerli konuklar tekrar sizleri saygıyla selamlıyorum.

Öncelikle bu ilmî toplantının içeriğiyle ilgili konuşmak istiyorum. Toplantıyı düzenleyen İslamî İlimler Araştırma Vakfı'na, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne ve Adnan Demircan Hoca'ma emeklerinden katkılarında ve öncülüklerinden dolayı çok teşekkür ediyorum. Allah ve Elçisi hepsinden razı olsun.

Sempozyum boyunca iki gün aslında sorunlarla yüzleştik. Hangi sorunlar? Hz. Peygamber'in Yahudilerle ilişkileri bağlamında tartışılan konular başında ırk ve köken tartışması. Bu, Medine'deki, Arap Yarımadasındaki, Yemen'deki, Hicaz'daki Yahudiler nereden gelmişler, kim bu adamlar sorusu. İkincisi coğrafya. Bunlar göçle mi gelmişler, ne olmuş sorusu. Üçüncüsü de en çok kavganın çıktığı nokta aslında yaklaşım. Bu Yahudi okumaları nasıl yapılması gerektiğinde düğümleli kalıyor. Buradaki problem bizim kendimize ait bir tarih okumamızın, tarih yöntemimizin olmaması. Daha çok yaygın bir biçimde Batı tarzı, özellikle kelime bazlı incelemeler yapılıyor. Daha önceki oturumda Mehmet Özdemir Hoca'm bahsetti. Batı için Kur'ân-ı Kerim Peygamber Aleyhisselam'ın yazdığı kitaptan ibaret. Hadis, Peygamber'in ağzından çıkan söz. Yani üçünün arasında artı bir şey yok. Dolayısıyla kelime tahlili yaparken Kur'ân'da yapıyorsa, Hadis'te de yapıyor, rivayette de yapıyor. Bu kelime bazlı incelemeleri alıp işte vesikadaki şu kelime değil de şu kelime geçiyor dolayısıyla bundan bir anlam çıkarmak enerji kaybından başka bir şey değildir. Çünkü tarih metinleri böyle bizim gibi bugün metin oluştururken bu kelime yanlış oldu, şunu kullanayım şeklinde oluşmuyor. Metne yaklaşımımız belki bizim yeniden üzerinde kafa yormamız gereken bir nokta. O yüzden usul çalışma problemi burada net bir şekilde ortaya çıktı. Dinler tarihçisi bir noktada, sosyolojisi bir noktada, hadisçi bir noktada, siyerci ve İslam tarihçisi bir noktada, ortak bir metodoloji,

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (sabanoz@hotmail.com).

ortak metoloji derken yanlış anlaşılmasın bütün disiplinleri aynı metodolojiye bağlı kalmaktan bahsetmiyorum. Kendi iç disiplinlerinde kullanılan yöntemden ürün çıkarmaktan söz ediyorum.

Sempozyumun özelinde ise, şunu söylemek istiyorum. Açıkçası covid salgınından sonra belkide en verimli ilmî toplantılardan biri olduğu kanaatindeyim. Özellikle interdisipliner olması açısından çok çok önemli. Biz hadisçilerle bir araya geldik, tefsir hocalarımızla bir araya geldik, dinler tarihi hocalarımızla bir araya geldik. O kadar çok şey öğrendik ki benim açımdan verimli oldu, bakacağım yerler belki çeşitlenmiş oldu. Bu tür çalışmaların çok artması lazım. Dinler tarihçileri bir araya gelip Yahudileri konuşmak yerine, İslam tarihçileri bir araya gelip Yahudileri konuşmak yerine hep bir araya gelip Yahudileri konuşmak, herkes kendi açısından olayı anlatmasının verimli olduğu kanaatindeyim.

Bir diğer husus, Yahudi araştırmacı meselesi, yani bir oturumu ayarlayıp üç tanede Yahudi akademisyeni davet etseydik konuşsalardı nasıl bir renk katarlardı bence verimli olurdu. Yahudi araştırmacılar gerek Yahudi, gerek Hristiyan araştırmacılar onların da kendilerini anlatması

Bu ilmî toplantı birtakım ihtiyaçları ortaya çıkardığı kanaatindeyim. Nasıl bir ihtiyaç? Yahudilerde Hz. Peygamber. Yani Yahudiler Hz. Peygamber'e nasıl bakıyor kısmı, karşı tarafın kısmı maalesef Türkiye açısından eksiktir ve eksik kalmaya devam ediyor. Çünkü bizim dil problemimiz var. Bir asır geçti hala aşamıyoruz aşacağımıza da ihtimal vermiyorum.

Son olarak ezberlerden kurtulmamız meselesi, aynı bilgileri tekrar edelim. Bir araya gelelim aynı bilgileri tekrar edelim, oturup konuşalım meselesi artık yok. O yüzden toplantının ismi Tartışmalı İlmî Toplantı. Hocamın çeviri önerisi mutlaka önemli. Çünkü biz ne yazar sak yazalım, şunu kabul edelim Türkçe ilim dili değil. Dünya'da Türkçe'yi biz yazıyor, biz okuyoruz. Orta Asya, Türkî Cumhuriyetler dahi Türkçe okumuyor. Bunu kabul edelim. Sadece Türkiye sınırları içinde kalıyoruz. En güçlü olduğumuz zamanda Şimdi mesela Suriye'den göç oldu. Herkes niye geliyorlar dediler. Bir sürü akademis-

yen geldi kullanılabilir. Onlar şimdi Türkçe öğrendi. Arapçaya çeviremez miyiz? Bu zor değil, dünya gelişti, dünya büyüdü. İnternet programları bile nerede ise birebir çeviriler yapma konumuna geldi. Ama biz maalesef Türkiye sınırları haricine çıkamıyoruz. Çıkmanın tek yolu dildir. Bu ilmî toplantı özelinde demiyorum Türkiye'nin İlahiyat birikiminin İslami İlimlerdeki bütün birikiminin en azından Arapça, İngilizce, Almanca'ya çevrilmesi kanaatindeyim.

Ben tekrar İSAV'a, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne ve sizlere teşekkür ediyorum.

Sağ olun, var olun, Allah'a emanet olun.

ÖZET

Hız. Peygamber ve Muasırları: Yahudilerle Múnasebetler

“Asr-ı Saâdetten Günümüze Yansımalarıyla Hız. Peygamber’in Muasırlarıyla Múnasebetleri” ve “Hız. Peygamber ve Muasırları: Müşriklerle Múnasebetler” konulu iki toplantının mütemmimi olarak yapılan bu toplantıda, Arap Yarımadasında Yahudiler, Hız. Peygamber’in Yahudilerle Siyasî, İktisadî ve Beşerî Múnasebetleri, Hız. Peygamber Döneminde Yahudi Algısı, Hız. Peygamber ve Yahudilerle Dinî Múnasebetler, Hız. Peygamber’in Yahudilerle İlişkilerine Çağdaş Yaklaşımlar üst başlıkları altında **“Arap Yarımadası’ndaki Yahudilerin Yerleşmiş Olduğu Bölgeler ve Kökenleri; İslâm Öncesi Arap Yahudi İlişkileri; Medine Yahudileriyle İlişkiler; Hayber ve Çevresindeki Yahudilerle İlişkiler; Hız. Peygamber’in Tebliği/ İslâm’a Davet Metodu; Hız. Peygamber Dönemi Yahudilerinin İnanç Dünyası; Hız. Peygamber’in Yahudilere Yönelik Tebliğ Faaliyetleri; Yahudilerin İslâm Çağrısına Tepkileri; Müslümanların Hız. Peygamber’in Yahudilerle İlişkilerine Yaklaşımları; Oryantalistlerin Hız. Peygamber’in Yahudilerle İlişkilerine Yaklaşımları”** konu başlıklarını taşıyan 10 tebliğ sunulmuş, her tebliğ ayrı ayrı müzakere edilip tartışılmış ve toplantı metinleri bu eserde bir araya getirilerek neşredilmiştir.

